

Purchased for the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from the
KATHLEEN MADILL BEQUEST

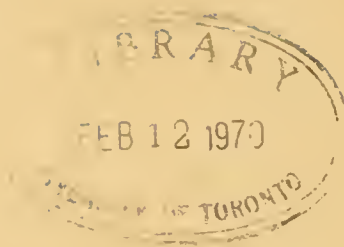
254

Zolnai, Gyula

Nyelvemlékeink a Könyvnyomtatás
Koráig.

Budapest
Magyar Tudományos Akadémia
1894

Z

115

H8Z1

E L Ő S Z Ó.

A Magyar Tudományos Akadémia, 1892. deczember 19-iki összes ülésen, a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztésére, elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai hasonmásokkal, mutatványokkal, nyelvi es történeti magyarázatokkal közrebocsátja. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyújt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fólhasználhassák.

Előfizetesi felhívásunkban (Akadémiai Értesítő IV. évf. 48. l.) mintegy húsz régi nyelvemlek fólvételeit ígértük; de a teljesség és a nyelvemlékek változatosságára való tekintet is szükségessé tette az eredetileg elgondolt terjedelem megnagyobbítását. Csakis a kitűzött czélt tartván, szem előtt, huszonhat nyelvemlékről készítettünk fénypeki hasonmásokat, n. m. a következőkről:

Halotti Beszéd (a XIII. száz. harmadik tizedéből).

Konigsbergi Töredék (a XIV. századból).

Beszélecei Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).

Schlágli Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).

Ehrenfeld-Codex (a XV. sz. második negyedéből).

Bécsi Codex (a XV. sz. második feleből).

Müncheni Codex (1466-ből).

Németújvári Glosszák (1470-ből).

Szabács Viadala (1476-ből).

Vér András menedéklevele (1493-ból).

Guany-Codex (a XVI. sz. elejéről).

Peer-Codex (a XVI. sz. elejéről).

Nádor-Codex (1508-ből).

Margit-Legend (1510-ből).

Dóczy Ferencz kötelezvénye (1511-ből).

Czech-Codex (1513-ből).

Drágffy Mária kelegye-lajstroma (1516-ból).

Jordánszky-Codex (1516—19-ből).

Emlékdal Matyás király halálára (a XVI. sz. első negyedéből).

Kesslerő Mihály békelerde (1523-ból).

Vitkovics-Codex (1525-ből).

Thurzó Elek szerelmes levele (1525-ből).

Érdy-Codex (1526—27-ből).

Drágffy János testamentoma (1526-ból).

Kazinczy-Codex (1526—27-ből).

Érsekújvári Codex (1529—1531-ből).

Mindegyiknek nemcsak palaeographiai, hanem a régi kiejtés szerinti olvasása is közölve van, s a fordításoknál, a mennyiben az eredeti ismeretes, a latin szöveg is mellékelve, s mindenik fölvilágosítva számos nyelvi és történeti megjegyzessel.

Az ú. n. *Sajószentpéteri Végzést* e gyűjteményből ki kellett hagynunk; mert az állítólagos eredeti szöveg, a melyről 1837-ben Jászay Pál a Régi Magyar Nyelvmélekek II. kötetében közölt hasonmás-t készíttette, minden bizonynyal XVII. századi átirat.

E munka szerkesztésére s a bevezető fejezetek, valamint a kísérő jegyzetek megírására a Nyelvtudományi Bizottság ZOLNAI GYULA tanár urat, a kiadás gondozására pedig a főtítkári hivatalt kérte föl.

Budapest 1894. november 15-én.

Szily Kálmán,

főtítkár.

ELSŐ RÉSZ.
NYELVEMLEKEINKRŐL ÁLTALÁBAN.

ELSŐ FEJEZET.

A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén.

A régi korok emlékei között alig van nagyobb fontosságú azon maradványoknál, melyek valamely nemzet nyelvenek őrizték meg hajdani állapotát. A nyelvnek e régi emlékei, a *nyelvemlékek*, irodalom- és művelődéstörténeti, sőt általános történelmi becsükön kívül első sorban mint olyanok, mint a nyelv régibb állapotának maradványai bírnak a tudomány előtt fontossággal.

A nyelv folyton változó, örökké fejlődő nyilatkozása az emberi szellemnek, a melyben gondolkodásunk módja, világnézetünk, nemzeti sajátságaink, műveltségünk állapota kifejezésre talál, a melyben lelkünk tükröződik. A nyelv fejlődésének történetéből tehát az emberi lélek, az emberi gondolkodás és észjárás történetét is kiolvashatjuk. Hogy megérthessük nyelvünknek s ezzel együtt gondolkodásunk módjának, észünk járásának mai állapotát és sajátságait, ismerünk kell e nyelv, ez észjárás egész fejlődését, legrégibb nyomaitól fokozatos fejlődésén keresztül napjainkig. Csak arról lehet teljes ismeretünk, a minek keletkezéséről és fejlődéséről is fogalmunk van. Ezért nyelvemlékek nélkül valamely nyelv mivoltát, szerkezetének, alakjainak, szavainak és szólásainak eredetét tökéletesen meg nem ismerhetjük. Mennél gazdagabb valamely nyelv régi emlékekben, s mennél régibb korokból mutathat föl ilyen emlékeket: annál biztosabban rajzolhatja meg a tudomány e nyelv fejlődése képét, annál világosabban magyarázhatja meg egyes sajátságait. Alig van e tekintetben szerenesebb nyelv a francziánál. Nemcsak hogy igen régi emlékekkel dicselkedhetik, melyekből az alakok átváltozása úgyszólván lépésről-lépésre kísérhető, hanem megvan, a latin szellem írott műveiben, az a nyelv is, a melyből eredetét vette: a rómaiak nyelve. Ezért van az, hogy a franczia nyelv fejlődésének történetében, vagyis e nyelv történeti nyelvtanában jelentékenyen csekélyebb a száma a megoldatlan kérdéseknek.¹

¹ Az ugor nyelvek közül a magyarnak vannak legrégibb emlékei, melyek, min látni fogjuk, a XIII. századig (Halotti Beszéd) mennek vissza. A finnek legrégibb nyelvemléke Agricola püspöknek kézikönyve és missaléja 1516-ból (l. *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. köt. 435. l.). Az altáji népek nyelvemlékei között pedig általában legrégibbek ama török nyelvű (az ujjurhoz legközelebb álló) VIII. századi fölíratok, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek föl s melyeknek megfejtése csak a legutóbbi időben sikerült (l. ugyanott XXIV. k. 1—5. l. és *Akadémiai Értesítő* 1894. évfoly. 138. s köv. ll.).

Hogy valamely nyelv szavainak, alakjainak, szerkezeteinek és szólásainak eredetét megismerhessük, vissza kell mennünk e nyelv legrégibb nyomaihoz, legelső fönmaradt nyilatkozásaihoz; mert mennél régibb korokhoz juthatunk vissza, annál közelebb értünk a teljesen meg nem közelíthető eredet forrásához. Ez okból, az alakok és sajátságoknak főképp eredetére nézve, legfontosabbak a legrégibb emlékek. Mikor nyelvhasonlításról van szó, mikor a rokon nyelvek szavait és szerkezetét vetjük egybe: múlhatatlanul a legrégibb maradványok nyelvét kell elővennünk, mert ez áll legközelebb az egymástól elszakadt nyelvek közös ősalakjához. De fontos minden kornak minden maradványa, mert a nyelv szót, alakot és sajátságot minden korban teremthet, s mert csak az összes emlékek történeti egymásutánjából ismerhetjük meg a nyelv egész történetét. Sokszor alig kell egyéb, mint egymás mellé állítani valamely szónak vagy kifejezésnek fönmaradt történeti változatait: s előttünk a fejlődés világos képe, az eredet biztos magyarázata.

Mennyire fontosak a nyelvemlékek a nyelvbúvárlat minden kérdésére nézve, néhány példa eléggé meg fogja bizonyítani.

Nehezen adhatnók okát nyelvemlékeink nélkül ama hangtani jelenségnek például, hogy *é* hangzós töveink egy része e hangot a tárgyrag, a személyragok s a képzők előtt nyílt *e*-vel cseréli föl, míg a többiek az *é*-t minden alakban következetesen megtartják: *kéz*: *kezet kezem kezéd kezek kezes*, ellenben *méz*: *mézet mézem mézed mézek mézes* stb. Némely pontosabb helyesírású emlékeink megadják e kérdésre a kellő feleletet. A Bécsi és a Müncheni Codex például a *kéz* és hasonló szók *é*-jét *è*-vel, a *méz*-ét s rokonaiét *é* betűvel jelöli. Amaz a rövid és hosszú nyílt *e*-nek (*e* és *é*), ez a rövid zárt *è*-nek s a hosszú *é*-nek rendes jele eme codexekben. Ugyane szokat némely régibb nyomtatott emlékeinkben, pl. a XVI. századbeli Heltai Gáspárnál és Dávid Ferencznél, *e*-vel és *é*-vel találjuk megkülönböztetve, s *e*-jük a Bécsi és Müncheni Codex *é*-jének felel meg. Világos tehát, hogy e különböző módon viselkedő *é* hangzós szokat régente kétféle hosszú hanggal ejtették, és pedig, a mint nem volt nehéz megállapítani, a *kéz*: *kezet*-féleket hosszú nyílt *é*-vel (*kéz*, régi írással *kèz* és *kèz*), a *méz*: *mézet*-féleket ellenben a ma is divatos hosszú *é*-vel (írva *méz* és *méz*).* Amazoknak nyílt *é*-je később a ragok és képzők előtt rövid nyílt *e*-re változott, ragtalan alakjukban s bizonyos ragok előtt ellenben *é*-vel cserélődött föl (*kéz*, *kézen*, *kézből* stb.). Viszont a régi zárt *é*, a mennyiben néha megrövidül, szintén zárt *è*-nek ad helyet; így *élég*: *èlèget*, *lélék*: *lèlkém*, *szép*: *szèbb* (ebből *szép-b*).

Hogy ragjaink egy része nem ős eredetű, vagyis nem ugor örökség, hanem nyelvünknek későbbi, különvált korszakában keletkeztek, világosan mutatják legrégibb emlékeink. A Halotti Beszéd a *-tól*, *-nek* és *-ért* ragokat egy pár helyen még külön szónak írja és sor végéről minden választójel nélkül viszi át a következő sorba. Ugyan e nyelvemlékünk a *-ból* ragot *belől*, a *-be* ragot pedig *belé* és *beli* alakban tartotta fön; sőt ez utóbbit mélyhangú szokon találjuk ilyen

* L. BUDENZ JÓZSEF: A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *è*-ről, *Magy. Nyelvész.* V. 359. SIMONYI ZSIGMOND: A régi nyelvemlékek olvasásáról 14. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 7.

alakkal, holott ma hasonló esetben *-ba* a hangzása. Mindez világos bizonyossága annak, hogy a *-ből* és *-be* ragok nem egyebek, mint ama határozószók, melyeket ma leginkább személyragozva használunk: *belőlem, belőled, belém, beléd* stb. Az eredeti *-belől* és *-belé* ragok később megrövidültek s mélyhangú szóknál az illeszkedésen is keresztül mentek.

Összehasonlító nyelvészetünk halhatatlan mestere, Budenz József már régen kimutatta, hogy a *-ság -ség* képző eredetileg egy önálló magashangú szó volt: **ség*, mely a finn *sää* (ejsd *szi*) 'idő, időjárás' szóval azonos és ennek hangtanilag épen olyan mása, mint a *jég* a finn *jää*-nek.¹ Budenz e nézetének történeti igazolása végett még nem tudott egyébre hivatkozni, mint a XV. századi Bécsi és Müncheni Codex efféle alakjaira: *magasségő, gazdagségő*, azaz *magas ség-ű, gazdag ség-ű* (am. magasságos, nagyon magas; gazdagságos, nagyon gazdag). S ime a nem sokkal halála után közzé került Besztercei Szójegyzékben, mely ama két codexet több mint egy negyed századdal megelőzi, a *-ság -ség* képző, egy példa (*rokonsag*) kivételével, csak magashangú *-ség* és *ség* alakban fordul elő mélyhangú szóknál is, sőt legtöbbször még egybe sincs írva alapszavával: *ag sīg* 'aggság', *aggsīg* 'aggság', *aleth seg* 'alattság', *alattsīg* 'alattság', *ember sīg* 'emberség', *nemseth sīg* 'nemzetség' stb. Külön szónak írja a *-ság -ség* képzőt egy párszor a legutóbb felfedezett Schlägli Szójegyzék is s a mit eddig figyelemre nem méltattak, a Königsbergi Töredék is e kifejezésében: *scuz segnec* 'szűz ségnek', azaz szüzeségnek, a mi most már az előbb említett két nyelvemlék adatai után nem lehet pusztán írásbeli különösség. A *-ség* képző eme példája ékesen szóló bizonyossága a nyelvtudomány biztos módszerének is, melynek előre következtetett alakjait később napfényre jutó nyelvemlékek ily meglepően igazolják.

A vonatkozó mondatokat bevezető névmások (*a ki, a mi, a hol* stb.) eredetére nézve szintén nyelvemlékeink mutatnak útbaigazító nyomokat. Legrégibb emlékeinkben egyszerű *ki, mi, hol* stb. névmások állanak az ily mondatok élén. Később *az ki, az mi* stb. tűnnek elő, a melyekből a mai *a ki, a mi* stb. névmások keletkeztek. De nyelvemlékeinkben még több oly összetett mondatot találunk, a melyekben az *az ki, az mi*-féle névmások első eleme a főmondat alanyának is tekinthető, ilyféleképpen mint pl. «az számvetesnec rövid és hasznos vta auagy módgya, melyből igen könnyen meg tanólhattyá *az ki* számvetesnec dolgaiban foglalatos akar lenni» (Magyar Arithmetika 1591-ből, A2.). Tehát az *az* eredetileg mutató névmás volt, s később a vonatkozó mondat kezdő névmásával (*ki, mi* stb.) egybekapcsolódott s a két szó egységes vonatkozó névmássá vált.²

Szavaink jelentésének fejlődését, némely mai különösebb használatukat nyelvemlékeink nélkül meg nem magyarázhatnók. Nyelvemlékeink ismerete nélkül például visszatetszőnek találjuk az Angyali Üdvözlétnek itt-ott, öregek ajkán, ma is hallható eme kifejezését: «te vagy áldott az *asszonyi állatok* között», a mi egyébiránt ez imádságon kívül is ismeretes kifejezés mód.³ Nyelv-

¹ Vö. *Nyelvtud. Közlemények* XV. 401.

² L. *Mondattani bírárlatok* (e könyv szerzőjétől), 51. s. köv. 11.

³ Pl. «Szép állat az *asszonyi állat*, Szép és veszedelmes» (PETŐFI: *Az örült*).

emlékeink fölvilágosítanak róla, hogy régen az *állat* szónak tágabb körű s ennél fogva magasabb jelentése is volt, mint a mit ma értünk rajta. Egyebek közt egyszerűen „lényt, dolgot” jelentett. A Debreczeni Codexben pl. azt olvassuk: «Isten nagy tiszta állat»; Heltai Gáspár Bibliájában: «Minemű állat és ki legyen az igaz isten»; másutt meg ugyan ő nála: «Jó állat a só», stb. Később a szónak jelentése megszűkölt s ma csak „animal, thier” értelemmel használjuk.

Szavaink eredetét a nyelvemlékek alakjain keresztül nyomozhatjuk ki legbiztosabban. E nyomok, mint már mondtuk, sokszor oly világosak, oly határozott irányúak és oly messze menők, hogy visszavezetnek bennünket egészen a szók eredeti forrásaikhoz. A *hébe hóba* „olykor” szónak eredete például egyszerre világos lesz előttünk, mihelyt nyelvemlékeink adatait meghallgatjuk. Egy XVI. századi írónál, Ádámi Jánosnál azt olvassuk: «Télben, Nyárban, Hében, Hoban, hidegben, Készec szolgálni egymásnak mindenben.» Kétségtelen hogy a «hében, hóban» kifejezés nem egyéb mint: *hérben* (azaz *hőben*) és *hóban* „melegben, hidegben”, szóval „mindenkor, bármikor”. Ma azonban „olykor, néha” jelentéssel használjuk, ép úgy mint a *koronként* szónak is régen „mindig” (vagyis „minden korban”) volt az értelme (vö. *naponként* annyi mint „mindennap”) s ma szintén csak néhát, olykort jelent.¹

Utbaigazítanak nyelvemlékeink a mai nyelvjárások szavainak és sajátságainak magyarázatában is.

A göcseji nyelvjárásban például a több. 1. személyű birtokosrag *-ank -enk*: *házank, kertenk*, e helyett *házunk, kertünk*. E föltűnő nyílt magánhangzót a tulajdonképi rag *(-nk)* előtt csak nyelvemlékeink segítségével lehet megmagyaráznunk; a mai köznyelvi alakból kiindulva nem adhatnók helyes megfejtését. Tudjuk pedig, hogy a régi nyelv az ily személyragos szókat *-onk -önk* és *-enk* végzetűnek mutatja: *házonk, kertönk* és *kertönk*. Midőn tehát a göcseji nyelvjárás e régi ejtéssel (*o* és *ö*) szemben nyílt *a* és *e* kötőhangzót használ, magánhangzóinknak amaz általános fejlődését követte csupán, mely szerint ejtésük egy fokkal nyiltabbá lett. (L. a következő fejezetben.)

Hogy tájszavaink egy részét a nyelvemlékek ismerete nélkül szintén alig fejthetnők meg, azt bizonyítani sem kell. Nyelvjárásaink tudvalevőleg a nyelv-sajátságok mellett számos régi szót is megőriztek, melyek a köznyelvben már elavultak és ismeretlenek. E tekintetben nyelvjárásaink valóságos élő nyelvemlékek s a régi nyelv megértését is viszont megkönnyítik. Elég lesz egyszerűen fölemlitenünk néhányat ama tájszók közül, melyek csak a legutóbbi időben kerültek napfényre, meglepő igazolására régi emlékeink ritkaságainak. Ilyenek: *érad* (idő, időszak), *gyappanik* (gyullad), *kisálkodik* (czivódik, ingerkedik), *lolu*, *lolra* és *lolja* (sonka), *kótog* (régen *koltoz*, annyi mint „zörög”), *lörél* (régen *lérél*, am. van, szokott lenni) stb. stb.² És hogy nyelvjárásaink behatóbb tanulmányozása minő meglepő fölfedezésekre vezethet a régi nyelv szavait és

¹ L. *Magy. Nyelvőr* XXI. 99.

² L. e ritkaságokról SIMONYI ZSIGMOND: «Ritka szók és szólások» *Magy. Nyelvőr* XVII. 8. és *A magyar nyelv*, I. 192. s köv. ll.; továbbá e könyv szerzőjétől: «Visszaigazított sajtóhibák» *Nyelvőr* XIV. 365. és «Népnyelv és nyelvtörténet», no. XXI. 6.

szóhasználatait illetőleg, csak egy legújabb példára hivatkozunk, Balassa József búvárkodására a szlavóniai magyarok közt, kiknek nyelvéből egyebek közt néhány olyan szót is följegyezhetett, a melyekről régi nyelvmemlékeinkben is csak egy-két adat tesz tanúságot. Ilyenek *bese* am. kánya, *ere* gyeplő, *zele* him.¹

Nyelvjárásaink története szempontjából is fontosak nyelvmemlékeink. Látni fogjuk, hogy egyes emlékeink batározott nyelvjárási sajátságokat mutatnak s hogy például bangbéli tekintetben egy részük *ö-ző*, más részük *ē ző* nyelvjárás jelleget viseli. Érdekes továbbá tudnunk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok minő korig vezethetők vissza; egészen újabb fejlemények-e, vagy megtalálhatók-e már századok előtt is. Azt már tudjuk például, hogy az úgynevezett *ízés* (*szíp*, *níz* e h. *szép*, *néz* stb.) a tiszavidéki beszédnek már a XVI. század elején kifejlett vonása volt. Bizonyosságot tesz erről az 1508-ban készült Döbrentei-Codex leírója, „Bereg vármegyei Halabori faluból nemzett Bertalan pap”, ki könyve másolásában sok szót ösztönszerűleg *i-s* alakkal irt át, a maga nyelvjárása szerint. És csak nem rég adtak ki a Nemzeti Múzeum kéziratai közül egy 1681-ből való labanczverset, melyben már ilyen ismert nyelvjárási sajátságokat találunk, mint *baráttyo* barátja, *diktálnok* diktálnak, *üldöztö* üldözte, *belüle* belőle, *élnyi* élni stb.² Az *üldöztö*-féle alakok előfordulnak már a Bécsi és Münchener Codexben is s általában azt tapasztaljuk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok nagy részt igen régi eredetűek. Azonban a mi a nyelvmemlékek nyelvjárásait illeti, e kérdés terén még igen habozók és tévedezők a kutatások.

Hogy a nyelvhasználatra nézve mennyire fontosak különösen legrégibb emlékeink, alig kell hosszabban bizonyítani. Nyelvünk legrégibb állapotát legelső nyelvmemlékeink őrizték meg s e legrégibb állapot áll legközelebb a fejlődésnek ama pontjához, a melyen nyelvünk rokonaitól elszakadt volt. Ha például a legtöbb mássalhangzós végű névszónkat a megfelelő ugor szókkal egybevetjük, ezeket amazoknál egy-egy magánhangzóval hosszabbnak találjuk. A *hal* neve finnül *kala*, a *tél* cseremisül *tele*, a *fül* (régén *fil*) mordvinul *püle* stb. De tudjuk, hogy a Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvmemléküinket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például e szót *hadüt* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu rtu* azaz *hodu-utu*. Anonymusnál pedig az *álom* szó még *almu* azaz *álmu* stb. E legrégibb adatok tehát szótöveinket még ama teljesebb alakban tartották fenn, a melylyel nyelvünk őket az ugor őskorból öröksegiül hozta. És hasonlóképp áll a dolog a nyelvtani alakokkal, a képzőkkel és ragokkal is. Hogy csak egy példát említsünk, az igeragozás több. 1. személyű ragja, valamint az azonos hangzású birtokos személyrag ma tulajdonképp csak *-nk* (*adu-nk*, *kérü-nk*, *húzu-nk*, *ösü nk*), de a Halotti Beszéd korában még *-muk*- és *-mük*-nek hangzott, tehát csaknem egészen úgy, a mint a lapp nyelvnek egyik nyelvjárása ma is mutatja, az úgynevezett finnmarki lapp, a hol e ragot *-mek* alakban használják.³

¹ L. Akadémiai Értesítő 1893. évf. 611. 612. 1. Vö. még *Magy. Nyelvőr* XXII. 497.

² L. SZEREMLEY BARNÁ közlését, *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 323—329.

³ L. BUDENZ hagyatékában. *Ugor alaktan* 59. §., *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 430. 431.

Némely ugor nyelvi szóknak magyar másait már csakis nyelvemlékeinkben találjuk meg, mai nyelvünk előtt vagy teljesen ismeretlenek, vagy csak némely nyelvjárásokban és származékszókban maradtak fenn. Így a finn *kisa* szónak (olv. *kisza*, annyi mint játék, táncz, láрма, tombolás) ma nem találjuk mását a köznyelvben; de legrégebb magyar bibliánkban, a Müncheni Codexben még előfordul ez a főnév *késa* s azt teszi 'lázadás'. Származékaiban (*kisál*, *kisálkodik* stb.) más emlékek is megőrizték e szót, sőt a *kisálkodik* ige több vidéken, a *kisál* pedig Csémen (Komárom m.) napjainkig fennmaradt.¹

Azonban még az idegen nyelvek bűvárait nézve is fontosak olykor a magyar nyelvemlékek. Valamint nem ritka dolog, hogy egyik-másik idegen származású szavunk eredetére a ránk hatással volt nyelveknek valami régi emléke vezet,² úgy viszont az az eset is előfordult már, hogy velünk érintkező nyelvek némely szavuknak eredetét régi nyelvemlékeink szavaiban találták meg. A sárosmegyei tótok pl. a falut *valul*-nak nevezik, s e szót hasztalan iparkodnánk a szlávság szókinéséből megmagyarázni. Nyelvünk sem ismer ma hasonló főnevet, melyből a tót *ezót* származtatni lehetne. Ellenben régi nyelvemlékeink szélteben használnak egy *valál* főnevet, mely 'birtokot, helységet, falut' jelentett s mely *Volál* alakban ma is megvan még néhány erdélyi falu nevében. A *valál* szó nyelvünkől már világosan meg is magyarázható; a *vall* (régén am. birni) igéből származik ugyanis (*vall-ál*), olyan képzéssel, mint *halni*-ből *halál*, *fön*-ből *fönál* stb. és hosszú *ll*-je ugyanazon rövidülésen ment keresztül, mint a régi *hallad* és *szallad* szóké, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.³

A nyelv történeti buvárlására nézve ennyire fontosak lévén nyelvemlékeink, önként következik, hogy tanulmányozásuk minden nyelvészeti kutatásnak multhatatlan föltétele. Szükség van nyelvemlékeink alapos és teljes feldolgozására. Ez oly feladat, melyhez mennél több munkaerő kívánatos. E könyv előtt épen az a fő cél lebeg, hogy nyelvi erekyeink iránt szélesebb körben érdeket keltvén, tanulmányozásukra kedvet ébresztszen s ekként megnyerjen oly tehetségeket, a melyek különben ez irányban értéktelenül vesznének el. Azért föladata megadni ama legszükségesebb útbaigazításokat, melyek ismerete nélkül nyelvemlékeink tanulmányozásához hozzá nem foghatni.

Mert nyelvemlékeink tanulmányozásában jóformán még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Alig van egy-két nyelvemlékünkéről beható tanulmányunk s ezek is részben rendszertelenek és hibákkal telik. Sőt van több nyelvemlékünk, a melyeknek őrzésük helye ismeretes és hozzáférhető s mégis mind e mai napig kiadatlanok. Ezekre a maguk helyén külön is felhívjuk az olvasó figyelmét. Teljesen földolgozatlan még ama becses anyag, a melyet Árpád-kori s későbbi latin okleveleink rejtenek magukban. E hiány annyival érezhetőbb, minthogy az oklevelek magyar szavait, épen alkalmas munkaerők híján, a

¹ L. *Magyar Nyelvőr* XIV. 367. és XXIII. 79.

² Az *érsék* szó eredetét megmagyarázó szláv szóra pl. csak nem rég bukkant rá ÁSBOTH OSZKÁR egy XV. századi cseh-morva kéziratban. (L. *Hunfalvy-Album* 1. 1.)

³ L. BUDENZ cikkét, *Magy. Nyelvőr* III. 291. és SZARVAS GÁBORÉ a *vallal* mellék-alakról, uo. XXI. 28.

Nyelvtörténeti Szótár sem használhatta föl. Valóban itt volna ideje, hogy — mint a *Történelmi Társ*-ban¹ Sasinek már megpendítette — okleveleink magyar szavairól külön glosszáriumot készítsünk.

Némely nyelvmemlékünknél, mint a rendkívül fontos Ehrenfeld-Codexnél, az eredetiül szolgált latin munkának kiadása is kívánatos volna. E nyelvmemléknél e kívánság annyival okadatoltabb, mert a fordítás gyarlóságával fogva eredetije nélkül számtalan helyen meg sem érthető. Néhány nyelvmemlékünknek kiadása is átvizsgálandó, mert első közlőjük és ismertetőjük több helyet megfejtetlen hagyott, másokat meg hibás olvasással adott közzé. Ezt a Németújvári Glosszákról s a nem rég fölfedezett Besztercei Szójegyzékről mondhatjuk. Nem teljesen megbízható a magyar szók olvasása ama régebbi oklevélkiadásokban sem, melyekhez Czinár Mór és Kovács Nándor különben becses indexeket készítettek.

Nem sorolhatunk itt föl minden részletes tennivalót, nem hívhatjuk föl a figyelmet a nyelvtörténeti kutatás minden egyes függő kérdésére. Csak egyet emelünk ki, a mely irányban eddigelé úgyszólván semmi munkát nem történt, a magyar helyesírás eredetének és fejlődésének történetét. Mert orthographiánknak még csak a kulcsa van eddig megtalálva: az, hogy az írást-olvasást velencei származású olasz papoktól tanultuk.² Azonban írásunk minden egyes sajátja még e kulccsal sincs föltárva, a fejlődés története pedig teljesen ismeretlen.

Könyvünk abban fogja legnagyobb érdemét találni, ha e föladatok végzéséhez elméket mozdít, ha alkalmas tehetségeket nyerhet meg ily nemzeti érdekű munkára.

¹ 1893-diki évf. 1. l.

² L. VOLF GYÖRGY akadémiai értekezését: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* Budapest, 1885. (*Értekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből* XII. k. 6. sz.)

MÁSODIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink olvasása.

Nyelvemlékeink megértéséhez és czélszerű hasznosításához első föltétel helyes olvasásuk. Nem palæographiai olvasásukról, kibetűzésükről szólunk, hiszen ez önmagából folyó alapkövetelmény, a mit nem is hagyott még senki figyelmen kívül. Nyelvészeti olvasásukat értjük, azt t. i., hogyan kell az írott szót nyelvemlékeink korának kiejtéséhez híven olvasnunk. E helyes olvasás ép oly fontos, mint természetes követelmény. Avagy nem forgatja e ki sokszor a legesekélyebb kiejtésbeli különbség is a szót a maga eredeti mivoltából? Gondolnánk-e várra vagy derült égre például, ha „var“, „derült eg“ hangzanék fülünkbe. Bizony épen így nem ismernének rá elnyugodott őseink a maguk *lők, kezzélék* (levék, közülük) szavaira, ha hallanák a mai iskolákban közönséges ejtismódot: *lok, kezzelck*¹ s több effélet. Irodalomtörténeti chrestomathiáink, sőt Szilády Áronnak különben kitűnő kiadása, a *Régi Magyar Költők Tára* kötetei is telvék ilyenemű hibákkal, őseink kiejtésének szándéktalan meghamisításával. Mindjárt az első költői maradvány, a *Pannóniai Ének* ismeretes kezdő sorát ekként hangoztatja a *Költők Tára*: *Emlékezzünk régiekrel*, holott nyelvtörténetileg megállapítható kiejtése a maga korában csak ez lehetett: *Emlékëzzünk régiekrel*. De nem igazíthatunk helyre egyenkint minden ilyen tévedést, hisz a lehető pontos olvasással és megokoló jegyzetekkel kísért szemelvények a könyv használójának elegendő okulást nyújthatnak s alább a nyelvemlékek olvasására nézve néhány általános elvet és útbaigazítást is megkísértünk. Azonban fölemlítünk még egyet a közkeletű hibás olvasatok közül, a melyet az tesz érdekessé s egyszersmind örökké hagyományossá, hogy egy nagy drámairónktól ered, a *Bánk bán* szerzőjétől, ki e maradandó becsű tragédiájával egy elferdített névnek is életet adott: a *Petur* névnek.² E név semmi egyéb, mint *Péter*, a melyet régi okleveleink, a honnan Katona József vette, a maguk helyesírása szerint *Petur*-nak írtak, azonban *Pétör*-t akartak vele kifejezni s Katonánál a betűszerinti olvasás folytán mélyhangú név lett belőle (*Peturnak, Peturon* II. felvonás, stb.).³

¹ L. BEÖTHY ZSOLT: *A magy. nemzeti irodalom történeti ismertetése* (6. kiad.) I. 272, 202.

² ARANY JÁNOS *Bánk-bán* tanulmányaiban már pláne *Petár*-nak írja (I. ARANY JÁNOS *Összes Munkái*, V. köt.)

³ Hasonló betűszerinti olvasás KATONÁNÁL a „*Szepüsi föld*“ is (II. felv. *Petur* beszédjében), e h. *szeprüsi* v. *szeprüsi*, azaz *szeprüsi*.

Hogy mennyire fontos a nyelvemlékekbeli szók egykor ejtésének pontos megállapítása, azt a hangtani, alaktani és szófejtő kutatások számtalan tanulságos példával igazolják. Hogy csak az imént idézett alakok mellett maradjunk, mily téveteleg magyarázatot kellene például kiszelnünk, ha a mai *lerék*-nek a régi ejtésben *lők*, a *-ról* ragnak *rel*, a *közülük*-nek *kezzelék* hangzását fogadnók el; holott a *lők*, *-rel*, *kézzélők* ejtés föl vételével ez alakok minden ízéről pontosan számot adhatunk s a történeti fejlődés biztos útján kísérhetjük el őket mai hangzásukig. A *lők* a *lenni* (töve szerint *lér-*) igének olyan múltalakja, mint a ma is használatos *lön* és *lőnek*. Ez utóbbit még teljesebb *lérének* alakkal is használjuk, a mi mindjárt útbaigazítást is ad alakjaink magyarázatához. Valamint *lőnek* annyi mint *lérének*, épúgy *lön* és *lők* is régibb **lerén* és *lérék*-ből vannak összevonódva.

Emezt ma is használják, amaz nem fordul elő, de biztosan kikövetkeztethető a többi személyalakok s a jelen idő alakjainak mintájára:

<i>lészö-k</i>	<i>léré-k</i>	<i>lők</i>
<i>lészö-l</i>	<i>léré-l</i>	<i>löl</i> ¹
<i>lészö-n</i>	(<i>*leré-n</i>)	<i>lön</i> stb.

A *-rel* ragról és a *kézzélők* ejtésről alább szólnunk, s hasonló példákat idézhetnénk fölös számmal a szófejtés tanulságai közül is.

Most már az a kérdés: mik a régi ejtésmód megállapításának forrásai?

Első sorban maguk a nyelvemlékek. És e tekintetben nyelvemlékeink egymásról kölesönösen adnak fölvilágosítást. A mit egyikből tökéletlen vagy következtetlen helyesírása miatt meg nem állapíthatunk, meghatározhatjuk a másiktól, a mely a kérdéses szó és alak felől biztos utasítást adhat. Ennelefogva a régi ejtés megállapításához mennél szélesebb körű s mennél alaposabb nyelvtörténeti ismeret szükséges.

E föltétellel szorosan összefügg a helyes ejtés másik forrása: a magyar hangfejlődés története. Nyelvészetünk a szók hangbeli alakjának történeti fejlődéséről — a nyelvemlékek korától kezdődőleg — meglehetősen világos képet szerzett, egyes részletekre nézve pedig az elérhető legnagyobb biztossáig is eljutott már. Ez eredmények fölhasználásával már legtöbb esetben biztosan megállapíthatjuk ezen vagy azon alaknak ejtése módját.

Legelső teendőnk azonban minden egyes emlékek írásmódjával, orthographiájával jönni tisztába, a mennyiben sokszor a nyelvemlékek önmagukból adnak kulesot egyik-másik szó helyes ejtéséhez.

Segítségünkre jönnek — mint már fentebb megjegyeztük — a mai nyelvjárások is, a melyeknek megőrzött eredetiségei, sőt általában ejtési és alaktani sajátosságai is útbaigazítók, irányadók voltak már nem egy kérdéses esetben.

Végül a szófejtés eredményei s a rokon nyelvek vallomásai is számbaveendő tényezők, s csak mindezen segédeszközök és források együttes figyelembevételével juthatunk a régi ejtés legvalószínűbb megállapításához.

¹ Ez, valamint a több. sz. *lők* és *lötök* is mind előfordulnak nyelvemlékeinkben.

Hogy minden eszközünk daczára számos kétség marad még fön­n nyelv­emlékeink olvasása terén, az a kérdés természetéből könnyen érthető. Leg­nagyobb bizonytalanságot a nyelvfejlődés ingadozó, átmenetes természete okoz. Tudjuk, hogy a régi alak sok ideig együtt él még az újjal, küzd lételéért, míg végre kénytelen ez elől teljesen kiszorulni. De azt is tudjuk, hogy e fejlődés nem minden vidéken megy egyszerre végbe. Némely sajátságot egyik-másik nyelvjárásunk ma is azon a fokon mutat, a melyen a köznyelv csak nyelv­emlékeink korában ismerte. A göcseji nyelvjárás némely ragot ma is illesz­kedés nélkül használ, mint legelső nyelvemlékünk. S minthogy az új alakok és sajátságok teljes kifejlődésének idejét pontosan meg nem állapíthatjuk, számos alak olvasásában nem juthatunk határozott eredményre. Nem ismerjük biztosan nyelvemlékeink nyelvjárását sem, a mi némi tekintetben segítségünkre lehetne, s ha ismernők is, miből következtethetnők, hogy ezen vagy azon tájnyelvi saját­ság ebben vagy abban a korban már ki volt-e fejlődve. Csak egy ilyen nyílt kér­désnek tekinthető esetet említünk föl. A *Halotti Beszéd* írásmódja rövid és hosszú magánhangzó közt nem tesz különbséget. De még némely későbbi emlé­keinkben is azt látjuk, hogy pl. az alanyi ragozású elbeszélő múlt 3. személye ket­tős *aa* és *ee*-vel van írva (*maradaa* marada, *felelee* felele) s a többi személyala­kok mai napig is megtartották az időképző e hosszú hangzóját (*felelélk*, *felelél*, *maradánk*, *maradátok*). Nagy a valószínűsége tehát, de biztossággal még sem állít­hatjuk, hogy a HB. *vola* (vala) és *engede* igealakjai péld. szintén hosszú véghang­gal (*volá*, *engédé*) olvasandók. Ugyanezt mondhatjuk a HB. olvasásában föltéte­lezett többi hosszú hangzóról is. Nem állíthatjuk a hosszanejtést teljes biztos­zággal, mert nem lehetetlen, hogy a HB. nyelvjárása már nem ismerte azt, noha ama későbbi emlékek nyelvjárása továbbig is megőrizte.

E nehézségek daczára a fönt elősorolt források és segédeszközök nagyjáb­ban lehetővé teszik, hogy nyelvemlékeink ejtését — némelyekét s főkép az újabbakét a legnagyobb biztossággal is — megállapíthassuk. Hogy a régi nyelv íránt érdeklődők e tekintetben a legszükségesebb tudnivalók felől tájékozva lehessenek, kifejtünk itt néhány fontosabb általános elvet és adunk néhány útmutatást a részletekre nézve.

Minő elveket tartsunk tehát szem előtt nyelvemlékeink olvasásában?

Fő elvünk az legyen, hogy a nyelvemlékek szavait és alakjait úgy ejtsük ki, a mint a maguk korában a megállapítható legnagyobb valószínűséggel ejt­hették. Ne vigyük bele tehát a régi írott szóba *a priori*, minden körültekintés nélkül mai ejtésünket. Hiszen lehet-e józanul föltennünk, hogy mikor régibb századok embere a maga szavait a maga kiejtése szerint papírra vetette, azt az ejtést akarta volna betűkbe foglalni, a melyet ma használunk, a melyet előre nem is képzelhetett? Pedig e hibával, főkép történetbúvárainknál, olykor még ma is találkozunk.

Ne is olvassuk a betűket — betűről-betűre — azon érték szerint, a melylyel manap divatoznak. Hanem vegyük tekintetbe, hogy az írásmód, a betűk és kapcsolataik jelentése az idők folyamán nem egy változást is szenvedhetett. Olvassuk tehát őket olyan érték szerint, a minővel a maguk korában bírniok kellett.

Tartsuk szem előtt, hogy némely betűket, különösen a magánhangzókat, az orthographia kezdetlegesebb korában egymás mellett többféle hangnak a kifejezésére is használhatták s hogy e lehető jelentéseik közül esetenként azt kell választanunk, a melyet a nyelvtörténeti ismeretek javasolnak.

Végül általában arra is legyünk figyelemmel, hogy a hangok ejtésének időtartamát emlékeink számtalanszor jelöletlen hagyják, hogy tehát a magán- és mássalhangzók rövidségét vagy hosszúságát a nyelvemléken kívül álló forrásokból kell megállapítanunk.

Ez általános elvek mellett különösen a magánhangzók olvasásában szorulunk néhány szintén általánosabb érvényű útbaigazításra. Magánhangzóinknak pedig nemcsak rövidsége és hosszúsága, hanem hangszíne vagyis nyíltsága és zártsága is pontosan megállapítandó a régi olvasásban. Hogy ez utóbbi tekintetben is minden csekély tévedés már megmásítná a régi ejtémódot, alig kell bizonyítani.

Az egyes betűk és betűkapcsolatok értékéről — mind a magán-, mind a mássalhangzók kifejezését illetőleg — alább le az olvasó némi összefoglaló általános tájékozást, a bemutatandó egyes maradványok előtt pedig mind-egyiknek orthographiájából megemlítve veszi a nevezetesebb sajátosságokat.

Itt a magánhangzók olvasásának említett két pontjára, az időmérték és hangszín megállapítására, főképp a magyar hangfejlődés történetéből merített tanulságok alapján adunk útmutatásokat. Ki kell tehát térnünk előbb néhány biztosabb észleletre, melyet magánhangzóink fejlődése terén a nyelvtörténeti kutatás már megállapíthatott.

Szóljunk előbb azon szabályszerűségről, melyet magánhangzóink hangszínbeli fejlődésén észlelhetünk nyelvünk történeti korszakában.

Mindenekelőtt egy általános s mai nyelvünkben is következetes hangbéli szabályszerűséget kell észrevennünk, a mely a történeti fejlődés vizsgálatában is biztos útmutatónk lesz. E szabályszerűség a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődése a nyelvállás* és időmérték változásaiban, a mit különösen képzőinkben és ragjainkban tapasztalunk a legszembeszökőbb pontossággal. A felső nyelvállású mélyhangnak hasonló nyelvállású hang felel meg a képző magashangú alakjában: a középső nyelvállásúval szemben középső nyelvállású, az alsó nyelvállásúval szemben pedig alsó nyelvállású hang mutatkozik. Csak egymás mellé kell állítanunk néhány képzőnknek és ragunknak magas- és mélyhangú alakját, s azonnal láthatjuk e pontos szabályszerűséget:

-gat	-dokol	-at	-alom	-tok	-nak	-hoz	-tól v. -tul
-get	{ -dēkēl -dōkōl	-et	-elēm	{ -tēk -tōk	-nek	{ -hēz -hōz	-től v. -tül stb.

Pl. *irogat* — *kérget*, *haldokol* — *érdēkel* — *öldököl*, *állat* — *élet*, *hatalom* — *félelēm*, *várnak* — *kérnek*, *vártok* — *kérték* — *ültök*, *fálhoz* — *kerthēz* — *földhöz*, *faltól* — *földtől* stb.

* Vö. BALASSA JÓZSEF: *A phonetika elemei*, 39. l.

És e szabályszerűség uralkodó vonása volt magánhangzóinknak a nyelvtörténet egész folyamán át. Pontos helyesírású emlékeink bizonyosságot tesznek róla, hogy a képzők és ragok magas- és mélyhangú alakjai régibb időben is párhuzamosan feleltek meg egymásnak s párhuzamosan is fejlődtek előbbre. E fontos észleletet mármost mindig szemünk előtt kell tartanunk, valahányszor oly magashangú képző vagy rag alakját kell a régiségben megállapítanunk, a melynek hangzóját a szóban levő nyelvemlék nem különböztette meg pontosan más hasonló magas hangoktól.

Ez általános hangtörténeti jelenség után lássuk, minő irányokat mutat magánhangzóink fejlődése a nyelvtörténet folyamán.

A fejlődés két iránya tűnik itt mindenekelőtt szemünkbe: a rövid magánhangzók fokozatos nyiltabbá válása vagyis a nyelv állásának alacsonyodása, s másrészt a magashangok törekvése az ajakos (labialis) ejtés vagyis az úgynevezett ajakhangzók¹ felé. Ha például a Halotti Beszéd vagy az Árpád-kori oklevelek szavait a mai ejtéssel egybe hasonlítjuk, azt találjuk, hogy akkor még *pur* volt, a mi most *por*, *nop* volt a *nap*, *iggy* volt az *eggy* (egy), *Lindra* volt a zalamegyei *Lendra* folyó² stb. Másrészt még codexünk korában is *kild* volt a *küld*, *sziz* volt a *szüz*, *zeld* volt a *zöld*, *erē* volt az *erő* stb. Azonban már e két utóbbi fajta példákban, minthogy emlékeink valamennyit egyszerűen *e* betűvel írják, más úton kellett a régi ejtés minő voltára reájönnünk. Itt részint némely máig fönmaradt régies alakok, részint a magashangok phonetikai minősége vezettek rá ama minden kétségen felül álló föltevésre, hogy a mai *ö* és *ő* hangoknak is csak a megfelelő nyelvállású zárt *ē* és *é* hangok felelhettek meg a régiek ejtésében. Az *elő* és *előbb* mellett még ma is megvan a régi *elē* és *elēbb* ejtés; az *idő* szót, mely régente évet is jelentett, még mai nap is régi *é* hangzós alakjával használjuk e határozószóban: *idén* am. ez évben stb. Hogy az *ő* is előbbi zárt (s nem nyílt) *e* helyébe lépett, bizonyítják olyan ejtésváltozatok, mint *csend* és *csönd*, *fél* és *föl*, *födéz* és *födöz*; *nézték*, *kérték* és *főztök*, *ültök*³ stb.; továbbá némely régies alak a népnyelvben, mint pl. a *köt* igének zárt *ē*-s alakja a *főkötő* szóban: *fikētő* és *fikētő*⁴; általában pedig bizonyítja az a tapasztalat, hogy az úgynevezett *özö* nyelvjárások mindig köznyelvi zárt *ē* helyén mutatják a maguk ajakhangú, *ö* hangzós ejtesmódját.

Viszont a főntebb idézett zártabb ejtésű példák (*pur*, *nop*, *iggy*) alapján, a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődésénél fogva arra az eredményre jutunk, hogy a HBeszéd és az oklevelek korában, mint a mai *u*-nak *o*, úgy az *ö*-nek is — a mennyiben már ajakhangú ejtés található — szintén zártabb *ū* hangzó felelt meg, s hogy ennél fogva az orthographiailag kettős (*ü*, *ö*) értékű *u*

¹ Vö. BALASSA JÓZSEF: *A phonetika elemei*. 40. l.

² Az eredeti írásmód szerint *Lyndua* egy 1239-iki oklevélben (l. JERNY JÁNOS: *Magyar Nyelvtudomány*, I. 85). A *pur*, *nop* és *iggy* (írva: *iq*) a HBeszédben fordulnak elő. E hangfejlődés bővebb tárgyalását l. SIMONYI ZSIGMOND dolgozatában: *A régi nyelvm emlékek olvasásáról*.

³ Régebben az efféle ige alakok is *e*-vel voltak: *főzték*, *ülték*.

⁴ Mezötúron, *M. Nyelvőr* VIII. 359, 443, IX. 179.

betűt ily szóiban habozás nélkül *ü*-nek kell olvasnunk. Tehát *urding* a HBe-szédben annyi mint *ürding*, mert ma *ördög*-nek mondjuk; *euzicun* meg *küzikün*, mert ma *közükön*-nek hangzik stb. S az-analogia biztos útmutatásával kiterjeszthetjük ez észleletet még egy hangra, melyet nyelvemlékeink pontosan nem jelölnek, a mai nyílt *e*-nek megfelelő zárt *e*-re is, s ezzel a hanggal olvashatjuk legrégibb emlékeink azon szótagjait is, melyekben ma nyílt *e* hangzik s melyekben eredetibb hosszú hangzó fölvétele nem volna megokolható.

Ennélfogva rövid magánhangzóink nyiltabbá fejlődéséről a következő táblázat adhat áttekintést:

I.

Régi	Mai
<i>u</i>	<i>o</i>
<i>o</i>	<i>u</i>
<i>i</i>	<i>é</i>
<i>ē</i>	<i>e</i>
<i>ü</i>	<i>ö</i>

Magashangú rövid és hosszú magánhangzóink másik irányu fejlődését, az ajakhanggá változást pedig ilyen képen foglalhatjuk össze:

II.

Régi	Mai
<i>i</i>	<i>ü</i>
<i>ī</i>	<i>ű</i>
<i>ē</i>	<i>ő</i>
<i>é</i>	<i>ö</i>

Míg rövid magánhangzóink az alacsonyabb nyelvállású ejtés vagyis a nyíltság felé hajlanak a történeti fejlődésben, addig a hosszú hangzókat ellenkező irányban a magasabb nyelvállás felé vagyis a zártabb ejtéshez látjuk törekedni. Különösen szórégi hangzóiban, képzőkön és ragokon tapasztaljuk e fejlődést, de tőszótagokban sem ismeretlen. A mai *-ül* igeképző pl. régibb emlékeinkben *-ól*-nak van írva, a mit a későbbi, nyomtatott emlékek pontosabb helyesírása (*-ol*) alapján s a képző eredeténél fogva is csak hosszú *ó*-val olvashatunk: *fördöl—fördül*, *tanól—tanül* stb. A pontosabb orthographiájú írott nyelvemlékekből pedig, melyek az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) hangokat egymástól megkülönböztetik, így a Bécsi és a Münchener Codexből azt tanuljuk, hogy e képzőnek magashangú alakja is hasonló hangszínbeli különbséggel *-öl*-nek hangzott; tehát *kerül* régen *keröl* volt, *szépül—szépöl*, *erősül—erösöl* stb. Így az *-ü* *-ű* melléknévképzőt is régen *-ó* *-ő*-nek ejtették: *lábó—lábü*, *kező—kezü* stb. E változással lett az aránylag nem rég elavult *tő* alakból *tű* (acus) s ez úton terjed a régibb s irodalmilag még hagyományos *-ból* *-böl*, *-ról* *-röl* helyett a *-búl* *-bül*, *-rúl* *-rül*, sőt rövidülve *-bul* *-bül*, *-rul* *-rül* ejtés. Hasonló változás a régi *é*-nek *í*-vé fejlődése is, a mely némely nyelvjárásokban aztán nagyobb mér-

tekét is öltött s kiválóan jellemző sajátság lett.¹ Köznyelvi *i* hangzós szavaink és alakjaink közül ily eredetűek: *iz* — régen *éz*, *iny* — régen *ény*; *tauít*, *fordít* — *tanét*, *fordét*; *szerint*, a melyben az *i* már meg is rövidült — régen, sőt még ma is *szerént* stb. stb. Ugyane zártabbá fejlődésnek egyik jelensége az is, hogy a régi hosszú nyílt *ē* helyét *é* váltotta föl az oly szókban mint *kéz*, *tél*, *jég* stb., melyeket ma *kéz*, *tél* és *jég*-nek mondunk, a mint már fentebb fejtegettük.² Hosszú magánhangzóink e zártabbá fejlődését tehát a következő képbe foglalhatjuk:

III.

Régi	Mai
ó	ú
ē	í
ő	ű
ê	é

Szemben a rövid magánhangzóknak fentebb tárgyalt nyíltabbá fejlődésével néhány esetben az ellenkező irányú változásra is mutat példát nyelvünk története. E jelenség azonban csaknem kivétel nélkül szóvégen, ragokban mutatkozik. A többes első személy ragja ma *-unk* és *-juk* az alanyi, illetőleg tárgyias ragozásban. Ezeket régebben *-onk*, *-jok* alakkal találjuk. Ennélfogva ugyanazon korban a megfelelő magashangú ragokat is *ö*-vel kell olvasnunk: *-önk*, *-jök* és *-ök*. Pl. *adonk*—*aduunk*, *kérönk*—*kérüünk*; *adjok*—*adjuk*, *kérjök*—*kérjük*; *adtok*—*adtuk*, *kértök*—*kértük*. Ugyane változással lett a régi *ráras*-ból *ráros*, a *csillag*, *pillag*-féle igékből *csillog*, *pillog* stb. Ez utóbbi adatok alapján tehát ugyanazon korokban a mai *lebeg*, *kesereg* s egyéb hasonló magashangú igék is *lebeg* és *kesereg*-nek hangozhattak. Töszótagban ilyen fejlődés a régi *mënd*-nek *münd*-re változása.

Rövid magánhangzóink e zártabbá fejlődését ekként foglalhatjuk össze:

IV.

Régi	Mai
a	o
o	u
e	ē
ē	í
ö	ű

Vannak végre esetek, melyekben magas hangzóink a fejlődésnek két különböző irányán mentek keresztül: a nyíltabbá váláson s egyúttal az ajakhanggá változáson. E kettős fejlődés pedig két egymással ellentétes sorrendben

¹ Különösen a debreczeni és szatmármegyei nyelvjárásban (vö. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése*, 66. l.).

² L. 4. l.

történt: némely alakokban a nyiltabbá válás ment végbe előbb s aztán következett az ajakhangú ejtés föllépése; másokban viszont az ajakhangú ejtés fejlődött ki először s aztán lett zártabbá a magánhangzó. Az előbbi jelenség példájaként a köznyelvből a *köz* és *sötét* szavakat említhetjük. Ezek megelőzőleg *köz*-nek és *sötét*-nek hangzottak, sőt az utóbbi alak még ma is egészen közönséges. Azonban legrégebben *i* hanggal ejtették őket: *kíz* és *sítét*,¹ a mint hogy emezt ma is több helyen *sítét*-nek és *sítul*-nek mondják.² Nyelvjárásokban, melyek a zárt *ē*-t *ö*-vel cserélik föl, e jelenség még több példában igazolható, a mennyiben ezek a köznyelvnek régibb *i*-ből származott zárt *ē*-s szavaiban is (minők *hēgy*, *mēgy*, a *még* igekötő stb.) ajakhangot, *ö*-t ejtenek. Az ellenkező sorrendű fejlődésre főképp ama képzők és ragok magashangú alakjai szolgáltatnak példákat, a melyeknek mélyhangú párjaiban fentebb a zártabbá válás tüneményet láttuk (l. a III. és IV. sz. táblákat az eléjük bocsátott fejtegetéssel). Így pl. az *-ül* *-ül* igeképzőnek legrégebben *-el* volt a magashangú alakja, később ajakhangú ejtést vett föl (*-öl*) s aztán zártabbá lett (*-ül*). Az igeragozás több. első személyében is a magashangú igéket *-enk* végzettel találjuk régibb emlékeinkben, a mit a mélyhangú *-onk* s a későbbi kifejlődött magashangú *-önk* alapján csakis zárt *ö*-vel (*-enk*) olvashatunk.³ E kettős és ellentétes sorrendű fejlődést ekként szemléltethetjük:

V.	Régebbi	Későbbi	Mai	VI.	Régebbi	Későbbi	Mai
	<i>i</i>	<i>ē</i>	<i>ö</i>		<i>ē</i>	<i>ö</i>	<i>ü</i>
					<i>é</i>	<i>ő</i>	<i>ű</i>

E hangfejlődések ismerete nyelvemlékeink olvasásában számtalan elterjedt tévedéstől visszatartthat bennünket. Hogy mégis néhány részletre nézve is tájékozást nyerjenek, a kik nyelvemlékeink iránt érdeklődnek, felsorolunk egy pár utasítást, a miben legnagyobb a szükség, a régi szók magánhangzóinak olvasását illetőleg.

1. Az *e* betűt azon szótokban, a melyeket ma a tárgyrag, a személyragok és a képzők előtt nyílt *e*-vel, a többi alakokban pedig *ē*-vel ejtünk, ez utóbbiakban régibb nyelvemlékeinkben hosszú nyílt *ē*-vel olvashatjuk. Tehát pl. *kez*, *kezben*, *közep* stb. így olvashatók: *kēz*, *kēzben*, *kōzēp*, am. *kez*, *kēzben*, *kōzēp* stb. (Vö. fent 4. l.)

2. Zárt *ē*-vel kell olvasnunk régi nyelvemlékeinknek ama tőszótagjait, kötőhangzóit és képzőit, a melyek azóta magánhangzójukat a köznyelvben rövid *o*-re változtatták. Ilyen szók pl. *zeld*, *feld*, *kez* olv. *zeld*, *feld*, *kēz*, ma *zold*,

¹ Vö. *Keth-you-kizi* azaz *Kēt-jou-kizi* (egy 1246-iki oklevélben), annyi mint „két folyó köze” (l. *Magy. Nyelvrör* VII. 219), továbbá *Kyzēp* (olv. *kizēp*) *Korompa* (1256-ból l. JERNEY: *Nyelvünk*, I. 80) am. Közép-Korompa. A *sítét* alakot l. a Nyelvtört. Szótárban.

² Pl. *sítét*-nek ejtik Nógrádban (l. *Nyelvrör* VI. 85). Borsodban (uo. IX. 332), *sítét*-nek Pécskán (Arad m., uo. VII. 122). Bánffy-Hunyadon (uo. X. 21), stb.

³ L. mindezen fejlődésekre több példát s bővebb magyarázatot a Németújvári Glosszákról írt nyelvemlék-tanulmányunkban (*Magy. Nyelvrör* XIV. köt. 203. 252. és köv. ll.).

föld, koz stb. Ezeknek kötőhangzójuk is zárt *ē*-vel olvasandó, valamint más hasonló szóké is, tehát: *kezett* (*kezet, kezeth* stb.), olv. *kēzett*, am. között; *ketez*, olv. *kētēz*, am. kötöz stb. Képzőben: *díheskedik*, olv. *dihēskedik*, am. dűhös-kodik stb. (Vö. fönt 15. l.)

3. Zárt *ē*-t kell olvasnunk azon régi alakokban is, a melyeket későbbi emlékeinkben *ö* hanggal találunk, ma pedig *ü*-vel ejtünk. Ezt a magashangú *-ünk* és *-ük*, *-jük* személyragokban tapasztaljuk. Tehát pl. *feletenk*, a mely am. fölöttünk, így olvasandó: *fēlēttenk*. Hasonlókép: *bennék*, olv. *bennēk*, am. bennük; *verjék*, olv. *verjēk*, am. verjük stb. (Vö. fönt 17. l.)

4. Zárt *ē*-vel (illetőleg *é*-vel) olvashatjuk a mai *-it* képzős igéknek régi *-ejt* (*-eyt, eyth* stb.) végű alakjait; tehát pl. *taneyt*, olv. *tanējt* (vagy *tanējt*), am. tanít stb.

5. Hosszú *ē*-vel kell olvasnunk nyelvemlékeink *e*-jét általában azon szótövekben, ragokban és képzőkben, a melyekben ma hosszú *s* esetleg már megrövidült *i*-t ejtünk. Tehát pl. az *ez, ezellen* szókat, melyek annyit tesznek mint *iz, izellen* (v. *izellen*), így olvassuk: *éz, ézellen* stb. Hasonlókép *-ént*-nek olvassuk a mai *-int* ragot, *-ég*-nek a mai *-ig*-et; pl. *zerent*, olv. *szērēnt*, am. szerint; *valteg*, olv. *váltég*, am. váltig stb. Az *-ent*, ha a mai *-int* igeképzőt jelenti, szintén *-ént*-nek olvasandó, pl. *legyenth*, olv. *legyēnt*, am. *legyint* stb. Hosszú *ē*-vel kell olvasnunk a nyelvemlékeinkben közönségesen *-et*-tel írt igéket, a mely végzetben a mai *-it* képző régebbi alakja mutatkozik; tehát *tanet, fordet* olv. *tanét, fordét*, am. tanít, fordít stb. Ugyanezen igéknek *-ehék, -ehen, -ehetek* stb. végződésű fölszólító alakjaiban is hosszú *ē*-nek olvassuk a *h* előtti betűt; tehát pl. *ephehek, ephehen, ephehek*, a mik azt teszik *éptsek, éptsen, éptsetek*, így olvasandók: *épēhek, épēhen, épēhetek* stb.

6. Hosszú *ē*-t olvassunk azon szókban és alakokban, melyeknek régi *ē*-jével szemben ma hosszú *ö* hangot találunk. Tehát pl. *zele*, ha szőlőt jelent, *szēlē*-nek; *ten, len*, ha azt teszik *tön, lön, tén* és *lén*-nek; *elet* v. *eleth*, ha am. előtt, *elēt*-nek; *ele, ege*, ha azt teszik *elő, égő, élé, égé*-nek; a *-rel, -tel* és *-bel* ragok (ma *-ről, -től, -ből*) *-rél, -tel* és *-bél*-nek olvasandók. (Vö. fönt 15. l.)

7. Hosszú *ē*-vel kell olvasnunk a magashangú igék tárgyrag zású feltételes módjának teljesebb *-neje* (*-neye, -neie*) végződésében a *-je* személyrag előtti magánhangzót. Tehát *megmenteneje* pl. így olvasandó *mēgmentenēje*, am. megmentené stb. (Vö. *menteném, mentenél* stb.)

8. Hosszú *ē*-vel olvassuk azon töszótagokat, képzőket és ragokat is, a melyeknek régi hangzójával szemben később *ő*-t s ma *é : ö : ü* fejlődés útján *ü* hangot találunk. Tehát pl. a régi *zenni* ige, melyet később az első szótagban *ö* hanggal irtak s ma *szünni*-nek ejtünk, ama régebbi emlékeinkben *szēnni*-nek olvasandó. Így a *zerne*-t, mely ma *szörnyű, szērnyé*-nek, *fel hithe*-t, mely félhitűt (schismaticus) jelent, *fēlhüté*-nek, a régi *kivel*-t (ma *kívül*) *kivél* v. *kivél*-nek olvassuk stb. (Vö. fönt 17. l.)

9. Hosszú *ó, ő*-vel kell olvasnunk a mai *-it* képzős igéknek régi *-ohak, -ohék, -ohon, -ohon* stb. végződésű fölszólító alakjait (vö. az *-ehék, -ehen* stb. végzettel, az 5. pont alatt). Tehát pl. *tanohon* olv. *tanóhon*, *eköshon* olv. *ekösöhön*, azaz tanítson, ékesítsen stb.

10. Hosszú *ó* *ő*-vel olvasandók a mai *-ű* *-ü* képzőnek, valamint az *-ül* *-ül* igeképzőnek és névragnak régi *o*, *o* (*ew* stb.)-vel irt alakjai, pl. *lubo* olv. *lábó*, am. *lábú*; *fejew*. olv. *fejő*, am. *fejü*; *fordol*, *kerol*, olv. *fordól*, *keröl*, am. *fordúl*, *kerül*; *santaol*, *rendeghol*, olv. *sántaól*, *rendégöl*, am. *sántaúl*, *vendégül* stb.

Főntebb már megjegyeztük, hogy a nyelvfejlődés ingadozó voltánál fogva és mert nyelvemlekeink nyelvjárását pontosan meg nem határozhatjuk, több szó és alak olvasására nézve eldönthetetlen kétségek is maradnak fenn. Hogy az alábbi szemelvények olvasásában előzetes mentségünk legyen és a magyarázatokban fölös ismétléseknek elejét vegyük, megemlítünk itt néhányat a leggyakrabban előkerülő kétes olvasású szók és alakok közül.

A magánhangzók közül nem tudni pl., melyik nyelvemlek nyelvjárása ejtette még hosszan, melyiké már röviden a *mér*, *nyér*, *rét*, *széd* illetőleg *mer* (andere), *nyer*, *ret*. *szed* igéket; melyik ejtett *kirül*-t, melyik *kirül*-t, melyik *mégyen*, *lészen*, *rele*, *nekem*, melyik *mögyen*, *leszen*, *rele*, *nekem* alakokat; a jövő idő jelet melyik mondotta *-ánd* *-énd*-nek, melyik *-and* *-end*-nek; az ingadozó ejtesű *e* hangzóban melyik ejtett nyíltat (*e*), melyik zártat (*è*) bizonyos esetekben, különösen kötőhangzóknál. A mássalhangzóknál biztosan nem tudhatni, melyik emlékünknk írója mondott pl. *királ*-t, melyiké *király*-t; melyiké *erössen*-t, melyiké esetleg *erösen*-t; hol volt még meg az eredetibb *mikoron*, s hol uralkodott már az újabb *mikoron* ejtés, stb. Ép így nem tudhatjuk pontosan, mikor, melyik nyelvemlékünknél kezdődik az újabbszerű *jobb*, *szébb* ejtés a régi *jóbb*, *szébb* alakok után; mikor lép föl a rövid *a*, *e* az eredeti hosszú *á*, *é* után, vagy hogy melyik nyelvemlékünknk ejtett még hosszú nyílt *è*-t azon tőalakokban, a melyekben ma *e* és rövid nyílt *e* váltakoznak (pl. a *kéz*: *kezet*-ben), stb.

E kétségek terén reszint a valószínűség szerint kellett az olvasásban eljárunk, reszint egyszerűen a mai alakot vettük föl, mint közömbös kiegészítőt.

A következő két táblában befejezésül megkísértjük összefoglalni nyelvünk hangjainak leggyakrabban előforduló régibb jelölésmódjait, másrészt a mai értékűtől eltérőleg alkalmazott betűknek s a betűkapcsolatoknak leggyakoribb jelentéseit. megjegyezvén, hogy mivel orthographiánk története még kinyomozatlan, a hangjelöléseknek, valamint a betűk és betűkapcsolatok értékenek csoportosításában pontos történeti egymásutánt nem adhatunk.

A föl nem vett hangok illetőleg betűk jelölés és érték tekintetében megjegyeztek a maiakkal.

I. Hangjaink régi jelölésmódjai.

Hang	Régi jelölésmódjai	Hang	Régi jelölésmódjai
á	a, aa, ^a á, á', ä	m	m, -, ~ (pl. nē v. nē=nem)
cz	c, cz, ch, chy	n	n, -, ~ (pl. seki v. sēki = senki)
cs	s, sc, ch, cz, e, x, L, < (Sándor-Cod.), é, chy, chi, chj	ny	n, nh? (HB.), ni, ny, n ⁱ , ñ, ñ', n', ñ, n'', in
e	e, è, e	ó	o, oo, ^o ó, ö
ë	e, è	ö, ő	u, v, eu, ev, ew, e ^w , ''w, ^w w, w, eo, eo, eó, o, ó, ^o ó, o, u, ^o ó (Batthyány-Cod.), ő (=ö, Krisztina-Leg.)
ê	e, è, e		s, f, sc, z, sch
é	e, è, ee, e, ^e e, ë	s	s, c, sc, z, sz, z', z ^s , (z', z'' = ssz hang)
f	f, ff, ph	sz	th, thy, tthy, thi, ch, chi, chy, ti, t ⁱ , ty, t', t', gy, t', t''
g	g, g', g', gh		n, u
gy	g, g', g', g', g'', gi, gj, gy, gi, gh, ghy, il	ü, ü	u, v, w, u'
h	h, ch		u, v, w, iu, iv, ú, v, w, v, w, v, v, u', v', w', v', w', w', ev, eu, en, ev, ew, o, ö, ó, ^u y, yw
i	i, y, y, y', j	v	v, u, w
j	i, j, y, y, y', h, ih, yh, hy, ' (pl. z'=zj), '' (pl. r''=rj), ' (pl. z=zj; g=gj)	z	z, s, sz
k	c, k, ch, kh, qu	zs	s, z
l	l, l'		
ly	l, ly, li, li, l', l', l'', yl, il		

II. Régi betűink és jelentéseik.

Betű v. betűkap- csolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkap- csolat	Régi hangértéke	Betű v. betűkap- csolat	Régi hangértéke
a	a, á, ă, ą	ghy	gy	qu	k
á	á	gi, g ⁱ	gy, gj	s	s, sz, zs, z
à	á	gj	gy, gj	sc	sz, s, es
â	á	gy	gy, ty	sch	s
aa	á	h	h, ch, (néha más- salhangzó-nyúj- tást jelent)	sz	sz, z
c	cz, es, k			t, t', t''	ty
é	cs	hy	j	th	ty, t
ch	cz, es, ch, h, k, ty	i	i, j	thi	ty
chi	cs, ty	ih	j	thy	ty
chj	cs	il	ly	ti, t'	ty
chy	cs, ty	in	ny	tthy	ty
cz	cz, cs	iu, iv	ü, ú	u, v	u, ú, ü, ő, v, ö, ő
L és <	cs	j	i, j	û, v', ú,	ü, ő
		l	l, ly	v', u', v'	
d	gy, dj	l'	ly, l	v', v', v'	
e	e, ě, è, é	l, l''	ly	u'	u, ú
é	ě, é	li, l'	ly	ý	ü, ő
è	e, è	n	n, ny	w	v, ü, ő, ö, ő, (vu- vü-, pl. <i>zawenk</i> szavunk, <i>new</i> nevü)
ę	e, è, é.	û, ú, n',	ny		
ě	é	û, n''	ny		
ê	é	nh ?	ny		
ee	é	ni, n'	ny	w', w', w'	ü, ő
eo, eo, eó	ö, ő	o	o, ó, ö, ő	w', w'	ü, ő, ö, ő
eu, ev	ö, ő, ü, ő	ô	ó	w	ü, ő
eu, ev	ü, ő	ó	ö, ő, ü, ő	x	ks, es
ew	ö, ő, ü, ő	o	ö, ő, ü, ő	y, y, y'	i, j
eŵ	ö, ő	ó	ö, ő	yh	j
g	g, gy	ö	ü, ő	yl	ly
ġ	gy, gj	ø	ö, ő	yw	ü, ő
g', g'	gy, g	ö	ö, ő	z	z, sz, s, zs
g'', g''	gy	ö	ö	z	sz, ssz
gh	g, gy	ph	p, f	zs	sz

HARMADIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

Bár a nyelvemlékek fogalma nincs ezen vagy azon korszakhoz kötve s a legújabb kor nyelvbeli nyilatkozásain kívül minden régi irat és könyv már nyelvemlék számba jön a nyelvész előtt: mégis kétségtelen, hogy legnagyobb fontosságuknál fogva az az *ézerévi* azon írott maradványokat foglalhatjuk e név alá, melyek a hitujítás és könyvnyomtatás elterjedése előtt készültek, tehát politikai történetünkben keletkezésük szerint körülbelül a mohácsi vész idejéig sorakoznak.

Könyvünk sem akar a nyelvemlékek e legfontosabb korszakán túl terjeszkedni, azonban igyekszik ez időbeli határon belül rövid tájékozást adni összes hiteles nyelvemlékeinkről, a melyek t. i. az első magyar nyomtatott könyv, Komjáthi Benedeknek *Szent Pál Lerelei fordítása* (1533.) előtt keletkeztek, akár eredeti alakjukban maradtak fenn, akár e koron belül készült másolatban. Nem szólnunk tehát olyan emlékekről, minő például a maga nemében eredete szerint legrégibb korú *Pannóniai Ének*, minthogy ez csak XVIII. századi másolatban maradt fenn,¹ vagy a milyen egy Nagy Lajos korából való eskümintá és Hunyadi János esküje, melyeket mind csak későbbi, korszakunkon innen eső följegyzések őriztek meg.² A codexeket kivéve, tizenhatodik századi írott emlé-

¹ L. *Régi Magyar Költők Tára*, I. köt.

² L. DÖBRENTÉI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, IIb. 336. 355. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 162. — Hasonló okokból maradtak ki könyvünkől még a következő nyelvemlékek: 1. *Balladatöredék a XIV. századból II. Károly király megöléséről*, melyet Liszti János veszprémi püspöknek a XVI. század második feléből eredő följegyzése tartott fenn (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 22). — 2. *Belkeny Péter záloglevele* állítólag 1452-ből, a melynek hitelességéhez kétség fér (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359. és IIIb. 138). — 3. *Pesti gyermekek utcai éneke Mátyásnak királylyá választásáról* 1458-ból, mely csak Székely István Krónikájában (1559.) maradt följegyezve (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23). — 4. *Népének töredéke* 1463-ból, melyet a költő Zrínyi Miklós (XVII. száz.) jegyzett föl (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23). — 5. *Albert tihanyi apát levélkéje* 1486-ból, melyet csak egy múlt századi följegyzés alapján ismerünk (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359). — 6. *Sajószentpéteriek végzése borait árulása felől* 1503-ból. E nyelvemléket, melynek eredetijét azóta megtalálni sem tudják, előbb 1403-ból származottnak tartották, azonban írásának jellege s részben nyelvének sajátosságai alapján még 1503-ig se vihetjük vissza s valószínűleg a XVI. század második feléből vagy éppen végéről keltezhető; tartalmilag lehet valamely valóban régibb eredeti végzésnek másolata. (Közölve *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 1—3. 1. Tanulmányt írt róla FOGARASI JÁNOS, *Nyelvtud. Közlemények* III. 190—209. Koráról szól MÁTYÁS FLÓRIÁN *Magyar nyelvritkaságok* cz. cikk-

keinket sem soroljuk föl egyenkint Komjáthiig, minthogy e századból már nagyobb számmal maradtak kisebb és nagyobb, jelentősebb és kevésbé jelentős kéziratok; de utalunk legalább kiadásaira. Legrészletesebben a legfontosabbakat, a XV. század végéig menő emlékeket ismertetjük, külön híva fel a figyelmet közülük azokra, a melyek még nincsenek közzé téve.

Tekintsünk tehát végig a megjelölt határok és kiszabott korlátok között ama körülbelül félezered évnyi idő emlékein, a mely a magyar kereszténység kezdetétől a könyvnyomtatás koráig lefolyt, s kísértünk meg őket némileg csoportosítani.

a) Nyelvelméleink kereszténységünk első két századából.

Tulajdonképeni legrégibb nyelvelméünk, a *Halotti Beszéd* a XIII. század első negyedéből származik ugyan, mindazonáltal őseink nyelve nem benne nyilatkozik meg először. Már a XI. és XII. század *latin okleveleiben* számos magyar tulajdonnévvel és köznévvvel találkozunk, melyekben szavaink legrégibb alakja és jelentése van megőrizve. Határleíró oklevelekben gyakran kerülnek elő különféle helynevek, utak, vizek, fák s egyebek nevei, melyek részint minden magyarázat nélkül, részint latin fordítással vannak a latin mondatba beleszöve. Például: «Prima meta incipit a *cuffer* (olv. „kútfő“) . . . Inde (vadit) ad *kueshyg* (olv. „küeshigy“ vagyis köveshegy) . . . Inde ad *keures bocor* (olv. „körös bokor“ v. i. körös bokor) . . . Inde ad *loracol* (am. lóakol) . . . Uadit ad *hygh holm* (olv. „bigyholm“, am. hegyhalom)» egy 1193-iki eredeti oklevélből. «Et ibi stat meta lapidea que (am. quae) *Baluan* (v. i. bálvány) uocatur» egy 1109-iki eredeti oklevélből.¹

Végrendeletekben, inventáriumokban, számadásokban másféle szókat találunk, melyek leginkább a gazdaságra, háztartásra vonatkoznak. Pl.: «Tres *carratus liquorum* que vocantur *culfa*» azaz *ölfa* stb.² S ilyen oklevelekkel és iratokkal a későbbi századokban is találkozunk, a melyekből már összefüggő nyelvelméek is maradtak fenn. Mint már könyvünk első fejezetében mondtuk, igen kíváncsi volna ez elszórt nyelvmaradványokat mielőbb összegyűjteni és hozzáférhető közkincesé tenni.

Kiadások és közlések. Használható, de távolról sem teljes és nem is minden tekintetben megbízható gyűjteményt bírnak e XI—XII. századi magyar nyelvmaradványokból a következő munkákban és közlésekben: JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkinéssek Árpád-éi korszakából.* (Pest, 1854.) I. és II. köt. Az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvelméekből a tulajdonnevek és köznévek betűrendes összeállítása és magyarázata.—CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betűrendű Tárgymutatója.* (Pest, 1866.) Tárgymutató Fejér György *Codex Diplomaticus Hungariae* cz. 40 kötetes oklevél-gyűjteményéhez, s benne számtalan magyar tulajdonnév és köznévv van összegyűjtve az

kében, ugyanott IV. 196—199. és HUNFALVY PÁL *Hegyaljai oklevelek* cz. cikkében, ugyanott VI. 328. s köv. ll.)

¹ Mindkét idézetet az *Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában* (27. illetőleg 11. sz. a.) őrzött eredeti oklevelekből SZAMOTA ISTVÁN volt szíves velünk közölni.

² L. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* I. 152.

Árpádok kora utáni oklevelekből is. — KOVÁCS NÁNDOR: *Betűrendes Névmutató Wenzel Gusztrár Árpád-kori Új Okmánytárához* (Budapest, 1889.). Az előbbihez teljesen hasonló munka, a mely azonban csupán Árpád-kori adatokat tartalmaz. — ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig* (Budapest, 1882.), I. és II. köt. Számos régi adat a hely-, illetőleg víznevekről. — PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* (Budapest, 1888.). A helynevek történeti és nyelvi magyarázata, számos régi adattal. — KUBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynévei.* (Budapest, 1892.) I. k. I. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynévek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. — Kisebb közlések: PESTY FRIGYES: *Okiratheli személynévek* (*Magyar Nyelvőr* V. 509—511). Kisebb részben Árpád-kori adatok is. — NAGY GYULA: *Okiratheli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516. I. VIII. 548. I.). — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnévek* (*Magyar Nyelvőr* XVIII. 86—89. I.). A latin keresztnévek megohnosodott alakjainak összeállítása Árpád- és Anjoukori oklevelekből.

Repertorium. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.). I. 151, 152. E munkában ama nyelvtörténeti tanulságokat is fejtegetve találja az olvasó, a melyeket e szétszórt szavakból meríthetett a tudomány. — BEÖTHY ZSOLT: *A magy. irodalom története. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* 74. s köv. II. (Legrégibb nyelvemlékeink ez fejezet SIMONYI ZSIGMONDTÓL.) — SASINEK F.: *Glossarium, Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. I. A latin oklevelekben előforduló nem latin szóknek, köztük több magyar szónak is, magyarázata.

b) Nyelvemlékeink a XIII. és XIV. századból.

E két század a latin okleveleken és iratokon kívül már két, szövegre terjedő emléket is felmutat. Ezek a

1. *Halotti Beszéd*, a XIII. század harmadik évtizedéből. (L. a szemelvények közt, I. fejezet.) És a

2. *Königsbergi Töredék*, a XIV. századból. (L. a szemelvények közt, II. fejezet.)*)

A szöveg nélküli, pusztán egyes szókra terjedő maradványok közül külön említésre méltó a VÁRADI REGESTROM és a NÉVTELEN JEGYZŐ (ANONYMUS) krónikája, mindkettő a XIII. századból. A *Váradi Regestrom* istenítéletek jegyzőkönyve Sz. László sirjánál 1209 és 1235 között kelt ítéletekről, melyeket, azóta elveszett eredeti okiratokból, Fráter György nyomtatott ki 1550-ben Kolozsvárt. A *Névtelen Jegyző* egyik Béla királyunknak jegyzője volt; krónikája, a *Gesta Hungarorum*, írásából ítélve, a XIII. század végéről, vagy a következőnek első feléből származik.

Kiadások és közlések. E korból okiratheli maradványok a következő művekben és közlésekben találhatók, ú. m. CZINÁR MÓR, ORTVAY TIVADAR és PESTY FRIGYES idézett műveiben (I. az előbbi szakasznál), továbbá a következő kisebb közlésekben: PESTY FRIGYES: *Okiratheli személynévek* (I. az előbbi szakasznál). NAGY GYULA: *Okiratheli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VI. 35. 78. 168. és VIII. 78. 548). — KUBINYI FERENCZ id. munkája és közleménye (I. az előbbi szakasznál). — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek* (*Magyar Nyelvőr* XVI. 131). — A VÁRADI REGESTROM kiadásai: *Ritrs explorandae veritatis stb. Colosvariij 1550.* (FRÁTER GYÖRGY-féle kiadás.) BÉL MÁTYÁS: *Adpuratus ad historiam Hungariae. Posonii 1735.* ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hung. Monumenta Arpadiana. St.-Gallen 1849.* — A NÉVTELEN JEGYZŐ legkitünőbb kiadása: *Béla király Névtelen Jegyző*

*) A szemelvények közé fölvetett nyelvemlékek kiadásai és irodalmuk repertoriuma is az illető fejezetek végén keresendő.

jének könyre a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest, M. T. Akadémia, 1892. Hozzá két melléklet: I. a kézirat palaeographiai olvasása Fejérpataky Lászlótól. II. Anonymus fordítása Szabó Károlytól. (A codex első lapjának hasonmását I. BEÖTHY ZSOLT Képes irodalomtörténetében és a *Pallas Nagy Lexikon*ában is, Anonymus alatt.)

Repertorium. VAJDA GYULA: *A Váradí Regestrum. 1209—1235.* (Budapest, Athenaeum, 1880.) — SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv.* I. 152. s köv. II. — BEÖTHY ZSOLT: *A magy. irodalomtörténete. Képes díszmunka a nyelv közönsej számára.* I. k. 74—78. I. *Legrégibb nyelvelmékek* cz. fejezet SIMONYI ZSIGMONDTÓL. — JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából.* I. k. előszó. — FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, a Névtelen Jegyző olvasásához írt előszavában (I. a Kiadások közt). — MARCZALI HENRIK: *A magyar történet kútjói az Árpádok korában* (Budapest 1880), 65. s köv. II. UGYANAZ: *Béla király jegyzője, Egyetemes Philologiai Közöny* I 357—371.

c) XV. századi nyelvelmékek.

A XV. század nyelvelmékekben már meglehetősen gazdag s csak a legutóbbi időben is három igen fontos maradvány került e korból napfényre (a 3. 4. és 5. alatti). E századi emlékeink időrendben a következők:

3. *Besztercei Szójegyzék*, a XV. század első negyedéből. (L. a szemelvények között, III. fejezet.)

4. *Schlägli Szójegyzék*, 1400—1410 közötti időből. (L. a szemelvények közt III. fejezet.)

5. *Schlägli Glosszák*, 1420—1433 közötti időből. A schlägli (Felső-Ausztria) premontrai kolostornak egy *Hortularium* nevű codexében, mely nem egyéb, mint latin szótár latin magyarázatokkal, néhány szó után a megfelelő magyar kifejezés is oda van vetve (*glosszák*). A codex, két latin megjegyzéséből következtetve, 1420 és 1433 között készült. E magyar glosszákat tartalmazó *Hortularium* nevű codexszel volt eredetileg egybekötve a Schlägli Szójegyzék (I. 4. alatt), melyet azóta elkülönítettek tőle.

Kiadva az előbbivel együtt SZAMOTA ISTVÁN-tól. (L. ott.)

Repertorium. A schlägli latin-magyar nyelvelmékek (főtitkári jelentés), *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 638—639. I. — SIMONYI ZSIGMOND: *A schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474. — SZAMOTA ISTVÁN bevezetése a *Schlägli Magyar Szójegyzék* kiadásához. (L. e fejezet végén, a kiadások között.)

6. *Ehrenfeld-Codex*, a XV. század első feléből. (L. a szemelvények közt IV. fejezet.)

7. *Kolozsvári polgárok lajstroma*, 1453-ból. Az akkori kolozsvári magyar polgárság névlajstroma, melynek vezetékeveiben számos magyar névszó van megőrizve. Nagyajtai Kovács István hagyományából a *kolozsvári unitárius főiskola* könyvtárában.

Közölve SZABÓ KÁROLYTÓL, *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból* cím alatt, *Történelmi Tár* 1882. évf. 525—541. és 729—745. I.

Repertorium. A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban, *Századok* 1882. évf. 71. I.

8. *Magyar szilkozáódás*, az 1458-ból való *Dubniczi Krónikában*. E szilkozáódással rontottak a *Dubniczi Krónika* 82b. lapja szerint Nagy Lajos magyar gyalogjai az 1353-iki hadjáratban a bajorokra. A Krónika maga, melyet a *Nemzeti Múzeum* (Cod. Lat. 165. alatt) őriz, egy 1370 előtti eredeti után készült.

Közlve MARCZALI HENRIKTŐL *Magyar Nyelvőr* VI. 81. (A második és harmadik szó helyesen így olvasandó: *Kurvanerfya*.)

9. *Bécsi Codex*, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

10. *Münchener Codex*, 1466-ból. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

11. *Apor-Codex*, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt V. fejezet.)*

12. *Uszió a XV. század második feléből*. A legrégebbi fönmaradt magyar eszió, az *Akadémiai Könyvtár* egy 1462-iki latin codexének (L. Cod. 4-edről 12. sz. alatt) 123. és 124. lapján.

Kiadva mai helyesírással és magyarázatokkal SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 367—368. l. (jegyz. 487—488. l.).

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban* (4. kiad. Budapest, 1878.) 39. l.

13. *Németújvári Glosszák*, 1470-ből. (L. a szemelvények közt, VI. fejezet.)

14. *Budapesti Glosszák*, az előbbivel körülbelül azonos időből. Szövegközi, sorközi és lapszéli magyar értelmezések (glosszák) az *Egyetemi Könyvtárnak* egy latin prédikációkat tartalmazó XV. századi codexében (Cod. Lat. Saec. XV. N°. 98.). Kiadása Szilády Árontól jelenleg készülöben.

Repertorium. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A német-ujvári ferenczrendi zárda könyvtára* (Budapest, 1883.), 14. l. és *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 111. l. — Röviden ismertetve még, néhány szó és kifejezés közlésével, *Századok* 1880. évf. 525—526. l.

15. *Birk-Codex*, 1474-ből (L. a szemelvények közt VII. fejezet.)

16. *Szabács Viadala*, 1476-ból. (L. a szemelvények közt, VIII. fejezet.)

17. *Köszöntő* 1485-ből. Egy Paksy Lajostól és Enyinghy Török Imrétől 1485-ben Kállay Jánoshoz írt latin levélnek két sornyi magyar záradéka, mely versnek mutatkozik. Csontos János fedezte föl 1876-ban a Kállay-család levéltárában, mely jelenleg a *Nemz. Múzeumban* van letéve.

Közlve betűszerint: *Századok* 1877. évf. 94. l. és *Magyar Nyelvőr* VI. 110., a hol NAGY GYULA és SZARVAS GÁBOR kísérik egyes magyarázatokkal. Mint vers kiadva és tárgyalva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 199. és 373.

* A TOLDYTÓL *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 100. lapján idézett s elveszettnek hitt *Aranyosi Gellért János codex* 1469-ből, mint Csontos János kimutatta, nem magyar, hanem latin kézirat; csupán ennyi magyar megjegyzés van benne: *hamar Jambor Ember*. (L. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 69—83. l.)

18. *Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya*, 1475—1487 közötti időből. A pécsi püspöki könyvtárnak egy XV. századi codexében (*Dobai Sámuel-féle codex*), melyet a benne előforduló följegyzések szerint 1475—1487 között irt Nyirkállai Tamás, Mátyás király jegyzője. Kivánatos volna e glosszák újabb átvizsgálása és kiadása, mert első közlőjük néhol úgy látszik nem betűszerint közli s nem is tette közzé valamennyit.

Közlve KOVACHICH GYÖRGY *Formulae solennes styli* (Pest, 1799.) cz. munkájában. A verses jogi szabály kiadva és magyarázva még SZILÁDY ÁRONTÓL. *Régi Magyar Költők nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, Tára I. 28. és 300.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Nyir Kállai Tamás Styliáriumban előjövő Magyar Szavak, Tudom. Gyűjt.* 1835. évf. V. 101—102. — TOLDY FERENCZ: *A magy.* 1862.), II. 101. 124.

19. *Bagonyai ráolvasások*, 1488-ból. (L. a szemelvények közt IX. fejezet.)

20. *Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Butthyány Boldizsár miséskönyvében*, 1489-ből. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonát tevő Batthyány Boldizsár-féle 1489-iki Missaléban (*386. Quart. Hung.*), melyet Fánecs Antal irt; elején egy egészen magyar nyelven irt naptár áll s magában a miséskönyvben több lapszéli magyar jegyzet van. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.), 24. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101.

21. *Mátészalkai Zalka László glosszái*, 1489—90-ből. Az esztergomi főgyházmegyei könyvtárnak egy papir-keziratában, melyet Mátészalkai Zalka László, a később Mohácsnál 1526-ban elesett esztergomi érsek, sárospataki tanuló korában másolt. Műveltségtörténeti szempontból is fontos emlék, mert magában foglalja nagy részét a sárospataki iskola akkori tanításanyagának. Theodolus (v. Theodorus) Eklogájánál sorközi magyar értelmezések vannak a codexben, melyek nemcsak szótári, hanem phraseologiai becses is bírnak. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlék.

Repertorium. LÁNYI KÁROLY: *Magy. Kath. Clerus érdemei* (Pozsony, 1848.) I. k. 155. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 101. és 125. — Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.), 19. l.

22. *Siralomének Both János veszedelmén*, 1490 előttről. Egy hét versszakra terjedő ének; eredetije, vagy közelkorú másolata Pesten a *Kaposmérői Mércy nemzetség levéltárában*. Innen másolta le s adta ki Döbrentei Gábor. A szerző neve *Gregori(us)*, Gergely deák, a versfejekből tűnik ki.

Kiadva DÖBRENTAI GÁBORTÓL. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 39. l. (a példányok egy részéből nyomtatói tévedés folytán hiányzik s teljesen más közlemény áll e lapou helyette); jegyzetek hozzá uo. 362.; továbbá SZILÁDY ÁRONTÓL *Régi Magyar Költők Tára*. 28. (jegyz. 302.).

23. *Vér András menedéklevele*, 1493-ból. (L. a szemelvények közt, X. fejezet.)

24. *Festetich-Codex*, a XV. század végéről, 1493 körül. Egy Kimizsi Pálné Magyar Benigna számára készült, gazdagon díszített, zsolozsmás könyv, igen szép gót írással hártýára írva. A legfényesebb magyar kézirat, mely a középkorból ránk maradt. A *kesztibolyi Festetich-könyvtár* tulajdona. Korát a 177. lapon kezdődő *Paal uram betegsegyerevel zerzet Imaadsaag* árulja el. Minthogy ugyanis Kimizsi Pál 1494-ben május 3-án halt meg, a codexnek valamivel ez előtt kellett készülnie. Nőmi jelentektelen kivétellel egészben egy kéz írása s mint íráshibáiból látszik, másolat. A benne előforduló zoltárok minden régi zoltárfordításunktól elütnek és így figyelmet érdemelnek.

Kiadva és bibliographiailag leírva VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* XIII. köt. — Másolata hasonmásokkal RÓMER FLORISTÓL az Akadémia könyvtárában *M. Cod. S-r. 4. szám* alatt. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL. *Régi Magyar Költők Tára* I. köt. 189—190., 191—194., 195. és 219. ll. (XXXVII. XXXVIII. XL—XLII. XLVII. LXII. sz. a.). Díszes 2-ik lapjának hasonmását I. BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* (II. köt.), s színezetlen rajzban a *Könyvkiállítási Katalozban*.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 24. l.

25. *Temesvári Pelbárt glosszái*, a XV. század végéről s a XVI. elejéről. Temesvári Pelbártnak, a híres Mátyás-kori egyházi szónoknak és írónak latin nyelvű munkáiban, melyek már nyomtatva jelentek meg, több magyar szó fordul elő elszórtan, melyeket a latin szók után ilyen megjegyzésekkel vetett a szerző: *ulgo, apud nos* stb.

Közölve s magyarázattal kísérve SZILÁDY ÁRON *Temesvári Pelbárt élet és munkái* (Budapest, 1880.) cz. művében. 67—73. l. (E szók nagyobb része tulajdonkép már a XVI. század első éveibe esik, mert az *Aurum Rosarium* második részét, a melyben előfordulnak, Pelbárt 1503-ban fejezte be s 1504-ben került ki a sajtó alól.)

26. *Orrosi rendelvény mellbaj ellen*, írásából ítelve a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről. A legrégebb magyar orvosi rendelvény. Eredetije Nagy Gábor egykori pesti ügyvéd tulajdona volt. Jelenleg a *Nemzeti Múzeumban* őrzik (S98. *Fol. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva NAGY GÁBORTÓL: *Tudományos Gyűjtemény* 1835. VII. 33—34. l., DÖBRENTÉI GÁBORTÓL: *Régi Magyar Nyelvmélekek* IIb. 4. és leghívebben GÉRESI KÁLMÁNTÓL *Nyelvtörténeti apróság* cz. alatt, némely magyarázatokkal *Magy. Nyelvőr* II. 68. (Mindaddig kellő alap nélkül 1416 előttről valónak tekintették e nyelvméleket.)

27. *Piry-hártya*, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. Egy hártýára írt, négy lapnyi codex-töredék, mely Krisztus halálának szükséges voltáról való beszélgetést tartalmaz. *Piry Czűrjek* ferenczrendi szerzetes ajándékából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona.

Közölve és ismertetve TOLDY FERENCZTÓL, *Magyar Academiai Értesítő* 1850. évf. 89—91. l. — L. még TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 80. l.

28. *Göttweigi Töredék*, a XV. század végéről. Egy 9 sorra terjedő imádság-töredék Szűz Máriához, melyet egy XV. századi latin kéziratban Rómer Flóris fedezett föl. A codex a göttweigi benczés kolostor (Alsó-Ausztria) tulajdona.

Közlő RóMER FLÓRIS *Könyvtári barátlataim Altenburgban és Göttweigban* cz. cikkében, *Magyar Könyvszemle* 1881. évf. 106—107. l.

Repertorium. Rövid ismertetése VOLF Györgytől *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l. (Wolf a XVI. század első negyedéből valónak mondja.)

Az itt felsorolt nyelvelmékeken kívül egyes szókat tevő adatok a XV. századból még a következő művekben és közlésekben találhatók :

CZINÁR MÓR id. munk. (l. az első szakasznál). — PESTY FRIGYES: *Okiratheli személynérek*, *Magyar Nyelvrör* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okiratheli magyar szavak*, ugyanott VI. 35. 78. 168. és VIII. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb névek*, ugyanott XVI. 361.

d) XVI. századi írott nyelvelmékek a könyvnyomtatás elterjedéseig.

A XVI. század elejéről az első fönmaradt magyar nyomtatott könyv, *Komjáthi Szent Pálfordítása* megjelenéseig is (1533.) a nyelvelmékeknek egész halma-za-val bírnunk. Ezek részint codexek, részint kisebbiratok : levelek, okiratok, verses maradványok stb. Ez utóbbiakat, minthogy számuk nagy, s nyelvük a codexekével általánosságban megegyezik, egyenkint mind nem ismertethetjük, csupán utalunk kiadásaikra, melyekben a kutatók számára hozzáférhetővé vannak téve Külön csoportba foglaljuk tebat előbb a codexeket, rövid ismertetés kíséretében, s aztán egyszerűen felsoroljuk egyéb e korból való emlékeinknek közléseit. A szemelvények közt azonban az utóbbiakból is talál mutatóványokat az érdeklődő.

α) XVI. századi codexeink.

E századi codexeink közül a pontosabban megállapítható keletűek időrendben így következnek :

29. *Winkler-Codex*, 1506-ból. Kis nyolczadrét alakú, elején-végén csonka papiros-codex. Csekely kivétellel egy kéz munkája. Írása éve 1506, mely négyszer is világosan ki van téve benne. Tartalma: naptár, énekek, imádságok, tanítások, elmelkedések, a passió (egyező a Nádor Codexbelivel), evangéliomi darabok és apáczákhöz intézett beszédek. Nevét egykori birtokosától, *Winkler Mihály* néhai pécsi kanonoktól kapta, kinek ajándékából jelenleg az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No 2.* jelzet alatt).

Kiadva a DÖBRENTAI GÁBOR-féle *Régi Magyar Nyelvelmékek* IV. köt. 2. darabjában, melyet Döbrentei Gábor rendezett volt sajtó alá és nyomtatott ki *Egyházi Vegyeskönyv* czímmel 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg, VOLF Györgytől átnézve s előszóval ellátva. E kiadás végéhez szójegyzék s néhány latinizmus és egyéb nyelvsajátság

összeállítása van csatolva. — Második kiadása és rövid ismertetése VOLF Györgytől *Nyelvemléktár*, II. k. — A benne található versesz maradványok kiadva és magyarúzva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 161, 162—174., 194. és 220. II. Kettőt közöl TOLDY is alábbi művében, I. 283—286. — Egy lap hasonmását I. HORVÁTH ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. k.

Repertorium. HORVÁTH ISTVÁN: *A' Pesti Pö Oskola Könyvtárának 1506-ik évi Imádságos Könyve, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. k. 113—119. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 25. l.

30. *Nádor-Codex*, 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIII. fejezet.)

31. *Döbrentei-Codex*, 1508-ból. (L. a szemelvények közt, XIV. fejezet.)

32. *Példák Könyve*, 1510-ből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az első, a Cornides-Codexszel való egybevetés alapján, Ráskay Lea nyulakszigeti dömés apáczáának bizonyul. A másik két kéz írása szintén női írás, s valószínűleg szintén nyulakszigeti dömés apáczáké, de a leírók neve ismeretlen. Ráskay Lea a maga részének készülése évét (1510) a 28. lapon szavakkal mondja meg. E codex ama terjedelmes régi kéziratnak egy része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). A Példák Könyve részei ez együttes kéziratban eredetileg úgy következtek egymásra, hogy a mostani 1—68. lap hátul, a hatodik helyen, a mostani 69—86. lap pedig elöl, az ötödik helyen állt. Tartalma: *erkölcsei példák*. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No 3.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* VIII. k. Az első lap hasonmása megjelent BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* I. k. 112. l. és HORVÁTH CYRILL *Codexirodalmunk példái és a Példák Könyve* cz. értekezése mellett (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92.).

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 84. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmű. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve*. (*Bajai kat. főgimnáziumi értesítő*, 1891/92. Ismertetve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 118.)

33. *Szent Margit élete (Margit-Legenda)*, 1510-ből. (L. a szemelvények közt, XV. fejezet.)

34. *Nagyszombati Codex*, 1512. és 1513-ból. Nagy nyolczadrét alakú papiros-codex. Egy kéz írása, ismeretlen leírótól. Írása ideje, mint a 158. és 304. lapokon olvasható, 1513. és 1512. Tartalma valláserkölcsei elmélkedések és imádságok. Előbb az esztergomi káptalan *nagyszombati könyvtárában* őrizték, a honnan nevét is veszi. Jelenleg *Esztergomban* van a *főegyházmegyei könyvtárban*.

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvemléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 85. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 26. l.

35. *Czech-Codex*, 1513-ból. (L. a szemelvények közt, XVII. fejezet.)

36. *Lobkowitz-Codex*, 1514-ből. Nyolczadret alakú papiros-codex. Három kéz írása. Leirói, valamint megrendelője is, valószínűleg- klarissza apácák voltak. Korát (1514.) a 244. lap mondja meg. Tartalma: imádságok, válásos elmélkedések, példák és legendák. A mint íráshibáiból világosan látszik, másolat. A *Lobkowitz hercegi család vaudnitz-i* (Csehország) *könyvtarának* tulajdona, a hol Csontos János fedezte föl 1878-ban.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* XIV. k. — A 31. 244. és 309. l. hasonmásait l. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf., a 309. lapét egyszersmind BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténetben* is l. k. 104. l.

Repertorium. Első ismertetője a fölfedező CSÖNTÖSI JÁNOS, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 189—207. l. mutatóványokkal és az említett lapoknak hasonmásaival. Rövid ismertetés *Egyet. Philologiai Közöny* IV. 109. — HOEVÁTH CYRILL: *Codex tanulmányok.* (I. Bod-codex, Lobkowitz-codex.) *Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

37. *Cornides-Codex*, 1514—19. közti időből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margit-sziget) dömös apáca keze írása, ki a Margit-Legendát, a Pélák Könyve első felet, a Domonkos-Codexet és Horvát-Codexet is másolta. A másolás évei szavakkal vannak az illető helyeken följegyezve: 1514, 1515, 1517, 1518, 1519; a 368. l. alján pedig a másoló magát is megnevezi. Tartalma: prédikációk és legendák. A codex tulajdonkép nem önálló könyv, hanem első és harmadik része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi mi okbul, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekep elkeresztelt. (Vö. Sándor-Codex, 67. alatt). Nevét *Cornides Daniel* jeles múlt századi történettudós s «a régi magyar irodalom egyik első nyomozója» emlékezetére nyerte. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. No 4.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* VII. k. — Verses részletei kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 190—191. és 218—219. II. (XXXIX. és LXI. sz. a.) — A codex négy utolsó sorának hasonmását lásd BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténet* I. 134.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 27. l.

38. *Gömöry-Codex*, 1516-ból. Tizenketted rétű papiros-codex. Ma alakjában 9 kéz írása. (Ezek közül az első csak a czímlapot írta, a XVI. század végén; a harmadiknak írása a 4. l. tanúsága szerint 1555-ből való; a hetedik kéz csak egy latin bejegyzést írt, mely 1575-ből valónak mondja magát.) Legnagyobb részét egy betegeskedeséről több helyen panaszkodó,* Katalin nevű apáca írta, egy részét pedig Tetemi Pál vázsonyi vikárius; a többi leirók neve ismeretlen. Minthogy a java rész Katalin apáca írása, ki saját vallomása szerint (58. l.) 1516-ban fogott munkájához, a fönt említett későbbi eredetű részek pedig

* *Igen faj tejem* (73. l.), *Igen betek valek* (173. l. alján, piros betűkkel), *byzon Igen betek valek* (289. l. alján, hasonló módon).

tulajdonkép nem tartoztak a könyv eredeti testehez, a codex igazi korául az 1516. évet kell tekintenünk. Tartalma: imádságok. Nevét *Gömörly Károly* egykori pesti gyógyszerészről veszi, kinek ajándékából 1821 óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtáré (18. *Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvemléktár* XI. k. — *Igen szép Imádságok szent lelkünk czímű verses darabja* kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 217. — Az 59. lap hasonmását I. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. X. kötetében.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nemzeti Museumnak 1516-dik évi Imádságos Könyve, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. X. k. 104—105. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.). II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

39. *Jordánszky-Codex*, 1516. és 1519-ből. (L. a szemelvények közt, XIX. fejezet. Vö. *Csemez-Töredék* és *Jankovich-Töredék*, 41. és 42. alatt.)

40. *Domonkos-Codex*, 1517-ből. Nyolezadrétű papiros-codex. Egy kéz írása, Ráskay Lea nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Példák Könyve egy részét, a Cornides-Codexet és a Horvát-Codexet is másolta. Kora, mely a 265. lapon van szóval följegyezve: 1517. Tartalma *Szent Domonkos* élete és esodatételei. Innen neve. A *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona (143. *Oct. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvemléktár* III. k. — Részleteket mai helyesírással és nyelvi jegyzetekkel közölt belőle TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. kötetében, 153. s köv. II. — Egy lapnyi hasonmás HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tudom. Gyűjtemény* 1836. évf. V. kötet. A 265. l. végső sorainak hasonmását I. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. 135.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Domonkos Élete 1516-dik évből, Tudományos Gyűjtemény* 1836. évf. V. k. 112—115. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel). — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 28. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel.) — VOLF György előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXIX. l.

41. *Csemez-Töredék*, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

42. *Jankovich-Töredék*, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nél, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

43. *Lányi-Codex*, 1519-ből. Kis nyolezadrét alakú, elején és végén csonka papiros codex. Három kéz írása, melyek közül csak a harmadikénak neve ismeretes, ki a 414. lapon nevezi meg magát. Ez Kálmánesev László pap, ki a másik két leíróval együtt valószínűleg Ferencz-rendi szerzetes volt s a könyvet alkalmasint klarissza-apáczák számára készítettek. Készülése éve (1519.) ugyanazon lapon van számmal följegyezve. Tartalma: apáczák ordináriuma. Másolat. Először *Lányi Károly* tett róla említést, s innen neve. Az ő ajándékából az *Akadémiái Könyvtár* tulajdona. (*M. Cod. kis* 8-r. II. jelzet alatt.)

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL. Nyelvemléktár VII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 28. l.

44. Debreczeni Codex. 1519-ből. Nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Hat kéz írása, melyek közül az ötödik a Nádor-Codex (1508) és Simor-Codex leirójáéval egyezik. E leirók neve ismeretlen. A codexben igen sok későbbi, XVII. századi bejegyzés is van. Készülése évét (1519) a negyedik kéz egy helyéből (529. l.) lehet kikövetkeztetni. Tartalma: prédikációk, legendák (köztük a prózai Katalin-legenda), erkölestanító példák, vallásos oktatások és Krisztus kinszenvedése. Az egész codex latinból való fordításnak és másolatnak látszik. A *debreczeni református kollégium* könyvtáráé; innen neve.

Kiadva és behatóan ismertette VOLF GYÖRGYTŐL. Nyelvemléktár XI. k. — Az első kéz legendáriumát ismertető bevezetéssel és rövid szótárral kiadta TOLDY FERENCZ, *Régi Magyar Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.); a negyedik kéz prózai Katalin-legendáját ismertető bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel ugyanő *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.), 201—256. l.; továbbá ugyanő az ötödik kéz Passióját bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel *Régi Magyar Passió rajzokkal* (Pest, 1856.), 239—258. l., egy beszédet Szűz Máriának szeplőtelen fogantatásáról (a codex 21—26. l.) nyelvi jegyzetekkel *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hit szent beszélben* (Pest, 1855.) cz. munkájában 37—40. l., s végül Sz. Dorottya életét hasonlóképen *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 149—152. l. (valamennyi idézett Toldy-féle kiadás a mai helyesírással). — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudományos Gyűjtemény* 1836. VII. k.

Repertorium. Első ismertetője WESZPRÉMI ISTVÁN (kiről a Weszprémi-Codex neve származik), *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* cz. munkájának 1781-ben megjelent részében: *Centuria altera. Pars posterior.* 192—197. l. — További ismertetői: PODHRADCZY JÓZSEF, *Tudományos Gyűjtemény* 1832. III. k. 82—86. l.; HORVÁT ISTVÁN (az első lap hasonmásával), ugyanott 1836. VII. k. 102—104. l. — Továbbá l. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — VOLF GYÖRGY: *A Debreczeni Codex. Budenz-Album* (Budapest, 1884.), 125—137. l. — Legendáiról l. BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 21.

45. Pozsonyi Codex. 1520-ból. Egyetlen codex, mely a Nyelvemléktárban csak másolat alapján volt kiadható, az eredetinek ugyanis az 1837-ben történt lemásolás óta nyoma veszett. E másolat, mely mint Volf György nem alaptalanul sejtí, csupán nagyjában mondható hűnek, az Akadémia kézírattárában van (*M. Cod. 4-adrét* II. sz. alatt), kétlapnyi hasonmással. A könyv Toldy szerint tizenketted rétű papiros-codex; Volf a hasonmások alapján nyolczadrétűnek gondolja. Ugyancsak szerinte három kez írása. A leirók közül csak az elsőnek ismeretes a neve, ki magát Mihály deáknak mondja. Írása ideje (1520) két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok s néhány fő ünnepre való evangéliomi szakasz. Több helyről összemásolt compilációnak látszik és tartalma nagyrészt megegyezik a Gyöngyösi és Thewrewk-Codexével. Apácák számára készült. A *pozsonyi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL. Nyelvemléktár XIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180. — SCHMIDT GYÖZÖ: *A Párizsi Codex nyelvi sajátosságai*, *Nyelvtud. Közlemények* XXIV. 59—70. és 211—217.

46. *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról (Apostolok Méltósága)*, 1521-ből. Kis negyedréti papiros-codex. Egy kéz írása, valószínűleg egy nyulakszigeti (margitszigeti) dömés apáczáé, kinek neve azonban ismeretlen. Készülése éve (1521) az utolsó lapon van számmal följegyezve. Tartalma: egy predikáció az *apostolok méltóságáról*. Eredetileg ama nagyobb régi kézirat negyedik része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években öt részre szakított s ötfelekép elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnél, 67. alatt). Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 5.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* VIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmű. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvmléktár* VII. k. XXXVI. l.

47. *Horvát-Codex*, 1522-ből. Nagy nyolezadretű papiros-codex. Egészben egy kéz írása illetőleg másolata, Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margitsziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Cornides-Codexet, Domonkos-Codexet és a Példák Könyve első felét is másolta. Írása évét (1522) a 220. lapon mondja meg, valamint másutt arra is utal, hogy a könyvnek nem maga, hanem más a szerzője. Tartalma: Isten fiának testfelvétele, Szűz Máriának halála és Sz. Bernát mondásai a szerzetes életéről. Latinból való fordítás. Toldy Ferencz nevezte el *Horvát Istranról*, «a régi magyar irodalom iránti érdemeiért». A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (336. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* VI. k. — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtemény* 1836. évf. VIII. k.

Repertorium. RÉVAI MIKLÓS: *Antiqu. Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 27—28. l. «Sacri Sermones MSS. de B. V. Maria» stb. cím alatt. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmű. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 29. l. — HORVÁT ISTVÁN: *Elmélkedések Szűz Máriáról és Sz. Bernádról Szorai a' szerzetes Életről*, *Tudományos Gyűjtemény* 1836. évf. VIII. 109—111. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvmléktár* VII. k. XXXIX. l.

48. *Keszthelyi Codex*, 1522-ből. Negyedréti alakú, teljesen hiánytalan papiros-codex. Pár későbbi eredetű lap kivételével egy kéz írása, Velikei Gergelyé, ki a 450. lapon levő följegyzés szerint 1522-ben Lékán (Vas m.) készítette. Tartalma: a zsoltárok, néhány hymnus és imádság. A zsoltárfordítás, valamint a *Te Deum laudamus* kezdetű hymnus s néhány imádság azonosak a Kulcsár-Codexbeliekkel (1539); a mi azonban a Keszthelyi Codex 413. lapján túl következik, az a Kulcsár-Codexben nincs meg. Mindkét codex egy közös eredetiből való másolatnak látszik, a mely alkalmasint maga is csak másolat volt. A zsoltárfordítás sok tekintetben emlékeztet a Döbrentei-Codex zsoltáira. A *keszthelyi Festetich-féle könyvtár* tulajdona.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, Nyelvelméktár XIII. k. — Mutatványokat adott belőle TOLDY FERENCZ: A magy. nemz. irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.) II. 146. és 194. — Négy verses darabja kiadva és magyarázva SZILÁDY ARONTÓL, Régi Magy. Költők Tára I. 194., 220—223. l. (XLIII. és LXVIII—LXX. sz. alatt.)

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: Welikei Gergelynek Magyar Zsoltár Könyve, Tudom. Gyűjtem. 1836. évf. VIII. 111. — TOLDY FERENCZ: A magy. nemz. irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — Kalauz az Orsz. Magy. Iparműr. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.), 29. l. — SIMONYI ZSIGMOND: A magyar nyelv (Budapest, 1889.), I. 180.

49. *Vitkovics-Codex*, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIII. fejezet.)

50. *Miskolczi Töredék (Miskolczi Codex)*, 1525-ből. A kis nyolczadrét alakú, papirosra írt Vitkovics Codexnek (1525) egy külön fölfedezett s 1882-ben, a könyvkiállítás alkalmával, ismertté vált 12 lapnyi töredéke. Helye a Vitkovics-Codex 72. és 73. lapja között van, a hol eddig csak két levélnyi (4 lap) hézag volt megállapítva. Írója és kora ennelfogva a Vitkovics-Codexével azonos és tartalma is (új szerzetesek regulája) beleillik e codex eddigi hézagába. Szeremley József ref. lelkész ajándékából a *miskolczi ref. lyceum* könyvtáráé.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, Nyelvelméktár XIII. k.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparműr. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához (Budapest, 1882.), 30. l. Miskolczi Codex cím alatt, néhány hibás adattal.

51. *Teleki-Codex*, 1525—1531-ből. Kis nyolczadrétű, több helyen csonka papiros-codex. Magában, a későbbi XVI. és XVII. századi bejegyzéseket nem számítva, négy kéz írása. Az első három kéztől eredő rész valószínűleg marosvásárhelyi klarissza-apácák műve, kiknek neve azonban ismeretlen. A negyedik leíró Sepsiszentgyörgyi Ferencz fráter, Ferencz-rendi szerzetes, ki magát a könyv végén megnevezi. Készülése évei: 1525, 1526, 1530, 1531, melyek a codexben föl vannak jegyezve. Tartalma: legendák, elmélkedések, erkölcsstanító példák, imádságok és szerzetesi regulák. Az egész latinból való fordításnak, illetőleg átdolgozásnak látszik és másolat. A *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár* tulajdona (374^c szám alatt) s azonos a Toldytól úgynevezett *Aranka-Codex*-szel, melyet mint ilyen sikertelenül nyomoztak.

Kiadva és ismertette VOLF GYÖRGYTŐL, Nyelvelméktár XII. k.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: Szentek Életeiről Magyar Kéziratok, Tudom. Gyűjtem. 1836. évf. XI. 93—94. — TOLDY FERENCZ: A magyar nemz. irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.), II. 94. Az Aranka-Codexről ugyanott II. 100. — BALASSA JÓZSEF: Codexünk és a nyelvjáráások, Hunföldy-Album 7. l. A codex nyelvjárásáról szól.

52. *Érdy-Codex*, 1526. és 1527-ből. (L. a szemelvények közt, XXV. fejezet.)

53. *Kazinczy-Codex*, az 1526, 1527. és 1541. évekből. (L. a szemelvények közt, XXVII. fejezet.)

54. *Érsekújvári Codex*, 1530—31-ből. (L. a szemelvények közt, XXVIII. fejezet.)

55. Tihanyi Codex, 1530. 1531. és 1532-ből. Kis nyolczadretti papiros-codex. Egy kéz művenek és másolatnak tekinthető. Leírója ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki valószínűleg klarissza-apácák számára készítette. Készült az 1530. 1531. és 1532. években, a mint az író több helyen följegyzi. Tartalmát nagyobbára prédikációk teszik, s az egész könyv latinból való fordításnak látszik. A *Tihanyi apátság* könyvtáré; innen neve.

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VI. k. — Két prédikációt (a codex 60—117. l.) mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZ is kiadott belőle *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében* (Pest, 1855.) cz. munkájában, 3—34. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l.

56. Theureux-Codex, 1531-ből. Tizenkettedrétű papiros-codex. Hat kéz írása; közte nemelyek már XVII. századbeliak. Leírói mind ismeretlenek. Készülésének éve 1531, mely két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok. Nevezetes darabjai a Peer-Codexben is előforduló *Vásárhelyi András éneke a Szűz Mariához*, s a Czech-Codexben is meglevő *Szent Bernát hymnusa*. Nevét *Ponori Theureux Józsefről* viseli, ki először adott róla hírt. Az érsekújvári ferencziek adományából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 17. jelzet alatt*).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k. — Verses részei: *Vásárhelyi András éneke* és *Szent Bernát hymnusa* magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTól, *Régi Magy. Költők Tára* I. 206. és 208. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 31. l.

57. Kriza-Codex, 1532-ből. Tizenhatodréti alakú kis hártya-codex, meglehetősen ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetűkkel és czifrázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz írása, Garay Pál dömés szerzetesé, ki az utolsó lapon olvasható följegyzés szerint 1532-ben írta. Tartalma: imádságok. Nevét *Kriza Jánosról* veszi, mert az ő eszközzésére jutott az *Akadémiai Könyvtár* birtokába. (*M. Cod. kis 8-r. 14. alatt*.)

Kiadva és röviden ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k. — Colophonjának hasonlása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében*, I. k. 133. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 97. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l.

58. Kulcsár-Codex, 1539-ből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Egy kéz írása, Pápai Pál szerzetesé, ki az utolsó két sorban nevét s a másolás évét is (1539) följegyezte. Tartalma: a zsoltárok fordítása, közben néhány egyéb darabbal (a Te Deum, az Athanasius-féle hitvallás, Deuteronomium 32. fejj., imádságok). A zsoltárok ugyanazon fordítás másolatának látszanak, mint az 1522-ből való Keszthelyi Codexéi. Egykori birtokosáról s első ismertetőjéről,

Kulcsár Istvánról kapta nevét. A *Nemzeti Múzeum* könyvtáráé (450. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* VIII. k.

Repertorium. Első ismertetése KULCSÁR ISTVÁNTÓL. *Hasznos Mulatságok* 1817. évf. I. félév, 1. és 2. sz. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.

59. Batthyány-Codex, 1541 és 1563 közötti időből. Irrétű, több helyen hézagos s végén csonka papiros-codex, izleses, néhol tulságos gazdagon díszített kezdőbetűkkel (*diszcodex*, mint Toldy mondja). Mind végig egy kéz írása. Leírója ismeretlen. Kora csupán tartalmából és egy idegen, de azon korbeli kéz bejegyzése (1563) alapján tehető az 1541 és 1563 közötti évekre. Tartalma szerint református rituális énekeskönyv, úgynevezett graduál, s nemcsak e nemből legrégibb, hanem egyáltalában a legrégibb magyar protestáns énekeskönyv. A Keserői Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette *Öreg Graduál*-nak egyik, még pedig legrégibb forrása. Gróf Batthyány Ignác szerzeményéből a *gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtár* tulajdona.

Kiadva és behatóan ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvmléktár* XIV. k. — Két darab mai helyesírással kiadva TOLDY FERENCZTŐL. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 196.

Repertorium. TOLDY FERENCZ idézett műv. II. 99. és 117. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 32. l. — VOLF GYÖRGY: *A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiái fontossága. Egyetemes Philologiai Közöny* XIV. 174—192.

Pontosabban meg nem határozható korúak:

60. Guary-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények között, XI. fejezet.)

61. Szent Krisztina élete (Krisztina-Legenda), a XVI. század elejéről. Negyedretű, végén csonka papiros-codex, eredeti ezimlappal, a mi codexeknél szokatlan. Egeszen egy kéz írása, leírója azonban ismeretlen. Kora nincs foljegyezve; ismertetőinek egyező véleménye szerint a XVI. század elejéről való. Tartalmát címe mutatja. Említést érdemel különös helyesírása. E codex ugranis a hosszú magánhangzóknak a rövidektől való megkülönböztetésére a kettőzéssel (aa, ee) s az egymás fölé való íráson kívül (â ê) egy fölül alkalmazott * jegyet is használ, még pedig az ô és őr hangoknál is. A hosszú ô tehát e nyelvmlékben ö, az őr pedig ö betűvel van kifejezve. Ezen kívül a jés hangokat úgy fejezi ki, hogy a g, l, n, t betűk mellé fölül jobbra egy apró i-t ír. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (403. *Quart Hung.* jelzet alatt).

* E codex, valamint a következő tulajdonkép már túl esik a szorosabb értelemben vett s könyvünkbe is fölvehető nyelvmlékek korán: de minthogy a Nyelvmléktárba is föl vannak véve, röviden ezeket is ismertetjük.

Kiadva ismertetéssel VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VII. k. — Első kiadása, mai helyesírással, ismertető bevezetéssel és rövid szótárral TOLDY FERENCZTől, *Régi Magy. Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.)

Repertorium. Első ismertetője RÉVAI MIKLÓS, *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 28. l. és *Magyar Literatura, Tudományos Gyűjtemény* 1838. II. k. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 27. lap.

62. Peer-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények közt, XII. fejezet.)

63. Simor-Codex, a XVI. század elejéről. Kis nyolczadretű hártya-codexnek 7 levélnyi töredéke. Egy kéz írása, mely azonosnak látszik a Nádor-Codex ismeretlen leírójáéval. Kora sokkal sem előbbi sem későbbi nem lehet, mint e keltezett codexé (1508). Tartalma: részletek assisi Sz. Ferencz életéből. *Simor János* volt biboros primás, lihetőleg bajnai pap korában, kapta egy paraszt embertől Eppel esztergommegyei faluban; innen neve. Az ő ajándékából a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*15. Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* VII. k.

Repertorium. Ismertette MÁTRAY GÁBOR, *Magy. Acad. Értesítő* 1850-ről, 8—10. l. és *Új Magyar Múzeum* 1850—51. II. k. VIII—X. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 26. l.

64. Virginia-Codex, a XVI. század elejéről. Negyedretű papiros-codex, mely több kéz írásának látszik; közte jóval későbbi folyóírás is. Leírója egy ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki klarissza-apáczák számára készítette. Kora nincs följegyezve, azonban a XVI. század elejére tehető. Tartalma: assisi Sz. Ferencz élete, vallásos oktatások és apáczáknak való regula. 1844-ben fedezték föl a tiszalöki plébánián, honnan *Desscurffy Virginia* grófné küldte be az Akadémiának s innen kapta nevét. Az *Akadémiái Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 24.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTól és KIRÁLY PÁLTól, *Nyelvmléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

65. Bod-Codex, a XVI. század első negyedéből. Kis negyedretű alakú papiros-codex. Egy kéz írása, egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé. E codex is része volt ama nagyobb codexnek, mely ma öt részre van darabolva. (L. a Sándor-Codexnél, 67. alatt.) Kora szintén a XVI. sz. első negyedére tehető. Tartalma két vallásos elmélkedés, példákkal. «Régi irodalmunk érdemes bajnoka», *Bod Péter* nevéről Toldy Ferencz nevezte el. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. № 7.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF Györgytől, *Nyelvmléktár* II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

lúdtáshoz (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelv-
emléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codextanulmányok. I. Bod-codex, Lob-
kowitz Codex, Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

66. *Gyöngyösi Codex*, valószínűleg a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XX. fejezet.)

67. *Sándor-Codex*, XVI. század első negyedéből. Kis negyedréti alakú papiros-codex. Leírója egy ismeretlen nevű nyulak-szigeti (Margit-sziget) dómés apáca. Tartalma: erkölestani példák. Toldytól kapta nevét *Sándor Istrán* jeles bibliographus és szótáríró emlékezetére. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 6.* jelzet alatt). Kora magából pontosan nem volna megállapítható; azonban Volf György kiderítette, hogy e codex nem egyéb mint befejező része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. E részek így következtek egymás után: *Cornides-Codex* (egy része), *Bod-Codex*, *Cornides-Codex* (másik része), *Könyv-
reiske a szent apostoloknak méltóságáról, Példak Könyve és Sándor-Codex*. A Bod-Codex és Sándor-Codex nem árulják el keletkezésük évét; minthogy azonban a többi részek írása a bennük levő évszámok szerint 1510 és 1521 közé esik, a befejező Sándor-Codex írása ideje sem eshetik túl, legrosszabb esetben sem, az 1530-dik éven.

Kiadva és röviden ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, Nyelvemléktár II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmű. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállítás* (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelv-
emléktár* VII. k. XXXVI. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 179. — MUNKÁCS BERNÁT: *Nyelvemléktanulmányok. III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben* *Magy. Nyelvőr* IX. k. 300. és 345. l. és *Tanulmányok az egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zsigmond) I. 16—31.

68. *Weszprémi-Codex*, a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvények közt, XXII. fejezet.)

β) Egyéb emlékeink a XVI. század első harmadából.

A főntebb elsorolt codexeken és codextöredékeken kívül a XVI. század első harmadából, vagyis a könyvnyomtatás elterjedéseig menő időszakból, még a következő nyelvemlékeink vannak.

69. *Ének a kereszthez*, 1500—1505-ből. Négy soros versszak melyet a kaposmérői Mérey nemzetség levéltárában (Budapesten) találtak, latin eredetijével együtt.

Kiadva DÖBRENTEI GÁBORTÓL, *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 7. és SZILÁDY ÁRON tól *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

70. *Vér András záloglevele*, 1504-ből. Írása azonos a szintén Vér Andrástól származó 1493-iki menedéklevelével. (Vö. fönt 23. alatt, és a szemelvények közt, X. fejezet.)

Közölve SZILÁGYI SÁNDORTÓL, *Századok* 1872-iki évf. 478. l.

71. *Virágének 1505-ből.* Rövidke népdal (*Supra agnó* kezdettel), melyet *Körmöczbánya* városa 1505. évi jegyzőkönyvének czímlapján Križko Pál fedezett föl.

Közölve, az eredeti hasonmásával, a fölfedezőtől, *Századok*, 1876. évf. 328. l. — Kiadva és magyarázva még SZILÁDY ARONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

Repertorium. SZILÁDY ÁRON fejtegetései, *Századok* 1876. évf. 330—337. l. — BEÖTHY ZSOLT: *Supra agnó, Egyetemes Philológiai Közlöny* I. k. 142. l.

72. *Csizió a XVI. század elejéről.* Magyar csizió, mely a *Peer-Codex* (l. fönt 62. alatt és a szemelvények közt, XII. fejez.) része volt, de a *Nemz. Múzeumban* elkülönítették tőle és *Imakönyv és Csiokalendáriom* czímmel 16. *Duod. Hung.* jelzet alatt katalogizálták.

Közölve HEINRICH GUSZTÁVÓL, *Egyetemes Philológiai Közlöny* IV. 141—142. — Kiadta SZILÁDY ÁRON is *Versbe szelelt naptár* czímmel, *Régi Magyar Költők Tára* I. 223—224. — Az imádságokat a csizió nélkül közli VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár* II. k. előszó VIII—XI. l.

Repertorium. HEINRICH GUSZTÁV: *A Peer-Codexbeli csizióhoz. Egyetemes Philológiai Közlöny* IV. 287.

73. *Babonás lóorvoslás, a XVI. század elejéről.* A Jankovich Miklós birtokában volt eredetiből leírta Révai Miklós; tőle ered a kor megállapítása is.

Közölve Révai Miklósnak latin nyelven írt megjegyzéseivel együtt, HORVÁT ISTVÁNTÓL *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. 112—113.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862), II. 102.

74. *Orvosi jegyzet, a XVI. század elejéről.* Az *Egyetemi Könyvtár* egy colligatumban talált magyar bejegyzes.

Közölve idősb SZINNYEI JÓZSEFTÓL, *Magyar Nyelvőr* VIII. 169.¹

75. *Szegedi Balázs jegyzetei, a XVI. század elejéről.* Temesvári Pelbárt *Sermones de Tempore* cz. munkájának egy 1498-iki kiadású s az *Egyetemi Könyvtár* birtokában levő példányán, a czímlapon néhány szónyi magyar jegyzet olvasható a könyv egykori tulajdonosától, *Frater Blasilius de Zeghedinotól, a XVI. század elejéről.*

Közölve SZILÁDY ARONTÓL, *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest. 1880.) 66. lap.²

76. *Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez, 1510-ből.*

Közölve HORVÁT ISTVÁNTÓL, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. IX. 34. hason-

¹ Ugyanazon colligatumban egy későbbi, de még a XVI. század első feléből való *orvosi jegyzet* is található (közölve ugyanott). Szintén a XVI. század első feléből való a Nemzeti Múzeumnak egy latin könyvében talált azon magyar *orvosi rendelvény* is, melyet CSONTOSI JÁNOS közölt, *Magyar Nyelvőr* VIII. 214.

² Temesvári Pelbárt magyar szavait a XVI. század elejéről l. fönt 25. alatt.

mással; és GÉRESI KÁLMÁNTÓL, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 71—72. l. szintén hasonmással.

77. *Dóczy Ferencz kötelezvénye*, 1511-ből. (L. a szemelvények közt, XVI. fejezet.)

78. *Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz*, 1512-ből.

Közölve GÉRESI KÁLMÁNTÓL, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 86. l. teljes hasonmással.

79. *Beriszló Péter éneke (Cantio Petri Berizlo)*, 1515-ből. Egy teljes eredeti szövegében csak 1888 óta ismert, 17 versszakra terjedő költemény Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán haláláról («veszedelméről»), melyet az utolsó szak vallomása szerint Szabadkai Mihály szerzett 1515-ben. Minthogy Beriszló püspök 1520-ban halt meg, az ének szerzésének idejéről pedig határozottan az 1515. év van megnevezve, azt lehet következtetni, hogy Szabadkai Mihály jóltevőjének e megsiratását álhír alapján írta. A költemény Jankovich Miklós tulajdona volt, de elveszett s hosszú ideig csak a Toldy Ferencztől másolat alapján közzétett két utolsó versszaka volt ismert, míg előbb, 1879-ben, az egésznek teljes másolata, majd 1888-ban Schrauf Károly fölfedezésére teljes eredetije is megkerült s a fölfedező birtokában van.

Közölve egész szövege szerint, azonban csak a másolat alapján. SZILÁDY ARONTÓL, jegyzetekkel, *Századok* 1879. évf. 336—344. l. és *Régi Magyar Költők Tára* II. 365—367. (jegyz. 482—487.) l.; régebben is ismert két utolsó versszaka pedig szintén jegyzetekkel ugyanő tőle ugyanott I. 204. (illet. 376. l.) — Első lapjának hasonmását l. *Egyetemes Philológiai Közlöny* XII. 531.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. költészet története* (2. kiad. Pest, 1867.) 89. l. — ÁBEL JENŐ: *Beriszló Péter énekéhez.* *Egyetemes Philológiai Közlöny* XII. 529—534. lap (helyreigazítja az eredeti alapján a másolaton nyugvó Szilády-féle kiadás hibáit).

80. *Drágffy Mária kelengyéjének lajstroma*, 1516-ból. (L. a szemelvények közt, XVIII. fejezet.)

81. *Ráolvasások 1516-ból.* Két, 1516-ból keltezett magyar ráolvasás, melyeket az *Egyetemi Könyvtárnak* egy 1512-ben nyomtatott *Postilla Guillermi Super Epistolas et Evangelia* stb. cz. könyveben több XVI. századi magyar bejegyzés között találtak.

Közölve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 122. l.

82. *Bodó Ferencz végrendelete*, 1517-ből.

Közölve BARABÁS S.-TÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 558—560. l.

83. *Magyar följegyzések 1517-ből*, Kassa városa levéltárában.

Közölve Sz. S.-TÓL *Történelmi Tár* 1888. évf. 597. l.

84. *Kessereu Mihály és huga Krisztina békelevele*, 1523-ból. (L. a szemelvények közt, XXI. fejezet.)

85. *Geszthy László éneke*, 1525-ből. Egy, valószínűleg 16 versszakra terjedt éneknek 6 versszaknyi befejező töredéke, melyet 1877-ben

Nagy Imre fedezett föl. Szerzője, az utolsó versszak vallomása szerint, Geszthy László; készülése éve, ugyanazon versszak szerint, 1525. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (1317. *Quart. Hung.* jelzet alatt).

Közölve betű szerint *Magyar Könyvszende* 1877. évf. 72. l. «1525-ben készült magyar költemény» czimmel. — Magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 205.

86. *Magyar levél* 1525-ből, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

87. *Thurzó Elek szerelmes levele*, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIV. fejezet.)

88. *Drágffy János végrendelete*, 1526-ból. (L. a szemelvények közt, XXVI. fejezet.)

89. *Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez*, 1527-ből.

Közölve THALY KÁLMÁNTÓL, *Századok* 1874. évf. 347—348. l.

90. *Magyar levél* 1528-ból, Kassa városa levéltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

91. *Laus Sancti Nicolai pontificis, Péchy Ferencztől*, 1529-ből. Verses maradvány.

Kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* II. 6—10. (jegyz. 373. l.)

92. *Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz*, 1530-ból.

Közölve Thaly Kálmántól, *Századok* 1874. évf. 348—349. l.

93. *Landorfejrivar el wezesse*, a XVI. század 30-as éveiből. A *Nemzeti Múzeumnak* egy irodalomtörténeti szempontból is becses kézirati emléke (*Fol. Hung.* 96. jelzet alatt), mely Nándorfehérvárnak a törököktől való elfoglalását (1521.) írja le s valószínűleg Zay Ferencztől, az 1530—1540. közötti évekből származik. (Kezdő szavai: *Az Landor fejrivar el wezessenek oka e uth es Igy essenth.*) Kíváncos volna pontos, betűhöz hű kiadása.

Kiadva mai helyesírással SZALAY LÁSZLÓTÓL, *Monumenta Hungariae Historica. Irók.* III. 123—185. — Első lapjának hasonmását I. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. k. és THALLÓCZY LAJOS munkájában: *Csömöri Zay Ferencz* (Budapest, 1885.)

Repertorium. THALLÓCZY LAJOS id. munk. 75. l.

E nyelvemlekeken kívül a XVI. század első harmadából való maradványokat találni még a következő gyűjteményes munkákban :

DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvmélekek* IIb. köt. 8—29. l. — *Magyar Leveles Tár* I. köt. 1—6. l. hasonmásokkal, és II. köt. 1—5. l. — BR. RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* II. k. 3—6. l.

Egyes szókra vonatkozó adatokat pedig a következő közlésekben :

I'ESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek, Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek, ugyanott* XVI. 131.

Nyelvemlék-kiadások.

A kutatónak könnyebb tájékozódása céljából lajstromba foglaljuk itt a) a nyelvemlékeinket tartalmazó gyűjteményes munkákat, b) a külön nyelvemlék-kiadásokat, c) azon műveket és közleményeket, melyek a régi nyelv ismeretéhez a XVI. század első harmadáig anyagot tartalmaznak.

A) Gyűjteményes munkák.

Nyelvemléktár. Régi Magyar Codexek. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. I—XIV. kötet. (Budapest 1874—1890.) Legmegbízhatóbb nyelvemlék-kiadások. Pontosan, betűhöz híven közlik a nyelvemlékek szövegét s az eléjük írt bevezetésekben ismertetik a codexek alakját, helyesírását, tartalmát és történetét. A KOMÁROMY LAJOS- és KIRÁLY PÁLTÓL közzétett III. kötetén kívül az egész gyűjtemény VOLF GYÖRGY munkája, ki nagy szolgálatot tett vele a tudománynak. Az egyes kötetek tartalma a következő:

I. kötet (1874.): *Bécsi Codex. Müncheni Codex.*

II. k. (1874.): *Heszprémi Codex. Peer-Codex. Winkler-Codex. Sándor-Codex. Gyöngyösi Codex. Theureck-Codex. Kriza-Codex. Bod-Codex.*

III. k. (1874.): *Nagyszombati Codex. Szent Domonkos élete [Domonkos-Codex]¹ Virginia-Codex.*

IV—V. k. (1876.): *Érdy-Codex.*

VI. k. (1877.): *Tihanyi Codex. Kazinczy-Codex. Horvát-Codex.*

VII. k. (1878:1881.)²: *Elzenfeld-Codex. Simor-Codex. Cornides-Codex. Szent Krisztina élete [Krisztina-Legend]. Vitkovics-Codex. Lángi-Codex.* Az Ehrenfeld-Codex mellett egy lapnyi hasonmás.

VIII. k. (1879:1881.): *Szent Margit élete [Margit-Legend]. Példák Könyve. Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról [Apostolok Méltósága]. Apor-Codex. Kulcsár-Codex.*

IX—X. k. (1888.): *Érsekújvári Codex.*

XI. k. (1882:1884.): *Debreczeni Codex. Gömör-Codex.*

XII. k. (1884.): *Döbrentei-Codex. Teleki-Codex.*

XIII. k. (1885.): *Festetics-Codex. Pozsonyi Codex. Keszthelyi Codex. Miskolczi Töredék.*

XIV. k. (1890.): *Lobkovitz-Codex. Batthyány-Codex. Czech-Codex.*

Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadta a Magyar Tudós Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt. I—IV. kötet. (Buda, 1838—1846.) V. kötet, Toldy Ferencz és Volf Györgytől. (Budapest, 1888.) E gyűjtemény IV. kötetének második darabját (IVb.) még DÖBRENTAI GÁBOR nyomatta ugyan ki 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg VOLF GYÖRGY összevetésével és előszavával. A gyűjtemény folytatását DÖBRENTAI GÁBOR halála után TOLDY FERENCZ vette át, ki az V. kötet anyagát sajtó alá rendezte és ki is nyomatta; azonban kiadást e kötet is csak 1888-ban ért. VOLF GYÖRGY gondozása alatt, ki a Jordánszky-Codexnek már kinyomott szövegét (Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész) az eredetivel összevetette, a Csemez-Töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta. Az egyes kötetek tartalma:

I. k. (1838.): *Temetési beszéd és könyörgés [Halotti Beszéd]. Ó testamentomi néhány könyv [Bécsi Codex].* A szöveget bő bevezetés előzi meg; a Halotti Beszédhez hasonmás és részletes nyelvi magyarázatok, a Bécsi Codexhez a betűk alakjairól s egy lapról hasonmás, végéhez pedig szójegyzék van csatolva, melyet néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetése követ.

¹ A rekeszbe tett név a Nyelvtörténeti Szótárban használt elnevezés.

² E kettős évszámoknál az első a címlapon álló évet, a második az előszó keltét, a kötet tulajdonképi megjelenése idejét jelenti.

II. k. (1840.): 1) *Kinizsy Pálné Magyar Betűgna imádságos könyve, 1513-ból* [Czech-Coder]. Bevezetéssel, szójegyzékkel, néhány nyelvi észrevétellel s a betűk és négy lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárggyú régi magyar iratok 1342—1599*. Régi esküminták, hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, versek stb. Előszóval, jegyzetekkel és néhány hasonmással.

III. k. (1842.): 1) *Tatrosi másolat 1466-ból* [Müncheni Coder]. Bevezetéssel, a nyelvsajátságok fejtegetésével, szójegyzékkel s a betűk és a 15. lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárggyú régi magyar iratok 1540—1600*. Hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, jegyzetekkel.

IV. k.: *Első darab* (1846.): *Göry Coder* [Guary-Coder]. Részletes bevezetéssel, szójegyzékkel s néhány nyelvi észrevétellel. *Második darab* (1888.): *Egyházi vegyes könyve* [Winkler-Coder]. VOLF GYÖRGY előszavával és igazításaival s DÖBRENTÉITŐL ÍRT szójegyzékkel és nyelvi észrevételekkel.

V. k. (TOLDY FERENCZ és VOLF GYÖRGYTŐL 1888.): *A Jordánszky-Coder bibliafordítása* [Csemez-Töredék, Jankovich-Töredék, Jordánszky-Coder]. Részletesen ismertető előszóval és igazításokkal VOLF GYÖRGYTŐL, ki a Csemez-Töredéket nyomatta eléje a TOLDYTŐL kinyomatott Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész elé.

Magyar Leveles Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. I. kötet (1861.): *Négy száz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560*. Közlí Szalay Ágoston. Betűszerinti kiadás, a tulajdonnevek s az elavult és ritkább szók és szólásformák jegyzékével, kilencz könyvmotus hasonmással. — II. kötet (1879.): *Magyar holtyek levelei. 499 darab. 1515—1709*. Közlí Deák Farkas. A tulajdonnevek s néhány ritkább szó és közmondás összeállításával. E kötet nem tartja meg a levelek eredeti helyesírását.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I—V. kötet. (Budapest. 1877—1886.) E SZILÁDY ÁRONTÓL szerkesztett gyűjtemény a költői maradványokat mai helyesírással közli s minden kötet végén nyelvi és irodalomtörténeti magyarázatokat ad, az előbbiekhöz szövegutatót is csatolván. Az egyes kötetek tartalma: I. k. (1877.): *Középkori költői maradványok*. Nagyjórészt codexünk verses maradványai; azonfelül a Pannóniai Ének, Szabács Viadala stb. — II. k. (1880.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1527—1546*. Az első két közlemény még a Komjáthi előtti korból való Végén pedig néhány pótlék az I. kötethez: két verses maradvány az Apor-Codexből, Beriszló Péter énekének teljes szövege s a XV. század második feléből való magyar csizó «Versbe szedett naptár» cz. alatt. — III. k. (1881.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1555*. Tinódi Sebestyén összes művei. — IV. k. (1883.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1575*. Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György három névtelen és Ilosvai Selymes Péter művei. — V. k. (1886.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 154?—1560*. Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály.

Ezek mellé lehet soroznunk TOLDY FERENCZNEK következő kiadványait:

Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1855.) Az Érsekújvári Codex verses Katalin-legendájának s a Debreczeni és Érdy-Codexbeli prózai Katalin-legendáknak kiadása, mai helyesírással, a verses Katalin-Legendá első lapjának hasonmásával; pótléknul Sz. Katalin élete Telegdi Miklós Prédikációinak III. kötetéből.

Immaculata. A régi magyar angyaszentegyház hét szent beszédében. Régi codexekből, részben nyomtatványból, nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. (Pest, 1855.) Szent beszédek a Tihanyi, Debreczeni és Érdy-Codexből és Telegdi Miklós prédikációiból, mai helyesírással.

Régi Magyar Passió rajzokkal. Adaléknul a középkori magyar irodalom és rajzművészet ismeretéhez. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1856.) Passiók a Döbrentei-, Érsekújvári és Debreczeni Codexekből, mai helyesírással, az Érsekújvári Codex néhány rajzának hasonmásával.

Régi Magyar Legendák Tára. Régi codexekből, bevezetésekkel és szótárakkal kiadja Toldy Ferenc. V. kötet. *A Debreceni Legendás Könyv a Krisztina-Legendával együtt*.

(Pest, 1858.) Az egész Krisztina-Legendának s a Debreczeni Codex legendáinak kiadása mai helyesírással. E Legenda-Tárból több kötet nem jelent meg.

B) Külön nyelvelmék-kiadások:

Nádor-Codex. *A pesti egyetemi könyvtár eredetiből bevezetéssel és szótárral kiadta Toldy Ferenc. (Buda, 1857.)*

Az Ehrenfeld Codex. *A legrégibb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával Különnyomat a Nyelvelmék-tár VII. kötetéből. (Budapest, 1881.)*

A német-újvári ferenczrendi zárda könyvtára. *Ismerteti: Fejérfpataky László. Különnyomat a Magyar Könyvszemléből (Budapest, 1883.)* A németújvári Ferencz-rendi kolostor kéziratai és nyomtatványainak ismertetése után ismerteti és betűszerint közli a Németújvári Glosszáknak nevezett nyelvelmék. Eredetileg a *Magyar Könyvszemle* 1883. évfolyamában, vagyis VIII. kötetében jelent meg, 100—134. l.

A Besztercei Szécsedét. *Latin-magyar nyelvelmék a XI. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmző jegyzetekkel kísérte és teljes szövmutatókat készített hozzá Fındly Henrik. A nyelvelmék hasonmásával. (Budapest, 1892.)* A nyelv- és széptudományi akadémiai értekezések XVI. kötetének I. száma. A nyelvelmék leírását és történetét tartalmazó bevezetéssel.

A Schlágli Magyar Szójegyzék a XI. század első negyedéből. *Az eredeti kéziratból közszította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. A szójegyzék fényképével. (Budapest, 1894.)* Magában foglalja a Schlágli Glosszákat is, vagyis az úgynevezett Hortuláriumban előforduló magyar szókat.

Béla király Nételen Jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. *(A bécsi cs. kir. udvari könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest. A Magyar Tudom. Akadémia Könyvkiadó Hivatalának bizománya. 1892.* Anonymusnak e teljes fényképi hasonmásához két melléklet van csatolva: I. melléklet: a kézirat paleographiai olvasása FEJÉRPATAKY LÁSZLÓTÓL. II. melléklet: Anonymusnak SZABÓ KÁROLY-féle fordítása, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓTÓL javított kiadásban. (A codex első lapjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében*, I. köt. s a *Pallas Nagy Lexikonában* is, Anonymus alatt.)

A Táradi Regestrom kiadásai: Első kiadása 1550-ben jelent meg Kolozsvárt Heltai Gáspár nyomtatásában MARTINUZZI GYÖRGY nagyváradi püspök megbízásából *Ritrs explorandae veritatis* cím alatt. Ujra kiadta BÉL MÁTYÁS *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony, 1735.) és ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (Szent-Gallen, 1849.) cz. munkájában, 640. s köv. ll. (L. SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11.)

Ide sorozhatjuk TOLDY FERENCZnek következő kiadványait, melyek egyes codexekből nagyobb összefüggő részleteket közölnek:

Magyarországi Szent Erzsébet legendája. *(Pest, Szent-István-Társulat, 1857.)* Az Érdy-Codex Erzsébet-legendájának nagy díszszel kiállított, a betűk alakját utánzó képes kiadása: a szövegnek paleographiai közlése és olvasása, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZTÓL. Végén «Magyarországi Szent Erzsébet élete» DANIELK JÁNOSTÓL.

Magyar szentek legendái a carthausi névtelenről. *Az eredeti codexből, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencz által. (Pest, Szent-István-Társulat, 1859.)* Sz. István, Sz. Endre, Sz. Gellért, Sz. László, Sz. Erzsébet és Demete Sz. Pál legendái az Érdy-Codexből, mai helyesírással.

C) Becses nyelvtörténeti anyagot találunk a magyar könyvnyomtatás koráig a következő művekben és közleményekben:

JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvtörténeti Árpád-kor korszakából. I. II. kötet. (Pest, 1854.)* Az I. kötet az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvelmékkekből a tulajdonneveket és közneveket betűrendben összeállítja s olykor magyarázza. A II. kötet két I. Endre korabelinek tartott imádság magyarázatával foglalkozik (hasonmásukat is bemutatva), a melyek azonban Literáti Nemes Sámuel gyártmányainak bizonyultak. (Vö. TOLDY FERENCZ: *A magyar nemz. irodalom története rövid előadásban*, 4. kiad. Budapest, 1878. 27. l.)

CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betürendű Tárgymutatója.* (Pest, 1866.) A Fejér György készítette *Codex Diplomaticus Hungariae* című 60 kötetes oklevélgyűjteménynek anyagát foglalja e munka betürendbe és benne számos régi magyar tulajdon- és köznévvé található.

KOVÁCS NÁNDOR: *Betürendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytárhoz.* (Budapest, 1889.) Az előbbihez teljesen hasonló munka.

ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I. és II. kötet.* (Budapest, 1882.) Sok régi adat található benne hely- illetőleg vízneveinkről.

PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt.* (Budapest, 1888.) Több kötete nines. A helynevek magyarázatainál, valamint a benne fölhasznált adatoknál fogva nyelvtörténeti szempontból is becses munka. (Ismeretve HUNFALVY PÁLTÓL, *Századok* 1888. évf. 448—462. l.)

KUBINYI FERENCZ munkája (l. a Repertoriumban, alább.)

CsÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hungariák korában. I. kötet.* (Budapest, 1890.) Sok becses adat található benne régi helyneveinkről.

BR. RADVÁNSZKY DÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* (Budapest, 1879.) A munka II. és III. kötete adatgyűjtemény, azonban csupán a II. k. 3—6. lapjain vannak Komjáthi előtti nyelvmélek-közlések.

SZILÁDY ÁRON: *Temesvári Pelbárt élete és munkái.* (Budapest, 1880.) Tárgyalja Pelbártnak codexeinkhez való viszonyát is, s e mellett a munkáiban szétszórta található magyar szókát is közli (l. a nyelvmélek lejegyzésében 25. alatt) s ugyanitt teszi közzé Szegedi Balásznak a XVI. század elejéről származó jegyzetét is (l. uo. 75. alatt). Függelékül mutatóványok a verses Katalin-Legendának megfelelő latin szövegből.

Kisebb anyaggyűjtő közlemények:

PESTY FRIGYES: *Okirattal személynemek.* *Magy. Nyelvről* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okirattal magyar szavak.* ugyanott VI. 35. 78. 168.; VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516.; VIII. 78. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy és egyéb nevek.* ugyanott XVI. 131. — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnemek.* ugyanott XVIII. 86—89. — SASINEK F.: *Glossarium. Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szók, köztük több magyar szónak is magyarázata.

Repertorium.

Nyelvméleinkkel általánosságban foglalkozó művek és értekezések.*

FÉVAL, NICOLAUS: *Antiquitates Literariae Hungaricae. Volumen I.* (Pest, 1803.) Több nyelvméleknek rövid ismertetése után kimerítően foglalkozik a Halotti Beszéd magyarázatával. Fontos munka a nyelvészet történetében, mint a nyelvtörténeti módszer megalapítója. Ez első kötetén kívül több nem jelent meg.

HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól.* Régi nyelvméleinket ismertető nagyobb cikksorozat, számos hasonmással a *Tudományos Gyűjtemény*-ben: 1835. évf. I. k. 101—119.; II. 109—121.; III. 99—109.; V. 83—108.; VI. 110—119.; VII. 84—92.; VIII. 21—27.; IX. 33—35.; X. 104—105.; és 1836. évf. III. 113—117.; V. 112—115.; VI. 118—119.; VII. 102—104.; VIII. 109—111.; IX. 107—110.; X. 106—108.; XI. 91—94.; XII. 77—79. l.

TOLDY FERENCZ: *A magyar nemzeti irodalom története.* (Harmadik, javított, kiadás. Pest, 1862.) A II. köt. 77—102. lapjain a codexek és kisebb írott maradványok ismertetése.

Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához. (Budapest, 1882.) A 23—33. lapokon, „Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvmélek” cz. fejezetben VOLF GYÖRGY röviden ismerteti az akkoriban kiállított nyelvméleket.

SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv.* (Budapest, 1889.) Az I. kötet 3. fejezete

* Az egyes nyelvmélekre vonatkozó külön irodalmat l. az illető emlékek ismertetése, illetőleg a belőlük adott szemelvények után.

(«Nyelvtörténet és nyelvelmékek» 113—186. l.) behatóan foglalkozik a nyelvelmékek fontosságával; tárgyalja az Árpád-kori latin oklevelek, Anonymus és a Várad Regestrom magyar szavait; részletesebben foglalkozik a Halotti Beszéddel, az Ehrenfeld-, Bécsi, Münchener és Apocodexekkel, a Németújvári Glosszákkal s röviden ismerteti a többi emlékeket is. A fejezetet bő irodalmi tájékozás zárja be.

SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvelmékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet a BEÖTHY ZSOLT-féle *Képes Irodalomtörténetben* I. 74—78. — Ugyanő tőle *A kódexek mint nyelvelmékek*, ugyanott I. 126—136.

SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvelmékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első főtécnikográfiájával.** (Budapest, 1880.) E füzet a *Magyar Nyelvőrben* megjelent következő cikkek lenyomata: *A régi nyelvelmékek olvasásáról*, VIII. 481, IX. 3. 53. 102. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai* IX. 145.

VOLF GYÖRGY: *Az egyszerű sziszegő hangok jelölése a régi magyar orthographiában.* *Nyelvtudományi Közlemények* XIX. 58.

SIMONYI ZSIGMOND: *Magyar nyelvelmékek. Budapesti Szemle* XLX. k. (1879.) 195—207. lap.

V.: *Magyar nyelvelmékek. Budapesti Szemle* XXI. k. (1879.) 184—198. l. A Nyelvelméktár bírálata. — VOLF GYÖRGY: *Válasz a Nyelvelméktár ügyében*, ugyanott 411—425. l. — GYULAI PÁL megjegyzései, ugyanott 425—431. l. — V.: *A Nyelvelméktár ügyében. Észrevételek Volf György válaszára*, ugyanott XXII. k. (1880.) 186—191. l. — VOLF GYÖRGY: *Mégis a Nyelvelméktár*, ugyanott 399—404. l.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány. II. füzet. (Pécs, 1863.)* A Halotti Beszéd s egyéb nyelvelmékek egyes kifejezéseit magyarázza.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvrithaságok. Nyelvtudományi Közlemények.* IV. 188—208. Régi szók magyarázatával s a Sajószentpéteri Végzés korával foglalkozik.

MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Régi magyar családi és időnevezetek. Nyelvtud. Közlem.* III. 321.

FÁBIÁN ISTVÁN: *A magyar családnevek*, ugyanott 389.

KUBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei.* (Budapest, 1892.) I. k. 1. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. (Ismertette NAGY GÉZÁTÓL, *Tudul* X. k. 95—100. l.) — UGYANAZ: *A régi magyarok személynevei*, *Tudul* III. k. 172—180. l.

NAGY GÉZA: *Árpád-kori személyneveink és az Ost nemzetség eredete. Tudul* IX. k. 49—57. és 112—130. l. — PÓR ANTAL: *Válasz Nagy Géza értekezésére*, ugyanott 179—188 l.

BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjáráások. Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 5—11. l. A codekek nyelvjárási sajátosságaival s főképp az Ehrenfeld- (s a Bécsi, Münchener és Apocodexek nyelvjáráásával) foglalkozik. — Némely nyelvelmékeink nyelvjáráására nézve l. még DÖBRENTÉI GÁBOR: *Régi Magy. Nyelvelmékek* IVa. köt. XXXV. l.

Nyelvelmékeinkkel foglalkoznak még, bár inkább irodalomtörténeti és æsthetikai szempontból, a következő munkák és értekezések:

BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (Budapest, 1886.) Az I. kötet I. fejezete («Legendák és példák» 3—49. l.) a legendákat és példákat tartalmazó codexekkel mint szépprózai termékekkel foglalkozik, tárgyalván egyúttal forrásaikat is.

HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig. Külön lenyomat a Katholikus Szemle* V. kötetéből. (Budapest, 1891.) Behatóan foglalkozik a főt említett szempontok szerint legrégibb irodalmunknak csaknem valamennyi termékével, különösen a codekek tartalmával és forrásaival. — Hasonló tárgyúak ugyane szerzőnek következő dolgozatai: *Pomerius.* (Budapest, 1894.) Temesvári Pelbárt életét tárgyalja és viszonyát codexeinkhez. A 89—91. lapokon kimutatja, hogy több codexünknek Pelbárt minő helyei szolgál-

* E hasonmásba egy hiba csúszott: a 18. sor első szavából (Es) a kezdő E betű hiányzik.

tak forrásul. — *Temesvári Pélbárt és beszédei*, Pátkötetek az Egyetemes Philologiai Köz-
lönyhöz. I. k. 145—233. l. — *Pelbárt és Codexünk*, *Budapesti Szemle* (1891.) LXV. k.
382—400.; LXVI. 21—43. — *Egy ismeretlen magyar codex nyomai*, *Irodalomtörténeti*
Közlönyek I. 363—372. — *Codexirodalomunk példái s a Példák Könyve*, *Bajai ciszter-*
ezita rendi főgimnázium 1891/92. évfolyamának értesítője, a Példák Könyve egy lapjának hasonmásá-
val. (L. ismertetését *Irodalomtört. Közlemények* III. 118.) — *Codex tanulmányok. I. Bod-*
codex, Lobkowitz-codex. II. A tizenegyezer szűz legendája, *Irodalomtört. Közlemények* IV.
60—68. — *Középkori költészetünk. I. Legendák és egyházi énekek. II. Világi költészet*, a
BEÖTHY ZSOLT-féle *Képes Irodalomtörténet*-ben I. 111—125. l.

MÁSODIK RÉSZ.

SZEMELVÉNYEK RÉGI NYELVEMLÉKEINKBŐL.

ELSŐ FEJEZET.

Legrégibb nyelvemlékünk. A Halotti Beszéd.

Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlekünk az ugynevezett HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS, melyet közönségesen csak HALOTTI BESZÉDnek hívunk. E nagy fontosságú első tulajdonképeni nyelvemlékünk egy régi latin könyvben maradt fenn, melyet a XII. század végén kezdtek írni s 1228 előtt végeztek be, s melyet fölfedezőjéről, Pray György múlt századi jeles történetiréről, Toldy után *Pray-codexnek* nevezünk. E codex, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (*Quart. Hung. 387.* jelzet alatt), a magyarországi középkori könyvirás és könyvfestésnek is legrégibb ismert emléke s az egyedüli magyarországi misés-könyv, mely az Árpád-korból reánk maradt. Eredetileg a pozsonymegyei deákii vagy taksonyi egyház¹ tulajdona lehetett s miseskönyvön kívül egyházi rendszabályokat, naptárt, rövid egyházi krónikát, halotti szertartásokat stb. tartalmaz. Az utóbbiak között, a codex 154. levelen olvasható a nevezetes magyar nyelv-maradvány, a mi Halotti Beszédünk, melynek kora a ma uralkodó nézet szerint a XIII. század harmadik évtizedére tehető.² Szerzőjéről és keletkezése helyéről biztosat nem mondhatunk.

Először Pray György, a codex fölfedezője, szólt róla 1770-ben *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* című munkájában (249. l.), néhány sornyi mutatványt közölve belőle. Azóta a HBeszéddel foglalkozó művek és cikkek egész irodalomná szaporodtak,³ oly munka azonban, mely e nyelvemléket a nyelvtudomány mai színvonalán rendszeresen és kimerítően tárgyalná, eddigelé még csak a kívánságok közé tartozik.

Nyelvemlékünk, mint hű fenyképi másolata mutatja, ugynevezett rideg gót betűkkel van írva, mely írásmódban a betűk nyomtatásszerűen, kapcsolás nélkül vetődtek egymás mellé. Két kidiszitett vörös kezdő betűje (*Laliatuc*, az 1. sorban, és *Scerelmef*, a 27-ikben) mindjárt elárulja, hogy az emlék tartalma

¹ Az előbbi nézet mellett BÉKESSY EMIL foglal állást (l. *Függlő* 1877. évf. 321. l.), az utóbbit PAULER GYULA tartja valószínűbbnek (*A magy. nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I. 463. 662).

² Vö. Kalauz az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz (Budapest, 1882.) 7. l.

³ L. a fejezet végén lévő repertoriumot.

tulajdonkép két részre oszlik: a szorosabb értelemben vett *Halotti Beszédre* (1—26. sor) és a *Könyörgésre* (27—32. sor).

Amaz, a *Beszéd*, első szónoki emlékünknél, mely, akár eredeti, akár fordítmány, mint prózai mű is igen figyelemre méltó. Az előbbi esetet téve föl, mondatainak velős rövidsége, világossága, gondolatainak egyszerű és mégis meghatározó volta nem csekély szónoki tehetséget sugározhat elénk. Mint egy irodalomtörténet-bűvárunk mondja: a Halotti Beszéd mai kiejtés szerint elmondva, jelenleg sem lenne egy-egy koporsónál hatástalan darab.¹

Ha fordításnak tekintjük, föléje emelkedik Beszédünk a későbbi, XV—XVI. századi fordítói munkálatoknak, melyeket codexeink tartottak fenn. Az egész műben nem találunk nagyobb számú kirívóbb idegenszerűséget,² s egészében azt mondhatjuk, hogy ha lebegett is a szónok előtt idegen szövegű beszédminta, általában népe nyelvének szellemében adott gondolatainak kifejezést. Eredetisége felől, illetőleg valamely eredetihez való viszonyának mivoltáról, csak annyit mondhatunk, hogy a codexben nyelvemlékünknél után olvasható latin halotti elmélkedés csupán egyes gondolatokban, de nem egész szerkezetében és szövegében egyezik magyar Halotti Beszédünkkel. A fényképi hasonmás alján olvasható pár sornyi latin szövegből is fogalmat szerezhethetünk az elmélkedés és Beszédünk közötti eme tartalmi és alaki viszony felől. Megtaláljuk itt a Halotti Beszéd e mondatát: „mennyi malasztban teremte eleve mi őszünket Ádámot”, ilyen formában: *quanta gratia dominus deus gratificauerat primum adam patrem nostrum*. Valamint a kezdő mondatot is: „látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk,” ilyképen: *ecce fratres uidetis oculis uestris*. Azonban e latin szövegrészlet is egészében véve különbözik Beszédünknek kezdetétől. A latin elmélkedés további részében pedig, a codex következő lapján, még ilyen egyezésekkel sem találkozunk.

A *Könyörgés* már határozottan fordításuak bizonyul. Ily könyörgéseknek a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, s előre is elvárható, hogy nemzeti nyelven való imádkozásukban is ragaszkodtak legyen papjaink eme szertartásos szövegekhez. Már Révai Miklós, nyelvemlékünknél első magyarázója, idézi e latin halotti könyörgésnek egy szövegét, melyet egy XIV. századi nürnbergi codexből jegyzett ki, s ekként hangzik:

„Oremus, fratres charissimi! pro spiritu chari nostri, quem Dominus de laqueo huius seculi liberare dignatus est, cuius corpuseulum hodie sepulturae traditur: vt eum pietas Domini in sinu Abrahae, Isaac, et Jacob, collocare dignetur; vt, cum dies iudicii aduenerit, inter Sanctos, et Electos suos, eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.”³

Azonban a *Könyörgés* latin eredetije megvan magában a nyelvemleket tartalmazó codexben is, s itt a nürnbergi szövegtől csupán annyiban különbözik, hogy a *liberare* szó helyett *vocare*, *pietas Domini* helyett *pietas Domini*

¹ HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.) 23. l.

² Idegen és pedig latin mintára inkább csak a következő helyek vallanak: *munda neki élnie* monda, hogy éljen; *mundóá neki, mérett nüm énnék* megmondá neki, miért ne eg;ék; *kinek odutt hotolm* kinek adatott hatalom.

³ L. NICOLAUS RÉVAI: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Festini, 1863.) 42. l.

immensa és *sinu* helyett *sinum* olvasható.¹ Világos tehát, hogy a nürnbergi változat valamivel pontosabban felel meg magyar Könyörgésünk szövegének, s világos az is, hogy a Könyörgés némely kifejezéseiben mindkét latin változattól különbözik.

A Halotti Beszéd mint nyelvemlék a nyelvbúvárlatnak csaknem minden ágára nézve nagybecsű anyagot tartalmaz.

Helyesírása általában megegyezik a krónikásainkban és okleveleinkben mutatkozó általános Árpád-kori magyar írásmóddal. Írásmódjának legnagyobb gyengéje a magánhangzók kifejezésében mutatkozik, hiánya pedig abban, hogy e hangok hosszúságát egyáltalában nem jelöli.²

Az *a* betű tehát a HBeszédben hol rövid zárt *a*-t (idegen szókban, mint *paradisum*, *archangel*, esetleg nyíltat is), hol hosszú nyílt *á*-t (esetleg zárt *á*-t) jelenthet. Mint könyvünk általános részében (2. fej. 12. és 19. l.) kifejtettük, az *a* és *se* hangok pontos ejtését általában, s így a HBeszédben sem lehet mindig biztosan megállapítanunk. Az *e* betű a mai négyféle *e* hangnak valamennyijét jelentheti emlékünkből: *e*, *ē*, *ē*, *ē*. Az *i*-nek magánhangzói (*i*) és mássalhangzói (*j*) értéke van, mint a latin írásmódban. A *latiatue*, *zocoztia*-féle alakokban valószínűleg a jésítést (*ty*) fejezi ki (láttjátok, szakasztja). Ezt kell következtetnünk a *d* tövű igék főszólító alakjaiból, melyeket nyelvemlékünk *dj* helyett *gy*-t jelentő *g*-vel ír (*oggun* aggyon, adjon stb.); ámbár az sem volna hihetetlen, hogy e korban a tárgyaz ragozás *j*-je — mint általában egyéb képző- és rágélemek is — a kiejtésben még nem forrt annyira össze a törvégi mássalhangzóval, hogy tehát a *t* és *j* hangok az ily alakokban két szótagba estek: *lát-játuk*, *szokoszt-ja* (vö. *helhezje*, *ilezje*). Az *o* csak *o* hangot, rövidet és hosszát, jelöl a HBeszédben. Az *u* a latin írásmódnak megfelelőleg hol *u* és *ú* hangzót, hol mássalhangzót, *v*-t jelent. Ezenkívül azonban a latin és olasz kiejtésből hiányzó *ü* (*ö*!) hangot is rendesen ezzel fejezi ki nyelvemlékünk: *urdung* „ördüng“ ördög stb.

Ugyane ezélokra szolgál a HBeszédben az *u*-val palaeographiailag rokon *v* betű is, noha természetesen legtöbbször *v* a jelentése. Pl. *u*-t jelent ezekben: *ozre* „ozuk“ azok, *irtua* jutva; *ü*-t: *tumetive* „tümetjük“ temetjük, és a *-töl* ragban: *gimilce trl* „így, két szónak írva „gyimilesétül“ gyümölesétől, *ildetuitrl* „ildetüitül“ stb. Budenz nézete szerint *ü* hangot jelent a *miv*, *tiv*, *iv* (mi, ti, ő) alakok *iv*-je is (vö. *sciulhessen* szülhessen, a Königsbergi Töredékben).³

A *v* betű megkettőzéséből származott a *u*. E betűnek kis alakja a HBeszédben mindenütt úgy van írva, hogy mindkét *v*-je külön világosan kivehető; néhol (mint a 9. sor *rrl* szavában és a 32. sorban *rrt*) a szokottnál is messzebb áll a két betű egymástól. Nagy betűben egyszer fordul elő a *u*, a 16. sor *Wimagguc* alakjában, de itt a két betűelem egymást keresztező kapcsolatot alkot. Ez

¹ Vö. DÖBRENTÉI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, I. köt. XCIX. l.

² Csak e két héber szóban találunk kettős *aa*-t: *abraam* és *ysaac*; de ezekben a Vulgata írásmódja (*Abraham*, *Isaac*) tükröződik.

³ L. Az *Ujor Nyelvek Összehasonlító Alaktanához*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 390.

utóbbi esetben *v* hangot, az *ur* v. *rrl*-ban (9. s.) s a *kinzotriatul* ragjában (24. s.) valószínűleg hosszú *ú*-t, a többi alakokban pedig (*w*, *ur* és a magashangú *tur* ragban) bizonyára hosszú *ű* hangot akar jelenteni. Az *w* és *ur* névmásalakokban a második *r* mássalhangzót is jelenthet (*ür*, *űr*), erre mutat valószínűleg a 29. sorbeli *ur* változat, melynek szintén 'öt, eum' az értelme (vö. *ör-é*).

Az *ev* és *eu* kapcsolatok valószínűleg hosszú *ő* hangot jelentenek (*lern* 12, *tinnucebelerl* tömlőczéből 28, *felerl* felől 32; *clcut* előtt 22).

Az *y* ritkán fordul elő; *i* hangot jelent az *ysa* (2. 6. 15. s.; egyszer *isa* 14), *ysaac* Izsák, *fielem*, *bratym* és *eneyc* ('ennék' 6) szókban; az egyetlen *menyi* alakban pedig (am. 'mennyi' 2. s.) az *ny* hang jésítését fejezi ki, a *mi* annyival föltünőbb, mert ezen kívül a jés hangok megkülönböztetésére semmi jelet nem találunk alkalmazva.¹

A mássalhangzók közül a következők jelölismódját kell megjegyeznünk.

A *cz* hangot egyszerű *c*-vel írja nyelvemlékünk, ez egy szóban, melyben előfordul: *tinnucebelerl* tömlőczéből (28). A *c* betűt különben a *cs* és *k* hangok kifejezésére is használja.

A *cs* hang kifejezésében a *HB.* igen ingadozó. A *bocsát* igében egyszer *se*-vel (*bulsassa* bocsaása), egyszer meg puszta *s*-sel írja (*bulsassa*); a *gyümölcs* szóban kétszer *c*-vel: (*gimilcietul* gyümölcsöktől, *gimilce trl* gyümölcsétől), különben pedig szintén egyszerű *s*-sel (*gimilsben*, *gimilsnec*, *gimilstwi*) jelöli.² A *keassatuc* alakban is valószínűleg hosszú *cs* olvasandó: 'kéácsátuk'. (A *zoboducha* alakban a *ch* alig jelenthet *cs* hangot.)

A *gy* hangot mindig egyszerű *g*-vel találjuk jelölve, a *g* hangtól való minden megkülönböztetés nélkül, pl. *kegilmet* kegyelmét stb. A hosszan ejtett *gy* (*ggy*) mindig gondosan meg van az egyszerűtől különböztetve, kettőztetés által (*gg*): *igg* 'egy'; *oggyon* 'aggyon', *uim gguc* 'imágggyuk', *uimaggonoc* 'imágggyanak' stb.³ Mint az utóbbi igei példák mutatják, nyelvemlékünk fonetikai írásmódot követ (*odjun*, *vimádjuk* helyett).

Az *ly* hangra nézve mindenekelőtt azt kellene tudnunk, vajjon *ly*-ező vagy *l*-ező nyelvjárást beszélt-e nyelvemlékünk írója. Ez azonban el nem dönthető, tehát az *ly* hang jelöléséről csak föltételelesen lehet szólanunk, midőn megjegyezzük, hogy az *l*-től nincsen semmivel sem megkülönböztetve: *vel* oly, *helhezic* helyhezze.

Az *ny* hangot is rendesen egyszerű *n* fejezi ki: *nugulmabeli* nyugalmaiba.

¹ A 25. sor *munhi uruzagbele* kifejezésének első szavában nem bizonyos, mi czélja van a *h*-nak; a szó különben *menny*-et vagy *mennyi*-t jelent.

² A *gimils* szó véghangja egyébiránt *š* is lehet. Vö. csagatáj *jemiš*, kazáni tatár *jimes*, altaji tatár *jimiš* (l. *Nyelvtudom. Közlemények* XVIII. 109).

³ Érdekes, hogy míg a 15. sorbeli *egy* szót, mert magánhangzó előtt áll, kettős *gy*-vel írja (*igg ember*) nyelvemlékünk, addig az 5. sorban egyszerű *ig*-et találunk, mert, utána mássalhangzós kezdetű szó következvén, a *gy* hosszúsága a kiejtésben valóban elmosódik (*ig fa* egy fa). Az *orga* alak is ennél fogva talán *orggyá*-nak olvasandó s nem *ougygyá*-nak (*oudja*), mert ez esetben a *gy* hosszúsága meg volna jelölve.

Azonban a ,mennyi' szóban föltünőleg *ny*-t találunk: *mennyi*; a ,mennyei' vagy ,menny'-ben pedig *nh* kapcsolatot: *munhi uruzagbele* mennyországba.¹

A *ty* hang csak ragozásban fordul elő s mindig *ti*-vel van írva, a mi azonban *t+j* hangsoportot is jelenthet, mint föntebb az *i* betűnél megjegyeztük.

Az *s* hang következetesen *f* (= *s*)-sel van írva, s hosszú ejtését a *t* végű igék felszólitó alakjában mindig megjelöli nyelvemlékünk (*bulsassa*, *bulsassa*, *iorgossun*, *vezesse*). Ugyane betű egyébként, mint láttuk, a *cs* hang kifejezésére is szolgál.

Az *sz* hangot legtöbbször *z*-vel írja a HBeszéd. Ezen kívül a mai *sz* (*ʃ*) kapcsolatot, továbbá az *sc*-t s egyszer, a *malaszt* szóban, a *t* betűvel való ligatúrában (*lt*) pusztá *s* et használ kifejezésére. (Minden egyéb helyen *s* hangot jelent e ligatúrában levő *f* is: *ifjen*, *teftet*. A *szakasztja* szóban pedig nincs e ligatúra alkalmazva, hanem a *t* előtt is *z* jelöli a sziszegőt.)

A *z* hang, mint ma, kivétel nélkül *z* betűvel van írva.

A *zs* hang előfordulását nem lehet biztosan megállapítani a HBeszédben. Az egyetlen *Izsák* szóban fordulna elő (*ysaac*), de azon korban valószínűleg még *s* hanggal ejtették e bibliai nevet.

A mássalhangzókra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek hosszúságát a HBeszéd csaknem kivétel nélkül megjelöli: *vezesse*, *rimaguc* imágyjuk stb.

Részletes és pontos leírást adtunk ezekben első nyelvemlékünk orthographiájáról. Egy részt, mert azt tartjuk, hogy minden nyelvemlék megértéséhez első teendők a helyesírásnak lehető legpontosabb megállapítása; e nélkül lehetetlen olvasnunk és magyaráznunk őket s az olvasás kérdése épen a HBeszédben egyike a legfontosabb kérdéseknek. Más részt első összefüggő nyelvemlékünk orthographiájában a magyar helyesírás bölesőkoráról nyerünk úgyszólván teljes képet, a melyvel többi emlékeink írásmódját könnyebb és tanulságosabb lesz egybevetnünk.²

A Halotti Beszéd nevezetesebb nyelvi sajátságait röviden a következőkbe foglalhatjuk.

1. Hangtani tekintetben legszembeeszkőbb elterése a HBeszédnek, a miben az Árpád-kori oklevelek magyar szavaival megegyezik, hogy a rövid magánhangzókat a mai ejtésnél egy fokkal zártabbnak mutatja. Példák: *pur* por, *pucul* pokol; *oz az*, *birsagnop* birságnap; *ijg* egy, *mige* még; *urduŋg* ördög, *cuzicun* közükön, *num* nem, *vermut* vermét stb. E megfelelésekből bátran következtethetjük, hogy a mai nyílt *e*-nek is, a hol nyelvtörténeti okokból hosszú hangzót nem kell föltennünk, szintén zártabb hang, *ě* felelhet meg a

¹ Vö. föntebb az *y* betűnél tett észrevételünkkel.

² Ez egybevetésekre s általában nyelvemlékeink írásmódjának gondos megállapítására annyiival nagyobb a szükség, mivel — mint az általános részben (9. l.) megjegyeztük — orthographiánknek eddigelé csak kulcsa van megtalálva; minden részletének magyarázatát, kifejlődése teljes történetének megírását tudományunk első teendői közé kell számítanunk.

HBeszédben. Tehát pl. az *isten*, *mennyi* stb. szavakban a HBeszéd *e* betűje valószínűleg *é*-nek olvasandó.

2. A HBeszéd korában számos magánhangzót bizonyára hosszúnak ejtettek, noha a megfelelő mai alakokban rövid hangzóval találkozunk. Nyelvemlékünknek e tekintetben tökéletlen írásmódja nem nyújthat ugyan maga bizonyítékokat e magánhangzók hosszúságára, azonban részint az oklevelek, részint a jóval későbbi codexek orthographiája, továbbá némely mai nyelvjárási adatok s a szóalakok egy részében még a köznyelvben is megőrzött hosszúság, valamint az összehasonlító nyelvvizsgálat eredményei e hosszú magánhangzók fölvételére följogosíthatnak. Így pl. a HBeszédbeli *fá* valószínűleg hosszú *á*-val olvasandó, mert még ma is minden ragos és képzős alakban *fá*- a töve: *fút*, *fús* stb. Az alanyi ragozású *engede* alak végső *e*-je is hosszúnak ejtethető: *engēde*, mert valamennyi többi személyalakban ma is hosszú ez a hangzó: *engedék*, *engedél* stb., s mert a Jordánszky-, Tihanyi és Érdy-Codexek az elbeszélő múltnak 3. szem. alakját még kettős *aa*, *ee*-vel írják: *felelee* felele, *maradaa* marada stb.¹ Azonban minthogy e hosszú magánhangzók mégis csak föltételesek s a nyelvfejlődés egyenetlen és ingadozó voltánál fogva nincs kizárva a lehetőség, hogy a HBeszéd nyelvjárása a XIII. század elején ilyen ejtésüket már nem ismerte²: ezélszerűbbnek tartottuk e tekintetben az olvasást illetőleg a mai ejtősmód mellett megmaradni.

3. A HBeszéd megőrzött eredetiségei között szokás említeni a nyelvünköl azóta kiveszett *eh* hangot: *eholtat* holtát, *eharmul* 'hármul' háromszor, *ehomur* hamú, *ozchuz* 'azhoz' alhoz. Ez a *eh* hang az épen idézett példákban átmenetül szolgált volna az eredeti ugor *k* és a mai *h* közt. Azonban, hogy valósággal *eh* hangot akart volna-e a HBeszéd írója ez alakokban kifejezni, az nézetünk szerint nem áll minden kétségen felül.

4. Nehány szóban és alakban megőrzött a HBeszéd egy azóta elveszett *r* hangot is, úgymint az *imád*³ szó elején (*uimaggue*, *uimadsague* stb.; az Ehrenfeld-Codexben is *rymad*), a *hamú*, *kescerü* és *jó* szók alanyesetében s az utóbbinak ragos alakjában is (*chomur*, *kescerur*, *ior* és *iorben*), a folyó melléknevi igenévben (*iarov* járó, *uolor*⁴ való, *terumtere* 'térümtév-e' teremője) s talán az *urt* 'üvt' öt névmásalakban (vö. *ör-é*). A *kínzotriatul* ('kínzotjátúl' 'kínzatától'), *intetrince* ('intetőinek' intésének) és *ildetuitel* ('ildetőitül' 'ildőzőtől') alakokban pedig egy elveszett *u*, *ü* (*ú*, *ű*?) magánhangzót tartott meg.

5. Hangtani szempontból említésre méltók még a HBeszédben az idegen szók. Azon idegen szavaink ugyanis, melyeket a magyar nyelv csak e hazába költözésünk után fogadott be szókincsébe, melyek tehát a HBeszéd korában

¹ L. ez Arpád-kori hosszú magánhangzókról SIMONYI ZSIGMOND értekezését: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 10. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 5.

² Vö. föntebb (12. l.) tett észrevételünkkel.

³ A *rive* alakra nézve nem bizonyos, hogy a mai *íze* szóval volna azonos, mint-hogy a *riz* 'aqua' szónak 'nedv', 'succus' jelentése is volt a régiségben; azonfölül az *íz* szó a rokon nyelvekben is kezdő *r* nélkül fordul elő.

⁴ L. ezekről SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.

még egészen új jövevények voltak, nyelvmemlékünkben még részint eredeti idegen alakjukban, részint igen csekély változással fordulnak elő. Így: *bratym* barátim (vö. ószlovén *bratū*), *milostben* malasztban (vö. ószlov. *milostī*), *timnucelclerl* tömlőczéből (vö. ószlov. *tīmīnica*), *angeleut* angyalokat, *archangelt*, arkangyalt (vö. olasz *angelo*, *arcangelo*, isztriai ejtés szerint *angyel*, *arkangyel*). Az *angyel*, *arkangyel* és *milost* szókban tehát a magánhangzók illeszkedését még nem hajtotta végre a magyar ejtés; a *brát*-ban pedig még megtűrte a szó elején az idegen mássalhangzócsoporthoz.

6. Mára a szó töveket nem őrizte meg a HBeszéd oly teljes alakjukkal, mint az oklevelek. A tövégi magánhangzót a ragtalan alakban — a mi az okleveleknek oly nevezetes régisége — itt egyetlen példában sem találjuk meg. Azonban ragos és képzős alakokban előfordul még néhányszor a teljesebb tö: *halalut* halált, *rezet* részt, *odutta* adta, *meret* 'mérített' m(i)ert, *uruzagbele* országba.

7. A ragozás terén több nagy fontosságú tanulságot merithetünk a HBeszéd alakjaiból. Nevezetesen azon névragjaink, melyeket a magyar nyelv a többi ugor nyelvektől való elszakadása után egyes névtőkből alkotott meg, a HBeszédben részint még külön szóként szerepelnek az író nyelvtudata előtt, részint eredeti hangrendjüket még megőrizve, illeszkedés nélkül járulnak a töhöz. A *-tól*, *-nek* és *-ért* ragokat például a következő helyeken világosan külön szóknak írja nyelvmemlékünk: *gimilce trl* gyümölcsétől (5. sor), *muga nec* magának (11. s.), *lelic ert* lélekért (16. s.), *likli ert* lelkéért (27. s.). Nem véletlen dolga az sem, hogy az egész emlékből csupán egy szó van sorvégen a szótő közepén elválasztva: *ui-madsagucmia* imádságuk miatt (22—23. s.), s ez a szótválasztás a ma is használt választójellel meg is van jelölve; másutt ellenben csak a ragot viszi át az író a következő sorba, de minden választójel nélkül: *gimils trl* gyümölcstől (67. s.) és *isten trl* istentől (78. s.).

8. Nem illeszkednek még a HBeszédben a *-nek*, *-ben* és *-be* ragok: *halal-nec* halálnak, *iorlen* jóban, *vilagbele* világba stb. A *-ből* rag véletlenül csak magashangú szóban kerül elő: *timnucelclerl*, de bizonyára szintén illeszkedés nélkül járult a töhöz a nyelvmemlek korában.

9. A *-be* és *-ből* ragok egyszersmind eredeti teljesebb alakjukat is megőrizték a HBeszédben: *vilagbele* világba, *uruzagbele* országba, *nugulnabeli* nyugalmaiba; *timnucelclerl* tömlőczéből. E ragok ugyanis tudvalevőleg ama határozószókból lettek, melyeket személyre vonatkoztatva ma is így mondunk: *belé-m*, *belé-d*, *belől-em*, *belől-ed* stb.; valamint a *-ben* rag is nem egyéb mint a *benn* határozószó, mely a *benn-em*, *benn-ed* stb. alakokban is mutatkozik.

10. A *-hoz* rag *-chuz* alakban fordul elő: *ozchuz* abhoz, *uromchuz* (e h. *uromchuz*) urunkhoz, s ez az alak kezdő *ch*-jával még közelebb áll a hasonló jelentésű osztják *χοζα* (olv. *chozja*) viszonyzóhoz (pl. *Ivan χοζα* annyi mint *Ivánhoz*).

11. A *-vel* ragot, saját szerüleg, *-hel* alakban találjuk a HBeszéd ez alakjában: *kegyilmehel* kegyelmevel, egy példában pedig a kezdő mássalhangzó nélkül: *halalaaal* halálával. A *zumtuchel*-ben a *h* vagy a *k* hang megkettőzését

akarja jelenteni, vagy csupán arra való, hogy a *c* betűnek *cz* vagy *cs* ejtésétől az olvasót visszatartsa. A *kegilmchel* alakban a *h* a *r* kiesése miatti hiatus betöltésére szolgál.¹

12. A birtokos személyragok közül említésre méltó a több. 1. személyű rag (-*nk*), melyet a HBeszédben egyszer egész szótágot tevő alakkal találunk: *isemucut* (olv. *isë-mük-üt*) ösünket; az *úr* szón ellenben már csak -*mk* alakban fordul elő: *urome* urunk, *womchuz* (e h. *uromc-chuz*) urunkhoz.

13. Az igeragozás terén szintén több fontos és érdekes alakkal találkozunk. Az alanyi ragozás több. 1. személyű ragja, a birtokos személyraghoz hasonlóan, megtartotta egész szótágot tevő alakját: *uogmuc*, *vogmuc*, *vogymuk* vagyunk, *uimagjomuc*, *vimádjomuk* imádjunk. Az utóbbi alak egyszersmind világossá teszi, hogyan léphetett az eredeti -*muk* helyébe később -*unk* végzet. E végzetben ugyanis az *u* nem a raghoz tartozik s nem is a -*muk* magánhangzójának átvetéséből magyarázandó, hanem a teljesebb tőnek véghangzója ez, az úgynevezett kötőhangzó, úgyhogy a mai *vagyunk* egy régibb *vogyo-muk alakból keletkezett (vö. *vimádjó-muk*), ilyen átvételben: *vogyomk* — *vogyonk* — *vagyonk* — *vagyunk*.

14. Megőrizte a HBeszéd az ikés ragozás -*ik* ragját a föltételes módban is teljes alakjában: *eneye* 'ënné-ik' ennék. Azonban a hasonló végződésű elbeszélő multban már csak a mai -*ék* végzetet találjuk: *erec* evék, *horogurec* harag(u)vék. Ha az *ey* írás kettőshangzót (*éⁱ*, *eⁱ*) jelent, az *i* kapcsoló hang akkor is az -*ik* magánhangzójának a maradványául tekintendő.

15. Az egyes sz. 3. személyragot a tárgyas ragozású elbeszélő alakban még mindenütt megtaláljuk a HBeszédben, azonban a mai *j* helyett *r* hanggal. Ma így ragozunk: *ret-é-m*, *ret-é-d*, *ret-é*, a 3. személyű alakon tehát a múlt jelen, az *é-n* kívül egyéb elemet nem találunk; a személyre mutató ragnak, a melynek a jelen idejű alakok (*vár-ja*, *kér-i*) analógiája szerint -*je* (vagy *i*) alakban kellene jelentkeznie, a tárgyas ragozású elbeszélő multban nincsen nyoma, csupán az mutat egykori ottlétére, hogy az időképző *é*-je nem rövidült *e*-re, mint az alanyi ragozásban (*ret-é-k*, *ret-é l*, *ret-e*). A HBeszédnek azonban épen egyik nevezetes eredetisége, hogy ezt a tárgyas személyragot valamennyi elbeszélő alakján megőrizte; és pedig teljesebb alakban a *reteve*, *reteve* 'veté', *feledere*, 'feledéve' feledé, *terumtere* 'tërümtéve' teremté s a mélyhangú *hadlana*, 'hadláva' hallá szóban; hangösszevonással a *mundoa*, 'mundóá' mondá és *tilutoa*, 'tilutóá' tiltá alakokban. Maga a *r* hang nyilván csak a HBeszéd sajátja², mert a tárgyas személyragnak mindig *j* a más-salhangzója (*várja*, *várjuk*, *kérjük* stb.); azonban megmagyarázható a nyelvhasonlítás segítségével, a melynek eredményei szerint e ragnak eredetileg *l* hangja volt, ebből pedig a magyar hangfejlődésben *j* is, *r* is

¹ Vö. SZINNYEI JÓZSEF fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.

² SZINNYEI JÓZSEF szerint a HB. ez alakjait eredetileg *hadlá-ja, *feledé-je előzték meg, melyekből a *j* kiesett (*hadláa, *feledée) s aztán a támadt hiatus *r*-vel töltetett be (l. *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.). E nézetnek csak az szól ellene, hogy a mélyhangú -*áva* végzet (*mundáva), ha a *r* ilyen újabbszerű fejlődmény. alig vonódott volna össze -*óá*-ra: *mundoa*.

származhatik. A *mundoa* ,mundóa' és *tilutoa* ,tilutóa' alakokban az eredeti -*ára* végzet (vö. *hadlaa*) *óa*-ra, vagyis az *ár* hangpár *ó*-vá vonódott össze.

16. A fölszólító mód *j* képzőjét megőrizte még a HBeszéd a sziszegő tövek után is: *helhezic* ,helyhéz-je' helyezze, *ilezie* ,ilész-je' éleszsze, a mely eredetiség jóval későbbi emlékeinkben is megtalálható még.

17. A fölszólító módra nézve még egy fontos adata van HBeszédnek: *zoboducha* szabadítsa. Minthogy hasonló -*it* végű igék későbbi nyelvemlékeinkben is még *h*-val alkotják fölszólító módjukat (*tanohon*, e. h. *tanitsou* stb.), azt kell következtetnünk, hogy a HBeszéd idézett alakjában a *ch* a már tárgyalt *ch* (*ç*) hangot jelenti. Az alak így olvasandó: *szobodūçza* (azaz *szobodūchcha*). S e sajátosságos fölszólító alakról, valamint a későbbi nyelvemlékek *h*ás fölszólító módjáról legvalószínűbb magyarázatot a jeles finn tudós, Setälä adott. Szerinte a kérdéses igék *t* véghangja után a fölszólító mód *j*-je (ugor *k*, *g*) zöngétlen palatalis spiransnak (*ç*) hangzott: *tanójtçon.¹ E *tç* hangkapcsolatból némely nyelvjárásokban *cs* lett: *tanójcson* — *taniccson*, más nyelvjárásokban pedig hasonulás útján kettős *çç* keletkezett: *tanójjçon*, a miből *tanójjon* és *tanójon* származott. Föltehetjük a *tanójjon* ejtést is, s ezt kell látnunk a *zoboducha* azaz *szobodūchcha* alakban, míg viszont az egyszerű *tanójon* ejtést a későbbi *tanohon* írásmód alatt kereshetjük.²

18. A képzőkben tapasztalható sajátosságok legnagyobb részt ama hangbeli eredetiségben állnak, a melyről már szólottunk. Így pl. a ható képző *ch* hanggal (*mulchotia* mulhatja), a miveltető képző -*tot* alakkal (*iöchlotnia* iktatnia), a melléknévi igenévképző teljesebb rés alakkal (*uolor*, *iuror* való, járó) fordul elő. Ezeknél fontosabbak a következő sajátosságok.

19. Az -*at* -*et* főnévképzőt teljesebb -*otu* -*ëtü* (vagy -*ètr*) alakkal tartotta fenn a HBeszéd e három szóban: *kinzotriatul* kinzatától, *intetrinee* ,intetének' intésének, *ildetuittel* üld(öz)etetől. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy ez az elveszett *u*, *ü* illetőleg *v* volt tulajdonképen a főnévképző elem *s* az előtte levő -*at* -*et* eredetileg mozzanatos igeképzői szerepet vitt. Máig e teljesebb alak csak a *hitres* szóban maradt fenn (vö. *hit*, *hites*). Hogy a mélyhangú *kinzotriatul* adatban a *r*-t magánhangzónak (*u*) *s* nem *v*-nek kell olvasnunk, azt az utána következő személyragnak *j*és alakjából (-*iatul* ,*-játul*.) következtethetjük. Ha ugyanis a képző *r*-nek hangzott volna, a személyragos alaknak *kinzoträ*-nak kellene lenni, a mennyiben a 3. szem. birtokos személyragnak *j*-je a legregibb nyelvemlékekben csak magánhangzós végű töveknél tapasztalható. A magashangú adatokban ennek alapján szintén *ü*-t veszünk föl, de ezek az alak természeténél fogva *r*-vel is olvashatók.

20. Az -*alom* -*elöm* főnévképző a HBeszédben járulékhangzó nélküli -*olm* alakkal fordul elő e szóban: *hotolm* hatalom, melyet ragok és képzők előtt ma

¹ SETÄLÄ a képző magánhangzóját rövid *o*-val írja, de eredeténél fogva valószínűbb a hosszú ejtés.

² L. SETÄLÄ EMIL: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (Helsingfors, 1886.) 142. l. Vö. SZINNYEI JÓZSEF ismertetésében, *Nyelvtud. Közlem.* XXIII. 463.

is pusztá *lm* mássalhangzókkal ejtünk (vö. *hatalmat*, *hatalmas* stb.) A Névtelen jegyző az ily nominativusokat még *u ü* véghangzós alakokkal tartotta fenn: *almu* álom, *zerelau* szerelem. A *hotolm*-on kívül e képző még a továbbképzett *scerelmes* szóban fordul elő, az *l* előtt a szabályosan megfelelő *ē* hangzóval, továbbá három ragos alakban, a melyeknél azonban az *l* előtti magánhangzó még zártabbnak mutatkozik: *nugulmabeli* nyugalmaiba, *kegilmel*, *kegilmehel* kegyelmét, kegyelmével.

21. A HBeszéd *tilurt* alakjának a mai szóhasználat szerint *tiltott* felel meg; ez azonban alaktanilag nem azonos régi *tilurt* igenével. Későbbi emlékeink ugyanis még főtartották a *til-t* ige tövének néhány olyan visszaható értelmű származékát, melyekből egy régi **tiloszik* (sz nélküli tö: *tilor-*) ige létezésére kell következtetnünk, úgymint: *tilorék* (Nádor-Codex 155), *tiloggyál* (Döbrentei-Codex 154b) stb. Ezek az alakok úgy viszonylanak a föltételezett *tiloszik*-hoz, mint a mai *alurék*, *aluggyék*¹ az *aluszik*-hoz, *nyug(o)rék*, *nyugoggyék*¹ a *nyug(o)szik*-hoz, vagy mint a *hirék*, *higgyék*² a *hisz*-hez. Ennek a *tilor-*, *tilosz-ik* (régebben bizonyára **tilur-*, **tilur-szik*) igének az igenevét láthatjuk a HBeszéd *tilurt*-jában, melyben a *r* még nem adott helyet a pótló nyújtásos hosszú *-tt*-nek (vö. *hisz*, *hir-*: *hitt*; *rész*, *vir-*: *ritt*). Ugyanezt a **tilur-* igetövet őrizte meg a HBeszéd a miveltető *tilt* igének eme teljesebb alakjában is: *tilutoa* tiltá. Ez a *tilut* pedig a mai *tilt* helyett olyan bővebb alak mint az *alszik* mai *alt(at)*³ miveltetőjének régibb *alut* változata (I. Nyelvtörténeti Szótár).

22. Még említésre méltó e két képzős ige: *zoboducha* szabadítsa és *kegiggen* 'kégyidjén' kegyelmezzen. Az előbbi az *-it* képzőnek **-újt* alakjára enged következtetni, a melyet a későbbi emlékekben *-ojt* alakkal találunk. (Vö. fentebb 17.) A másik egy *kégyid-üi* igére mutat vissza, mely kellőleg ninesen eddig megmagyarázva; alapszavából való a *kégyilm* főnév is, hasonlóképen *i* hanggal az *-lm* képző előtt.

23. Mondattani tekintetben megemlítjük a következő sajátságokat. Az *eszik* és *él* igéket a HBeszéd *-tól* ragos eredethatározóval kapcsolja: *erec oz tilurt gimils twl* evék a tiltott gyümölcsből; *mend paradissumben uolor gimil-cietul munda neki elnie* az egész paradicsomban való gyümölcsökből (v. gyümölcsökkel) monda neki hogy éljen. Az *-ül* ragot a mai *-szor* értelmében használja e szóban: *charmul* 'chármúl' háromszor.

24. Az *imád* igét tárgyatlan értelemmel használja a HBeszéd: *hug uimaggonoc erette* hogy imádjanak érte. Előfordul e használatmód későbbi codexekben is, pl. «Imágotok az titöket haborgatokert es ellentöc patuareodokert» (Guary-Codex 41) vagyis imádkozzatok a titeket haborgatókért és ellentek patvarkodókért. Ma ily esetben az igének visszaható alakját alkalmazzuk:

¹ Ezeket a mai helyesírás *aludjék*, *nyugodjék*-nak írja, mert a nyelvtudat hajlandó őket az *aludni*, *aludnám*, *nyugodni*, *nyugodnám* stb. alakokkal hozni eredeti kapcsolatba.

² Írásunk szerint egészen önkényes alapon: *higgyék*.

³ Ebben t. i. a miveltető képző megkettőződött. L. erről Szmoxvi fejtegetését *Magy. Nyelvőr* XIV. 30, 31. és e könyv szerzőjének *Elemisméltódés a szóalakulásban* cz. értekezését, *Hunfalvy-Album* 53. s. köv. ll.

„hogy imádkozzanak erette” stb.; a nepnyelv azonban nehol meg megőrizte a régies használatot az Angyali Üdvözlésben: «Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent anyja, *imádj* erettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámmen.»*

25. Az *is* kötőszó a HBeszédben még valószínűleg nem különült el alakilag sem a vele eredetileg azonos *és*-től; azért mindig a kapcsolt szó előtt áll az *és*-nek szórendje szerint: *hug es tir latiatic szumtuchel* a mint ti *is* látjátok szemetekkel. A *sem* kötőszót is ennél fogva, mely az *is* és *nem* szavak egybeolvadásából keletkezett, még *és nem* alakban találjuk a HBeszédben: *isa es num igg ember mulchotia ez vermut* bizony egy ember *sem* kerülheti el e vermet.

26. Szórend tekintetében jellemző még a *mind* szó viselkedése. Ezt mai nyelvünk csak határozónak használja, régen azonban melléknév volt s ugyanúgy használták mint ma a *minden* szót. Azonban személyragos főnév előtt megelőzte a birtokos névmást: *mend w foianec halalt eroc* az ő egész fájának halált évék stb.

27. Egyes szók jelentésére nevezve is elteréseket találunk a mai használat s a HBeszéd nyelve között. Így a *birság* (ebben: *birságnop*), *jél*, *hiün* (*heon*), *intet* (ma *intés*) szavak jelentésében.

28. Néhány egészen kiveszett szót, illetőleg szóalakot is mutat a HBeszéd. Ezek: *fész*, *ildötr* (*ildötrütül*), *isa*, *jorgot*, *kégyiggyen*, *ünütt*.

Ezekre valamint minden itt elő nem sorolható részletbeli sajátságokra nézve az alábbi jegyzetek adnak fölvilágosítást, melyeket a HBeszéd betűszerinti szövege s mai tudásunkkal megállapítható olvasása mellé magyarázatul csatolunk.

* Például Szentesen (l. *Magy. Nyelvrör* IX. 554).

A Halotti Beszéd betűszerinti szövege.

Latiatue feleym zumtuchel *Sermo super sepulchrum*
 mie vogmuc. yfa pur ef chomuv uognuc. Menyi miloftben
 terumteve eleve mív ifemucut adamut. ef odutta vola neki
 paradifumut hazóá. Ef mend paradifumben uolov gimilcietul
 5 munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilee tvl. Ge
 munda neki meret nū eneye. yfa ki nopun emdul oz gimilf
 tvl. halalnec halalaal holz. Hadlaaa choltat terumteve iften
 tvl. ge feledere. Engede urdung intetvinee. ef evec oz tiluvt
 gimilftvl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl
 10 keferuv uola vize. hug turehucat mige zocoztia vola.
 Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
 Horoguvec iften. ef veteve wt ez muncal vilagbele. ef levn
 halalnec ef puculnec feze. ef mend w nemenee. Kie ozve.
 miv vogmuc. Hug ef tiv latiatue fzumtuchel. ifa ef num
 15 igg ember mulhotia ez vermut. yfa mend ozchuz iarov
 vogmuc. Wimagguc urome iften kegilmec ez lelie ert. hug
 iorgoffun w neki. ef kegiggen. ef bulcaffa mend w bunet.
 Ef vimagguc fzen achfein mariat. ef bovduq michael archangelt.
 ef mend angelcut. hug uimaggonoe erette. Ef uimagguc
 20 fzent peter urot. kinee odut hotolm oydonia. ef ketnie.
 hug ovga mend w bunet. Ef vimagguc mend fzentucut.
 hug legenee neki seged uróme feine eleut. hug iften iv ui-
 madfagnemia bulcaffa w bunet. Ef zoboducha wt urdung
 ildetuitvl. ef pucul kinzotviatvl. ef vezesse wt paradifū
 25 nugulnabeli. ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef
 mend iovben rezet. Ef keaffatue uromchuz charmul. *Kirl.*
 Scerelmef bratym uimagg[uc]omuc ez feegin ember lilki ert
 kit vr ez nopun ez homul vilag timnucebelevl mente.
 kinee ez nopun teftet tumetive. Hug ur uvt kegilmehel
 30 abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birlfagnop
 iítua mend w fzentii ef unuttei cuzicun iov
 felevl iochtotnia ilezie wt. Ef tiv bennetuc.

A magyar szöveg után következő latin rész, a lap alján, ekként olvasandó kis betűk a föloldott rövidítéseket jelentik):

Latutuc feleym z umtuchel. **Sermo sup sepulchrum.**
 me voginuc. ysa pur es chomuy uoginuc. Menyi milostben
 terumteve deve miy isemucur adamit. es odutta vola neki
 paradifumit hazoa. **E**s menki paradifumben uolov gumilactul
 munda neki elnie. **H**eon tilutoa wt ig fa gumilce tvl. **G**
 munda neki meret nu eneye. ysa ki nopun emdul oz gumil
 tvl. halahet halalaal holz. **H**adlana chohat terumteve isten
 tvl. ge feledeve. **E**ngede urdung intervinec. es evee oz tiluyt
 gumilstv. es oz gumilben halahat evee. **E**s oz gumilnee vvl
 keseruv uola vize. hug turebucat miget z ocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foranec halahat evee.
Horogu vec isten. es vetere wt ez mancas vilagbele. es leyn
 halahet es puculnec feze. es mend w nemenee. **H**ic oz ve.
 miy voginuc. **H**ug es tiv latutuc szumtuchel. isa es num
 igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
 voginuc. **V**imaggue uromc isten kegibnet ez lelic ert. hug
 iorgosun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet.
Svimaggue szen achkan mariat. es bovdug michael archangel.
 es mend ang. **H**ug umaggonoc erette. **S**vimaggue
 szent peter uror. kinec odut hotolm ovdoula. es kernie.
 hug ovga mend w bunet. **S**vimaggue mend szentucur.
 hug legnet neki seged uromc scine cleit. hug isten i v u.
 madlaguemia bulscassa w bunet. **E**s z oboducha wt urdung
 ildetut tvl. es pucul kanzotvial tvl. es vezeste wt paradisu
 ingulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
 mend ioven rezet. **E**s keastutuc uromchuz charmul. **H**ic.
Seeretmes bratym uimaggus^{omuc} ez seegin ember lilki ert.
 kic vrez nopun ez homus vilag timnucebelevl memc.
 kinec ez nopun testet tumetive. hug ur uvt kegulnehel
 abram. ysaac. iacob. kebedeben helhezic. hug birsagnop
 ivtua mend w szentii es unuttet cuzicun ioy
 felevl iochtotma ilezic wt. **E**s tiv benmetuc. clamatc ui. **R**
Eprime nostis frs km dei ma. **H**ic faciat sacerdos s^mone p^{to}
 quanta gra dñi dñi gratificaverat p^mum adam patre
 nrm. si diabolo suaderit dñi peccavit. quid sibi & oib⁹ fiat
 posterus tñ pmeruit. ecce frs uidetis oculis uestris

A Halotti Beszéd olvasása.

(Az elégett csillag azt jelenti, hogy a szó olvasása meg nem állapítható.)

Látjátuk feléim szümtükkel, [*Latín* czím: Sermo super sepulcrum.]
 mik vogymuk! *Isa pur és chomuv vogymuk. Mënnyi milosztben
 tērümtëve élève mü isëmüküt, Ádámüt, és odutta vola néki
 paradisumut házóá. És mënd paradisumben volov gyimilesiktül
 munda néki élnie; héón tilutóá üt iggy fa gyimilesé tül. Gye 5
 munda néki, mérëtt nüm ënnéik: *Isa ki nopun ëmdül oz gyimiles
 tül, halálnék haláláál holsz. Hadláva choltát tērümtëve Istën
 tül. gye fëlédëve. Èngëde ürdüng intëtüinek és ëvëk oz tiluvt
 gyimilestül, és oz gyimilesben halálut ëvëk, és oz gyimilesnek ully
 kësërüv vola víze, hugy turehukat mígë szokosztja vola. 10
 Nüm héón mugá nek, gye mënd ü fojánék halálut ëvëk.
 Horoguvék Istën, és vetëve üt ëz munkás világbelé, és lön
 halálnék és pukulnek fésze és mënd ü nëmének. Kik ozuk,
 mü vogymuk, hugy és tü látjátuk szümtükkel. *Isa és nüm
 iggy ëmbër mulehotja ëz vërmüt, *isa mënd ozehuz járov 15
 vogymuk. Vimádjuk uromk Istën këgyilmet ëz lelik ért, hugy
 jorgossun ü néki és këgyiggyën és bulcsássá mënd ü bünét.
 És vimádjuk szënt achszin Máriát és boudug Micháél arkángyëlt
 és mënd angyëlkut, hugy vimádjonok érëtte. És vimádjuk
 szënt Petër ürot, kinek odutt hotolm oudonia és këtnie, 20
 hugy oudja mënd ü bünét. És vimádjuk mënd szëntüküt,
 hugy légyënek néki sëgëd úromk színe ëlött, hugy Istën ü vi-
 mádságuk miá bulcsássá ü bünét. És szobodúcheha üt ürdüng
 ildëtüütül és pukul künzotujátül, és vëzësse üt paradisum
 nyugulmábéli, és odjun néki münyhi (müunyi) úruságbelé ütöt és 25
 mënd jovben részët. És këássátuk uromkehuz ehármul: *Kyrie eleison*.
 Szërëlmës brátim, vimádjomuk ëz szëginy ëmbër lilki ért,
 kit Úr ëz nopun ëz homus világ timnücébelöl mënthe,
 kinek ëz nopun tësét tünëjtük; hugy Úr üt këgyilméhel
 Ábrám, Izsák, Jákob këbëleben bëlhëzje, hugy birságnop 30
 jútva mënd ü szëntii és *ünüttei küzikün jov
 fëlöl jochtotnia ilëszje üt és tü bennëtük.

Clamate III [am. ter] Optime noſtſiſ fratſſſ kariffimi dei miſeria. *Hic faciat ſacerdos ſermonem populo* *) quanta gratia dominuſ denſ gratificauerat primum adam patrem noſtram. ſed diaboló ſuadente dum peccauit. quid ſibi et omnibuſ fuiſ poſteriuſ [így!] tunc promeruit. ecce fratſſ uidetiſ oculiſ ueſtriſ.

* E vöröſſel írt ſzavak a ſzertartásra való utáſítáſt foglalják magukban s tulajdonkép ſzakaszczímnék tekintendők, ép úgy mint az 1. ſorban *Sermo ſuper ſepulchrum*.

Jegyzetek.

(1. sor.) *feleym* olv. 'felëim', am. felebarátim. A régi nyelv gyakran használja a *föl* szót ilyen értelemmel; később az idegen eredetű *barát* szóval egyesítve azt mondták: *föle-barátja*, s e harmadik személyragos alakból állt elő a mai *felebarát* nominativus. Az első szótag hosszú nyílt *e*-vel is olvasható, mert *e*-je helyett *ma* is nyílt *e* van a ragos és képzős származékokban (vö. az I. rész I. fejezetébeli fejtegetést, 4. l.). A második szótag magánhangzójának zárt hanggal való (*ö*) olvasását azon általános hangmegfelelés teszi okadatolttá, mely szerint rövid hangzóink a HBeszédben egy fokkal zártabbnak mutatkoznak (vö. bevez. I.).

zumtuehel 'szümtüekkel', am. szemetekkel. A mai *szem* a magyar magánhangzófejlődés főntebb tárgyalt menete szerint (l. 15. l.) régen **szëm*-nek hangozhatott; a HB. írójának nyelvjárása azonban, mely a magas hangok labialis ejtését kedvelte, ezen *i* helyett *ü* hangot ejtett. — A *-tük* személyrag szabályos megfelelője a mai *özö* vidékek *-tök* ragjának, épügy mint a *-tuk* (*lätjätuk*) a mai *-tok*-nak. (Vö. fönt, 15. l.) A rag maga e szóban mindig a teljesebb tőhöz járul: *szemetek*, de némely szónál ma is közönsszerűség szerint kettős *kk-t* jelent, bár a *-vel* ragot a HB. írója *v* helyett *h*-val írja ez alakban is: *kegilmehel* kegyelmével. (L. ezt.) — A rag magánhangzóját tulajdonképp hosszú nyílt *e*-vel olvashatnók (*-hël*); hosszú hanggal, mert ma is *vélem*, *véted* stb. hangzik a személyragos alakokban; nyílt hanggal pedig, mert rövidült alakja (*eelem* stb.) ma is nyílt hangú s némely régi íróink helyesírása határozottan e nyílt *e*-vel (*e*) tartotta főnn.

(2. s.) *vogmuc* 'vögmük', am. vagyunk. (L. bevez. 13.)

isa és *ysa*. Kihalt és ismeretlen eredetű szó; biztosan ejtését sem határozhatjuk meg. Jelentése 'bizony' vagy 'ugyanis', lat. *enim* (l. SZARVAS fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVI. 217).

ehomuv olv. 'chomuv', am. hamú. A *ch* hangról l. a bevezetést. A szóvégi *v* a régi teljesebb tőalak megőrzött mássalhangzója, a mely a ragos és képzős származékokban ma is előtűnik: *hamvat*, *hamvas*, valószínűleg ezek helyett **hamurat*, **hamuras*.

milostben 'milosztben', am. malasztban. A *miloszt* alakról l. bevez. 5. A *-ben* ragot tulajdonképp szintén hosszú nyílt *e*-vel olvashatnók, minthogy a *bël* (*belet*, *belék* stb.) főnévből származik (**belen* v. **bël-n*; **benn*; *-ben*). SIMONYI *-ben* nek olvasta a mai nyílt hangnak egyszerűen megfelelő zárt hangzóval (A régi nyelvméltékek olvasásáról 27. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 148).

(3. s.) *terumteve* 'terümtéve' am. teremté. A második szótag *ü*-je a mai *e*-hez úgy viszonylik, mint a fentebb (1.) tárgyalt *szëm* a *szëm*-hez. A tárgyas ragozású elbeszélő múlt 3. személye itt teljesebb alakban mutatkozik. (L. bevez. 15.) Az időképző *-te* szótag tulajdonképp hosszú nyílt *e*-vel volna olvasható.

eleve 'elëve', am. eleve. Jelentése valószínűleg 'először, kezdetben'; tehát az egész mondat azt teszi: 'mennyi malasztban teremté (Isten, e szó azonban kinaradt) kezdetben a mi őünket, Adámost'. Kitűnik ez a nyelvmélték alatt levő latin szöveg következő mondatából, a melyben nyilván mondatunknak eredetije látható: «quanta gratia dominus deus gratificauerat *primum* adam patrem nostrum». A végső magánhangzó talán még hosszú nyílt *e* volt a HBeszédben.

miv olv. 'mü' (miv'?), am. mi. A többes számú személyes névmások a HBeszédben *miv*, *tir* és *ir*-nek vannak írva s ezekben eddig mind az *i*-t, mind a *v*-t külön ejtett hangoknak volt szokás tekinteni. Budenz figyelmeztetett először arra, a Königsbergi Töredék *scindhessen* 'szühhessën' szava alapján, hogy az *ir*-et egyszerűen *ü* hangnak kell olvasnunk (l. fönt a bevez.). A *miv*-féle olvasást csupán az a körülmény ajánlhatná, hogy egyedül e három névmási többes alakban találjuk itt az *ü* hangot *ir* írással, holott másutt mindig *u*, *v* vagy *w*-vel fejezi ki azt a HBeszéd. Ez azonban merő véletlenség is lehet.

isemuent 'isēmüküt', am. őünket. A szó kezdő magánhangzója ilyen fejlődés-menet útján jutott a mai *ö*-höz: *i-i-ö-ö*. Az utolsó változás, az *ö* megnyulása csak nem régen mehetett végbe, nyilván a hangsúlyos helyzet hatása alatt, mert még Aranyánál is

előfordul a rövid *ösi* (e h. *ösi*) alak, a melyhez költönk a *Toldi Szerelme* Glossariumában ezt jegyzi meg: «a nép így, rövid *ö*-vel ejti». Megerősíti a költőnek e megfigyelését egy legutóbbi népnyelvi közlemény is, a mely szerint Halason is mindig *ösi*-t mondanak és sohasem *ösi*-t (*Magy. Nyelvrör* XXIII. 1921). A törvégi hangzó, az *e* zártnak olvasandó, mert csak ennek léphetett helyébe, *ö-ü* fejlődéssel, a mai *ü* hang: *ösünk*. Codexeink még *-onk -onk* végzettel mutatják az ily személynag alakokat, melyeknek *o* ö kötőhangzója később zártabb *u* ü ejtésnek adott helyet. A birtokos személynagról (*-mük*) l. bev. 12. A tárgyrag előtti *ü* kötőhangzó pontos megfelelője a mai nyelvjárási *ö* hangzós ejtésnek: *münköt* minket (mélyhangú szóban pl. *hárodot*, Háromszékben. l. *Magyar Nyelvtudomány* VI. 211, 212).

odutta 'odutta', am. adta. Ma a teljesebb tőalak a múlt jele előtt az *ad* igében csupán az alanyi ragozású 3. személyű alakon tűnik elő: *adott*, de: *adtam*, *adtál* stb. Más igéken még ma is megtalálható. pl. *mondotta* és *mondta* stb. A végső hang talán még hosszúnak hangzott a HBeszéd nyelvjárárásában. mert némely személynagokban ma is *d* hangot ejtünk: *adtatok*, *adták*. (Vö. bevez. 2.)

volu 'vola', am. vala. Szintén még *rolá*-nak is hangozhatott (vö. *valál*, *valánk*, *valátok*, *valának*).

neki 'néki', am. neki. Első szótagja talán hosszú nyílt *e*-vel hangozhatott (vö. *nékem* és *nekem* stb.). Az *i* is hosszúnak volna vehető (*néki*) mert nem egyéb mint a régi *-e* lativusi rag (vö. *föl*: *föl-e*: *köz*: *köz-e*). s nyilván azért tartotta meg a *neki* máig is az *i*-t s nem változtatta nyíltabb *e*-re, mert a HBeszéd korában még *i*-vel hangzott.

(1. s.) *paradisumut*. am. paradicsomot. A népnyelv bizonyára már akkor is zárt *a*-t ejtett a két első szótagjában, a prédikáló pap azonban latinosan nyílt *a*-val *paradisi*-um-ot is mondhatott. Az *s* betű az olaszos latin ejtés *s* hangját jelenti (ma *sz*-nek, illetőleg *z*-nek ejtjük a latin olvasásban), a mely később *cs*-re változott, épúgy mint pl. a latin *globus* (ejtsd *glóbus*)-ból *golyóbis* és *golyóbis* lett. Az *-um* az accusativus végzete, mert mint több más latin szót, ezt is accusativusi alakkal vette át nyelvünk a latinból. (Lásd SZARVAS GÁBOR cikkét a *paradiesum* szóról, *Nyelvrör* VI. 387.)

házoá 'házoá', am. házává. A szabályos *ház-d-rá* alak helyett a HBeszéd itt dialektikus sajátságot mutat, a mennyiben a személynag *d*-ja s a rag *r* hangja hosszú *ó*-ba olvadt (vö. *mondóá*, *tilutóá*, l. bevez. 15).

mend 'mënd', am. mind. E szóban a HBeszéd a mainál nyíltabb rövid hangzót mutat. E jelenség azonban rokon az *-nk* rag előtti nyíltabb ejtéssel (rég *mondonk*, *kérünk*: ma *mondunk*, *kérünk*). A szó jelentése itt és a többi hasonló helyeken: 'egész' (vö. bevez. 26).

uolov 'volov', am. való. (L. bevez. 4.)

gimilcietul 'gyimilesiktül', am. gyümölcsöktől. Az első szótag *i*-je a köznyelvben nem vált nyíltabb ejtésűvé, csupán ajakhangzó, *ü* lett belőle; de vannak nyelvméleink, melyekben a nyíltabbá fejlődött ejtés is előtűnik (*gyimiles*, *gyimölcs*, l. Nyelvtört. Szótár). A második és harmadik szótag *i*-je kettős fejlődésen ment át: *i-e-ö*. A rag valószínűleg *-ül*-nek olvasandó, a mi a HBeszédnek ismét külön tájnyelvi sajátsága, mert jóval későbbi emlékekben a rag magashangú alakja még *-tel*-nek hangzik s ezt az ejtést kétség kívül eredetibbnek kell tartanunk. A raghasználatra nézve (*gyimölöstöl élni*) l. a bevez.

(5. s.) *munda* 'munda', am. monda. Itt az alanyi ragozású elbeszélő alak áll, melynek ragját a HBeszéd korában még valószínűleg hosszú *d*-val (*mundá*) ejtették (vö. *mondál*, *mondánk*, *mondátok*, *mondának*). Az egész kifejezés: *munda neki élnie*, monda neki élnie' ma szokatlan mondat szerkezet volna, a mennyiben a főnévi igenév helyett főszólító mondatot használnánk: 'mondta neki, hogy éljen'. Latinosságnak látszik.

elnie 'élnie'. Az *él* ige ugyan minden alakjában *e*-vel hangzik s a Bécsi és Müncheni Codex is zárt *e*-vel (a mely *é*-t és *ét* jelent) jelöli, azonban mivel ilyen származékai is vannak: *elelel*, *eleség*, hosszú nyílt *i*-vel is olvashatnók (*élni*). Az *e*-s olvasást az a tény ajánlja, hogy igénknak egy származéka *i*-vel fordul elő a HBeszédben: *ilezie* 'ilészje', azaz

óleszsze. Az *e* személyrag a HBeszéd nyelvjárásában talán még hosszú *é*-nek (*élni*) hangzott (vö. *kezét, kezével, kezének* stb.).

heon, *héon**, tulajdonképp am. hiúm; jelentése: csupán*, s ily használatnál csak a HBeszédben fordul elő. A *hiú* melléknévnek eredetibb alakját őrizte meg e szó, -*n* módhatározó raggal. Első szótagja *é*-vel olvasandó, mert még KÁROLYI Bibliájában is *héuság* (hiúság) fordul elő. Ez ejtés helyébe *é-i-i* fejlődéssel rövid *i* hang lépett. A tövégi *ú ü* hangzók egy része pedig rendszeren régiebb *ó ö*-ből keletkezett, tehát a magánhangzó kiejtése ily esetekben zártabbá lett mint kezdetben volt. (Vö. I. r. 2. fejj. 15. l.)

tilutoa, *tilutóa**, am. tiltá. (L. bevez. 15. 21.) Érdekes, hogy az ige egyszerűen, igeikötő nélkül áll, holott ma csak így mondhatók: *eltiltá*. A HBeszédben tényleg csak egyet találunk meg a mai igeikötők közül, a *meg*-et e kifejezésben: *turhucat mige zocoztia rola* torkukat megszakasztja vala.

fa, vö. bevez. 2.

gimilce tul, *gyimölcsé túl**, am. gyümölcsétől. (L. bevez. 7.)

ge, *gye** (valószínűleg még hosszú hanggal ejtve), am. de. A *d* helyett álló *gy* palócios jésülésnek látszik. (Vö. BARTHA JÓZSEF: *A palóc nyelvjárás* 26. l.)

(6. s.) *mundoa*, *mundóa**, am. mondá. (L. bevez. 15.)

meret, *mérét**, am. miért, mért. A kérdő névmás *i*-je ez alakban már a HBeszéd korában is kiesett; de viszont az *-ért* rag azzal a teljesebb alakjával mutatkozik benne, a melyet ma csak személyragozva használunk: *érttem, értted* stb. (de így is: *értem, érted* stb.).

nü olv., *nüm**, am. nēm. Az *ü* a népu nyelvben ma néha hallható *ö*-s ejtésnek pontos megfelelője. (Vö. bevez. 1.) E *nöm* alakot egy göcseji mesében olvassuk néhány-szor (l. *Magy. Nyelvrő* II. 370. 371.), s azonfelül állandóan *nöm*-öt ír ama két régi levél, melyeket JÁSZAY PÁL közöl a Müncheni Codexről írt tanulmányában (*Régi Magyar Nyelvmélekek* III. köt. XIII. XIV. l.); ezekben a *semmi* (eredetileg **és-nem-mi*) szó is következetesen *sömmi*-nek van írva.

eneye, *énméik**, am. énnék. (L. bevez. 14.)

ki nopun, am. a mely napon. A *ki* névmásnak ily melléknévi használata más nyelvmélekekben is előfordul. Pl. «*Ki napoebau parantola egbé gylni ötélhetségenee minden sèrègét*» in *quibus diebus* (Bécsi Codex 15). «*Az ky leweleket be adot wala a mely leveleket*» (RMNyelvmélekek IIb. 151). A HBeszédben a vonatkozó névmás még mindig *a* (az) nélkül áll, a mi csak később tapadt a relatívumhoz (l. *Monlattan* *büvárlatok* 54. lap).

emdul, *émdül**, am. éendül. Az *eszik* igének jövő alakja, melyben a tö *é*-je a jövő képzőnek kezdő nyílt *é*-jével összeolvadt (tehát *ivend* helyett). Az időképző *n* helyett *m*-et mutat, a mi eredetibbnek látszik s azt a nézetet támogatja, hogy *e* képző voltaképpen nem egyűb, mint az *-amodik, -amodik* mozzanatos-gyakorító képzőbökör (l. SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése* 26. l.). — Az utolsó szótag *ü*-je a mai *ö* hangzós ejtésnek (*éendül*) megfelelő zártabb hangzó.

oz gimils tul, *oz gyimiles túl**, am. azon gyümölcsből. A HBeszédben az *oz* (az) még inkább mutató névmás mint névelő; mind a négy helyen, a hol előfordul (a 6. 8. és 9. sorban, ez utóbbi helyen kétszer), nehézség nélkül mutató névmással fordítható. A *-től* ragnak a HBeszédben mutatkozó önálló voltára l. bevez. 7.

(7. s.) *halalnec*, *halálnék**, am. halálnak. (L. az 5. sor *neki* alakjára tett megjegyzést és bevez. 8.)

halalaal, *haláláaal**, am. halálával. Ez alakban a *-vel* rag *r*-je kiesett, s a hiatus nines pótolva, mint az alábbi *kegilmehel*-ben. A *r* kiesése előfordul a *-rá -ré* ragban is a Bécsi Codexben, pl. *fiaid, semmié fiairá, semmiré* (vö. SIMONYI: *A magy. nyelv* II. 51). A rag magánhangzójának hosszúságára vö. *rétem rével* stb. A *halalnec halalaal holz*, *halálnak halálával halsz* kifejezés érdekes figura etymologica.

hadlaau, *hadláva**, am. hallá. A *dl* a közönséges *ll* helyett valószínűleg tájnyelvi sajáttság, a mint pl. a villát ma a palóczságban *ridlá*-nak mondják (l. *Magy.*

Nyelvtör VIII. 566; IX. 478; XVIII. 459). Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben *vallany* (154. l.) e h. *vallani*. A tárgyas ragozás teljesebb alakjára nézve l. bevez. 15.

choltat 'choltát', am. holtát, halálát. A *ch*-ről l. bevez. 3. A *hadlana choltat* 'hallá holtát' kifejezés annyi mint 'hallá halálát', azaz: hallá Istentől, hogy meg kell halnia. A *-t* képzős főnévnek e praegnans használata másutt is előfordul a régiségben, pl. a Müncheni Codexben: *koldóltomat általlom* e h. restellem, hogy kolduljak; *ígyen akarom ő néki maraltát* e h. azt akarom, hogy ő így maradjon (l. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 160).

terumteve 'terümtéve', am. teremője. Ez alak így elemzendő: *terümtév-e*. Az *-v* az igenévképzőnek régi teljesebb alakja (vö. *iaror*, *uolor*, l. bevez. 4.), az *e* pedig a 3. szem. birtokosragnak eredetibb *j* nélküli ejtése (vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvtör XVII. 195*).

terumteve isten tvl. E kifejezést ma így mondanók: 'teremtőjétől, Istentől, vagy 'teremtő Istenétől'. A HBeszéd e helyén a személyragos főnév egyszerű jelzőül van használva. Ilyen ma is: *fele királyságomat; lőtt egy rüa verebet; java részben* stb.

(S. s.) *feledere* l. bevez. 15. Ma e helyen is inkább az igekötős *elfeled* et használnók.

urdung 'ürdüng'. A mai *ördög* szónak eredeti teljesebb alakja, melyvel Árpád-kori sőt későbbi oklevelek tulajdonneveiben is találkozunk (*Urdung* családnév, *Urdung-malna* helynév, l. *Nyelvtört. Szót.*). A régi *n* megvan ma is az *ördöngös* szóban (e h. *ördögös*).

intetvinec 'intetüinek' (l. bevez. 4. és 19). Személyragját hosszú *i*-vel is olvashatnók, a mennyiben a mai *e*-nek felel meg: *intetének, intésének*. Annyit jelent mint 'esabításának'.

tilut, l. bevez. 21. Vö. 'Parancholwan ewnekyk: hogy ne ennenek az *megh tylloth* gyemeleczbe' (Debreczeni Codex 509).

(9. s.) *evce oz tilut gimilstivl* évék a tiltott gyümölestől. (L. bevez. 23.)

halalut 'halálut'. A mai tárgyragos *halált*-nak teljesebb alakja, mely a tövégi magánhangzót (*u*) is megőrizte. Vö. alább *rezt* 'részt', ma *részt*, és a Königsb. Töredékben: *ozut*, ma *azt*; *bynut* 'binüt', ma *bünt*.

vl (*vl*), 'ully', am. oly. E zárt magánhangzóval egyéb nyelvemlékekben is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*). Mássalhangzója pedig tulajdonkép a mai kiejtésben is hosszúnak hangzik még s esupán a legújabb helyesírás vitte végbe rajta az egyszerűsítést.

(10. s.) *keserur* 'késürü', am. keserü. Minthogy a HBeszéd szöközépen a mássalhangzók hosszúságát rendszerint megjelöli (pl. *rezesse, uimagguc* stb.), a *keserur* alak valószínűleg rövid *s*-sel olvasandó, bár némely nyelvemlékeink két *s*-sel írják s e kettős *ss*-et a szófejtés is igazolja. A tö vége egybevetethető a *keserr-es, kesere-ében* alakokkal (vö. fönt *chomur*, 2. sor).

vize 'vize', valószínűleg am. vize. A *víz* szó itt 'nedv, succus' értelemmel volna használva, a mi a régi irodalomban nem ritkaság (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ha a mai *íz* szóva-veszszük egynek, akkor olyan teljesebb alak volna, mint *rimád* a mai *imád*-dal szemben (vö. bevez. 4).

lug 'lugu', am. hogy. Hosszú magánhangzóval is olvasható, a mennyiben a megfelelő mutató névmások (*úgy, így*) hangzói ma is hosszúak. A zárt ejtés a *hogyan* változatban némely nyelvjárásokban ma is megvan: *hogyan* (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 57. l.)

turchucat 'turchukat', am. torkukat. E szóban a *ch* mai *k*-val áll szemben. Nem lehetetlen, hogy egyszerűen *k*-nak kell olvasni is (vö. *zumtuchel* = 'szümtükkel'); azonban lehetett e szóban a *ch* hang a HBeszédnek tájnyelvi sajátága is (vö. SIMONYI: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 22. l.).

mige zocoztia volu 'míg szokasztja vola', am. megszakasztja vala, azaz megszakasztotta. A *migé* szó a HBeszédnek egyetlen igekötője. Alakja a szóvégi *é* hanggal teljesebb a mainál, a mely *é* lativus rag s ma is megvan az igekötővel azonos *még-é-m, meg-é-d, még-é(je)* stb. személyragos határozószóban. A *méjütt* és *méjül* szókkal együtt a régi *még, méj* (a HB. ejtése szerint *mig*) főnévnek származéka, mely hátsó részt jelen-

tett (l. Nyelvtört. Szót.). Magát a *mégé* szót még személyragtalanul is használja a régi nyelv. Hátra, vissza, retro- határozói értelemmel, pl.: «Ettől fogván ő tanítványi közzől sokak *monének mégé* [am. hátramenének, hátraállának] és immár nem járnak vala ő vele» (Münch, Codex 182). — *Megszakasztja vala* régi múlt alak, mely rendszerint folyó múltat fejez ki: itt egyszerűen elbeszélő múlt értelme van.

(11. s.) *muga nec* 'mugá nek', am. magának. E szóban a HBeszéd a rendesnél is zártabb magánhangzót mutat, *u*-t a várható *o* helyett. (Vö. *Hymmagos* egy 1082-iki oklevélben, ma Hegymagas, falucska Zalában, l. JERNEY: *Magyar Nyelvrészek* I. 53. l.). A *-nek* ragra nézve l. bevez. 7. és 8.

mencl w foianec. Ma ily szórenddel mondjuk: 'az ő egész fájának'. Ilyen még alább: *mencl w nemene* 'ez ő egész nemének', *mencl w bunet* 'az ő minden bűnét'.

(12. s.) *vetere* 'vetéve', am. veté. Az első szótagot hosszú nyílt *i*-vel is olvashatnók, a mennyiben az ige *rét* alakkal ma is ismeretes (vö. 'fényt a késő századokra *rét*' KÖLCSEY: *Zrínyi dala*). A teljesebb alakra nézve l. bevez. 15.

vilagbele 'világbelé', am. világba. Vö. fönt *milostben* (2. sor) és bevez. 9.

(13. s.) *feze* 'fésze', am. fészke. Valószínűleg a kicsinyítő alaknak látszó *fészek* alapszavát (*fész*) örizte meg itt a HBeszéd. Vö. finn *pesä*, mordvin *piza*, lapp *pesse*. (l. SIMONYI: *A magy. nyelvr* II. 205. és 112.) A szó használatához hasonló BALASSA BÁLINTnak következő helye: «Üristen hogy lehet Az kegyetlenségnek Ilyen nagy szépség *fészke*?' (Eseklés Juházhoz).

Kie ozve. miv vogmuc. Kissé homályos hely. Kétféleképen magyarázható, a szerint a mint a *kik* szót kérdő vagy vonatkozó névmásnak tekintjük. Az előbbi felfogás szerint a hely ezt tenné: «Kik azok? (t. i. kik tartoznak Adám fajúhoz?) Mi vagyunk azok!» A másik szerint, a mi kevésbbé valószínű: «A kik azok, mi (is azok) vagyunk.»

(14. s.) *Hug es tiv latiatuc*, am. a hogy (a mint) ti is látjátok. A vonatkozó névmásra vö. fönt *ki nopun* (6. sor). Az *is* szórendjére l. bevez. 25.

(14—15. s.) *es num igg ember mulehotia ez vermut*, am. egy ember sem kerülheti el e vermet. *Es num* am. *sem* (l. bevez. 25). A *mülni* igének régebben 'praeterire, mellette elmenni' jelentése is volt s *el* igekötős alakját 'elkerülni' értelemmel áthatólag is használták. Pl. «Mikoron iesus menne Ierusalembe es *mülnick* samaria es galilea kozot» *transibat* per mediam Samariam et Galilaeam (Döbrentei Codex 371). «Nem *mula el* az isteni bozzu allast» nem *kerüle el* az isteni bosszúállást (Debreczeni Codex 78). Itt az egyszerű *mül* ige áll az utóbbi ('elkerülni') jelentéssel. — A *verem* szó 'sír' értelemmel másutt is előfordúl, pl. «az holtuak testet az *veremberl* ky hozvan» (Domonkos-Codex 69); «a serbe [olv. *sérbe*, e h. *sírba*] vitetöl a zoros *verember*» (Nádor-Codex 315). A *vermut* alak tövégi hangzója (*u*) az *ö-zö* ejtés mai *ö-jének* megfelelő zártabb hang. (Vö. *szümtükkel*, *isémüküt* stb.)

ozehuz 'ozehuz', am. ahhoz. A mutató névmás *z*-je itt még hasonulás nélkül áll, mint a következő régi példákban is: *azrol* arról (Domonkos-Codex 14), *aznak* annak (Nagyszombati Codex 63) stb.

(15—16. s.) *mencl ozehuz iarov vogmuc*, am. mind ahhoz járók vagyunk, mindnyájan sírba jutunk. A kiegészítő nincs többes számba téve, mint ma mondanók. Hasonló mondatok a népnyelvből: «badd legyünk *okos* és *böles*» (KÁLMÁNY LAJOS: *Köszorúk az Alföld radvirágaiból* I. 171); «hogy ne legyünk *rongyos*» (*Magy. Nyelvr* III. 31) «csak ugy leszünk *boldog*» (uo.) stb. (Vö. SIMONYI ezikkét, *Magy. Nyelvr* IX. 227.)

(16. s.) *wimagguc*, 'imádjuk' am. imádjuk. A szókezdő *r*-re l. bevez. 4. Az *imád* igének jelentése a HBeszédben 'kér, könyörög', holott ma az imádás fogalmába nem foglaljuk be okvetetlenül a kérés képzetét.

urome urunk. A birtekos személyrag itt már csak *-mk* és nem *-muk* (vö. *isemüküt* és az igeragban *rogymuk*).

kegilmet 'kégyilmét', am. kegyelmét. A mai nyílt *e*-vel szemben ez alaknak *i*-jét a denominális *j* igeképző lappangásából magyarázza SIMONYI, *Magyar Nyelvr* XIV. 26).

(17. s.) *iorgossun*. Egy kiveszett *jorgot* műveltető igének fölszóllító alakja; alap-szava (*jorg-*) ugyanaz, mint az *ügy-ulom* főnévé. A két szó kezdete úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi *jonkább* s a mai *inkább*, tovább *juharfa* és *iharfa*, *juhász* és *ihász*. A *jorgot* és a fölvehető **jorgalom* közt pedig ugyanaz a viszony, mint az *alkot* és *alkalom* s a régi *nyugot* (am. nyugtat) és *nyugalom* közt.

kegiggen, 1. bevez. 22.

butsassa, 'bulsásssa', am. bocsásssa. Első szótagjának teljesebb alakja egybevet-hető a vele egy töről fakadt *búcsi* szónak *l*-es változataival: *bolcsu* (olv. .bolcsó'), *bolcsu*, *bulcho*, *bulcsu* (1. Nyelvtört. Szótár).

(18. s.) *szen*, olv. *szént*, ma: szent. A *t* betűt bizonyára feledésből hagyta el az író.

achsein, 'achsizin', am. asszony. A szónak ez alakja föltűnően egybevág még eredetijével, az azonos jelentésű összet. *aysin* szóval (1. MUNKÁCSI BERNÁT cikkeit, *Ethnographia* V. 20. és 136. l.). Egy nyelvemlékünkkel egykorú latin oklevélben is előfordul «Villa *ohzynfolua*» azaz Asszonyfalva (1. Nyelvtört. Szótár).

boudug. Ez alak *boudug*-nak vagy *bordug*-nak olvasható, am. *boldog*. A codexek korában *bódog*-nak hangzott e melléknév s később első szótagjában *l*-lel gyarapodott. (Vö. SIMONYI: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.) Hasonló fejlődésen mentek keresztül a mai *Szolnok* és *Miskolcz* helynevek is, melyeket a XIII. században még *Zounuk*, *Zounok*, *Miscoutz*, *Miskouch* alakokban találunk.

archangelt, olv. 'arkángyēlt' vagy 'arkangyēlt', am. arkangyalt. (L. bevez. 5.)

(19. s.) *angelvut*, 'ángyēlvut' v. 'angyēlvut', am. angyalokat. (L. bevez. 5.) Föltűnő a többesképzőnek a rövidebb tölőz való járulása, e h. *angyēlvut*. (Vö. *rogyunk* vagyunk.) A tárgyrag előtti *u* a mai tájnyelvi *angyalokat* ejtésnek felel meg.

uimaggonoc erette, am. imádkozzanak érette (1. bevez. 24).

(20. s.) *szent peter urot*, am. szent Péter urat. Az *úr* szó használata e helyen ma szokatlan volna. Vö. *Úr Isten*, *Krisztus urunk*. Régen ezt is mondták: «Romában meent *ur* papához» Rómába ment úr pápához (Érdy-Codex 52sb.).

kinee odut hotolm odonia es ketnie, am. kinek hatalom adatott oldania és kötnie. Az *odut* szenvedő alaknak tekinthető s a jelen idő 3. személyében bizonyára **ol-ik* azaz *alík*-nak hangzott. Ép így viszonylanak egymáshoz: *tör* és *törík*, *hall* és *hallík* (1. BUDENZ: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 105. l.). sőt Lozsádon, Hunyad megyében az egyetlen népies szenvedő alak, *születik* helyett is azt mondják: *szülík*, pl. «minden embér *szülík* valamire» (1. *Magy. Nyelvrör* XXII. 410). Az *ordonia* alakra nézve a mai *old*-dal szemben 1. a *boudug*-ra tett megjegyzést (18. s.).

(22. s.) *legence neki seged uromc seine eleut*. A *segéd* szó régen segítséget jelentett s csak az újabb nyelvben lett metonymia útján személyt, segítőt jelentő névvé. Vö. olasz *podesta* polgármester = lat. *potestas* hatalom.

(22—23. s.) *iv uimudsaguemia*, am. az ő imádságuk miatt. Az *iv* alakról 1. fönt a *mír* szónál (3. sor). *Miá* am. a mai *miatt*. Gyakori alak a régiségben, pl. «nem szólhatok a fuidlom *miá*» (MELIUS: *Jób* 14), stb. A mai népnyelv is ismeri még, pl. Nográd, Borsod. Fehér megyékben (de személyraggal *miattam* stb., míg régen így is: *miám*).

(23. s.) *zoboducha*, 1. bevez. 17.

(24. s.) *ildetuitvl*, 'ildētūtītvl', am. üldözésétől. A frequentatív képzésű *üld-öz* (régén *ild-öz*) igének tövéből, egy régi **ild-* igéből származik *-at* *-et* főnévképzővel, mely itt teljesebb alakban jelentkezik (1. bevez. 19).

kinzotviatvl, 1. ugyanott.

(25. s.) *nyugulmabeli*, 'nyugulmábeli', am. nyugalmába. Az *-lm* képző előtti hangnak feltűnő zártságát a mai *a*-val szemben az ige reflexív képzésű tövéből (**nyuguszik*, ma *nyugszik*) magyarázhatjuk. Ezért van, hogy a codexekben is még *nyugolm*-alakkal járatos e főnév, holott a többi hasonló képzések általában *-alom* mal végződnek. (L. SIMONYI fejtegetését, *Magyar Nyelvrör* XIV. 26.) — A *beli* ragról 1. bevez. 9.

munhi uruzagbele, am. mennyországba. A *munhi uruzag* talán összetett szó, mint a mai *mennyország* s akkor az előtag *i*-jében a *tő* véghangja volna megőrizve;

vö. *mennye-i*, pedig pl. *hegy: hegy-i* stb. (I. SIMONYI: *A régi nyelvmélekek olvasásáról* 20. l.). Az *uruzag*-ban az *ország* szó teljesebb alakját láthatjuk, a képző előtt a tövégi magánhangzóval (vö. *ura-ság*, mely elemei szerint azonos vele, de más a jelentése); *uruzág* és *ország* pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *aluszik* és *alszik*, vagy mint a HBeszédbeli *odutta* és *alta*; *tilutóa*: *tiltá*.

(26. s.) *iorben* 'jovben', am. jóban. A *jor*-ra nézve vö. valaminek a *jara*, *jarat*, *javas* asszony, *jarall* (I. bevez. 4). A *-ben* ragról I. bevez. 7.

rezet 'részt', am. részt. Codexeinkben is többször előfordul még e kötőhangzós tárgyragos alak (I. Nyelvtört. Szót.).

keassatue 'kéüssátuk' vagy 'kéácsátuk', am. kiáltások. Ha hosszú *s*-sel olvassuk, az igét *kédt*-nak kell fölvennünk (vö. *lát: lássátok*), s akkor a mai *l*-es alak olyan bővülés volna mint *boldog* a régi *bódog*-gal szemben.

uromchuz, e helyett: *uromechuz*, olv. 'uromkelhuz', am. urunkhoz. Az *uromk* alakról I. föntebb 16. sor. A *-chuz: -hoz* ragról I. bevez. 10.

charmul 'chármúl', am. háromszor. Az *-ül* ragnak e számhatározói használata nem ritka a régiségben, pl. az Elrenfeld-Codexben *eggyel* (írva *egyel*), azaz *eggyül*, am. *egyszer*; Zvonaricsnál *többit* am. *többször* stb. (I. SIMONYI: *Magyar határozók* I. 336).

(27. s.) *uimaggomue*, am. imádjunk, azaz imádkozzunk (vö. fönt *uimaggomoe* 19. sor). A rag alakjáról I. bevez. 13.

seegin 'széginy' v. 'szégint', am. szegény. A mai *e* helyetti *i* a HBeszéd tájnyelvi sajátossága.

(28. s.) *homus*, ma *hamis*. A mély hang az *s* előtt azóta *i*-re változott, mint nyelvjárásaink *kódis* és *lapis* szavaiban is, ezek h. *koldus*, *lapos*.

timnucebelevl, am. tömlöczéből. A *timnuc*-ről I. bevez. 5; a *helerl* ragról uo. 9. *mente*, ma igekötővel mondanók: *kimente*.

(29. s.) *tumetive*, olv. 'tümétjük'. Az első szótag *ü*-je a mai ejtésnek régibb *i*-ből való származására mutat, a melyet a HBeszéd nyelvjárása ajakhangzóval cserélt föl.

uvt, olv. 'út' v. 'üvt', am. öt. Az többi esetben azon *r* volna megőrizve, mely ma is előtűnik az *-i* birtokképző előtt: *öré*. (Vö. bevez. 4.)

*kegilmehe*l, 'kégyilméhel', am. kégyelmével. A *kegilme*-töröl I. fönt 16. sor. A *-rel* rag *-hel* változatát a kezdő *r* kieséséből magyarázhatjuk, a mit később a hiatus betöltésére *h* hang pótoltt (vö. fönt *zumtuchel*-nél, I. sor).

(30. s.) *kebeleben*, am. kebelében. A *ben* rag használatát *-be* helyett a *helyez* ige magyarázza meg, mely itt tulajdonképen *elhelyezni* értelemmel áll.

helhezie, olv. 'hélhézje', ma: helyezze. A *h* hangban a tulajdonképeni denominális igeképző van megőrizve, mely a mai igékben már nem található (*bot: botoz*, *hely: helyez* stb.). A fölszólító mód eredetibb alakjáról I. bevez. 16.

(30—31. s.) *birsagnop iutra*, am. a birságnap eljutván, azaz: elérkezvén az ítélet napja. A nép ma is mondja még: *idő jutra*. (Vö. *idő múlva*, *egy ér múlva* stb.) A *birság* szónak itteni jelentése (ítélet) más emlékeinkben nem fordul elő.

(31. s.) *szentii*, 'szentii', am. szentjei. Az *i* hang (szentii) a mai *-je*-hez úgy viszonylik, mint *likli ért* a *telkeért*-hez. A régi nyelv egyébként a mai *-jai* *-jei* birtokosragok helyett egyszerű *-i*-t mutat, pl. *tagira tagjaira*, *szentidnek szentjeidnek* stb. (L. SZINYEI: *A birt. személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 243.)

*unutte*i, 'ünüttéi', valószínűleg am. boldogultjai. A szó ma teljesen ismeretlen; azonban RÉVAY e század elején még azt írja: «Auditur apud nos quoque, licet rarius, in nonnullis tantum partibus, idem hoc vocabulum, significatione aliquantulum translata: *meynem önött*, non successit, non ex voto cessit» (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 317. l.). RÉVAY-nak e halomása azóta nem nyert semmi megerősítést.

cuzeiun 'küzikün', am. közükön, ma: között. *Szentjei közükön* olyan ragozásmód mint a régi, sőt nyelvjárásokban (pl. Székesfehérvárt) ma is hallható szerkezet: *a Péterék házuk* e h. *a Péterék háza* stb. A mai *-ük*-nek régibb *-ik* alakja van most is megőrizve az *egyik*, *melyik*, *negyedik*-féle szavakban, a melyek tulajdonképen azt teszik: *eggyük* azaz

„egyikük”, *melyjük* „melyikük”, *negyedjük* „negyedikük” stb. (vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 167).

(31—32. s.) *ioy felevl* „jov felöl”, ma: jobb felöl. Régen a pusztá *jó* melléknév is használatos volt „dextra” jelentéssel, pl. „*jo fele* es *bal fele*” a *dextris* et a *sinistris* (Döbrentei-Codex 304). A *ior* alakra l. fönt 26. sor.

(32. s.) *iochtotnia*, am. iktatnia. Később is még így találjuk ez igét: *ihtat* (Döbrentei-Codex 108, 392). A szókezdő *jo* és *i*-re nézve vö. fönt *iorgossun* (17. sor).

ilezie „lészje”, am. éleszsze. Az *e-i* változás a HBeszéd tájnyelvi sajátága (vö. fönt *szégyin* e h. *szegény*. 27. sor). A fölszólító alakra l. bevez. 16. Az egész kifejezés (*ior felöl jochtotnia ilészje üt*) értelme: „támaszsza föl őt, hogy jobb felől iktassa”.

tiv bennetuc, am. tibenneteket. A *tir* alakról l. fönt *miv*-nél (3. sor). A *benneteket* névmás itt még eredeti tárgyrag nélküli alakjával fordul elő (l. *Szómagyarázatok* 4. l. és *Budenz-Album* 152. l.).

Repertorium.

A Halotti Beszéd legelső fölemlítője a fölfedező PRAY GYÖRGY volt, a ki *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.) cz. művében a 249. lapon szól róla először, néhány sort is közölván belőle. — Az egész nyelvemléket először SAJNOVICS JÁNOS adta ki *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Nagyszombati kiad. 1770.) cz. munkájában, 4—5. l., FALUDI FERENCZ olvasásával. — Utána KOLLER JÓZSEF: *Historia Episcopatus Quinqueeclesiarum* (Pozsony, 1782.) I. k. 414. l. — Legbehatóbban RÉVAI MIKLÓS magyarázta *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) cz. munkájában, mely csaknem teljesen a HBeszéd fejtegetésének van szentelve. (Vö. fönt, 46. l.)

Ezekon kívül a Halotti Beszéddel általánosságban a következő könyvek és értekezések foglalkoznak:

HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. I. k. 101—119., hasonmással. — NAGY GÁBOR: *A két legrégibb Magyar Halotti beszédről*, ugyanott 1836. évf. I. k. 120—125. l. — DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. köt. (Buda, 1838.) A kötet első fele egészen a HBeszédnek van szentelve; részletesen elmondva a HBeszéd története s addigi irodalma, behatóan ismertetve O. A.-tól (Oeskay Antal) a Pray-Codex, s magyarázva a nyelvemléknek nyelvi sajátosságai; hasonmással. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. k. 93—119. l. — OSKAR BLOMSTEDT: *Halotti Beszéd, ynnä sen johlostä vertaillevä tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Japan kielissä* (Helsingfors, 1869.). Finn munka; czímének értelme: A Halotti Beszéd s vele kapcsolatban összehasonlító nyomozások a magyar finn és lapp nyelvben. Benne a HBeszédnek olvasása BUDENZ JÓZSEF szerint. — BÉKESI EMIL: *A Halotti Beszéd kora és hazája, Függetl. III. k. (1877.) 321—327. l.* — SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, jöttekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotocinkográfiájával.** (Budapest, 1880.) Külön lenyomata a *Magyar Nyelvtörben* megjelent következő értekezéseknek: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. k. 481. IX. k. 3. 53. 102. l. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátágai*, IX. k. 145. l. — UGYANAZ: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. k. 158—161. l. (Irodalmi tájékozás no. 183—184. l.) — UGYANAZ: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Törredék.)* Egy fejezet BEÜTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*, I. k. 74—78. l., a HBeszéd kitünő színnyomatú hasonmásával. — PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* (Budapest, 1893.) I. k. 463. és 662. l.

A Halotti Beszéd egyes szavaival és nyelvsajátágaival foglalkoznak a következő munkák, cikkek és értekezések: MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány* (2. füzet, Pécs, 1863.). A II. fejezet (36—57. l.) „Magyar ősnyelv-tanulmányok” czím alatt a HBeszéddel foglalkozik. — ERDÉLYI JÁNOS: *Feze, Budapesti Szemle* 1865. évf. III. k. 465—470. l. —

* E hasonmásnak egy hibájáról l. fönt 47. l.

HUNFALVY PÁL: *Féze*, *Nyelvtudományi Közlemények* IV. k. 443—449. l. — UGYANAZ: *Régi magyar szók*, ugyanott V. k. 246. s köv. ll. A czikknek III. fejezete (257—266. l.) a HBeszéd következő kifejezéseit tárgyalja: *odutta, vola, tilutoa, tilurt, gimils, odut hotolm*. — UGYANAZ: *Még egyszer „féze”*, ugyanott VI. 238—245. l. — UGYANAZ: *Iktat = iochtat-e?* ugyanott VII. 254—259. l. — UGYANAZ: *Magyar mythologiai adatok és egyéb*, ugyanott XII. k. 81—86. l. A czikk 4. pontja a HBeszéd *clere* szavával foglalkozik. — BUDENZ JÓZSEF: *Fogány szók. I. Elér (clere) „isten”?* *Egyetemes Philologiai Közöny* I. k. 145—150. l. — JANCsó BENEDEK: *Hogyan kell olvasni a Halotti Beszéd eh-ját?* *Középiskolai Szemle* 1882. évfolyam, 40—50. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megértett kérdések a magyar vocalismus köréből*, *Magyar Nyelvőr* XV. k. 198. és 245. l. Egyebek közt a Halotti Beszéd nyelvjárásával is foglalkozik. — KORDA IMRE: *Ysa, Magy. Nyelvőr* XVI. 175. — SZARVAS GÁBOR: *Ysa*, ugyanott 217. l. — VASVERŐ RAJMOND: *Felsőnyelvi állású rövid magánhangzónk eredetéhez*, ugyanott XVII. 489. A HBeszéd egyes alakjainak kiejtését tárgyalja. — STEUER JÁNOS: *Még egyszer „isten”*, ugyanott XVII. 536. — BALASSA JÓZSEF: *Az „isten” szó i-je*, ugyanott XVIII. 27.

A *Pray-Code*-ről szólnak az idézett általános értekezések egy részén kívül: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*, *Függetlő* III. k. (1877.) 93. s köv. ll. — FRANKÓI VILMOS: *A Pray-Code*, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 275—278. — CSONTOSI JÁNOS: *Magyarországi Missale 1228 előtt, más néven Pray-code*, *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 7. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék.

A XIII. század első harmadából való Halotti Beszéd után két évszázadon keresztül más összefüggő nyelvemléket föl nem mutathatunk, mint ama rövid kézirat-töredéket, melyet a *königsbergi egyetemi könyvtárban* egy XIV. századbeli, theologiai tartalmú latin codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Dr. Zacher Gyula germanista 1862 végén vagy talán 1863 legelején fedezett föl, az ugynevezett KÖNIGSBERGI TÖREDÉKET. E nyelvemlékről a hírt Pott Ágoston hallei egyetemi tanár küldte meg Toldynak a hasonmással egyetemben s. ez az Akadémiában 1863. július 13-án szólt róla először, a róla ígért tanulmányt azonban nem készítette el. Mindeddig összesen 9 sor volt e nyelvemlékből ismeretes. Azonban a folyó évben könyvünk előkészítése alkalmával Szily Kálmán, az Akadémia főtíkára, könyvészeti és palæographiai fölvilágosításokat kérvén a fontos emlék felől a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságától, innen Dr. Schwenke tanártól, a jelenlegi igazgatótól többek között azt az érdekes értesítést is nyerte, hogy a pergamenlapnak a kötésbe becsíptetett részén, kissé kifeszítve, még több magyar szó is előtűnik, a melyek eddig láthatatlanok voltak. E hírre Szily Kálmán a könyvtártól a kötés följejtését kérte, valószínűnek tartván, hogy a könyvkötő a szétvagdalt pergamenlap többi darabjait is fölhasználta. E sejtélem nem is volt alaptalan, mert azóta a könyvből öt pergamenszalagot fejtettek ki s ezeken több világosan olvasható magyar szót lehetett fölfedezni. Így: *tahat* 'tahát' tehát, *scent leluc* 'szent lelük' Szent Lélek, *ur istennec* 'úr Istennek', *aniahuz* 'anyjáhu'z' anyjához, *scuz maria* Szűz Mária, *vilug* világ, *ne legen* 'ne légyen', *ymadsag* 'ímádság' imádság (vö. HB.), *bodug* 'bódug' boldog. Több helyen egész kifejezések is kivehetők, mint pl.: *ur . . . veled vagion* 'Úr véled vagy'on', *aldut uoy* 'áldutt vagy' 'áldott vagy', *es te mihudnec gumulche* 'és te mihüdnek gyümölche' és a te méhednek gyümölche (e három kifejezés nyilván az Angyali Üdvözlétből való), *tartia uleben* 'tartja ülében' tartja ölében, *pukulnac setit sege* 'pukulnak sötít sége' pokolnak sötétsége stb.

Világos, hogy e pergamenszalagokon valamikor összefüggő magyar szöveg, töredékes nyelvemlékünknek többi része foglalt helyet, a mit azonban ma már alig lehet teljesen rekonstruálni. Azonban nem lehetetlen, hogy magába a különben is magyarországi származású latin codexbe is kerülhetett valami

magyar szöveg, mint a Halotti Beszéd a Pray Codexbe, vagy legalább egyes szavak, glosszák, mint a schlägli Hortulariumba s a Németújvári és Budapesti Glosszákat tartalmazó codexekbe. Mindenesetre igen kíváncsok, a mit Szily Kálmán az Akadémiában indítványozott is, hogy a nevezetes codex alkalmas esere útján valamelyik hazai könyvtárunknak jusson mielőbb birtokába. Beható tanulmányozása csak így válhatik lehetségessé.

Maga a Königsbergi Töredék egyuttal legrégibb verses maradványunk, s egy Szűz Mária-ról szóló ének töredékének látszik, melynek ritmusa a betoldások rontásai daczára a három utolsó sorban még tisztán érezhető:

De ki légyen | néki atyja, || ozut nem tud | hotjuk.
Ez oz Isten, | mint (öt) esmérjük, || kit szeplő nem | illethet;
Mert ha Isten | ő nüm volna, || (ő) benne bínüt | lelhetnéink.

Helyesírása nagyjában megegyez a Halotti Beszédével. Sajátságai közül, a fő töredék alapján, megemlítjük a következőket.

Az *ü* hangot a rendes *u* és *r* betűkön kívül egy helyt (*sciulhessen* szülhessen) *iu*-val fejezi ki, mint a HBeszéd *ir*-vel a *miv*, *tir*, *ir* szókban (l. fönt 64. l.), *u*-vel azonban soha sem írja; ez utóbbi betű itt csak *r* mássalhangzót jelent.

A *cs* hangot a KTöredék *ch*-val jelöli, a mi a HBeszédben ily értékkel nem fordul elő.

A *j* és hangok közül csak a *gy*, *ny* és *ty* fordul elő. A két elsőt a KTöredék pusztá *g*-vel és *n*-nel írja, az utolsót — a mennyiben mind a két betű külön nem hangoztatandó — *ti*-vel: *latiuc* látjuk, *tudhotiuc* tudhatjuk; kétségtelen a *ty* hang ebben: *atua* atyja; a *fürisete* (olv. 'fürisztje') alakban pedig úgy látszik pusztá *t* fejezi ki e hangot.

Az *s* betűt egyszer szövegén *s*-nek (*chudaltus*), különben mindig *j*-nek találjuk. Az egyszerű *s* betűvel mindig *s* hangot jelöl e nyelvemlék, kivéve a *t*-vel való ligatúrában, hol *sz*-et jelent, ez egy szóban: *tistan* (de: *ysten* isten, *s* viszont *fürisete* fürösztí). Az *sz* hangot e *tistan* szó kivételével *sc* jelöli: *scuz* szüz stb. A *z* betű pedig mindig *z* hangot jelent. (A *zs* hang nem fordul elő.)

A mássalhangzók hosszúsága itt is rendesen jelölve van (kettőztetéssel, pl. *benne* stb.; kivétel: *lert wala* lett vala és *atua attya* = *atyja*), a magánhangzóké azonban jelöletlen.

Ezekén kívül csak azt kell megjegyeznünk, hogy egy adatban a *h* betű *ch* hangot látszik jelenteni: *rohtone* 'rohtonk' rajtunk; hogy a *k* hangot a *ki* névmásban, nyilván a latin *qui* mintájára, *qu* fejezi ki (*qui*, *quit*) s hogy a *w* esupán *r* hangot jelöl.

Nyelvi tekintetben a Königsbergi Töredéknek jelentékenyen csekélyebb a nevezetessége mint a HBeszédnek; nyelve mindazonáltal átmeneti állapotánál fogva figyelemre méltó.

A zártabb magánhangzókat itt már részben a mai nyílt ejtés váltja föl. Pl. *wala* (holott a HBeszédben *rola*); *maradha*ssun, de *tudhotiuc*; *leunnae* és *wylagnoc*. Ennélfogva a megfelelő magashangú alakokban nem dönthetni el,

nyílt vagy zárt *e*-t kell-e olvasnunk: *leyessen* = *lējessē* v. *lējessē* lehessen *seuz segnee* (így!) = *szűzségnek* v. *szűzségnek* stb. A Königsbergi Töredékben már kevésbbé valószínű a hosszú magánhangzó fölvétele azon alakokban, melyek a HBeszédben e hosszúságot még megőrizhették (vö. a HB. bevezetésében, 2. pont). A *nem* tagadó szó hol *ē*-vel, hol *ū*-vel fordul elő. A *lelhetneync* (lelhetnénk) alak végződésében valószínűleg kettőshangzót kell olvasni. A *h* helyett a hatóképzőben *j*-t mutat a *leyessen* (lehessen) alak. A *ch* hangot pedig csak a *rohtonc* alakban találjuk meg (ma: *rajtunk*).

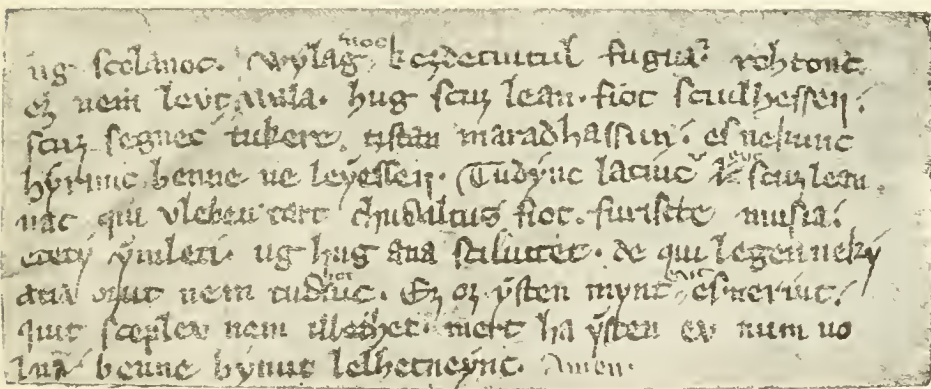
A szótövek teljesebb alakjai itt is megtalálhatók az *ozut* azt és *bynut* „bínüt” bünt alakokban.

A névragozásban semmi említésre méltó sajátosság nincs; a *-nok* (*wylagnoc* világnak) kivételével mindenütt a mai alakokkal találkozunk. Az igeragozás esupán a *musia* „musja” *j* hangjában (e h. *mossa*) mutat régiséget. Kétes a föltűnő *fürisete* (olv. *füriszje*?) alak.

A szóképzés terén a *kezdetuital* „kezdetüital” *ū* (vagy *r*) hangja érdemel említést, mely a HBeszéd hasonló alakjait megerősíti: továbbá a *chudaltus* „csudáltus” (csudálatos) alak és a *-sáy -sáy* képzőnek önálló volta a *seuz segnee* szűzségnek kifejezésben. (Vö. fönt, 5. lap.)

Mondattani tekintetben sines semmi figyelemre méltó eltérés. Elavult szava pedig esupán egy van: az *imlet* ige.

Nyelvemlékünk hasonmása betűszerinti olvasásával és kiejtésével együtt itt következik:

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK HASONMÁSA. (XIV. SZÁZAD.)

Eredetije a königsbergi egyetemi könyvtárban.

A K. Töredék betűszerinti szövege.

Eredeti kiejtése.

1 ug scolano ^c . Wylag ^{noc} kezdetuital	1 Úgy szólánok: Világnok kezdetüital
fugua. rohtonc	fugva rochtontk
2 ez nem levt wala. hug seuz leau.	2 ez nēm lött wala, hugy szűz lēauy
fio ^t sciullhessen.	fio ^t szűhlhessē,

* Az apróbb betűvel szedett szók és szótagok utólagos beszúrások; az utolsó sorbeli *eu* a lapszálon, a többiek az illető szók fölé a sor között vannak beékelve.

3 scuz segnee tukere. tistan marad-
hassun. es nekunc
4 hyrunc benne ne leyessen. Tudync
latiuc ^{evt} scuz lean
5 nac qui vleben tart chudaltus fiot.
furisete musia.
6 etety ymleti. ug hug ana seiluttet. de
qui legen neky
7 atia ozut nem tudhotiuc. Ez oz ysten
mynt ^{evt} esmeriuc.
8 quit sceplev nem illethet. mert ha
ysten ev num uo
9 lna ^{eu} benne bynut lelhetneyne.
Amen.

3 szüz ségnek tükere tisztán marad-
hassun, és nekünk
4 hírünk benne né lējessēn. Tudjuk,
látjuk őt szüz leány-
5 nak, ki űlében tart csudáltus fiot.
fürisztje, musja
6 éteti, imleti, úgy hugy anya szü-
lüttēt; de ki lēgyēn néki
7 atyja, ozut nēm tudhotjuk. Ęz oz
Isten, mint őt ēsmérjūk,
8 kit szeplő nēm illethet; mert ha
Isteu ő nūm vol-
9 na, ő benne bīnūt lēlhetnéink.
Āmen.

Jegyzetek.

(1. s.) *kezdetuital*, am. kezdetétől. Vö. a HBeszéd *kinzotriatul* stb. alakjaival (1. a HB. bevezetését, 19. alatt).

(1 — 2. s.) *rohtonc ez nem lev walā*, am. rajtunk ez nem történt, nem esett meg. Vö. «Szol azokrul, mellyec *let-tenee* Christnson» arról, a mi Krisztussal történt (ZVONARICS: *Postilla* I. 175.) «Kimerēnee látui, a mi lōtt *rolna*» a mi történt (HELTAI: *Új Testam.* R1).

(2. s.) *fiot*, *fiat* és *fiót* (fiút)-nak olvasható. Az utóbbi olvasás azzal támogatható, hogy a mai *-ú -ű* melléknévképző s egyéb hasonló végződésű szavaink is régebben *-ó -ő*-vel hangzottak. (Vö. fönt 19. l.)

(3. s.) *scuz segnee* 'szüz ségnek' azaz szüzeségnek, ma: szüzségnek. A képző önálló voltáról lásd fönt 5. l.

(4. s.) *leyessen* 'lējessēn' v. 'lējēs-sēn', am. lehessen. A képző *h*-ja helyett *j* hangot találunk, a mi tájnyelvi sajátásra mutat.

(5. s.) *chudaltus*, am. esodálatos. Az *-at-et* főnévképző rövidebb alakjával van e képzésben, mint a *jártas* (vö. *járatos*), *éltes* (vö. «vért s *éltet* áldozott neked» GARAY *Kontájában*), *győztes*, *nyertes* szavakban. (L. a képző e rövidebb alakjáról a *Defectivumok a magyar nyelvben* cz. értekezést. *Egyetemes Philologiai Közöny* XV. 1053.)

furisete 'fürisztje' (?), am. fürösztji. Az igeképző a mai *ő*-vel szemben *i*-t mutat, mint a HBeszéd *gyimiles-e* ma gyümölcs. (Vö. fönt 65. l.) A ragban föltűnő az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*), s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk.

(6. s.) *ymleti* 'imleti'. Kihalt szó, azon régi *imlik* igének műveltető alakja (*iml-et*), a melyből az *iml-ő* (tulajdonkép am. szopó, szopni való) melléknévi igenév is származik. A codexekben, sőt később is, *emlet* (olv. *emlet*) alakban még elég gyakori volt. Az *eml-ik* gyakorító származéka a szintén kiveszett régi *em-ik*-nek, melyet máig csak a *csees-emő* szóban tartottunk fenn. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

ug hug, am. úgy hogy, vagyis: úgy, a hogyan; ma: úgy, mint.

(6—7. s.) *de qui legen neky atia, ozut nem tudhotiuc* am. de hogy ki az atyja, azt nem tudhatjuk. A *legyen* latinos módhasználat.

(9. s.) *lelhetneyne* 'lēlhetnéink' v. 'lēlhetnéink', am. lelhetnénk. Első szótagja hosszúságát a mai népnyelvi *lél* ejtéssel igazolhatjuk. Végzetében (*-nénk*) valószínűleg kettős hangzót ejtett az író, a miben tájnyelvi sajátyságot láthatunk.

Repertorium.

A Königsbergi Töredéket először TOLDY FERENCZ közölte és magyarázta *Irodalomtörténeti olvasókönyvében* (Pest, 1868.), I. k. 18. l. Utána az Ehrenfeld Adolftól készített heliogravüre alapján PONORI THEWREWEK EMIL adta olvasását, *Egyetemes Philológiai Közlöny* III. k. 401. l. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. 161—162. l.

Hasonmása először az *Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képben* cz. képes vállalatban jelent meg, a Magyarországról szóló rész III. kötetének 217. lapján s aztán BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 76. l.

A nyelvemlékről szó van a következő helyeken: *Budapesti Szemle* XVIII. k. (1863.) 129—130. l. — VOLF GYÖRGY: *Nyelvemléktár* VII. k. XXVII. l. jegyzetében. — SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 74—78. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megértett kérdések a magyar vocalismus köréből. Magyar Nyelvőr* XV. k. 203. l. A Königsbergi Töredék özéséről szól. — SZILY KÁLMÁN: *A Königsbergi Töredékről, Akad. Értesítő* 1894. évf. 399—402. l.

Magát a latin codexet, melyhez a nyelvemlék hozzá van kötve, STEFFENHAGEN írta le 1864-ben az *Altpreussische Monatsschrift* I. kötetének 751. lapján. L. még SCHWENKE leírását SZILY KÁLMÁN id. cikkében, 400. l.

HARMADIK FEJEZET.

Szótárirodalmunk legelső zsengéi. A Beszterczei és Schlägli Szójegyzékek.

1. A Beszterczei Szójegyzék.

A Königsbergi Töredék után a következő, XV. század elejéig az oklevelek magyar szavain kívül ismét nem találunk magyar nyelvemléket. E század első negyede azonban két fontos szójegyzékkel gazdagítja nyelvtörténetünket, melyek csak a legutóbbi években kerültek napfényre, s melyeket a magyar szótárirodalom kezdeteinek tekinthetünk. Ezek: a BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉK és a SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK.

A BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉKET 1891-ben fődözte föl Berger Albert tanár a *beszterczenaszód-megyei leréltárban*, s jelenleg a megye ajándékából a *M. Tud. Akadémia* tulajdona.

Az egész emlék 10 negyedréti papirlevélből áll, melyből maga a szójegyzék a 16. lap első soráig terjed; a hátralevő rész tisztán latin szöveg. A Beszterczei Szójegyzék, mint neve mutatja, nem összefüggő nyelvemlek, hanem egyike ama latin-magyar kéziratos szójegyzékeknek, melyek középkori iskoláinkban forgalomban voltak s melyeket *nominal** vagy *nomenclator* néven neveztek. E szójegyzékekből fejlődtek ki legrégibb szótáraink. Szójegyzékünkben tehát, a Schläglivel egyetemben, egyszersmind legrégibb iskolai kézikönyveinket bírjuk. A szók azonban itt még nem betűrendben, hanem fogalmak szerint vannak csoportosítva. Összesen 21 szócsoport van, s ezek a következők: 1. *a rilág* (1. lap), 2. *harczosok* (2. l.), 3. *földek* (3. l.), 4. *vizek és hajók* (uo.), 5. *halak* (4. l.), 6. *fürek* (uo.), 7. *házak* (6. l.), 8. *ruhák és díszek* (7. l.), 9. *posztók és erczek* (8. l.), 10. *szekerek* (9. l.), 11. *kutyák* (uo.), 12. *szőlők* (czím nélkül, uo.) 13. *gyümölcsök* (10. l.), 14. *fák* (uo.), 15. *lovak* (11. l.), 16. *barmok* (12. l.), 17. *radállatok* (uo.), 18. *férgek* (13. l.), 19. *madarak* (14. l.), 20. *asztali eszközök* (15. l.), 21. *konyhaeszközök* (uo.).

Mind e szók akként vannak írva, hogy a nagyobb betűvel s fekete tintával egyfolytában írt latin szavak fölött azonos jellemű de kisebb és vörös betűkkel a megfelelő magyar szavak állanak. A 12. szócsoport kivételével mindegyik elé latinul a fogalomkör nevét is kiteszi az író, ilyenformán: *Nomina militum*, vagy *Sequantur nomina fructuum* stb.

* Így nevezi kéziratunkat maga az írója, illetőleg másolója a 16. lapon. (Idézve alább.)

A szójegyzék írója, helyesebben másolója — mert ennek bizonyul — bizonyos *Tótországi György*, ki magát a szótár záradékában ekként nevezi meg: «Explicit nominal per manus *Georgy De regno dicto Sclauonye.*» E György bizonyára vándortanító volt, a ki azonban mind a latin mind a magyar szavakban igen sok hibát ejtett. A legközelebbi eredeti pedig, melyből György tanító a maga szójegyzékét másolta, német ember munkája lehetett, a mint a némely fogalomesoportok után vetett német mondattöredékekből látszik.

Korát papirosának és írásának minőségéből Zsigmond király idejére s minden valószínűség szerint a XV. század első negyedére tehetni.

A Beszterczei Szójegyzeknek nyelvészeti becsén kívül műveltségtörténeti fontossága is van. Különösen fontosak a fegyverek elnevezései, a mennyiben a Zsigmond korabeli magyar fegyverzetről ennyire teljes és világos képet sehonnan sem szerezhettünk.¹

Nyelvi tekintetben szótári voltánál fogva főképp a szókincs, szavaink jelentéstörténete, továbbá a hangtan és szóképzés szempontjából nyújt a Beszterczei Szójegyzék becses adalékokat.

Számos ritka, sőt eddigelé egészen ismeretlen szót is találunk a jegyzékben, a mely azonban hibáinál fogva sok megfejtethetlen rejtvényt is ad a búvárlónak. Nem ismertük eddig a *hort* szót, mely agarat jelent, s az *athval*-t,² mely am. mostoha atya. Ritkább szavak: *egyrenq*, am. testvér, egytestvér; *fiál* mostoha fiú²; *higy* fülönfüggő; *áqylep* ágynemű; *szalú* bárd; *rér* sógor stb.

Hangtani tekintetben még sok benne a zártabb ejtésű magánhangzó: *issop* iszap, *sum* som, *lopus* lapos stb., épügy mint a HBeszédben és Königsbergi Töredékben. A szóvégi *ó* helyett, mint az Árpád-kori oklevelek, gyakran kettőshangzót mutat nyelvmemlékünk: *thow* tó, *low* és *lou* ló, *aythou* ajtó stb. Ennélfogva lehetséges, hogy a megfelelő magashangú szók is hasonlóképp kettőshangzóval ejtendők: *seprew* seprő, *menyekezer* menyekző stb. Előfordul még a Szójegyzékben egy pár ilyen alak is: *halm* (de mindjárt mellette *halom*), *therm* (és *terem*), mint a HBeszédben *hotolm* hatalom.

A szóképzés szempontjából legfontosabb a *-ság* *-ség* képzőnek illeszkedés nélküli *-ség*, *-síg* alakja és önálló szóként való viselkedése, a miről már az általános részben megemlékeztünk (l. fönt 5. l.). Viszont a *tur* és *szür* szavak arra mutatnak, hogy a mai *tarka* és *szürke* mellekneveinknek vég-szótagja tulajdonképp kicsinyítő képző; a Szójegyzék amaz alakjai tehát oly viszonyban vannak a mai *tarka* és *szürke* szavakkal, mint a HBeszéd *fész* főneve és a mai *fészek*.

Helyesírásából följegyezhetjük a következő említésre méltó sajátosságokat. A *cz* hangot a *c*-n kívül *ch*-val is írja a nyelvmemlék: *capcha* és *capca* kapeza, *rach* rácz, *chimer* czimer. A *ch* egyebként a *cs* hang rendes jele benne (pl. *chap* csap); olykor azonban, mint az egyszerű *c*, *k* hangot is jelent:

¹ L. TAGÁNYI KÁROLY tanulmányát, *Századok* 1893. évf. 309. l.

² Az *athval* és *fiál* szók eredetéről igen valószínű magyarázatot adott legutóbb SZINYEI JÓZSEF, *Magyar Nyelvőr* XXIII. k. 145. s. köv. ll.

chouach kovács. Valamint e példában, úgy egyéb esetekben is gyakran szerepel a *h* fölös járulékul. Igen gyakori a *th* az egyszerű *t* helyett, de olykor a *p* hangot is *ph* fejezi ki: *cheph* esép, *phoztou* posztó. A *ph*-t természetesen a latin írásmód szerint az *f* hang kifejezésére is használja szójegyzékünk: *saphran* sáfrán, *phathyal* fátyol. A sziszegő hangok közül az *s*-et a rendes *s* betűn kívül többször *z*-vel, néha pedig *sch*-val írja: *vizeleur* viselő, *dedeuz* dédős; *farcasch* farkas, *schator* sátor. Az *sz*-et rendszeren *z*-vel, néha *s*-sel s a régies *sc*-vel jelöli. A *z* hang jele rendszeren *z*, rikán *s*. A *j*és hangok közül a *gy* t csaknem kivétel nélkül pusztán *g*-vel írja: az *ny*-et, *ly*-et és *ty*-t azonban (s főkép az utóbbit) már gyakran megkülönbözteti az egyszerű *n*, *l* és *t*-től. Az *ny*-et *ny*-nal, az *ly*-et *li*-vel és *ly*-nal, a *ty*-t pedig *ti*, *ty*, *thi*, *thy* kapcsolatokkal, olykor pedig mint az egyszerű *t*-t, *th*-val jelöli. A magánhangzók hosszúságát csak ritkán fejezi ki, a magánhangzókét jelöletlen hagyja. A magánhangzók írásmódjából mint az eddigi emlékektől eltérőt, csupán az *ó* hangnak *eu*-vel való írását említhetjük: *belcheur* böleső stb. (éppúgy mint ma is a *Dessewffy* 'Dezsőfi' családnévben).

A hasonmásban Szójegyzékünk 7. lapját mutatjuk be, melyen — az első sort kivéve — a *ruhák* és *díszek* fogalomesoportjába tartozó szavak állanak. E kis mutatóványból is elégge látható, mennyire tele van nyelvemlékünk hibákkal, úgy hogy miuttuk sok a meg nem fejthető szó, mind a latin mind a magyar részben. E homályos adatok egy részére nézve a gondosabb írású Schlägli Szójegyzék ad útmutatást és fölvilágosítást, a melyben a megfelelő szócsoport a 8. és 9. lapokon található.

Mutatóványunk betűszerinti olvasása, az eredeti lapsorait megtartva, a következő. (A latin szókban az apróbb betűk a föloldott rövidítéseket jelentik.)

A Besztercezi Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.

	<i>forbath</i>	<i>pahar</i>	<i>vyucy</i>	<i>cuppai</i>	<i>keneleur</i>
rium	asitus	chyphus	vitrum	cuppa	reclinatorium
Secuntur	nomina	vestium	et	ornamentorum	
	<i>ag</i>	<i>ag</i>	<i>ag</i>	<i>kypa(r)m</i>	<i>ag fel idem</i>
Lectus	eubile	grabatum	lectile	supellectile	
	<i>ag felid</i>	<i>zency</i>	<i>lazzak</i>	<i>nemes</i>	<i>nemezt</i>
superlex	capete	lodex	filtrum	filturum	scal-
5	<i>gyken</i>	<i>gyken</i>	<i>zapona</i>	<i>parna</i>	<i>parna hay</i>
trum	matta si	storium	cortina	pluninar	pluinarium
	<i>ranks</i>	<i>lclah</i>	<i>ranks</i>	<i>matraz</i>	<i>karpit</i>
Cerule	lintiamen	cusinus	matrozyum	carpoltios	
	<i>homny</i>	<i>aglep</i>	<i>bibor bereth</i>	<i>schathor</i>	<i>kenthes ruha</i>
limbude	canapea	papilio	Tentorium	dypolis	ves-
	<i>ruha</i>	<i>metelt ruha</i>	idem	<i>kincs</i>	
tis	vestimentum	polimita	katabieta	spatulosus	
	<i>fuselth</i>	<i>rokolya</i>	<i>kozorou palast zel</i>	<i>engual</i>	<i>pochno</i>
timdata	irista	Crinale	frat?a	armilla	neglicium
10	<i>phathyal</i>	<i>orchon</i>	<i>chepez</i>	idem chepez	<i>ca(r)roth chepez</i>
fala	meterela	fascica	vitta	mutrum	Aucupeta pi

forbith pagin vniog lupae benedictu

rius asicus hyppus vitus appa redinatorium

Genine nomia vestium r orna

ag ag ag hyppu ag fel dem

Etus aubile quakatus lectile supellectile r

ag feda genery laimale nemus infemest

Suplex capete lobex filitius filitius scal

psen psen sepona parna parna hy

tus marta storus torena pluuianna pluuianti

vanbas lclis vanbas natu scarpis

Leuile lincianne ausing matiozimus carpolos r

comny agter eider deret schatfor felices rusa

limbude canapea papilio tentorius hypolis ves

ura meteltusa dem felices

as vestimetus polimica katabicta spatulosus r

fufclis wbolu badoru palastzel enyui posno

timdata iusta rinale frata armilla negligia r

pharphur orizon heper dem heper varetz uer

salametezela fastica vicia nubius duuipeta pi

sonus spuey idem aransonal aranyae felis segenzen

lionus antea ciara nubius limbus axonile

arantzen hyr fexer felis fexer felis erikon say

Spino iauris gallerius manonius flammola dist

teozel maza genes aran pata kymc alaforbu ruzel

nale fusia axatium auzifusia limba pidide

reces spordis agno vesclis hyr felices rusa

Torques velum fertus serpata diuifilia bicata

trouu geng lclis geng feid geny sapzol mltzen

Timulla gema berulus pma scaphius rubina r

seper ag granatus paplon dem sepedu

Pemica sana aphibedum thorale aulac linciam

amfi mly rusa faru sebenye thecl fuz

sub pellicau podus calceus citra albica ipedius

<i>konth</i>	<i>syueg</i>	idem	<i>aran fonal</i>	<i>aranyas fedel</i>	<i>kozen theu</i>
lionum	Mitra	ciara	nimbus	linilius	Monile
<i>aran theu</i>	<i>hyg</i>	<i>feyer fedel</i>	<i>feyer fe fedel</i>	<i>orchon</i>	<i>hay</i>
Spinter	inauris	gallerium	mauornum	flamiola	discer-
<i>kethel</i>	<i>partha</i>	<i>zeues</i>	<i>aran partha</i>	<i>keznye akasztalou</i>	<i>ry hel</i>
nale	fusia	Mataxium	aurifusia	lunula	perielidris
<i>rezes</i>	<i>soporlach</i>	<i>kozoro</i>	<i>redelth</i>	<i>hyg</i>	<i>beles ruha</i>
Torques	velum	sertum	serpata	Aurifilia	subiecta
<i>gyrow</i>	<i>geng</i>	<i>berla geng</i>	<i>feyer geng</i>	<i>saphol</i>	<i>rutthen</i>
15 Annullus	gemina	berilus	perina	schaphirus	rubinus
<i>soporlah</i>	<i>garnatus</i>	<i>paplon</i>	idem	<i>lepedeu</i>	
Pemicascina	aphithedium	thorale	culeitra	lintiaum	
<i>camza</i>	<i>tabyr ruha</i>	<i>zaru</i>	<i>zekernye</i>	<i>therek</i>	<i>few</i>
subpellicium	podus	Calteus	citrta	albaea	praepedium.

Jegyzetek.

Itt következő jegyzeteink élén a magyar szót lehetőleg az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig — a mennyiben ismereteseek — rendes helyesírásukkal közöljük.

(1. sor.) Az első sor a 7. szócsoporthoz (házak, házrészek, házi eszközök) befejezése. Az első négy betű (-rium) nem egyéb mint az előbbi lapon megkezdett *peccurium* pohár szónak két utolsó szótagja. A többi itt előforduló latin és magyar szók a következők:

forbát — (asitus?) cratus. Eddig ismeretlen magyar szó, a mely azonban nyelvemlékeinkben alál is előfordúl s megvan a Schlágli Szójegyzékben is *cratus* jelentéssel (1. a kiadásban 1122. sz. alatt). Minthogy itt a pohárnevek közt áll, TAGÁNYI véleménye szerint csalóka poharat jelent s az olasz *furbo* s talán *forbato* 'csaló' szóval volna összefüggésben. (Századok 1893. évf 321. l.) A latin szó *asitus* alig lehet egyéb mint a Schlágli Szójegyzékbeli *cratus* elferdítése, ez pedig a *crater*-nek középkori mellékalakja (DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

pahár — scyphus. Am. pohár. Ugyanezen alakkal s latin megfelelővel fordul elő a 10. lapon is. A Szójegyzék *chyphus* (az utóbbi helyen *chiphus*) szava a *scyphus* (gör. *σκήφος*) szó elrontása.

üveg (viveg?) — vitrum. Lehetséges, hogy *yueg* helyett írt *ryueg*-et a másoló tévedésből. A Schlágli Szójegyzékben *iveg* (a kiadásban 1123. sz. alatt).

kuppál? — cuppa. A *kuqa* szónak

ilyen / végű alakja ismeretlen; talán csak tollhiba. A kettős *p* a latin ejtésben is megvan (*capit* és *cuppit*).

könyöklő — reclinatorium. Am. könyöklő, a min könyökölnék, pl. a korlát felső lapja, ablak párkánya. Vö. ARANYNÁL: «Könyöklőn várnak az udvari cselédek» (Mátyás anyja).

(2. s.) *Sequuntur nomina vestium et ornamentorum*. Fejezet-cím. Az új szócsoporthoz tartozó.

(3. s.) *ágy* — lectus.

ágy — cubile.

ágy — grabatum.

kis párna? — lectile. A magyar szóban *kypan* betűk állanak, az *a* és *n* között egy rövidítő jellel.

ágyfél? — supellectile. Annyi volna mint 'ágy fölé'. Azonban nem lehetetlen, hogy *ay fedel*-ből van a szó elrontva, a mint a Schlágli Szójegyzék írja (1135. sz.), s a mint a következő szónál itt is találjuk. A latin szót DU CANGE csak *superlectile* alakban ismeri s így értelmezi: «stragulum, quod lecto insternitur, vel etiam id omne quo lectus instruitur». A magyar szó után *idem*-et írt az író, utalva az előbbi szóéhoz hasonló jelentésre.

(4. s.) *ágyfedél* — superlex. A latin szó a *supeller*-ből való etymologizálásnak látszik s ezért van *ágyfedél* lel fordítva.

szénnyeg — tapete. Am. szőnyeg, az ő hangnak megfelelő régibb *c*-vel (vö. fönt. 15. l.) A latin szó első betűje (*t*) helyett a másoló *c*-t írt, a mi — viszont is — egyike a legközségesebb másolói tévedéseknek a régi iratokban. Érdekes ezekben s a következő szókban a szójegyzék tartalmának egyezése a Schlägliével.

lasnak v. *lazsnak* — lodix. A Nagy Szótár szerint a ma is élő *lasnak*, *lazsnak* szó „fürtös, gubás, kőczos pokróczot” jelent. (Vö. Tájékoztató és Nyelvtört. Szótár.)

nemez — filtrum. Eddig csak a XVI. századtól kezdődő adatokból volt ismeretes.

nemez(t) — filt(u)rum. Fölösnek látszó ismétlés. Az első betű eredetileg *m*-nek volt írva, de harmadik szára utólag ki van törölve. A szóvégi *t*-nek alig van jelentősége. — Az utána következő s magyar jelentés nélkül álló latin *scaltrum* ismeretlen alak; azouban valószínűleg azonos a Schlägli Szójegyzék *sultrum*-ával (1139. sz.), a mely szintén nemezzel van fordítva, s mindkettő a *filtrum* elferdítésének látszik.

(5. s.) *gyíkény* — matta. Am. gyékény. Nyen alakkal előfordul más nyelvemlékben is. (L. Nyelvtört. Szótár.)

gyíkény — sistorium. A latin szó rendes alakja *storia* és *storea*. Azonban a középkori latinságban *sistorium* is előfordul (Du Cange). A *si* szótag utólag van beszőrva. A Schlägli Szójegyzékben is *sistorium* (1141. sz.).

zápona — cortina. A Besztercei és Schlägli Szójegyzéken kívül sem a régiségben sem a mai nyelvben nem fordul elő. Nem egyéb mint az ószlovén *zapona* „kárpit” s a tót *zápona* „kötény” szó. (Vö. Ásbóth Oszkár cikkeit, Magyar Nyelvőr XXII. 226.)

párna — pulvinar. A latin szó eredetileg még hibásabban *pluvianar*-nak volt írva.

párnahaj — pulvinarium.

(6. s.) *vánkas* — cervile? Am. vánkós. A latin szónak helyes alakja *cervical* v. *cervicarium* volna. A Schlägli Szójegyzék a megfelelő helyen tényleg *cervical*-t ír (1144. sz.).

lélah v. *léllah* — linteamen. E lepedőt, vitorlát, kárpitot jelentő régi szó a codexek korán túl ismeretlen. A német *leilach*, lepedő” szó átvétele.

vánkas — cusinus. A latin szó (így

a Schlägli Szójegyzékben is, 1147. sz.) Fr. NÁLY szerint a francia *coussin* „vánkós” latinositásának látszik, a mit a középkorban magyar szókkal is megtettek (vö. *johbagio* *johbagionis* jobbágy stb.).

mátrász v. *mátráz* — matrozygium? Am. mátrácz. A latin alak másunnal ismeretlen s bizonyára a középkori *matracium*, *matratium* v. *materacium*, *materatium* (Du Cange) elferdítése. (Vö. német *matratze*.) A Schlägli Szójegyzékben *matrasium* (1148. és 1189. sz.).

kárpit — carpoltios? A latin szónak tulajdonképi alakja *carpita*, a mely maga is az olaszból van véve. A Schlägli Szójegyzékbeli *taioletus* (1150. sz.) szintén ismeretlen.

(7. s.) *honmi*? — limbude? A magyar szó határozottan *honny*-nak van írva, a mi azonban nem zárja ki, hogy az eredetiben *honny* lehetett legyen, a mint TAGÁNYI KÁROLY olvassa is (Századok. 1893. évf. 322. l.). Ez esetben *hon-mi* azaz *hol-mi*-nak magyarázhatnók. A *hol* névmásnak tényleg előfordul a régiségben *hon* alakja is (l. Nyelvtört. Szót.). A latin *limbude* szó ismeretlen. (Vö. *limbus*? Ez a középkori latinságban egyebek közt katonaköpenyeget, ruhaszegélyt és ruhát is jelentett, l. Du Cange.)

ágylep (*agler*?) — canapea. Az *ágylep* (*aglep*) SIMONYI olvasása (Nyelvtud. Közlemények XXII. 525). E szó a régi nyelvben másutt nem fordul elő; azonban a székelyeknél ma is megvan és ágyneműt jelent (l. Magyar Nyelvrész VI. 316). SZAMOTA ISTVÁN (a Schlägli Szójegyzék 1152. számához írt jegyzetében) megmarad FINÁLYNAK *agler* olvasása mellett, egy 1277-ből való oklevéli adattal (*agleria*) támogatva magyarázatát. A latin szó rendesen *canopeum*, *canopeum* és *canapeum* alakban fordul elő s eredetileg szunyoghálót jelent. Belőle veszi eredetét a *kanapé* szó.

bíbor beret? — papilio. A második szó határozottan *bereth*-nek van írva; mivolta azonban nem tudható. A latin *papilio* pillangót és sátrát jelent. A Schlägli Szójegyzékben *papilio* (azaz *pampilio*) áll, a mi szintén sátrát jelent, de föléje csak a *bíbor* szó van jegyezve.

sátor — tentorium.

köntös — diplois. Am. köntös. A latin szó el van ferdtve.

ruha — vestis.

(8. s.) *ruha* — vestimentum.

metélt ruha — polymita. A latin (illetőleg görög) *polymita* melléknév soknyüstöt (nyüst am. fonal), soknyüstösen szőtt dolgot jelent. (Vö. *Polymita vestis*: multis varique coloris filis et licis contexta et variegata. DU CANGE.) A *metélt* jelző talán e többféle színű fonal miatt van használva s annyit tesz mint 'csíkos'. — A következő latin *catabirta* szó a Schlágli Szójegyzékben *catabirta*-nak van írva. (Vö. *Mantellus catabriatus*. *Catabriatus*: ex albo et nigro vel etiam aliis coloribus alternatim distinctus. DU CANGE.)

köves (vagy *kües*?) — spatulosus. Am. köves. A latin *spatula*, a melyből a *spatulosus* származik, egyebek közt lapátalakú határkövet is jelent, s így a *köves* 'köves' ennek a fordítása volna. TAGÁNYI azt hiszi, hogy a *spatulosus* a *spatulum* elferdítése, a mely karpereczt jelent. Ezzel a *köves* (azaz drágaköves) szó meg volna egyeztethető. A *köves* szót tényleg használja a régi nyelv 'drágaköves' értelemben. Töszótagbeli magánhangzója — ha ugyan az *in* a Königsbergi Töredék orthographiája szerint *ü*-nek nem olvasandó — úgy viszonylik a mai *ó*-hoz, mint pl. a régi *sít* a mai *sötét* hez. *kizép* a *közép*-hez stb. (l. fönt, 17. l.)

(9. s.) *fuselth*? — eindatus. A latin *tindata* alak, valamint a Schlágli Szójegyzékbeli *tindata* is (1160. sz.) a *eindatus* szó elferdítése lehet, a mely fél selymes, igen vékony gyöcsöt jelent (vö. FINÁLYnál a kiadás 696. száma alatt). A *fuselth* ugyanitt *fuselth*-nek van írva s nem egyéb mint a középfölnémet *fazelt* 'zsebkendő' szó (vö. olasz *fazzoletto*).

rokolya — irista? Mint hogy a *rokolya* vászon szoknyát jelent (l. *Nagy Szótár*), a latin *irista* FINÁLY szerint talán az *instita* szó ('fodros szegély, kötő, póla, heveder') eltorzítása lehet. A Schlágli Szójegyzékben *rusta* áll (1161. sz.), a mi szintén ismeretlen alak.

koszoróu — erinale. Am. koszorú. A szó végi *ü*, illetőleg régebb *ó* helyett kettősbangzó áll (l. bevez.).

palást-szél — forratura. A latin szó tulajdonképp *fratura*-nak van írva s a Schlágli Szójegyzékben is *faratura* áll (1165. sz.); mindkettő azonban nem egyéb mint *forratura* ('pellitium, quo vestis ornatur' DU CANGE).

öngváll — armilla. Am. öngváll. Az *armilla* tulajdonképp karpereczt, övet vagy általában karikát jelent. Az *öng*-nek *eng* alakja még csak az Ehrenfeld-Codexben fordul elő. A Schlágli Szójegyzékben *imegval* (1166. sz.).

poesnö? — negligium. A latin szó ismeretlen. A *poelno* alakban TAGÁNYI szerint a cseh *poučnik* szónak a mása volna kerecsendő, a mely 'pókhálószerű finomsággal szőtt fátlyat' jelentett.

(10. s.) *fátyal* — falameterela? Am. fátlyol. A latin szó ismeretlen. (Talán e h. *phaleramentum*. am. 'ornatus mulierum' DU CANGE.) A Schlágli Szójegyzékben *flameola*, 1168. sz. (Vö. *flammeolum* DIEFENBACH *Norum Glossarium* szerint am. fátlyol. DU CANGE szerint: püspöksüveg, fejdísz, fejtakaró.)

orezon? *orton*? — fascia. A Schlágli Szójegyzékben *orton*-nak van írva, itt azonban két sorral alább is *orchen* áll s talán az *orca* szóval függ össze. TAGÁNYI figyelmeztetése szerint ugyanis (Századok 1893. évf. 322. l.) a nők még a XVI. és XVII. században is *orcatakaró*-t viseltek. A *fascia* íráshiba *fascia* 'szalag' helyett, a mint a Schlágli Szójegyzék írja is.

csepesz — vitta. A régiségben csak itt s a Schlágli Szójegyzékben kerül elő, azonban a székeltek ma is *csepész* és *csepész*-nek hívják a fejkötőt. A szó különben szláv eredetű. (L. SIMONYI, *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 525.)

csepesz — mutrum? A latin szó ismeretlen. A Schlágli Szójegyzékben *mucrum* és *mucrum* (1172. 1173. sz.). A magyar szó elé írt *idem* az előbbivel való azonos jelzésre utal.

varrott csepesz — aucupeta? A latin szó (így a Schlágli Szójegyzékben is, 1174. sz.) valószínűleg az *acu picta* kifejezés elferdítése, a mint a Schlágli Glosszában olvasható is (*acupicta*: *hymmel varrot*, 2162. sz.).

(11. s.) *konty* — pilionum? A latin szó ily alakban ismeretlen. A Schlágli Szójegyzékben *piliolum* áll (1175. sz.), s ez nem lehet egyéb mint a *pilius* kicsinyítője: *piliolus*.

süveg — mitra. Am. süveg, az *ü*-nek megfelelő régebb *i*-vel (vö. fönt, 15. l.), a mely alakkal általános régebb nyelvemlékeinkben; a Schlágli Szójegyzékben is *sineg* (1176. sz.). Az utána következő latin *ciara* szó *tiara* helyett áll közönséges másoló hibaival.

arany fonál — nimbus. A latin szó FIALY szerint arany fonalból való fonadékot is jelentett a középkorban. Ugyane latin megfelelője van az *aran fonál*-nak a Schlágli Szójegyzékben is, csak hogy itt a *nimbus* szónak *limbus* változata áll, íráshibából *hinibus*-ra és *linibus*-ra ferdtve (1178. 1179. sz.).

aranyas fedél — limbus. Am. aranyoi fedél, aranyos fejkötő. Az *aranyas* alak úgy viszonylik a mai *aranyos*-hoz, mint a régi *váras* a mai *város*-hoz. A latin szó nyelvemlékünkben *linibus*-ra van ferdtve.

kössentyő v. *kössentyő* — monile. Am. kösöntyű, nyaklánc. Ma már elavult szó, a mely régen igen közönséges volt. Lebetséges, hogy még *t*-vel *kössöntő* v. *kösöntő*-nek olvasandó. A Schlágli Szójegyzékben *kesente* (1180. sz.).

(12. s.) *arany tű* — spinter. Nem lehetetlen, hogy *arany* (*kössen*) *tű* helyett áll hibából. A Schlágli Szójegyzék a *spinter*-t a *monile*-vel azonos jelentésének jelzi (1181. sz.).

higy — inauris. A fülbevalónak elavult régi neve, a mely a két Szójegyzéken kívül még csak a Bécsi Codexben fordul elő (vö. Schlágli Szójegyzék 1182. sz.).

fejér fedél — gallerium. Ugyane latin szó a Schlágli Szójegyzékben *fátyol*, *fűfedél* azaz f. főfedéllel van fordítva (1183. sz.).

fejér fűfedél — mavorum? Am. fehér főfedél. A *fő* szó itt azzal az eredetibb ejtéssel áll, a mely a *főkötő*-nek népies *fékötő* változatában mai napig is megmaradt (vö. fönt, 15. l.). A latin szó a Schlágli Szójegyzékben *moarrium*-nak van írva (1184. sz.), ez pedig valószínűleg nem egyéb mint *moarium*, francia *mohère*, *mouaire*, *moire* „ein festgeschlagener seidener oder halbseidener stoff“ (DIEZ).

orezon? *orton?* — flamiola? (Vö. fönt, 10. sor.) A latin szó talán a *flammeolum* v. *flameolum* szó elferdtése, a mely püspöksüveget, fejdísz, fejtakarót jelent (DU CANGE; vö. a 10. sorbeli *fátyal*-hoz való jegyzetet).

hajkötél — discernale? Am. hajkötél. hajkötő. Az *e: ő* hangviszonyra nézve l. fönt, 15. l. A latin szó a Schlágli Szójegyzékben *discrinal*-nak van írva s mindkettő valószínűleg vagy a *discerniculum* (szőrszíneg v. hajtű) vagy a *discriminale* (hajtű) szó elferdtése.

(13. s.) *párta* — frisia? A szójegyzék la-

tin *fusia* alakja bizonyára *frisia* helyett áll. A Schlágli Szójegyzék ugyanazon magyar szó megfelelőjeül *fascia*-t ír (1186. sz.). A *frisia*-ra vö. *frisium*: limbus, fimbria, franczia *frange* (DU CANGE).

szővés — matixium? Am. szövés. A Schlágli Szójegyzékben a hely szavai között *matras* „matrasium“ áll (1189. sz.). A latin *matarium* azonban itt a *matara* v. *metara* selyemszövet szóval látszik összefüggésben lenni (vö. DU CANGE).

arany pártá — aurifrisia. A Schlágli Szójegyzékben *aranus parta* aurifica (1188. sz.). Mind az *aurifra* mind a szójegyzékünkbeli *aurifrisia* a középkori *aurifrisia* v. *aurifrigia* „aranyos rojt“ szónak elferdtései (vö. DU CANGE).

kössenti (?) *akasztaló* — lunula. Am. kösöntyű-akasztaló, kösöntyű-akasztó. A Schlágli Szójegyzékben *kesen kete* áll, valószínűleg *kesente kete* „kösönté-kété“ azaz kösöntyű-kötő helyett (1193. sz.). Vö. föntebb, 11. sor.

vijel (*vihel*?) — periclides. A magyar szó eddig teljesen ismeretlen volt. Nem egyéb mint a németből átvett középkori esch szó *vijel* vagy *vijl* „apáczaftályol“ (I. TAGÁNYI Századok 1893. évf. 322. l.). A Schlágli Szójegyzékben (1194. sz.) ugyanazon latin szó a *fris* szóval van magyarra fordítva (l. ezt *Nyelvtört. Szótár*).

(14. s.) *rezes* — torques. Am. rezes (t. i. nyaklánc, nyakperez). A Schlágli Szójegyzékben ugyane latin szó *rez*, *rez*-zel van fordítva (1195. sz.).

soporlach — velum. Am. superlát, kárpit. A 16. sorban is előfordul *soporlah* alakkal, nem különben a Schlágli Szójegyzékben is (*soporlath* 1196. sz. és *soporlah* 1206. sz.) Elavult szó. (Vö. *Nyelvtört. Szótár*.)

koszoró — sertum. Am. koszorú.

redölt? — serpata? Am. redölt? A latin szó ismeretlen. Ugyanígy a Schlágli Szójegyzékben is, a magyar szó azonban *reglath*-nek van írva (1198. sz.).

higy — aurifilia? L. fönt, a 12. sornál. A latin szó ismeretlen.

béllés (?) *ruha* — subiecta. Am. bélléses v. belső ruha?

(15. s.) *gyűrő* — anulus. Am. gyűrű. A szó vége íráshibából van bizonyára *ow*-vel írva *ew* (ő) helyett.

gyöngy — gemma. Am. gyöngy.

bérlagyöngy — beryllus. A magyar szó

máshonnan ismeretlen, azonban nyilván összefügg a latin *beryllus*-sal, a mely egy indiai drágakőnek a neve.

fejér gyöngy — perna. A Schlägli Szójegyzékben is megvan (*feir gong* 1203. sz.) A latin *perna* egyebek közt egy kagyló nevét is jelenti.

safol v. *sáfol* — sapphirus. Am. zafir. A Schlägli Szójegyzékben *saphel* (1204. sz.). Hasonló *l*-es alakokban (*sajill, sáily*) előfordul e drágakő neve egyebütt is a régi-ségben (l. *Nyelvtört. Szótár*).

ruben v. *rubin* (*rulten*?) — rubinus.

(16. s.) *soporlah* v. *soporlach* — pemiscasina? A latin szó ismeretlen. A magyarra nézve vö. föntebb 14. s.

gárnátus — epitogium. A latin *aphithedum* alak nivoltára a Schlägli Szójegyzék *epitodum*-a vezet rá (1207. sz.). A magyar *gárnátus* TAGÁNYI szerint a francia *gar-nache*-ből átvett régi német *garnatsch* v. *gar-nasch*-sal (felöltő, többnyire ujjak nélkül) függ össze (Századok 1893. évf. 322. l.). SZAMOTA régi oklevelekből egy latin *garnacia* alakot is idéz a Schlägli Szójegyzék kiadásában (1207. sz. alatt). Ugyan e Szójegyzékben a magyar szó *gernatus*-nak van írva.

paplan — thorale (torale). Am. paplan. A következő latin szó, *culeitra* is ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

lepődő — linteamen. Ugyane latin szó fönt a 6. sorban *léllah*-hal volt magyarázva.

(17. s.) *kámzsa* — suppellicium. Ma is ismeretes szó. A Schlägli Szójegyzék a latin szónak *superpellicium* változatát használja (1212. sz.).

tábir (v. *tabir*) *ruha* — podus? (poderis). Ez utóbbi latin szó bokáig érő hosszú papi öltönyt, *talárt* jelent. Ezzel függ-e össze a *tabir ruha*, avagy a köpeny jelentésű olasz *tabarro*-val (DIEZ), nem tudni. A Schlägli Szójegyzék különben ugyane latin szót *kabaricha*-val fordítja (1213. sz.; vö. hozzá SZAMOTA észrevételét és TAGÁNYI magyarázatát, Századok 1893. évf. 322. l.).

saru — calceus.

szekérnye — ocrea. Elavúlt, eszmát, szárharisnyát stb. jelentő szó (l. *Nyelvtört. Szótár*.) Szláv eredetű (l. TAGÁNYI id. h.).

cserek — albua? A magyar szó világosan *t*-vel van ugyan írva (*therék*), de ez egyszerű íráshiba *e* helyett. A szót TAGÁNYI a tót *črevik* (lábbeli)-ből származtatja (id. h.). Máshonnan eddig ismeretlen. (Vö. régi *cserye*?) A latin *albua* bizonyára a ezipőt, sarut jelentő *albutum* szó (DU CANGE) elferdítése.

fő — præpedium. Am. lábfej.

Kiadás. A Besztercei Szójegyzéket ismertető bevezetéssel, magyarázó jegyzetekkel, teljes latin és magyar szömutatókkal és az egész emlékek fényképi másolatával az Akadémia kiadásában FINÁLY HENRIK tette közzé, a következő ezim alatt: *A Besztercei Szószedek.* Latin-magyar nyelvmélek a XV. századból. (A nyelvmélek hasonmásával.) Budapest, 1892. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVI. k. 1. szám.)*

Repertorium. *A Besztercei Szójegyzék, Akadémiai Értesítő* 1892. évf. 659—662. l. — *A Besztercei Szójegyzék műveltség-történeti jelentősége*, ugyanott 1893. évf. 224—227. l. (Vö. még no. 1894. évf. 688. l.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A Besztercei Szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 523—526. l. és XXIII. 230—231. l. — KALMÁR ELEK: *A Besztercei Szójegyzék*, ugyanott XXIII. 232—236. l. — MELICH JÁNOS: *A Besztercei Szójegyzék, Magyar Nyelvőr* XXII. 117—124. l. és 173—182. l. — PETTKÓ BÉLA: *A besztercei vocabularium, Századok* 1893. évf. 82—84. l. — TAGÁNYI KÁROLY: *A Besztercei Szószedek kultúrtörténeti jelentősége, Századok* 1893. évf. 305—327. l. Számos szónak műveltség-történeti és nyelvi magyarázata. — SIMONYI ZSIGMOND: *A kódexek mint nyelvmélek*, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 126—128. l. (a Szójegyzék 8. lapjának hasonmásával). — Egyes szokról szólottak: PÖR ANTAL: *Az «ayancha» szó értelmezése, Századok* 1893. évf. 167. l. ZOLNAI GYULA: *Velez, Magy. Nyelvőr* XXII. 135. ÁSBÓTH OSZKÁR: *Zapona*, no. XXII. 226. SZINYEI JÓZSEF: *Athual, jial*, no. XXIII. 145.

* Mi e kevésbbé megfelelő nevet az általánosabban használt *Szójegyzék* elnevezéssel cseréltük föl.

2. A Schlägli Szójegyzék.

A Beszterczei Szójegyzékkel körülbelül egykorú s vele nagyrészt tartalomilag is egyező az a másik nyelvemlékünk, melyet a *schlächli premontrei rendház könyvtárában* (Felső-Ausztria) Vielhaber Gottfried könyvtárnok 1890-ben fedezett föl s mely nálunk csak Szamota István múlt évi tanulmányútja óta lett ismeretessé.

E latin-magyar szójegyzék 14 negyedréti oldalon mintegy harmadfél ezer magyar szót tartalmaz s beosztására, valamint nagyrészt tartalmára nézve is, megegyezik a Beszterczei Szójegyzékkel, azonban mind magyar mind latin írása és orthographiája hasonlíthatatlanul jobb emennél, s azért, mint látnk. ennek megértésére nézve is nagy szolgálatot tesz. A Beszterczei Szójegyzékben elő nem forduló szócsoportjai a következők: *Isten* és a *világegyetem*, *időjárás*, *testrészek*, *lelki* és *testi tulajdonságok*, *egyházi* és *világi méltóságok*, *hangszerek* és *játékszerek*, *betegségek*, *mesterműszók*, *igék*, *mellénevek* és *számnemek*. E mellett a többi fejezetei is terjedelmesebbek.

Szójegyzékünk eredetileg egy *Hortularium*-nak nevezett latin kéziratához volt csatolva, a mely nem egyéb mint latin szótár latin magyarizatokkal s itt-ott a megfelelő magyar kifejezések kitételével. (L. fönt 25. l. 5. alatt.) E *Hortularium* 1420 és 1433 közt készült, a hozzá kötött s tőle legújabbban elválasztott Szójegyzék azonban orthographiájánál fogva régebbnek mutatkozik s kora valószínűleg az 1400. és 1410. évek közé tehető.

A rajta látható törlések, valamint íráshibái arra vallanak, hogy Szójegyzékünk is, mint a Beszterczei Szójegyzék, másolat és nem eredeti szógyűjtemény.

Ez a nyelvemlék is igen becses adalékokkal gyarapítja régi szókincsünket. Mint egyik fontos nyelvi sajátosságát említhetjük, hogy a *-tyű -tyű képző* *-te*-vel van írva benne, a mi bizonyára *-té*-nek olvasandó; pl. *sorcante* 'sorkanté' sarkantyú, *pathtante* 'pattanté' pattantyú stb. Ez alakokat több mai népnyelvi adattal is igazolhatjuk: ilyenek: *csáгатé* e h. *csáгаттыу*, *csurgaté* eresz, e h. *csurgattyу* stb. A zárt magánhangzók e szójegyzékben is igen gyakoriak, pl. *harum* három, *orrus* orros, *habus* habos stb. A *-ság -ség* képző többször itt is külön szónak van írva. Általában pedig nemcsak tartalmára, hanem nyelvére nézve is megegyezik a Beszterczei Szójegyzékkel.

Figyelemre méltók benne ama nem csekély számú kihalt szók, melyeknek helyét ma szláv eredetű szókkal pótoljuk. Ilyenek: *verő*, ma *kalapács*; *ágas* és *kölüb*, ma *oszlop*; *álltetem*, ma *állkapcsa* stb.

Hasonmásunk e szójegyzék 7. lapját mutatja be, mely a növények és lakóhelyek szócsoportját tartalmazza s melynek betű szerinti olvasása a következő.

A Schlächli Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.*

zaporá fiv	zama(r)tuise	cecla	ezer io fiv	nadal fiv	beruk	hasalo fiv	beruk
verbena	cartago	bleta	paliurus	calmandria	ticuta	silio	cicota
zanuth	kek	hagma	fog hagma	par	monyaro hagma	id(em)	
citisus	lactuca	cepe	aleum	porulus	porum	ascola	pastinaica

* A kis betűvel szedett magyar szók sorában a föloldott rövidítések rekeszbe ( ) vannak foglalva. A páros sorokban levő latin szók rövidítéseit a kisebb betűk jelzik.

^{gagmā fiv gānā tuis q} ^{cedā dēre fiv} ^{nadal fiv} ^{berut gagmā fiv} ^{berut}
 verberna cartago blea palumq calmadia hialta silio acola
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 blafus laticia cepe alciun porulo pōrimq astola pafindia
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 rapa rapula raphanus tibulo olis taulis pepo timmer
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 maribita radix maguderis nashtanū rosa lilū viola amado
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 radoleo uatq alga blululū sinigus luba boleta burto luberto
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 oemul strigulis areum acuius capeca mamptq gelina
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 palea spita arista seramen stipula pmiaca agricola ex-
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 colator arator creatū burris abicabulū ancabulum
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 vomer cultp uiger ager semiator sulcus nouello seges
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 semen granū messis messor frumētū siligo ammonaden
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 auenū papulis brasū miliū trimiliū alphita fallera
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 canapus simphorizator limū lens cefatica acypsim
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 abulo forūlus fabū papauer salumica cultū et multa
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 casta furca palla scoba sapa camstrum metreta mo-
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 dus gaelea tubulo ebula exta extabulū stimulus
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 hizama cophing luctq lutens margū.
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 vna castrum mureq turris pallatū aula mea
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 ballus carcer domiq domicta ptorū apoteca cella-
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 riū penis gliaū pmbuacū camenata camenim
^{gagmā kek} ^{gagmā pō gāg spax} ^{monjare}
 solū camaca latima shiba pscica balneū finmorū

<i>repa</i>	<i>kis repa</i>	<i>retek</i>	<i>veres hagyma</i>	<i>cauzta</i>	<i>id(em)</i>	<i>dinne</i>	<i>ugu(r)ca dinne</i>
<i>rappa</i>	<i>rapula</i>	<i>raphanus</i>	<i>tibulus</i>	<i>olis</i>	<i>caulis</i>	<i>pepo</i>	<i>cucumer</i>
<i>thuk</i>	<i>geker</i>	<i>torsa</i>	<i>torma</i>	<i>rosa</i>	<i>liliu(m)</i>	<i>viola</i>	<i>rad</i>
<i>cucurbita</i>	<i>radix</i>	<i>maguderis</i>	<i>nastrucium</i>	<i>rosa</i>	<i>lilium</i>	<i>viola</i>	<i>arundo</i>
<i>rosa riz</i>	<i>vas</i>	<i>lapis</i>	<i>vas hapo(r)ya</i>	<i>gomba</i>	<i>id(em)</i>	<i>gilua zeme(r)chek</i>	
5 <i>radoleo</i>	<i>iuccus</i>	<i>alga</i>	<i>birulus</i>	<i>smigus</i>	<i>luba</i>	<i>boleta</i>	<i>burto luber turplo</i>
<i>tepe(r)te</i>	<i>vacaro</i>	<i>zeure</i>	<i>aztag</i>	<i>kepe</i>	<i>kerte</i>	<i>id(em)</i>	
<i>eremium</i>	<i>strigilis</i>	<i>areum</i>	<i>aceruus</i>	<i>capecia</i>	<i>manipulus</i>	<i>gelima</i>	
<i>polwa</i>	<i>buzafew</i>	<i>eg zal</i>	<i>zalna</i>	<i>koro</i>	<i>zenge</i>	<i>zanto</i>	
<i>palea</i>	<i>spica</i>	<i>arisca</i>	<i>stramen</i>	<i>stipula</i>	<i>primicia</i>	<i>agricola</i>	<i>ex-</i>
<i>id(em)</i>	<i>idem</i>	<i>eke</i>	<i>eke zaru</i>	<i>eke tarto</i>	<i>idem</i>		
<i>colator</i>	<i>arator</i>	<i>aratrum</i>	<i>burris</i>	<i>aticabulum</i>	<i>ancabulum</i>		
<i>zanto vas</i>		<i>hold</i>	<i>meze</i>	<i>mauete</i>	<i>barazda</i>	<i>ugar</i>	<i>retes</i>
<i>vomer</i>	<i>cultum</i>	<i>iuger</i>	<i>ager</i>	<i>seminator</i>	<i>sulcus</i>	<i>nouellus</i>	<i>seges</i>
<i>mag</i>	<i>id(em)</i>	<i>aratas</i>	<i>arato</i>	<i>gabona</i>	<i>ros</i>	<i>idem</i>	<i>arpa</i>
10 <i>semen</i>	<i>granum</i>	<i>messis</i>	<i>messor</i>	<i>frumentum</i>	<i>siligo</i>	<i>aunona</i>	<i>ordeum</i>
<i>az</i>	<i>zab</i>	<i>zalad</i>	<i>kules</i>	<i>lukuth</i>	<i>po(r)ya</i>	<i>kule</i>	
<i>auenum</i>	<i>papulis</i>	<i>brasium</i>	<i>miliu(m)</i>	<i>trimiliu(m)</i>	<i>alphita</i>	<i>fallera</i>	
<i>kender</i>	<i>chepes</i>	<i>len</i>	<i>lenche</i>	<i>vizi lenche</i>	<i>chicer</i>	<i>borso</i>	
<i>canapus</i>	<i>simphorizator</i>	<i>linu(m)</i>	<i>lens</i>	<i>cefatica</i>	<i>cicerpisum</i>		
<i>bagol bo(r)so</i>	<i>bab hiuel</i>	<i>bab</i>	<i>mak</i>	<i>rad mak</i>	<i>miuelth</i>	<i>miueltelen</i>	
<i>citrulus</i>	<i>forulus</i>	<i>fabum</i>	<i>papauer</i>	<i>salunica</i>	<i>cultum</i>	<i>et</i>	<i>inculta</i>
<i>gereblye</i>	<i>villa</i>	<i>lapat</i>	<i>sepre</i>	<i>zapu</i>	<i>egca</i>	<i>merche</i>	<i>ako</i>
<i>rastrum</i>	<i>furea</i>	<i>palla</i>	<i>scoba</i>	<i>sapo</i>	<i>canistrum</i>	<i>metreta</i>	<i>mo-</i>
<i>gerla</i>	<i>kubel</i>	<i>chep</i>	<i>id(em)</i>	<i>chep hadaro</i>	<i>ezten</i>		
15 <i>dus</i>	<i>garlea</i>	<i>cubulus</i>	<i>tribula</i>	<i>exta</i>	<i>extabulum</i>	<i>stimulus</i>	
<i>concol</i>	<i>cosar</i>		<i>zel</i>				
<i>zizania</i>	<i>cophinus</i>	<i>luctus</i>	<i>lutens</i>	<i>margium</i>			
<i>rduar</i>	<i>var</i>	<i>kufal</i>	<i>toron</i>	<i>palota</i>	<i>terem</i>	<i>varfog</i>	
<i>vria</i>	<i>castrum</i>	<i>murus</i>	<i>turris</i>	<i>pallacium</i>	<i>aula</i>	<i>menia</i>	
<i>plank</i>	<i>temelch</i>	<i>haz</i>	<i>kis haz</i>	<i>pituar</i>	<i>patica</i>	<i>pinche</i>	
<i>vallus</i>	<i>carcer</i>	<i>domus</i>	<i>domicula</i>	<i>pretorium</i>	<i>apoteca</i>	<i>cella-</i>	
<i>penche torok</i>	<i>kiliuth</i>	<i>idem</i>	<i>kemenus</i>	<i>kemen</i>			
<i>rium</i>	<i>penus</i>	<i>glicium</i>	<i>promtuarium</i>	<i>camenata</i>	<i>camenum</i>		
<i>terem</i>	[arnik haz]*	<i>arnik haz</i>	<i>zoba</i>	<i>zegenhaz</i>	<i>ferdeur</i>	<i>kemen</i>	
20 <i>solium</i>	<i>camara</i>	<i>latrina</i>	<i>stuba</i>	<i>proseuca</i>	<i>balneum</i>	<i>fumorium</i>	

Jegyzetek.

E lap tartalmának a Besztercei Szójegyzékben az 5. és 6. lapé felel meg, a mely-
lyel nemcsak érdekes, hanem szükséges is egybevetnünk. A magyar szokat itt is, mint

* Utólag keresztülhúzva.

a Besztercei Szójegyzékben, az eredeti kiejtés szerint, a latin szokat pedig, a mennyiben ismeretesek, rendes írásmódjukkal és alakjukkal közöljük.

(1. sor.) *szapora-fü* — verbena. Am. szapora-fü. Közöséges növénynév a régiségben. A *fir* régebbi alakja a *fü* szó *für*-tővének (vö. *füret*, *füvek* stb.). Előfordul a Jordánszky-Codexben is (1. Nyelvtört. Szótár), sőt a szlavóniai nyelvjárásban ma is *fir*-et mondanak (1. Magy. Nyelvtör. XXIII. 215).

szamártü(v)isk — cartago? Am. számartövis. A latin alak ismeretlen. Bizonyára a *carduus* változata vagy elferdítése. Így a Besztercei Szójegyzékben is (a kiadás 402. száma alatt). A *tüisk* v. *türisk* (mert a régi írás két egymás után következő *u* v. *v* közül az egyiket gyakran elhagyja, tehát *tuisc* e helyett is állhat: *tu-uisc*) régi teljesebb alakja a *töris* szónak, a mint hogy továbbképezve még ma is sok helyen *töriskes*-t mondanak.

czékla — bleta. A latin alak a közöséges *beta* szónak középkori változata (DIEFENBACH). A Beszt. Szójegyzékben *laboda*-val van fordítva (395. sz.).

ezérjófü — paliurus. Am. ezerjófü.

nudályfü — calmandria? Am. nádályfü. Közöséges fűnév a régiségben. (Vö. Nyelvtört. Szótár és Nagy Szótár.) A latin alak ismeretlen. (Vö. *calamenta*, *calmenta*? DIEFENBACH.)

bőrük v. *börök* — cicuta. Am. bőrök. A sor végén még egyszer előkerül *berük* alakban. A latin szó kezdőbetűje íráshibából *t*-nek van írva. A magyar alakra nézve vö. *berök* a Nyelvtört. Szótárban. A Beszt. Szójegyzékben *belend* azaz 'belénd' áll (406. sz.).

hasulófü — silio. Ismeretlen magyar szó. A Beszt. Szójegyzékben is *hasalon fü*. A *silio* szó az olaszban kecskerágót jelent.

bőrük v. *börök* — cicota. Vö. föntebb. (2. s.) *zanut* — cytisus. Am. zanót. A Beszt. Szójegyzékben *zanolt* (407. sz.).

kék — lactuca. Valószínűleg am. kék saláta. A főnév a Beszt. Szójegyzékben is kimaradt (408. sz.).

hagyma — cepe. A latin szó rendes alakja *cepa*. A Beszt. Szójegyzékben is *cepe* (409. sz.).

foghagyma — allium. Am. fokhagyma.

pár — porulus. Am. pár(hagyma). A következő latin szó, *porrum* itt magyarázat nélkül áll. A Beszt. Szójegyzékben *paray*-jal van fordítva (411. sz.), bár tulajdonképp

szintén párhagymát jelent (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

monyaró-hagyma — ascola. Am. monyoró-hagyma. A latin alakra vö. *ascolinum* és *ascolonium* (DIEFENBACH). A *monyaró* a *monyoró* szónak közöséges régi alakja (1. Nyelvtört. Szótár). A következő *pastinaica* azaz *pastinaca* szó fölött az *idem* arra utal, hogy magyarul is hasonlóképp nevezik, tehát am. *pasztinák*.

(3. s.) *répa* — rapa.

kis répa — rapula.

reték — raphanus.

vörös hagyma — cibus. A szójegyzékben tulajdonképp *tibulus*-nak írva; a Beszt. Szójegyzékben *cibula* (413. sz.). Középkori latin szó. (Vö. német *zwiebel*.)

káposzta — olus. Am. káposzta. A szójegyzék magyar szavában a *p* íráshibából maradt ki. Hasonló hiba *olis* e h. *olus*. A következő *caulis* szó azonos jelentésűnek van jelezve.

dinnye — pepo.

ugurka-dinnye — cucumer. Am. ngorka. A Beszt. Szójegyzékben ugyane szó *gyérög dimnyé*-vel van fordítva (418. sz.).

(4. s.) *tök* — cucurbita.

gyökér — radix. Am. gyökér.

torsa v. *torzsa* — maguderis. A latin alak középkori (DIEFENBACH); vö. *maguluris* (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

torma — nastrucium. A latin szó rendes alakja *nasturtium*; azonban ez zsását jelent (DIEFENBACH, FINÁLY).

rósa v. *rózsa* — rosa.

lilium — lilium. Am. lilium.

viola — viola.

nád — arundo. A szójegyzékben a *r* másolói hiba *n* helyett. A Beszt. Szójegyzékben *nad* (428. sz.).

(5. s.) *rózsavíz* — radoleo? A latin szó bizonyára am. *rhodinum oleum*.

sás — iuncus. A szójegyzék íráshibából *vas*-t ír.

lapis sás — alga. Am. lapos sás. A *lapis* a *lapos* szónak olyan változata, mint a mai *hamis* a régi (HB.) *homus*-nak, vagy a tájnyelvi *koldis* a közöséges *koldus*-nak. A Beszt. Szójegyzékben *tenyeri lopus* az (430. sz.).

háporja — biulus? A latin szó isme-

retlen. A magyar szó ily alakban csak egy helyről van idézve a Nyelvtört. Szótárban. Azonos vele a borsodmegyei *háportya*, mely békasást, békabuzogányt, vízi tövises disznót jelent (KASSAI: *Magyar Diák Szókönyv*).

gomba — smigus? A latin szó bizonyára a *fungus* elferdítése. A következő *luba* (a Beszt. Szójegyzékben *lupa*, 433. sz.) azonos jelentésűnek van jelezve.

gilva — boleta. A latin szó rendes alakja *boletus*, egy gombafaj neve. A magyar *gilva* máshonnan ismeretlen. (Vö. *gylyra-fű?* Nyelvtört. Szótár.)

szēmēresēk — burto. Am. szömöresök; egy gombafaj (l. *Nagy Szótár*). A latin szó ismeretlen. Mind a magyar mind a latin szó ugyanígy van a Beszt. Szójegyzékben is (435. sz.).

topló — tuber. Am. tapló. (A magyar szó itt kivételesen utána s nem föléje van írva a latinnak.) Az *u* hang föltűnő ugyan bent a mai *a*-val szemben, de nem kell okvetetlenül íráshibának néznünk, mert előfordul *topló* alakkal is, Molnár Albertnél. Az *u* és *a* viszonyára vö. a HBeszéd *magának* (am. *magának*) alakjával. (L. fönt, 68. l.) A Beszt. Szójegyzékben *taplow* (436. sz.).

(6. s.) *tēpērtē* — cremium. Am. tepertő. Tulajdonképp nem illik a szócsoportha. *lóvakaró* — strigilis. Szintén nem illik a lap szavai közé.

szőrē — area. Am. szérű. Az első szótag *ō* hanggal más nyelvenlékekben is előfordul (l. *Nyelvtört. Szótár*); a szóvégi *ē* pedig a mai *ű*-vel szemben általában nem szokatlan a régiségben (vö. fönt, 17. l.), s maga a *szérű* szó is előkerül még *szíré*, *szüré* alakokkal (l. *Nyelvtört. Szótár*).

aszta — acervus.

kepe — capecia. Így a Beszt. Szójegyzékben is (441. sz.).

kéve — manipulus. A nyelvenlékbeli *kerte* alak minden bizonyinnal íráshiba *keve* azaz *kéve* helyett, a mint a Beszt. Szójegyzék írja is (442. sz.). A következő latin *gelina* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve (vö. Du CANGE).

(7. s.) *polyva* — palea.

búzafő — spica.

éggy szál — arista. A Beszt. Szójegyzékben *ed zar* is valószínűleg *éggy szál*-nak olvasandó (445. sz.).

szalma — stramen.

kóró — stipula. A Beszt. Szójegyzékben *theurek* azaz *törek* (417. sz.).

zsēnge — primitia. Am. a gabona első termése.

szántó — agricola. A következő *arcolator* és *arator* latin szók jelentése azonosnak van jelezve.

(8. s.) *eke* — aratrum.

ekeszaru (v. *-szaru*) — buris.

eketartó — aticabulum (BARTAL szerint e l. *stirabulum*). A következő *ancabulum* szó is ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

(9. s.) *szántóvas* — vomer. A Beszt. Szójegyzékben *lemes vas* azaz lemezvas (454. sz.). A következő *cultrum* szónak magyar jelentése nincs kitéve. A Beszt. Szójegyzékben *cultur* am. *chorozlanas* azaz csorozllya-vas (455. sz.).

hold — iuger(um).

mezé — ager. Am. mező.

magveté — seminator. Am. magvető. A *y* az *u* előtt íráshibából maradt ki. A Beszt. Szójegyzékben *maguthew* (458. sz.).

barázda — sulcus.

ugar — novellus.

vetés — seges.

(10. s.) *may* — semen. A következő *granum* ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

aratás — messis.

arató — messor.

gabona — frumentum.

ros v. *rozs* — siligo. A latin szó a középkorban rozst jelentett (DIEFENBACH). A következő *annona* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

árpa — hordeum.

(11. s.) *asz* — avena. A Beszt. Szójegyzékben *ost* (valószínűleg *oz* helyett, 470. sz.). Máshonnan ismeretlen *szó*, a mely nyilván a szláváságból került hozzánk. Vö. tót *ores* v. *oros* zab.

zab — pabulum. A latin szónak tulajdonképp takarmány, eleség a jelentése s a magyar *zab* ezt az általánosabb jelentést a szláváságtól örökölte, a hol a *zab* még általában takarmányt is jelent.

szulad — brasium. Ma is használatos főnév (mesterségesen kicsiráztatott gabonát jelent, melynek levéből italt vagy bizonyos ételt készítenek, l. *Nagy Szótár*). A latin szó középkori (DIEFENBACH).

köles — milium.

lőkött — trimilium. A népnyelvben ma

is élő neve egy kölesfajnak. (Vö. *lőköt*, köles' *Magy. Nyelvtör.* IV. 521.; *lőköt* köles kása' no. III. 283.; SZINNYEI JÓZSEF *Magy. Tűjszótár*-ának adatai.) A Beszt. Szójegyzékben *liketh* azaz 'likétt' (473. sz.), a latin szó pedig *termilium*.

porga — *alphita*. A latin szó a középkorban a gabonának friss érett szemeit vagy a megszáritott szemekből készült lisztet jelentette (DIEFENBACH, DU CANGE). A magyar szó szláv eredetű; vö. ószlovén *prga* am. novella tritici grana. Szatmár megyében ma is *pirgamálé*-nak nevezik az ily módon nyert kukoricalisztet. (Vö. *pirgamálé* am. száritott éretlen málé, kukoricza, *Nyelvtud. Közlemények* II. 379.)

kölyű v. *kölyü* — *fallera*. A *kölyü* v. *kölü* ma is élő szó; törő, zúzó készüléket, kézi malmot jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó értelmezése DU CANGE-nál egyszerűen *instrumentum rusticum*.

(12. s.) *kendőr* — *cannabis*.

csepés — *symphorizator*? BARTAL szerint a latin alak *stapanizator* helyett áll, a mely csepűcsinálót, csepűst jelent. A *csepé*: *csepű* viszonyára nézve vö. fent 17. l. az *é*: *ő*: *ü* hangfejlődésről.

len — *linum*.

lencse — *lens*.

vízi lencse — *cefatica*? A latin szó ismeretlen.

csicsér-borsó — *cicer*, *pisum*. Am. *csicsér-borsó*, *csicséri borsó*.

(13. s.) *bagoly-borsó* — *citrullus*. A latin szó középkori (DIEFENBACH).

babhivély — *forulus*. Am. *babhivély*. Az *i-ü* hang-megfelelésről l. fönt, 15. l. A latin szót l. DU CANGE-nál.

bab — *fabā*.

mák — *papaver*.

vad mák — *saliunca*. A latin szó azonban másutt nem fordul elő ilyen jelentéssel.

mívelt, *míveltelen* — *cultum* et *inculta*. Am. *mívelt* és *mívetlen*, t. i. *mák*. A *mívetlen* alakra nézve vö. *fű-telen*. A két jelző az előttük álló két főnévre vonatkozik mintegy magyarázatul. Ezért a latin melléknevek közül is az első (*cultum*) a *papaver*-rel, a második (*inculta*) a *saliunca*-val van egyeztetve.

(14. s.) *gereblye* — *rastrum*.

villa — *furca*.

lapát — *pala*.

seprő — *scopa*. Am. *seprő*, *söprű*.

szapu — *sapo*. Ma is élő szó, mely gabonamérő facédényt jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó előfordul középkori latiu okleveleinkben (l. példákat SZAMOTA jegyzetében, 1020. sz. alatt).

vika — *canistrum*. Tulajdonképp am. kosár. Székesfehérvárt a *vika* szón ma is kosarat értenek. A Beszt. Szójegyzékben is *reka* ugyanazon jelentéssel (487. sz.).

mérete — *metreta*.

akó — *modius*.

(15. s.) *gërla* — *garleta*. Bizonyos gabonamérték. Előfordul ugyanígy a Beszt. Szójegyzékben (490. sz.), a Németújvári Glosszákbans a Bécsi és Döbrentei Codexekben, *girla* alakkal pedig a Müncheni Codexben (l. *Nyelvtörténeti Szótár*). Olasz eredetű szó. A latin *garleta* előkerül középkori oklevelekben (l. FINÁLY észrevételét).

köbél — *cubulus*. Am. köből. A Beszt. Szójegyzékben *kebel* azaz 'kébél' (491. sz.).

csép — *tribula*. A latin alak középkori (DIEFENBACH); am. *tribulum*. A következő, ismeretlen mivoltú *exta* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

cséphadaró — *extabulum*? Ma is így nevezik a csépnek forgékony végeit, a melyekkel a szemet kiverik (l. *Nagy Szótár*). A latin alak BARTAL szerint *extribulum* helyett áll. Mind az *extabulum*, mind pedig az előbbi *exta* szó megvan ugyanazon jelentéssel a Beszt. Szójegyzékben is (492. 493. sz.).

esztén — *stimulus*. Am. ösztön. A mai irodalmi nyelv csak átvitelesen használja (állati ösztön stb.), eredetileg azonban, mint e helyen is, bizonyos ingerlő szerszámot jelentett, az állatok ösztökélésére.

(16. s.) *konkoly* — *zizania*.

kosár — *cophilus*. A következő két latin szó jelentés nélkül áll és mivoltuk is ismeretlen.

szél — *marginum* (am. *margo*).

(17. s.) *udvar* — *curia*. A latin szó kezdőbetűje nincs kiírva, a másoló ugyanis díszesebb betűt akart utólag az üresen hagyott helyre rajzolni, minthogy e szóval egy új fogalomesoport (lakóhelyek) kezdődik. A *curia*-nak 'udvar' jelentése középkori (l. DIEFENBACH).

vár — *castrum*.

kőfal — *murus*.

torony — *turris*. (E szó SZAMOTA kiadásában véletlenül kimaradt.)

palota — palatium.

terem — aula.

várfok — mœnia.

(18. s.) *plánk* — vallus. Am. palánk, erődítésül szolgáló czölöpzet. A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint a latin *planta* és a magyar *palánta*.

tömlöcz — carcer. Am. tömlöcz. Ha nem tollhiba, hangátvetést mutat *tömlöcz* helyett.

ház — domus.

kis ház — domicula.

pítvar — prætorium.

patika — apotheca.

pineze — cellarium.

(19. s.) *pénczetorok* — penus. Am. pénczetorok. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). A *pineze* hasonló *penceze* változattal előfordul MOLNÁR ALBERT-nél is (l. *Nyelvtört. Szótár*).

kiliút? — glicium. A magyar szó olvasása pontosan meg nem határozható. Jelentése: pincze, éléskamra. A Beszt. Szójegyzékben *kelet* (511. sz.), E máshonnan ismeretlen *kelet* v. *kiliút* szó az ószláv *kljetj*-ből származik, mely ott házat, az új szlovénben pedig pinczét, kamrát jelent (l. TAGÁNYI magyarázatát, *Századok* 1893. évf. 321. l.). A latin *glicium* (*clicium*) is nyilván ennek a származéka (SZAMOTA, a kiadás 1049. sz. jegyzetében). A következő latin

promptuarium szó ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

kéményös v. *kéményüs* — caminata. A középfőlnémet szó, a melylyel DIEFENBACH-nál a latin *caminata* értelmezve van, tűzhelylyel. kéménynyel ellátott szobát jelent. A magyar szó vége *-üs*-nek is olvasható, a mennyiben az *-s* képző előtt a mélyhangú szókból *u* hangot mutat nyelvelénkünk (l. a bevezető ismertetést).

kémény — caminus.

(20. s.) *terem* — solium. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). Bizonyára belőle van elferdítve a Beszt. Szójegyzéknek hasonló jelentésű latin *sobam* alakja (512. sz.). A következő latin *camara* szó fölé *arnik ház* „árnyikház” volt eredetileg írva, de később keresztüllhúzta az író.

árnyikház — latrina. Am. árnyékház, ma árnyékszék.

sz. ba — stuba. A latin szó középkori, a német *stube* latinositása.

szegényház — prosencha. A latin szó PÁPAI PÁRIZ szerint kéregető koldusok szállítását jelenti. A Beszt. Szójegyzékben tévedésből *ferdő*-vel van értelmezve (516. sz.).

ferdő — balneum. Am. fürdő. Zárt *e*-vel még ma is járatos némely vidéken a *fürdik* ige: *fürödni*, *fürödni* stb.

kémény — fumorium.

Kiadás. SZAMOTA ISTVÁN: *A Schlägli Magyar Szójegyzék. A XI. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta.* — (*A szójegyzék fényképpel.*) Budapest, M. T. Akadémia, 1894. A Hortulariumban előforduló magyar szavak is vele együtt vannak kiadva. A jegyzetekben SIMONYI ZSIGMONDTól is olvashatók észrevételek. A közlést teljes szöveggel követi.

Repertorium. SZAMOTA ISTVÁN jelentése tanulmány-utjáról, *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 585—586. l. — *A schlägli latin-magyar nyelvelmélkek*, ugyanott 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A Schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474—475. l. — MELICH JÁNOS: *A schlägli magyar szójegyzék, Erdélyi Múzeum*, XI. k. (1894. évfolyam) 236. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Attual, fial, Magyar Nyelvről* XXIII. 145. — BARTAL ANTAL: *A Schlägli szójegyzék* (bírálat), *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 245—249. — KALMÁR ELEK: *A Schlägli szójegyzék* (bírálat), ugyanott 249—255. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex.

A tulajdonképeni legrégibb magyar könyv s egyszersmind elbeszélő irodalmunknak is legrégibb terméke az EHRENFELD-CODEX. Egy esonkán fönmaradt, jelenben 162 lapra terjedő, kis negyedréti alakú papiros codex ez, melyet dr. *Ehrenfeld Adolf* bécsi jogtanácsos hazánkba 1851-ben Nyitrán, tanuló korában fedezett föl, midőn társai őt vele lezke előtt mulatságból vállon dobták. A codex jelenleg is az ő tulajdona s róla van elnevezve. Elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét pontosan meg nem határozhatni, azonban írásából ítélve a XV. század első feléből, szorosabban második negyedéből származhatik. Nyelve még e kornál is jóval régiesebb. Tartalma Assisi Szent Ferencz élete, s mint a léptenyomon mutakozó latinizmusokból s egyes félreértésekből látjuk, határozottan latinból való fordítás, s íráshibáiból kitetszőleg másolat. A latin Ferencz-legendának egy XVI. századi velencei kiadása, *Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius* (1504-ből) két példányban máig fönmaradt: egyik példány a lipsei egyetemi könyvtár, a másik Ehrenfeld Adolf tulajdona. E latin legendával codexünk tartalma nagyjában azonos, egy része pedig Szent Bonaventura *Vita beati Francisci*-jéből való s csak mintegy harmadfél lapnyi (87. és 153—154. l.) magyar szövegnek nem találta meg eddig latin eredetijét. E latin eredetinek ismerete a codex megértéséhez, számos fordításbeli hibáinál fogva is, mulhatatlanul szükséges, azért kiadása a nyelvtudományra nézve kétségtelenül nyereség volna.

Az Ehrenfeld-Codex nyelve, régiességénél fogva, igen fontos. Legnevezetesebb sajátosságait a következőkbe foglalhatjuk.

Hangtani szempontból nevezetes a zártabb magánhangzók gyakori előfordulása, pl. *husszu* hosszú, *lábaihu* lábaihoz (mint a HBeszédben *ozchuz*) stb. Sőt megőrizte az Ehrenfeld-Codex számos alakban a szövégi magánhangzót is, a mit a HBeszéd nem mutat föl. Ilyenek: *olyu* (olv. *ollyu*) oly, *eze* (olv. *ezé*) ez, *ehsege* éhség, *mongyu* mondj; ragok előtt: *fferenczenek* Ferencznek, *zolgalatonak* szolgálatnak stb., a minőket a HBeszédben és KTöredékben is találunk (*halalut*, *bynut*). Ide tartozik az Ehrenfeld-Codexnek ama külön sajátága, hogy a múlt jele előtt a tárgyatlan alakú 3. személyben, illetőleg a befejezett cselekvés igenevében teljesebb tört mutat: *ronott* vont, *felelett* felelt, *nyomorólott* nyomorúlt stb.

Eredeti nyíltabb magánhangzót mutat a codex az *onszol* unszol igében s a több. sz. 1. személy ragjában: *ragyonk* vagyunk, *mondonk* mondunk stb.

Nyiltabb hangú még az *-ül -ül* igeképző és a hasonló hangzású névrag is, melyek *-öl -öl* alakkal fordulnak elő, sőt az utóbbi helyett *-él* sem ritka: *fordól, révésöl, repél* fordul, véresül, repül, *félöl* és *félél* fölül stb.

Megőrizte az Ehrenfeld-Codex az eredeti *m* hangot a következő szókban: *romt ront, himt hint, ezinterem ezinterem* (vö. *romlik, himlő*, népies latin *cimiterium*); továbbá a kezdő *r* t a *rimád* igében, mint a HBeszéd.

Az igeragozásban külön sajátága az Ehrenfeld-Codexnek, hogy a mélyhangú ikés igék az elbeszélő alak s a föltétes mód 3. személyében nem *-ék* hanem *-ák* raggal végződnek: *lako^zák* e h. *lako^zék, laknák* laknék stb. Ejelenséget ma csak a gyermeknyelvben találjuk meg, természetesen nem a harmadik hanem az első személyben és csak a föltétes módban, mind az ikés mind az iktelen igéknel. Feltűnő igealakja az Ehrenfeld-Codexnek a *jutandana*, mely többször előfordul, továbbá az összetett igealaknak e kettős ragozása: *tudom valek* e h. *tudom vala*. Megemlítendő még a határozó igenévnek teljesebb *-rel* és *-vala* alakja is: *cwerwluel* örülve, *nyluala* nyilván.

A névragozásban említést érdemel a *-ből* ragnak *-belől* és mélyhangú szókhoz illeszkedett *-balól* alakja; továbbá az *-ént* rag: *szája kedr^{ent}* szája kedve szerint, *isten^{ent}, világ^{ent}* stb. (ma e rag a köznyelvben csak a *rész^{int}*, *szer^{int}* és *alkulmas^{int}* szókban van meg). A *-rel* rag teljesebb *-vala* alakkal is előfordul: *alamyznauala* alamizsnával stb., s r-je még többnyire meg van őrizve. Gyakran használja az Ehrenfeld-Codex a *-t* módhatározó ragot az *s* végű mellékneveken, mint: *alázatost* alázatosan, *mélység^{est}* mélységesen stb.; ma úgy szólván csak két ilyen határozó alakunk van a köznyelvben: *örömest* és *regest*, melyekhez még a *képest* (elh^{ez} képest stb.) névutó csatolhatjuk (e h. *kepe^{sen}*).

Mondattani sajátágai közül megemlítjük e szerkezetet: *ez első tizenkett^{nek} egy^{yik}* ez első tizenkettőnek egyike (90. l.), *barátok^{nak} valam^{elyik}* barátoknak valamelyike (119. l.). E régi kifejezésmód tulajdonkép azt teszi: „a tizenkettőnek egy^{yik}”, „a barátoknak valam^{elyik}”, s az *egy^{yik}, valam^{elyik} -ik* ragja nem is egyéb mint a mai *-juk -jük* személyrag. A *kül, kivél, kívül* névutó ragtalan főnévhez járul még az Ehrenfeld-Codexben: *ajtó kül* ajtón kívül, *feld kivél* földön kívül. E szerkezet máig csak a *rendkivél* (azaz „renden kívül”) szóban maradt fenn és Vörösmarty Szózatában: „A nagy világon *e kivél* Ninesen számodra hely”. A *nélkül* névutó az Ehrenfeld-Codexben a következő eredeti szerkezetet mutatja, pl.: *ezüstnek változásánál kül* vagyis „változásánál kívül”. E kifejezésmódból a *-nál* rag az eredeti *kül* névutóval egy szóba olvadt s külön névutóvá lett.*

Az Ehrenfeld-Codexnek szókinése is igen fontos. Ugyanis számos kihalt szót találunk benne, a melyeket részben többi régibb emlékeink sem ismernek. Csak itt fordulnak elő: *hogyhana* mintba, *leuzat* és *lewzat* scandalum (egybetartozik a Nemetujvári Glosszúk *lewsag* szavával és Temesvári Pelbárt *leubezes*-ével), *csittenet, csittchenet* hallgatás, *csittchenedni* elballgatni. Igen érdekes, hogy több mai idegen eredetű szavunk az Ehrenfeld-Codexben még ismeretlen s helyettük, mint a Schlägli Szójegyzékben is (l. fönt, 86. l.), a régi

* Vö. Mondattani bírárlatok, 7. l.

magyar kifejezések járatosak; így a *templom meg egyház*, a *pusztá meg kietlen*, a *kutona még vitéz* stb.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *i* hangot rendszeren *y*-nal írja; az *ö* és *ü* közt nem tesz különbséget, a mennyiben mindkettőt rendszerint *ew*-vel jelöli; hogy mind a *cz* mind a *cs* hangot *cz*-vel fejezi ki s hogy az *f* betűt néha minden jelentőség nélkül megkettőzteti (*f̄fereenz* Ferenez, *f̄farkas* farkas).

Szövegmutatványul a farkas megszelidítéséről szóló részt közöljük (a codex 146—153. lapjairól), hasonmásban pedig a 66. lapot mutatjuk be, minthogy a fölvett szövegből facsimilét nem szerezhettünk.

1. A farkas megszelidítése.

(Ehrenfeld-Codex 146—153. 1.)

A szöveg betűszerinti olvasása.*

Az fordolt farkasrol: ky
b odog fereneznek myatta
fordola nagy zewledsegre

TEwrtenek nemy czudalatossag es
tyztes emlekezesuel melto Eugubia
varasaban mykoron meglen eluala zent
Attya Mert vala Eugubia varasanak
tartomanyaban egy [f] zernyw farkas
testenek nagysagaua! es gywlhewzes-
nek ehsegeuel kemenseges: ky nemczak
baromy lelkeseket veztualel De embe-
reket es azonhokot es: megmaruala
vgy hogy mend az polgarok tartat-
nakuala azanna dewgben es felelemben
hogy mend fegyuerkeduen mednek
uala mykoron yarnakuala azuaras
fewlden hogyhana kelletuolua men-

A szöveg eredeti kiejtése.

Az fordolt farkasról,¹ ki bódog Fe-
reneznek miatta² fordóla nagy szöléd-
ségre.³

Történek némi csudálatosság⁴ és tiszt-
tös⁵ emlékezésvel méltó⁶ Eugubia vára-
sában,⁷ mikoron⁸ méglen⁹ él vala szent
attya.¹⁰ Mert vala Eugubia városának
tartományában¹¹ egy szörnű farkas
testének nagyságával és gyűlhözésnek
éhségével¹² keménségös,¹³ ki némesak
baromi lélkösököt¹⁴ veszt vala el, deem-
börököt és asszonyokat¹⁵ és megmar
vala, úgyhogy mend az polgárok tartat-
nak vala azannyi¹⁶ dögben és félelöm-
ben, hogy mend fegyverködén mednek
vala,¹⁷ mikoron járnak vala az város
földén, hogyhana¹⁸ kellett volna men-

A mutatványnak megfelelő latin szöveg.

¹⁵⁵ De lupo redacto per beatum Franciscum in magnam mansuetudinem.

Accidit quoddam mirabile et celebri memoria dignum in ciuitate eugubi
dum adhuc sanctus Franciscus uiueret. Erat namque in territorio ciuitatis
eugubie quidam lupo terribilis magnitudine corporis et ferocissimus rabie famis.
qui non solum animalia destruebat sed et homines et feminas devorabat: ita
quod omnes cives in tanta peste ac terrore tenebat quod omnes ibant muniti
cum egrediebantur terram: ac si deberent ad bella funesta procedere.

* A kettős függő vonal (||) után álló számok a codex lapszámai; a függő vonalak
tehát a codex eredeti lapjainak végét jelzik. A szögletes rekeszbe [ ] tett szók vagy
betűk az eredetiben keresztül vannak húzva vagy feléjük írt pontokkal (l. a hasonmás)
vannak törlendőknek jelezve. A kisebb betűk föloldott rövidítések, a ritkított szók pedig
a codexben színes betűkkel vannak írva.

nyek erewshadra De maga fegyueresek sem arthatnakuala az mondot farkasnak fogay ellenn ky gonoz zerenczenek myatta elewllewlyual nem menekethetkuala fene gyewlhewtsegetewl Azert ezenne felelm mend meghata ewkewt : hogy valaky nagy elyg mer uala kymenny az varasnak kapuya kewl Azert vr ysten akara meg yelentyen ez felewl mondot polgaroknac || ¹⁴⁷ zent fferencznek zentseget Mykoron lakoznak vgyanottan meg muta' a czudalatos myelkedetnek myatta Mert zent ferencz kewnycwrewluen raytok : zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny Azt az polgarok meg ertuen mondnakuala neky Attyamfya ferencz az kapukewl ne menyé Mert az farkas ky ymmaran sok embereket megmart mendenestewlfoguan tegedet megewl De zent ferencz hyuen vr iesus cristusba ky minden testy lelkeseknek vralkodoya nem payzual fegyuerkedet auagy pykonhokual De zent kerestnek jegyuel jegyzuen magat ky mene az kapon : [mend tarsual minden byzodalmat vete vr istenbe kyk ewbenne hyendnek tezy ewkewt minden seregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscoson es [Es] yaspiskyon nemezak farkason De es

niök erős hadra. De maga¹⁹ fegyverésék sém árthatnak vala az mondott farkasnak fogai ellenn ;²⁰ ki gonosz szerencsének miátta előllöli vala,²¹ nēm menekethetik vala²² fene²³ gyűlűhőtségétől.²⁴ Azért ezennye²⁵ felelm²⁶ mēnd meghatá²⁷ ökö, hogy valakinagy elig²⁸ mér vala kimēnni az várasnak kapúja kül.²⁹ Azért űr Isten akará megjelēnteni³⁰ ez felölmondott polgároknak Szent Ferencznek szentségét, mikoron lakoznák³¹ ugyanottan, megmutatá csudalatos mivelkedetnek miátta.³² Mert Szent Ferencz könyörölven rajtok, szerze magát az mondott farkasnak eleibe mēnni.³³ Azt az polgárok megértvén, mondnak vala³⁴ néki : Attyámfia Ferencz, az kapú kül nē mēnjē,³⁵ mert az farkas, ki immáran³⁶ sok embereket megmart, mēndēnēstől fogván³⁷ tēgēdet megl. De Szent Ferencz híven űr Jēzus Krisztusba, ki mēndēn testi lēlkēseknek³⁸ uralkodója, nēm paizsval fegyverkedēt³⁹ avagy pikonhokval,⁴⁰ de szent kēresztnek jegyvel jegyzvén⁴¹ magát, kinnēne az kapón [mēnd] társával, mēndēn bizodalmt vete űr Istenbe. Kik őbenne liendnek, tēszī⁴² ökö mēndēn sereg nélkül⁴³ nyomtatni és jártatni⁴⁴ bazaliskoson⁴⁵ es [és] jaspiskijón,⁴⁶ nēmesak farkason, de es

---

Nec tamen sic armati valebant dicti lupi mortales dentes ac truculentam rabiem euadere. Qui eidem per infortunium obuabant. Verum tantus terror omnes inuasit, quod vix aliquis extra portam civitatis audebat exire. Volens autem deus notificare sanctitatem sancti Francisci ciuibus supradictis: cum sanctus moraretur ibidem ostendit per effectum mirabile. Nam sanctus Franciscus compatiens illis disposuit exire obuam dicto lupo. Cui ciues sentientes hoc. Frater Francisce ne portam ex eas: quia lupo qui iam multos homines denorauit: penitus te occidet. Sanctus vero Franciscus sperans in domino iesu christo qui vniuerse carnis spiritibus dominatur. non clypeo protectus aut galea: sed signo sancte crucis se muniens exiuit portam cum socio totam fiduciam iactans in domino: qui credentes in eo facit sine lesione aliqua super basiliscum et aspidem ambulare et conculcare non solummodo lupum sed et

orozlanyon es sarkanyon Es ezkeppen cristusnak hywseges zolgaya fferencz Nem panczelual ewltewztetuen auagy tewruel nem yuet vyseluen auagy hady fegyuereket De zentseges hytuek vertuel kereztnek yegyuel jegyzettetteten Ragada vtat eleybe Es ew felelmnelk ||¹⁴⁸ ewl allhatatost kezde elmenny Es yme sokaknak latasara az helyekrewl kykre nezny felhaktakuala Az zewrnyew farcas mendenestewlfoguan zaya felnyttuan zent ferencz ellen futtuala: ky ellen zent fferencz vete kereztnek jegyett ewtewlees tarsatoles farkast meg elhnyettuen es fvtamasat meg tarta ysteny erewnek myatta: es kemenen meg nytot zayat belrekezte Es annakutanna hozza hyuan ewtett monda neky: yewy ydee Attyamfya ffarkas es cristusnak felewle paranczolok neked hogy sem nekem sem egyebnek valakinek arez: Chuda: legottan kerezte leuen bel rekezte ew zewrnyew zayat: es az paranczolat leuen legottan magat feye haytuan leteryezte zent ferencznek labayhoz: farkasbalol lewn baran De ezkeppen fekewnek monda Attyamfya farkas te tewtell sok kart ez tartomanyban yzanyw gonoz tetelme ket tewkelletel: Teremtettek yrgal-

oroszlányon és sárkányon. És ezképpen Krisztusnak hívségös szolgája, Ferencz, nem pánczéval öltöztetvén avagy törvel, nem ívet viselvén avagy hadi fegyverékét, de szentségös litnek vértével,⁴⁷ kérésztnek jegyével jegyzettettétvén,⁴⁸ ragadá útát eleibe és ő félelm nélkül állhatatost kezde elmenni. És ímé⁴⁹ sokaknak kítására, az helyekről, kikre nézni félháltak vala, az szörnyő farkas mőndőnőstől fogván szája félnyitván⁵⁰ Szent Ferencz ellenn fut vala, ki ellenn Szent Ferencz veté kérésztnek jegyét, ő töle és,⁵¹ társától és farkast meg-e hnyétvén,⁵² és futamását⁵³ megtartá⁵⁴ isteni erőnek miáttá, és keményen⁵⁵ megnyitott száját belrekeszté.⁵⁶ És annakutánna hozzá híván őtet, monda néki: „Jőj ide,⁵⁷ attyámfia farkas, és Krisztusnak felőle⁵⁸ parancsolok nékéd, hogy sém nekém sém egyebnek valakinek árts.”⁵⁹ Csuda: legottan kérészt lévén,⁶⁰ belrekeszte ő szörnyő száját, és az parancsolat lévén,⁶⁰ legottan magát feje-hajtván léterjeszté Szent Ferencznek lábaihoz. Farkasbalól lőn bárány. De ezképpen fekőnek⁶¹ monda: „Attyámfia farkas, tő töttél sok kárt ez tartományban, iszanyű gonosz tetelme ket⁶² tökellőtél,⁶³ teremtettekét⁶⁴ irgal-

leonem et draconem. Et fidelissimus christi miles Franciscus non lorica succinctus nel gladio. non archum baiulans uel arma bellica: sed sento ||^{155b} sanctissime fidei signo munitus iter aliis dubium ipse carpere constanter incepit. Et ecce multis cernentibus de locis in quibus aspectandum ascenderant. Lupus ille terribilis contra sanctum Franciscum aperto totaliter ore ecurrit: contra quem sanetus Franciscus opposuit signum crucis et tam a se quam a socio virtute diuina lupum compescuit: et eursum retinuit ac os crudeliter apertum conclusit. Et advocans lupum illum ait. Ueni huc frater lupe: et ex parte iesu christi tibi præcipio quod nec mihi nec alteri noceas. mirabile dictu: statim facta cruce clausit os terribile. Et facto mandato statim se ad pedes sancti Francisci inclinavit. De lupo iam factus est agnus capite inclinato prostravit. Sic autem iacenti dixit sanctus Franciscus lupo. Frater lupe tu facis magna damna in partibus istis: et horrenda maleficia perpetrasti creaturas dei sine misé-

massagnalkewl elueztuen De nemczac
oktalantermezeteket el neztettel es meg
ewlel [ewl] es meg maral De es embe-
reket ystennek zemelyere teremtet-
ket Azert te melto nagy zewrnyew halál-
ual mykeppen gonoz toluay gyol ||¹⁴⁹
kos: kyert mend te ellened ewuewlt-
nek es zuguak Es teneked mend ez
varas ellensseged De Attyamfiam far-
kas en akarok tekewzted es ez embe-
rekkewzt bekeseget tenny. Vgyhogy te
tewled touaba megne sertessenec Es
teneked menden el mult vetkedett meg
boczatyak vgyhogy sem ebek sem em-
berek tuaba nem ewzewznek Es az
farkas testenec es farkanac es fyleynek.
es feynek haytasaua mutattyauala
menden keppen fogadny azokat kyket
zent ferencz monduala Es monda zent
ferencz Attyamfiam farkas De hogy
keltened ez bekeseget tenned. en fo-
gadam te neked hogy addeglan adatok
neked eleg elesetet. ez varasnak em-
beri myatt myglen elz Vgyhogy touaba
ehseget nem vallaz Mert en hyzem
hogy te valamyt gonozol tewtel: te [h]
ehsegednek gyewlhewzsegeert tewted:
De en attyamfya farkas. myert en te-
neked keresek yly kegyelmet akarom
hogy fogagyad ennekem hogy sonha

masságnál kül⁶⁵ elvesztvén. De nem-
csak oktalan természeteket elvesztettél
és megölél és megmarál, de és embere-
ket.⁶⁶ Istennek személyére teremtette-
ket. Azért té méltó vagy szörnyő halál-
val, miképpen gonosz tolvaj gyolkos.⁶⁷
Kiért⁶⁸ mēnd té ellened üvöltnek és
zúgnak, és té nékēd mēnd ez város
ellenségēd. De attyámfiám⁶⁹ farkas,
én akarok té köztēd és ez emberek közt
békességēt tenni, úgyhogy té tōled to-
vábbá mēg nē sértessenek, és té nékēd
mēndēn elmúlt vétkēdēt megbocsátják,
úgyhogy sēm őbēk sēm emberek to-
vábbá⁷⁰ nēm őznek.⁷¹ És az farkas
testének és farkának és fileinek és fei-
nek⁷² hajtásával mutatja vala mēndēn-
képpen fogadni⁷³ azokat, kiket Szent
Ferencz mond vala. És monda Szent
Ferencz: „Attyámfiám farkas, de hogy
kēll té nékēd ez békességēt tēnnēd.⁷⁴ Én
fogadam té nékēd, hogy addēglan ada-
tok nekēd elég elesētēd ez városnak em-
bēri⁷⁵ miātt, miglen élsz, úgyhogy to-
vábbá éhsētēd nēm vallasz;⁷⁶ mert én
hiszēm, hogy té valamit gonoszól tōt-
tél,⁷⁷ té chsēgēdnek gyūlhōzsēgēért⁷⁸
tōttēd. De én attyámfiám farkas, miērt⁷⁹ én
té nekēd keresēkilly kegyelmet, akarom,
hogy fogadjad én nekēm, hogy sonha⁸⁰

ricordia destruendo. Non solum autem irrationabilia destruis: sed quod detestabi-
lius est occidis et deuoras homines ad imaginem dei factos. Unde tu es dignus hor-
renda morte mutilari tanquam prædo et pessimus homicida. propter quod clamant
omnes contra te et murmurant: et est tibi tota ciuitas inimica. Sed frater lupe
ego uolo inter te et homines istos facere pacem ita quod ipsi a te amplius non
ledantur: et tibi omnem offensam præteritam dimittentes: nec canes nec homi-
nes te amplius persequentur. Et lupus gestibus corporis et cauda et aurium et
capitis inclinatione monstrabat illa: que sanctus dicebat omnimode acceptare.
Et ait sanctus Franciscus. Frater lupe ex quo tibi pacem placet facere istam.
Ego promitto tibi quod faciam tibi dari expensas continuas donec vixeris per
homines ciuitatis istius: ita quod nunquam famem patieris amplius: quia ego
scio quod quicquid mali facis: facis propter rabiem tue famis. Sed frater mi
lupe ex quo ego acquiram tibi talem gratiam. Uolo quod promittas mihi

valamely lelkest meg ne serezh. auagy embert. sem valamý kart mendennew al'atban tenny ne mery ffigadod ennekem vgy Es az farkas tettetes jegyet kyt feye hay ||¹⁵⁰ tuan fogaduala tenny mend azt kyk neky paranczoltatnakuala Es zent ferencz monda Attyamfya en akarom hogy te agyad ennekem hitedet hogy byzuan lyhetnec annak kyt fogaez Es mykoron kiteryeztettenala zent ferencz kezét lytuetelert: az farkas fel emele elsew yob labat es zepen vete zent ferencznek kezebe az hogy jegyet adhattyauala Tehat zent ferencz monda Attyamfyay farkas en paranczolok tenek vr yesus cristusnak neuebe hogy yewel uelem es ma semmyt ne ketelkegyel hogy meunywukel ez bekeseget tenny vrnak neuebe Es az farkas legottan el megyenuala zent ferencznek vtanna mykeppen zeled baran: kyt latuan az varasbelyek kezdenek ygen czudalkodnya Es az hyr legottan mend az varaszerte meg hyrhewuek Vgyhogy mend aggok es hewsek ferfyak es azony emberek nemesek es nemtelenek az varasnak vezayara gyewlekezenek: holot zent ferencz lakozykuala az farkasual De ez nepnek sokassaga

valamelly lelkést⁸¹ még nem sértsz, avagy embért, sém valami kárt mēndēnnēmő állatban⁸² tēnni nē mérj. Fogadod én nekēm úgy? És az farkas⁸³ tettetés⁸⁴ jegyét, kit feje hajtván fogad vala tēnni mēnd azt, kik néki parancsolatnak vala. És Szent Ferencz monda: „Attyámfia, én akarom, hogy tē adjad én nekēm hitēdēt, hogy bízván lyhetnēk annak, kit fogadsz.”⁸⁵ És mikoron kiterjesztette vala Szent Ferencz kezét⁸⁶ hitvételért, az farkas fēlemele első jobb lábát és szépen veté Szent Ferencznek kezébe, az hogy⁸⁷ jegyét adhatja vala. Tēhát Szent Ferencz monda: „Attyámfia⁸⁸ farkas, én parancsolok tē nekēd⁸⁹ úr Jēzus Krisztusnak nevébe, hogy jōvel⁹⁰ vélem és ma sēmmit nē kétēlkēdjél, hogy mēnjōnk el ez bekessēgēt tēnni Ūrnak nevébe.” És az farkas legottan elmēgyēu vala Szent Ferencznek utānna, mikēppen szēléd bárány. Kīt látván az varasbēliek, kezdenek igēn csudālkodnia.⁹¹ És az hír legottan mēnd az varas szērtē⁹² mēghīrhōvők,⁹³ úgyhogy mēnd aggok és hōsők,⁹⁴ férflak és asszony-embērők, nēmēsők és nēmtelenők az varasnak ueczājāra gyūlekēzēnek, holott⁹⁵ Szent Ferencz lakozik vala az farkasval. De ez népnek sokasága

quod ||¹⁵⁶ nunquam aliquod animal ledas uel hominem nec etiam damnum in cunctis rebus inferre præsumas: promittis mihi ita? Et lupus signum euidentis inclinato capite fecit quod promittebat facere illa que ei imponebantur. Et sanctus Franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod tu des mihi fidem ut possim confidenter credere quod promittis. Et cum extendisset sanctus Franciscus manum pro recipienda fide. Lupus etiam lenauit pedem anteriorem dextrum et blande posuit super manum sancti Francisci signo quo poterat fidem dando. Tunc sanctus Franciscus ait. Frater lupe præcipio tibi in nomine iesu christi quod uenias amodo mecum nihil dubitans: ut eamus ad faciendum pacem istam in nomine domini: et lupus obediens statim ibat cum sancto Francisco tanquam mansuetus agnus. Quod videntes illi de ciuitate ceperunt uehementer mirari: hec nouitas statim per totam insonuit ciuitatem: ita quod omnes tam senes quam iuuenes tam mulieres quam mares tam populares quam nobiles ad plateam

gyilekezuen: feltamada bodog ferencz
stewn czudalatos predicaciót mond-
uan: hogy lelkesek kewzybe ysten-
tewl bewnert boczáttatnak ||¹⁵¹ ylyen
halalok es hogy vezedelmesb legyen
pocol tewzenek telhetetlen langa ky
val ewrewkewl ewrewke karhoztakot
marny hodnem mynt farkasnak gye-
lewthege ky lelket megnem ewlhet
hanemczac testet Es mynt kel felny
embernek pocol kynyaba merewlestew:
haegy kewsded lelkes ezenne sokassa-
got yly felelemben es vezedelben tart-
uala Azert en dragolatosim fordolyatok
ystenhez es tegyetek penetenczet es a
farkastol meg zabadoyt tyteket vr ysten
ez vylagan es yewuendewn meg maro
pocolnak tewzetewl Es ez monduan:
monda: halgassatok en dragalatosim
ez farkas ky yt elewtetek al. fogada
ennekem es fogadasabalol hytet ada:
ty veletek bekesseget tenny Es sonha
meg nem sert tyteket valamyben ha
mynden napon fogattok neky adnya
eleg eledelt Es en az farkasert kezes-
lezek hogy bekessegnek kewtelett crew-
sen meg tartya Tehat mend az gyew-
lekeztek: nagy ewueltesuel fogadak:
egyetlenben eltetny az farkast: Es te

gyilekëzvén, feltámadá⁹⁶ bódog Ferencz
s tön csudálatos prédikációt,⁹⁷ mond-
ván: hogy lélkésék közibe Istentől bü-
nért bocsáttatnak ilyen halálók és hogy
veszédelmesb légyen pokol tüzének tel-
hetetlen lánga,⁹⁸ ki vall örököl öröké
kárhoztakot marni,⁹⁹ hodnëm mint¹⁰⁰
farkasnak gyűlhöttsége, ki lélkét mæg
nëm ölhet, hanëm csak testét: és mint
këll fëlni embërnek pokol kinjába merő-
léstől, ha äggy küsded¹⁰¹ lélkës ezeny-
nyé sokaságot illy félelëmben és veszé-
del(m)ben¹⁰² tart vala. Azért én drágo-
látosim, fordóljatok Istenhöz és tē-
gyetëk penetënczét.¹⁰³ és a farkastól
mëgszabadojt¹⁰⁴ titëkët úr Isten ez
világon¹⁰⁵ és jövëndön mëgmaró pokol-
nak tüzétől. És ez mondván, monda:¹⁰⁶
,Hallgassatok, én drágalátosim: Ez
farkas, ki itt elöttetëk áll, fogadá én
nékëm és fogadásábalól¹⁰⁷ hitët ada, ti
véletëk bëkessëgët tënni, és sonha mëg
nëm sért titëkët valamiben, ha min-
dën napon fogadtok néki adnia¹⁰⁸
ölég eledelt. És én az farkasért kezes lé-
szëk, hogy bëkessëgnek kötelët¹⁰⁹ erősen
mëgtartja. Tehát mënd az gyülekëz-
tek¹¹⁰ nagy üvöltëssel fogadák, äggyet-
lenben¹¹¹ ëltetni az farkast. ,Es tē

ciuitatis simul conuenerunt ubi beatus franciscus morabatur cum lupo. Congre-
gata vero populi multitudine surgens beatus franciscus fecit praedicationem illis
mirabilem dicens inter alia. Quomodo propter peccata tales pestilentie a deo per-
mittuntur. Et quomodo sit periculosior flamma uorax gehenne que habet in eter-
num denotare damnatos quam rabies lupi qui non potest occidere nisi corpus. Et
quam sit pauendum in hiatum infernale demergi quando tantam multitudinem
vnum paruum animal in tanto pauore et periculo uos detinebat. Reuertimini
charissimi igitur ad dominum et facite penitentiam dignam: et a lupo liberabit
uos dominus in presenti et in futuro ab igne baratri deuorantis. Et hys dictis
ait. Audite charissimi frater lupo qui hic coram uobis astat promisit mihi et
de promissione fidem exhibuit |^{156b} facere pacem uobiscum: et nunquam uos
in aliquo ledere. Si autem promittitis sibi omni die expensas necessarias exhi-
bere: et ego pro ipso lupo fide iubebo quod pactum pacto firmiter obseruabit.
Tunc omnes ibi congregati cum clamore ualido promiserunt lupo nutrire

attyámfia farkas fogadod tartany ez zegewdest ez polgaroknak hogy sem lelkest sem valumynemew ||¹⁵² allatot meg ne serezh Es az farkas yelentuen feyenek haytasauul testenek farkanak es fyleynek zep mutatasyual: magat yelennen mutattyauala az fogadast tartany Es zent ferencz monda Attyámfia farkas en akarom hogy nykeppen adad nekem hytedewt mykoron meglen valank az varasnac capuya kewl azonkeppen yt mynd ez nepnek elewte agyad nekem hytedet hogy ezeket tarzad es engem te erted kezesleuen el ne hagy Tehat az farkas yo laba fel emeluen ada hytytt zent ferencznek kezebe ew kezesenek: Mend ott alloknak elewte Es lewn oly czudalatosság es ewrewm zent ferencznek mynd yly aytatossagaert es czudanak vysagaert Es farkasnac es nepnek bekessegert hogy mend ewnewltenek hugyokra gyczerne es alduan vr iesus cristust: ky boczata nekyk bodog ferenczet es ewkewt ew erdelme myatt az kemen gonoz vadnak zayabalol meg zabadoyta Es yly zernyew halalbol bekesegbe es nywgodalomba vette Azert az naptolfoguan az farkas es az nep. zent ferencznek myatta zerzet bekeseget tar-

attyámfia farkas, fogadod tartani ez szegődést ez polgároknak, hogy sém lélkést, sém valaminémő állatot¹¹² még né sérts'. És az farkas jeléntvén fejének hajtásával, testének, farkának és fileinek szép mutatósival, magát jelénne¹¹³ mutatja vala az fogadást tartani. És Szent Ferencz monda: „Attyámfia farkas, én akarom, hogy miképpen adád nekém hitődöt,¹¹⁴ mikoron méglen valánk az városnak kapúja kül, azonképpen itt mind ez népnek előtte adjad nekém hitédöt,¹¹⁴ hogy ezeket tartsad és engém, té értéd kezes lévén, el né hagyj'. Téhát az farkas jó lába¹¹⁵ fél-emelvén adá hitit Szent Ferencznek kezébe, ő kezesének, mēnd ott állóknak előtte. És lőn olly csudálatosság¹¹⁶ és öröm Szent Ferencznek mind illy ájtatosságáért és csudának újságáért, és farkasnak és népnek békesség(é)ért,¹¹⁷ hogy mēnd üvöltének húgyokra,¹¹⁸ gyicsérvén és áldván úr Jézus Krisztust, ki bocsátá¹²⁰ nekik bódog Ferenczöt és ökököt ő érdelme¹²¹ miátt az kemény gonosz vadnak szájábólól mēgszabadojtá, és illy szērnyő balálból békességbe és nyugodalomba vette. Azért az naptól fogván az farkas és az nép Szent Ferencznek miátt szērzett békességét tar-

---

quotidie. Et sanctus franciscus coram omnibus dixit lupo. Et tu frater lupe promittis sernare pactum istis scilicet quod nec animal nec personam aliquam ledas. Et lupo insinuans cum inclinatione capitis et gestibus corporis et cauda et blandimentis se seruaturum pacta promissa omnibus euidenter monstrauit. Et sanctus franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod sicut tu dedisti de hoc mihi fidem cum extra portam essemus. Ita hic coram toto populo des mihi fidem quod ista seruabis: et me in fideiussione pro te facta minime derelinques. Tunc lupo leuato pede dextro dedit fidem in manu sancti Francisci fideiussoris sui coram cunctis astantibus. Et facta est tanta admiratio et gaudium omnium tam pro deuotione sancti francisci quam pro nouitate miraculi quam insuper pro pace lupi et populi: ut omnes clamarent ad sydera laudantes et benedicentes deum qui misit eis sanctum franciscum: et eos meritis ipsius de ore fere pessime liberauit; et de tam horrenda peste in pace reposuit et quiete. Ex illo ergo

tak: Es az farkas ket ezde eztendeyg eluen az varas zerte aytorol aytora megyenua ||¹⁵³ koldolny senkyt meg-nem sertuala sem meg-nem sertettetykuala valakytewl: tyztesen eltetuen es hogy czuda sonha sem egyeb ew ellene nem vgatuala Az vtan az farkas meg aguan meg hala Mert ez mondot farkasnac bekeseges es engedelmes bekesegen az polgarok ygen bankodanac: mert valamikor zent ferencznek vezayan yaruala zent ferencznek yozagat es czudalatos zentseget elmeyekbe hywyakuala iesos cristusnak gyczere-tyre amen:

ták. És az farkas két¹²³ esztendeig él-vén, az váras szerte ajtóról ajtóra meggyénvala koldólni; sénkit még nem sért vala, sém még nem sértettetik vala valakitől, tisztésen éltetvén.¹²³ És hogy csuda: ¹²⁴sonha sém éggy éb¹²⁵ ő ellenne nem ugat vala. Az után az farkas megaggván.¹²⁶ meghala. Mert ez mondott farkasnak békesség és engedelmes békességén az polgárok igen bánkódának, mert valamikor Szent Ferencznek ucczáján jár vala, Szent Ferencznek jószágát¹²⁷ és csudalatos szentségét elméjébe hívják vala Jézos Krisztusnak gyicséretire. Ámön.

die lupus populo populus lupo pacta per sanctum franciscum ordinata seruauit et lupus per duos annos viuens: et per ciuitatem ostiatim victimas neminem ledens: nec ipse lesus ab aliquo fuit curialiter enutritus. et quod mirum est nunquam latrabat canis aliquis contra eum. Tandem frater lupus seniens mortuus est. de cuius absentia ciues plurimum doluerunt: quia dicti lupi pacifica et benigna patientia quandocunque per ciuitatem pergebat sancti francisci virtutem et sanctitatem mirificam in memoriam reuocabant. Ad laudem domini nostri iesu christi.

Jegyzetek.*

1. *fordólt farkas*. am. megtért, megszelídült. Vö. ma is *Pál fordulása* am. Pál megtérése.

2. *Ferencznek miáttá*, ma: *Ferenc miatt*. A névutónak hasonló szerkezete többször olvasható régi emlékeinkben, az Ehrenfeld-Codexben pedig egészen közönséges. Ma is mondjuk: *ennek utána* e h. *ez után*. Vö. *«imádva jérniaknak általa»* (VÖRÖSMARTY: *Az úri hölgyhöz*). A *miatt* az Ehrenfeld-Codexben a mai *által*-nak felel meg. Második szótagja valószínűleg *á*-val olvasandó, mert a pontosabb helyesírású nyomtatványokban sok helyütt *miátt* alakot találunk (l. *Nyelvtört. Szótár*).

3. *szölédségre*, am. szelídségre. Az első

szótag *ö*-je a zárt *ē* helyett a codexíró nyelv-járásának sajáttsága. Az *é* a mai *í*-nek szabályszerű megfelelője (v. fönt, 16. l.).

4. *némi csudálatosság*. A *némi* szónak itt 'quoddam' jelentése van, mint a latin eredeti is mutatja. Ma ritkán használjuk; általánosabb használata csak a *-leg* ragos *némileg* szóban van, magábau pedig kezd 'egy kevés, csekély' jelentést venni föl; pl. *némi jutalom reményében* stb.

5. *tisztés*, itt annyi mint 'celeber'.

6. *emlékezésvel méltó*. Ma a *méltó* mellett *-ra* *-re* ragot használunk. Itt nyilván a latin ablativusnak ügyetlen fordításából magyarázható.

7. *várasában* v. *várassában*. E régi

* Innen kezdve jegyzeteink czímzavarában a régi szókat, a mennyiben megállapítható, kiejtésük szerint írjuk; az eredeti írásmódot csak ott tartjuk meg, a hol a kiejtés biztosan meg nem határozható, vagy a hol épen az orthographiára nézve kell észrevételt tennünk.

váras-ból (azaz ,várral ellátott hely') lett a mai *város*, a: o változással (l. fönt, 16. l.). *Vár*-ból *váras* olyan mint *ház*-ból *házas*.

8. *mikoron* v. *mikoronn*, a *mikor* köztőszónak teljesebb alakja: *mi koron*, vagyis ,a mely időn, a mely időben'. (Vö. *midön*, ebből: *mi időn*.) A raginak kettős *nn* el való ejtését más nyelvenlékeknek pontosabb írása alapján tehetjük föl. (Vö. fönt 19. l.)

9. *méglen*, am. *míglén*. Vö. *holtomíglén*. A *még* ugyanis nem egyéb mint a *mi* névmásnak -*ig* (régebben -*ég*) ragos alakja: *mi-ég: *még*: *míg*.

10. *zent Attya* » *szent attya*, am. *szent atya*, t. i. Sz. Ferencz. Az *atya* szót úgylátszik hosszú *ty*-vel ejtette az író, mert állandó *ty*-nal írja. Harmadik személyraggal ma is *atya* azaz *attyá*-nak ejtjük s az ilyen fogalmak épen 3. személyű raggal vannak leginkább használatban.

11. *tartományában*, am. *határában*, *vidékén*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

12. *gyűlhweszesnek* » *éhségével*, olv. ,gyűlhözésnek (v. gyűlhözésnek) éhségével'. A latin eredeti szerint (rabie famis) helyesebb volna: *éhségnek gyűlhözésével*. A szó e helyén kívül másutt nem fordul elő, azonban összefügg az alábbi *gyűlhwetseg* és *gyűlhwesseg* főnevekkel, melyek szintén csak az Ehrenfeld-Codex sajátjai.

13. *keménységés*. A lat. *ferocissimus*-t fordítja vele, a mint hogy általában ilyen -*ságos* -*séges* vagy -*ságú* -*ségű* melléknemekkel (*szépségű* stb.) adja vissza codexünk a felsőfokot, a melynek *lea*-gel szerkesztett kifejezőmódja csak később fejlődött ki.

14. *baromi lélkészket*, am. állatokat. Magát a puszta *lelkes* szót is használja codexünk s egyéb codexek is ,állat' értelemmel, s nyilván a latin *animal* mintájára képeztek régi íróink, a mely hasonlókép a lelket jelentő *ánima*-ból származik.

15. *aszonyokot*, am. asszonyokat. A tárgyrag előtti magánhangzónak e zártsága a több. számú és személyragos névszókou jellemző sajátja az Ehrenfeld-Codexnek. Ilyenek pl. *magamot*, *fiadot* stb. s alább ökök őket.

16. *azanna*, olv. ,azannya' v. ,azanná', akkora, annyi. Voltaképen am. *az annyi*. Az *annya*-ban az eredeti *nyáj* szó (*az nyáj*) még egészen fölismerhető; később *annye* és *annyi* lett belőle. Az egész szóban tehát a mutató névmás kétszer fordul elő (*az-az-*

nyáj). A Bécsi és Münchener Codexnek *n*-es írása, a hol pedig *n* és *ny* (ñ) meg vannak egymástól különböztetve, az *azanna*-olvasást teszi ajánlatosabbá. (Vö. alább 114. l.)

17. *médnek vala*, am. *mennek vala*. Az Ehrenfeld-Codexnek egyik sajátja a *megy* igének ez az alakja, mely valószínűleg *meggynek*-ből származik *gy: d* változással, mint *vaggyak* helyett *radnak*.

18. *hogyhana*, am. *mintha* (vö. bevez.). Alakjáról l. *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 30. és SIMONYI: *Magy. köztöszók* III. 148.

19. *de maga*, am. *de*, azonban. Régi nyelvünkben a *maga* ,azonban' jelentésű kötőszó is volt, a melyet *de*-vel kapcsolatban is használtak. (Vö. SIMONYI: *Kötőszók* I. 197.)

20. *ellenn*, am. *ellen*. A szóvégi kettős *nn* nem pusztán orthographiai fölösleg, a meny-nyiben más emlékekben is előfordul (pl. a Nemetújvári Glosszában 363. l.), s bizonyára eredetibb ejtismódot jelez. Egybevethető régi íróink *után* írásával, a melyet személyragozva ma is így ejtünk: *utánnam* stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 306.)

21. *előllőli vala* (az utolsó betű, a csak tolllábából maradhatott el), am. előlelte, előtalálta, találkozott vele. Előfordul még a Virginia-Codexben. A *lel* ige régebben s néhol ma is *lél*-nek hangzik s ez utóbbi ejtésnek tájnyelvi változata (*é: ő*) az Ehrenfeld-Codex *löl* alakja.

22. *menekéthetik vala*, am. *menekedhetik vala*. Az író a *d* helyett a kiejtést követve *t*-t írt.

23. *fene*. Itt melléknévül van használva ,vad, kegyetlen, iszonyú' jelentéssel, a mi igen közönséges régi emlékeinkben. E melléknévi használat maradványa a mai *fene gyerek* kifejezés.

24. *gyűlhwetsegetewl*, olv. gyűlhöttségétől v. gyűlhödtségétől, ugyanazon alapszóból, a melyből a föntebbi *gyűlhweszes* származik. Ha ez utóbbinak alapszava egy *gyűlhöszik ige volt, akkor ehhez a *gyűlhöttség* úgy viszonylik, mint *nyugodtság* u *nyug(o)szik*-hoz.

25. *ezenne*, olv. ,ezennye' v. ,ezenné', am. *ennyi* (vö. fönt *azanna*).

26. *félelm*, am. *félel'm*. Vö. *hololm* hatalom a HBeszédben.

27. *mégthatá*, am. megszállta. Ez igét ma hasonló kifejezésben nem használnók, noha mai jelentése sem egyéb voltaképen, mint ,megszáll, átjár'.

28. *nagy elig*, am. nagy alig, alig-alig. Az *elig* szót *alig* helyett használja ARANY János is *Kereházában*: «Sötét az éj: *elig-elig* Hogy a vízfény fehérelik» (9. verssz.). A *nagy* melléknév használatára nézve vö. *nagy búsan*; «szarvát öklelőre *nagy*-le bocsátotta» (ARANY: *Toldi* IX. é.) stb.

29. *kapuja kül*, am. kapuján kívül (l. bevez.).

30. *mégjelentení*, am. megmutatni. Közöséges ily jelentéssel a régiségben.

31. *lakoznák*, am. lakoznék (l. bevez.). Az igemód használata itt, mint számos mellékmondatban, latinos és codexeinknek ez általános jellemző vonása.

32. *csudálatos mívelkedetnek miátta*, am. csudálatos *mívelkedet* (művelkedés) v. i. esodátétel által.

33. *szérsé magát az mondott farkasnak eleibe menni*, am. elhatározta magában, hogy elébe megy a mondott farkasnak. A *szerez* ige hasonló jelentéssel többször is előfordul nyelvemlékünkben. A főnévi igenév (*menni*) használata latinos (*ecire*). Az *eleibe* (e h. elejébe) a 3. szem. birtokosragnak régibb alakját mutatja, a melyet a népnyelvben ma is megtalálunk. (Vö. SZINYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150—151. és 201.)

34. *mondnak vala*, am. szólnak vala. A *mond* igének e tárgyatlan használata ma is megvan az *úgy mond* kifejezésben. Vö. még: «*Monda* Hunor: itt leszáljunk. Megitasunk. meg is háljunk: *Monda* Magyar: virradattal Visszatérjünk a csapattal» (ARANY: *Rege a csoda-szarvasról*). Említésre méltó a *nak* előtti csonka tö; ma a köznyelv *mondanak* alakot használ, de a népnyelvben megvan a *mondnak*, *monnakejtés* is.

35. «*ne menyje*», nē mēnjē, am. ne menj. Teljesebb alak (l. bevez.). Az elveszett véghangzó bizonyára zártnak hangzott, mert ez könnyebben eltűnhetik, mint a nyílt e.

36. *immáran*, am. immár. Olyan megtoldott batározó alak, mint *mostan* (*most*), *mígen* (*míg*), *onnaton* (*onnat*, *onnan*) stb. (Vö. SIMONYI: *A magy. névragzás* 91. l.)

37. *mëndēnēstől fogván*, am. teljesen, egészen. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek s általában a régi nyelvnek (l. *Nyelvtört. Szótár*).

38. *testi lélkēsēknek*, am. élőlényeknek. A *lélkes*-ről l. föntebb (14. jegyz.).

39. *fegyverködött*. Ma *fegyverkezett*, *gondolkodik* és *gondolkozik*.

40. *píkonhokval*, a latinban *galea*. A *píkonhok* szó ezen kívül még csak a Besztercei és Schlágli Szójegyzékekben fordul elő *píkonhog* illetőleg *píconhog* alakkal s a sisaknak bizonyos nemét jelenti, melyet a németek *beckenhaube*-nak vagy *píckelhaube*-nak neveznek s a magyar szó nem is egyéb, mint az előbbinek átalakulása. A *beckenhaube* rajzát l. BOEHM *Handbuch der Waffenkunde* (Leipzig. 1890.) cz. művében. 34. l.

41. *jegyzvén*, ma segédhangzóval: *jegyészvén*. A tö régi alakját mutatják még: *jegyz-ó*, *jegyz-et*, *jegyz-ek* stb. E kifejezésben ma inkább a *jelöl* igét használóknak.

42. *tészi*. Valószínűleg így, hosszú *é*-vel olvasandó a *tezy* alak. Vö. *tészen* még a későbbi emlékekben is.

43. *mëndēn sereg nélkül*. Érdekes példája a bevezetőleg említett fordítói félreértésnek. Az eredetinek *laesio* (írva *lesio*) szavát nyilván a *legio*-val tévesztette össze a fordító s azért használja az ide nem illő *sereg* szót. Az sem lehetetlen egyébiránt, hogy az eredeti magyar codexben e helyen a régi *sérés* (írva *seres*, am. *laesio*) főnév állott s ezt értette félre a másoló.

44. *tészi ökö*t ... *nyomtatni és jár*tatni. Szolgai fordítás, latinizmus.

45. *bazaliskoson*, am. basiliscuson. A *basiliscus*-t a régiek kakas testű állatnak képelték, három csúcsú kigyófarkkal, fején koronával s tekintetét halálosnak tartották. Ma a vastagnyelvű gyíkok egy nemét nevezik így.

46. *jáspiskijón*, tulajdonképp *áspiskión* azaz *áspiskígyón*. de előfordul ilyen jés kezdettel az Erdy-Codexben is: *iaspis kegyo* (640b). Az *áspis* (*Vipera aspis*) egyiptomi viperafaj, a szemüveges kigyók családjába tartozik. A nép ma is használja átvitt értelemben a megfélemltetlen emberekről, különösen aszszonyokról.

47. *vértével*, ma vértjével. A 3. személyű birtokosrag eredetileg *j* nélkül hangzott s e hangot csak később vette föl analogia útján (l. SZINYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 149).

48. *jegyzettettvén*, e h. *jegyestetvén*, am. jegyezve, megjelölve. A műveltető képző — ha ugyan nem tollhiba — fölös ismétléssel fordul elő e szóban, a mi régi íróinknál nem szokatlan. (Vö. *Hunfalvy-Album* 70. l.)

49. *ímé*. Valószínűleg mindkét hangzója hosszú volt még a codex korában. A Debreczeni Codex pl. rendszeren *ímeh*-nek írja. Vö. még: «Az kit ígért, *ímé* vígre megadta fiát» (ERDŐSI SYLVESTER distichonjaiban).

50. *szája félnyitván*, am. száját felnyitván. A határozó igenévnek e régen közönséges szerkezete ma csak a -*va* -*re* képzős igenévvel fordul elő néhány kifejezésben: *szem-lesütve*, *térl-hajtra* stb.

51. *ő tőle és*. Ma a köznyelv hasonló esetben visszaható névmást használ: *magától is*. A népnyelv azonban még igen szereti ilyenkor is a közönséges személyesnévmás alkalmazását: *elvitte vele a fiát is* e h. *elvitte magával*.

52. *mégeknyétvén*. Ma hangátvetéssel *enyhít*-nek ejtjük ez ígét. (Vö. *konyha* régen *kohnya* s az újszlovénben *kuhja*.) Jelen-tése: megfékez, megszelidít.

53. *futamását*, am. futását. A *futamás* a régi *futamik* (ma csak *futamodik*) igeének rendes -*ás* képzős származéka.

54. *mégtartá*, am. visszatartá. Vö. ma is *megfordul* am. visszafordul, *megjött a háborúból* visszajött stb.

55. *keményen*, am. kegyetlenül. Vö. «*Kemen* kegyetlen fejedelm» (Domonkos-Codex 226). «Meg az vadaknál is vadab *kememb* te vagy» (BORNEMISZA: *Énekes könyv* 503).

56. *belrekeszté*, am. berekeszté. A *be* ige-kötőnek teljesebb alakját mutatja ez ige; eredetileg *belé* volt, mint a hasonlóképp rövidült -*be* rag is.

57. *idé*. Az *ide* szónak eredetibb alakja, melynek hosszú hangzója a középfokban ma is megvan: *ülébb*.

58. *Krisztusnak felőle*, am. Krisztus részéről, Kr. uévben.

59. *sēm nekēm sēm egyébnek valakinek ártás*. Latinizmus e h. *ne ártás*. E helyett *egyébnek valakinek* ma így is mondhatjuk: *egyéb valakinek* (l. erről *Monlattani búvárlatok* 20. l.).

60. *kérészt lévén... paranesolat lévén*. A latin *abl. absolutus*-ok fordításai.

61. *fekőnek*, am. fekrőnek. Vö. *fek-tet* söt *fek-et* (Nagybánya, Szatmár m.). Ez a *feket* műveltető alak a régiségben is gyakori (l. *Nyelvtört. Szótár*).

62. *tételemekét* am. téteményeket, tetteket. Képzése ugyanolyan, mint az *ór* igeiből az *ótalom*-é. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő; azonban valószínűleg belőle rö-

vidült a Németújvári Glosszák *tétem* szava, mely amazzal oly viszonyban áll, mint a mai *érdem* s az Ehrenfeld-Codex *érdelm* alakja (l. alább).

63. *tökéltétél* am. cselekedtél. Ma a *tökél* ige csak az *eltökél* (v. i. elvégez magában) szóban s a *tökéletes* és *tökéletlen* melléknevekben van meg; ez utóbbiak pedig a latin *perfectus* és *imperfectus* régi fordításainak látszanak (vö. *perficere* megtenni).

64. *teremtettékét*, am. teremtményeket. A tárgyrag előtt rendszeren nyílt *e* van ily esetekben, az Ehrenfeld-Codex nyelvjárása azonban valószínűleg zárt *é*-vel ejtette. (Vö. fönt *asszonyokat*, és alább *kárhoztakot*.)

65. *irgalmasságnál kül*, am. irgalmasság nélkül. A névtöről l. a bevez.

66. *és embéréket*, am. embereket is. Vö. a HBeszédben *es tiv ti* is.

67. *gyolkos*, am. gyilkos. Eredeti mélyhangú magánhangzóját a német szó magyarázza meg, a melyből származott (*dolch*) A *gyolkos* megvan még HELTAINál is s a Döbrentei-Codexben *gyalkos* változata is előkerül.

68. *kiért*, am. a miért. A *ki* névmást dolognévre vonatkoztatva a népnyelv még ma is használja.

69. *attyámfiám*, e h. atyámfia. Az alapszón levő *i*. személyű birtokosragot az analogiával magyarázhatjuk, a mennyiben a birtokos személy jele rendszerint a szó végén foglal helyet, pl. *naggyanyám* stb. Hasonló jelenség a népnyelvben: *a magam lovam* e h. *a magam lora*.

70. *továbbá*, am. többé. A *torábbá* szót ma csak felsorolásban használjuk.

71. «*ewzewznek*», tollhiba e h. *ewznek*, «őznek» v. «űznek», am. űznek. A hosszú *ő*-s olvasás is lehetséges, a mennyiben az *ő* alak másutt is előfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

72. *feinek* v. *fejinek*, am. fejének. Vö. föntebb (33. jegyz.) *deyle* s az alább közlendő mutatványban (a 67. lapról): *deylet*, ideit, am. idejét, stb. A népies ejtésben ma is *fejüt* fejt, *idejibe* idejébe stb.

73. *mutatja vala... fogadni*. Latinizmus.

74. *de hogy kell tē nekēd ez békeségēt tēnnēd*. E mondat értelme, illetőleg az előbbiekkal való összefüggése nem világos. A latin eredeti szerint azt kellene jelentenie: «ennélfogva tetszik neked e békes-

ség megtétele.' A *kell* itt 'tetszik, placet' jelentésű. a mi a régi nyelvben közönséges.

75. *embəri*, am. emberei. A több birtokra vonatkozó birtokosragnak eredetibb alakja *i* (vö. SZINYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242).

76. *éhségét nem vállalsz*. A *vall* igének e régebben közönséges használata ma csak a *kárt vállalni* ('kárt szenvedni'), *kudarczot vállalni* és *szégyent vállalni* kifejezésekben maradt meg.

77. *valamit gonoszól töttél*. A *vala-mi-t*, *quidquid*, a mi csak, a mi' jelentéssel is használta régi nyelvünk. Ma ily használata ismeretlen.

78. **gyewlhwzsegeert**, olv. gyűlhöz-ségéért. Ugyanazon igének *-ség* képzős származéka, a melyből a fentebbi azonos jelentésű *gyulhwzes* származik (12. jegyz.). Vö. még *gyewlhwseg* (24. jegyz.).

79. *miért*. A *mert* kötőszónak eredeti teljes alakja. (Vö. SIMONYI: *A magyar kötőszók* III. 229.)

80. *sonha*. A *soha* szó régiebb alakja, a mely a *sem* és *ha* szók összetételéből származott. Vö. *sem-mi* és *sen-ki* azaz *sem-ki*.

81. *lélkést*, am. állatot. Vö. fönt *baromi lelkes* (14. jegyz.), *testi lelkes* (38. jegyz.).

82. *mëndennēmő állatban*. A *mēnden-nēmő* szóval a *cunctus*-t fordítja az író szolgálag, a mennyiben nyelvünk itt istagadó névnapást kíván: 'semmiféle dologban'. Az *állat* 'dolog, res' jelentéssel áll, a mi a régiségben közönséges. (Vö. fönt, 6. l.)

83. *az farkas . . . fogad vala tenni mēnd azt*. Értelmetlen fordítás vagy hibás másolat. A latin szerint a *jegyget* 'jegyvet' után még egy igét várnánk (*fecit*).

84. *tettetēs* v. *tetētēs*, am. evidens, látható. Közönséges szó a régi nyelvben.

85. *annak, kit fogadsz*, am. annak, a mit fogadsz. (Vö. fönt 68. jegyz.)

86. *kiterjesztette vala kezét*, am. ki-nyújtotta kezét, hogy t. i. a farkastól biztosítást (hitet) nyerjen.

87. *az hogy*, am. a hogy, a hogyan. A vonatkozó névmás a-ja nem egyéb mint a mutató névmás s a régi nyelvben még teljes az alakjával járult az egyszerű relativum elé. Említésre méltó, hogy e codexben az *az*-zal bővült alak már mutatkozik. (Vö. HB. és KTör., 1. fönt, 5. l.)

88. **attyamfyay**. A szóvégi *y* csak tollhiba lehet.

89. **tenek**, am. te néked. Hasonló alakok még: *ewnek*, 'őnek' illius (77. l.) és *tynek* 'tinek' vobis (145. l.). Azonban mindezek valószínűleg csak íráshibák *teneked*, *ewneky*, *tynektek* helyett, mert más példája is van annak, hogy a szó végéről egy-két betű az írónak tollában maradt, pl. szövegünkben *elcwllewlqual* e h. *elcwllewlquala* (l. 21. jegyz.), *megyenua* e h. *megyenuala* (l. alább), s egybeült e névmásainkat is mindig mai alakjukban találjuk a codexben.

90. **yewel**, olv. jövel', am. jöjj el. Az *ew* arégi írásmódban sokszor rövidítésképen *euu* v. *ewu* (tehát *yewuel*) helyett áll. A *jövel* alakot olykor ma is használja az irodalom. Valószínűleg ebből származik: **jör(j) el*.

91. *kezdének igen csudálkodnia*, am. kezdének nagyon csudálkozni. Föltűnő a többes számú alany mellett az igenévnek *-nia* végzete, a mely ma csak egy. 3. szem. alanyra vonatkozhatik. E sajátság azonban közönséges a régi nyelvben. sőt más (1. v. 2.) személyre való vonatkozással is használják a *-nia* *-nie* igenevet (vö. alább, 108. jegyz.). Példánk olyan jelenségnek is tekinthető, mint a HBeszédben *ozchuz járor voygmuk* e h. *járok*, vagyis hogy az állítmány kiegészítő részeire a számbeli egyezés nincs átvive.

92. *mēnd az város szerte*, am. egész város szerte, az egész városban, per totam civitatem. A *szerte* tulajdonképp annyi mint valaminek során (szerén) végig'. Hasonló kifejezések a régi nyelvben: *ez viláy szerte*, *ucczák szerte*, *nipek szerte* stb. (l. *Nyelvtört. Szótár*).

93. *mēghírhövék* v. *mēghírhüvék* (*az hír*), am. elhírhedett, elterjedt a hír. A kihalt *hírhüszik*, *hírhüszik* igének elbeszélő alakja. Vö. *nyugoszik*; *nyugovék*; *aluszik*; *aluvék*.

94. *hősék*, am. ifjak, a szónak régi jelentésével.

95. *holott*, am. a hol. Ma általánosan csak mint megengedő kötőszót használjuk, de régen közönséges volt kérdő és vonatkozó használata is. Vö. 'Belül, a kertben volna jobb nekem. *Holott* hű gond s szorgalmatos kezek Ápolgassanak és növeljenek' (TOMPA: *Az ibolya álmai*).

96. *fēltámuula*, am. fölkelt, fölállt. Vö. 'Meg latogatot mynket [Isten], *fel tamadwan* a magassagból' (Jordánszky-Codex 521). 'Az nyavalvas ember fíel zókölleek agyabol es nagy ywóltest kyaytast kezde

teenny wgy hogy az eghez wdwar mynd
fjel tamada» (Erdy-Codex 633b.).

97. *s tön csudálatos prédikációzt.* am. s csudálatos prédikációzt tartott. Vö. «Tun nagi ezodalatos *predicaciót*» (Virginia-Codex 75). «Ezután nagi zep *predicaciót tön nekik*» (Weszprémi-Codex 51), stb.

98. *lánga*, ma: lángja. A birtokosrag-nak j nélküli alakjára vö. fönt 47. jegyz. Codexünk azonban már a j-és alakot is ismeri, pl. alább *kynyaba* 'kínjába'.

99. *ki vall örökölt öröké kárhozta-kot marni.* A *vall marni* a latin *habere* devorare fordítása, a *vall* igének régi 'habere' jelentésével (l. *Nyelvtört. Szótár*). *Örökölt öröké* v. *örökké* am. *örökölt örökké*. Az -*öl* rag ugyanaz benne mint e honnan kérdésre felelő határozószóknak: *mell-öl. al-öl* stb.; *öröké* pedig olyan mint *sok-d*. *Kárhozta-kot* ma *kárhozottakat*, s ez éppen ellentéte az Ehrenfeld-Codex főtebb tárgyalt *ronott, felelt* (vont, felelt)-féle alakjainak (l. bevez.).

100. *hoduēm mint.* am. hogysen mint, mintsem. Maga *hodnem* am. *hogynem*, ugyanazon hangváltozással, mint a főtebbi *mednek* e h. *megynek* (17. jegyz.).

101. *küsded.* am. kisded. Tájnyelvi ejtés-mód, i: ü változással.

102. «*vezedelben*». Valószínűleg tollhiba *vezedelmében*, *veszedelmében* helyett. Am. *veszedelmében*.

103. *penetenczét*, am. penitencziát. Olyan magyarosodott alakja a latin *poenitentia*-nak mint a régi *Veneccze* (Erdy-Codex 395b.; ma *Velenceze*) *Venetia*-nak. Ilyen még *beste* (ma is a népnyelvben, l. SZINYEI: *Magy. Tájszótár*) a lat. *bestia*-ból.

104. *mégszabadojt*, am. megszabadít. Az -*ít* képzős igék régi általános alakja -*őjt, -éjt, -őjt* vagy -*ojt -őjt, -éjt*, s valószínűleg az -*öl -ől* (ma -*ül -ül*) képzős visszaható igékből származtak -*t* műveltető képzővel, tehát *szabad: szabad-öl: szabad-öl t: szabadlajt (szabadojt): szabadít.* (Vö. SIMONYI ZSIGMOND fejtegetését, *Magy. Nyelvrör* XIV. 29. 30.)

105. «*vylagan*». Valószínűleg hiba *rylagon* 'világon' helyett.

106. *ez mondván: mondá.* Az *ez mondván* a his *dictis* fordítása; ma: *ezt* v. *ezeket mondván*. A szerkezetre nézve l. fönt *szája fejnyitván* (50. jegyz.)

107. *fogadásábólól.* am. fogadásából (lásd bevez.).

108. *fogadtok neki adnia.* A régi

nyelvben nem ritka a -*nia -nie* végű főnévi igenévnek ilyen, első és második személyre való vonatkoztatása, a mi némi kétséget támaszt: valóban személyrag-e az -*a -e* végzet. Azonban megmagyarázható a harmadik személyű alaknak analogikus elhatalmazásából.

109. *békességnek kötelét*, am. a békeség kötését, a békekötést. Ma a *kötél* szót csak tárgyi (funis) értelemben használjuk, de régi elvont jelentésének maradványát láthatjuk a *köteles, kötelesség* és *kötelez* szavakban. A *békesség kötele* kifejezés előfordul másutt is a régi irodalomban (l. *Nyelvtört. Szótár*).

110. *gyülekeztek*, am. gyülekezettek. Vö. *kárhoztak* (99. jegyz.)

111. *egygyetlenben*. A latin mondatban *quotidie* van; azonban azt látszik jelenteni: együttesen, egyetemben, hasonlókép. Előfordul még a codex 12. és 92. lapjain. A nép ma is használja: *egygyetlenbe ecczer* egyetlen egyszer (Nagybánya, Szatmár m.; l. még SZINYEI: *Magy. Tájszótár*).

112. *sēm lēlkēst sēm valaminēmő állatot*, am. sem állatot sem semminēmő személyt. Érdekes ellentét a mai szóhasználattal, hogy éppen az *állat* szó jelenti a személyt s a *lēlkes* az állatot. A *valaminēmő* e h. áll: *semminēmő*. (Vö. fönt *mēndēmēmő* 82. jegyz.)

113. *jelōnnen*, am. világosan, láthatólag, evidenter. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek, s általában régi nyelvünknek.

114. *hitōdōt és hitēdēt*. Az ily hangbeli változatok arra látszanak mutatni, hogy az eredeti codex írója — mert emlékünknél csak másolat — és a fönmaradt kéziraté nem tartoztak ugyanazon nyelvjáráshoz.

115. *jó lába*, am. jobb lába. Vö. *ioi fēlevl* jobb felől (HBeszéd). «*Sēm yora*, sem bal felee nemt erwūk» nec ad dextram nec ad sinistram (Jordánszky-Codex 161). «*Io felee* és bal fele» (Döbrentei-Codex 301), stb.

116. *csudálatosság*, am. csodálkozás. A főnévnek e jelentése másuttan nem ismeretes; a *Nyelvtört. Szótár* csak *mirabilitas, wunderlichkeit* értelmét idézi.

117. *Szent Ferencz nec mind illy ájtatosságúért és esudának újságáért és farkasnak és népnek békességéért*. Ma itt a második és harmadik okhatározó előtt is megismételjük a *mind* szót (*mind — mind*), úgy hogy valóságos kötőszó lett belőle. A régi nyelvben még sokszor csak

Szent sebekrevali nalo guda
 ene gudalaros sagnal legeneb qz
 zent ferencnek zent seby melior:
 regye az nemmenew esmeretes guda
 yelenfegest mutatuan Nemmenew fia p
 dualo featernek gylekzetben mex vlla
 az gylekzetben nemmenew predialo
 statet by bodosz ferencet ez keppen gylekz
 nala ev yonhaban hoggy sem yastan do
 tett latoya sem bezedben hallanya sem
 zjueben bybegynala zent sebeknek hely
 uel ekeffoznak lenye Juxta myloron
 emondot barat lakoznak begyek eluev ez
 mondot quentben: bynek ebellez hazaban
 meg yitakuala zent ferencet ev zent
 sebeknek helyuel: bytathesquel es gylekz
 sequel yndolatott Jux feater el mene by
 tton te es az zent attianak zent sebybe
 lyet kessuel elnakara vgy hoggy mende
 nestewlyoguan m semmy meg nem yele
 nnek de masod napon myloron azon sta
 ter colne az axtalnal: neze zent ferenc
 nek keperetes lata ot al az helyeken by
 ab sebekett holott el uatartuuala ment
 cleztat uolubucna Es gondoliuan meg

egyszerű határozószó, mely a felsorolandó páros mondatrészek elé volt bocsátva összefoglalásúl. (Vö. SIMONYI: *Magyar költészek* I. 103.) A *Szent Ferencznek* ügyetlen fordításból került a *mind* elé. A *bekességet* alak utolsó *e*-jében két *é*t (-*é-ért*) foglalt egybe az író.

118. *húgyokra*. A *húgy* kihalt régi szó s csillagot jelentett.

119. *gyezerue*. Valószínűleg tollhiba *gyezeruē* azaz *gyezeruen* helyett; am. dicsérvén. A kezdő *gy* e szóban jellemző vonása az Ehrenfeld-Codexnek (vö. *gye* am. de HB.). Palóczos sajáttság.

120. *bocsátá*, am. küldé.

121. *érdelme*, am. érdeme. Az *ér* igéből

olyan képzés, mint *fáj*-ból *fájdalom*. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő.

123. *ezde*, a *két* szó után kihuzatlan tollhiba.

124. *éltetvén*, am. tápláltatva.

és hogy esuda. Előrevetett következő ményes mondat, am. és egy eb sem ugatta meg, *hogy csuda*.

125. *sēm ēggy ēb*, am. egy eb sem. Vö. *es num iggy ember* (HB.).

126. *mēgaggván*, am. előregedvén. A *megaggy* már-már alig használatos, de az *aggy* igéből való a ma is közönséges *elaggott* szó.

127. *yozagat*, olv. jószágát. A *z itt s-et* jelent, mint többször a Besztercei Szójegyzékben.

2. A hasonmás szövege.

(Ehrenfeld-Codex 66. l.)

Betűszerinti olvasás.

Zent sebekrewl ualo czuda

MENE czudalatossággal legének Az zent ferencznek zent seby méltoc: Teczyk az nemyneimew esmeretes czudaban yelensegest mutatuan Nemy-nemew [fra] predicalo fratereknek gylekezetyben Mer vala az gylekezesben nemynemew predicalo frater ky bodog ferenczet ez keppen gylewly uala ew jonhaban hogy sem yrasban ewtett latnya sem bezedben hallanya sem zyueben hyhetyuala zent sebeknek helyuel ekessewltnek lenye Azert mykoron emondot barat lakoznak begyek-eluewl ez mondot conuentben: kynek ebellew hazaban meg yrtakuala Zent ferenczet [ew] zent sebeknek helyuel: hytetlenseguel es gylewseguel yndoltatott Az frater el mene tytkon [ke] es az zent attyanak zent seby helyet kesyuel eluakara vgy hogy mendenestewlfoguan m semmy meg nem yellenek De masod napon mykoron azon frater ewlne az aztalnal: neze

Eredeti kiejtés.

Szent sebékről való csuda.

Mennye csudálatossággal légyenek az Szent Ferencznek szent sebi méltók, tetszik az néminēmő¹ észmeretés csudában, jelenségést mutatván² néminēmő prédikáló frátereknek³ gyilekezetében. Mert vala az gyilekezetben néminēmő prédikáló fráter, ki bódog Ferenczét ez képpen⁴ gyilöli vala ő jonhában,⁵ hogy sēm írásban⁶ ötét látniā, sēm beszédben hallania, sēm szívében hiheti vala szent sebéknek helyivel ékésőltnek lennie. Azért mikoron e mondott barát lakozná⁷ heggyek elvöl⁸ ez mondott konvëntben, kinek ebéllő házában⁹ megírták vala¹⁰ Szent Ferenczét szent sebéknek helyivel,¹¹ hitetlenségvel és gyilóséggel¹² indóltatott¹³ az fráter, elméne titkon az szent attyának szent sebi¹⁴ helyét késivel elvakará, úgyhogy mēndēnēstől fogván sēm¹⁵ még nēm jelēnnēk.¹⁶ De másod napon,¹⁷ mikoron az fráter ülne az asztalnál, néze

zent ferencznek kepere es lata ot [al] az helyeken vyab sebekett holott el uakartanala ment elezteb uoltakuolna Es [gondoluan] meg

Szent Ferencznek képeré és láta ot az helyékén újabb sebékét, holott elvakarta vala, mént¹⁸ eleztébb¹⁹ voltak volna. És még-

[Eddig a fényképen levő 66. lap. A szöveg folytatása, az eredeti kiejtésre átírva: || ⁶⁷ haraguván gondolá, hogy eleztébbe (?) ²⁰ tékélletést nem vakarta volna el. És ideit várván, mikoron sënki jelen nem volna — mert ki gonoszt mivelkédik, világosságot útál — másodeczor ²¹ elméne és Szent Ferencznek sebi helyit azannyéban ²² vakará el, ²³ hogy az képnék alatta való meszeit is ²⁴ elromtá. ²⁵ De harmad napon, hogy mikoron ²⁶ azon fráter az asztalnál ülne, tekinte Szent Ferencznek képeré, és imé látá az szent sebéknek helyét oly szépen ²⁷ és újan, hogy sonha újabban még nem jeléntek vala, ²⁸ mént té hát. ²⁹ Téhát az fráter álnokságnak miáttá megsététéssőle ³⁰ és kégyetlenségnek miáttá rözseszteték, ⁴¹ ő bünéhöz tön harmad bünt. És monda ő szívében: Istenre mondom, hogy én az sebéknek helyit úgy vakarom el, hogy sonha továbbá még nem jelénnék. És miképpen szokta vala várni idejét, ki időben embéréknek szémi nem látnák, és elfeledvén, hogy Isten szömeinek ³² mēndēnek nyilván ³³ vadnak, ³⁴ és megjelēvén hirtelen haragval vevé késit és kivájá az képről sebéknek jegyit, fēsētékēt ³⁵ és meszet is kivájá. De legottan, mikoron kezdé vájni, kezde az vájásokbalól ³⁶ eleven vér kiszármazni, ³⁷ || ⁶⁸ és az vér hirtelen kibuzdólván, ³⁸ megvērēsējté ³⁹ az mondott fráternek arezáját ⁴⁰ és kezét és köntösét. — stb.]

Jegyzetek.

1. *nēminēmō*, am. bizonyos. Hasonló összetétel eredetileg a mai *minő* is, mely régen *mi-nēmō*, *mi-nēmū* volt.

2. *jelēnségēst mutatván*. E szavak helyett magyaros fordításban vagy jelzői kifejezés (vö. a latin eredetiben: quodam nobili miraculo ... ostenso), vagy vonatkozó mondat állana. A kifejezés különben az Ehrenfeld-Codex szóhasználatára szerint am. különösen megmutatván.

3. *prédikáló frátereknek*. *Prédikáló fráter* am. prédikáló szerzetbeli, vagyis Dommonkos-rendi.

4. *ez képpen*. Tulajdonképp az *képpen*, am. úgy, annyira.

5. *ő jonhában*, am. szívében, cordialiter. A *jonh* általános régi szó, mely belső részeket, különösen szívet jelent. Mellékalakjai *joh*, *juh*, *eh*, *ih* (l. *Nyelvtört. Szótár*). Vö. ARANYNÁL *Buda haláltá*-ban: «Bőréit lefeszíték, *johait* földmetszék» (I. é.).

6. *írásban*. Az *írás* szó itt régi, festés, festmény értelmével van használva (az eredetiben *pictura*). Az *ír* igének e régi

„pingere” jelentése máig csak a *képirás* és *képiró* szókban maradt fenn.

7. *lakoznák*, am. lakoznák. (Vö. bevez.)

8. *hēgyek elvöl*, am. begyekentúl, a latin eredetiben *ultra montes*. E kifejezésben a régi *elv* (*elü*) főnévnek -öl ragoz alakja látható, a mely valamin túl levő részt, túlsó oldalt jelentett s ma csak a háromszéki nyelvjárásban (l. SZINYEI: *Magy. Tájszótár*) és Kolozsvárnak egy városrésze nevében *Hidelve* (am. a hídon túli rész) van megőrizve. Ezen *elv* szóból való az *Erdély* szó (eredetileg *erdőelve* azaz erdőn túli rész, *Transsylvania*) és Oláhországuak régi neve: *Harvasalföld* (ebből *Haraselve*, *Haraselföld*).

9. *ebéllő házában*, am. ebédlő házában, v. i. ebédlőjében. A *dl* helyett *ll* tájnyelvi hangváltozás. (Vö. *palló* e h. *padló* stb.) A *ház* pedig itt szobát jelent, mint a régi nyelvben s néhol még ma is közönséges.

10. *mēgírták vala*, am. megfestették, lefestették; a latin eredetiben *depictus erat*. (Vö. fönt *írásban*, 6. jegyz.)

11. *szent sebéknek helyivel*, am. szent

sebeknek helyeivel. A régi nyelvben a birtok többségét jelentő 3. személyű birtokosrag egyszerű *i*-nek hangzott; így alább is *sebi* e h. *sebei* stb. (Vö. SZINKYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 242.)

12. *gyűlösséggel*, am. gyűlölséggel. Az *l* kiesése a *gyűlölség* főnévben hajdan igen gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szótár*).

13. *indóztatott*, am. indíttatott, indítatva, indítva. Az ily alakok megerősítik az *-ít* képzőnek azt a magyarázatát, melyet főntebb előadtunk (l. a *műszabadojt*-hoz való jegyzetet, 104. alatt).

14. *sebi*, am. *sebei*. Vö. főntebb *helyivel* (11. jegyz.).

15. *«m semmy»*. A *semmy* előtti *m* kihúzatlan tollhiba.

16. *még nem jelennék*, am. meg nem látszanék, magyaros módhasználat: meg nem látszott (úgyhogy semmi sem látszott belőle). A *megjelenik* ige ilyen értelemmel közönséges a régiségben.

17. *másod napon*. Ma rendesen: másodíknapon. A sorszámnévnek e régies *ik*-telen alakját azonban olykor még ma is használjuk: *harmad napra, negyed napos, harmad rendű, másod osztályú* stb. Egyébként az egyszerű *-ad -ed* képző ma csak a törtek kifejezésére szolgál.

18. *mént*, am. mint. E kötőszó eredetileg **mi-ént* volt (vö. *szer-ént*) s ebből úgy lett *mént*, mint a *miért*-ből *mért* a népnyelvben. Az *é*-nek (*i*) *i*-re változásáról l. főntebb, 16. l.

19. *«lezteb»*. Biztosan meg nem állapítható az olvasása (*«leztebb»* v. *«léztebb»*). Jelentése: előbb. Csupán a codexek korában fordul elő a régiségben is.

20. *«leztebe»*. Az előbbinek teljesebb alakja, melyet csak az Ehrenfeld-Codex ismer (l. *Nyelvtört. Szótár*).

21. *«masodczor»*. Félig elemző (*masod-*), félig phonetikus (*-czor*) írásmód.

22. *«azanneban»*, am. annyira, úgy. Vö. az előbbi szemelvényben *azanna* (16. jegyz.). A *-ben* ragot az *annyi* szón ma is használjuk némileg hasonló értelemmel: *annyan* — *a mennyiben*.

23. *vakará el*. Mai szórend szerint: elvakará. (Ugyanígy alább is *vakarom el*.) Hasonló szórenddel különösen a Jordánszky- és Érdy-Codexekben találkozunk. (L. alább, XIX. fej.)

24. *meszeit is*. A latin eredetiben *caementum* áll, a mi a középkorban meszet is jelentett (l. DIEFENBACH).

25. *elrontá*, am. elrontá. A *ront* közönséges régi alakja a *ront* igének, ép úgy mint *imt* a mai *int*-nek, *hint* a *hint*-nek. Hogy az *m* eredeti bennük, kitűnik a *romlik*, *himlik* (kihalt szó, vö. *himlő*) alakokból is.

26. *hogy mikoron*, am. a mikor. Olyan mint a régi nyelvben közönséges *hogy ki* vonatkozó névmás e h. a *ki* (l. *Nyelvtört. Szótár*). A *hogy* kötőszónak a relativum előjárulására még ma is van egy példánk, a *hogya* e h. *ha*, a mennyiben e föltétes kötőszónk eredetileg szintén vonatkozó névmás.

27. *«zeppen»* (az eredetiben), olv. széppen. A *p* megkettőzésének alig lehet jelentősége.

28. *«ylentekuala»* (az eredetiben) tollhiba *yelentekuala* 'jelentek vala' helyett. Jelentését l. főntebb (16. (jegyz.).

29. *té hát*. A két szóba való írás, *te hat* talán nem pusztá véletlenség. A szó ugyan is e helyen annyit tesz: azon alkalommal, akkor, v. i. az(on) koron, s a *tehát* (régén *tahát* is) eredetileg valóban két elemből áll: a mutató névmásból (**ta- *te-*, a mely megvan a *to-ra* és *tül* szókban is) és az időt jelentő *hát* szóból. (Vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár* 8. és 761.) A következő szó, a melylyel az új mondat kezdődik, szintén *tehát*, itt azonban mint kötőszó áll s azért alkotó elemei nincsenek külön hangsúlyozva mint az előbbi hangsúlyos határozói kifejezésben.

30. *męgsęttęssőle*, am. megsötétesőle; el volt vakítva álnokságától. Az *-s* képzőt bizonyára kettősen ejtette az író, minthogy még ma is általános az ilyen ejtés: *sebessen, erőssék* stb.

31. *ręzzeszettęk*, am. indíttatott, izgatott; a latin eredetiben *incitatus*. A *ręzzesz* ige csupán a codexek korából ismeretes s egy eredetű a mai *rezeg, rezdül* és *rezzen* igékkel.

32. *«zemeynynek»* (az eredetiben) tollhiba *zemeynek* 'szémeinek' helyett.

33. *«nyaluan»* hasonló hiba (a kiadás hibái?) *nyiluan* 'nyilván' helyett.

34. *nyilván vadnak*, am. nyilván van-nak, vagyis mintegy nyilván, kitérve; a latinban *aperta sint*. A *nyilván* szót még ma is használjuk így a *nyilván való* kifejezésben. A *vadnak* a régi *vagymak* ejtésnek olyan

hangbeli változata, mint a föntebbi *mennek*, *meggynek* mennek helyett (l. 102. l.).

35. *fűsétékét*, am. festéket. A *-ték* képző előtt még a tö teljesebb alakja van meg (vö. bevez.). Figyelemre méltó a névelő régies hiánya. (Vö. a HBeszéd jegyzeteiben, 66. l.)

36. *vájásokbalól*, am. vájásokból, a rag-
nak régi teljesebb alakjával (vö. bevez.).

37. *kiszármazni*, am. kibuzogni, kiömleni; a latin eredetiben *emanare*. Közönséges régi szó.

38. *kibuzdólván*, am. kibuggyanván, kiszökellvén; a latin eredetiben *prosilien*s. Szintén gyakori régi szó. A *buzdúl* szót ma már csak átvitt értelemben használjuk: *fölbuzdúl*ni stb.

39. *műgvérésjité*, am. megvéresíté. (Vö. fönt *műgszabadojt*-nál, 106. l.).

40. *arczáját*, am. arczát, vagy a mint a nép ma is mondja: *orezáját*.

Kiadások. Az Ehrenfeld-Codexet VOLF GYÖRGY adta ki beható ismertetéssel a *Nyelv emléktár* VII. kötetében, a 66. lap hasonmásával. E kiadás különnyomatban is megjelent ilyen címmel: *Az Ehrenfeld Codex. A legrégebb magyar könyv ismertetése és hű le-nyomata.* Közzéteszi Volf György. *A codex 66. lapjának hasonmásával.* (Budapest, 1881.) Ugyane lapnak hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* is, I. köt. 130. lap.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. A codex itt hibásan Ehrenreich-codexnek van nevezve. — SZARVAS GÁBOR: *A Ferencz legenda, Magy. Nyelvőr* I. k. 215, 263, 316, 366, 411. II. Főkép a szókincset ismerteti nagy gonddal. — DEÁK FARKAS: *Észrevételek a Ferencz legendához*, ugyanott I. 322. — ZÁVODNIK MIHÁLY: *Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátosságai.* (Egri kat. főgimnáziumi értesítő az 1887—88. évről.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar szótók.* (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XIV. k. 7. sz.) 18. l. Az Ehrenfeld-Codex teljesebb tőalakjainak tárgyalása. — UGYANAZ: *A magyar nyelv*, I. k. 163—168 l. A codex nyelvének bő ismer-
tetése. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasás, Magy. Nyelvőr* XX. 180. — VOLF GYÖRGY: *Hibás olvasás*, ugyanott XX. 235. — BALASSA JÓZSEF: *Codexünk és a nyelvjáráások, Hun-falvy-Album* (Budapest, 1891.) 8. l. Az Ehrenfeld-Codex nyelvjáráásának tárgyalása. — A fönt (92. l.) említett latin Ferencz-legendának 1752-iki győri kiadása (*Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae beati Francisci et sociorum ejus* stb.) megvan a Nemzeti Múzeumban, V. S. S. 579n. jelzett alatt.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex.

A Biblia legrégibb magyar fordításának töredékei három XV. századi codexben maradtak fenn: a BÉCSI CODEXben, a MÜNCHENI CODEXben s az APOR-CODEXben. Ez utóbbiról csak újabban derítette ki Simonyi Zsigmond, hogy zsoltárai szintén ezen első bibliafordításból való másolatok.

Ez első bibliafordítást Döbrentei Gábor nyomozásai szerint valószínűleg két huszita eretnekséggel vádolt ferenczes pap, bizonyos Tamás és Bálint készítették Moldvába való menekülésük után, a mely 1436 és 1439 között történt. Innen az elnevezés: *ferencziek bibliája*. Mind a Bécsi, mind a Müncheni, mind az Apor-Codex azonban csupán másolatait tartották fenn az eredeti bibliafordításnak.

Mielőtt az egész fordítás s főkép a két fontosabb töredék, a Bécsi és Müncheni Codex nyelvét jellemeznők, szóljunk egyenkint a három codexről.

A BÉCSI CODEX (másképen, Révai Miklós emlékezetére, RÉVAI-CODEX) hosszukás negyedréti alakú papiros-codex. Három egykorú kéz írása. Leíróinak nevét s készülése évét nem tudjuk, azonban korát az írás jellegéből ítélve, a XV. századba kell tennünk, s minthogy a pontos keletű Müncheni Codexszel egy időben kellett készülnie, vele körülbelül egykorúnak is tarthatjuk (1466.). Tartalmát az ő-szövetség következő könyvei teszik: Rút, Judit, Eszter, a Makka-beusok (töredék), Baruk, Dániel, Ózeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei. Minden valószínűség szerint azonban csak másolat, valamint a másik két codex is. A *bécsi udvari könyvtár* tulajdona.

A MÜNCHENI CODEX (másképen, Jászay Pál emlékére, JÁSZAY-CODEX) negyedréti alakú s az első 8 hártylevél kivételével papirosra irt codex. Egy levelet kivéve egészen Németi György keze írása, ki az utolsó sorokba tett vallomása szerint 1466-ban végezte be Moldvában, Tatros városában.* Tartalma: a négy evangélista könyvei, melyeket egy hártýára írott teljes kalendárium, a *legrégibb magyar naptár* előz meg. Másolat. Legrégibb kideríthető gazdája a 15. lapon olvasható följegyzés szerint Widmanstadius, egy XVI. századi nyelvtudós volt. Jelenleg a *müncheni udvari könyvtár* tulajdona, hol 1834-ben Fejérváry Miklós fedezte föl.

* Ma inkább csak falu Moldva szélén. Oláhul *Totrus*.

Az APOR-CODEX középszerű nyolczadrét alakú, több helyen csonkult papiros-codex. Három kéz írása, melyek közül az elsőét nyelve alapján határozottan a Bécsi és Münchener Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének kell tekintenünk. Az írók neve, valamint a codex készülése ideje ismeretlen. Ez utóbbit azonban az írás jellege alapján a XV. század második felére és pedig inkább a végére mint közepére kell tennünk. Tartalma: a zsoltárok fordítása, himnuszok, imádságok és elmélkedések. Íráshibáiból kitetszőleg szintén csak másolat. Nevét egykori tulajdonosától, *Apor Pétertől*, illetőleg az Apor-családtól kapta. Jelenleg Cserey Farkasné ajándékából az Imecsfalván levő *Székely Nemzeti Múzeum* tulajdona.

E három codexben fönmaradt első bibliafordításunk legfontosabb nyelvemlékeink közé tartozik, s a Bécsi és Münchener Codex következetes és czélszerű helyesírásánál fogva is igen nevezetes. (Az Apor Codexben ez írásmód már némileg rongálva van.)

A Bécsi és Münchener Codex helyesírásáról megjegyezzük a következőket.

Legnevezetesebb ama sajátágunk, hogy minden hangot, a mai kétjegyű mássalhangzókat is egyszerű jeggyel írják. A *cs* hangot a mai nagy *L*-hez hasonló jeggyel fejezik ki, az *sz*-et egyszerű vagy pontozott, illetőleg vonásos *é*-vel vagy *z*-vel, a *jés* hangokat pedig, a *gy*-t kivéve, mellékjegyes *l*, *ú* és *t* betűkkel írják. A *gy* hangnál megfordítva járnak el: az egyszerű *g*, *gy* hangot, a vonásos *j* ellenben *g*-t jelent. Csak következtetlenségből fordul elő az egyszerű *g* betű a *g* hang jelentésével is. A mássalhangzók közül még a *j* hang kifejezése érdemel említést, a melyet szövégen az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért *ih*-val írnak, pl.: *akarih* akarj stb. A magánhangzók írásában nagy fontosságú a nyílt *e* és zárt *é* megkülönböztetése. Amazt tompa ékezetű *è*-vel, ezt pontozott *ê*-vel jelölik codexeink. E jelek azonban nemcsak rövid, hanem hosszú magánhangzókat is jelentenek; az *è* tehát annyi mint *e* vagy *ê*,* az *ê* pedig *é* és *é*. Kár, hogy a nyílt és zárt hang e megkülönböztetése nincs mindenütt keresztülvívve. A Bécsi Codexben pl. a második kéz *è*-t nem használ, a harmadik pedig igen hanyag a megkülönböztetésben. S még ott is, a hol e megkülönböztetés pontosabb, nem lehet minden egyes jelölést föltétlen hitelűnek tekintenünk. Az Apor-Codexben pedig a pontozott *ê*-nek csak gyér nyomai mutatkoznak. Az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) szintén meg vannak egymástól különböztetve; amannak alúl farkos *o*, ennek fölül pontozott *i* vagy *ü* (illetőleg *u*) a jele.

A három codex nyelvi sajátágai közül kiemeljük a következőket.

Hangtani szempontból legjellemzőbb a szóvégi *e* hangnak *ö*, *ü* után *ö*-re való változtatása, pl. *földö*, *ülő* ezek helyett: *földe*, *üle* stb. E sajátág előfordul a Vitkovics-Codexben s a XVII. századi Zvonariesnál is; ma csak a göcseji és rábavidéki nyelvjárásban találjuk meg. Ez az ajakhangú ejtésre való hajlandóság magyarázza meg, hogy a Bécsi és Münchener Codexben már *ü* hang van olyan szókban, melyek jóval későbbi emlékekben, sőt részben még ma is az eredeti *i*-t mutatják, pl. *üdvöz*, más emlékekben *idröz*; *üdö*, *küsed*, még ma is *idö*, *kisded* stb.

* E hosszú nyílt *é*-nek fontosságáról az általános részben szözlöttünk (4. 1.).

Az *-ú -ű* és *-ül -ül* képzők meg az *-ül -ül* névrág nyiltabb *ó, ő* hangzóval állanak: *nerő* nevű, *fordól* fordul, *lyányáól* lányául stb.

Nem illeszkedik még codexeinkben a *-szēr* rag: *hányszēr, háromszēr* hány-szor, háromszor, s a *-ság -ség* képző a tovább képzett *-ságú -ségű* melléknevekben, melyek itt mindig *-ségő* alakkal fordulnak elő: *magasségő* e h. *magasságú*, annyi mint 'magasságos', nagyon magas, stb. A képző eredetére nézve azért is fontosak az ily melléknevek, mert az *-ú -ű* csak jelzős főnévhez járulván nyelvünkben, a *magasségő*-féléket is nyilván még két szónak kellett a codexiróknak érezniük: *magas ségő*, mint pl. *magas termetű* stb. Maga az illeszkedetlen *-ség* mélyhangú szokon, mint a Beszterezeti Szójegyzékben, itt nem fordul elő.

Megőrizték még codexeink a *j* hangot az *aszjú, hoszjú, hozjám, hozjád* stb. alakokban s szintígy a sziszegőn végződő igék fölszólító módjában: *emlékőzjél* emlékezzél, *radászja* vadászsa stb.

Teljesebb rés alakjukban maradtak fenn az *-ó -ő* végű melléknevek és ige-nevek azon esetekben, midőn az *ó, ő* után ma magánhangzó következik, például *dicsőrek* (vagy *dicsőreck*) ebből *dicső*, ma *dicsők*; *dicsőréjt* v. *dicsőréjt*, ma *dicsőt* stb.

A *-alom -elēm* képzős főnevek, valamint az úgynevezett hangvesztő* ige-tövek ragtalan alakjukban s mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt is segédhang nélkül állanak: *értelm* értelēm, *lakodalmnak* lakodalomnak, *resztegl* vesztegl, *országvrán* országolván stb. Ép így kötőhangzó nélkül állanak a *t* végű igék befejezett cselekvésű alakjai, mint ma is a keleti székely és palóc nyelvjárásokban: *futtam, futtál* stb. ezek helyett: *futottam, futottál*. Ellenben megőrizték codexeink a tövégi hangot a *ri, hi, ri* igék alakjaiban: *rín* vi, *vioná-nak* ví(v)nának, *riórán* víván, *réjo* ri stb.

Az igeragozás nevezetesebb sajátosságai még az említetteken kívül, hogy az *alszik fekszik* igék iktelenül vannak ragozva: *aloszok, aluszsz* (e h. *alszol*), *aloszon alszik, fekszen fekszik* stb.; hogy az *-it* végű igék fölszólító módja, mint az Ehrenfeld-Codexben s egyéb codexekben is, *h*-val hangzik, sőt mint a HBeszédben, *ch*-val írva is előfordul: *zabadoch* és *zabadich* szabadíts; továbbá az összetett *ir rolt* alak (rendesebb alakja *ir vala*) s az ilyen kettős ragozás: *fizetem valék* e h. fizetem vala, a mit az Ehrenfeld-Codexben is megtalálni.

A birtokos személyragok rendesen *j* nélkül vannak, mint az Árpád-kori oklevelekben s a codexek nagy részében, pl. *úta* útja, *papa* papja, *földő* földje; *karimon* karjaimon, *tagid* tagjaid, *napiban* napjaiban, *napitokban* napjaitokban stb.

A szóképzésre nézve fontos a ható igeinek következő eredeti szerkesztésmódja: 'nem *hatsz* egy fűrtöt fejérré *tenned*' e h. nem *tchetsz*; e példa világosan mutatja, hogy a *-hat -het* igeképző nem más mint a *hatni* ige. Jellemzi codexeinket az *-at -et* főnévképző nagy kedvelése, a mai *-ás -és* helyén is: *születet* születés, *futat* futás stb., továbbá a kiesinyítő *-csa -cse* a mai *-cska -cske* helyett: *királycsa, oroszláncsa* királyoeska, oroszlánoeska, stb. A *-nyi* képző itt

* SZINNYEI JÓZSEF: *Rendszeres magyar nyelvtan*, 4. kiad 53. §.

ny helyett *n* hanggal fordul elő: *annē* annyi, *ennē* ennyi; ragozásban pedig teljesebb alakját mutatja: *annēiat* 'annéjat' annyit, *mennēiat* 'mennéit' stb.

Mondattani tekintetben legjellemzőbb a *-ra -re* képzős igenévnek személyragos használata: *irvám, irvád, irvája* stb., a mi e három codexen kívül másutt ismeretlen, pl.: «kit én megismerém elfuték», «tévelygetek nem tudrá-tok írást». Másik hasonló nevezetessége a befejezett cselekvés igenvének következő személyragos használata: «láttonk tégedet éhezetted», annyi mint 'éhezve'; «látám a szelletet (am. lelket) leszállatta mennyből», vagyis 'leszállva'.

Szókincese e három codexnek szintén igen fontos, a mennyiben sok olyan szót mutatnak, a mely más emlékeinkben vagy éppen nem vagy csak ritkán fordul elő. Csak a legrégebb bibliának sajátjai: *monnāl* mintegy, *mintha*,¹ *midenēm* nemde (másutt *minēm* és *minēnde*), *rūtet* extasis, *csajra* cserebogár (másutt *csaja*), *himlet* elbintés (vö. *himlő*), *elmetv* elmetszé, *gördöllet* mennydörgés stb. Egyéb ritka, kihalt szók: *valāl* birtok, *mēgranal* meggyógyúl (különben csak a Budapesti Glosszákból fordul elő: *nem ranaltatik* non dirigetur 16. l.; *ranalat* és *ranalatus* származékai pedig a Németújvári Glosszákból), *venerék* ital stb.

Még egy nevezetessége van e legrégebb bibliafordításnak, hogy készítőjét nevezhetjük a legelső nyelvújítóknak is. Világosan látszik számos szaván, hogy maga alkotta őket, a Vulgata szavainak lefordítása végett. Ilyenek: *császárlat* imperium, *czimerlet* titulus, *czerlő* tribunus (vö. *czredes*), *negyedlő* tetrarcha (másutt *negyedes fejedelem*) stb.

A Bécsi Codexből szövegmutatványul *Eszter* könyvének I. fejezetét is hasonmásban a 97. lapot (*Baruch* könyvének kezdetét) adjuk; a Müncheni Codexből hasonmásban a 169. lapot (*János* evangéliomának kezdetét) mutatjuk be s közöljük még azt a részt, a melyben a *Miatyánk* legrégebb magyar szövege maradt fenn (*Máté* VI. 9—13); az Apocodexből való mutatványunk a 138. zsoltár fordítása.

1. Eszter könyvének I. fejezete.

(Bécsi Codex 47—50. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.*²

Régi ejtése.

1] ASuerusnac napiban ki orzag-	1. Asvérusnak napiban, ki ország-
lot indiatolfoguan Etiopiaiglan zaz	lott Indiától fogván Etiopiaiglan
huzon hēt vidékeken	százhuszonbēt vidékēken,

A Vulgata szerint.

1. In diebus Assueri, qui regnavit ab India usque Aethiopiam, super centum viginti septem provincias:

¹ Egyszer előkerül még az Érsekújvári Codexben (533b.).

² A codexet itt a betűk alakjában is követjük, ezért szövegünk a Nyelvméltár szövegétől külsőleg lényegesen különbözik. A Nyelvméltár ugyanis, hogy a codexek kiadásában lehetőleg egyöntetűen járjon el, a *l*-betűt *č*-vel, az *č*-t *c*-vel, a jelöletlen *c*-t *e*-vel, a *č*-t *g*-vel, a *gy* jelentésű *g*-t *č*-vel, a *g* jelentésű *g*-t bokrétája fosztott *g*-vel, az *o*-t *ó*-vel s az *u*, *v*-t *ú*, *č*-vel cserélte föl, a mi nem mondható minden tekintetben sze-

2. mūdōn volt օ országanac zèkibèn օ orszaganac kezdètè volt Susa város

3.] Azert օ vralkodaffanac harmad èztendèiebèn tōn igèn nag vendégsegét օ menden feiedèlminec es gèrmèkinèc persayaknac èrössègōynec es Medosiac fenesinèc. es օ vidékibèlīnèc feiedèlmèknèc || ⁴⁸ օ èlōtto

4.] hog megmutatna օ orzagi di-losegenac kazdagsagit es օ hatalmanac nagsagat es felmagaztatatasat soc vđōbèn tudña mert zaz es noic zaz napocban.

5.] Es mūdōn bètèllesednenèc a vendégseguc napi vendéggè hiuta menden nepet ki lèlèttètèc Susisban a nagtolfoguan mēd a kūsdedīglen. es hēt napocban paranLola a' vendégseget kézeitètni a kèrtuèc es az èrèztuennèc gadoraban ki kirali օltōzèttèl es kèzzèl èkèsen plāntaltatōt vala

6.] es menden fèlōl satoroc fūgèztèttenec vala èg zinōuèc es lacinctus zinōuèc es aran zinōuèc

2. Mūdōn volt օ országának székiben, օ országának kezdete volt Susa város.

3. Azért օ uralkodtjának harmad esztendejében tōn igèn nagy vendégsegét օ mēdēn fejèdelminek és gyermekinek, pèrsaiaknak èrössègōinek és mēdosiaiak fényèsinek és օ vidékibeli fejèdelmeknek օ èlōttō,

4. Hogy megmutatná օ országi di-esöségének kazdagságát és օ hatalmának nagyságát és fèlmagasztatását sok üdōben, tudnya mert száz és nyolczszáz napokban.

5. És mūdōn betelleyesèdnènek a vendégsegnek napi, vendéggè hívata mēdēn népēt, ki lèlèttètèk Susisban, a nagytól fogván mēd a kūsdedīglen: és hēt napokban parancsolá a vendégsegét készjètètni a kertnek és az eresztvénynek gádorában, ki királyi öltözettel és kèzzel èkèsen plāntáltatōt vala.

6. És mēdēn fèlōl sátorok fūgesztèttenek vala èg színōvek és jáczinktus színōvek és arany színōvek,

2. Quando sedit in solio regni sui. Susan civitas regni eius exordium fuit.

3. Tertio igitur anno imperii sui, fecit grande convivium cunctis principibus, et pueris suis, fortissimis Persarum, et Medorum inclytis, et præfectis provinciarum coram se,

4. Ut ostenderet divitias gloriæ regni sui, ac magnitudinem, atque iactantiam potentiae suæ, multo tempore, centum videlicet et octoginta diebus.

5. Cumque implerentur dies convivii, invitavit omnem populum, qui inventus est in Susan, a maximo usque ad minimum: et iussit septem diebus convivium præparari in vestibulo horti, et nemoris, quod regio cultu et manu consitum erat.

6. Et pendebant ex omni parte tentoria ærii coloris, et carbasini ac hyacinthini, sustentata funibus byssinis, atque purpureis, qui eburneis circulis

rencés eljárásnak. Még megemlítjük, hogy a rövidítésképen mellékjegyekkel írt betűket, melyek szövegünkben apróbb szedésűek, a Nyelvenléktár alul pontozott betűkkel jelöli. Szövegünkben a szögletes rekesz [ ] olvasható törlést, a fél rekeszbe tett számok pedig a biblia verseit jelentik, a melyek az eredetiben folytatólag, kikezdés nélkül követik egymást.

bibor es barson kötéllekkél kötöz-
tétét ki Elefant tètém mël karikac-
kal valanac toldattattac es Marmor
ozloppokkal tartattatnakuala Es arañ
es ezüst zékéc zérzètètèkuala a
pagimentomon ki Smaragdus es Pe-
rimis konél torleitètètuala Kit irat-
nac ludalatus külömbözètè ékéseit-
uala

7] Kie hinatalasoe valanac kedeg
arañ edénecből iznakuala. es étkek
külömb es külömb edénecbèn hozat-
tatnakuala Es bor bövön es ajob vèt-
tètikuala ment kirali nagságnac melto
vala

8] es nēm vala ki n a' nem akarokat
innya kézereiténé De kiral ig zérzetté
vala egmenden asztalokra o fejedelmi-
ből zérzèt vala hog egmenden venné
mellèt akarna

9] Vasti kiralné es vendégségét tön
nembérieknéc a palotaban hol ||⁴⁹ As-
uerus kiral zoktanala lakoztat

10] Es vg hètéd napon mvdön
kiral víg volna es annag ital vtan
borral mēghēuoltuolna parāLola Ma-
namannac es Bozatanac es Arbona-
nac es Gabathanac es Algatnac es

bibor és bársony kötelekkel kötöz-
tetött, ki(k) éléfánttetem karikákkal
valának toldattattak és mármor osz-
lopokkal tartattatnak vala. És arany
és ezüst székek szérzettettek vala a
págyimentomon, ki smaragdus és pe-
rimis (?) kövel törlejtetett vala: kit
iratnak csudálatos külömbözete ékē-
sajt vala.

7. Kik hivatalasok valának kedég,
arany edényekből isznak vala, és étkek
külömb és külömb edényekben hozat-
tatnak vala. És bor bővön és a jobb
vettetik vala, mént királyi nagyság-
nak méltó vala.

8. És nēm vala, ki a nēm akarókat
innya készérjtené, de király így szér-
zetté vala. eggyemendēn asztalokra ő
fejedelmiből szérzett vala, hogy eggy-
emendēn venné, mélyet akarná.

9. Vasti királyné és vendégségét
tön nembérieknek a palotában. hol
Asvérus király szokta vala lakoztát.

10. És úgy heted napon, mvdön
király víg volna, és an nagy ital után
borral mēghēvölt volna, parancsola
Manamannak és Bozatának és Arboná-
nak és Gabathának és Algatnak és

inserti erant, et columnis marmoreis fulciebantur. Lectuli quoque aurei et
argentei, super pavimentum smaragdino et pario stratum lapide, dispositi erant:
quod mira varietate pictura decorabat.

7. Bibebant autem qui invitati erant, aureis poculis, et aliis atque aliis
vasis cibi inferebantur. Vinum quoque, ut magnificentia regia dignum erat,
abundans, et præcipuum ponebatur.

8. Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat,
præponens mensis singulos de principibus suis, ut sumeret unusquisque quod
vellet.

9. Vasthi quoque regina fecit convivium feminarum, in palatio, ubi rex
Assuerus manere consueverat.

10. Itaque die septimo, cum rex esset hilarior, et post nimiam potationem
incaluisse mero, præcepit Mauman, et Bazatha, et Harbona, et Bagatha, et

Zaratnac es Carhasnac èhèt mèddòk-nec kie òzemèlè èlòt zolgalnak-nala

11] hog Vasti kiralnèt bèhoznac kiral èlèibè vètnèn koronat ò fèierè es mègmútatna menden nèpèknec es feiedèlmèknec ò zepségèt Mert igen zèpuala

12] ki nem akara es kiralnac paranLolattfara kit a' mèddòctól paranLoltuala iòtèt mègutala Azert a kiral megharaguèc es igen nag hirtèlènkèdèthè gerièdè.

13] mègkèrde a bòllèkèt toruè-nèkèt es òrègbèknèc zèrzesit tudokat kie kirali zokasbol mendenkor vèlè èggèsòlnec vala es mendenèkèt azoc tanallaul tezen vala

14] Valanac kedeg èloc es rokom-bac Tarsena es Sechar es Admatha es Tarsis es Mares es Marsara es Manucha Persayaknac es Medosiaknac [kirala hèt feiedèhni kie kiralnac oréaiat latfakuala es èloc ò vtanna zoktanakuala vlni

15] kie itélésenèc Vasti kiralné èngèztèltètnèc. Ki Asuèrus kiralnac paranLolattat kit a mèddòc miat paranLoltuala tenni nem akartauala

Zaratnak és Karhasnak, e hèt meddőknek, kik ő személye előtt szolgál-nak vala,

11. Hogy Vasti királynét behoznák király eleibe, vetvén koronát ő fejére és megmutatná menden népeknek és fejedelmeknek ő szépségét: mert igen szép vala.

12. Ki nem akara, és királynak parancsolatjára, kit a meddóktól parancsolt vala, jöttét megutálá. Azért a király megharagvék és igen nagy hirtelenkédetbe gerjede.

13. Megkérde a bölcseket, törvényeket és öregbeknek szerzésit tudokat, kik királyi szokásból mendenkor vele eggyesölnek vala és mendeneket azok tanácsával tészèn vala.

14. Valának kedég elők es rokon-bak Tarsëna és Lëchár és Admatha és Társis és Márës és Marsara és Manucha, përsaiaknak és mēdosiaknak hèt fejedelmi, kik királynak orczáját látják vala, és elők ő utánna szoktanak vala ülni.

15. Kik itélésének Vasti királyné engeszteltetnék, ki Asvèrus királynak parancsolatját, kit a meddők miatt parancsolt vala, tenni nem akarta vala.

Abgatha, et Zethar, et Charchas, septem eunuchis, qui in conspectu eius ministrabant,

11. Ut introducerent reginam Vasthi coram rege, posito super caput eius diademate, ut o-tenderet cunctis populis et principibus pulchritudinem illius: erat enim pulchra valde.

12. Quæ renuit, et ad regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, venire contempsit. Unde iratus rex, et nimio furore succensus,

13. Interrogavit sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, et illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac iura maiorum:

14. (Erant autem primi et proximi, Charsena, et Sethar, et Admatha, et Tharsis, et Mares, et Marsana, et Mamuchan, septem duces Persarum atque Medorum, qui videbant faciem regis, et primi post eum residere soliti erant.)

15. Cui sententiæ Vasthi regina subiaceret, quæ Assueri regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, facere noluisset.

16] Es fêlêlê nèki Manucha kiral
es a fejedelmêe halvan. Vasti kiralne
nem lac a fejedelmêkê] kiralt sêr-
têttê [uala] meg Dê es menden fejedêl-
mêkê es népêkê || ⁵⁰ kie vadnae Asuê-
rus kiralnac [napiban] menden vide-
kibên

17] Mert ki mégén kiralnenac
bêzedê menden nêmbêriêchêz hog meg-
utallac ô feriekê es monganac Asue-
rus kiral paranLola[ala] hog Vasti
kiralne bêmenne ôhoziaia es az nem
akarta.

18] es êzpeldanal Persay es Medosi
fejedelmêknêe menden feleségêc még-
sêmmêitê ô ferieknêe paranLolatit
Azert kiralnac haragja ígaz

19] Es ha te nekêd kel mênên ki
paranLolat te oréattol es irattasseemêg
Persayaknac es Medosyaknac törûenê
zerênt mêllêt êlmulni nem illie hog
Vasti sêmmikêppen touabba kiralhoz
bê nê mennen Dê mas végê ô orzágat
ki tollêtol iob.

20] es êz paranLolat ki igen zelês-
ségô te menden vidêkidbên mêghirdê-
têssêc es menden fêlêségêc mênêd nagoc
es mênêd kûsdêdêc tiztesseget ioglanac
ô ferieknêc

16. És felele neki Manucha, király
és a fejedelmek hallván : Ném csak a
királyt sértette még, de és mândên
fejédelmeket és népêket, kik vadnak
Asvérus királynak mândên vidékiben.

17. Mert kimégýén királynénak
beszêdê mândên nêmbêriêkhêz, hog
mêgutálják ô férjeket és mondjanak :
Asvérus király paranesolá, hog Vasti
királynê bêmênne ô hozjája és az nê-
m akarta.

18. És ez példával përsai és médosi
fejédelmeknek mândên feleségêk még-
sêmmêjtik ô férjeknek paranesolatit :
azért királynak haragja ígaz.

19. És ha tê nekêd kêll, mênjên ki
paranesolat tê orzádtól és irattassêk
mêg përsaiaknak és médosiaknak tör-
vénye szêrênt, mêllyet êlmûlni nê-
m illik, hog Vasti sêmmikêppen továb-
bá királyhoz be nê mênjên, de más vég-
ye ô országát, ki tollêtol jobb.

20. És ez paranesolat, ki igen szé-
lêsségô, tê mândên vidêkidben még-
birdettessêc és mândên feleségêk,
mênd nagyok és mênd kûsdêdêk, tiz-
têssêgêt jogljanak ô férjeknek.

16. Responditque Mamuchan, audiente rege, atque principibus: Non solum regem læsit regina Vasthi, sed et omnes populos, et principes, qui sunt in cunctis provinciis regis Assueri.

17. Egredietur enim sermo reginæ ad omnes mulieres, ut contemnant viros suos, et dicant: Rex Assuerus iussit ut regina Vasthi intraret ad eum, et illa noluit.

18. Atque hoc exemplo omnes principum coniuges Persarum atque Medorum, parvipendent imperia maritorum: unde regis iusta est indignatio.

19. Si tibi placet, egredietur edictum a facie tua, et scribatur iuxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est, ut nequaquam ultra Vasthi ingrediatur ad regem, sed regnum illius, altera, quæ melior est illa, accipiat.

20. Et hoc in omne (quod latissimum est) provinciarum tuarum divulgetur imperium, et cunctæ uxores tam maiorum, quam minorum, deferant maritis suis honorem.

21] Ő tanála kèllètec kiralnac Es
tõn kiral Manuchanac tanála zè-
rènt

22] Es èrèztè lèuèlèkèt õ orzaga-
nac menden [videkè zèrent] vidékibè
kvlomb kvlomb neluèken es bõtõkon
hog mikent egmeden nemzèt halhatna
es oluashatna hog õhazocban fèièdèl-
mèc es nagobbac ferfiac lennenec Es èz
menden nem[p]èkneec ki hirdèttètneec.

21. Ő tanácsa kellették királynak,
és tõn király Manuchának tanácsa
szèrènt;

22. És ereszte leveleket õ országá-
nak menden vidékibe külomb-külomb
nyelvekèn és bõtõkøn, hogy miként
ëggymèndèn nemzet hallhatná és ol-
vashatná, hogy õ házokban fejèdelmek
és nagyobbak férfiak lènnének: és ez
menden nemeknek kihirdettètnék.

21. Placuit consilium eius regi, et principibus: fecitque rex iuxta consi-
lium Mamuchan;

22. Et misit epistolas ad universas provincias regni sui, ut quæque gens
audire et legere poterat, diversis linguis et litteris, esse viros principes ac
maiores in domibus suis: et hoc per cunctos populos divulgari.

Jegyzetek.

1. vers. *Asvérus*, am. Xerxes.

hèt, am. *hét*. Ezen és hasonló hosszú
nyílt *é-s* alakokra nézve l. fönt 4. l.

vidékèkèn, am. tartományokon, super
provincias. A *provincia* egyik jelentését (a
mi a fővárosokon kívül van) ma is a *vidék*
szóval fejezzük ki.

3. v. *tõn vendégségèt*. Vö. *prédikációt*
tõn az Ehrenfeld-Codexben (fönt 106. l.).

pèrsaiaknak, am. perzsáknak. Alakja
így is magyarázható: *perzs(i)aiaknak*, az *i*
kiesésével. Azouban a következő *médosiak*:
szó azt mutatja, hogy egyszerűen a nép-
névhez (*médus*: *médos*: *médosi*) van az *-i*
képző függesztve.

erösségöinek. A *-ségü* képző a felsőfok
(*fortissimis*) fordítása (vö. bevez.).

fényèsinek. Az *inclytus* 'híres' szó for-
dítása, mely jelentéssel másutt is előfordúl
régibb emlékeinkben.

4. v. *fèlmagasztatását* iactantiam.
A *fèlmagasztat* (am. földmagasztat) igének
-ás képzős származéka. Ma csupán a *ma-
gasztat* használatos, mely a *magaszt* igéhez,
a *magaszt-at* alapszavához ép úgy viszony-
lik, mint *marasztal* a *maraszt-hoz*, *nyugasz-
tal* a *nyugaszt-hoz*.

tudnya mert, e h. *tudnia mert* (a mint
a codex más helyein elő is fordul), am.
tnduiillik. Elliptikus kifejezésből magyaráz-
ható: *tudnia* (illik), *miért*. Az Ehrenfeld-

Codexben *tudni meit*. (Vö. SIMONYI: *A magy.
kötőszók* I. 262.)

nyolczzász. A fordító itt nyilván félre-
értette az *octoginta* szót s azért írt *nyolczzan*
helyett *nyolczzász-at*.

5. v. *betellyesèdnének*. Ma csak jö-
vendőlésről mondjuk a *beteljesedni* igét. A
kifejezés azt teszi: midõn elmúltak a ven-
dégtség napjai.

vendéggé hívata. Ma a *-rá -vé* rag
helyett hasonló kifejezésben csak az *-ül -ül*
és a *-nek* rag használatos: *vendégül hívni*,
meghívtam vendégemnek. A régi nyelv azon-
ban az *-ül -ül-ön* kívül a *-rá -vé* ragot is
gyakran használja. (Vö. SIMONYI: *A magy.
határozók* I. 318.)

*a nagytól fogván mènd a kúsde-
diglen*. A *mind* szónak hasonló használata
ma is megvan az ilyen kifejezésekben mint:
'kezdetlõl fogva *mind* ez ideig'. Vö. még *mind
e mai napig, mindaddig, mindaddig* stb.

eresztvénynék. Az *eresztvény* már az
oklevelekben is előforduló régi szó, am.
növendék erdõ, liget, berek.

gádorában, am. csarnokában. Ma is
élõ szó; mellékalakja *gátor* (l. *Nagy Szótár*).

öltözettel. A *cultu* szó ügyetlen fordí-
tása, a mely itt tulajdonkép megmunkálást
(vö. utánna: *kézzel manu*), vagy ékességet
jelent.

6. v. *szinövek*, am. *szinűek* (l. bevez.).

ki(k) életfánttetem karikákkal valónak toldattattak. A *ki* az eredetiben tollhibából áll *kic* azaz *kik* helyett. *Életfánttetem* am. *elefántcsont*. Ma csak halottról használjuk a *tetem* szót, azonban régi értelmének maradványa a *tetemes*, igen nagy melléknév, mely eredetileg csontost jelentett.

mármor oszlopokkal. A *mármor* egyszerű átvétele a latin szónak. A mai *márvány* alakhoz német révén jutottunk, a mennyiben nem lehet egyéb mint a bajor *marvel* ejtésnek magyarosodása (l. SZARVAS GÁBOR fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* VI. 440).

págyiméntom. Ma *pádíméntom*. A codex gyés alakját *d:gy* változással magyarázhatjuk s olyan tájnyelvi ejtésnek kell tartanunk, mint *gyió* e h. *dió*, *gyinnye* e h. *dinnye* stb. a palócoknál. (Vö. *gye de HB.*, *gyicsér* dicsér Elhrenfeld-Codex.)

«*Perimis*» *kő*. Ismeretlen név. A Vulgatában *lapide pario* áll (v. i. pároszi *kő*, azaz márvány); nem lehetetlen tehát, hogy a latin *parius* melléknevet fordította erre a másoló.

törlőjtetett vala. A *törlőjt* kihalt régi szó, am. szerkeszt, csinál. Előfordúl az Elhrenfeld-Codexben is *törlőjt* alakkal.

iratnak esudálatas különbözete. *Irat*, főnév, am. festés, festmény, az *ír* igének régi, *festeni* jelentéséből. a mi a *képírás* és *képiró* szavakban máig is fennmaradt. (Vö. fönt. 108. l.) Az egész kifejezés azt teszi: esudálatos változatosságú festmény.

7. v. «*hiuatalasoc*» talán csak tollhiba *hiuatalosoc* «hivatalosok» helyett.

kedég. A *pedig*-nek közönséges régi alakja (l. SIMONYI: *Magy. köztárszók* I. 134). A Bécsi és Münchener Codex rendszeren rövidítve (*ked.*, *kéd.*, *ke.* és *ké.*) írja. L. pl. a Münchener Codex hasonmásán.

külömb és külömb edenyékben. A *külömb és külömb* régi szokott kifejezés-módja a *különfélé*-nek. Így is: *külömb-külömb és külömb-külömb-féle* azaz «külömb-külömb fajta». Az utóbbiból származik a mai *különféle*. Az *edény* szó *é*-je e helyen nyílt *é*-vel van ugyan írva, de bizonyára tévedésből, mert néhány szóval előbb *edénecpl* áll s az *íz*o nyelvjárású ERDŐSI JÁNOS is *edín*-t ír (l. *Nyelvtört. Szót.*).

királyi nagyságnak méltó. A *-hoz és -ra* helyett néha *-nek* ragos határozó is

előfordul régen a *méltó* mellett. Pl. «*Méltó lészén itéletnek*» e h. *ítéletre* (Münchener Codex 21). «*Kiknek nem vala méltó ez világ*» (Érdy-Codex 522).

8. v. *készérőjtené.* A *kénszerít* (ma inkább *kényszerít*) igének régi közönséges mellékalakja *készérőjt*, *készérít* volt.

szőrzötté vula. am. rendelte, elrendelte.

éggymendőn. am. mindegyik. Csak e bibliafordításban fordul elő. Nyilván a latin *unusquisque* fordítása.

9. v. *némbőrieknek*, am. asszonyoknak. A *némbőri* szó csupán a Bécsi és Münchener Codex sajátja. Innen eleveníthették föl valószínűleg az ismeretes *némb* alakkal.

szokta vala lakoztát. am. szokta lakozását vagyis szokott lakni. E bibliafordításnak jellemző vonása az *-at -et (-t)* képzős főnév használata a közönséges *-ni* végű főnévi igenév helyett.

10. v. «*annag*», olv. «an nagy» a nagy A névelő *z*-jének kiesését a névszó kezdő mássalhangzójának kettőzése pótolja, mint a mai népnyelvben is. Ennélfogva valószínűleg valamennyi a névelőt ily módon ejthette hasonló helyzetben nyelvműlkünk írója.

ital, am. ivás. Régi közönséges jelentése a szónak.

méghevölt. am. fölhevült.

Manaman. Bozatu. Gabutha. Algat. Zarat. Többé-kevésbé elferdítései a Vulgatabeli zsidó neveknek.

meddőeknek. Az *eunuch* szót fordítja codexünk a *meddő*-vel. Ma csak nőről és nőtény állatokról mondjuk.

12. v. a *meddőktől paranesolt vala.* A mai nyelv szokásban egyre jobban terjed hasonló kifejezésekben az *által* névtű használata (vö. latin *per*). Régen s a népnél ma is a *-tól* rag járja. (Alább a 15. versben miatt névtűtől: *meddők miatt*).

jöttét megutálá. Szolgai fordítása a latin *contempsit venire* kifejezésnek, mint-hogy *contemno* rendszeren am. megvet, megutál. Tulajdonképp azt teszi: nem törődött a jövetellel, nem akart jönni. (Vö. még fentebb: *szokta vala lakoztát*, 9. sor.)

hirtelenkédetbe gerjede. am. dűhre gerjedt, haragra gyúlt. A *hirtelenkédet* «furor» csak e három codexben fordul elő.

13. v. *öregbeknek.* am. *öregbeknek*. Régi nyelvünk a középfok-képzőt igen sze-

reti a rövidebb tőhöz függeszteni. E képzésmód maradványa a mai *szelb*, mely ebből lett: *szépb* (e h. *széjebb*). Az *öregbek* szó itt a *maiores* (tkp. elődők, ősök) szószerinti fordítása.

szörzésít. A *szörzés*-nek a régi nyelvben intézmény, határozat, rendelet, hagyomány s hasonló jelentései is vannak.

tanácsával, am. tanácsával. Az *t*-es alak közönséges régiebb emlékeinkben.

14. v. *elők*, am. első. Régen gyakori e melléknévi használat. A mai nyelvben az *előszó*, *előre*s szavakban tekinthetni még melléknévrnek.

rokonbak, e h. *rokonabbak*. (Vö. fönt *öregbek*). Am. közelebbek. A *rokon* szónak ez közönséges jelentése volt a régiségben.

«*Tarsena*», «*Seehar*», «*Manucha*». A Vulgatabeli *Charsena*, *Sethar*, *Mamuchan* neveknek elferdítése. Az előbbi kettő közönséges másolói hiba (*c* helyett *t* és megfordítva).

szoktanak, am. *szoktak*. A több 3. személyű *multnak* régi teljesebb alakja, melyet még VÖRÖSMARTY is használ Szózatában: «Itt küzdenek honért a hős Arpádnak hadai», e h. *küzdték*, «*S elhulltanak* legjobbjaink A hosszú harc alatt» e h. *elhulltak*.

15. v. *kik ítélésének Vasti királyné engeszteltetnék*, am. a kik ítéletének V. királyné alávetetnének. Az *engesztel*-nek eredeti régi jelentése 'alávet, megigáz', s minthogy a *megengesztelés* (eredetileg 'leigázás, alávetés') megfélekezéssel, megszelídítéssel jár, ezért beszélünk ma a haragvó ember megengeszteléséről, kiengeszteléséről, Istennek bemutatott engesztelő áldozatról stb.

a meddők miatt per eunuchos. Vö. fönt *a meddöktől* (12. v.).

16. v. *és mēndēn fejdelmeket és népēket*. Az első *és*-nek (am. *is*), a második *és*-nek (et) olvasandó. Az *is* kötőszó eredetéről l. a HBeszédnél (61. l.).

18. v. *męgsęmmęjtik*. Itt azt teszi 'semmibe sem veszik', 'nem sokat bajtanak

rát'. Azonban rendszeren 'megsemmisít' értelemmel használja bibliafordításunk a *semmít* (más helyeken *semmiēit*) szót, mely egyéb emlékeinkben ismeretlen. A nyelvújítás valószínűleg a codexek ismerete nélkül alkotta meg az azonos igei alaphból kiinduló *semmítőszék*-et.

19. v. *męllyet elmúlni nęm illik*. Az *elmúlni* igének itt 'elkerülni' jelentése van, a mi igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. «es num igger ember *mulchotia* ez vermut» HB.) Az *illik* is egyik régi s már elavult jelentésével áll: 'licet, szabad'.

tőllétől, e h. *tőle*. Érdekes példája a ragisméltásnak, melyet nyelvünknek ama természete magyaráz meg, mely szerint a viszonyjelölő elemet a szóvégen világosan érezni kívánja. Hasonló a mai köznyelvben nálánál s némely nyelvjárásban: *veletekkel*. (L. *Elemisméltolás a szóalakulásban*, *Hungary-Album* 57. l.) — A középfok (*jobb*) mellett a régi nyelv *-tól* ragot használt a mai *-nál* (fálnál fehérebb) helyett. Ma e régi kifejezésmódnak nyoma csupán a *mentől* (pl. *mentől jobban* stb.) szóban van meg, a mely annyi mint *mēnd-től* azaz *mindtől*, ma *mindnél*, *mindennél*.

igęn szęlęssęgő. E *-ségő* képzős melléknév előtt az *igęn* határozó szó használatát csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a képzőt elődeink még némileg főnévrnek érezték (l. fönt 113. l.), vagyis a kifejezés az ő nyelvérzékük előtt azt tette: *igęn szęlęs sęgő* mint ma is mondjuk: *igęn ęles eszű* stb. Az effélékben ugyanis az *igęn* tulajdonkép csak a melléknévrnek (*ęles*) szolgál erősítésére.

«*ioqlanac*», tulajdonkép *ioql'anac*, azaz *joqljanak*. A kifejezés azt teszi: 'tisztességet tartozzanak mutatni, tisztelettel tartozzanak viselkedni'. A *joql*-ige csak ez egy helyen fordul elő az egész régi irodalomban.

ereszte, am. küldte.

bőtőkön, am. bétükön. Teljesen azonos (*bótó*) alakkal előfordul még LÉPES BÁLINT XVII. századi írónál is.

2. Baruch könyve I. fejezetének 1—9. verse.

(A Bécsi Codexből való hasonmás szövege.)

A hasonmás betűszerinti olvasása.

It kezdetic Baruth prophetanac
kõnuo

1] ES èzèc a kõiõnèc igey mèffèkèt
irt Baruch Nerienèc fia Maasie fiaie
Sedechie fae Sedey fae Elchie fae
Babilloniaban.

2] ötöd. èztèndøbèn a' honac hètèd
napian az üdøbèn kibèn a Caldeusoc
Ierusalemèt megvõttekuala. es. mæg-
gèrièztèttèkuala ötèt tüzzèl.

3] Es mægolvasa Baruch è kõiõ-
nec igeyt Iekoniasnac Ioachim fianac
Iuda kirafanac fvlèibè mènd. annèpnèc
a' kõiõhoz iõuõknec fvlèibè

4] es a hatalmasoknac kirafoc [fvlèi-
nec] fiaynac fvlèibè. a' kvsdèdtõl fog-
uan mènd a' nagiglan [Babillo-] men-
dènèknec Babilloniaban lakozoknac
Svdinac fofoianal

5] kie haluan sirnakuala bõitõlnec
vala es imadkoznakuala vrnac zémèlè
èlõt

6] Es penzt zèdenec mikènt egmen-
dennèc kèzè. tètètè

7] es èrèztèt Ierusalemè Ioachim
paphoz [Ech] Elchie fiához Saloèl

Eredeti kiejtése.

Itt kezdetik Baruch prófétának
könyvö.

1. És ezek a könyvnek igéi, mely-
lyeket írt Baruch, Neriének fia, Másie
fiájé, Sedeczie fiáé, Sedei fiáé, Elcie
fiáé, Babilloniában,

2. Ötöd esztendőben, a hónap heted
napján, az üdőben, kiben a káldéusok
Jerusalémet megvöttek vala és mæg-
gérjesztették vala ötöt tűzzel.

3. És mægolvasá Baruch e könyv-
nek igéit Jekoniásnak, Joákium fiának,
Júda királyának füleibe, mènd an
népnek, a könyvöhoz jövöknek füleibe

4. És a hatalmasoknak, királyok
fiainak füleibe a küsdèdtõl fogván
mènd a nagyiglan, mèndènèknec,
Babilloniában lakozóknak Sudinak fo-
lyójánál.

5. Kik hallván, sírnak vala, bõjtõl-
nek vala és imádkoznak vala Úrnak
szémélye előtt.

6. És pénzt szèdènek, mikènt èggy-
mèndènnek keze tètètè,

7. És ereszték Jerusalémbe Joá-
kim paphoz, Elcie fiához, Saloel

A Vulgata szerint.

1. Et hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriæ, filii Maasiæ, filii Sedeciæ, filii Sedei, filii Helciæ, in Babylonia,

2. In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo ceperunt Chaldaei Jerusalem et succenderunt eam igni.

3. Et legit Baruch verba libri huius ad aures Jechoniæ filii Joakim regis Juda, et ad aures universi populi venientis ad librum,

4. Et ad aures potentium filiorum regum, et ad aures presbyterorum, et ad aures populi, a minimo usque ad maximum eorum omnium habitantium in Babylonia, ad flumen Sodi.

5. Qui audientes plorabant, et ieiunabant, et orabant in conspectu Domini.

6. Et collegerunt pecuniam secundum quod potuit uniuscuiusque manus,

7. Et miserunt in Jerusalem ad Ioakim filium Helciæ filii Salom sacerdo-

Et kizdte Baruch prophetanac konig

A dze a konigec iget melléket
(it Baruch Meruenc fia ayaafie
fiac Sedechia fiac Sedey fiac:
Elasie fiac Babilloniak) otod
dztendokén a konac hted napian az voblen
kén a Caldeusok feldet megrötebuala z
meggeridztetebuala otet vözet. Eb megot
vafa Baruch z konig: iget Jekoniashac
Joachim fiaac Juda kiralanac fildite med.
anepruc a konigok iguok: fildite z a hatal
masdnac kiralc fildite fiaynac fildite.
a kispadtol feguan med a nagiglan Babilla
mendenebi Babilloniakny lakozobnac z v
dnac soloianal kie halua sinakuala hitoln
vafa z madkozakuala vnaac zemele dlot
Eb penyt zeden: mitet egmendene kizd
tehet z dztet ylmbe Joachim paphoz z
Elasie fiahoz Balac fiahoz z az egéb papo
hoz: meud anephez kie g velle leletettendua
la ylmukny mitet vünc vr teplomnac z
dint melléket dztend: vafa a teplombol
meghioni judnac fildite Sibon konac v
napian az dztet dduktat melléket alkot
vafa Sedechias Josie fiace Juda kiralc
mi vtan dltoty vafa ylmuk Babushono
zon Babilloniak kirala ylmias z afid
dztendat z a foglobat z a hatalmasolat z a
fildite nepet z vünc otet megröteuen Babilla

fiáiehoz es az egéb papokhoz es mēnd
anēphēz kie ȝ vēlō lelētētēnekuala
Ierusalemēn

8] mikoron vennēc vr templomauac
ēdēnit mēllēc ēl rētētēnēc vala
a templombol mēghioni Iudanac
földēbē Sibān honac X napian az
ēzūst ēdēnēkēt mēllēkēt alkotot vala
Sedechias Iosie fia[ie] luda kiralaē

9] mi vtan elvōttȝ volna Ierusalem-
bōl Nabuhodonozor babillonianac ki-
rala Iekoniast es a fēiēdēlmēkēt es a
foglyokat es a hatalmasokat es a
földnēc népēt es viue ȝkēt mēgkōtȝz-
vēn Babilloniaba

fiájéhoz és az egyéb papokhoz és mēnd
an néphez, kik ő vele lélettetnek
vala Jërusalēmben :

8. Mikoron vēnnék Űr tēplomá-
nak edényit, mēllyek elvēttenek vala
a tēplomból, mēghioni Júdának
földébe Sibán hónap tized napján, az
ezüst edényeket, mēllyeket alkotott
vala Sēdēcziás, Jósiē fia, Juda királyáé,

9. Miután elvōttȝ volna Jërusalēm-
ből Nabuhodonozor, Babilloniának ki-
rálya, Jēkoniást és a fejedelmeket és a
foglyokat és a hatalmasokat és a föld-
nek népēt, és vivē őket mēgkōtȝzvēn
Babilloniába.

tem, et ad sacerdotes, et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in
Jerusalem :

8. Cum acciperet vasa templi Domini, quae ablata fuerant de templo,
revocare in terram Juda decima die mensis Sivan, vasa argentea, quae fecit
Sedecias filius Josiae rex Juda,

9. Posteaquam cepisset Nabuchodonosor rex Babylonis Jechoniam, et
principes, et cunctos potentes, et populum terrae, ab Jerusalem, et duxit eos
vinetos in Babylonem.

Jegyzetek.

1. vers. *könyőnek*. am. könyrnek. *Könyő* a *könyr*-nek régibb alakja, mely még nyomtatványokban is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

fiájé. am. fiáé, a két magánhangzó között hiatustöltő *j* hanggal. A következőkben már egyszerűen *fiáé* áll.

Babilloniában. Alább is így (4. és 9. v.), e h. Babiloniában.

2. v. *mēgvōttēk*, am. elfoglalták. *Megremi a rárat* stb. e h. „elfoglalni” általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szótár*).

mēggērjeszt, am. folgyújt, a szónak közönséges régi jelentésével. Ma a *gerjeszt* igét csak átvitelesen használjuk: *haragra, szerelomre gerjesztēni* stb.

3. v. *mēgolvasá*, am. felolvasá. A *megolvas* igét „felolvas” értelemben még olykor ma is megtaláljuk az irodalmi nyelvben.

4. v. *kūsded*, am. kiseded. (Vö. bevez., 112. lap).

7. v. *az egyéb papokhoz*, am. a többi papokhoz. Az *egyéb* szónak ily használatára vö.: «Az szízeség Istennél nēm kedves az *egyéb* jószágos mivelkōdetōknél kil» (Tihanyi Codex 2. l.). A Vulgátában csak *ad sacerdotes*.

8. v. *mēghioni*. Teljesebb tőalak *meghīni*, *meghīni* helyett. (Vö. bevez., 113. lap.) A *meghī* ige itt „visszahí” jelentéssel áll (vö. *megtér* e h. *visszatér*), pedig a *revocare* e helyen voltaképen visszavívással fordítandó.

Sibán hó, am. Sirán hó, a zsidó időszámítás egyik hónapja, mely a mi május-június hónapjainkra esik. A *Sibán* alakváltozatra nézve vö. *bakter* = ném. *Wächter* (Wächter); *ezibil* e helyett *eziril* stb.

9. v. *mēgkōtȝzvēn*, am. mēgkōtȝzve. A *-rēn* *-vēn* igenévi alak a mai *-ra* *-re* helyett általános a régiségben.

3. János Evángéliumának kezdete.

(A Müncheni Codexből való hasonmás szövege.)¹*A hasonmás betűszerinti olvasása.*

- 1] KEzdetben vala íge es íge vala
istennél es isten vala ígè
2] Ez vala kèzdètben istennél
3] Mèndènèc o miatta lottènec es
o nalanalkül semmi nèm lot Mèl lot

4] o benne èlètuala es az èlèt vala²
èmbèrecnec fenèssége,

5] es a' fenèsség sètètècbèn fènlic
es a sètètèc ötèt megnem foglaltac

6] Volt istèntöl èrèztetèt èmber ki-
nec nèue vala Iános

7] Ez iot tanosagba hog tanosagot
uallana a' világról

9] Igaz világ vala ki megvilágoséit
mèndèn èmbert è világbá iouot

10] E világban vala es è világ o
miatta lott es è világ ötèt megnem ès-
mèrte

Eredeti kiejtése.

1. Kezdetben vala íge és íge vala
Istennél és Isten vala íge.

2. Ez vala kezdetben Istennél.

3. Mèndènèk ő miatta löttenek és
ő nálánál kül sèmmi nèm lött, mëlly
lött.

4. Ő benne élet vala és az élet
vala embèrèknek fényessége:

5. És a fényesség sètètèkben fény-
lik és a sètètèk ötèt még nèm foglalták.

6. Volt Istentől eresztetett embèr,
kinek neve vala János.

7. Ez jött tanóságba, hogy tanósá-
got vallana a világról.

9. Igaz világ vala, ki megvilágoséjt
mèndèn embèrt, e világbá jövöt.

10. E világban vala és e világ ő
miatta lött és e világ ötèt még nèm
esmerte.

A Vulgata szerint.

1. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat
verbum.

2. Hoc erat in principio apud Deum.

3. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod fac-
tum est.

4. In ipso vita erat & vita erat lux hominum:

5. Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.

6. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes.

7. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut
omnes crederent per illum.

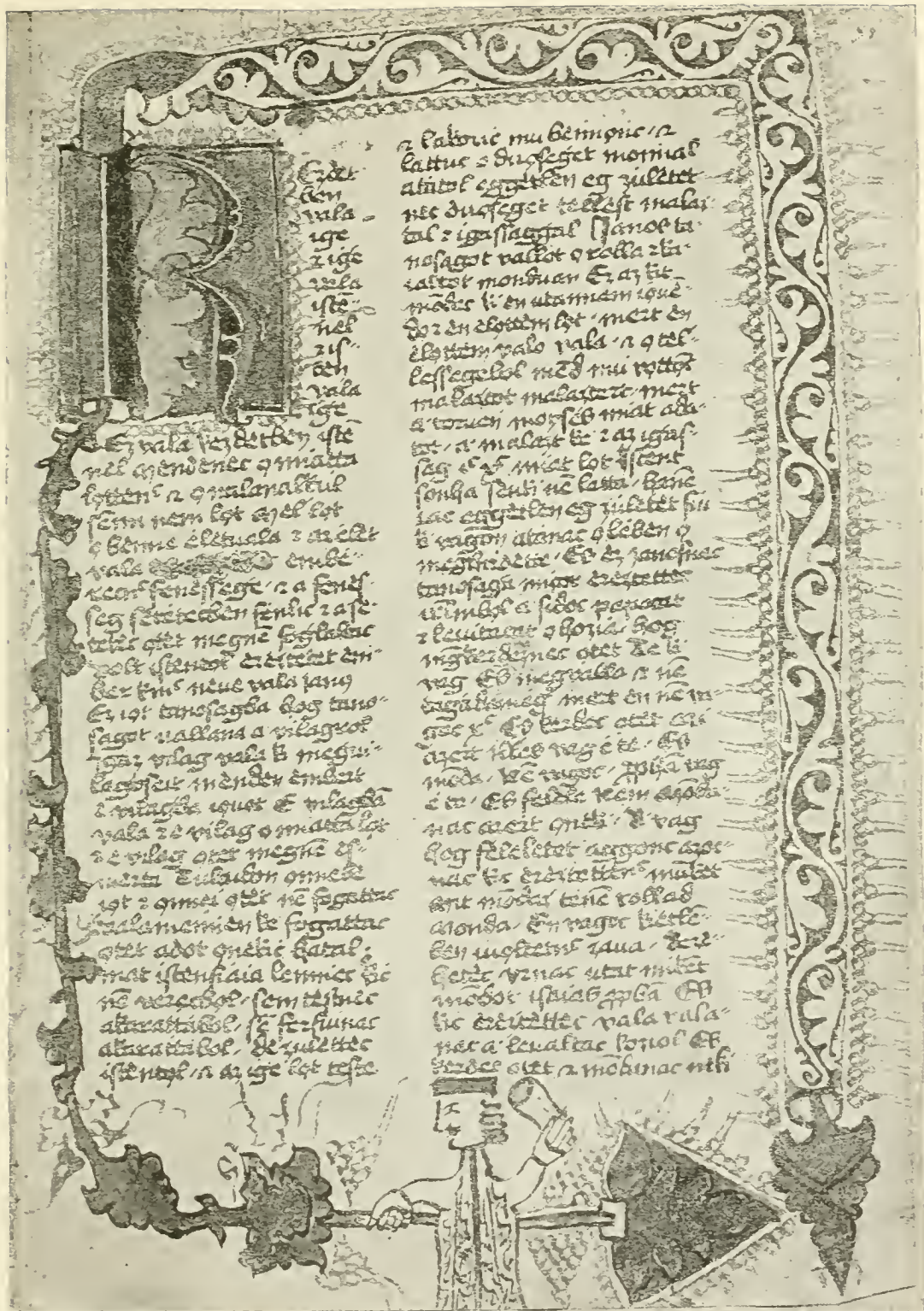
8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.

9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc
mundum.

10. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non
cognovit.

¹ Az egyes függő vonal (|) a hasáb végét jelenti. Egyebekben átirásunk meg-
egyez az előbbi szemelvényekével.

² E szó után olvashatatlan törlést látni.

A MÜNCHENI CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1466.)
Eredetije a müncheni udvari könyvtárban.

11] Tulaidon onnebè iot es onnèi
otèt nem fogattac

12] Valameinnèn kedég fogattac otèt
adot onèkie hatalmat isténfiaia len-
niee

13] Kie nem véreeböl, sem tèttnèc
akaratfabol, sem ferfiunac akaratfabol,
dè zülèttèc istèntöl,

14] es az íge lot teste | es lakozic
mü bènnonc, es lattuc o dílösegét
monnal atától eggètlèn eg zülètètnèc
dílöseget téffèst malažtal es igasság-
gal

15] Ianos tanosagot vallot o rolla
es kaialtot monduan Ez az kit mon-
dec ki èn utannam ionèndö es èn
èlöttèm lot, mert èn èlöttèm valo
vala,

16] es o téffessegeböl mënd mü
vöttönc malažtot malaztért,

17] mert a' törueñ moyses miat
adatot, a' malažt kedég es az igassag
iesus xristus miat lot

18] Istènt sonha sènki nem latta
hanem lac eggètlèn eg zülètèt fiu
ki vagon atanac olèbèn o meghir-
dètè,

11. Tulajdon önnébe jött és önnei
ötet nem fogadták.

12. Valamenúyen kedég fogadták
ötet, adott ő nekik hatalmat Isten
fiaia lenniék :

13. Kik nem vérekből, sém testnek
akaratjából, sém férfiúnak akaratjából,
de születtek Istentől.

14. És az íge lőtt testté és lakozik
mü bennönk és láttuk ő dicsőségét
monnál atyától eggyetlen eggy szüle-
tètnék dicsőségét, tellyest malaszttal
és igassággal.

15. János tanóságot vallott ő rólla
és kajáltott mondván : Ez az, kit mon-
dék, ki èn utánnam jövendő és èn
előttem lőtt, mert èn előttem való
vala.

16. És ő tellyességéből mënd mü
vöttönk malasztot malasztért.

17. Mert a törvény Mojsés miatt
adatott, a malaszt kedég és az igasság
Jézus Krisztus miatt lőtt.

18. Istent sonha sènki nem látta,
hanëm csak eggyetlen eggy született
fiú, ki vagyon atyának ölében, ő meg-
hirdette.

11. In propria venit, & sui eum non receperunt.

12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri,
his, qui credunt in nomine eius :

13. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex volun-
tate viri, sed ex Deo nati sunt.

14. Et verbum caro factum est, & habitavit in nobis : & vidimus gloriam
eius, gloriam quasi unigeniti a patre, plenum gratiæ et veritatis.

15. Joannes testimonium perhibet de ipso, et clamat dicens: Hic
erat, quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior
me erat.

16. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro
gratia.

17. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum
facta est.

18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius, qui est in sinu patris,
ipso enarravit.

19. Es ez Jánosnak tanósága micor
èrèztettèc ierusalemból a sidoc papocat
es leuitacat o hozia, hog megkèrdezne
otèt Te ki vag

20. Es megvalla es nem tagadameg
mèrt èn nem vagoc xristus

21. Es kèrdec otèt Mi azert Illyes
vag è tè, Es monda, Nem vagoc,
propheta vag è te. Es fèlele Nem

22. Mondanac azert onèki, Ki vag
hog fèleletet aggone azoene kic
èrèztettèc mu'kèt Mit mondaž tenen
rollad

23. Monda, En vagoc kiètlebèn
ivöltètnec žaua, Kezèhetèc vrnac utat
mikest mondot isaias propheta

24. Es kic èrèztettèc vala valanac
a leualtac kozzól

25. Es kèrdec otèt es mondanac
nèki

[Eddig a hasonmás szövege. Folytatása az eredeti kiejtés szerint:

¹⁷⁰ Azért tè mit kèrèstèlsz, ha tè nem vagy Krisztus és sèm Illyés
sèm prófeta?

26. Felele ő nekik János, mondván: Én kèrèstèlèk vízben; tũ közöttetek
kedeg állott, kit tũ nem tudtok.

27. Ő az, ki én utánnam jövendő, ki én elöttem lött, kinek nem vagyok
méltó, hogy megógyam ő sarujának sziját.]

19. Et hoc est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi ab Jerosoly-
mis sacerdotes et Levitas ad eum, ut interrogarent eum: Tu quis es?

20. Et confessus est, et non negavit: et confessus est: Quia non sum ego
Christus.

21. Et interrogaverunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non sum.
Propheta es tu? Et respondit: Non.

22. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his, qui miserunt
nos? quid dicis de teipso?

23. Ait: Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini, sicut
dixit Isaias propheta.

24. Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.

25. Et interrogaverunt eum, et dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non
es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26. Respondit eis Joannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem
vestrum stetit, quem vos nescitis.

27. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est: cuius ego
non sum dignus ut solvam eius corrigiam calceamenti.

19. És ez Jánosnak tanósága, mikor
eresztették Jërusalémból a zsidók
papokat és lévítákat ő hozjá, hogy
megkèrdeznék otet: Tè ki vagy?

20. És megvallá és nèm tagadá
még: Mert èn nèm vagyok Krisztus.

21. És kèrdék otet: Mi azért? Illyés
vagy-è tè? És monda: Nèm vagyok.
Prófeta vagy-è tè? És felele: Nèm.

22. Mondának azért ő neki: Ki
vagy, hogy feleletet adjonk azoknak,
kik eresztètenek münkét? Mit mon-
dasz tennèn róllad?

23. Monda: Én vagyok kietlenben
ivöltetnek szava. Készèhètèk Úrnak
útát, miként mondott Isaiás prófeta.

24. És kik eresztettek vala, valának
a léváltak kozzól.

25. És kèrdék otet és mondának
nèki:

Jegyzetek.

1. vers. *Kezdetben vala ige* stb. A mai bibliafordítások szerint: Kezdetben vala az ige stb. (Vö. a HB. jegyzetei közt, 66. l.)

Istennél, am. Istennél, hosszú nyílt *e*-vel a mai *é* helyén. (Vö. fönt, 4. l.)

3. v. *«mèndènèk»*, am. „mèndènèk” mindenek. A codex itt valamennyi *e*-t nyílt *e*-vel jelöli ugyan, de nem valószínű, hogy valóban ilyen ejtése lett volna a szónak. A mennyiben az író mégis nyílt *e*-vel ejtette volna, egyszerű nyelvjárási különösségnek kellene tekintenünk.

«nèm», am. nèm. Szintén valószínűleg zárt *e*-vel olvasandó.

ő miatta, ma: ő általa. Vö. a Bécsi Codexben: *a medlők miatt* (fönt, 121. l.)

mèlly lött. Ma hasonló kifejezésben a dologra vonatkozó főnévi visszahozó névmást, a *mi*-t használjuk, míg a *mely* csak melléknévileg használatos.

5. v. *sètétékben*. A codex az első szótagban nyílt *e*-t ír. a *mi*, ha nem tollhiba, csupán különös tájnyelvi sajáttság lehet, mert a mai *sötét* ejtésnek a régi köznyelvben csak *sètét* felelhetett meg. (Vö. fönt, 15.)

1.) A többes szám (e h. *sètétség*) a latin *tenebrae* szolgai fordítása.

mèg nèm foglalták, am. be nem fogadta, *tenebrae eum non comprehenderunt*

S. v. E vers, valamint a 7-diknek befesző mondata nincs meg bibliafordításunkban.

9. v. *igaz világ vala*, am. igaz világság vala. A *világ* szót ily értelemmel még ma is használjuk. Vö. „Edes anyám, gyűjts *világot*! Nem tudom én, jaj, mit látok!” (GYULAI: *Éji látogatás*).

mègvilágoséjt, am. megvilágosít, az -ít képzőnek régi alakjával. (Vö. fönt 106. l.)

11. v. *tulajdon önnébe*, am. tulajdonába, tulajdon magáéba, in propria. *Ön* v. *önn* a régi nyelvben am. *suus, eius, eorum*. (l. *Nyelvtört. Szótár*). Ma is használjuk az *önmaga, önmagának* stb. kifejezésekben. A német *sie* és francia *vous*-nak megfelelő használat csak a nyelvújítás óta van divatban. A következő *önnei* is azt teszi tehát: övéi.

12. v. *valamennyen*, am. valamennyien. Olyan hangkiesés, mint *penetencze* e h. *penetenczia* (l. fönt 106. l.).

flaid, am. fiaira. A *-rá -re* rag a régi nyelvben, sőt néhol a mai népnyelvben is *e* nélkül áll. Pl. igen gyakori a *mié* alak e h. *mié* a codexekben s a háromszéki nyelvjárásban (l. SIMONYI: *A magy. névragozás* 27. 28. l.).

13. v. *de*. Ma az irodalmi nyelv hasonló tagadás után ellenmondóul a *hanem* kötőszót használja; a népnyelv azonban ma is él még a régies *de* kötőszóval. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 159. s köv. ll.)

14. v. *monnál*, am. quasi. Minden valószínűség szerint így kell olvasnunk legrégibb bibliafordításunknak e jellemző szavát (írva *monnal*), s alig lehet egyébnek tartanunk, mint a *mond* ige 2. személyű feltétes módú alakjának, e h. *mondnál*, azaz *mondanál*. Hasonló alak ma is a népnyelvben *monnak*, e h. *mondnak* azaz *mondanak*. A *monnál* (mondanál) alak tulajdonképp azt teszi: úgy mondanál, úgy szólnál, úgyszólván. (A *mond* igének ily tárgyatlan használatára nézve vö. fönt, 103. l.) A kötőszóról l. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 175.)

15. v. *kajáltott*, am. kiáltott. A *kiált* igének e régi teljesebb *kajált* alakja a népnyelvben még ma is ismeretes (vö. *Nagy Szótár*).

én, am. *én*. Hosszú nyílt *e*-jére nézve vö. a ma is kezdő nyílt *e*-vel ejtett *enyém*, *enyém* alakokat.

18. v. *sénki*. Minthogy a *sem*-ből (*sem-iti*), ez pedig a *nèm* tagadó szóból (= *isnèm*, s *nèm*) származik. zárt *e*-vel olvasandó, bár codexünk *senki*-t ír.

születött. Utolsó szótagját codexünk szintén nyílt *e*-vel írja; mindazonáltal alig lehetett ilyen ejtése. (Vö. külföldről hozott árú. stb.)

19. és 21. v. *kérdeznék*. *kérdék* am. kérdeznék, kérdés. Első szótagjuk hosszú nyílt *e*-vel olvasandó, mert HELTAL is rendszeren *e* betűvel írja a *kérd* igét (l. *Nyelvtört. Szót.*).

21. v. *té*. Zárt *e*-vel olvasható az általános kiejtés szerint, bár codexünk *te*-t ír.

23. v. *ivöltetnek*, am. üvöltetnek, üvöltésnek. A latinban *clamantis* melléknévi ige-név áll, a mint a mai bibliafordítások is fordítják.

készéhtëk, am. készítsétek. A fölszó-
lító mód ez alakjára nézve vö. fönt, 59. l.

útát, am. útját (l. fönt, 113. l.). Vö. «Ren-
getegekre nem egy *uta* téved» (Petrófi:
Temetőben).

24. v. *eresztettek vala*, am. küldettek
vala, missi fuerant.

leváltak közzől, am. a farizeusok kö-
zül. A *farizeus* szónak eredeti jelentése am.
különvált. E jelentést akarja bibliafordi-
tónk a *levált* szóval visszaadni. (A *Nyelvtört.*
Sótár e szót nem említi.) A *közzől* kettős
z-je a *köz* szónak eredeti teljesebb alakját
mutatja, a mely a mai kiejtésben is meg

van még őrizve (*közzől, közzé*, helyesírá-
sunk szerint *közzül, közzé*).

25. v. *Illyés* (írva *Il'es*). Ma inkább
Illés. A hosszú *ly*-es alak azonban, mely
még szintén használatos, pontosan megfe-
lel a latin *Elias*-nak.

27. v. *mégógggam* (írva *még oggam*),
am. megoldjam. Az *old* ige általánosan l
nélküli alakban fordul elő régibb nyelv-
emlékeinkben. (Vö. *ordonia, arga* a HBé-
szédben, l. fönt, 69. l.)

kinek... ő sarujának szíját. A
latin mondatnak szóról-szóra való fordítása:
cuius ego non sum dignus ut solvam eius
corrigiam calceamenti.

4. A Miatyánk legrégebb magyar szövege.

A Münchener Codex 23. lapjáról. (Máté VI, 9—13.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

9] Mi atanc ki vag menñebèn, Scen-
teltèssec tenènèd

10] Ioyon te orzagod Legen te aka-
ratod, mikent menñen es azonkent
foldon,

11] Mi tèsti kenèrone felet valo
kenèrèt aggad münèkone ma

12] Es bolassad münèkone mü vè-
tètönkèt, mikent es mü bolatone nè-
kone vètèttecne,

13] Es ne vig münket késertètbe,
de zabadoch münket gonoztol Amen.

Eredeti kiejtése.

9. Mi atyánk, ki vagy mennyekben
szenteltessék tő neved.

10. Jöjön tő országod. Légyen tő
akaratom, miként mennyen és azon-
ként földön.

11. Mi testi kenyerünk fölétt való
kenyeret adjad mű nekünk ma.

12. És bocsássad mű nekünk mü
vétetönket, miként és mü bocsátunk
nekünk vétetteknek.

13. És ne vigy münket késértetbe.
Deszabadóch münket gonosztól. Ámën.

A Vulgata szerint.

9. Pater noster, qui es in cælis: sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus
nostris.

13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo. Amen.

Jegyzetek.

9. v. *szenteltessék*, ma: *szenteltessék*
meg. E kifejezés, valamint a következő
mondatokban *jöjön* (ma *jöjjön el*), *legyën*
(ma így is: *legyen meg*), *adjad* (ma *ad* *meg*),
bocsássad (ma *bocsásd meg*), *bocsátunk* (ma

megbocsátunk), *szabadóch* (ma *szabadíts meg*)
érdekesen mutatják, hogy az igekötők csak
újabb fejlődmények nyelvünkben. (Vö. a
HBeszédnél *mige* alatt, fönt 67. l.)

tő neved. Ma a személynévmással kapcsol

személyragos főnevek elé az élőbeszéd névelőt is tesz: Szenteltessék meg *a* te neved. Jöjjön el *a* te országod. stb.

10. v. *mënnÿën*. ma: mennyben. Az -n rag-nak régen általánosabb helyhatározó jelentése volt s általában *hol?* kérdésre felelő locativust jelentett. E használat maradványai például a mai nyelvben: *falun* (ellenben: *városban*), *Budapest-en* (de: *Pozsonyban*) stb., s ilyen codexünk *mënnÿën* kifejezése is. Azonban ma már rendszeren csak a tárgyak fölszínére való vonatkozással használhatjuk: *asztalon*, *földön* stb. (*asztalban*, *földben* mást jelentenek).

azonként. am. azonképen. Vö. *máskent*. *másképen*; *ekként*: *ekképen*.

11. v. *testi kënyerönk fëlëtt való kënyeret*. A latin *panem supersubstantialem* fordítása. Ez utóbbi szó helyett Lukács XI. fejezetének 3. versében *quotidianum* áll s az egyház ezt iktatta be az imádságba. A Müncheni Codex megfelelő helyén (135. l.) e mondat így hangzik: *Mü möndënnapi kënyerönket adjad münekünk ma*. Ennélfogva Máté VI. fej. 11. verse helyett a mindennapi imádságban őseink is ez utóbbi mondatot imádkozták.

12. v. *vëtetönket*. ma: vétkeinket A Müncheni Codexben e bibliafordítás nyelvének megfelelőleg (l. fönt 113. l.) *vëtes* helyett *rëtet* áll.

5. A 138-dik zsoltár.

(Az Apor-Codex 108—110. lapjairól.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Dávidnak psalmosa CXLVIII
ez psalmos megh tanyth arra hogy az
ysten myndenewth yelen wagyon, es
mynden gondolatok, czelekewdetek, es
tytkos dolgok twdwan wadnak ew nala

1] Vram meg bizoneitottal engemet
es meg esmertel engemet:

2] te meg esmerted én vlesemet es
en fel keletemet,

3] Meg ertetted mend én gondola-
timat tauol én osuenimet: es én köte-
lemet meg erte ¶¹⁰⁹ tted.

4] Es mend én vtaimat meg lattad:
mert nincz bezed én neluemben,

5] Íme te vram meg esmertel men-
deneket vtolsokat es regieket: te zer-
zettel engemet es vetted én ream te
kezedet,

A szöveg eredeti kiejtése.

Dávidnak pszálmosa. 148. [Helye-
sen 138.] Ez pszálmos megтанit arra,
hogy az Isten mindënett jelen vagyon
és mindën gondolatok, cselekedeték és
titkos dolgok tudván vannak ő nála.

1. Uram, megbizonyëjtottál engë-
met és megësmértél engëmet:

2. Të megësmérted én ülesëmet és
én fëlkeletëmet.

3. Mëgërtëtted mënd én gondola-
timat távól: én ösvényimét és én kö-
telemet mëgërtëtted.

4. És mënd én útaimat mëgláttad,
mert nincs beszéd én nyelvemben.

5. Íme të Uram, megësmértél mën-
deneket, utólsókat és régieket: të szer-
zëttel engëmet és vetted én rëám të
kezedet.

A Vulgata szerint.

1. Domine probasti me, et cognovisti me:

2. Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam.

3. Intellexisti cogitationes meas de longe: semitam meam, et funiculum meum investigasti.

4. Et omnes vias meas praevidisti: quia non est sermo in lingua mea.

5. Ecce Domine tu cognovisti omnia, novissima et antiqua: tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.

6] Czudalatus löt te tudomanod en belöllem meg erőssöltetet es nem hatok ő hozia,

7] Houa megek te zelletedtől: es houa fussak te orczádtól,

8] Ha fel menendek menbe te ot vag: Ha lezallandok pokolba ielen-uag,

9] Ha veendem en tollaimat vilámodat: es lakandom tengernek vegeiben,

10] Es mert oda te kezeid viznek engemet: es tart engemet te iogod

11] Es mondek talantal setetsegek meg nomodnak engemet: es en világosolatom en generkedetemben,

12] Mert setetsegek nem setetöltenek meg te tölled: es ey mikent nap meg világosoltatik mikent ő setete vgan es ő világa,

13] Mert te birtad en veseimet: fogattal engemet en aňamnak meheből,

14] Vallok teneked mert yedetesöl fel magasztattal czudalatosok te művelkedetid: es en lelkem igen meg esmerete,

15] Nem reitetet el en zam te tölled kit tötöl reitekben: es en iom föld ||¹¹⁰nek allaiban,

6. Csudálatus lött tē tudományod én belöllem: mēgerőssöltetett és nēm hatok ő hozjá.

7. Hová mēgyek tē szelletedtől és hová fussak tē orczádtól?

8. Ha fēlmēnendēk mēnnybe, tē ott vagy: ha lēszállandok pokolba, jelēn vagy.

9. Ha vēendēm én tollaimat, villámodat(tal) és lakandom tengērnek végeiben:

10. És mert oda tē kezeid viznek engemet és tart engemet tē jogod.

11. És mondek: talántál sētetségēk mēgnyomodnak engemet: és én világosólatom én gyēnyērkēdetēmben.

12. Mert sētetségēk nēm sētétöltenek mēg tē tölled, és ēj miként nap mēgvilágosóltatik: miként ő sētete, úgyan és ő világa.

13. Mert tē birtad én veséimet: fogadtál engemet én anyámnak méhéből.

14. Vallok tē nékēd, mert ijedetēsöl fēlmagasztattál: csudálatosak tē művelkōdetid, és én lelkēm igēn mēgēsmerete.

15. Nēm rejtetett el én szám tē tölled, kit tötöl rejtēkben: és én jóm földnek aljaiban.

6. Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam.

7. Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

8. Si ascendero in caelum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.

9. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris.

10. Etenim illuc manus tua deducet me: et tenebit me dextera tua.

11. Et dixi: Forsitan tenebrae conculcabunt me: et nox illuminatio mea in deliciis meis.

12. Quia tenebrae non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebrae eius, ita et lumen eius.

13. Quia tu possedisti renes meos: suscepisti me de utero matris meae.

14. Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis.

15. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto: et substantia mea in inferioribus terrae.

16] En tőkeltlenségemet lattak te zemeid, es te könyvedbe irattatnak mendenek : napok alkottatnak es senki ő benne,

17] En nekem kedig igen tisztelendők te barátid isten : igen meg erősejtetett ő fedelmsegek,

18] Meg zamlalom azokat es főnynek felette meg sokasoltatnak : felköltem es méglen véled vagok,

19] Ha meg ölendez isten bűnösöket : Vereknek férfiai tauoziatok el en töllem,

20] Mert mondotok gondolatokban : meg vegek hiúságban ő városokat,

21] Nem de kik gyűlöltek tegedet vram : gyűlöltem e : es te ellenségiden meg leletezemuala,

22] Tökéletes gyűlösséggel gyűlöltem azokat : ellenségim löttének en nekem

23] Bizoneh meg engemet isten es tuggad en zúuemet kerg meg engemet es esmerd meg en ösuenimet,

24] Es lassad ha vagon hamisságnak útja en bennem : es vigy engemet az örök útba

16. Én tőkeltlenségemet látták te szémeid és te könyvedbe irattatnak mendenék : napok alkottatnak és senni ő bennék.

17. Én nekém kedig igen tisztelendők te barátid, Isten : igen megerősséjtetett ő fedelmiségek.

18. Mészámlálom azokat és főnynek felette megsokasoltatnak : felköltem és méglen véled vagyok.

19. Ha megölendez, Isten, bűnösöket : véreknek férfiai távozzatok el én töllem :

20. Mert mondotok gondolatokban : Megvégyék hiúságban ő városokat.

21. Némde kik gyűlöltek tégedet, Uram, gyűlöltem-é : és te ellenségidén megléletézém vala.

22. Tökéletös gyűlölséggel gyűlöltem azokat : ellenségim löttének én nekém.

23. Bizonyéh még engemet, Isten, és tudjad én szívemet : kérdj még engemet és esmérj még én ösvényimet.

24. És lássad, ha vagon hamisságnak útja én bennem : és vigy engemet az örök útba.

16. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur : dies formabuntur, et nemo in eis.

17. Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus : nimis confortatus est principatus eorum.

18. Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur : exurrexi, et adhuc sum tecum.

19. Si occideris Deus peccatores : viri sanguinum declinate a me :

20. Quia dicitis in cogitatione : Accipient in vanitate civitates tuas.

21. Nonne qui oderunt te Domine, oderam : et super inimicos tuas tabescebam ?

22. Perfecto odio oderam illos : et inimici facti sunt mihi.

23. Proba me Deus, et scito cor meum : interroga me, et cognosce semitas meas.

24. Et vide, si via iniquitatis in me est : et deduc me in via æterna.

Jegyzetek.

pszálmos. A latin *psalmus*-ból olyan változás mint *plebános* a *plebanus*-ból és más egyebek (vö. fönt 15. l.). Az *ez psalmos* szavaktól a zsoltár kezdetéig (*Vram meg bizonyítottal*) terjedő mondatok az eredetiben mint lapszéli bejegyzés állanak a zsoltár rövid tartalmát foglalják magukban.

mindénött, am. mindenütt. Az *ö-s* alak előfordul még a nyomtatványokban is.

tudván vadnak, am. tudva vannak. (Vö. fönt *mégkötözvén*, 123. l.)

1. v. *mégbizonyíjtottál*. Itt, valamint a zsoltár utolsóelőtti versében, a latin *probo* ígét, melynek „megvizsgál, megkísért” és „bizonyít” jelentése is van, hibásan fordítja codexünk az utóbbi értelemmel. A Kulcsár-Codex megfelelő helyén mindkét versben a helyes *mégkísért*, „megkísért” ige van használva (346. és 350. l.).

3. v. *távól*, ma: távol. Régen hosszú *ó*-val kellett hangzania, mert az *-ól -öl* meghatározó rag van meg benne (vö. *al-ól* *fel-ól* stb.).

5. v. *vetted*, am. vetetted. (Vö. bevez. 113. l.).

6. v. *megerössöltetett*, am. megerősítettet. Az ily igealakok támogatói ama nézetnek, hogy az *-ít* (régén *-ojt*, *-éjt*, *-őjt*) képzős igeik nem egyebek mint az *-ül -ül* (régén *-ól -öl*) képzős visszaható igeiknek műveltető továbbképzései. Tehát *erős-öl-tet-ik* am. *erősöjtetik*, s érdekes, hogy alább, a 17. versben ugyane kifejezést már valóban így találjuk: *megerössöjtetett*. (Vö. fönt 106 l.) Az *erössöl* ige hosszú *ss*-ére vö. *erössen*, *erösssek* a mai népnyelvben.

7. v. *szellet*, am. lélek, spiritus. E bibliafordításnak jellemző szava; de előfordul egyéb emlékekben is.

9. v. *«villamodat»*. Valószínűleg *villámmodattal* vagy *villámmodatkor* helyett, s a rag csak tollhibából maradt ki; *villámmodat* pedig annyi mint „dilueulum, pitymallat” s e három codexen kívül másutt nem fordul elő, tehát szintén bizonyítja az Apocodexnek a Bécsi és Münchener Codexszel való eredeti rokonságát.

10. v. *és mert*. Az *etenim* szó szerinti fordítása, a mely tulajdonképen annyi mint:

ugyanis, mindenesetre, valóban. Itt egyszerű *is*-nek felel meg (*etenim illuc* oda is).

jogod. *Jog* a régi nyelvben jobbot, jobb kezét jelent s igen gyakori szó.

mégnyomodnak, am. letipornak, letapodnak. E régi *nyomod* ige olyan gyakoriságú alakja a *nyomni*-nak, mint pl. *lököd*, *bököd* a *lök* és *bök* igeiknek.

11. v. *talántál*, am. talán. Gyakori a régiségben. Ma csak a *netalántán* szóban használjuk általánosabban e bővebb határozószót.

és én világosólatom. Az eredetinek *noa* szava hiányzik. A Kulcsár-Codex megfelelő helye szerint: „es *cey* lezen en *vyla-gossagom*” (348. l.). *Világosólat* azaz „világosulat” am. világosság.

12. v. *mégvilágosóltatik*. Vö. fönt *megerössöltetett* (6. v.).

úgyan, am. úgy. Vö. *hogyan* és *hogy*.
és ő világa, am. az ő világa is. (Vö. fönt 61. l.)

14. v. *«vallok»*. Itt és több helyen az *l* mellett levő jel főlösen van alkalmazva, tehát a szó egyszerűen *ll*-lel olvasandó.

ijedetössöl, am. rettenetesen. *Ijedet* ma *ijelés*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

művelkedetid, am. műveid. Vö. *művelkedet* az Ehrenfeld-Codexben (fönt, 103. l.).

15. v. *«töttöl»*. Kétségkívül íráshiba *töttel* azaz *töttül*, „tettél” helyett.

jóm, am. javam. A szónak ily személyragos alakjai (*jóm*, *jód*, *jónk* e l. javam, javad, javunk) igen közönségesek a régi nyelvben. Itt a latin *substantia*-t fordítja vele a codex. A Kulcsár-Codex a megfelelőbb *állatom* szót használja (348. l.).

17. v. *fédelmiségék*. Összevont alak e h. *fejédel(e)mségék*.

19. v. *véréknek férfiai*. A latin *viri sanguinum* szó szerinti fordítása. A Kulcsár-Codexben: *verenglew emberek*, „vérenglő emberek”, mai nyelvünk szerint: „vérengző emberek” (349. l.).

mégléletezém vala, am. elemésztődöm, elsenyvedek, tabesco. Ez a *léletezik* ige is, Calepinus *léletezés*-én kívül, csupán e három codexben fordul elő.

Kiadások. A *Bécsi Codex* kiadva: DÖBRENTAI GÁBORTÓL a *Régi Magyar Nyelvm emlékek* I. kötetében *Ó testamentomi néhány könyv* név alatt, részletes bevezetéssel, a betűk alakjainak s egy lapnak hasonmásával, néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetésével és szójegyzékkel; és VOLF GYÖRGYTŐL beható ismertetéssel, a *Nyelvm emléktár* I. kötetében. Rút könyvét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közölte TOLDY FERENCZ, *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. 226—236. Első lapjáról hasonmásot adott HORVÁT ISTVÁN a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évi II. kötetében megjelent ismertetése mellett. — A *Müncheni Codex* kiadva szintén DÖBRENTAI GÁBORTÓL, a *Régi Magyar Nyelvm emlékek* III. kötetében *Tatrosi másolat* név alatt, a codex nyelvének JÁSZAY PÁLTÓL eredő ismertetésével, s ugyan ő tőle készített szójegyzékkel, DÖBRENTAI némely jegyzeteivel s a betűk és a 15. lap hasonmásával; és VOLF GYÖRGYTŐL ismertető bevezetéssel a *Nyelvm emléktár* I. kötetében. Egy részletet, Krisztus hegyi beszédét mai helyesírással és nyelvjegyzetekkel közli TOLDY FERENCZ, id. műnk. I. 236—246. A könyvünkben adott hasonmás látható BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is, I. köt. — Az *Apor-Codexet*, ismertető bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY a *Nyelvm emléktár* VIII. kötetében. Két verses részlete közölve SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 363—365. l.; jegyzetek hozzá a 480—482. l.

Repertorium. RÉVAI NICOLAUS: *Antiquitates Litteraturae Hungaricae* (Pest, 1803.) 21—23. l. A Bécsi Codex rövid ismertetése. — A' müncheni magyar codex, *Tudománytár* I. k. (1834.) 235. l. — HORVÁT ISTVÁN: A' Mária Királyné alatt fordítottatott Ó-Testamentomi Töredékek, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 116—121. l. — UGYANAZ: A' Müncheni Magyar Evangeliumok 1466-dik évből, ugyanott 1835. évf. V. k. 93—95. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad., Pest, 1862.) I. k. 171—177. l. Bécsi és Müncheni Codexről, és II. k. 78. l. a Jászay- azaz Müncheni Codexről. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.), 23. l. a Müncheni Codexről. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. köt. 168—176. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvének beható ismertetése. — UGYANAZ: *Nyelvtörténeti közlések. Akadémiai Értesítő* 1884. évf. 195—202. l. és *Nemzet* 1884. novemb. 9. sz. tárcacszikk. — SZÁNTÓ KÁLMÁN: *Nyelvm emlék-tanulmányok. A Bécsi és Müncheni codex hosszú é-jéről*, *Magy. Nyelvőr* IX. 388. és *Tanulmányok az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta SIMONYI Zs.), 32—37. l. — BALASSA JÓZSEF: *Codexünk és a nyelvjárások*, *Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 9. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvjárásának fejtegetése. — SÁNDOR JÓZSEF: *A Bécsi és Müncheni codexek eredetéről*, *Magy. Nyelvőr* XXI. 124.

HATODIK FEJEZET.

A Németújvári Glosszák.

Glosszáknak vagy glosszáriumoknak nevezzük a nyelvelmékeknek azt a nemét, a mely lapszéli, sorközi vagy szövegközi jegyzetekben és magyarázatokban tartott fönn régi nyelvünkbeli adatokat. Legrégibb ilyen emlékünknél a Schlägli Glosszák, azon Hortulariumnak nevezett latin kéziratban, a melyhez a Schlägli Szójegyzéket csatolva találták. (L. fönt, 25. és 86. l.) Minthogy azonban e latin kézirat csak igen szétszórtan, itt-ott ad ilyen magyarázatokat, hasonló természetű nyelvelmékeink közül ¹ a pontos keletű Németújvári Glosszákat találtuk szemelvényül legalkalmasabbnak.

E glosszák egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben találhatók, melyet a *németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* Fejérpataky László történettudósunk 1883-ban fedezett föl. A szentbeszéd-gyűjtemény magyar papok számára készült s azért névtelen írójuk czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben megkönnyítse. Ezek az úgynevezett *szövegközi* jegyzetek. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve még szintén XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket. Ezek az úgynevezett *sorközi* és *lapszéli* jegyzetek, melyek az első kéztől, a codex írójától eredőket számra nézve jóval felülmúlják.

Az ily nyelvelmékek, valamint a már bemutatott szójegyzékek is,² nem összefüggő szövegek ugyan, mindazonáltal sok becses anyagot foglalnak magukban régi nyelvünket illetőleg s amazokat fölül is múlják annyiban, hogy nemcsak szókat, hanem kifejezéseket, szólásokat, sőt néha egész mondatokat tartalmaznak.

Nyelvelmékünk nyelvi tekintetben sok érdekes régiséget őrzött meg, különösen a magánhangzók hangszínét illetőleg, a melyeket azonban itt részletesen nem ismertethetünk.³ Említésre méltó három ritka szava: a *leu-*

¹ Ilyen régibb glosszáink még a XV. századból, a Németújvárral rokon és kiadatlan *Budapesti Glosszák* (l. fönt 26. l.), továbbá *Nyírkálai Tamás* (l. 27. l.), a *Batthyány-féle miséskönyv*, *Mátészalkai Zalka László* (mindkettő szintén kiadatlan, l. no.) és *Temesvári Pelbárt glosszái* (l. 28. l.).

² L. a III. fejezetben, 78. s köv. ll.

³ L. rendszeres tárgyalásukat e könyv szerzőjének a *Magy. Nyelvőr* XIV. kötetében megjelent nyelvelmék-tanulmányában.

Spūi - qm̄ dūoj hystēre tō hora - inquit ip̄i d̄nū

et uia q̄q̄ ab erat

et erat

uincit dūcēntē et uell

aut pater quia illa hora erat in qua dixit ei ih̄s
- nisi s̄m̄ - p̄na s̄da s̄p̄at s̄uget̄ r̄am̄ s̄m̄bia s̄m̄

ap̄m̄
s̄m̄

et erat

et erat

et erat

uincit dūcēntē et uell

unde filius tuus uiuit et cecidit ip̄e et dom̄q̄ c̄ḡata et erat

Dixi in eo quo in p̄m̄ ewan̄
fit mentio de fide ser̄o credulitate

quia d̄r in fine ewanḡlii, Credo in ip̄e et
dom̄us eius tota uirgo in isto sermone ad op̄itultute
- am̄eritane, dūcēntē et articulis s̄m̄ p̄ istam ip̄e dom̄i
p̄m̄alē inuē² militans b̄tia - congregatō f̄d̄līū,
que mō p̄ f̄d̄m̄ ambulat et nō p̄ p̄m̄. 3. yuēl. 2. m̄
nem cat̄ḡis et m̄s̄ Un̄ q̄a ad cor̄m̄ in d̄r p̄ f̄d̄m̄
ambulamus et non p̄ p̄m̄, fundamenta q̄m̄ dom̄
est p̄p̄s̄, iuxta illud p̄m̄ ad cor̄e ii, fundamentū
aliud nemo pot̄ ponē p̄ illud quod positū est, quod
est p̄p̄s̄ ih̄s - f̄d̄s̄ ih̄s p̄m̄ in fundamento q̄m̄
dom̄us d̄i duodecim ap̄l̄i posuerunt duodecim capi
des basos - duodecim articulos f̄d̄i Un̄ ap̄e xxj
d̄ic̄t, h̄m̄us ciuitatis q̄m̄ fundamenta duodecim nōia s̄ in q̄m̄ duodecim
duodecim ap̄l̄i, ap̄l̄i namq̄ post missiōm̄ p̄m̄s̄s̄,
p̄ m̄ndū diff̄gendi in sinul̄ quenerunt et p̄m̄m
q̄alū celebrauerunt et m̄ d̄m̄s̄a p̄dicare uiderunt
Simbolum - credo f̄d̄i duodecim articulos q̄posuit
p̄m̄ articulos f̄d̄i posuit Hen̄q̄ d̄ic̄ns, Credo in
deum p̄m̄m̄ omnipotentē creatore cel̄i et t̄r̄e, ex quo
p̄t q̄ deus saluare nos uol̄, q̄m̄a est p̄r̄ et pot̄ q̄a
est omnipotens et s̄m̄, q̄m̄a s̄p̄m̄ acalut d̄m̄ et t̄r̄am̄,
d̄r aut̄ omnipotens t̄m̄ et q̄t̄ d̄ic̄t̄ q̄m̄a om̄ia
que uol̄ facere pot̄, t̄m̄ q̄m̄a nullo ad m̄m̄elō
auxilio n̄d̄iḡit, t̄m̄ q̄m̄a nichil eum impedi
pot̄, potentia t̄m̄ eius est ordinata Et t̄m̄ q̄m̄a
q̄m̄a et s̄m̄m̄ am̄p̄am̄ s̄ ḡm̄am̄ uera s̄p̄m̄n̄a

sag (am. szégyen, összefügg az Ehrenfeld-Codex *leuzat*, *lwzat* 'scandalum' alakjaival, a melyek még maguk is homályosak), *meraz* (hitványat jelent, igei származéka, *merazul* 'vilescit' megvan a Budapesti Glosszáokban s ezenkívül csupán Melotai Nyilasnál fordul elő még egy hozzá hasonló jelentésű *mera* alak) és *ranalat* (jelentése: siker, a Münchener Codex *ranal* igéjének származéka, mely előfordul a Budapesti Glosszáokban is: *nem ranaltatik* non dirigitur).

Hasonmásunk a codex 363. levelének első lapját mutatja be, a melyen több szövegtörzsi és sorközi magyar jegyzet látható, amazok az első, ezek a második kéztől. Valamennyit, hogy szembeszököbbek legyenek, vörös vonalak közé foglalták íróik.

A magyar jegyzetek betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése a következő: *

- 1 *w atya azaz a keral* (pater) ő atyja, azaz a kérés
- kikben* (in qua) kikben
- vrunk idvezitenk e regel* (dixit ei Jesus) Urunk Idvezíténk e réggel
- te fiad* (filius tuus) té fiad
- 5 *eel* (virit) él
- w* (ipse) ő
- mind w hoza mind w haza nepe* (domus eius tota) mind ő
- háza mind ő háza népe
- * *zynrel zynre nem lathyok most* * (non per speciem) színrel
- színre nem látjok most
- * *egert azerth* * (tum quia) eggyért azért
- 10 * *serrel wagoon* * (est ordinata) szerrel vagon.

Jegyzetek.

1. *kérés*, am. király. Általános régi alak.

2. *kikben*. Tulajdonkép *kiben* kellene, minthogy a prédikációban ez áll: quia illa hora erat, in qua stb.

3. *idvezíténk*, am. üdvözítünk. Az ajakhangú magashangok helyett az egyszerű *i*, *e*, *é*, *ü*, *ö*, *ó* általános sajátága nyelvemléküinknek. (Vö. fönt, 15. l.)

7. *hoza*, bizonyára tollhiba *háza*, háza helyett.

8. *színrel színre*, am. színről-színre.

9. *látjok*, am. látjuk. (Vö. fönt, 16. l.) FEJÉRPATAKY olvasásában hibásan *lathyak* áll. Az első személyű alak a latin szövegnek is inkább megfelel.

10. *szerrel vagon*. A latin *ordinata* est kifejezés fordítása, a *szer* főnévnek régi 'sor, rend' jelentésével.

Kiadás. Nyelvemléküinket fölfedezője, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ adta ki rövid bevezető ismertetéssel *A Német-újrári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára cz. dolgozatában, Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 114—134. l. Megjelent különnyomatban is (Budapest, 1883.).

Repertorium. ZOLNAI GYULA: *A Német-újrári Glosszák, Magy. Nyelvőr* XIV. 149. 200. 252. 297. A nyelvemlék nyelvsajátságainak rendszeres tárgyalása. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* I. 177—178. l.

* A latin szót vagy kifejezést, a melynek föléje vagy utána jegyzetvék, rekeszbe, a szövegtörzsi glosszákat két csillag közé tesszük.

HETEDIK FEJEZET.

A Birk-Codex.

Egy hosszú ideig elveszettnek hitt emlék ez, melyet a *bécsi császári udvari könyvtár* (Suppl. 3426. jelzet alatt) őriz s mely 1889-ben lett újra ismeretessé, midőn kivoltát Kluch János meghatározta s róla írt értekezését a Történelmi Társulatnak ugyanazon évi január 3-iki ülésén fölolvasták. Nevét *Birk Ernő*ről, a bécsi udvari könyvtár nemrég elhunyt nagyérdemű igazgatójáról kapta, kinek szivességéből a Magyar Könyvszemle két lapnyi fényképi hasonmást is készíttethetett róla.

E tartalmánál fogva is érdekes maradvány összesen 4 papírlevélből álló s 1474 évszámmal ellátott kézirat-töredék; elejétől végig egy kéznek írása. Tartalma tulajdonkép két részből áll: az első Szent Ágoston réguláit, másika a Domonkos-rendi apácák szabályait foglalja magában, úgy hogy a kettő eredetileg egy egészet tett, a mennyiben Szent Ágoston régulája a tulajdonképeni apáczarégulák közé egyszerűen minden változtatás nélkül bele van illesztve.

Szerzője Kluch János szerint bizonyos Pál barát, kit szülővárosáról Váczi Pál néven neveznek s ki az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy 1480-iki latin codexét is festette (*Frater Paulus de Wacia*), a ki tehát mint könyvfestő és másoló, de egyúttal mint fordító is helyet követel magának a hazai középkori műveltség történetében. Mert e latinból fordított régulák, melyekben a legrégibb magyar nyelvű szerzetesi szabályokatis bírjuk, Kluch szerint egyenesen e Pál barát eredeti fogalmazványát mutatják, a mennyiben törlései és javításai oly számosak és oly neműek, hogy okvetetlenül a fordítóra s nem egyszerű másolóra engednek következtetni.

Orthographiájából megemlítjük, hogy az *ö* hangot közepén keresztülhuzott *o*-val, a *j*és hangokat pedig a betűk fölé tett ponttal jelöli, mely pont azonban általában az *i* és *j* betűk pótlására is szolgál, úgy hogy például a *z* annyi mint *zj*, a *j* néha *gj* (pl. *haborojanak* = háborogjanak stb.; vö. *latanida* = látandja, holott rendesen *j*a *gy* hang jele). Érdekes különössége még hogy a *ch* helyett gyakran egyszerű *x*-et ír, a mi nyilván a görög *χ* (*ch*) utánzása, épúgy mint az ismeretes *xpc* (*Christus*) rövidítésben is, a hol azonfölül a *p* is nem egyéb, mint a görög *ρ*-nak (*P* és *ρ*), a *c* pedig a *ς*-nak graphikus

áttétele.¹ Az *x* ennél fogva, mint a *ch* jele, nyelvemlékünkben sokszor *es* hangot jelent.

Mutatványunk a 2. levél első lapjának teljes szövegét adja, melyben a dült betűs helyek az eredetiben aláhúzott latin szavakat jelentik, ama szavakat tudniillik, a melyekkel a latin régulákban az egyes szabályok kezdődnek s melyeket a fordító figyelmeztetöül minden egyes magyar szabály elé kiirgatott.

*A szöveg betűszerinti olvasása.*²

Quod si aliqua. Hogy ha valamel soror neki adott marhat el éneztend, vrozásnak íteleteuel karhoztassek. *Indumenta vestra.* Eltözetek apaczafeiedelm akarata zerent meg mostassanak, akar ti töleték, akar ruha mosoktól, hog tizta ruhanak [mag] felotte valo kiuannsaga belöl meg ne zennesohe az lelket. *Lauacrum etiam corporum.* Testeknek mosasa es ferdonek feredesnek gakor volta ne legyen, de az ido kozben, kibe zokas, ferdo adassek: kit kedigen corsagnak zvksege ketheleleit [me hozza ne] rea, hog meg ferreggiek, bozza ne balazzak. *Fiat sine murmure.* Legen morgas nakvl [vr] oruos tanalchaua, az mi egessegert ualo, vg hog meg ha nem akarna es az soror, feiedelmazzon parancholattiaual meg tege, ammit tenni kell egessegert; ha kedig az soror akarna, de talam nem alkozik, o kiuanattianak ne engeggenek; mert nemicort meg ha artana es, hizi hog haznalion ammi edeskettet. *Denique si latens est.* Ha kedig az serelm tesben titkon vagon, isten zolgalo leananak ha mondanga, [hog] mie seri serzik, ketsegnekvl higgenek, de maga [ha] ammi edeskettet, ha haznal az serelmek meg vigasztani] vigasztasara auag nem, ha nem bizonyosok benne, oruostol kerdezzek. *Neque eant*

Eredeti kiejtése.

Quod si aliqua. Hogyha valamellyszoror neki adott marbat¹ elenyesztend,² urozásnak³ ítéletével kárhoztassék.⁴ *Indumenta vestra.* Éltözetek⁵ apáczafejedelm akarata szerént megmostassanak⁶ akár ti töleték, akár rubamosóktól, hogy tiszta ruhának fölötté való kívánsága belől még né szennyesöhe az lélkét. *Lavaerum etiam corporum.* Testeknek mosása és ferdőnek, feredésnek gyakor volta⁷ né légyen, de az idő közben, kibe⁸ szokás, ferdő adassék; kit kedigen⁹ kórságnak szüksége kételeljt¹⁰ réá, hogy megfőrdjék, hosszá¹¹ né balaszszák. *Fiat sine murmure.* Légyen morgás nákiül,¹² orvos tanácsával, az mi egésségért való, úgyhogy még ha nem akarna és az szoror, fejédelmasszony parancsolatjával mégtégye, ammit tenni kell egésségért. Ha kedig az szoror akarna, de talám¹³ nem alkoszik,¹⁴ ő kívánságának né engedjenek, mert némikort,¹⁵ még ha ártana és, hiszi, hogy használjon,¹⁶ ammi édeskédttet.¹⁷ *Denique si latens est.* Ha kedig az sérelm¹⁸ tesben¹⁹ titkon vagyon, Isten szolgálólányának ha mondandja, mie séri(?) sérszik,²⁰ kétség nélkül higgyenek, de maga ammi édeskédttet, ha használ az sérelm vigasztására²¹ avagy nem, ha nem bizonyosok benne, orvostól kérdezzék. *Neque eant*

¹ L. SICKEL: *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger.* (Wien, 1867.), 309. l.

² A szögletes rekesz olvasható törlést jelent. A közönséges rekeszbe tett helyek az eredetiben elmosódott betűk pótlásai.

ad balneas. Se ferdőbe ne menjenek, sem egyéb herre haromnak kevesben. *Nec illa.* Az es kinek naualaia volna vala houa menni, ne azokval menni, kikvel ő akarna, de kikvel feiedelm azzon [p] mondanga, tartozzek menni. *Egrotantium cura.* [Koroknak gondia] korokval valo banas akar corsagnak vtanna eltetendőknek, akar meg hidegleles nekvl vala mierotelenségbe naualgoknak, vala kinek hağassek, hog ő kerie az pinczebel, kinek mire zvks eget latandá. *Siue autem que cellario.* Akar kedig kik pinczen, akar ruhacon akar keñneken, tiztol zerzetteknek zugodas nekik zolgalianak atokfiainak az sororoknak. *Codices certa hora.* Keñue (ket) minden napon egğ bizon oraba kerienek, vdo kiuel kik kerendik, [nekik] ne [adassek] vehessek. *Vestimenta vero.* Zuhakat kegig es sarukat, minden [ken] zvkeseknek kellettendnek, ne halazzak adni, kiknek ezek orizeti alatt vannak. *Lites autem.* Pertek auag sem egğ ne legen koztetek, auag mint hamarabb meg vegezettek, hog az harag gulosegre ne noien, es gerendat tegien zalkabol es lelket [golga] gelkossa tegen. *Neque enim ad sol(os).* Mert nem chak ferfiakat illet az iras, ki vğmond gvloli attafiat. gelkos, de ferfiuban, kit isten elozer teremtet, azonallat es parancholatot vett. *Quaecunque conuicio.* Valamel soror ozzo zitkozodással, vag atokkal, auag meg bvnek [zembe] zemre veteseuel mast meg sertend, emlekeziek elegtetellel mint hamarab meg vigasztani, am mit tott, es az ki meg serult, poroitás nekvl meg bochatni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen egmast meg sertendik, egymasnak vetket tartozzanak meg engedni ti imadsagtokert, kiket bizonal mint [gakor tab teztok] incab gakorlotok, attol

ad balneas. Sė fėrdőbe nė mēnjenek, sēm ēgyėb herre²² hárornál²³ kevesben. *Nec illa.* Az ős, kinek nyavalyája²⁴ volna, valahová mēnni nė azokval mēnjen, kikvel ő akarna, de kikvel fejėdelmasszony mondandja, tartozzék mēnni. *Aegrotantium cura.* Kórokval²⁵ való bánás. Akár kórságnak utánna élte-tendőknek, akár még hideglėlés nélkül valami erőtelenységbe nyavalygók-nak, valakinek hagyassék, hogy ő kérje az pinczéből, kinek mire szűk-ségét látandja. *Siue autem quae cellario.* Akár kedig kik pinczén, akár ruhákon, akár kėnyvekėn tisztól szerzettetnek,²⁶ zúgódás²⁷ nélkül²⁸ szolgáljanak atyjokfiainak, az szororoknak. *Codices certa hora.* Kėnyveket mēndén napon ēggy bizony²⁹ órába kėrjenek; üdő kívél³⁰ kik kėrendik, nė vėhessék. *Vestimenta vero.* Ruhákat³¹ kegyig³² és sarukat, midén³³ szűkėsėknek³⁴ kellettendnek,³⁵ nė halaszszák adni, kiknek ezek őrizeti³⁶ alatt vannak. *Lites autem.* Pėrtėk³⁷ avvagy sēm ēggy³⁸ nė légyén koztetek, avvagy mint hamarább³⁹ mēgvėgezzėtėk, hogy az harag gyűlősėgre nė nőjén és gėrėndát tégyén szálkából és lėlkėt gyėlkossá tégyén. *Neque enim ad solos.* Mert nēm csak fėrfiakat illet az irás, ki úgy mond: «Ki gyűlői atyjafiát, gyėlkos»; de fėrfiuban, kit Isten előszėr teremtėt, aszszonyállat és parancsolatot vėtt. *Quaecunque conuicio.* Valamėllyszoror összöszitkozódással,⁴⁰ vagy átokkal, avvagy még bűnnek szēmrevetésével⁴¹ másť mēgsértend, emlékezőjék élėgtétellel mint hamarább mēgvigasztani,⁴² ammittėt, és az ki mēgsérűlt⁴³, porojtás⁴⁴ nélkül mēgbocsátni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen ēggy másť mēgsértendik, ēggy másťnak vėtkėt tartoz-zanak mēgengėdni ti imadságtokert, kiket bizonynyal mint inkább⁴⁵ gya-korlotok [gyakortább⁴⁶ tėsztėk], attól

incab zente tarchatok. *Melior est autem.* Jobb kedig az soror ki iollehet gáhorta haragra kesertetik, de maga siet meg kerni, hog megbochassa neki, az kinek ösmeri hog vetett, hog nem mint az, ki kesoben haragozik, es bochanat keresre nehezeben haiol; ki nem akar megbochatni sororának, ne remenle, hog imadsaganak haznat vege. *Que autem nunquam.* Az mel soror kedig sonha nem akar kerni bochanatot, anağ nem lelkeient kerioctalan.

inkább⁴⁵ szentté tartásatok.⁴⁷ *Melior est autem.* Jobb kedig az szoror, ki jólléhet gyakorta haragra késértetik, de maga siet megkérni, hogy megbocsássa neki, az kinek ösmeri,⁴⁸ hogy vétett, hogyaném mint az, ki későbbben haragoszik és bocsánatkérésre nehezebben hajol. Ki nem akar megbocsátni szororának, né reménylje,⁴⁹ hogy inádságának hasznát vegye. *Quae autem nunquam.* Az mély szoror kedig sonha nem akar kérni bocsánatot, avvagy nem lelkejént⁵⁰ kéri, oktalan.⁵¹

Jegyzetek.

1. *marhát*, am. tárgyat, dolgot, a szónak ismeretes régi jelentésével (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *elenyészten*, am. eltüntet, elsikkaszt. Vö. «Az isten az csillagot ismét *elenyészti* az pásztorok elől» (MOLNÁR ALBERT, Scultetus fordításában).

3. *urozásnak*, am. orozásnak, lopásnak. A zártabb kezdő magánhangzóval codexekben közönséges.

4. *kárhoztassék*. A régi kárhostatik ige nek felszólító alakja. Ma inkább azt mondanók: kárhoztattassék.

5. *öltöztették*, am. öltözteték. Vö. szám-tükkel a HBeszédben, am. szemetekkel.

6. *mégmosassanak*, a *mos-tat-ik* szenvedő alakból. Ma: megmosassanak vagy megmosattassanak.

7. *gyakor volta*. *Magyakori volta*. A régi *gyakor* melléknevet ma csak a határozói *gyakran* alakban használjuk, a melyhez úgy viszonylik, mint *bátor* a *bátran*-hoz. (Vö. *Defecturumok a magy. nyelvben*, *Egy. Philol. Közl.* XV. 1066.)

8. *kibe*, e h. kiben, melyben.

9. *kedigen*, am. pedig. Az *-en* nyomósító toldalék, mint föntebb *úgyan* e h. *úgy* (132. l.), ma *hogyan*; *hoggy*, *majdan*; *majd*, régen *onnaton* is e h. *onnat* stb. (l. SIMONYI: *A magy. névragozás* 91. l.).

10. *kételenéjt*, am. kénytelenít. Épen olyan orrhang nélküli alak, mint a föntebbi *készé-réjt* e h. *kényszerít*. A *Nyelvtört. Szót.* csupán MIKES *Törökországi Leveleiből* idézi.

11. *hosszá*, a *hosszu* melléknévből *-á* *-é* lativusraggal, mint *sok-ból soká*, mely utóbival jelentése is megegyezik. Előfordúl a Bécsi és Teleki-Codexben is. Már az író korában sem lehetett gyakori szó, mert a közönségesebb *mezzé*-t jónak találta fölébe jegyezni.

12. *nákül*, am. nélkül. A mélyhangú alakot megmagyarázza a névutó eredete (l. fönt. 93. l.).

13. *talám*. A népnyelvben ma is közönséges eredetibb alakja a *talán* szónak, mely nem egyéb mint a *találom* igealak összevonása. Vö. *hiszfen* ebből *hiszem*.

14. *alkoszik*. Itt nyilván azt teszi illik, mely jelentéssel ez ige szintén előfordúl régi irodalmunkban (l. *Nyelvtört. Szót.*).

15. *némikort*, am. némelykor. A szó ige elemzendő: *némi kor-t* azaz 'némi korban, némi korban'. A *-t* ragot időhatározói jelentéssel a mai *-n* vagy *-ben* helyett magán a *mikor* kötőszón is használja régi nyelvünk, pl. «*mykorth* az tewb sororok aloznak» mikor a többi szororok alusznak (Virginia-Codex 132).

16. *használjon*. Latinos módhasználat.

17. *edéskédtet*, am. gyönyörködtet. Az *edéskedik* a régi nyelvben am. gyönyörködik, s ebből való az *édeskédet* gyönyörködtet.

18. *sérelm* sérelem. Ma csak átvitt, erkölcsi értelemben használjuk. Itt am. testi bántalom, baj.

19. *tesben*, e h. testben. Pontos követése a

kiejtésnek, mely a két mássalhangzó közötti *t-t* ma is elejti.

20. *mie* «*seri*» (?) *sérszik*. *Mie* am. miye. (Vö. fönt 67. és 103. l.) A *seri* kétes alak, talán csak kihuzatlan tollhiba. Van ugyan egy *sér* ige s egy *sér* főnév is a régiségben, de csak újabb korú adatokban s ide egyik sem illik. *Sérszik* közönséges régi szó, am. megsérül, megsebesül. Itt inkább 'fáj' a jelentése.

21. *vigasztásúra*. A *vigaszt* kihaltige; jelentése 'gyógyít'. Belőle származik az átvitt értelmű *vigasztal* (vö. *marasztal*: *marasztal*). Érdekes, hogy a fordító az eredeti infinitívusos szerkezetet (*serelnek meg vigasztani*) czélszerűnek látta a magyarosabb főneves kifejezéssel cserélni föl.

22. *herre*, e h. helyre. Ma is közönséges hasonulás a népnyelvben.

23. «*haromnak*» *kevesben*. A *ktollhiba* l helyett: háromnál kevesben azaz kevesebben.

24. *nyavalyája*, egyszerűen am. betegsége. Ma többnyire csak *epilepsia* jelentésben használják.

25. *kóroknak*, *kórokval*. Ma, a nyelvújítás átvitelével, főnévileg használjuk, a régi *kórság* szó értelmében (*víz-kórság* ma *víz-kór*). Tulajdonképp melléknév (am. beteg) s főnévi jelentését a régi irodalomban csupán MOLNÁR ALBERT szótára ismeri.

26. *tisztől szerzettetnek*. Az eredetiben másolói hibából *zerzettetnek* áll. Hogy hiba, bizonyítja a lapszéli változat: *felvétetnek* azaz 'felvétetnek'. *Szerzettetnek* am. szerzettetnek, rendeltetnek; a *tisztül* szerez kifejezés pedig nyilván azt teszi: tisztviselőül rendel.

27. *zúgódás*. A kihalt *zúgódik* ige származéka. Ma *zúgolódik*, *zúgolódás*.

28. «*nekik*», tollhiba *nekil*, *nékil* (am. nélkül) helyett. Vö. föntebb is *haromnak* e h. *harommal*.

29. *bizony*. Ma csak határozó a *bizony*, régén melléknévül is használták 'bizonyos' értelemmel.

30. *kívről*, am. kívül. (Vö. az *é:ő:ü* változásról fönt, 17. l.)

31. «*zuhakat*», tollhiba *ruhakat* helyett.

32. *kegyig*. Jésvült alakja a közönségesebb *kediq*-nek. Vö. a Bécsi Codexben *págyiméntom* (l. fönt 120. l.).

33. *midén*, am. midőn.

34. *szükséknek*. *Szüks* (ma *szüks*) am. valamire rászoruló, szükölködő. Olykor ma is használjuk: *szüksően* élnek.

35. *källetendnek*. A *kell* ige szenvedő alakja még ma is szokásos, különösen némely vidékeken, s főképp a multban és a fölszólító módban: *källetett*, *kellessék*. Vö. «*Szinészszé* lettem. Megkapám Az első szerepet, S a színpadon először is Nevetnem *källetett*» (PETŐFI: *Első szerepem*).

36. *örizeti*, ma *örizete*. A népnyelv a 3. szem. birtokosrag ez alakját több helyen most is használja: *kezi* keze, *füli* füle stb.

37. *pérték*, am. *péřték*, *pőřtök*. Vö. föntebb *iltőzték* (5. jegyz.).

38. *sēm* *ēggy*, am. egy sem. Előfordul más codexeinkben is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *mint hamarább*. A *mint* (e h. *mentől*, *mentől*) talán a latin *quam* utánzása (pl. *quam brevissime* stb.). Alább a mai *minél* (latin *quo*, vö. *eo*) jelentésében is előfordul.

40. *össző*, e h. *össze*. Olyan alak, mint a Bécsi és Münchener Codexben *földő* stb.

41. *szēmrevetésével*, am. szemrehányásával.

42. *mögvigasztani*. Rendes jelentése 'meggyógyít'. (Vö. föntebb *vigasztás*, 21. jegyz.) Itt azonban am. 'jóvá tesz', a mi könnyen érthető, mert a *gyógyít* is (ebből *jóg-ít*) tulajdonképp am. 'javít'.

43. *męsęřült*. A *męsęřül* ige ma csak krét, testi értelemben használatos. Itt am. megsértetett, megsértődött. Ejelentésfejlődés épen ellentéte a *sęrelem* szóénak (l. fönt, 18. jegyz.).

44. *porojtás*, am. szęgyen, szęgyenkezés, a *pirít* igének sajátos régi alakjából, mely még csak a Bécsi, Münchener és Dőbrentei-Codexben fordul elő *poręjt* változattal.

45. *mint inkább* . . . *attól inkább*, minél inkább annál inkább. (A *mint*-ről l. föntebb, 39. jegyz. A középfok melletti *-tól* ragról l. 121. l.)

46. *gyakortább* (a kitörölt kifejezésben), am. gyakrabban. Közönséges régi középfoka a ma is használatos *gyakorta* szónak.

47. *sęnttę tartatsátok*, am. szentnek tartásatok. A *-vá* *-ré* ragnak e *prędicativusi* használata *-nek* helyett a régi irodalomban nem szokatlan (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318); a mai nyelv nem ismeri.

48. *ősmęri*, am. elismeri, beismeri.

49. *remęnylęje*, am. remélje. Ilyféle alakok

(mint még *káromlja* *káromolja* stb.) közön-
ségesek a régi nyelvben.

50. *lélkéjét*, am. lelke szerint, szívből,
a régi *-ént* raggal (vö. *szerént*), melynek egy-
kor kiterjedtebb használata volt. A *j* a két

magánhangzó közötti hiatus kitöltésére
szolgál.

51. *hooctalan*, e h. *octalan* ,oktalan',
a *h* betűnek a régieknél gyakran előforduló
fölös használatával. Vö. pl. *heultetzetyk* ,öltöz-
tetik' (Lányi-Codex 420).

Kiadás. A Birk-Codex szövegét betűszerint közölte KLUCH JÁNOS a *Magyar
Könyvszemle* 1889. évf. 8—21. l. az 1a. és 4b. levélnek hasonmásával.

Repertorium. KLUCH JÁNOS: *Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi ud-
vari könyvtárban*, *Magy. Könyvszemle* 1889. évf. 1—23. l. Beható ismertetés rövid szó-
jegyzékkel. — A nyelvemlék azonos a Váczi Pál-féle apáczaréglülákkal, melyeket TOLDY
FERENCZ elveszettnek tartott, l. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.)
II. 100. Ugyane nyelvemlékről szól már HORVÁT ISTVÁN czikke: *Váczi Pál Magyar
Kézirata, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. k. 99—100. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szabács Viadala.

Eredetiben fönmaradt históriás énekeink legrégebbike¹ a *Nemzeti Múzeum* ama kézirat-töredéke, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1871-dik évi vidéki kirándulása alkalmával az ungmegyei Csicseren a Csicsery-család oklevelei között Véghely Dezső történettudós, jelenleg Veszprém megye alispánja, fedezett föl s ugyanazon társulat 1872. évi január 4-iki ülésében Thaly Kálmán ismertetett és bemutatott. E fontos emulékünk egy hosszában ketté hajtott s ennél fogva négy lapot képező, de erősen megrongált nagy félívből áll s a dicső emléktű Mátyás királynak egyik nevezetes hadi tettét, a Mohamet szultán építette, Száva-menti erős Szabács várának ostromát és megvétélét beszéli el. Legterjedelmesebb — 150 sorra terjedő — történeti énekünk, mely Mátyás korából ránk maradt, a melynek azonban, kezdő szavaiból kitetszőleg (*De az fellyről mondot pal kenezty*), eleje hiányzik. Fontossá teszi az is, hogy gyakori és egykorú törléseinél és javításainál fogva eredeti fogalmazványnak látszik. Toldy Ferencz véleménye szerint, melyet a Történelmi Társulat említett gyűlésén kifejezett, ez ének egyike lehet azoknak, melyeket Galeotti szerint a nagy király hőstetteiről ennek asztalánál énekeltek.

E költői maradvány történetileg is becses, a mennyiben a vár vívásának több eddig ismeretlen részletét tudhattuk meg belőle, minők Ali bég érkezése, a dob- és trombita-epizód, a török ifjú kiszökése, Várdai Simon elesése stb. Az elbeszélés leginkább azon leírással egyez meg, melyet gróf Teleki József *Hunyadiak kora* cz. munkájában² Curæus *Annales Silesiae*-je után közöl. Az előadás közvetlensége pedig arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerzőtől eredő költemény még az ostrom esztendejében, 1476-ban keletkezhetett.

Költői becsét egyszerű, természetes előadása, tömörsége s ritmusának meglehetősen folyékonysága teszik, mely utóbbi tekintetben jóval fölötte áll a XVI. század költői maradványainak. Sorai általában 10 szótaguak, csak néhol találunk kilenczest vagy tizenegyest s egy helyen tizenkettést.

¹ A legrégibb eredetű *Pannóniai Ének*, valamint néhány szintén régibb korból való kisebb töredék (l. a *Régi Magyar Költők Tára* I. köt. 1. 6. 8. és 9. sz. közleményeit) csak későbbi, részben múlt századi följegyzésekben jutottak hozzánk, ennél fogva gyűjteményünkben nem foglalhatnak helyet.

² IV. köt. 441. s köv. 11.

was auch 1700er 1710er
und 1720er 1730er 1740er

Salzberg war nicht so sehr
ausgebreitet. Das Salz
wurde nur für den
Brennstein verwendet.
Der Salzbergbau war
nicht so weit verbreitet.

Die Salzwerke waren nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

Der Salzbergbau war nicht so
weit verbreitet. Der Salzbergbau
war nicht so weit verbreitet.

[illegible][illegible]

very variable with numerous
subdivisions but a few natural
rough lines which will point
out something beyond the point
of dividing between former
days and weeks - as of family
days (which were not necessarily
very distinct) and the
days very distinct from the
weekdays.

— Et in sequenti inveni videri quod
— deinde fuit in ipso inveni
— deinde inveni aliquid inveni

Quasi obliqua reglement - per laud
 spiritus uoluptatisuq. l'omniplend.

[illegible]

1846-1847
 1848-1849
 1850-1851
 1852-1853
 1854-1855
 1856-1857
 1858-1859
 1860-1861
 1862-1863
 1864-1865
 1866-1867
 1868-1869
 1870-1871
 1872-1873
 1874-1875
 1876-1877
 1878-1879
 1880-1881
 1882-1883
 1884-1885
 1886-1887
 1888-1889
 1890-1891
 1892-1893
 1894-1895
 1896-1897
 1898-1899
 1900-1901
 1902-1903
 1904-1905
 1906-1907
 1908-1909
 1910-1911
 1912-1913
 1914-1915
 1916-1917
 1918-1919
 1920-1921
 1922-1923
 1924-1925
 1926-1927
 1928-1929
 1930-1931
 1932-1933
 1934-1935
 1936-1937
 1938-1939
 1940-1941
 1942-1943
 1944-1945
 1946-1947
 1948-1949
 1950-1951
 1952-1953
 1954-1955
 1956-1957
 1958-1959
 1960-1961
 1962-1963
 1964-1965
 1966-1967
 1968-1969
 1970-1971
 1972-1973
 1974-1975
 1976-1977
 1978-1979
 1980-1981
 1982-1983
 1984-1985
 1986-1987
 1988-1989
 1990-1991
 1992-1993
 1994-1995
 1996-1997
 1998-1999
 2000-2001
 2002-2003
 2004-2005
 2006-2007
 2008-2009
 2010-2011
 2012-2013
 2014-2015
 2016-2017
 2018-2019
 2020-2021
 2022-2023
 2024-2025
 2026-2027
 2028-2029
 2030-2031
 2032-2033
 2034-2035
 2036-2037
 2038-2039
 2040-2041
 2042-2043
 2044-2045
 2046-2047
 2048-2049
 2050-2051
 2052-2053
 2054-2055
 2056-2057
 2058-2059
 2060-2061
 2062-2063
 2064-2065
 2066-2067
 2068-2069
 2070-2071
 2072-2073
 2074-2075
 2076-2077
 2078-2079
 2080-2081
 2082-2083
 2084-2085
 2086-2087
 2088-2089
 2090-2091
 2092-2093
 2094-2095
 2096-2097
 2098-2099
 2100-2101
 2102-2103
 2104-2105
 2106-2107
 2108-2109
 2110-2111
 2112-2113
 2114-2115
 2116-2117
 2118-2119
 2120-2121
 2122-2123
 2124-2125
 2126-2127
 2128-2129
 2130-2131
 2132-2133
 2134-2135
 2136-2137
 2138-2139
 2140-2141
 2142-2143
 2144-2145
 2146-2147
 2148-2149
 2150-2151
 2152-2153
 2154-2155
 2156-2157
 2158-2159
 2160-2161
 2162-2163
 2164-2165
 2166-2167
 2168-2169
 2170-2171
 2172-2173
 2174-2175
 2176-2177
 2178-2179
 2180-2181
 2182-2183
 2184-2185
 2186-2187
 2188-2189
 2190-2191
 2192-2193
 2194-2195
 2196-2197
 2198-2199
 2200-2201
 2202-2203
 2204-2205
 2206-2207
 2208-2209
 2210-2211
 2212-2213
 2214-2215
 2216-2217
 2218-2219
 2220-2221
 2222-2223
 2224-2225
 2226-2227
 2228-2229
 2230-2231
 2232-2233
 2234-2235
 2236-2237
 2238-2239
 2240-2241
 2242-2243
 2244-2245
 2246-2247
 2248-2249
 2250-2251
 2252-2253
 2254-2255
 2256-2257
 2258-2259
 2260-2261
 2262-2263
 2264-2265
 2266-2267
 2268-2269
 2270-2271
 2272-2273
 2274-2275
 2276-2277
 2278-2279
 2280-2281
 2282-2283
 2284-2285
 2286-2287
 2288-2289
 2290-2291
 2292-2293
 2294-2295
 2296-2297
 2298-2299
 2300-2301
 2302-2303
 2304-2305
 2306-2307
 2308-2309
 2310-2311
 2312-2313
 2314-2315
 2316-2317
 2318-2319
 2320-2321
 2322-2323
 2324-2325
 2326-2327
 2328-2329
 2330-2331
 2332-2333
 2334-2335
 2336-2337
 2338-2339
 2340-2341
 2342-2343
 2344-2345
 2346-2347
 2348-2349
 2350-2351
 2352-2353
 2354-2355
 2356-2357
 2358-2359
 2360-2361
 2362-2363
 2364-2365
 2366-2367
 2368-2369
 2370-2371
 2372-2373
 2374-2375
 2376-2377
 2378-2379
 2380-2381
 2382-2383
 2384-2385
 2386-2387
 2388-2389
 2390-2391
 2392-2393
 2394-2395
 2396-2397
 2398-2399
 2400-2401
 2402-2403
 2404-2405
 2406-2407
 2408-2409
 2410-2411
 2412-2413
 2414-2415
 2416-2417
 2418-2419
 2420-2421
 2422-2423
 2424-2425
 2426-2427
 2428-2429
 243

Delighted to have a long relation with
you from far & well. Very unforget-
table. I am not wearing a diamond
Earring at present but I intend
to get one soon.

Myself - getting very unwell
2 few days ago - now I feel
better - perhaps now I shall be

Don't like reading nothing
Don't like anything from anything

[illegible]

Numerous other Endometriosis, occurring
 - the innermost layer was unperforated
 Of distinct light brownish, vesiculous
 - several brownish, very vesiculous, translucent
 yellowish, affected with the same

[illegible]

never finished his way in high school
 when he died - & was an orphan
 his mother & father were in high school
 he was a student of mine - & was a student

De H. Kerkhof, was stichtend lid van de
 Genootsch. Indische bij Kerkhof -

The Embroidery by hand may also
be purchased below wholesale price.
The only ground wool I can supply
is from our own flock.

Graduated 1887 - many specimens
 Great good bird - no fellows with
 the English warblers - beautiful
 - very very much - 3 nests of eggs
 - Great bird - Great bird - 1887 - 1887

[illegible]

Az emlék egész terjedelmében itt következik s hű fényképi mása is itt látható.*

Az ének betűszerinti szövege.

- De az fellywl mondot pal kenezy
 Aroknak melyseget ygen nezy
 Ky Sabach erws voltat elmelle
 Honneg mynemw algyw kelmelle
 5 Zorgosth megyen Nandorfeyer varra
 Holy kyal errwl byzon hyrt vara
 Leg ottan zamtalan sok hayokath
 Feyer varnal az Dunan valokoth
 Nagy hamar fel vontata az zawan
 10 Es Sabach vartayath hoztata zaman
 Nep zamtalansaga kwrnywl alwan
 Nagy erwsseget vyz felwlchynalwan
 Hayokath mond arokba vontathny
 Kwrnywl pattantywkwal falt bon-
 tathny
 15 De ment az hayokoth fel vontata
 Sok felwl Sabach falath bontata
 Wyz arokbol wyadalth es tartothtak
 Azzal Sabachnak ygen sem arthat-
 tak
 Mert mondhatatlan zakalosokwal
 20 Sok nylakwal swt zamtalan fokwal
 Kezy pwskakwal, nagy pattantywk-
 wal
 Es kwlwmb kwlwmb algywkwal
 Sebes es gyuan zwnetlen lwttek
 Swt minden ereyekwel raytonk
 lwttek
 25 Nwazert strwmlottak kemellethlen
 Hogy belwl serelm lwt mertekleth-
 len
 Affelet sokzer harcholasth twttek
 Azzal magoknak sok sebet wuttek
 Halalth es vallottak hat nemellyek
 30 Kyraly nagy tistesseget melleth
 Elw Eg yffyw varday Symon
 Kynek annya enaponked syrhon

Az ének eredeti kiejtése.

- De az félyöl mondott Pál Kenézi
 Ároknak mélységét igén nézi ;
 Ki Sabácز erős voltát elmellé :
 Honnég minémő álgyú kell mellé.
 Szorgost mégyén Nándor-Fejérvára,
 Hol király erről bizony hírt vára.
 Legottan számtalan sok hajókat,
 Fejérváruál az Dunáu valókot,
 Nagy hamar félvontata az Száván
 És Sabácزvár tájatt hoztatá számán.
 Nép számtalansága környöl állván,
 Nagy erősségét víz felöl csinálván,
 Hajókat mond árokba vontatni,
 Környöl pattantyúkval falt bontatni.
 De mént az hajókat félvontatá,
 Sok felöl Sabácز falát bontatá.
 Vizárokból viadalt és tartottak :
 Azzal Sabácزnak ígyen sém árthattak ;
 Mert mondhatatlan szakálosokval,
 Sok nyilakval, sőt számtalan fokval,
 Kézi puskákval, nagy pattantyúkval
 És külömb-külobb álgyúkval
 Sebes(t) és ugyan szönetlen löttek,
 Sőt mēndēn erejēkvel rajtonk löttek.
 Nu azért strumlottak kéméletlen,
 Hogy belől sérelm lött mértékletlen.
 Affēlett sokszēr harcзолást töttek.
 Azzal magoknak sok sebet vöttek,
 Halált és vallottak hát némēllyek,
 Királyi nagy tisztēsségēt mellett.
 Elő ēggy ifjú, Várdai Simon,
 Kinek anyja ēnaponkéd sirjon !

* A betűszerinti közlésben csupán annyi változást tettünk, hogy az *y*-ről a több helyen meglevő de lényegtelen két pontot — mint ez eddigi nyelvemlékeknél is — egyszerűen elhagytuk. A feloldott rövidítések itt is apróbb betűkkel szedvők. A hasonlóan a lapok sorrendjét római számokkal megjelöltük.

Byzon w keges wrfyyw vala
 Ky pattantywnya oth hala
 35 Mas Cheh vytez francz few tystes
     hadnag
 Kyk byzon keges istennel vadnak
 Ebbe sonha senkynek nyncz kethseg
 Vag tistwlath helen wkwt erczek
 Es az twlby othroyal kyk haltak
 40 Isten . . . zeretetesek kyk voltak
 Ma ymar w erettek ymagyon
 Affelet istennek nag halat agyon
 Mendennemw nag sok yo tetelervl
 Es erws Sabach meg vetelervl
 45 Ky alath volt nepnek valogatotta
 Dolgat minden ment vytez tartotta
 Kytli meg nem mondhat embery
     allath
 Mely nagy hareholas volt Sabach
     alath
 Menden ot vytezegeth mutatta
 50 Mert kyrál wkwth hozza nugatta
 Eg jden nagy yeles strwmlasth twnek
 Azzal magyarok yo newet wwnek
 Kyn hat Cheh wyteznepek nem
     voltak
 De azokba osthan sokan holtak
 55 Mert twlaydon hat wnmagok mykor
 Volt volna seteth elw alom kor
 Sabachba nagy veztegseg lwt volna
 Vytez Chehnep azert bel ywth volna
 Zerthelen magokoth oth rekeztwhen
 60 Egh hazath vyadalhoz geryesthwen
 Leg ottan twlbelwl Twrwknepek
 Nagy vyadalth velel twrletenek
 Sok kwzwlwkyk ott ben valanak
 Nekyll kezen nekyk vyzbe halanak
 65 Oh nawalyas hythwan kemenseg
 Myt twn nekyk es az kewelseg
 Meg halanak nag vak merwsegbe
 Byzon nem vytezew meressegebe
 Ezt mi hagywyk mynd vgyan azonba
 70 Mert semmit nem hoz nekwnk
     hazonba
 De yelenchwk Alybeg ywueseth
 Es onnaton ment valo . . . . .seth

Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
 Ki pattantyú miá ott hala.
 Más cseh vitéz, Fráncz, fő tisztös had-
     nagy,
 Kik bizon kegyes Istennél vadnak.
 Ebbe sonha sēnkinek nines kétség,
 Vagy tisztulathelyēn őket értsék;
 És az többi, ott ralylyal(?) kik haltak,
 Isten[nek] szeretetēsek kik voltak.
 Ma immár ő érették imádjon,
 Affelētt Istennek nagy hálát adjon.
 Mēndēmēmő nagy sok jótételéről,
 És erős Sabácز megvételéről,
 Ki alatt volt népnek válogatotta,
 Dolgát mēndēn mēnt vitéz tartotta,
 Kit mēg nēm mondhat embēri állat,
 Mēlly nagy harezolás volt Sabácز alatt!
 Mēndēn ott vitézségét mutatta,
 Mert király őket hozzá nügatta.
 Eggy idēn nagy jelēs strumlást tōnek,
 Azzal magyarok jó nevet vōnek,
 Kin hát cseh vitéz népek nēm voltak,
 De azokba osztán sokan holtak;
 Mert tulajdon hát őnmagok, mikor
 Volt volna sētét előálmokor,
 Sabácزba nagy vesztegség lōtt volna;
 Vitéz cseh nép azért beljōtt volna,
 Szērtelen magokot ott rekesztvēn,
 Eggy házat viadalhoz gerjesztvēn,
 Legottan túlbelől török népek
 Nagy viadalt vélēk tōrlétēnek.
 Sok közzölök, kik ott benn valának,
 Nékik kézēn, nékik vízbe halának.
 Oh nyavalyás, hitvány keménség!
 Mit tōn nékik és az kevélység!
 Mēghalának nagy vak merőségbe,
 Bizon, nēm vitézlō merességbe.
 Ezt mi hagyjuk mind ugyanazonba,
 Mert sēmmit nēm hoz nekünk ha-
     szonba;
 De jelēntsük Ali bég jōvését
 És onnaton mēnt való [érkēzē]sét.

Wolt olyha tyzenewt ezer lowal
 Mynd valogatotnep lowaglowal
 75 Sabachhoz nem messe eg kys
     halmon
 Meg seregleg hog bezedet halyon
 Sabachba nag fel zowal kyaltbnak
 Arrol bwlehesége lwn kyalnak
 Hagya nag sok doboth doboltatny
 80 Trombytakwal es trombytalttatny
 Olyha hasad volt eg mynd ezektwl
 Es volt nag' kyaltas vytezektwl
 Hog zozathoth wk ne vehessenek
 Onnathon annalkwl mehessenek
 85 Alybeg ywthw lwn chak wn kara
 Meg sem fardola semmy munkaya
 Oth ezen wk nagyon ohaytanak
 Egenbe es mynd feyet haytanak
 Nagy bws jonhhal meg vyzza terenek
 90 Vyadalt kezdeny sem merenek
 Az few haytasrol vewek ezekbe
 Hog nynez segedelm mar twbezekbe
 Azon kezde minden velekedny
 Swt few haytason sem elegendny
 95 Azert ygen yffyw Twrwk hamza
 Gondolwan hog volt Magyarath
     haza
 Erws Sabachbol Twrwkwk kwzwl
 Nagy syetetessegwel ky zwkny
     kezwl
 Ky zwkwen zorgosth kyalhoz ywta
 100 Leg ottan neky eghelth muta
 Honneg alkob Sabachoth verethny
 Es kwnweb lezen wth meg vehethny
 Az helrwl kezdek zwrnynen verethny
 Mynd kwynywl nag erwssen tw-
     rethny
 105 Jollchet affelwl volt sok kwtez
 De azert yngen minden minden
     vetez
 Ment arrol ymar Twrwknep bezel
 Lwt nekyk minden vetez nagy vezel
 .
 Mel nagy mondhatatlan vezedelmbe
 110 Lwnek az wtan es keges kegelmbe

Volt olyha tizenöt ezer lóval,
 Mind válogatott nép, lovag lóval.
 Sabácshoz nem messze éggy kis hal-
     mon
 Még sereglék, hogy beszédét halljon.
 Sabácshba nagy felszóval kiáltnak,
 Arról bölcseisége lön királynak.
 Hagya nagy sok dobót doboltatni,
 Trombitákkal és trombitáltatni.
 Olyha hasad volt ég mind ezéktől.
 És volt nagy kiáltás vitézektől.
 Hogy szózatot ők ne vehessenek,
 Onnaton annálkül mēhessenek.
 Ali bég jöttö lön csak ön kára:
 Még sēm fordóla sēmmy munkája!
 Ott ezen ők nagyon óhajtának,
 Éggyembe és mind fejet hajtának.
 Nagy bús jonhhal még visszatérének,
 Viadalt kezdeni sēm merének.
 Az főhajtásról vévek eszékbé,
 Hogy nincs segédelm már több ezékbé;
 Azon kezde mēndēn vélekēdni,
 Sőt főhajtáson sēm élégēdni.
 Azért igēn ifjú török Hamza
 — Gondolván, hogy volt magyar —
     ott haza
 Erős Sabácshból törökök közzől
 Nagy sietetēsségvel kiszökni készől.
 Kiszökvén, szorgost királyhoz juta,
 Legottan neki éggy helyēt muta(ta),
 Honneg alkóbb Sabácshot veretni,
 És könnyűebb lészēn őt mēgvēhetni.
 Az helyről kezdek szörnyen veretni,
 Mind környől nagy erőssen törtetni.
 Jöllēhet affelől volt sok kötēs,
 De azért ingyēn mēndēn, mēndēn ve-
     tez(?) —
 Mēnt arról immár török nép beszēll —
 Lött nēkik mēndēn vetez(?) nagy ve-
     szély.
 Mēlly nagy mondhatatlan veszēdelmbe
 Lōnek azután és kēgyēs kēgyelmbe,

- Mert esmerek hog meg nem byr-
hattyak
Swt Chazarnak azt meg sem yr-
hattyak
Azert twkelleth tanalez lwn kwztk
Hog minden szabad lenne wn kwz-
tk
- 115 Ky akarna az valnek Chazarhoz
Awagy magyary Mathyas kyralhhoz
Az kenczeth ky oth Chazarth il-
lethne
Sem egh kez kwztk azt ne illethne
Azon zerent Zabachba ben hadnak
120 Es Zabachoth kyralnak megadnak
Ment feyedelmnnek belwl tolma-
czollya
Ezt senky kywul meg se masollya
Mert ez lwn nalok hat twkelletes
Kyralnal kedyg nagy kellemetes
125 Swt yonak tetek w felsegenek
Es hozzya tartonep kwssegenek
Mert nag milto az minden felsegnek
Nag kegelmes legyen ellensegnek
Jelezwl kedyglen mynd azoknak
130 Kyk keges kegelmnnek esny zoknak
Akarattyak zerent twn kegelmeth
Es nag myltosagos engedelmmeth
Ig meg adak zabacz erwssegeth
Benne hagyak algywnak bwhsegeth
135 Mely algywtak kyral twbbwhthete
Es nagyon Sabachoth erwsswhthete
Hagywan benne vytezeknek yauath
Hogy ne lathna towabba az karath
Ez mynd ezen zerent hát meg lewe
140 Twrwknek es mindennek kegel-
met tewe
Kyral vygan Budara eredwen
Twrwk Sereg kwrnywlw teryedven
Hat valanak nekyk nagy chwdaba
Hogy Budanak minden wehayaba
145 Jelennen kyralnak odwaraban
Lathnak Twrwknepeth kazdagh
rwhaban
Kyralnak ekessen odwarlany
Ment kel pyacson varban allani
- Mert észmerek, hogy még nem bír-
hatják,
Sőt császárnak azt még sem írhatják.
Azért tökéllétt tanácsos lön köztök,
Hogy méndén szabad lenne ön köztök :
- Ki akarna, az válnék császárhoz,
Avvagy magyar Máttyás királyhoz ;
Az kénese, ki ott császárt illetné,
Sém eggy kéz köztök azt né illetné.
Azon szerént Sabácza benn hadnák
És Sabáczt királynak megadnák.
Mént fejedelmnek belől tolmácsolja,
Ezt sönki kívül még se másolja,
Mert ez lön nálok hát tökéletes,
Királynál kedig nagy kellemetes ;
Sőt jónak teték ő Főlségének
És hozzá tartó nép kösségének.
Mert nagy miltó az méndén főlségnek :
Nagy kögyelmes légyen ellenségnek !
Jelösöl kediglen mind azoknak,
Kik kögyes kögyelmnek esni szoknak.
Akaratjok szerént tön kögyelmet
És nagy miltóságos engedelmet.
Igy megadák Sabácza erősségét,
Benne hagyák álgyúnak bőségét,
Melly álgyúkat király többöjteté
És nagyon Sabáczt erőssöjteté.
Hagyván benne vitézeknek javát,
Hogy né látná továbbá az kárát.
És mind ezen szerént hát megléve,
Töröknek és méndcennek kögyelmet
tëve.
Király vígan Budára eredvén,
Török sereg környölő terjedvén,
Hát valának nekik nagy csudába,
Hogy Budának méndén ucczájába,
Jelennen királynak odvarában
Látnak török népet kazdag ruhában
Királynak ékessen odvarlani,
Mént kell piacon várban állani.

Ezt meg hallak mynd Twrwk-
orsagba
150 Twrwk Chazar lwn nagy bosso-
sagban.

Ezt meghallák mind Törökországba —
Török császár lön nagy bosszóságban.

Jegyzetek.

1. s. *fellyől mondott*, am. fönt említett, fönt nevezett. E régi hosszú *lly*-es *jellyől*, *jellyül* alakból magyarázódik a mai népnyelvi hosszú *jés* ejtés (*fjéj*, *fjéj* stb., l. SZINNYEI: *Magy. Tájézt.*). Hogy ez énekben a szó vége *-öl* vagy *-ül*-nek olvasandó-e, el nem dönthetni, mert a *u* *ö*-tis *ü*-t is jelent benne.

Pál Kenézy, am. *Kinizsi Pál*, Mátyás királynak ismert hadvezére. A tulajdonnév utánvetése előfordul egy alábbi szemelvényünkben is: *En Ferenc Dochy*, e h. én Dóczy Ferencz (l. XVI. fejj.).

3. s. «*Sabach*». A vár neve általában így van írva emlékünkb., s ezt az ének orthographiája szerint inkább *Sabacz*-nak kell olvasni, a mi az eredeti ejtésnek (*sábac*) is megfelelőbb s a mint a nép, értesülésünk szerint, ejti is. *Sabac*-nak írja ZAY FERENCZ is *Landorfejvárra elveszésének oka* cz. emlékiratában (idévezve *Régi Magy. Költők Tára* I. 384), és *Sabacz*-ot (olv. *Sabacz*) ír három XVI. századi latin oklevél is (közölve *Történelmi Tár* 1880. évf. 800—801. l.), a melyek a *cs* hangot *ch*-val jelölik (pl. *Kajdach* Kajdaes). Az, hogy énekünkb. alább kétszer *Zabach* (119. és 120. s.) s egyszer *zabacz* írásmód (33. s.) fordul elő, nem dönti meg a *Sabacz* olvasás helyességét, mert nyelvemlékünkb. a *z* kivételesen *s*-et is jelent (*jelezwl* 'jelesöl' jelesül 129. s.), a mint egyéb nyelvemlékekben is látnk, a *cz* pedig (ép úgy mint a *ch* is) *cs*-t és *cz*-t vegyesen jelöl. E régi és eredetibb *Sabacz* ejtésből hangátvetéssel olyas módon lett *Szabács*, mint a latin *processio* szónak magyaros *prozessió* ejtéséből a mai *prozesszió*.

elméllé, am. eszébe vevé, fontolóra vevé. Ez az *elméll* ige (az *elme* főnévből) nem egyéb mint a mai *elméllkedik*-nek kihalt alapszava. (A Nyelvtört. Szótárból kimaradt.)

4. s. *honnég*, ma: *honnét*, *honnán*. Eneünkbeli alakja előfordul egyéb régi emlékekben is s a mai *tés* ejtéshez úgy viszonylik, mint *ismég* és *ismét*, *sőg* és *sőt*.

álgyú. Teljesebb alakja a mai *ágyú*-nak.

5. s. *szorgost*, am. szorgosan, gyorsan, hirtelen. (A *-t* módhatározó ragról lásd fönt 93. l.)

6. s. «*holly*». Az *y* valószínűleg csak minden jelentőség nélküli járuléka, a szó tehát egyszerűen *hol*-nak olvasandó.

8. s. *Dunán*, E szó helyett eredetileg *ryzen* 'vizen' volt írva.

valókot, am. valókat. Vö. *ököt*, fönt 102. l.

10. s. *tájatt*. Ma rendszeren csak *tájt* és csupán időhatározói értelemmel járatos: *dél tájt*, *éjjel tájt*. Helyről azt mondjuk *táján* v. *tájékán*. A *tájatt* alak a mai ejtéshez úgy viszonylik, mint a HB. *mérett* szava a mai *mért*-hez, vagy *között* a *közt*-höz stb.

hozatátá, ma: *hozattatá*. Az Ehrenfeld-Codex is így írja a megfelelő szenvedő alakot: *hozatatyk* (60. l.) e h. *hozattatik*.

számán. THALY hibásan *zawan*-nak olvasta, mint az előbbi sorban van. A *számán* kifejezés am. szám szerint, valamennyit, egytől-egyig. Ennélfogva a *hozata* tárgyasszigealagnak olvasandó.

11. s. *környöl* v. *környül*. Régi alakja a *körül* határozószónak, mely a *környék*, *környéhez* szavak tövével van összefüggésben.

13. s. *hajókat mond árokba vonatatni*. Vö. *munda neki dníc* HB. A *mond* igének itt 'parancsol'-forma jelentése van.

14. s. *pattantyúkkal*. *Pattantyú* az *ágyú* egyik régi neve. Vö. föntebb *álgyú* (4. s.).

17. s. *viadalt és tartottak*. A *viadalt tartani* ma nem használatos kifejezés; régen közönséges volt (vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 287). Olyan egyébként, mint *tanácsot tart*, *lakodalmat*, *nérnapot tart* stb.

18. s. *ígyen sem árthattak*, am. így sem. Vö. *úgyan* e h. *úgy*, fönt 132. l. Olvashatjuk így is: *íngyen sem* (ha t. i. az első *n* csak tollhibából maradt ki), s akkor azt teszi 'korántsem'.

19. s. *szakálosokkal*. A *szakállos*, *szakálos* régibb szerkezetű lövő szerszám szakállként lecsüngő kampóval.

20. s. *•fokival*. Így olvasható a nyelvemlékben. THALY *sokval*-nak nézte s e szó jobban is beillenék a mondat értelmébe. A *fok*-ot nehéz kellőképp magyarázni.

23. s. *•sebes*. Bizonyára íráshiba e h. sebest, azaz sebesen.

•gyuan. Szintén íráshibának látszik *ugyan* helyett.

szőnetlen v. *szűnetlen*. A *szűnikigé*-nek *ő* hangzós ejtése más emlékeinkben is előfordul, pl. a biztos orthographiájú Müncheni Codexben *o*-vel írva: *zönniel* szűnjél (18. l.).

25. s. *nu azért*, am. no azért. A no indulatszónak *u* hangzós alakja előfordul SZTÁRAI MIHÁLYNÁL is: *•Nu fel kopasz, nu fel!* (Régi Magy. Költők Tára V. 131).

strumlottak, am. ostromoltak, az eredeti német *sturm* szóhoz még közelebb álló alapszóval (*strum*-), a mely azonban maga így nem fordul elő.

26. s. *mértékletlen*, am. rendkívül nagy. Ma csak az élvezetekről (ételben, italban stb.) használjuk a *mértékletlen* szót.

28. s. *sebét röttek*, ma: sebet szereztek. Vö. *•sem eg érdemét nem vót* egy érdemet sem szerzett (Bécsi Codex 61); *•onagoknac nag bölseget röttenée* nagy bölcseséget szereztek (no. 307).

30. s. *királyi nagy tisztességet mellett*. Mai beszédünk szerint így várnök *e mellett*, vagyis *•ezenkívül*. — SZILÁDY ÁRON szerint e sor után való az ív szélére fölfelé menve írt *elw Eß yffyr*... kezdetű versrészlet, melyet THALY KÁLMÁN a maga olvasásában (Századok. 1872. évf. 15. l.) a költemény végéhez vett.

31. s. *elő*, am. első. (Vö. fönt 121. l.)

énaponkéd, mintegy *•éj-naponként*, e h. éjenként és naponként, vagyis éjjel-nappal. Az *éj* és *nap* szók annyira összeforrtak a régi nyelvben, hogy egybeült is találkozzunk az *éj*-nél a rag elhagyásával, pl. *•beytewle negyuen e nappot* v. i. éjet és napot (Ehrenfeld-Codex 27) stb. Az *-nkéd* rag kivesztett régi alakja a mai *-nként*-nek (lásd SIMONYI: *A magy. névragozás* 48. s. köv. l.).

32. s. *•syrhon* olv. *•sírjon*. A *h*-nak e világos *j* jelentése alapján azt gondolhatjuk, hogy az *-ít* végű igék ismeretes *-hon*, *-hén*, *-hön* stb. (pl. *tanohon*) alakjai is egy-

szerűen *j*-vel olvasandók, a miut némely nyelvjárások ma is ejtik: *tanjön* tanítson stb.

35. s. *más eseh vitéz, Fráncz*. E *Fráncz* nevű vitéz nem más, mint *Hag Ferencz*, Mátyásnak egyik jeles vezére, ki valóban Szabács viadalánál esett el (I. TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora* IV. 441).

fő tisztés hadnagy. A *tiszt* szó itt főnévül áll, tehát a kifejezés am. fő tisztet viselő hadnagy.

38. s. *vagy tisztulathelyén ökört értsek*. E helyet azelőtt homályosnak tartották, míg SZINYEI JÓZSEF meg nem fejtette (I. Magy. Nyelvőr XIX. 518). *Tisztulathelyen* am. a purgatóriumban.

39. s. *•othrolyal*. SZILÁDY olvasása szerint *•ott ralyal* azaz: ott rajjal, vagyis nagy számmal. Azonban mintha *t* látszanék az *r* helyett, s akkor *othrolyal*, *ottrolyal* nem volna egyéb mint az *ottogyal* szó (am. ott) változata.

40. s. *Isten*... A szó vége már olvashatatlan. Valószínűleg *-nek* rag állt e helyen.

szeretetések. *Szeretets* régi szó, am. szeretett, kedvelt, kedves.

41. s. *ő érették imádjon*. Vö. *uimagonoc erette* HB.

42. s. *afflét*, am. azon fölül, azon kívül.

43. s. *mëndennemő* stb. Az itt következő két sor a lap tetejére van fordított állással átrive.

nagy sok, am. nagyon sok. Vö. fönt, 103. l.

46. s. *dolgát mēndēn mēnt vitez tartotta*. A *mēndēn* am. mindenki. A *dolgát tartani* gyakori régi kifejezés; ma: *dolgát végzi*.

47. s. *embēri állat*. Vö. fönt 5—6. l.

48. s. A *volt* szó után keresztülhúzva az áll.

50. s. *núgatta*, am. nógatta. Vö. *nu no* (25. sor). A *hozzá nógat* kifejezést megmagyarázza TIXÓDNAK következő helye: *•No hozzá, no hozzá, hajdúk mondják vala* (Szegedi veszelem).

51. s. *ēggy idēn*, am. egy időn, egy időben, egyszer.

52. s. *vőnek*, am. vevének. Az egy. sz. *rőn* alakot néha ma is használjuk. (Vö. *lőn* fönt, 11. l.)

54. s. *azokba osztán sokan holtak*,

am. azok közül stb. A *-ben* ragnak e régi partitívusi használatáról I. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. II.

55. s. *tulajdon... önmagok*. Vö. «kérdje még *tulajdon* önön *magát*» (Nagyszombati Codex 139).

56. s. *volt volna sötét előálomkor*. A *volna* után az eredetiben *nag* (nagy) van betoldva, de aztán kitörölte az író; az *elc alomkor* helyett pedig először *éjfély kor* (éjfélikor azaz éjféli kor) állott. Az *előálomkor* (vagyis az első álom ideje v. idején) közönséges régi kifejezés. A kitörölt *éjféli kor* szintén. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

57. s. *resztegség*, am. csendesség. hallgatás. Ma is mondjuk: *ülj reszteg!* azaz ülj csendesen.

58. s. *beljött*, am. bejött. A *be* igekötő nem egyéb, mint a *belé* határozószó. Ennek még teljesen meg nem kopott alakja a régibb emlékekben előforduló *bel*. A *félé, fölé*-ből a rövidülés nem ment ennyire s a *bel*-hez hasonló *fél, föl*-nél már megállapodott, a minek az lehet az oka, hogy a *belé* egyúttal névrág is volt (*uruzagbele országba*) s mint ilyen természetesen jobban megrövidülhetett. — A következő két sor a lap-szelen van, lefelé haladólag, bejegyezve.

59. s. *szértelen*, am. szertelenül, szertelöl, igen nagyon. A régi nyelvben a *-talan -telen* végű fosztó melléknévek határozók voltak, s csak a mióta melléknévvé váltak nyelvérzékünk előtt, azóta tesszük hozzájuk az *-ül, -ül* határozói ragot. Vö. ma is: *hirtelen* ott termett. (L. *Mondattani bírárlatok* 46. l.)

60. s. *gerjesztvén*, am. fölgújtván, mely jelentéssel ez ige közönséges a régi nyelvben. Vö. ma is: *tüzet gerjeszteni*. A hely értelme tehát: egy házat fölgújtottak a viadalhoz, hogy t. i. az éj sötéttségét eloszlassák.

61. s. *túl belől*. Ma szokatlan kifejezés. Vö. «*Túl más felől Achilles is indula*» (DÁLNOKI J.: *Trója veszedelme*). *Túl felől* ma is közönséges.

62. sor. *törlétének*. A föntebb már előfordult régi *törlött, törlött* igének tovább fejlődött alakja: *törlét*, mint *készít: készét: készit*.

64. s. *nékik*, am. némelyek. Kihalt névmás; elemeire nézve olyan mint *né-mi, né-mely, né-hol* stb.

kézén, am. kéztől, kéz által.

65. s. *keménség* v. *kemenység*, am. ma-kaesség.

68. s. *merésségbe*, am. merésztségbe (a kiejtést követő írásmóddal). Helyette eredetileg ez állt: *huseségbe* azaz *hőseségbe*.

69. s. *hagyjuk... ugyanazonba*, am. hagyjuk abba. Az *ugyanazon* szó az az mutató névmásnak csak nyomatékosabb kifejezése.

72. s. *onnaton*, am. onnat. Vö. fönt, 193. l. 36. jegyz.

«*ment való... seth*». Olvashatatlan hely. Valószínűleg *érkezését* az a szó, a melynek csak négy utolsó betűje vehető ki. Am. mint való (miként való) érkezését.

73. s. *ollyha*. Régi szó, am. mintha, mintegy, majdnem.

74. s. «*lowaglowal*». Valószínűbb, hogy két szónak olvasandó *lovag lóral*. *Lovagló* is lehetne ugyan, de ez alak régibb emlékeinkben nem igen fordul elő.

76. s. *mëgsereglék*, am. összesereglett, összegyűlt.

«*bezedet halyon*». Először így állt: *bezedet adgyon*.

77. s. *fëlszóval*. Régi alakja a mai *fenszóval* kifejezésnek. A *Sabachba* helyett ugyane sorban eredetileg *onnaton* volt írva.

78. s. *arról bölesesége lön királynak*. SZILÁDY a jegyzetekben így magyarázza: tudomása lön. Helyesebb azonban e mondatot a következő sorokhoz fogni értelmileg, úgy hogy azt tenné: A királynak bölcse gondolata volt erről, nagy zajt ütett stb.

79. s. *hagya nagy sok dobot doboltatni*. A *hagy* ige a szláv eredetű *parancsol* helyett gyakori a régi nyelvben. Vö. ma is *meghagy, meghagyás* am. megparancsol, parancsolás.

83. s. *szózatot ök në rëhessenek*, am. ne hallják meg a szót. Vö. *kért venni* vmiről, *neszét venni* vminek.

85. s. *jöttö*, am. jötte. (Vö. Bécsi és Münchener Codex, I. fönt 112. l.)

86. s. *mëg sëm fordóla sëmmi munkája*, am. nem is volt sikere semmi munkájának. (A *fardola* az eredetiben íráshiba, e h. *fordola*.) Értelmét megvilágítják a következő mai népies kifejezések: *jócskán fordult rajta* (t. i. haszon), *alig fordult rajta valami*.

87. s. *óhajtának*. am. sóhajtának, a szónak kihalt, régi jelentésével.

88. s. *ëggyembe*. Kihalt szó. am. együtt, egyetemben.

89. s. *mëg*. am. megint. Ma is használatos, különösen a népnyelvben.

93. s. *azon vélekedni*, am. azon gondolkodni.

94. s. *főhajtáson élegëdni*. Ma azt mondjuk *emivel megelégedni*, *emivel beérni*. A mondatunkbeli szerkezet *emín elégedni*, *megelégedni* másutt is előfordul a régi irodalomban.

95—98. s. *azért igën ifjú török Hamza* stb. E sorokban egy szökés és árulás epizódja van megénekelve, melyről a történetírók nem tesznek említést. Eszerint Mátyás egy hozzá szökött hamzától (THALY szerint 'török tiszt', SZILÁDY szerint csupán am. pajtás, földi) tudja meg, hogy honnan lesz könnyebb a vár bevétele. A *hamza* szó utóbbi értelmezéséből s e szavakból: *gondolván, hogy volt magyar*, azt következteti SZILÁDY, hogy az áruló török ifjú magyar születésű volt, a ki vagy renegát lett, vagy úgy rabolhatták el még gyermek korában.

98. s. *sietetëssëgvel*, am. sietséggel, gyorsasággal. A *sietetës* (mintegy 'sietéses', am. *festinans*, *sollicitus*) melléknévnek -*sëg* képzős származéka. Alapszavával együtt közönséges régi szó.

100. s. *«muta»*. Valószínűleg íráshiba *mutata* helyett.

101. s. *alkóbb*. am. alkalmasabb, tanácsosabb. Régen az *alkú*, *alkó* szót melléknévül is használták, ilyen jelentéssel.

102. s. *könnyüebb*, ma *könnyebb*. Vö. *szomorú*: *szomorúabb* és *szomorúbb*, de *hosszszú*: *hosszabb*.

105. s. *«kwtez»*. Az emlék orthographiája szerint (l. a *Sabach*-ra tett észrevételt) bizvást *kötës*-nek olvasható s akkor THALY szerint vesszőfonadékból, ezölöpökből és földből készített harezgátat jelent. SZILÁDY azonban úgy sejtí, hogy valami török szó lappang benne. (Vö. török *kütük* fatörzs, göcs.)

106. s. *«vetez»*. THALY *vitéz*-nek magyarázza. SZILÁDY szerint azonban itt is török szóval volna dolgunk. (Vö. arab-török *veted*, *vetüd* karó, ezölöp.) Tény, hogy ugyane szó alább is *vetez*-nek van írva s jelentése is

az, a mi ebben a sorban; a *vitéz* szó pedig kevésbbé illik a hely értelméhez.

109. s. *mëlly nagy*. E szavak helyett eredetileg *de ez* állott.

110. s. *këgyës këgyelmbë*. A *kegyes këgyelem* többször előkerülő alakzat a régi nyelvben (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 298).

113. s. *tökëllëtt tanáles*. am. eltökélt, elvégzett tanács. eltökélt határozat. A *tökëlről* l. fönt 104. l. A *tanács* az itteni (végzés, határozat) jelentésben régente igen közönséges volt.

115. s. *válnék*. A *rálnék* itt azt teszi, átmehet, átpártolhat.

116. s. *magyari*. A régi nyelvben közönséges a *magyari* alak *magyar* helyett, s tulajdonképen Magyarországhoz tartozót jelentett.

117. s. *kënesët*. A *këncs* közönséges régi alakja a *këncs* szónak; a székelységben ma is hallható. A névelő (*az*) előtt eredetileg egy *de* kötőszó is állt.

118. s. *illetné*. E szó másodszori előfordulása helyén (mert az előbbi sorban a mai jelentésével áll) azt teszi: érintené. Így fordul elő pl. a Bécsi Codexben is: «mël'lëkët këzeccël sem kel *illetnëk*» (34. l.).

119. s. *azon szërënt*, am. azon módon. *hadnák*, e h. *hagynák*. Vö. *vadnak* vagy *nak* (l. fönt, 109. l.).

123. s. *«ez lön»*. Eredetileg így állt: *ez bezed lön*.

tökëllëtës, am. elvégzett, elhatározott dolog, mely jelentéssel másutt is előkerül a régi nyelvben. Vö. a fentebbi *tökëllët tanáles* kifejezéssel (113. s.).

125. s. *teték*, am. tetsék. A régi *tet-ik* igének elbeszélő alakja, melynek tövéből a mai *tet-ő* (háztető, a mi a házból messzire ellátszik) s a *tetszik*-nek fölszóllító alakjai (*tessék*, ebből **tetjék*, mint **nevetjen*-ből *ne-ressen* stb.) származnak. Ebből való tulajdonképen a *teteti* magát (vminek) kifejezés is, a mi tehát am. láttatja magát föltünteteti magát vminek. A mai *tet-sz-ik* ugyane tőnek -sz képzős hajtása.

126. s. *hozjá tartó*, am. hozzá tartozó, hozzá lü. Vö. «mikoron valaki meghal, a ki ő rajta sir, jegye annak, hogy vagy az ő baráti közzül való az, vagy házabeli, avagy rokonsága, vagy ő hozzá tartott» (Weszprémi Codex 2—3. l.).

127. s. *míltó*, am. méltó. Tájnyelvi változat.

130. s. *esni*, am. esdeni. Az esdeni jelentésű *esik* a régi nyelvben közönséges ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

135. s. *algyiwtak*, tollhiba *algyuekat* helyett.

többszöjteté, am. többszöríté, megszorítá. A *többszöjt* régen nagyon közönséges ige. Ma szokatlan.

136. s. E sor eredetileg így állt: *es kwnyelt Sabachoth nagyon erwssen erwsselhthete*. A *kwnyelt* olv. 'környölt' v. 'környült' am. *környül*. (Vö. *körüle* és *körülte* v. *körülötte*.)

138. s. *az*, az eredetiben már el van mosódva.

139. s. *ezén szérént*. Vö. azon szerint, 119. s.

139—140. s. *meg lewe Twirwknnek es mendennek*. Eredetileg: *meglewen lewe az kyral miltan* [am. méltán] *mendennek*.

141. s. *kyral*. Eredetileg *es nagy. eredvén*, am. indulván.

142. s. *környölő*. Vö. föntebb *jöttö* (85. sor). Ez alakok arra vallanak, hogy énekünk szerzője a legrégibb bibliafordítás szerzőivel egy vidékről való lehetett.

143. s. *hat valanak*. E helyett előbb *azon halwal*, majd *azon calana* állott.

nagy csudába, am. nagy csodálkozásban. Ma is élő kifejezősmód.

145. s. *odvarában*. *Odear* közönséges régi alakja az *udvar* szónak.

146. s. *kazdag*. A *gazdag* szónak közönséges régi ejtősmódja.

Kiadások. Szabács Viadalát először THALY KÁLMÁN közölte, betű szerint és mai helyesírással, bevezetéssel és jegyzetekkel, *XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról* czím alatt, *Századok* 1872. évf. 8—22. l. — Második közlése, mely ezt több pontban helyreigazítja, SZILÁDY ÁRONTÓL, mai helyesírással és gazdag jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 23—27. l.; jegyz. 285—300. és 384—385. l. — Hasonmások láthatók belőle az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* cz. képes vállalatban, a Magyarországról szóló rész III. k. 253. l. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* I. k. 122. l.

Repertorium. THALY KÁLMÁN és SZILÁDY ARON idézett jegyzetei. — G. K. (GÉRESI KÁLMÁN): *Levél a szerkesztőhöz* »Szabács viadalja«-ról, *Századok* 1872. évf. 119—121 l. Helyreigazítások a szöveg olvasásához. — SZILÁDY ÁRON: *Fac simile! Magy. Nyelvőr* I. 87—89. Hasonló helyreigazítások. — FOGARASI JÁNOS: *Észrevételek* »Szabács viadalja«-hoz, ugyanott I. 177—178. — KALAUZ az Orsz. Magy. Iparműr. Muz. részéről rendezett *Könyvkiállítás*hoz (Budapest, 1882.), 24. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasatok*, ugyanott XIX. 518. Egy homályos hely megnevezése.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások.

A babonákban hívő középkori szellemnek egy igen érdekes maradványát mutatjuk be itt legalább szövege szerint*, a melyben egyszersmind legrégibb ilynemű emlékünket is bírjuk. Három *ráolvasás* ez, a melyet családja *bagonyai levéltárában* b. Nyáry Jenő fedezett föl s mutatott be 1871-ben a M. Történelmi Társulatnak.

E rövid de becses mythologiai és nyelvemlék, a kézirat papírján levő eredeti évszám-jegyzésből következtetve, 1488-ban készülhetett s valószínűleg Esztergom vidékéről, Párkányból származik, minthogy a rajta levő nevek között olvassuk a kakati plébánost is (*plebanus de kakath*), Kakat pedig nem más, mint Párkáynak régibb neve.

Nyelvemlékünk három ráolvasást foglal magában. Az első lófekélyről való (*ffekel Equorum*), a második «szemdög» (*Semdege*), a harmadik pedig lómarjulás (*Meriules*) ellen. Utánuk egy latin kezességi nyilatkozat olvasható, a mely szerint a kakati plébános, Dénes eskütt, Egyed Imre és Ambarus (Ambrus) László Tót Györgyért 40 frtról Úrnapiáig kezességet vállalnak.

Nyelvemlékünk betűszerinti szövege s a magyar rész eredeti ejtése a következő.

A szöveg betűszerinti olvasása.

ffekel Equorum deperditur cum ista oracione. Item Inprimis pro passione domini debet dicere quinque pater noster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

Vrunk ꝛpe felden ha jar vala. Egy vton el megyen vala, prothomartir senth isthwanth Elel lelthenala, az soth monta vala vrunk ꝛpe En serethew senthem senth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egy veres pey

A magyar rész eredeti kiejtése.

Fekély . . . .

Urunk Krisztus földön ha¹ jár vala, äggy úton elmegyén vala, protomártir² Szent Istvánt eléllélte³ vala. Az szót mon(d)ta vala⁴ Urunk Krisztus: Énszeretö⁵ szentem, Szent István protomártir! Ez út mellett láték äggy vörös pej

* Eredetijére e könyv sajtóba jutásáig nem tudtak a családi könyvtárban rátalálni.

louath, Ew . . . . . es ew hasath fekel
war fogta, menten mondiad zenth Janos
ewangelistanak hogh ez fekel war fo-
gotta weres pey lo megh tistulion agh
kepen menth Jordany vize isten paran-
cholathiaerth vrunk ꝥc filenek minden
joth then, hisegh istennek hogy ezt es
Joua tesi.

Semdege deperditur

Item tribus vicibus debet Juniperum
secare cum gladio et totidem vicibus
dicere hec verba

ffenie vaglak, mire arra hogy te vesey
Janosrol az semdegete

Meriules exit de pedibus Equorum

Vruuk ꝥc samar batan Ihrmba ha
menth ew samara megh santulth vala.
azt meghlata bodog asszon. az soth
monta vala, fiam ihe ꝥc Nam megh
santhultloulad ꝥc halla az soth monda
En edes silem aniam, meg santulth
merth laba ky mariultlt En edes fiam
ihe ꝥc parancholok the sentlt hiredel
es the akarathodual hogy az the loulad
megh vigassek, procul dubio.

Item plebanus de
kakath
Item dionisius Ju-
ratus
Item Emericus
Egyed
Item Ladislaus
Ambarus

fidem inbeo vs-
que festum corpo-
ris christi pro fl.
quadraginta prop-
ter Georgium thot
In die beate So-
phie.

lovat. Ő . . . . * és ő hasát⁶ fekélyvar
fogta.⁷ Mémenten mondjad Szent János
évangelistának, hogy ez fekélyvar
fogotta⁸ vörös pej ló mégtisztuljon,
akképpen, mént Jordány vize Isten pa-
rancsolatjáért Uruuk Krisztus filének
mëndén jót tén.⁹ Hiszék Istennek,¹⁰
hogy ezt és jóvá teszi.

Szēm dēge¹¹ . . . .

Fenyé,¹² váglak. Mire? Arra, hogy¹³
tē veszējd¹⁴ Jánosról az szēmdēgēt el.¹⁵

Merjülés¹⁶ . . . . .

Uruuk Krisztus számár hátáu Jēru-
zsálēmba ha mēnt, ő számara mēgsán-
tult vala. Azt mēglátá Bódog Asszony.
Az szót mon(d)ta vala: Fiam Jézus
Krisztus! Nám¹⁷ mēgsántult lovad!
Krisztus hallá, az szót monda: Én édēs
szilēm, anyám!¹⁸ Mēgsántult, mert
lába kimarjult. Én édēs fiam, Jézus
Krisztus, parancsolok tē szent hírēd-
del¹⁹ és tē akaratodval, hogy az tē
lovad mēg vigaszszék.²⁰

Jegyzetek.

1. *ha*, am. mikor. A *ha* kötőszónak
ez időhatározói használata közönséges a ré-
giségben. (Vö. *Nyelvtört. Szót. és* SIMONYI:
Magy. kötőszók III. 103.) Érdekes itt a
népies szórend is, mely a kötőszót a mon-
dat közepébe ékeli.

2. *protomártir Szent Istvánt*, ma:
Szent István protomártírt. Régies szórend,
a melynek ma is megvan nyoma a *gróf*
Károlyi, *báró Eötvös*-féle nevezésekben.

* Olvashatatlan szó.

3. *elēllēlte* v. *elēllēlte*, am. előtalálta,
találkozott vele. (Vö. fönt *előllöl*, 102. l.)

4. *az szót mon(d)ta vala*, am. azon
szót mondta, így szólt. Az eredetiben *monta*
kiejtés szerinti írásmód.

5. *szerető*, am. szeretett. Az -ó -ő végű
igenévrnek hasonló szenvedő értelme ma is
megvan több kifejezésben, mint: *adó*, a
mit adunk az államnak; *szántóföld*, *vető-
mag* stb.

6. *ő... és ő hasát*. Az olvashatatlan helyen bizonyára szintén valami testrész-név állt.

7. *fekélyvar fogta*, am. *fekélyvar lepte* el. Vö. «E betegségtől *fogattatván* feküvék» (*Nyelvtört. Szót.* 5. alatt).

8. *fogotta*, ma: *fogta*. Vö. *mondotta és mondta*; továbbá az Ehrenfeld-Codexben: *ronott vont, nyomorólott nyomorúlt* stb. (l. fönt 92. l.). Ez a hely is a mellett bizonyít, hogy az *isten adta*-féle jelzői kifejezések egész mondatból (*az Isten adta* stb.) keletkeztek, s nem ebből: *Isten adata*. (Vö. *Mondattani búvárlatok* 30. l.)

9. *tén*, am. *tőn*.

10. *hiszék Istennek*. Olyan vonzat, mint a közönséges *hiszek valakinek, nem hiszek neked* stb.

11. *szēm dēge*, am. szem dőge. A *dög* szó hasonló használatban előfordul MELIUS *Herbarium*-ában is: «A gyökere a holnod allyánae dógét el viszi» (l. *Nyelvtört Szót.*). Úgy látszik, mérges kelevényt vagy valami hasonlót jelenthet.

12. *fenyé*, am. fenyű. Az *é: ű* hangfejlődésről l. fönt 17. l.

13. *mire? arra, hogy...* am. miért? azért, hogy... Egészen népies raghasznalat.

14. «*vesey*». A szó végéről a *d* talán csak

tolthibából maradt el, ámbár másalhangzós kezdetű szó előtt nem ritka a fölszóllító alaknak hasonló kopása. (Vö. alább, 166. l.)

15. «*semdegete*». Nem valószínű, hogy a szóvégi *e*-ben a teljesebb alak volna megőrizve, a minőket pl. az Ehrenfeld-Codexben nagyobb számmal is találunk. Inkább az *el* igekötőt kell keresnünk benne, a melynek *l*-je az írónak tollában maradt.

16. «*meriules*». Alább az ige mélyhangú alakkal áll: *ky mariulth*. Ha nem hibás olvasás, olyan magashangú változat volna, a minőt sok mélyhangú szó mellett találhatunk; pl. *kavar* és *kerer*, *gyár* és *gyűr*, *dulakodik* és a népnyelvben néhol *dülekedik* stb. Más nyelvemlékünk különben a *marjul* szónak ily alakját nem ismeri.

17. *nám*, am. *tám, ime*. Igen közönséges szó a régiségben.

18. *szilém anyám*, am., *szülöm, anyám*. Ma rendesen egyszerűen jelzőül használjuk a *szülő* szót e kifejezésben s azt mondjuk: *szü ő anyám*.

19. *tészenthírèddel*, am. a te tudtoddal, akaratoddal. Ma is használja a nép: *el ne menj az én hírem nélkül!* stb.

20. *mégvigasztásék*, am. meggyógyuljon. *Vigasztik*, meggyógyul! közönséges régi ige. (Vö. fönt *vigaszt*, 140. l.)

Repertorium. Nyelvemléküinket eddig egyedül IPOLYI ARNOLD közölte és méltatta, főkép mythologiai tekintetben, *Magyar ősvallási és nyelvemlék* cím alatt, *Századok* 1872. évf. 1—7. l.

TIZEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele.

A *Magyar Tudományos Akadémia* kézirattára őrzi azt a pár sorra terjedő, de régiségénél fogva becses kis papirlapot, a melyen a legrégibb magyar nyugtatványt, Vér Andrásnak úgynevezett menedéklevelét olvashatjuk s a mely 1493-ból származik.

E nyelvemléket Gyömrőn a gróf Teleki család levéltárában találták még a múlt században és korúra nézve a rajta levő évszámok különböző olvasása alapján háromféle nézet is uralkodott: 1473-ból,¹ 1423-ból² és utóbb 1493-ból³ valónak állították. Hogy a nyugtatvány keltének évszámait 1493-nak olvasandók, arról meggyőződhetik mindenki, ha a számoknak középkori alakjait nyelvemlékünk jegyeivel egybeveti.⁴ De megfelel e kor a Vér Andrásról ismeretes történeti adatoknak is. Vér András ugyanis II. Ulászló udvarnoka volt⁵ s ugyan ő tőle egy kilencz évvel későbbi keletű záloglevél is fönmaradt, melyet a Nemzeti Múzeum őríz (I. fönt 39. l.) s melynek írása nyelvemlékünkével teljesen azonos. Ez utóbbi, 1504-ben kelt nyelvemléken Vér András *muronyi*-nak nevezi magát s e *muronyi Vér András* nevével a XV. század utolsó három évtizedéből való okiratokban igen gyakran találkozunk.⁶ Megemlítjük még, hogy *Jenő* helység (*Kis Jenő*), a hol a nyugtatvány kelt, a Feber-Körös másik partján épen szemben fekszik *Erdőhegy*-gyel, a honnan Erdőhegyi Balázs, Vér András adósa származhatott; a levélben említett *Székudrar* pedig Erdőhegytől nyugatra van.

Nyelvemlékünk — melyet hasonmásban is bemutatunk — betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

¹ Így HORVÁT ISTVÁN olvasta a nyugtatvány dátumát, I. *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. 99.

² 1423-nak olvasta az évszámot JÁSZAY PÁL, I. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. XIII. és 348. l.

³ Ez olvasást palaeographiai hasonmások alapján magunk akartuk fölvetni, midőn utólag NAGY IVÁN czikkében is (*Századok* 1874. évf. 654. l.) ugyanezen nézetre táltunk.

⁴ L. pl. a HORVÁT ÁRPÁD *Diplomatikai Irástan*-ának (Budapest, 1883.) 62. l. vagy LEIST *Urkundenlehre*-jének (2. kiad., Lipcse, 1893.) 112—113. l. levő számjegy-hasonmásokat.

⁵ L. ENGEL: *Regestrum Erogationum Wladislai II. Regis Anni 1494.*; 167. és 169. lap.

⁶ L. pl. CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Budapest, 1890.) cz. művének I. k. 656, 659, 737, 749, 751, 755, 782. ll.

A menedéklel betűszerinti szövege.

en ver andras adom en kezem yras-
sat hog ados volt volna en nekem
erdv hegy balas zaz forintal, zyk
vdvarnak [zalaga] zalagossag zerent
es az zaz forintnak hvzat meg adta
az hvz forintrvl en ver andras telyes
menedeket adtam ez erdv hegy ba-
lasnak, adatot yenvben kys karacson
estin, 1,4,9,3. ennek masya erdvhegy
balasnak adtam

Eredeti kiejtése.

Én Vér András adom én kezem írás-
sát, hogy adós volt volna én nekém
Erdőhgyi Balázs száz forinttal, Szik-
udvarnak [zálaga] zálagosság(a) szerént
és az száz forintnak húszát megadta;
az húsz forintról én Vér András tellyes
mēnedékēt adtam ez Erdőhgyi Ba-
láznak. Adatott Jenőben kiskarácsony
estin, 1493. Ennek másját Erdőhgyi
Balázsnak adtam.

Jegyzetek.

írassát. Valószínűleg hosszú *s*-sel ejtve,
a mint a nép ma is hangoztatja a hasonló
s végű szókat. (Vö. alább *másja*, a mit ma
szintén így ejtünk: *másza*.)

*Szíkudvarnak (zálaga) zálagos-
ság(a) szerént.* A *Szíkudvar* (Székudvar)
után eredetileg, a miut még kivehetni, *za-
laga* 'zálaga' állt, tehát 'Székudvarnak zá-
loga szeriut'. A helyébe írt *zálagosság* szó
végéről a birtokosrag csak tollhibából vagy

hibás fogalmazásból maradhatott el. A *zá-
logosság* egyébiránt maga is zálogot jelent
a régi nyelvben.

mēnedékēt adtam, am. nyugtatást,
nyugtatványt. A *menedék* szónak e jelen-
tése közönséges a régi nyelvben. Innen a
menedéklel (am. nyugtatvány) kifejezés.

'*masya*', e h. *masyat* mását. A szó vé-
géről a *t* csak tollhibából maradt el.

Repertorium. E nyelvenléket eddig csak HORVÁT ISTVÁN közölte, ismertetés ki-
sérétében, *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. 97—99. — Említés van róla a DÖBRENTAI
GÁBOR kiadta *Régi Magyar Nyelvenlékek* IIb. k. XIII. és 348. l. (JÁSZAY PÁL véleménye).
— Koráról szólt NAGY IVÁN: *Vér András menedéklevele keltéről*, *Századok* 1874. évf.
654. l.

---

en vez andras adom en fejem igazat leg
adap nek volna en nekem ezdo legy balaf zig
szintal, zik vbat nek zotara xalayoff az kezem
s az zig forintnak lybat nek adta az hoz
forintrol en vez andras helyes nemedet
adom ez ezdo legy balafnak, adokat nemben
kij karagon estm, 1. d. 2. 3.

en vez andras adom en fejem igazat leg
adap nek volna en nekem ezdo legy balaf zig
szintal, zik vbat nek zotara xalayoff az kezem
s az zig forintnak lybat nek adta az hoz
forintrol en vez andras helyes nemedet
adom ez ezdo legy balafnak, adokat nemben
kij karagon estm, 1. d. 2. 3.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Guary-Codex.

E nyelvemlékünk egy negyedrétt alakú, gondosan írt, elején és végen csonka hártya-codex. Egészben egy kéz írása. Leírója egy névtelen Ferencz-rendi szerzetes. Készülése évét pontosan nem tudhatjuk, azonban valószínűleg a XVI. század elejéről származik. Tartalmát vallásos elmélkedések és tanítások teszik. Nevét egykori birtokosától, *Guary Miklós* táblabírótól kapta, kinek ajánlókából 1835 óta az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4^r. 25.* jelzet alatt).

Orthographiája sokban hasonlít a Bécsi és Müncheni Codexekéhez. A *cs* hangot *pl.* egészen úgy jelöli, mint ezek: *l*-lel, az *ö* hangot alul farkas *o*-val, az *ü*-t fölül pontozott *ü*-val vagy *i*-vel, a *j*és hangokat pedig *g* (*g*), *n*, *l* és *t* betűkkel.

Nyelve határozottan az őző nyelvjárások közül való.

Mutatványul az *imádság dicsérete és haszna* című fejezetnek kezdő részét adjuk (51—52. levél), az 52. levél első felének hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése itt következik.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neuēbe kezdetic az zent imadsagnac dilerete es v neki nag haznalattra Bizon bizon mondom ti nectoc, valamit kertoc en at'amtul en neuembe, agga ti nectoc, zent Janus irta ewangelioīmanac tizonhatod rezebe Az kegős xps, mi vronc ihus nag bizodalmat ad mi nekone ebbe, holoth ime hitere fogatta, monduan, bizon bizon mondom, az az, en istensegomre, es en emborsegomre fogadom ti nectoc, hog valamit kertoc en at'amtul en neuembe iduossagre valot, mind |^{51b} meg agga ti nectoc Oh mel igon nagon orulne amaz carhozot cazdag, ki lazartul egh loppenet vizet ker vala, ha v mastan vronctul ez zent igeket

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az szentimádságnak dicsérete és ő néki nagy használatja.¹ «Bizon, bizon mondom ti néktök, valamit² kértök én Atyámtúl én nevembe, adja ti néktök». Szent János³ írta evangyéliomának⁴ tizönhatod részébe. Az kegős Krieztus,⁵ mi urunk Jézus⁶ nagy bizodalmatád mi nekönk ebbe, holott ime hitere fogadta, mondván: Bizon, bizon mondom, az az: én istenségomre és én embörségomre fogadom ti néktök, hogy valamit kértök én Atyámtúl én nevembe idvössagre valót, mind megadja ti néktök. Oh mēlly igön nagyon⁷ örülne amaz kārhozott kazdag, ki Lázártúl eggy csöppenet⁸ vizet kér vala, ha ű mastan⁹ Uronktúl ez szent ígéket

hallanaia neki monдания, de örökre sohha nem erdömlí hallania, sem ѱ, sem kedeg egeb carhozottac, de ez zentségös igeket, ez edössegös ihus mi nekönc mondotta, nem lak éggüt, de zent lucal ewangéliomába es vg mond, Kerietöc, es vezitöc, keresetöc, es meg lelitöc, Lergesetöc, es be bolattatöc, az keres az zent imadsag, az kereses ayo miuelködet, az Lergetes az tökeletös io acarát, es az zent kiüansag. kiuel embör igön acaria idüösseget, es igön kiüanina isteanec zent malaztat, kiuel istent zerethesse, es hog mindombe ѱ zentacaratat tehesse De minec elötte zolnac az imadsagnak dileretiröl, es ѱ nag haznalatt'arol, annac elötte lassoc, es tanolöc azt meg hog mi legön az imadsag Az imadsagot doctoroc kilömb kilömb keppen vegeztec el hog mi legön Elezteb neuezöm damascosbeli Janos doctort, ki ug mond, hog az imadsag ez Az elmenec istenhöz fel emelese, anağ alcalmasoknac, es illendöknec kerese, ¶ ⁵² Hugo new doctor kedeg ig mond, hog az imadsag ez, hog az elmenec neminemü aioytatossaga, ki zarmazic az tizta zivnec kiüansagabol, Casidoros new doctor kedeg ig mond, hog az imadsag, kegos, es alazatos elmenec istenhöz való iarulat'ta, bizon hitnec, io remensegnec, es zent zeretetnec erossegeuel Zent bernard doctor kedeg mi legön az imadsag ezkeppen vegez el monduan Az imadsag ez Aioytatos ziucl istenhöz való igeközes, es könyörges, mindön gonossagnac el tauoztatásuert, es mindön ionac nereseciért Azert ig vegeztec el az zent doctoroc az zent imadsagnac mi voltat, es immar zolönc ezön imadsagnac dileretiröl, es az ѱ nag haznalatt'arol, Azert az zent imadsagnac hazanalatt'a ez, mert mindön valaki aioytatossaggal tezi, ezt mindön ve-

hallanája ¹⁰ neki monдания! De örökké sohha ¹¹ nem érdömlí hallania sëm ű, sëm kedeg egyéb kárhozottak. De ez szentségös igeket ez édösségös Jézus mi nekönk mondotta, nem csak éggyütt, ¹² de Szent Lukács ewangéliomába es úgy mond: «Kérjetök es vészitök, keresetök es meglölitök, csörgessetök ¹³ es bébo-csáttatök». ¹⁴ Az kérésaszsent imádság, az keresés a jó mívelködet, az csérgetés az tökéletös jó akarat es az szent kívánság, kivel embör igön akarja idvösségét es igön kívánja Istennek szent malasztját, kivel Istent szerethesse es hogy mindönbe ű szent akaratját tühesse. De minnek elötte szólnánk az imádságnak dicséretiröl es ű nagy használatjáról, annak elötte lássok es tanóljok ¹⁵ azt még, hogy mi légyön az imádság. Az imádságot doktorok ¹⁶ kilömb-kilömb keppen ¹⁷ végezték el, ¹⁸ hogy mi légyön. Elezteb nevezöm Damaskosbeli János doctort, ki úgy mond, hogy az imádság ez: az elmenek istenhöz fölemelése avagy alkalmasoknak es illendöknec kérése. Hugó nevü ¹⁹ doktor kedeg így mond, hogy az imádság ez: hogy az elmenek neminemü ajojtatossága, ²⁰ ki származik az tizta szívnek kívánságából. Kassidoros ²¹ nevü doktor kedeg így mond, hogy az imádság kegyös es alázatos elmenek istenhöz való járulatja, ²² bizon hitnek, jó remenségnek es szent szeretetnek erősségével. Szent Bérnárdd doktor kedeg, mi légyön az imádság, ez keppen végezi el, mondván: «Az imádság ez: ajojtatos szívvel istenhöz való igyeközes ²³ es könyörgés mindön gonosságnak eltávoztatásáért es mindön jónak nyeréséért». ²⁴ Azert így végezték el az szent doktorok az szent imádságnak mi voltát, es immár szóljonk ezön imádságnak dicséretiröl es az ű nagy használatjáról. Azert az szent imádságnak használatja ez. Mert mindön, valaki ²⁵ ajojtatossaggal teszi, ezt mindön ve-

Hugo new doctor kedeg ig mód/hog az imadság ez/
 hog az elmenet neminemü aiotatossága/ki zar-
 mazic az tizta zivnet kiuanfagabol/ **Cassidoros**
 new doctor kedeg ig mód/hog az imadság/kegos/
 es alazatos elmenet istenhöz való iazulattá/bizon
 hitnet io remenségnec/es zent zereetnet erossege-
 uel **Rent bernard** doctor kedeg mi legon az imadság
 e képpen vegezi el módúá **Az** imadság ez **A**iotatos
 ziucl istenhöz való igekozes/es korigges/mindon
 gonosságnac el tauoztatásáert/es mindon ionac
 iereseiert **A**ert ig regextet el az zent doctorac az
 zent imadságnac mi voltat/es immar zolonc ezon
 imadságnac duetetról/es az v nag haznalattáról/
Aert az zent imadságnac haznalattá ezmert
 mindon vilaki aiotatossággal tezi/ert mindon re-
 zedelintil meg zabadeytá/teshnet/es leloknet tosfá-
 gat meg vigazta/emboznet eletet meg hozeyta/hudba/
 es via scodasba diadalinat/es gozedelmiet vezon/oro-
 goket el tauoztat/emboznet ziucl/es elmeiet meg
 velagofoytá/istēnet zereetnie fel gerext/ellenjegnet
 ellene meg erosert/istēnel való edoskodes ad/istēnet
 haagiattul meg otalmaz/ystent meg engedeli/az

zedelmtől meg zabadeyt'a, testnec, es lelőknek corsagat meg vigaszt'a, embornec életet meg hozest'a, hadba, es viascodasba diadalmat, es gőzedelmet vezon, ordogokat el tauoztat, embornec zinet, es elmeiet meg velagosoyt'a, istennec zeretetire fel geriezt, ellensegnec ellene meg erqseyt, istennel való edösködest ad, istennec haragiatul meg otalmaz, istent meg engezteli, az | ^{52b}. menneket atal hatt'a, az mennei oduart géherkötteti, es az nag' hatalmas istent é hatalmaba tart'a

szedelmtől megszabadéjtja, testnek és lelőknek kórságát megvigasztja, embörnek életét meghoszéjtja, hadba és viaskodásba diadalmat és győzedelmet vészön, ördögöket eltávoztat, embörnek szívét és elméjét megvélágosójtja, Istennek szeretetire félgerjeszt, ellenségnek ellene mégerőséjt, Istennel való édösködést ad. Istennek haragjátul megótalmaz, Istent megengeszteli, az mennyeket átalhatja, az menneyei odvart gyönyörködteti és az nagy hatalmas Istent ü hatalmába tartja.

Jegyzetek.

1. *és ű néki nagy használatja*, am. (az ő) nagy haszna. (Vö. alább *ű nagy használatjáról*.) A személyes névmás -nek ragos alakjának e kitétele a személyragos főnév elé közönséges vonása a régi nyelvnek. Így pl. mindjárt az Ehrenfeld-Codex első fejezetének címében ez áll: »bodog ferenczrewl es tarsyrol, *ewnekylk* czudalatos mynelkedetecrewl.» A *használat*-nak régente »haszon» volt az értelme. Ma csak vmiinek használását jelenti.

2. *valamit*, am. a mit. (Vö. *Nyelrtört. Szót.*)

3. *Jánus*. A mai *János*-nak régi zártabb hangzós ejtése. (Vö. *csudalatus: csodálatos* stb.) E régi *Ianus* írásmódból vette CSIKY GERGELY *Janus*-ának nevét, a mit azonban minden művelt ember bizonyára latinosan sz-szel ejt, akár csak a római *Ianus* istent. (Vö. még »Sabo *Janusch*» am. Szabó János, egy 1475-iki latin kötelezvényben, *Történelmi Tár* 1891. évf. 506. 507. l.)

4. *évángyéliomának*. Világos megjelölése őseink olaszos latinejtésének: *évángyéliom*, *gy*-vel a tulajdonképeni *g* helyett. (Vö. VOLF GYÖRGY: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?*)

5. »*xps*», am. *Christus*. (L. fönt, 136 l.)

6. »*ihus*», am. *Iesus*. Mint a *Christus*-nak előbbi rövidítése, ez is a görög írás átvételéből származik. A *h* nyanyis nem egyéb mint a görög hosszú *ē*-nek (*H*) átírása.

7. *melly igön nagyon*. A mai *mily* helyett egész e század elejéig az itt előforduló *mely* (*melly*) alak divatozott a fölkiáltó mondatokban is. A *mily* ki sem mutatható a régi irodalomból.

8. *csöppenet*, am. csöpp. Codexeink szava.

9. *mastan*. Közönséges régi változata a *mostan*-nak. Ép így *mast*, ma *most*.

10. *hallanája*, am. hallaná. A tárgyas ragozású föltétes módnak teljesebb 3. személyű alakja, mely a codexek korában még egészen általános volt. *Halla-ná-m*, *halla-ná-d*, *halla-ná-ja* úgy viszonylanak egymáshoz mint a jelen idejű *hallo-m*, *hallo-d*, *hallo-ja*. Ily eredeti teljesebb alakjában őrizte még meg a régiség a föltétes módot a több. számú 1. és 2. személyben is: *halla-ná-juk* hallanók (vö. *hallo-juk*), *halla-ná-ják* hallanák (vö. *hallo-ják*). Ma a göcseji nyelvjárás mutat még ily bővebb alakokat: *mékfóloznája* megföldözni, *hoznájik* hozni stb. (I. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése* 37. l.)

11. *sohha*. A kettős *h*-nak etymologiai alapja van, a mennyiben a *soha* szó *sonhá*-ból lett, amely alakkal már találkoztunk is. (Eredetileg »*sēm-ha*.)

12. *ëggyütt*, am. egy helyen, egy helyütt, mely eredeti jelentésével gyakori a régi nyelvben. Ma csak »na, miteinander« értellemmel használjuk. Alakja olyan, mint az *egyebütt*-é (v. i. egyéb helyen) az *egyéb*-ből stb.

13. *csörgessetök*, am. zörgessetek. Ma a *csörget* szót ily értelemmel nem használjuk.

14. »*bolattatoc*«. Pontatlan írás *bolattatoc*, bocsáttatoc helyett.

15. *lássok és tanóljok*, am. lássuk és tanuljuk. (Vö. fönt, 16. l.)

16. *doktorok*, am. egyháztanítók, egyházatyák.

17. *kilömb-kilömb képpen*, am. különbözöképen. (Vö. fönt 120. l.)

18. *végezték el*, am. határozták meg. A latin *definio* (ebből: *finis*) másolata. (Vö. *végzés* = *határozat*.)

19. *neiv*, olv. *nevű*. A *v* ilyen értékkel (*v+u*) gyakori a nyelvemlékekben. (Vö. fönt, 21. l.)

20. *ájojtatossága*. *Ájojtatos* a mai *ájtatos* szónak közönséges régi teljesebb alakja. (Vö. régi *mezejtelen*: ma *meztelen*.)

21. *Kassidoros*. A latin név tulajdonkép *Cassiodorus*. Az író azonban végszótagját magyarosan nyiltabb hangzóval ejtette (vö.

főntebb *Damaskosbeli*), a latin *s* eket pedig régi kiejtésünk szerint *s* (*š*)-nek, a mint ma is ejtjük a *Messias*-ban. (L. VOLF GYÖRGY főntebb idézett művét.)

22. *járuulatja*, am. járulása. (Vö. Bécsi és Münchener Codex, fönt 113. l.)

23. *Istenhöz való igyekezős*. *Vmire* *igyekezős* a régi nyelvben am. vmire figyelni, vmire figyelmiünkkel fordulni.

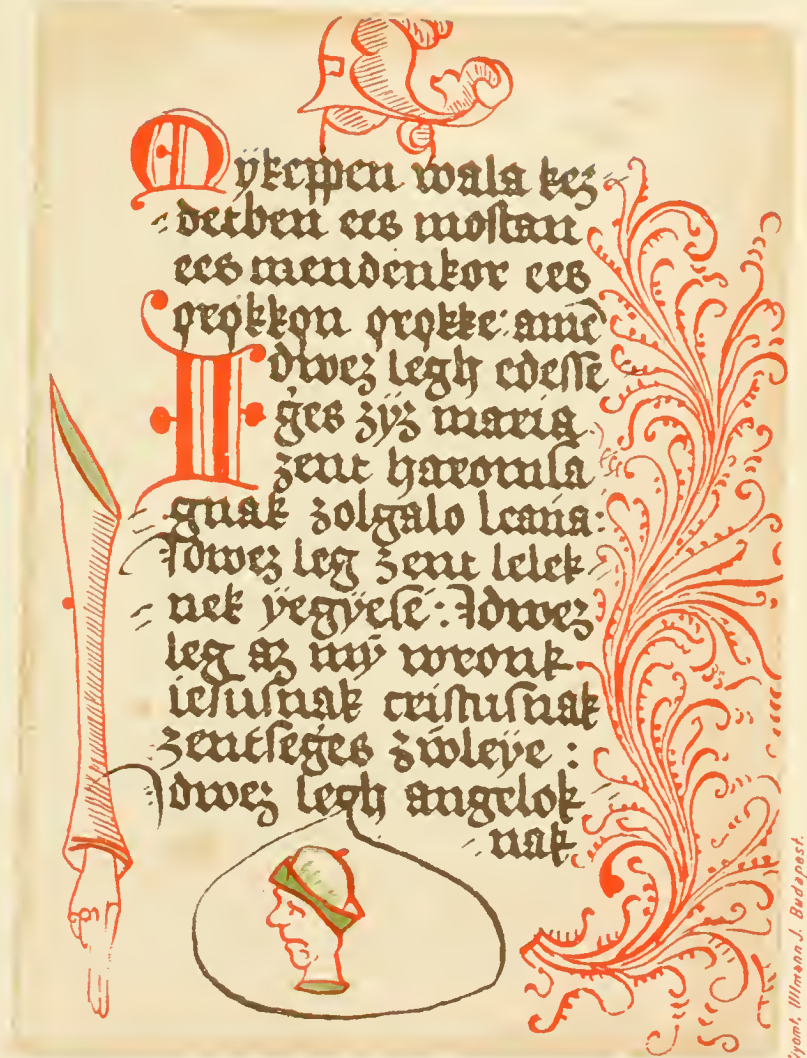
24. *nyeréséjért*, am. nyeréseért. (Vö. *lelkéjért* fönt, 141. l.)

25. *mindön, valukistb.*, am. mindenki, a ki csak... Vö. 105. l. 77. jegyz.

Kiadás. A Guary-Codexet kiadta DÖBRENTAI GÁBOR, a *Régi Magyar Nyelvemlékek* IV. kötetében, részletes bevezetéssel és szójegyzékkel. Szerinte a nyelvemlék a XV. század végéről való. — Egy lapnyi hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Emlékeszések a' Pokol Kinyádról, a' Rágalmazásról, 's a' t. Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. III. 99.—104. — TOLDY FERENCZ: *A magyar nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

A PEER-CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex.

A magyar vallásos lyrának egy jellemző és jeles darabját, *Vásárhelyi András énekét a Szűz Máriához*, a PEER-CODEXben bírjuk. A nemzeti fájdalom és remény szólal meg e borongós hangú költeményben, mely Szűz Máriához, Magyarország védőasszonyához fordul esdekelve (Mária-költészet), s mely még e század elején is kedvelt éneke volt a katolikus egyház híveinek. Az éneknek nemcsak keletkezése idejét, hanem szerzőjét és helyét is hitelesen tudjuk, a versből magából. Az utolsó előtti versszak tanúsága szerint ugyanis *Pestnek városában, ugyanottan Szent Péter ucczájában*, 1508-ban szerzték. Szerzője nevét a versejek árulják el: *Andreas de Sasarhel*, a mi nem lehet más, mint *Andreas de Vasarhel* vagyis *Vásárhelyi András*. Pest városának *Szent Péter uccája* a mai Kossuth Lajos-utca, s régi nevét az alcantarai Sz. Péterről nevezett Ferencz-rendi kolostortól kapta. Énekünk szerzője a rendnek valószínűleg tagja lehetett.

Maga a PEER-CODEX kis nyolczadrét alakú papiros-codex, három levélnyi hezaggal. Magyarját hat kéz írta; közöttük a harmadik és negyedik kéze folyó írás. Leirói ismeretlenek. Készülése éve sem állapítható meg biztossággal. Vásárhelyi András cantilenájában ugyan meg van említve az 1508. év, de ez csak az ének szerzése idejét jelenti. Egy másik évszám (1526, a 356. lapon) csupán az illető deák rész bejegyzésének idejére vonatkozhatik. Írása jellegéből ítélve, a codex fő részében a XVI. század elejéről való. Tartalma: Sz. Elek és Sz. Pál legendája, imádságok és énekek. Ez utóbbiak közül különösen kettő igen nevezetes: Vásárhelyi András fentebb tárgyalt éneke a Szűz Máriához*, melyet szemelvényül is adunk, és gúnyköltészetünk legrégibb terméke, *Apáti Ferencz feddő éneke*. Mindkettő a harmadik kez írása. A codex a múlt század végén *Peer Jakab* kegyesrendi papé volt; innen neve. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*Duod. Hung. 27. jelzet alatt*).

E codexnek egy részét tette egykor ama néhány imádság és egy kalendárium, a mely jelenleg *Imakönyv és Csiokalendárium* czíme alatt mint külön kézirat szerepel a Nemzeti Múzeumban. (L. fönt, 40. l.)

Orthographiájából megemlítjük, hogy a *cs* hangot részint a Bécsi, Müncheneri és Guary-Codexek *L*-jével, részint fölül vonásos *c*-vel jelöli; a *gy* hangot egyszerű *g*-vel, a *g*-t ugyanezzel, néha azonban s főképen magashangzók előtt (hogy

* Megvan későbbi másolata is a körülbelül negyedszázaddal fiatalabb, 1531-ből való Thewrewk-Codex 77—82. lapjain, a melylyel a nyelvfejlődés szempontjából is érdekes egybevetni.

gy-nek ne olvassák) fölül vonásos *g*-vel,* az *ö*-t alul, néha fölül vonásos *o* (*o*, *ö*)-val, az *ü*-t pedig mindig fölül vonásos *ú*, *ü*-vel fejezi ki.

Nyelvének nevezetes sajátága, hogy számos alakban eredeti hosszú magánhangzókat őrzött meg, a mennyiben e hangokat *ê*-vel vagy kettős *ee*-vel írja, ámbár az ez irányú nyomozások még nem mondhatók egészen kétségtelennek.

Minthogy tulajdonképeni szemelvényünk, Vásárhelyi András éneke (330—337. l.), a harmadik kéznek folyó írásával van följegyezve, a mely hasonmásban való bemutatásra kevésbé alkalmas és érdemes, azért a legjobb jellegű első kéz írásából adunk egy lapnyi facsimilét (169. l.), közölve az egész kis imádságot, a melynek részét teszi. Hasonmásunk négy első sora azonban még egy előbbi imádság záradéka.

1. A hasonmás szövege és a benne kezdődő imádság.

(Peer-Codex 169—172. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykkeppen wala kezdetben ees mostan ees mindenkor ees örökkön öröкке: amen.

Idwez legh edesseges zyz maria zent haromsagnak zolgalo leaña: Idwez leg zent leleknek yegyesé: Idwez leg az my wronk iesusnak cristusnak zentseges zvénye: Idwez legh angeloknak ||¹⁷⁰ hwga: Idwez legh profetaknak ígerethé Idwez legh patriarchakaknak keralne azzonnya: Idwez legh apostoloknak mestere: Idwez legh martyromoknak gozedelme: Idwez legh confessoroknak thwkwre ees zepseghe: Idwez legh zyzeknek ekessege: Idwez legeleweneknek ees megholtaknak még wygaz ||¹⁷¹ taloya: en welem leg minden babwrsagymban: es minden kesertetymben ees minden nyawolyamban: Azerth kerlek tegedet bodogsagws zyz maria az the egetlen egh fyaderth: ky teneked ilyen nag tyztességeth adh: hog té engemeth el né hagy: deh zegel még engemeth minden swksegemben ||¹⁷² mykoron az en lelkem ky menendh az en testembol: hog en batoron yarolyak paradychomnak kapwara:

Az eredeti kiejtés.

Miképpen wala kezdetben és mostan és mindénkor és örökkön örökké. Ámmén.

Idvöz légy edésségös Sziz Mária, Szt. Háromságnak szolgáló leánya. Idvöz légy Szent Léléknek jegyese.¹ Idvöz légy az mi uronk Jézusnak Krisztusnak szentségös szüléje. Idvöz légy angyeloknak húga. Idvöz légy profétáknak ígérete. Idvöz légy pátriárkáknak² kérályné asszonnya.³ Idvöz légy apostoloknak mestére. Idvöz légy mártíromoknak⁴ győzedelme. Idvöz légy konfessoroknak tüköre és szépsége. Idvöz légy szizeknek ékessége. Idvöz légy eleveneknek és megholtaknak megvigasztalója. En vélem légy minden háburúságimban⁵ és mindén kesértetimb⁶ és mindén nyawolyámban. Azért kerlek tegedet, bódogságus Sziz Mária, az té égyetlen égy fiadért, ki té nekéd ilyen nagy tisztességét ad: hog té engemet el né hagyj, de⁷ segélj még engemet mindén szükségemben, mikoronn az én lelkem kiménend az én testemből, hog én batoron⁸ járóljak paradicsomnak kapújára,⁹ Is-

* Ez utóbbi esetekben a Nyelvmléktár kiadása a dült *g*-t használja.

ystennek zynenekh eleyben ees erdemlyem latnom az té zenth fyadoth : ees az örök örömet wescedelemmel kwl wallanom Amen :

tennek színének eleiben¹⁰ és érdemljem látnom az té szent fiadot és az örök örömet veszédelémmél kwl¹¹ vallanom. Ámmën.

Jegyzetek.

1. «*jeggyesé*». am. jeggyese. Hasonló *é* van még codexünkben pl. pár sorral alább az *ijerethe* ,igérete^e, továbbá a *né* ,ne^e szóban s többször a *té* ,te^e névmásban. Minthogy pl. a 3. személyű alakokat más helyen kettős *ce*-vel is írja a codex (pl. *lelkee*, 10. l.), valószínűnek látszik, hogy a ragnak még megőrzött eredeti hosszúságát (vö. *jeggyesé-t*, *jeggyesé-rel* stb.) akarja vele kifejezni. (Vö. MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok*, *Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345.) Azonban az sem lehetetlen, hogy az *é* betű pusztán a zárt *ë* jelölésének a maradványa (vö. *è* a Bécsi és Münchener Codexben).

2. «*patriarchakuknak*». Nem egyéb mint egyszerű tollhiba *patriarchahnak* helyett.

3. «*azzonnya*». Lehetséges, hogy hosszú *nyy*-nyel ejtették az *asszony*-t az író nyelvjárásában, a mint az alábbi énekben is találjuk: *azzonnyonkh* (13. vsz.). Codexünk ugyanis a hosszú mássalhangzók jelölésében következetesnek mutatkozik.

4. «*mártíromoknak*», am. mártíroknak. A *mártírom*, *mártír* helyett, érdekes alak, a mennyiben valószínűleg a *mártíromság* főnévből van elvonva, a melyet a régi nyelvérzék olybá vett, mintha melléknévből vagy személyt jelentő főnévből volna képezve, (mint *jó-ság*, *pap-ság*). Pedig a *mártíromság* alig lehet egyéb mint magának az elvont jelentésű, *-ium* képzős *martyr-ium*-nak a hasonló szerepű *-ság* képzővel való megtoldása. Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben: *cataniensis-beli* e h. Catania-beli (102. l.). Ilyen módon lett pl. a *francia* szó is személyt, népet jelentő névvé, illetőleg mel-

léknévvé, e kifejezésből: *Francia ország*, a melyben voltaképen a *Francia* szó már maga is *frank ország*-ot jelent (*Franc-us*: *Franc-ia*, mint *German-us*: *German-ia* stb.) s az *ország* szót csak nagyobb érthetőség kedvéért tette hozzá a magyar ember. A *szittyá* alak is a *Scythia* (magyarosan ejtve *Szittyá*) *ország*-ból vált ki, mert különben latinul *Scythia* volt a népnek neve.

5. «*baburwsagymban*». A szókezdő *b* tollhiba *h* helyett. A *háburú* alak a mai *háború* helyett közönséges volt a régi nyelvben, a *háborúság* pedig annyit jelentett mint viszátkodás, üldözés stb.

6. «*késértetiben*». A *kísértet* szóban mai napig is fennmaradt az *-at* *-et* képzőnek nomen actionis jelentése. Mai nyelvszokásunk szerint annyi mint *kísértés*.

7. «*deh*». Talán az *e* hosszúságát akarja benne a *h* jelenteni (vö. *gye* HB.), ámbár e betűt sokszor minden jelentőség nélkül használja codexünk s nyelvemlékeink általában.

8. «*bátoron*», am. bátran.

9. «*jároljak paradicsomnak kapujára*». Ma azt mondanók: kapujához (vagy kapuja elé). Régen a *-ra* ragnak ilyes használata is közönséges volt. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 118.)

10. «*Istennek színének eleiben*». Ma ily kettős birtokviszony esetén az első birtokos jelzöt ragtalanul mondjuk: Isten színének eleibe. A régi nyelv épen nem idegenkedik a genitívus ragnak ez ismétlődésétől.

11. «*veszédelémmél kwl*», am. veszelem nélkül. (L. fönt, 93. l.) Az *sc* (=sz) még a HB. korabeli orthographia maradványa.

2. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához.

(Peer-Codex 330—337. l.)

A szöveg betűszerinti olrasása.
cantilena

Angeloknak nagsagws azzonnya.
Wr ihusnak bodogságws Annya :
menorsagnak zephseges ||³³¹ aytoya [y-
paradychomnak vagh zeles kapwya

Eredeti kiejtése.
Kántiléna.

1. Angyéloknak nagyságus asszonnya,
Úr Jézusnak bódogságus anyja,
Ménnyországnak szépségös ajtója,
Paradicsomnak vagy szélös kapuja.

Ÿ Néked zolonk zyzeknek virága :
 mend zenteknek oly nagh vígasaga
 angeloknak o nagh tyztasaga
 [paradychomnak] patriarchaknak o nagh
 dychoseghe

Ÿ Dychekedyel angeli zekedben.
 seraphynnak zenth zeretetyben.
 kerwynnak nagh bõlchesegheben :
 zekeseknek bõlch yteletyben ||

Ÿ ³³² Read neznek zenteknek zemey :
 es veneknek keserwes zówey :
 es arwaknak nyomorolth yhay :
 bwnõssoknek ohayto lelkey

Ÿ Esedezzel my nagh ygazsagonk :
 hogh my zwõnkert my nagh batorsa-
 gonk :
 zent fiadnak my nagh tyztessagonk :
 halálonkról [nak] my nagh remense-
 ghõnk

Ÿ Aldoth the legh ihusnak daykaya :
 zenth athyanak draga kench tartoya :
 zent leleknek o megh nywgoztoya
 ygazsagnak megh vylagosoytoya ||

Ÿ ³³³ Scegeled megh the benned [bozo]
 byzokot :
 engeztei megh az apostolokoth
 fordeych hozzank az martyromokoth :
 tereych hozzank az confessorokoth

Ÿ Dychoseghes zenteknek mondasy
 zenth haromsagnak nagh tythens ta-
 nacy :
 apostoloknak zent predicalasy :
 martyromoknak nagh zok kyn vallasy

Ÿ Emlkezzele angely esesrol :
 emlekezzele ewanak vethkerol :
 emlekezzele az || ³³⁴ nagh vyz ozonrol
 nyer [yrgalm th] kegelmeth az nagh
 vr ystentol

2. Néked szolonk szizeknek virága,
 Mënd szenteknek oly nagy vígasága,
 Angyeloznak o nagy tisztasága,
 (Paradicsomnak) pátriárkáknak o nagy
 dicsősége.

3. Dicsekédjél angyeli székedben,
 Szeráfinnak szent szeretetiben,
 Kérubinnak nagy bölcsességében,
 Székésőknek bölcs ítéletiben.

4. Rěád néznek szentőknek szemei
 És véneknek keserves szuwei
 És árváknak nyomorólt ilhai,
 Bűnössőknek óhajtó lelkei.

5. Esedézzel mi nagy igazságunk,
 Hogy mi szűvönkért mi nagy bátorsá-
 gonk,
 Szent fiadnak mi nagy tisztességünk,
 Halálonkról (-nak) mi nagy reménsé-
 günk.

6. Áldott té légy, Jézusnak dajkája,
 Szent atyának drága kéncstartója,
 Szent Leléknek o megnyugosztója,
 Igazságnak megvilágosítója.

7. Segéljed még té benned bizókat,
 Engesztelj(d) még az apostolokat,
 Fordéjts' hozzánk az mártíromokat,
 Téréjts' hozzánk az köffesszorokat.

8. Dicsőségös szenteknek mondási,
 Szent Háromságnak nagy titkus ta-
 nácsi,
 Apostoloknak szent prédikálási,
 Mártíromoknak nagy sok kínvallási.

9. Emlékezzél angyeli esésről,
 Emlékezzél Évának vétkéről,
 Emlékezzél az nagy vízözönről,
 Nyér' kégyelmet az nagy úr Istentől.

Ÿ Syradalmas nekönkh my elethonkh:
es mynekönkh my sok vetkezetönkh
rettenetes nekönkh vetkezetönkh
ha te nem lees nekönkh my nagh sce-
ghedelmönkh

Ÿ Arwasagnak kegyes taplaloja:
özvegeknek megh oltalmazoya:
zeghenyeknek megh gazdagheytoja:
zankyweteseknek megh bodogeytoja

Ÿ Syradalmas ||⁸⁸⁵ nekönkh zwletetönkh:
fwgelmes sok hywolkodasonkh:
rettenes nekönkh bay vywasonkh:
ha the nem lees nekönkh kegyes tapla-
lonkh

Ÿ Azzonnyonkh zephseghes thwkwre:
ferfiaknak tyztes gozedelme:
halottaknak nagh hyedelme:
ördögöknek o nagh töredelme

Ÿ Rolad zolnak zenteknek mondasi:
zenth haromsagnak nagh tytheus ta-
nacy:
apostolonak zent predycalasi:
martyromoknak dyadalmassaghy

Ÿ Halottaknak ||⁸⁸⁶ megh zabadeytoja
torokoknek megh nyomoroytoja
keralyoknak yo tanach adoya
magyaroknak megh oltalmazoya:

Ÿ Ezt zerzetek pestnek varosaban:
vgyan ottan zent peter vcajaban:
zwleteth rtan el mwltth ydöben:
ezer qth zaz ees nyolch estendöben

Ÿ Legen hala az zent haromsagnak:
azonkeppen az aldoth ihusnak
legen hala az zyz marianak:
velem ||⁸⁹⁷ özwe mend az bodogoknak
Amen

10. Siradalmas nekönkh mi életönkh
És mi nekönkh mi sok vetkēzetönkh,
Rēttēnetös nekönkh vėtkēzetönkh,
Ha tē nēm lēssz nekönkh mi nagy segē-
delmönkh.

11. Árvaságnak kēgyēs táplálója,
Özvegyėknek mēgoltalmazója,
Szēgényėknek mēggazdagějtoja,
Szánkivetéseknek mēgbódogějtoja.

12. Siradalmas nekönkh szūletetönkh,
Fūggelmes(?) sok hívolkodásonkh,
Rēttē(et)ēs nekönkh lajvivásonkh,
Ha tē nēm lēssz nekönkh kēgyēs táp-
lálónkh.

13. Asszonyok(nak) szépségēs tūkwre,
Fėrfiaknak tisztēs győzēdelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy törēdelme.

[dási,

14. Rólad szólnak szentėknek mon-
Szent Háromságnak nagy titkus ta-
nási,
Apostoloknak szent predikálási,
Mártíromoknak diadalmassági.

15. Halottaknak mēgszabadejtoja,
Törököknek mēgnyomorajtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak mēgoltalmazója.

16. Ezt szerzētték Pestnek városában,
Ugyan ottan Szent Pėtēr ucezájában,
Szūletet után elmúlt idöben,
Ezērötszáz és nyolcz esztendöben.

[ságnak

17. Légyēn hálá az Szent Háróm-
Azonkeppen az áldott Jézusnak.
Légyēn hálá az Szíz Máriának,
Velem őszve mēnd az bódogoknak.
Ámmēn.

Jegyzetek.

1. vsz. *angyēloknak*. Vö. *angeleut*, *archangelt* HB. A Thewrewk-Codexben már *angyalocnac*.

nagyságus, *bódogságus*. A Thewrewk-Codexben *nagysagos*, *bodogsagos*.

2. vsz. *münd*, a Thewrewk-Codexben *mynd*.

3. vsz. *szēráfínnak*, *kērubbinnak*. E héber többes számok itt még változatlanul állanak; a Thewrewk-Codex már megtoldja a többes képzővel, a mint ma is mondjuk: *seraphynoc*, *kerubinoc*.

székēsēknek. A *székések* am. *székes angyalok*, a mit az Érdy-Codex így magyaráz meg: «Harmad kar hely angyalok nevezetlnek *szekspknek*, kyknek oly meeltóságus malazttyok vagyok [olv. vagyon] hogy az wr isten ew raytok Yllyon» (557. l.). A Németújvári Glosszák pedig latinul így értelmezi: «*Zekes angyalok* (throni) quorum officium est docere homines, quomodo iudicent» (217. l.).

4. vsz. *ihai*, am. szívei. A már tárgyalt *joh*, *joh* szónak továbbfejlett alakja. (Vö. fönt, 108. l.)

5. vsz. *igazságonk*, *reménségönk* stb. E többesszámú *-onk* *-önk* személyragok a Thewrewk-Codexben már a mai *u*, *ü*-vel állanak: *ygazsagunc*, *remen-segunc*.

hogy mi szüvönkért stb. Romlott szöveg; a *hogy*-ra nincsen szükség. A Thewrewk-Codexben helyesebben: *sok by-neuncerul my nag batorsagunc*.

6. vsz. *áldott tē légy*. Inversio e helyett: áldott légy te.

nyugosztója. A *nyugoszt* ígét ma úgyszólván csak e kifejezésben használjuk: *Isten nyugoszsa meg*. (Vö. *Defectivumok a magyar nyelvben*, *Eggetemes Philol. Közöny* XV. 1062.)

7. vsz.) *segéljed mēg*, am. segítsd meg. A *segéll* ige ma is él ugyan, de egyre nagyobb tért veszít.

«*engesztel' meg*», am. engeszteld meg; a Thewrewk-Codexben *engesztellyed meg*. Minthogy codexünk alakjában az *l* jé-sítve van, azt kell föltennünk, hogy a mai összevont *engeszteld*-féle alakokat (*engesztel-je-d*-ből) *engesztelj* = *engesztelyd* ejtés előzte meg, ennek a *d*-je pedig példánkban a következő szó mássalhangzós kezdete mi-

att maradt ki. Vö. «jól meggyondolj magad» a Pannóniai Eneken (101. s.), e l. *meggyondolj(ad)*.

«*fordeych*», «*tereych*», am. fordítsd, térítsd. Szintén személyragja kopott alakok, a minők a *t* végű ígékben a régiségben és a mai népnél is igen közönségesek.

8. vsz. *mondási*, *tanási* stb. am. mondásai, tanácsai. A többesszámú birtokos személyragnak eredetibb alakja az egyszerű *i*. Az *a* az egyes számú 3. személy *mondása*-féle alakokból hatolt át. (Vö. SZINYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 241. s. köv. ll.)

titkus, a Thewrewk-Codexben *tytkos*.

9. vsz. *angyēli esésről*, am. angyali bukás, angyalok bukása. A következő két sorbeli *emlekezzel* helyett a Thewrewk-Codexben a régies *emlekezzel*, *emlékējél* áll.

«*nyer kegelmeth*», e l. nyerj kegyelmet, a kiejtést követő írásmóddal. Magánhangzója talán még hosszan hangzott, a mint a nép több helyen ma is ejti: *nyér*.

10. vsz. *siradalmas*, am. siralmas, s ennek olyan megfelelője, mint a *bizodalmas* a *bizalmas*-nak. A második szótagbeli *a*-ra nézve vö. *lakadalom* és *lakodalom*, *uradalom* és *urodalom*.

11. vsz. *szánkivetéseknek*. Kiejtés szerinti írás, am. számkivetéseknek. A torokhangú *k* előtt az ajakhangú nasalis is torokhangúvá (*ñ*) változott.

12. vsz. *szüületönk*, am. születésünk. A Thewrewk-Codexben már *-és* képzővel, de a tölszótagnak eredetibb *i* hangjával: *zyletesunc*.

«*fugelmes*», am. 'függelmes' ? Ismeretlen és értelmezhetetlen alak. Valószínűleg íráshiba. A Thewrewk-Codexben *fēdelelmes*, 'féledelmes', am. félelmes (vö. föntebb *siradalmas*).

hivolkodásonk, am. hivalkodásunk. E szó helyett a Thewrewk-Codexben *yzamatunc*, 'iszamatunk' áll, a mi annyit jelent mint megbotlásunk, megsikamlásunk.

«*rettenes*». Íráshiba *rettenes* helyett, a mint a másik codexben áll.

13. vsz. «*azzonnyonkh*». Tollhiba *azzonnyokh* vagy inkább *azzonnyoknak* helyett. (A Thewrewk-Codexben *azzonyocnach*.) A kettős *ny*-ről l. 163. l.

hiedelme. Jelentése nem *fiducia* (a *hűsz* igéből), hanem *refrigerium* 'enyhület', a *hűvös, hűlni* szók tövéből. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

14. vsz. *«apostolonak»*. tollhiba *apostoloknak* helyett.

17. vsz. *vélem össze*, am. velem együtt. Az *össze* a mai *össze*-nek régibb alakja, maga a kifejezés pedig igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 246.)

1—17. vsz. Egybevetve a Peer-Codex és

Thewrewk-Codex énekét, azt tapasztaljuk, hogy amannak nyelve a Thewrewk-Codexnél általában régiesebb. Csak egy pontban mutat a Thewrewk-Codex cantilenája a Peer-Codexbelinél eredetibb nyelvállapotot: a magashangzók labializálatlan ejtésében. A mi a Peer-Codexben már *bünös, tükör, születet, győzedelm, töredelm, rízőzön, ördög*, az a Thewrewk-Codex nyelve szerint *bínés, tükér, születés, gyézedelm, töredelm, rízőzén, ördög*. Ezekben a két emléknek nyelvjárásbeli különbözése is nyilatkozik.

Kiadás. A Peer-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár* II. k. A bevezetésben közli a Codextől különszakított s a Nemz. Múzeumban *Imakönyv és Csisokalendárium* cím alatt (l. fönt 40. l.) szereplő részeket is, a csízió kivételével. — Egyes részletei közölvék a következő művekben: Vásárhelyi András cantilenája és Apáti Ferencz feddő éneke RÉVAI MIKLÓSNÁL, *Elegyes Versek* (Pozsony, 1787.) 288—300. l. a «Régiségek» közt; ugyanezek, valamint a Szent Lászlóról szóló ének, rövid nyelvi jegyzetekkel TOLDY FERENCZNÉL, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 191. 199. 204. l.; összes verses részletei pedig, köztük a fönt említett csízió is, bő jegyzetekkel SZILÁDY ÁRONNÁL, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 20. 26. 49—51. 53. és 71. sz. alatt. — Egy lapja hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. V. k.

Repertorium. RÉVAL, NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 23—26. l. (*Vita MS. S. Alexii. Vita MS. S. Pauli I. Eremitae. Precum Liber MS.* cím alatt.) — UGYANAZ az *Elegyes Versek*-ben (l. a kiadásoknál). — HORVÁT ISTVÁN: *Szent Elek és Kemete Szent Pál Élete néhány Imádsággal és Énekkel, Tulományos Gyűjtemény* 1835. évf. V. 102—106. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 83. — KALAUZ az *Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállítás*-hoz (Budapest, 1882.) 26. l. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben*, *Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.), I. 16—31.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Nádor-Codex.

E nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, elején csonka papiros-codex. A kisebb javításokat és pótlásokat nem tekintve egészben egy kéz írása. Leírója ismeretlen, de azonos a Simor-Codex írójával. Készülése éve a 657—658. lapon szavakkal ekként van kitéve: *Irtac ez koniret istennec ziletese rtan, ezor kilencz zaz niolez cztendöbe*, a mihez egy későbbi kéztől ez a szó van jegyezve: *erras* (tévedsz) s egyúttal az év számokkal 1508-ra van igazítva. Tartalma (a mi a Winkler-Codexével nagy részben megegyez): vallásos oktatások és elmélkedések, a passió, legendák, imádságok és énekek, hangjegyekkel. E hangjegyek egyszerűsmind legrégibb ily maradványok, miket magyar szöveggel találunk.* *József nádor* félszázados kormányzásának emlékére a *budapesti egyetem* Nádor-Codex-nek nevezte el s könyvtárában őrzi (*Cod. Hung. N^o I.* jelzet alatt).

Orthographiája főbb sajátágaiban a Guary-Codexével azonos, nyelve pedig határozottan az őzö vidékek nyelvjárásához tartozik.

Szemelvényül ama részeket közöljük, a melyekben az *Arc salutis hostia* és *Miserorum pia adiutrix* kezdetű latin hymnuszok állanak magyar fordításaikkal (*Iduozlej iduozseges hostu* és *Binozoknec kejos segedseg*) és hangjegyeikkel (a codex 695—696. és 701—703. lapjain, a 703. lapot hasonmásban is adjuk). Ezeknek elseje a codexben akként van leírva, hogy a latin éneket a magyar fordítás versszakonként váltja föl, a másikonál a két nyelvi szöveg külön következik egymás után. Ez utóbbinak magyar fordítása csak három versszakig terjed, s minthogy a codex épen ezzel végződik s utána 4 üres levél következik, valószínű, hogy a másoló úgy hagyta félben a munkát s ennélfogva a hymnus magyarjának másolata is töredék maradt. Ugyanez éneknek két első versszaka latinul s első versszaka magyarul a Peer-Codex *Cisió*-jának 18. lapján is megtalálható.

* Ezeket, mint TOLDY írja, MÁTRAY GÁBOR az ötvenes években átirta s nyilvános hangversenyeken nagy tetszéssel adatta elő (l. a codex-kiadás bevezetésében 48. l.).

quam ex hoc adipiscere in
 indulgentiam vitam eternam
Benedicere Magasaga es
 hegyes segedseg es mindon
 nomorultaknac vigasztaloia
 megvitoja legennekion az
 zotom io segedsegom es io
 vruosom **M**ere en testom na
 gon kenzatik fene farkasnar
 sebevel sephesultetic es gottce
 tic minzen kitol gogitassék
 sem segeltessék es vigasztassék
Kerlek tegod zizekner rosaya
 ki mondattol mindonokner
 malasztos ahnataak siralma
 soknac esedgyel coesagomert

Magasaga J. G. 1508.

1. Ave salutis hostia : Idvöz légy idvösségös hostya.

(Nádor-Codex 695—696. 1.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Aue salutis hostia filij dei castaque matris Nam te fide apprehenso, sinceriter pleneque credo Időzleg idősseges hostia istennek tiztha aianak fya, Mert tegődet hythben lathlak, tiztan es telyesseggel hizlek Nam tu es meus saluator, totiusque redemptor, qui es natus nimpha dei, qui in cruce expassum est Mert te vag en időzítőm mind ez velagnac megvaltoya, bizon || ⁶⁹⁶ isten-nec zent fia, ky a keresztfn fezültethek Dum sacerdos verba finit, Nil de pane remanebit, sed est verum corpus-xpi, quod incruce ymolatum est Mikor a pap az iget el vegezi nem albat kynernek albattya hanem lezon cristus teste, ky a keresztfn aldoztathek. Deum meum te collaudo animo te magnifico, trinitatj recommenso, verbo isto quo assero En istenőm tegőd dilerlec, lelkömmel en fel magasztallak Zentharomsag dilerlessac, es || ⁶⁹⁷ ez ige mia aldoztassac

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Idvöz légy idvösségös hostya,
Istennek tiszta anyjának fia,
Mert tegődet hitben látlak,
Tisztán és teljességgel hizlek.

2. Mert te vagy én idvőzítőm,
Mind ez világnak megváltója,
Bizony Istennek szent fia,
Ki a keresztfn feszültetek.

3. Mikor a pap az igét elvégezi,
Nem állhat kinyérnek állatja,
Hanem leszön Krisztus teste,
Ki a keresztfn áldoztaték.

4. Én Istenőm tegőd dicsérlek,
Lelkömmel én felmagasztallak.
Szent Háromság dicsértessék,
És ez ige miá áldoztassék.

A latin hymnus magában, mai latin írásmódunk szerint.*

1. Ave salutis hostia,
Fili Dei, castaeque matris,
Nam te fide apprehendo,
Sinceriter pleneque credo.

2. Nam tu es meus saluator,
Totiusque (mundi) redemptor,
Qui es natus nympha Dei,
Qui in cruce expassus est.

3. Dum sacerdos verba finit,
Nil de pane remanebit,
Sed est verum corpus Christi,
Quod in cruce immolatum est.

4. Deum meum te collaudo,
Animo te magnifico,
Trinitati recomendo,
Verbo isto quo assero.

* A codex latin orthographiája a középkori írásmódot mutatja, a mely a philologiai kutatások eredményein alapuló mai írástól némely pontokban különbözik. Nevezetesen az *ae* és *oe* helyett akkoriban egyszerűen *e-t*, az *i* helyett *j-t* vagy *ij-t*, a *cz*-vel hangzó *ti* szótagban *t* helyett *c-t* írtak. Ez ének szövegében hibák is vannak. Az 1. vszakban *castaque* e h. *castaeque*; a 2. vszakban kimaradt a *mundi* szó, *expassus* helyett pedig hibásan *expassum* áll.

Jegyzetek.

1. vsz. *hostya*, am. ostya. Az eredeti latin *hostia*-nak középkori magyarországi ejtésétől (*hostia*, ma *hosztia* csak) annyiban különbözik, hogy a *ti* hangsoport már *ty*-vé változott benne (vö. *Matthias*: *Mátyás*). Ma a szókezdő *h* nélkül ejtjük: *ostya*.

2. vsz. *mind ez vől-e nak*, am. egész e világnak, az egész világnak. (Vö. fönt, 68. l.)

bizony Istennek szent fia. Esor nem pontos fordítása a latinnak. A *bizony* itt

am. igaz, a mely értelemmel régen közönséges volt. Talán e használat maradványa a mai elliptikus esküdöző szólás: *bizony Isten*.

feszülteték, am. feszítették, megfeszítették. (Az alakról l. fönt, 109. l.)

3. vsz. *nēm állhat kinyérnek állatja*, am. nem maradhat meg a kenyérnek előbbi minvolta. *Kinyér* ma is élő tájnyelvi alak. *Állat* pedig itt am. substantia (vö. *Nyeletört. Szót.*).

2. Miserorum pia adiutrix: Bínösöknek kégyös segédség.

(Nádor-Codex 701—703. l.)¹

A szöveg betűszerinti olvasása.

⁷⁰¹ Miserorum pia adiutrix et mestorum omnium tu consolatrix reparatrix esto mihi domina auxiliatrix atque curatrix. || ⁷⁰² Arcus meus male vexatur, morbo lupi venenosi sic sauciatu cruciatur non est per quem medetur seu leuetur, atque curetur Rogito te rosa virginum, que diceris graciosa mater omnium flebilium Interpella pro languore tuo filio vt curar morbo Ipse reum esse nosco, et hanc penam condignam mihi vendico sed supplico commenda me filio tuo vnico regi celico A reatu purget animam corporisque conferat piam medelam det graciám, per || ⁷⁰³ quam ex hoc adipiscar indulgenciam vitam eternam

Ma g a s a g a e z

Bínösöknek kégyös segedseg, es mindön nyomorultaknac vigasztaloia meg vytoya, Leg ennekom azzonom io segedsegom, es io vruosom Mert en testom

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Bínösöknek kégyös segédség
És mindön nyomorultaknak
Vigasztalója, megújítója!
Légy én néköm, Asszonyom,
Jó segédségöm
És jó urvosom!

A latin hymnus, mai írásmódunk szerint.²

1. Miserorum pia adiutrix
Et moestorum omnium
Tu consolatrix, reparatrix.
Esto mihi domina,
Auxiliatrix
Atque curatrix.

¹ E részből való hasonmásunk, a 703. lapról. A lap alsó és bal szélén levő világos foltok könyvkedvelő molyok rágásait mutatják. A 701. lap szövege az eredetiben kétszeresen van meg: előbb hangjegyek alá jegyezve s aztán folytatólag külön is.

² A codexbeli latin szövegben két hiba van, a 2. vszakban *arcus* e h. *artus*; a 3. vszakban *curar* e h. *curer*.

naçon kenzatik fene farkasnac sebeuel, sephesültetic, es göttretic, ninlen kitől
gögitassék sem segeltessék, es vigasztassék Kerlek tegöd zizekne rosaya ki mon-
datol mindönökne malasztos aínának siralmasoknac, esedözyel corsagomert ||
704 iesus fyadnal gögyhon meg engöm

2. Mert én testöm nagyon kenzatik

Fene farkasnak sébével;
Sebhésültetik és gyötretik.
Nincsen, kitől gögittassék,
Sém segéltessék
És vigasztassék.

3. Kérlek téged, szízeknek rózsája,

Ki mondatol mindönöknek
Malasztos anyjának!
Esedözyél kórságomért
Jézus fiadnál:
Gyögíhon még engöm!

2. Artus meus male vexatur

Morbo lupi venenosi;
Sic sauciatur, cruciatur,
Non est per quem medetur
Sen levetur,
Atque curetur.

3. Rogito te, rosa virginum,

Quæ diceris gratiosa mater
Omnium flebilium;
Interpella pro languore,
Tuo filio,
Ut curer morbo.

4. Ipse reum esse nosco,

Et hanc pœnam condignam
Mibi vendico; sed supplico,
Commenda me filio
Tuo unico,
Regi coelico.

5. A reatu purget animam

Corporisque conferat
Piam medelam, det gratiam,
Per quam ex hoc adipiscar
Indulgentiam,
Vitam æternam.

Jegyzetek.

1. vsz. *segédségöm*. am. segítségem. A *segédség* gyakori régi alak a hasonló jelen-
tésű *segéd* szóból, a mely utóbbit ma csak
konkrét értelemben, személyről használ-
juk.

urvosom, am. orvosom. A székelység az
első szótagot ma is *u*-val ejti: *urus*, *urusság*,
urusolni: orvos, orvosság, orvosolni (Táj-
szótár).

2. vsz. *sebhésültetik*, am. sebesítettik
Mint hogy ez az ige a *sebes* melléknévből, a

seb főnévnek -s képzős hajtásából származik,
a *h*-t csak úgy magyarázhatjuk benne, hogy
az író a *sebesül* igét a *sebeszik* alakjával
összekeverte. Az utóbbiban a *h*-nak deno-
minális igeképzői szerepe van. (Vö. BUDENZ:
Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana 140.
lap.)

gyögíttassék, am. gyógyíttassék. A *gyó-
gít*, *gyógúl*, második szótagjukban *g*-vel, kö-
zönséges eredetibb alakok a régi nyelvben.
Ez igék ugyanis a régi *joq* (jóg?) szónak

származékai s valóban még *jóút, jóút- segéltessek, am. segittessék. A ség'ell*
féle alakokkal is előfordúlnak nyelvelmé- igének szenvedő alakja. (Vö. fönt 166. l.)
 keinkben. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 261.)

Kiadás. A Nádor-Codexet TOLDY FERENCZ adta ki, bő bevezetéssel, szótárral s az első lap hasonmásával: *Nádor-Codex. A pesti egyetemi könyvtár eredetiből bevezetéssel és szótárral.* (Buda. 1857.) Ugyan ő közölt belőle szemelvényeket is, mai helyesírással és rövid jegyzetekkel, alább idéz. munk. I. 261—270 ll. — A 6—109. lapig terjedő részt, mint a Guary-Codex hiányzó elejének megfelelő szöveget, e codex kiadása elé tűzve kiadta DÖBRENTAI GÁBOR, *Régi Magy. Nyelvelmékek* IV. k. I—XXII. l. — Verses részleteit közli és magyarázza SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 2—4. sz. alatt. — Az első lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett is (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Pesti Fő Iskola Könyvtárának 1508-dik évi Elmelkedéskönyve 's Legendáriuma, Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. VII. 84—92. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 82. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — ZOLTVÁNY L. IRÉN: *A Nádor-Codex nyelvi sajátosságairól, Nyelvtud. Közlemények* XVII. 190—246. és XIX. 1—57.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A Döbrentei-Codex.

E fontos nyelvemlékünk egy nyolczadrét alakú, elején csónka papiros codex. Elejétől végig Halabori Bertalan pap műve, ki a 320. lapon olvasható megjegyzés szerint a zsoltárok másolását 1508-ban írta: «*Bertalan pap bereg varmegjei halabori falrbol nemzett: ez zoltart írta: zületes rtan ezer öt záz nôle eztendöben*». Tartalma: a zsoltárok fordítása, az Énekek éneke (végén egy *találós mese*, a legrégibb ilyen mű maradvány), Jób könyvének néhány része, a passió, prédikációk, breviáriumi dicséretetek és evangéliumi darabok. Íráshibáiból kitetszőleg másolat. Nevét *Döbrentei Gaborról*, nyelvemlékeink egykori buzgó gyűjtőjéről és kiadójáról kapta. *A gyulafehérvári püspöki könyvtár* tulajdona.

A Döbrentei-Codex nyelve két szempontból érdekes. Első sorban régieségénél fogva, a mennyiben több oly szót és alakot találunk benne, a minők csak régibb emlékeinknek sajátjai; másodszer mert e codexben bírjuk a tiszavidéki izó nyelvjárás legrégibb emlékét.

Mutatványúl Máté evangélista passiójából közlünk egy részt (XXVI. fej. 2—50. v.) a codex 431—435. lapjairól, egybevetve, a hol szükséges, legrégibb bibliafordításunknak megfelelő helyével, a Münchener Codex evangéliumával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

2 Az Idöben monda iesus vtaneitványinak Tvrdjátok mert neged nap vtan hvsvet lezen es embernek fia el aroltatik, hog meg fezeitessek

3 Tahat papoknak fejedelmi egbe gyülekeztek. es nepnek vembi: papok fejedelmenek pitvaraba ki mondatik vala kaifasnak.

A szöveg eredeti kiejtése.

2. Az időben monda Jézus ű tanajtványinak: Tudjátok, mert negyed nap után hűsvét leszén és embérnek Fia eláróltatik, hogy megfeszéjtessék.

3. Tahát papoknak fejedelmi eggybe gyülekeztek és népnek vémbi, papok fejedelmének pitvarába, ki mondatik vala Kaifásnak:

A Vulgata szerint.

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, et seniores populi, in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas:

4] es tanallot tőnek. hog' iesust alsággal meg tartanaiak. es meg olneiek

5] de mondonak vala Ne idnep napon. netalantan zöndöles lenne az népben

6] holot kedeg volna iesus betaniába: poklos simonnak házában:

7] hozia mene ég azzón ember. draga kenet alabastrommal: es 'ültében, feiere ötte

8] látvan kedeg tanéitványok: megduzzadanak mondvan: Mi vezedelmön ez:

9] Mert ezt sokon el arolhattak volna es adatott volna zegeneknek

10] Iesus kedeg tudvan monda nekik: Mit nehezelték az azzón emberre: mert io dolgot tön en bennem:

11] mert mindenkor zegenek vannak veletek. en kedeg nem minden időben lezek:

12] Mert ez. az kenetet en testembe bolatvan. engem temetesre tötte

13] Bizon' mondom nektek. vala hol hirdetendik. mind világot mia. ez evangélimot: meg mondatik ez es. mit ez azzónember tött ' emléitetere

4. És tanálesot tőnek, hogy Jezust alsággal megtartanáják és megölnéjék.

5. De mondonak vala: Nő idnepp napon, netalántán zöndölés lenne az népben.

6. Holott kedég volna Jézus Bétániába, poklos Simonnak házában,

7. Hozjá méne éggy asszonyembér drága kenet alabástrommal, és ű ültében fejére ötté.

8. Látván kedég tanéjtványok, megduzzadának mondván: Mi veszedelmön ez?

9. Mert ezt sokon elárólhatták volna és adatott volna szegényeknek.

10. Jézus kedég tudván. monda nékik: Mit nehezélték az asszonyembérre? Mert jó dolgot tön én bennem.

11. Mert mindénkor szegényék vannak véletek: én kedég nem minden időben lézék.

12. Mert ez az kenetöt én testembe bocsátván. engem temetésre tötte.

13. Bizony mondom nékték, valahol hirdetendik mind világot miá az évángyéli(o)mot, megmondatik ez és, mit ez asszonyembér tött ű emléjtetére.

4. Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, et occiderent.

5. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.

6. Cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,

7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.

8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes: Ut quid perditio hæc?

9. Potuit enim istud venundari multo, et dari pauperibus.

10. Sciens autem Jesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.

11. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.

12. Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.

13. Amen dico vobis, ubicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur et quod hæc fecit in memoriam eius.

14] Tahat el mene az tizenkettők-
ből ég kinek || ⁴³² Neve skariot fia ivdas.
papoknak fejedelmihez.

15] es monda nekik Mit akartok
nekem adnotok es en ítet nektek adom
Es tahat ők zerzenek neki harminc
ezüst penzt

16] Es attól fogván keres vala
okos ítet, hog ítet be adhatnaia

17] húsvetnek³ kedeg elő napian.
taneitvañok menenek iesushoz mond-
van hol akarod zerziñk neked hvsve-
tet enned

18] Es tahat iesus monda Menne-
tek a városba nekibez. es monátok
neki Mester monga En idom közel
vagon. te nalad tezek hvsvetet en ta-
neitvanimval

19] Es taneitvañok tñnek. mikent
iesus zerze í nekik Es hvsvetet zer-
zenek

20] Est leven kedeg. íl vala í ti-
zenket taneitvañival.

21] es í ettekben. monda nekik
Bizon mondom nektek. mert éggíték
engem el adando :

22] es igen meg zomorodván.
kezde ki mind mondania Vram mi nem
en vagók e

14. Tahát elméne az tizenkettők-
ből éggy, kinek neve Iskariót fia, Júdás.
papok fejedelmihöz :

15. És monda nekik : Mit akartok
nékém adnotok, és én ítet néktek
adom ? És tahát ők szerzének neki har-
mincz ezüst pénzt.

16. És attól fogván keres vala okos
ügyet, hogy ítet beadhatnája.

17. Húsvétnek kedég elő napján
tanéjtványok ménének Jézushoz mond-
ván : Hol akarod szerzjñnk nékéd hús-
vétet énnéd ?

18. És tahát Jézus monda : Menje-
tek a városba nékihöz és mondjátok
néki : Mestör mondja : Én időm közel
vagyom, té nálad tészék húsvétét én
tanéjtványimval.

19. És tanéjtványok tñnek, miként
Jézus szerzé í nekik, és húsvétét szer-
zének.

20. Est lévén kedég, ül vala í tizen-
ket tanéjtványival.

21. És ü ettekben monda nekik :
Bizon mondom néktek, mert éggyték
engem eladandó.

22. És igen mögszomorodván kezde
ki-mind mondania : Uram, mi-ném én
vagyok-é ?

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad
principes sacerdotum :

15. Et ait illis : Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam ? At illi
constituerunt ei triginta argenteos.

16. Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.

17. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes :
Ubi vis paremus tibi comedere Pascha ?

18. At Jesus dixit : Ite in civitatem ad quemdam, et dicite ei : Magister
dicit : Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.

19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha.

20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis.

21. Et edentibus illis, dixit : Amen dico vobis, quia unus vestrum me
traditurus est.

22. Et contristati valde, coeperunt singuli dicere : Numquid ego sum
Domine ?

23] Es tahat v feleven monda: ki kezvel en velem az talba nvl. engem az arol:

24] lehet embernek fia el megén. miként irvan vágon v rola. de iai az embernek. ki mia embernek fia el aroltatik Io vala neki ha az ember nem ziletet volna

25] Felele kedeg ivdas ki vtet el arolta. es monda Mester mi nem en vagyok e Monda neki te mondad

26] V' valoraiok leven kedeg. iesus. fel von kéneret || ⁴³³ es meg alda. es megtore. es ada v taneitványinak Es monda Vegetek es egetek: ez en testem

27 Es poharth veven. halat ada. es ada nekik. es monda. Iगतok mind ebből

28 Mert ez en verem. vy hágasnak. ki sokert ki ötletik binöknek bolanattfara

29] Mondom kedeg nektek. nem Izom. matol fogvan. ez zoló tőnek sir-iabol: mind az napig: mikoron azt igam vviat. en afamnak orzagaban ti veletek.

30] Es edes Inek mondván el ki menenek olay fanak hegere

23. És tahát ű feleven monda: Ki kézvel én vélem az tálba nyúl, engém az áról.

24. Léhet, embérnek Fia elmégyén, miként írván vagyon ű róla: de jaj az embérnek, ki miá embérnek Fia elároltatik: jó vala néki, ha az embér nem sziletött volna.

25. Felele kedég Júdás, ki ütet el-árolta, és monda: Mestér, mi-ném én vagyok-é? Monda néki: Tő mondád.

26. Ű vaesorájok lévén kedég, Jézus félvön kényeret, és mögáldá, és mégtöré, és adá ű tanéjtványinak, és monda: Végýéték és egyéték: ez én testém.

27. És pohárt vévén, hálát ada és adá nékik, és monda: Igyatok mind ebből.

28. Mert ez én vérém, új hagýásnak, ki sokért kiötletik bínöknek bolcsánatjára.

29. Mondom kedég nékték: Ném iszom mától fogván ez szőlőtőnek zsírjából mind az napig, mikoron azt igyam újat én Atyámnak országában ti véletek.

30. És édős inek mondván, el-kiménének olajfának hegyére.

23. At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: vae autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.

25. Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti.

26. Coenantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: Accipite, et comedite: hoc est corpus meum.

27. Et accipiens calicem gratias egit: et dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes.

28. Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29. Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliveti.

31¹ Tahat mond nekik iesus Ti mind meg tantorottok en bennem. ez eyel Merth irvan vagon Meg verem az paztort. es el ozolnak Lordanak Ivhy

32¹ Mi vtan kedeg fel kelendek (tamadandok). elöttetek galileaba megek

33¹ Felelvén kedeg peter monda neki Es ha mind meg tantorodandonak te benned. en soha nem tantorodom

34¹ Monda neki iesus Bizon mondom neked. mert ez eyel. mi elot kakas ineklén: engem háromzer meg tagade

35¹ Monda neki peter Es ha ketelen volna nekem veled meg halnom teged meg nem tagadlak Azonkent mondanak mind az taneitványok

36¹ Tahat iove velek iesus eg getseman nevő faluban Es monda a taneitványinak Ith vltetek. mig amoda megek. es imadok

37¹ Es fel || ⁴³⁴ reven petert es zebedeos ket fiat. kezde zomorodnia: es kesergeni

38¹ Tahat monda nekik iesus Mind halalig zomoro en lelkem Zenveggetek itt. es vigaziatok velem.

31. Tahát mond nekik Jézus: Ti mind mégtántorodtok én bennem ez éjjel. Mert írván vagyon: Mégverem az pásztort és eloszolnak csordának juhi.

32. Miután kedég félkelendék (támadandok),* előttetek Galiléába megyék.

33. Felelvén kedég Pétér monda neki: És ha mind mégtántorodandonak té benned, én soha nem tántorodom.

34. Monda neki Jézus: Bizon mondom nékéd, mert ez éjjel, mielőtt kakas inekljén, engem háromszer megtagadsz.

35. Monda neki Pétér: És ha kéte len volna nekém veled meghalnom, téged még nem tagadlak. Azonként mondanak mind az tanítványok.

36. Tahát jöve velék Jézus eggy Gyötszémán nevő faluban és monda a tanítványainak: Itt üljetek, míg amoda megyék és imádok.

37. És félvén Pétért és Zébédéos két fiát, kezde szomorodnia és kesergeni.

38. Tahát monda nekik Jézus: Mind halálig szomoró én lelkem: szenvedjétek itt és vigyázzatok velem.

31. Tunc dicit illis Jesus: Omnes vos scandalum patiemi in me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.

32. Postquam autem resurrexero, pracedam vos in Galilaam.

33. Respondens autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

34. Ait illi Jesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35. Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt.

36. Tunc venit Jesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, et dixit discipulis suis: Sedete hic, donec vadam illuc, et orem.

37. Et assumpto Petro, et duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari et moestus esse.

38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, et vigilate mecum.

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festéssel.

39] es onneiet. elö lepek. es orca-
iara essék imádván es mondván En
afam ha lehet: müljek el en rólam ez
pohar. de maga bizony. ne miként en
akarom: de miként te

40] Es jöve az taneitványokhoz: es
lele őket alottokban Es monda peter-
nek Így nem vigázhattal en velem ég
iden

41] Vigaziatok es imággatok. hog
kesértetbe ne mennetek: lehet a lelek
kezs de a test beteg

42] Esmeeg maszer el mene. es
imada mondván En afam ha ez pohar
el nem mülhatik. ha nem igam. légen
te akaratom

43] es jöve esmeg. es lile őket [all]
alottokban: mert ő zemek meg nehe-
zolt vala

44] es őket meg hagyván. esmeg el
mene. es imadaa harmadzer. azon be-
zedet mondván

45] Tahat jöve ő taneitványihoz. es
mond nekik aloggatok Immar es nyu-
goggatok el Ime el közelelt idő. es em-
bernek fia adatik bínösöknek kezékbe:

46] kellettök fel. menjönk el. Ime
el közelelt ki engem el arol

39. És onnéjett előlépek es orczá-
jára essék imádván és mondván: Én
Atyám, ha lehet, múlték el én rólam
ez pohár, de maga bizony né miként
én akarom, de miként té.

40. És jöve az tanéjtványokhoz és
lélé őket alodtokban. És monda Petér-
nek Így nem vigázhattál én vélem
éggy idén?

41. Vigázjatok és imádjatok, hogy
késértetbe né mēnjeték. Lēhēt a lélék
kész, de a test beteg.

42. Ęsmég másszēr elmēne és imáda
mondván: Én Atyám, ha ez pohár el
nēm mülhatik, ha nēm igyam, légyēn
tē akaratom.

43. És jöve Ęsmég és lilé őket alod-
tokban, mert ő szēmék mēgnehezōlt
vala.

44. És őket mēghagyván, Ęsmég el-
mēne és imáda harmadszēr, azon be-
szédēt mondván.

45. Tahát jöve ő tanéjtványihoz és
mond nekik: Alodjatok immár és nyu-
godjatok el: ime elkōzelējt idő, és em-
bērnek Fia adatik bínösöknek kezékbe.

46. Kēljetēk fēl, mēnjönk el: ime
elkōzelējt, ki engēm elāról.

39. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, et dicens:
Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste, verumtamen non sicut ego
volo, sed sicut tu.

40. Et venit ad discipulos suos, et invenit eos dormientes, et dicit Petro:
Sic non potuistis una hora vigilare mecum?

41. Vigilate, et orate ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem
promptus est, caro autem infirma.

42. Iterum secundo abiit, et oravit, dicens: Pater mi, si non potest hic
calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

43. Et venit iterum, et invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum
gravati.

44. Et relictis illis, iterum abiit, et oravit tertio eundem sermonem
dicens.

45. Tunc venit ad discipulos suos, et dicit illis: Dormite iam, et requies-
cite: ecce appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me tradet.

17] Meeg v zoltaba Ime Ivdas tizenkettőnek éggyik. el ivta. es v vele nag sereg. törökel es dorongokkal. papok fejedelmitől bolattatak || ⁴³⁵ es nepnek vembitől.

48] ki kedeg v̄tet el arolt a vala: nekik ielt ada mondvan Valamell̄et mog apolandok (Lokolandok) v̄ az. tarlatok v̄tet

49] Es leg ottan iesushoz elo menven monda Idvözleg mester es meg apola v̄tet

50] Es monda neki iesus Baratom mire iottel: tabat elo lepenek. es kezeket iesusra vetek. es meg tartak v̄tet.

47. Még ű szoltába, íme Júdás, tizenkettőnek éggyik. eljuta és ű véle nagy sereg törökkel és dorongokkal, papok fejedelmétől bocsáttattak és népnek vembitől.

48. Ki kedég ütet elárólta vala, nekik jelt ada, mondván: Valamellyet megapolandok (csókolandok).^{*} ű az, tartások ütet.

49. És legottan Jézushoz előmenvén, monda: Idvöz légy, Mestér. És megapolá ütet.

50. És monda neki Jézus: Barátom, mire jöttél? Tahát előlépének és kezeket Jézusra veték és megtarták ütet.

47. Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa, cum gladiis et fustibus, missi a principibus sacerdotum, et senioribus populi.

48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum.

49. Et confestim accedens ad Jesum, dixit: Ave Rabbi. Et osculatus est eum.

50. Dixitque illi Jesus: Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, et manus iniecerunt in Jesum, et tenuerunt eum.

Jegyzetek.

2. v. *ű* am. ő. (Vö. HB. fönt 63. l.) *mert*. A latin *quia* betűszerinti fordítása.

3. v. *tahát*, ma tehát; itt annyit jelent mint „akkor”, a mint KÁLDI fordítja is. E *tahát* a *tehát* szónak régi, eredetibb alakja. Vö. fönt 109. l.

vémbi, azaz *vénbi*, am. *ven(e)bb(je)ji*.

4. v. *tanácsot tőnek*, a Münch. Codexben *tanácsot tartanak*.

alsággal, am. hamissággal, csellel; az *ál* melléknévből.

tartanáják, *ölnéjék*, am. tartanák, ölnék (vö. fönt 159. l.). A Münch. Codexben már az összevont alakok vannak: *megfoghatnac*, *megfoghatnc*.

5. vsz. *mondanak*. Ez alak *mondanak* helyett egyik sajátága a Döbrentei-Codexnek. Így alább: *tántorolandanak* e h. *tántorolandanak* (33. v.). Ma is hallható ily ejtés némely vidékeken.

idneprapon, am. ünneprapon. Az *idnep* az *ünnep* szónak közönséges régi, eredetibb alakja. A Münch. Codexben már hasonulással: *innep*.

zöndölés, am. zendülés. A Münch. Codexben *háboró*.

6. v. *holott*, am. midőn. Helyjelentésével együtt ily használata is közönséges a régiségben. (Vö. fönt 105. l.)

7. v. *ötté*, am. önté. Az *önt* igének *ött* az általános régi alakja, a mely ma is megvan az *ötrös* és *ötrény* szókban.

8. v. *mégduzzadának*, am. megragadtak, megbotránkoztak. A Münch. Codexben: *metatlankodanac*. Az arcz föl-duzzadásáról vett képes kifejezés. (Vö. *duzzog*.)

veszédelm, am. vesztegetés, perditio. (Mire való a drága kenetnek e vesztegetése, fecsérlése?)

* Az előbbi szó fölé írva. vörös festékekkel.

9. v. *sokon*, am. sok pénzen, drágán. Így a Münch. Codexben is.

10. v. *nehezülték*, am. nehezelték. A *nehez* ige közönséges régi szó. A Münch. Codexben ugyanígy.

én bennem. A latin *in me* fordítása. A Münch. Codexben: *én raitam*.

12. v. *engém temetésre tötte*, am. az én temetésemre. A latin *ad sepeliendum me* kifejezést próbálta a fordító utánozni vele.

13. v. *mind világot miá*, am. az egész világon keresztül, egész világ szerte. A *miá* névutó ily helyhatározói jelentéssel, -t ragos főnévvel kapcsolatban többször is előfordul a régi nyelvben: *ez világot miá*, *mind világot miá*, am. az egész világon (l. *Nyelvtört. Szót.*).

ű emléjtetére, am. az ő emlékeztetése. Az *említett* (említés) a Döbrentei-Codexnek gyakori szava. Máshonnan nem ismeretes.

14. v. *«skariot» tollhiba Iskariot helyett.*

15. v. *akartok nekém adnotok*, ma: akartok nekem adni. Közönséges régi kifejezés mód.

szérzének, am. megállapítottak, kitűzték. (Vö. fönt 140. l.)

16. v. *okos ügyet*, am. okúl szolgáló ügyet (dolgot), okot.

beádhathnája, am. beadhatná, átadhassa (ellenségeinek), elárúlhassa.

17. v. *húsvétnék*. Ma inkább így: *húsvétnek*, minthogy már nem érezzük összetett voltát s nem gondolunk a magashangú *rét* (vétél) alapszóra.

szérzjünk, am. szerezzünk, készítsünk. A *szérz* ige itt régiesen a rövidebb *szérz*-tővel áll (vö. *szérz-ő*, *szérz-és* stb.), a mi a fölszólító mód megőrzött *j* hangjával együtt mai nyelvérzékünkre nézve szokatlan hangtorlódást (*rjz*) idéz elő.

18. v. *nekíhöz*, am. valakihez. (Vö. fönt 149. l.)

tészék husvétét, am. tartok husvétet.

21. v. *ű ettékben*, am. ettükben, evésük közben.

эгgyiték engém eladandó, am. egyitek elad (el fogadni) engemet. A latin igealak utánzása.

22. v. *ki-mind*, am. mindenki. A *mindenki* szó a régiebb nyelvben nem fordul elő. Helyét a *kiki mind*, *ki-mind* vagy *minden* pótolta.

mi-nēm én vagyok-é, am. vajjon én

vagyok-e. A *mi nēm* (mi nem) kiveszett régi kérdő- és kötőszó.

24. v. *írván vagyon*, am. írva van. (Vö. fönt *tudván radnak*, 132. l.)

jó vala neki, ha... am. jobb lett volna neki, ha... A jelentő mód a latin *erat* utánzása.

26. v. *ez én testēm*, am. ez az én testem.

28. v. *új hagyásnak*, am. új szövetségnek, új testamentumnak (t. i. vére; ma szokatlan volna a *-nek* ragos szót appositíóul így, birtokszava nélkül használni). A Münch. Codexben *ry törünnec*.

kiötletik, am. kiöntetik. Az *önt* ige régi ött alakjának (vö. fönt 7. vsz.) továbbképzése. A *szembe öttik*, *szembeötölő* kifejezésekben ma is megvan.

29. v. *zsírjából*. A Münchener Codex az eredetinek (*genimine*) pontosabban megfelelő *nemzesiből* szóval fordítja.

igyam. A latin coniunctivus szolgái fordítása. A Münch. Codexben *izom*.

30. v. *édēs ínek mondván*, am. édes éneket mondván. Az *ínek* alak egyik példája az író ízésének, a mire a codex más helyein sokkal több példát találni. Az *édes ínek*-kel a himnust fordítja fordításunk. A szerkezetről l. fönt 104. l.

el-kiménének. A régi nyelvben az ilyen kettős igekötő igen gyakori.

31. v. *męgtántorodtok én bennem*, am. megbotránkoztok bennem, scandalum patiemini in me. A régi nyelvben általános ez volt a jelentése a *męgtántorodik* igeének.

34. v. *mielőtt kakas ínekljēn*, am. mi előtt a kakas énekel. A módhasználat (*ínekljēn* = énekeljen) ismét latinos.

háromszēr, am. háromszor. A *-szēr* ragnak illeszkedés nélkül való előfordulása, a mit a népnyelv ma is több vidéken megőrzött.

35. v. *ha kételen volna nekēm véled męghalnom*, am. ha kénytelen volnék veled meghalni. A *ké(ny)telen* itt állítmányúl áll a meghalásra vonatkoztatva, holott ma mindig csak személyre alkalmazzuk (*kénytelen vagyok vmit tenni*). A *kételen* alakra vö. fönt *kételenjēt*, 139. l.

36. v. *jöve*, am. jutott, érkezett.

imádok, am. imádkozom. (Vö. HB. fönt 60. l.)

38. v. *szenvedjeték*. A latin *sustinete*

szónak betűszerinti fordítása, e helyett: vá-
rakozzatok, a mint KÁLDI fordítja. A Mün-
cheni Codex is helyesebben írja: *marag-
gator ith.*

39. v. *onnéjett.* am. onnét, onnan. Má-
sunnán ismeretlen és föltűnő alak. Közön-
ségesen *onnejt* és *onnajt*-nak találjuk az
onnét szó jés alakját s ezekkel az *onnéjett*
oly viszonyban állhat, mint *közt* és *között*,
érte és *értette*, *bent* és a régi *bennitt* stb.

előlépék. A lép igének ikes alakja (*lép-ik*)
közönséges a régi nyelvben.

essék. am. esék. Az *esik* igének e hosz-
szú *s*-es ejtése még ma is megvan némely
nyelvjárásokban. (L. SZINYEI: *Tájszót.*)

40. v. *léléüket alodtokban,* am. alva
találta őket, lelé őket aludtukban, alvásuk-
ban. A Münch. Codexben *-ben* rag nélkül:
lele gket alattoc. Az *aluszik* régen *aloszik*-nak
is hangzott, s innen az igealak második
szótagjában az *o*.

éggy idén. am. egy óráig. Az *idő* (*idé*)
szót régen 'óra' jelentéssel is általánosan
használták. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

42. 7. *ha nēm igyam.* am. ha ki nem
iszom. A latin *n'is bibam illum* szolgálai for-
dítása.

43. v. *lilé,* am. lelé. A *lel* ige régen hosz-
szú hangzóval *lél*-nek is hangzott s ennek
tiszta változata itt a *lilé*.

44. v. *mēghagyván,* am. ott hagyván,
hátrahagyván.

imadaa, olvasbatni 'imádá' v. 'imá-
dá'-nak is. Am. imádkozék. Ha a kettős
aa-nak e helyen jelentőséget tulajdonítha-
tunk, az elbeszélő múlt 3. személyének ere-
deti hosszú hangzós alakja volna itt is meg-

őrizve, mint a Jordánszky- és Erdy-Code-
xekben. (Vö. fönt, 12. l.)

azon, am. ugyanazon. Az *azon* névmás-
nak ez volt a régi nyelvben az általánosabb
jelentése. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. v. *bínösöknek kezékbe,* am. bü-
nösöknek kezébe. Ily birtokviszony esetén
a régi nyelv a birtokszón is meg szokta je-
lölni a birtokos személy többségét, s a nép-
nyelv ma is él a viszonyítás e nemével: a
Péterék házuk (így mondják pl. Székesfe-
hérvárt), e h. a Péterék háza.

47. v. *még ü szóltába,* am. adhuc eo
loquente, még az ő szóltában. még mialatt
beszélt.

tizenkettőnek égyyik, am. a tizen-
kettőnek egyike, a tizenkettő közül egy. Vö.
fönt, 93. l.

eljuta, am. elérkezett, megérkezett.

törökkel, am. kardokkal. Az Ehrenfeld-
Codex is a *tör* szót használja a *kard* helyett.

48. v. *valamēllyet,* am. a melyet. A
valá-val kezdődő névmásoknak relativ hasz-
nálata közönséges régi nyelvsajátság.

mēgapolundok, am. megesókolandók,
a mint az író a föléje írt szóval maga is meg-
magyarázza. Az *apol* 'csókol' úgy látszik
nem más mint az *apol* igének alakja és jelen-
tésbeli változata. Régi jelentését ma csak
a székelység őrzi: *apolgat* am. esókolgat
(L. SZINYEI: *Magy. Tájszót.*)

tartsátok ütet, a Vulgátában *tenete eum*
Tulajdonkép: fogjátok meg őt. Így az 50
versben is *meqtarták ütet*, tkp. megfogták,
megragadták.

50. v. *mire,* am. ad quid, mi czélből
mi végre. (Vö. fönt, 154. l.)

Kiadás. A Döbrentei-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelv-
emléktár*, XII. k. — Passióit nyelvi jegyzetekkel, mai helyesírással kiadta TOLDY FERENCZ
Régi Magy. Passió rajzokkal (Pest, 1856.) cz. munkájában. Szemelvényeket pedig közölt
belőle alábbi művében, I. k. 247—261. l. — Verses részletei magyarázó jegyzetekkel kö-
zölvék SZILÁDY ÁRONTól, *Régi Magy. Költők Tára*, I. köt. XXVII—XXXV. sz. a. (jegyz. 353—
365. l.). — Egy lapjáról hasonmást ad BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténete*, I. 113.

Repertorium. A Döbrentei-Codexre először KAZINCZY FERENCZ tette figyelmessé
a tudósokat, *Tudom. Gyűjtemény* 1817. évf. IV. 35. — Röviden ismertette CSERESZNYÉS,
ugyanott 1819. évf. III. k. 75—81. l. és HORVÁT ISTVÁN, ugyanott 1835. évf. VIII.
25—27. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3-ik kiad. Pest, 1862.)
II. 81. — KALANZ az Orsz. Magy. Iparműr. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz.
(Budapest, 1882.) 25. l. — PÁL ANTAL: *A Döbrentei-codex nyelvi sajátosságai, Gyulafehérvári kat. főgimnáziumi Értesítő* 1888 89-ről. (Ismeretve LEHR VILMÓSTól, *Egyetemes
Philol. Közlöny* XIV. 837—846.)

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Margit-Legenda.

Régi irodalmunknak egy kor- és műveltségtörténeti szempontból is igen nevezetes prózai maradványa a *Nemz. Múzeumban* (*Quart. Hung. 406.* jelzet alatt) őrzött MARGIT-LEGENDA. Egy magyar királyleánynak, IV. Béla leányának asketikus életét és csodatetteit beszéli el ez érdekes emlékünknél, mely e mellett az akkori kolostori életnek hű rajzát adja s bepillantást enged ama kor vallási fölfogásába, műveltségi viszonyaiba, sőt mellékesen az ország történetébe, irodalmunknak IV. Béla alatti állapotába s a hazai műtörténetbe is. Irodalmi vonatkozásai régi irodalmunk több, azóta elveszett termékének őrizték meg legalább emlékét. Fölötte érdekes a legenda ezeken kívül a főváros, különösen a Margit-sziget helyrajzára nézve is, melyet azon időben *Nyulak szigeté*-nek vagy *Boldogasszony szigeté*-nek nevezték.¹ Tárgyánál fogva mint tisztán magyar eredetű legenda is különös figyelmet érdemel, s valószínűleg egy régibb latin legenda után készült, melynek anyagánál az V. Innocentius pápa küldöttjeitől, *Umbertus Blancus* és *Magister de la Corre*-től gyűjtött adatok szolgáltak.² E pápai követek a legenda szerint azért jöttek Magyarországra, «Nyulak szigetében, másképpen Bódogasszony szigetében, hol nyugoszik Szent Margit asszonynak teste, hogy ott megtudakoznának nagy erős bizonság alatt Szent Margit asszonynak szentséges életéről, csodatételéről, kit ez jámbor doktorok és kanonokok híven mind megtőnek és mend végig elvégezék és híven megírák, pápának bevivék, nékőnk es írva hagyák, miképpen jól látjátok, az ő legendáját.»³

A fönmaradt magyar-szöveg is csak másolat, a mint törléseiből, igazításaiból és botlásaiból nyilván látszik. Másolója *Ráskay Lea*, a nagy szorgalmú margitszigeti dömés apáca, ki e legendán kívül a Cornides-Codexet, Szent Domonkos életét, a Példák Könyve első felét s a Horvát-Codexet is másolta,⁴ s Volf György szerint bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a

¹ Vö. «Parachola papa eztergamy fylep erseknek. es vacy pispeknek. es rakony apat vrnak. hog el junenek bodog azzonnak elastromahoz. nyulaknak zygeteben. maas keppen bodog azzon zygeteben» (Margit-Legenda 121. l.).

² L. BEÖTHY ZSOLT: *A magy. szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban*, I. 18.

³ L. a codex 122. és 123. lapján. Magáról Szent Margitról, ereklyéiről, szentté avatásáról és cultusáról l. NÉMETHY LAJOS és FRAENÓI VILMOS munkáját: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez* (Budapest, 1885.).

⁴ L. ezekről fönnt az általános rész III. fejezetében a 30. s köv. lapokon.

agyból. tehát nemely napon az
sorprot igen meg farattanak vala
es senty nem akara nety segellenij
az az. az betegnek. De zent margit
azon mene az priorissához. es meg
kere az priorissal engedelmességet
hog ev bannye az zegen betegél.
Az priorissa kedeg nety meg engede.
es hagyja hogy egy tarsot wegven
vele. Zent margit azon kedeg hji
va el vele Soror alinchat alykay
peter vrnak lejanhat. Mykoron
el mentenek volna mynd ketten.
Tahat zent margit azon fel emele
az agyból az zegen veyt men be
teget evnen kezenel. es true egij
samel zetre ~~eg kerek keremre~~
es tahat az nagy dohossagert. es
veer hasnat. es vetesnek vatala
tassagaert Soror alincha fel felv
re vona magat. elnem zenned
hete az nagy dohossagot. Ezeket
latuan zent margit azon. Monda
az sorornak. zereken atyamfya
hate elnem zennedhetevd menyel

zemplénmegyei két Ráska faluról (Kis- és Nagy-Ráska) kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. század végeig udvari és országos főtisztviségeket viseltek. Előkelő származására vall neméhez és korához mért nagy műveltsége s amaz élénk érdeklődés, melylyel az ország dolgait a kolostor falai közt is kíséri.

Azonban Ráskay Lea a legendának nem egyszerű gépies másolója. Kitűnik ez főképp sajátos orthographiájából, a melyhez kezdettől fogva hűségesen ragaszkodik, továbbá hogy több helyen megjegyzéseket is tesz munkája közben.

Maga a codex nyolczadrét alakú, elején csonka s végén befejezetlen papiros-codex, melyen az eredeti kötés maradványai is műtörténeti nevezetességűek. Egészben véve elejétől végig Ráskay Lea írása, ki e codexet Volf György megállapítása szerint 1510-ben írta. Tartalmát kizárólag a tárgyalt Margit-legenda teszi.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesbeknek. Sajátságai közül megemlítjük, hogy az *ö* hangot, s néha az *ü*-t is *er*-vel (az utóbbinak különben *v* a rendes jele), az *i*-t gyakran *j*-vel és *y*-nal, a *ty*-t pedig, mint a *gy* hangot, *gy*-vel fejezi ki. A *ch*-t a *cz* és *cs* hangok jeléül egyaránt használja.

Nyelve az *özö* nyelvjárások közé tartozik.

Szemelvényül két részletet közlünk. Az első, melyből mint lefényképezésre alkalmas részből egy lapnak, az 55-iknek hasonmását is adjuk, Szent Margitnak önfeláldozó betegápolásáról mond példát (a codex 54—56. l.). A másik (a codex 96—108. l.) Szent Margit halálát és temetését beszéli el.

1. Szent Margit mint betegápoló.

(Margit-Legenda 54—56. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.)*

Vala egy Soror. ky neuzetetyk vala soror evrsebet. ez vala jgen veen. Ez soror evrsebet esek nagy bozzv korszagban tyzen nyolc eztendeyg. es juta annye erevtelenségre. es veer hasra. es vetesre semmyt nem emezhet vala. vgy hogy ev magat fel nem jndedhagya az ||⁵⁵ agybol. tahiát nemely napon az sororok jgen meg farattanak vala es senky nem akara neky segeleny az az. az betegnek. de zent margit azzon mene az priorissához. es meg kere az priorissatvl engedelmessegret hog ev bannyek az zegen beteggel. Az priorissa kedeg neky meg

A szöveg eredeti kiejtése.

Vala äggy szoror, ki nevezetetik vala szoror Örszëbet.¹ Ez vala igën ven. Ez szoror Örszëbet esék nagy hosszú kországban tizënnnyolcz esztendeig, és juta annyé erötelenségre es vérhasra és vetésre,² sëmmít nëm emészhet³ vala, úgyhogy ő magát fël nëm indëthhatja az ágyból.⁴ Tabát nëmëlly napon⁵ az szororok igën mëgfáradtanak vala és sënki nëm akara néki segëleni,⁶ az az: az betegnek. De Szent Margit asszon mëne az priorissához⁷ és mëgkëré az priorissátúl engëdelmesseggel(?),⁸ hogy ő bänjëk az szëgën beteggel. Az priorissza kedëg néki mëg-

* A rekeszbe [ ] tett helyek olvasható törlést, az apró betűk föloldott rövidítést jelentenek.

engede. es hagyá hogy egy tarsot ve-
gyen vele. Zent margit azzon kedeg
hyva el vele Soror alinehat aſkay pe-
ter vrnak leyanyat. Mykoron el men-
tenek volna mynd ketten. Tahat zent
margit azzon fel emele az agybol az
zegen regy veen beteget evnen keze-
uel. es teue egy samel zekre [eg kerek
veremre] es tahat az nagy dohossag-
ert. es veer hasnak. es vetesnek vta-
tossagaert Soror alincha fel fel[r]re
vona magát. elnem zenvedhete az
nagy dohossagot. Ezeket latuan zent
margit azzon. Monda az sorornak. ze-
reterv atyamfya ha te elnem zenued-
hetevd menyel ||⁵⁶ fel fele. es hagyad
ennekem ezt tennem. tahat zent mar-
git azzon. az bete[d]gnek agya meg
tyztehtuan Annak vtanna esmeg ev-
nen maga fel vene ev karyayra az
beteget. es be teue az agyban. Ezeket
latvan ez soror jgen chudalkozyk vala.
hogy zent margit azzon el zenuedhet
vala il nagy dohossagot vlatatnekevl.
es hogy el birhata jllyen nagy embert.
mert ez betek evrsebet jgen nagy em-
ber vala. Ezeknek vtanna zent margit
azzon [re] fel vene az zeket es Mind
azokat kykre evltette vala. es vyve az
vyzhez es evnen kezeuel mynd meg
mosa. Ezenkeppen zolgala ez beteg-
nek zent margit azzon nagy sokzer. ez
vala harom eztendevuel ez zent zvz-
nek halala [er] elevt.

engéde és hagyá, hogy égyg társot vé-
gyén véle. Szent Margit asszon kedég
hivá el véle⁹ szoror Alinesát.¹⁰ Ajkay
Péter úrnak lőjányát. Mikoron elmén-
tenek volna mind ketten, tabát¹¹ Szent
Margit asszon fēlemelē az ágyból az
szēgēn régi vén betegēt önēn¹² kezével
és tēvé égyg sāmēl-szēkre¹³ [égyg kerek
verēmre]. És tabát az nagy dohosság-
ért¹⁴ és vérhasnak és vetésnek utála-
tosságáért szoror Alincsá fél félre¹⁵
voná magát, el nēm szenvedhetē az
nagy dohossagot. Ezēket látván Szent
Margit asszon, mondá az szorornak :
Szerető atyámfia,¹⁶ ha tē el nēm szen-
vedhetőd, mēnj el fél félē és hagyjad
énnékēm ezt tēnnēm. Tahát Szent
Margit asszon az betegnek ágya
mēgtisztējtván, annak utánna ősmég
önēn maga fél vevē ő karjaira az
betegēt és bētēvé az ágyban.¹⁷ Ezēket
látván ez szoror, igēn csudálkozik vala,
hogy Szent Margit asszon elszenvedhet
vala illy nagy dohossagot utálat nélkül
és hogy elbirhata illyen nagy embērt,¹⁸
mert ez beteg Őrzsēbet igēn nagy em-
bēr vala. Ezēknek utánna Szent Margit
asszon félvévē az szēkēt és mind
azokat, kikre űltette vala, és vīvé az
vīzbēz és önēn kezével mind mēg-
mosá. Ezēnkēppen szolgála ez beteg-
nek Szent Margit asszon nagy sokszēr.
Ez vala három esztendōvel ez szent
szűznek halála előtt.

Jegyzetek.

1. *ki neveztetik vala szoror Őrzsēbet.* A -nek rag elmaradása, ha nem pusztá tollhiba (e h. *evrsebetnek*), a latin *Nominativus cum infinitivo* hatásából magyarázandó.

2. *vetésre.* am. hányásra. Másutt nem fordul elő hasonló jelentéssel. E szó után *hogy* kötőszót váránk; valószínűleg csak feledésből maradt ki.

3. *emészhet.* Kiejtés szerinti írás. am. *emész(t)het.*

4. *ő magát fél nēm indéthatja az ágyból.* am. föl nem mozdíthatja magát, föl nem kelhet.

5. *nēmēlly napon.* am. egy napon.

6. *segélleni.* am. segélni, segítni. Olyan teljesebb alak, mint *ajállani* e h. *ajálni*, *beszélleni*, e h. *beszélni*, *szólani* e h. *szólni*.

7. *«priorissa».* am. főnöknő, perjelnö. A *priorissa* a *prior* (perjel) szónak olyan nőnemű alakja, mint az *abbatissa* (apáca) az *abbas*-nak.

8. *«engedelmesseget»*. Iráshiba *engedelmesseggel* helyett.

9. *hívá el véle*, am. elhívá magával, magával hívá. Az igeikötőnek e szórendje ma erdélyi sajáttság.

10. *«Alincha»*, *Alinesa* (v. *Alineza*?) nőnév, az *Alina* kicsinyítése.

11. *tahát*, am. akkor. A *tahát* szónak eredeti alakja, eredeti jelentésével. (Vö. fönt. 109. l.)

12. *önön*, am. önön, önnön. A régi nyelvben gyakori az egyszerű *n*-es alak, ma rendszeren *önnön*. De: «Szerette Rika asszonyt, önön szép s jó magát» (ARANY *Hátrah. Verséi*, 184. l.).

13. *sámél-székre*, am. zsámoly-székre, zsámolyra. *Sámél* v. *sámély* (sőt *zs-*vel is ejthették már) a német származású *zsámoly* szónak (ném. *schamel* = *schämél*) eredetibb alakja.

14. *dohosságért*, am. bűzért. A *dohos* melléknevet némely dolgokról (pl. *dohos liszt* stb.) ma is mondjuk.

15. *fél félre*, tulajdonképp am. fél oldalra v. i. *félre*, a mint ma egyszerűen mondjuk. Alább *fél félre* szintén am. félre.

16. *szerető atyámfia*, am. szeretett atyámfia, a *szerető* igenévnék régi szenvedő értelmével, a mi a *szerető* szóban (am. a kit szeretünk) máig fönmaradt.

17. *ágyban*, e h. *ágyba*. A régi nyelvben gyakori összezavarása a *-ben* ragnak a *-be*-vel.

18. *embért*. Itt nőről van használva, a mi ma szokatlan. Hogy a régi nyelv az *ember* alatt férfit és nőt egyaránt érthetett, mutatja ez a megkülönböztető összetétel is: *asszony-ember*.

2. Szent Margit halála és temetése.

(Margit-Legenda 96—108. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykoron jutot volna ez zentseges vz. az ev betegsegenek tyzen harmad napyara. egy zombat napon. completanac vtanna. Elev tykzo koron. kevrnyvl alvan fraterevknek es sororoknak sokassaga. cristus zvetetynek vtanna. Ezer. keet zaaz. hetven egy ez-tendevben. Ez zent vznek kedeg huzon kylenecztendeveben. februar haunak tyzen evtevd napyan. Meg gyvlada ez melto||⁹⁷sagos vz. Azmenyey jegesnek zerelmeben. kyt kevan vala. kyt zolgal vala. kyt myndeneknek felette zeret vala. kynek zerelmeert mynd atyat anyat es ez velagy orzagnak byrodalmat el hatta vala. Az ev artatlan lelket. zentseges meltosagos lelket. ayalvan az ev teremteenek. az ev edesseges kevatos jegesenek. El nyvgovek vrban. oly jgen jdegen vala az ev teste mynden faydalmtvl ev halalanak jdeyen. mykeppen az ev elmeye. es az ev teste jdegen vala mynden testy romlastvl es fertezetvssegetvl.

A szöveg eredeti kiejtése.

Mikoron jutott volna ez szentségűs szűz az ő betegségének tizénharmad napjára. egy szombat napon komplettának utánna,¹ elő tikszó koron,² környűl állván fráterörknek és szororoknak sokassága.³ Krisztus születetinek utánna ezér kétszáz hetvenéggy esztendőben, ez szent szűznek kedég huszonkilencz esztendőében,⁴ február havának tizénötöd napján möggyulada ez meltsóságos szűz az mennyei jegyesnek szerelmében,⁵ kit kéván vala, kit szolgál vala,⁶ kit mindénéknek fellette szeret vala, kinek szerelméért mind atyját, anyját és ez vőlági országnak birodalmát elhatta⁷ vala, az ő ártatlan lélkét, szentségűs, méltóságos lélkét ajálván az ő teremteének,⁸ az ő édességűs, kévánatos⁹ jegyesének, elnyugovék Úrban.¹⁰ Olly igén idegén vala az ő teste mindén fájdalmtúl¹¹ ő halálának idején, miképpen az ő elméje és az ő teste idegén vala mindén testi romlástúl és fertezetőségűtől.¹²

legottan ez zentseges zveznek ev orchaya chudalatos fenesseggel meg fenessedek, es vala ev zemenek alatta oly jgen zep velagosság mynt ha meg aranyztak volna az ev orchayát zemenek alatta. Mykoron ez zentseges zvez ezen keppen halva fekenyek az ev agyaban, legottan az vr isten ky nyta az ev jegesének érdemének kenhet ||⁹⁸ betegvőknek meg gyogehatasaban. Mert azon jderben fegyzik vala egy Soror nagy nehez kórságban, vgy hogy egyebeknek segedelme nekevl fel nem kelhet vala az ev agyabol. Mert zent levrinc napyatvl fogva zent prisca azzon napayag, mely napon ez zent zvez ky mult vala ez velagbol, ez Sorort neged napi hydeg lelte vala. Mykoron ez zent zveznek halalat hallotta volna ez beteg Soror, az egyeb sororoktvl, meg keserevdek ev zvueben hog ev nem szolgálhatna ez zent zveznek ev testenél az egyeb sororokkal, es kezde gondolkodny ev zvueben, hog ha az vr isten evtet zent margyt azzonnak érdeme mya meg gyogehatanaya, tahat jgen evrevmest szolgálna zent margyt azzonnak testenél, legottan hog ez soror ezeket gondola, felkele mynden segedelmekevl, es el mene zent margyt azzonnak testenek zolgyatara, es [zolgyatara] zolgala az ev testenél, es ky veue ez Soror az scapulart zent margyt azzonnak nya||⁹⁹ kabol mert jgen zevrnyv vala az kohnyan valo zolgalatért, es tyzta yo scapulart ada ev rea. Ezen keppen fel evltvztetek nagy syralmakkal es fazkodasokkal, es mykoron volna jmmar veternyének jdeye fel veneek ez zent zveznek ev zentseges testet es el hozak es le tenek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuezy meg az legenda helyet, hanem

Legottan ez szentségös szűznek ő orezája csudalatos fényességgel megfényesédek, és vala ő szemének alatta oly igen szép vőlagosság, mint ha megaranyzták volna az ő orezáját szemének alatta. Mikoron ez szentségös szűz ezéknéppen halva fekenék¹³ az ő ágyában, legottan az vr Isten kinyitá az ő jegyésének érdemének kéncsét betegőknek meggyógyjtasában. Mert azon időben fekszik vala egy szoror nagy nehez kórságban, úgy hogy egyebeknek segedelme nélkül fél nem kelhet vala az ő ágyából. Mert Szent Lőrincz napjátul fogva Szent Priska¹⁴ asszon napjáig, mēlly napon ez szent szűz kimúlt vala ez vőlagból, ez szorort negyed napi hideg¹⁵ lelte vala. Mikoron ez szent szűznek halálát hallotta volna ez beteg szoror az egyeb szororoktúl,¹⁶ megkeserődék ő szűvében, hogy ő nem szolgálhatna ez szent szűznek ő testenél az egyeb szororokkal. És kezde gondolkodni ő szűvében, hogy ha az vr Isten őtet Szent Margit asszonnak érdeme miá meggyógyjtanája, tahát igen örömost szolgálna Szent Margit asszonnak testenél. Legottan hog ez szoror ezeket gondola, felkele minden segedelme nélkül és elméne Szent Margit asszonnak testenek zolgalatjára.¹⁷ És zolgála az ő testenél és kivéve ez szoror az skapulárt¹⁸ Szent Margit asszonnak nyakából, mert igen szörnyű vala az kohnyan¹⁹ való zolgalatért, és tiszta, jó skapulárt ada ő réá. Ezéknéppen főlőtztetek nagy siralmakkal és fászkodásokkal.²⁰ És mikoron volna immár veternyének²¹ ideje, főlvévék ez szent szűznek ő szentségös testét²² és elhozák és lētévék az kar alatt,²³ jól lehet általjában nem nevezi még az légenda helyét, hanem

chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyasa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak. Oh zereter atyamfyay myndentevk meg gondolhagya mely igen keserves processio vala ez az zegen sororoknak. mykoron lagyak vala hog evnekyk megkel valnyok az ev edesseges anyoktvl zentseges peldayoknak fenes tekeretevl. es minden vigassagoktvl. jelesevl azoknak kyk ev kezzelek keues jdevuel ez zent zvznek halala elevt. evneky es ev rayta nagy bozzusagokat nyomorusagokat tettnek vala bezedevkel es tetemenyekel. ||¹⁰⁰ gyakorta az Sororok mennek vala zent margyt azzonnak testehez. es meg nezyk vala. es lagyak vala hog zeeb pirosb vala. hoguem elteben. Ezenkeppen alla ez zent zvznek ev teste vasarnaptvlfogva keddyg. Mykoron ez zent zvz ky muleek ez velagbol legottan meg jzeneek mynden clastromokban hog az fraterek junenek tyztes tarsossagal ez zent zvznek temetesere. Tahat azon vasarnapon. mely vasarnap eyel ez zent zvz ky mult vala ez gyarlo velagbol. nemevnemev frater petevr ky vala gevrevt lector. annak vtanna levu magerorzagban provincialis jllyen zozatot halla veternyenek vtanna. Az baran meg holt. Ennek fevlevtte meg jzeneek eztergamy tylep erseknek es egveb egyhazy fejedelmeknek. Azert mykoron jmmar kedden el juttek volna az tyztelender atyak es vrak eztergamy ersek. vacy pisppek. obuday prepost. be menenek az clastromba ||¹⁰¹ hol zent margyt azzonnak ev teste vala egy nemevnemev nozolyan. es fel emele az ersek zent margyt azzonnak orchayarol az velomot kyvel be fevttek vala az ev orchayat. es lata az ersek zent

csak szentgyháznak mondja. De mennyére az légendának folyása tartja, az kar alját mondja szentgyháznak. Oh szerető atyámfiai, mindöntök²⁴ meggondolhatja, mély igen keserves proczessió vala ez az szégén szororoknak, mikoron látják vala, hogy ő nekik még kell válniok az ő édességes anyjoktól, szentségös példájoknak fényös tükéjétől és mindén vigasságoktól, jelésül azoknak, kik ő közéülék kevés idővel ez szent szűznek halála előtt ő néki és ő rajta nagy bosszúságokat. nyomorúságokat²⁵ töttenek vala beszédökkel és téteményekkel.²⁶ Gyakorta az szororok mēnnek vala Szent Margit asszonnak testéhez és mēgnézik vala és látják vala, hogy szébb,²⁷ pirosb vala, hogynēm²⁸ éltében. Ezēnképpen álla ez szent szűznek ő teste vasárnaptól fogva keddig. Mikoron ez szent szűz kimulék ez vőlágból, legottan mēgizenék mindēn klastromokban, hogy az fráterek jūnēnek²⁹ tisztēs társossággal³⁰ ez szent szűznek temetésére. Tahát azon vasárnapon, mély vasárnap éjjel ez szent szűz kimult vala ez gyarló vőlágból, nēmünēmű³¹ fráter Pétör, ki vala Györött lēktor, annak utānna lōn Magyarországban³² provinceiālis, ilyen szózatot halla veternyének utānna: Az bárán mēgholt. Ennek fölōtte mēgizenék észtergami Filēp erseknek és ēgyéb ēgyhāzi fejedelmeknek. Azert mikoron immár kedden eljūttek volna az tisztelendō atyák és urak: észtergami érsek, vāczi pisppek, óbudai prépost, bēmēnēnek az klastromba, hol Szent Margit asszonnak ő teste vala ēggy nēmünēmű nyoszolyán. És fēlemelē az érsek Szent Margit asszonnak orczájáról az vēlomot,³³ kivēl bēfōdték vala az ő orczáját. És látá az érsek Szent

margit azzonnak orchayat fenleny. mykoron az Sororok nagy mondhatatlan keserevseggel syrnanak. Monda az ersek] azonkeppen az fraterok es. jól lehet hog meeg az ersek. es pispék. prepost. es mynd evele valo nagy sokassag syratlan nem tevrhetyk vala ev nagy aytatosságoknak myatta. chudalkozvan zent margyt azzonnak ev nagy zepsegen. de maga az ersek vigasztalya vala az Sororokat es fraterevket mondvan. Nem kel tynektevk synnotok ez evrek kyralnak leanyan. de jnkab evrevlnetek kel. mert jmmar az menyey evrek evrekseghnek jutalmat evtet vennyé nylyvan lagyvk. Oh mene nagy syralm vala ||¹⁰² ez jdevben. nem chak predietator zerzete bely fratereknek es Sororoknak kyk ot jelen valanak. de meeg ennek felette sok egyeb zerzetevsseknek es. kyk junek vala mynd az ev el temetese- nek napyaygla. Mygnem az ev tyztelendev zent teste. tyztelendev atyáknak es vraknak kezekmya. az az. eztergamy erseknek. es vacy pispéknek kezekmya. zent ferenc fraterinek es prepost zerzetinek fraterinek jelen voltakra. plebanosoknak. ferfyaknak. azzonyallatoknak. zegenyeknek es nemesseknak nagy soksaganak elevtte es jelen voltara. Nagy tyztessseggel el temetteteek. Dychyrvén es áldván az vr istent az nagy soksagu nép.

Zent margyt azzonnak ev testenek el temetese ezenkeppen levn. Myko koron ez zent zvz. ez gyarlo vilagbol ky] ky mult volna. annak vtanna harmad napon az provincialis ehinaltata fabol egy jgen erevs zekrent. es jgen erevssen meg ||¹⁰³ vasaztatya erevshtete vasakal. es vas karikakal. Ennek vtanna beleé tevek zent margyt azzonnak ev zent testet. Ezenkeppen

Margit asszonnak orezáját fényleni. Mikoron az szororok nagy mondhatatlan keserűséggel sírnának, azonképpen az fráterek és, jól lehet hogy még az érsek és pispék, prépost és mind ő vele való nagy sokasság siratlan nem tűrhetik vala ő nagy ájtatosságoknak miatta, csudálkozván Szent Margit asszonnak ő nagy szépségén, demaga az érsek vigasztalja vala az szororokat és frátereket, mondván: Nem kell ti néktök sírnatok ez örök királynak leányán, de inkább örülnötök kell, mert immár az mennyei örök örökségnek jutalmát ötet vennie nyilván látjuk.³⁴ Oh mennyé nagy siralm vala ez időben nem csak prédikátor szerzetebéli³⁵ frátereknek és szororoknak, kik ott jelen valának, de még ennek fellette sok egyéb szerzetősseknek és kik jünnek vala mind az ő eltemetésének napjáiglan, mignem az ő tisztelendő szent teste tisztelendő atyáknak és uraknak kezek miá, az az észtergami érseknek és vácsi pispéknek kezek miá, Szent Ferencz fráterinek és prépost szerzetinek³⁶ fráterinek jelen voltakra,³⁷ plébánosoknak, férfiaknak, asszonyállatoknak, szegényeknek és nemesseknak nagy sokságának³⁸ előtte és jelenvoltára nagy tisztességgel eltemettetek, dícsírvén és áldván az úr Istent az nagy soksági nép.

Szent Margit asszonnak ő testének eltemetése ezenképpen lön. Mikoron ez szent szűz ez gyarló világból ki-múlt volna, annak utánna harmad napon az provinceziális esináltata fából eggy igen erős szekrént és igen erőssen megvasaztatja, erősíjteté vassakkal és vas karikákkal. Ennek utánna belé tévék Szent Margit asszonnak ő szent testét. Ezenképpen

vene eztergamy ersek. vacy pisppek. obuday prepost. fraterevknek Sororoknak sokasagauul. az zekrent kyben vala zent margyt azzonnak teste. az ev zent testével evzve. es vyvek az zent egy hazba az bodog azzonnak oltara eleyben. az nagy oltar eleyben. nagy tyztessel. Az ersek fevl evlterzeek erseky tyztessel az misere. es meg monda nagy tyztessel es juneplessel. Annak vtanna az ersek evnen maga megzolgala ez zentsegevszvznek ev testenek el temetesenek mynden zolosmayat. Ezenkeppen veneek az zekrent zent margyt azzonnak testenel evzve. es be bochatak az fevldben egy verevmbe auagy serben. kyt astanak vala az nagy oltarnak elevte. az ev zent testenek. es be nem fevdek fevldel. zent margyt azzonnak testet. sem ||¹⁰⁴ valamivel egyebel. hanem csak az ev zom fedelecheevel. Ezenkeppen alla be fevdetlen zent margyt azzonnak teste tyzenkeet napiglan. Mykoron be bochattak volna ez zent zvznek testet az seerben. kezde ez zent zvznek testeberl [ev] nagy edeseges illat ky juny. Tabat kezdenek az fraterevk ketevlkevndny. hog netalam az Sororok tevttenek valamnemev jo illatot auagy kenetevt zent margyt azzonnak testehez. es azert volna az nagy jo illat az ev zent testenel. Tabat az provincialis frater myhal. es frater marcellus egyeb fraterevkel evzve. zerelmest meg tudakozeek. Soror margaretatvl. zent margyt azzonnak evchetevl. ky vala bela kyrálnak huganak. anna azzonnak leánya. es egyeb Sororoktvl. hog ha valamnemev kenettel meg kenteeek zent margyt azzonnak testet. Auagy ha az ev testehez tevttek valamj jo illatot. Ezenkeppen mondvan nekyk. Paraneholonk nektevk nagy erevssegel.

vève esztérgami ersek, váczy pispék, óbudai prépost fráteröknek, szororoknak sokaságával az szekrént, kiben vala Szent Margit asszonnak teste. az ő szent testével öszve,³⁹ és vívék az szentégyházba az Bódogasszonnak oltára eleiben, az nagy oltár eleiben nagy tisztességgel.⁴⁰ Az érsek fölöltözék érseki tisztességgel az misére és megmondá nagy tisztességgel és innepléssel. Annak utánna az érsek önön maga megszolgálá ez szentségesszüznek ő testének eltemetésének mindén szolosmáját.⁴¹ Ezenképpen vevék az szekrént Szent Margit asszonnak testével öszve és bébocsáták az földben egy verömbe avagy sérben,⁴² kit ástának vala az nagy oltárnak előtte az ő szent testének. És bé nēm földel földdel Szent Margit asszonnak testét, sēm valamivel egyébbel, hanēm csak az ő szēmfēdelecesével.⁴³ Ezenképpen álla befōdetlen Szent Margit asszonnak teste tizēnkēt napiglan. Mikorōn béboesāttāk⁴⁴ volna ez szent szūznek testét az sérben, kezde ez szent szūznek testéből nagy ēdēsēgēs⁴⁵ illat kijūnni. Tabāt kezdenēk az frāterōk kétōlkōdni, hogj nētalām az szororok tōttenēk valaminēmū jō illatot avagy kenetōt Szent Margit asszonnak testēhēz és azert volna az nagy jō illat az ő szent testénél. Tabāt az provincziālīs, frāter Mihāl és frāter Mārczēllus ēgyēb frāterōkkel öszve szerelmest⁴⁶ mēgtudakozēk⁴⁷ szoror Margarētātūl, Szent Margit asszonnak őcsesētūl,⁴⁸ ki vala Béla királnak hugának, Anna asszonnak lēánya, és ēgyēb szororoktūl, hogjha⁴⁹ valaminēmū kenettel mēgkentēk Szent Margit asszonnak testét, avagy ha az ő testēhēz tōttek valami jō illatot, ezenképpen mondván nekik: Parancsolonk nēktōk nagy erőssēggel,

zent engedelmessegnek eree ||¹⁰⁵ vel. es atoknak kennyia alat. hog ennekevm erreyl byzonsagot mongyatok, hog haty. auagy valaky egyeb ty tudastokra tevt valamynemev kenetevt auagy valamj jo illatot. zent margyt azzonnak testehez. Tahat az Sororok mynd egetermbe meg eskevnek nagy erevsen. hog sem evk. sem egyebek ev tudasokra. semmynemev kenetevt sem jo illatot oda nem tevttek. Ennek fevlevtte az provincialis az Sororok-tyl meg tudakozEEK. ez dologrol meeg gyonasokban es. de meeg ot es nem lele kevlemben. Ezenkeppen az sororok mynd az tyzenkeet napyg. meg maradának zent margyt azzonnak testenel. es az ev zent testeNEL tevl. soha kevlemben el nem junek vala. hanem chak mykoron az orakat zolosmakat mongyak vala. es chak mykoron eeznek es aloznak vala. Hanem myndenkoron ez zent zveznek testenel alnak vala. jmadkoznaK vala ||¹⁰⁶ nezyk vala. es lagyak vala az ev zerelmes annyokat az seerben fekeny. Ezen jderben egy nemevnemev frater. kynek vala neve peter. es vala gevry lector. annak vtanna levn provincialis. hatod napon juta ez elastromhoz zent margyt halala vtan. mert hittak vala evtet ez zent zveznek temetesere. Mykoron jutot volna zent margyt azzonnak serehez. kezde erzeny nagy edes chudalatos illatot. Mykeppen ha ot vala mynemev jo illatv kenetevt tevttenek volna el. kezde ez frater jllozozny ez zent zveznek feyenel. es labaynal. es sokzer erzee ez chudalatos illatot. Monda ez frater peter. provincialisnak. Attyam ez hely chudalatos illattal illatozyk. lassad hog oda valamynemev illatot auagy kenetevt ne tevttenek legenek. Tahat monda az provincialis. az

szent engedelmessegnek ereevel⁵⁰ és atoknak kénja alatt. hogy én neköm errül bizonságot mondjátok, hogyha ti avagy valaki egyéb⁵¹ ti tudástokra⁵² tött valaminémű kenetöt avagy valamj jó illatot Szent Margit asszonnak testéhez. Tahát az szororok mind igyetömbe megeskűnek⁵³ nagy erősen. hogy sém ők sém egyébek ő tudásokra sémminémű kenetöt, sém jó illatot oda nem töttek. Ennek fölötte az provincziális az szororoktól mégtudakozék ez dologról még gyónásokban és. de még ott és nem lélé külëmben.⁵⁴ Ezénképpen az szororok mind az tizenkét napig megmaradának Szent Margit asszonnak testénél és az ő szent testétül soha külëmben el nem jünnek vala, hanem csak mikoron az órákat, szolosmákat⁵⁵ mondják vala és csak mikoron észnek⁵⁶ és alosznak vala, hanem mindénkoron ez szent szűznek testénél állnak vala, imádkoznak vala, nézik vala és látják vala az ő szerelmes anyjokat az sérben fekönni. Ezén időben éggynémünémű⁵⁷ fráter, kinek vala neve Péter és vala győri lëktor,⁵⁸ annak utánna lön provincziális, hatod napon juta⁵⁹ ez klastromhoz Szent Margit halála után, mert hitták vala ötet ez szent szűznek temetésére. Mikoron jutott volna Szent Margit asszonnak séréhez,⁶⁰ kezde érzeni nagy édes, csudálatos illatot. Miképpen ha⁶¹ ott valaminémű jó illatú kenetöt töttenek volna el. kezde ez fráter illatozni⁶² ez szent szűznek fejénél és lábainál és sokszër érzé ez csudálatos illatot. Monda ez fráter Péter provincziálisnak: «Attyám,⁶³ ez hely csudálatos illattal illatozik. Lássad, hogy oda valaminémű illatot avagy kenetöt né töttenek légyenek.⁶⁴ Tabát monda az provincziális az

fráternek. En ez dolgot meg tudakoztam nagy zerelmel. az priorisatvl. es olimpiadistvl. es az egyeb sororoktvl kyk jelen voltanak az ev ||¹⁰⁷ testének el temeteseen. nagy erevs hynak alatta. mynt jobban lehetett. de en semmykeppen nem lelhettem hog az ev testehez valaky valamynemiv illatot auagy kenetevt tev volna. Ez jdevben az seerre megkevet nem tevttek vala. De zent margyt azonnak [h] el temetese vtan tyzenneged napon tevnek egy otromba faragatlan kevet az [k] zekrenre auagy koporsora felyvl. vgy mondnak vala az kevmyves mesterek. kyket hoztak vala lombardiabol. egyknek vala neue albert masyknak petevr. hog mykoron az kevet az serre teueek nagy edes illatot erzenek. Ennek vtanna ez felyvl meg mondot kevmyves mesterevk faraganak koporsot zent margyt azzonnak verevs marvanbol. kyben mastan es fekzyk ez zent zvz. Mykoron ez koporso meg kezevlt volna. keet auagy harom holnap vtan. es mykoron az mesterevk el vettek volna az eleby faragatlan kevet az seerrevl. es akarnayak az verevs marvan koporsot ||¹⁰⁸ az seerre tenny. legottan hog meg nytottak volna az seert. es akarnayak rea tenny az verevs marvant koporsot. oly jgen edes illatv para. fvst. es illat ju vala fel az zent margyt azzon koporsoyabol. mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot. mykeppen ezen lombardiay kev myves mesterevk ezrely byzonsagot tevttenek. Ezenkeppen levn ez zentseges zvznek. zent margyt azzonnak temetese. bela kyralnak leanyanak. bodog azzonnak egyházaban. bodog azzon oltara elevt. bodog azzon zygeteben ky mas keppen neveztetyk nylaknak zy'z'getynek. Vr

fráternek: «Én ez dolgot megtudakoztam nagy szerelmel⁶⁵ az prioriszszátúl és Olimpiádisztúl⁶⁶ és az egyeb szororoktúl,⁶⁷ kik jelen voltak az ő testének eltemetésén, nagy erős hynak alatta, mint jobban lehetett⁶⁸; de én semmiképpen nem lelhettem, hogy az ő testéhez valaki valaminyemű illatot avagy kenetöt tötött volna.» Ez időben az sérre még követ nem töttek vala, de Szent Margit asszonnak eltemetése után tizennyed napon tőnek⁶⁹ egy otromba faragatlan követ az szekrenre avagy koporsóra fellyül. Úgy mondnak⁷⁰ vala az kőmives mesterek, kiket hoztak vala Lombardiából⁷¹ — eggyiknek vala neve Albért, másiknak Pétör — hogy mikoron az követ az sérre tēvek, nagy édés illatot érzének. Ennek utánna az fellyül megmondott kőmives mestörök faragának koporsót Szent Margit asszonnak vörös márvánból, kiben mastan és fekszik ez szent szűz. Mikoron ez koporsó megkészült⁷² volna, két avagy három holnap⁷³ után, és mikoron az mestörök elvették volna az elébbi faragatlan követ az sérrül és akarnáják az vörös márván koporsót az ' sérre tenni, legottan hogy⁷⁴ megnyitották volna az sért és akarnáják reá tenni az vörös márván koporsót, oly igen édés illatú pára, füst és illat jű vala fél az Szent Margit asszon koporsójából, mintha nagy sok rózsák voltak volna ott, miképpen ezen lombárdiai kőmives mestörök ezről bizonságot töttenek. Ezenkeppen lön ez szentseges szűznek, Szent Margit asszonnak temetése, Béla királynak leányának,⁷⁵ Bódogasszonnak egyházában, Bódogasszonnak oltára előtt, Bódogasszon szigetében, ki másképpen nevezetik Nyulaknak⁷⁶ szigetinek, Úr

istennek tiztessegere. zyz marianak
evrevere. es zent margyt azzon
erdemenek ky mutatasara. Amen
alleluia. ihs. maria.

Istennek tiztessegere, Sziz Mariának
öröme és Szent Margit asszon
erdemének kimutatasára. Ámmén.
Álléluja. Jézus. Mária.

Jegyzetek.

1. *komplétának utánna*. *Completa* v. *completorium* a breviáriumi imádság befejező része. Tehát *komplétának utánna* am. imádkozás, breviáriumozás után.

2. *elő tikszó koron*. am. első kakas-szókor. Szokásos kifejezés régi emlékeinkben.

3. *sokassága*. Ma *sokaság*, azonban régi íróink közül többen bizonyára kettős *s*-sel ejtették. Vö. *riyasság*: *riyaság*: *riyság*, épúgy mint *sokasság*: *sokaság*: *sokság*, mely utóbbi alak szintén előfordul a régiségben.

4. *esztendőében*, ma: esztendejében. A *j* nélküli alakra nézve vö. *terümtér-e* HB., fönt 67. 1.

5. *möggyúlada... az mennyei jegyesnek szerelmében*, am. szerelmére gyulada a mennyei jegyesnek, szerelemre gyuladt a mennyei jegyes iránt.

6. *kit kíván vala, kit szolgál vala* stb. Figyelemre méltó retorikai alakzat, mely a legenda prózájában művészi törekvés jelét mutatja.

7. *elhatta*, am. elhagyta. A kiejtés hü föltüntetése.

8. *teremtőének*, am. teremtetőjének. Olyan alak mint a mai *erdője* az *erdő-ből*, *teleje* a *telő-ből* stb., a két magánhangzó közötti hiatus-töltő *j* nélkül. (Vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150.)

9. *«kevatos»*, tollhiba *kevanatos* azaz 'kívánatos' kívánatos helyett.

10. *elnyugorék Űrban*, am. meghalt.

11. *idegőn vala az ő teste mindēn fájdalomtól*, am. nem érezett semmi fájdalmat, távol volt minden fájdalomtól.

12. *romlástúl és fertőzetősségtől*. Már az imént is úgy volt: *fajdalmtól* vagyis *fájdalmtól*. A *-tól* rag tehát zártabb színű a mélyhangú szókön s ennél fogva kétségtelen, hogy a magashangú szók *-tel* végzetében is az *er ű* hangot s nem *ő-t* jelent mint rendesen. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 154.) A *fertőzetősség* (fertőzetesség) átvitelesen van használva, erkölcsi rom-

lottság vagy talán, mint egyéb codexekben, fajtalanság értelemmel.

13. *fekünnéjük*. A HB. *«nnéik»*-je s a jelentő módú alakok (*fekszik*, *alszik* stb.) analogiája szerint *fekünnéjük*-et várnánk a föltétes mód 3. személyében. E helyett bizonyára az egy fokkal nyiltabb zárt hangzós *-ék* olvasás veendő fel. Hasonlóképp zárt *e* van a föltétes mód képzője előtti szótagban is (*fekünném* stb.), a melyből két fokú fejlődéssel (*ű*: *ő*: *ü*) *fekünném* stb. lett.

14. *«prisca»*. E *Prisca* névből (ejtsd a régi deák kiejtés szerint *s*-sel: *Priska*), mely a latin *priscus* 'ősi' melléknévnek nőnemű alakja, később népetymologia útján *Piroska* lett, mintha a magyar *piros* szóból származott volna.

15. *negyed napi hideg*, ma: negyed napos hideg(lelés).

16. *az égyéb szororoktól*, am. a többi szororoktól.

17. *«szolgatyara»*. Bár egymás után két ízben van ekként írva, még sem lehet egyéb íráshibánál *szolgalutyara* 'szolgálatjára' helyett.

18. *skapulárt* *Skapulár*-nak (latinul *scapulare*) nevezik az apácák öltözetében a nyakon keresztül vető kötényt (ném. *schulterkleid* vállöltő, vállruha). A latin *scapula*, ae v. *scapulae*, *arum* (lapoczka, váll, hát) szónak középkori származéka.

19. *kohnyán*, am. *konyhán*. A codexbeli alak az eredetibb. (Vö. újszlovén *kuhja*, ónémet *kuchina*, l. *Nyelvtudom. Közlem.* II. 471.) A hangátvetés úgy történt benne, mint a föntebb már előfordult régi *chnyit*-ben, a melyet ma szintén *chnyit*-nek mondunk (l. 104 l.).

20. *fászkodásokkal*, am. fohászkodásokkal. Eszót állandóan ezzel az összevont *fászkodás* alakkal használja Ráskay Lea a többi tőle másolt codexekben is, s más írónál nem is fordul elő. Olyan tájnyelvi összevonás ez, mint pl. a dunántuli *há* alak (Székesfehérvár) e helyett *hord*.

21. *veternyének ideje*. A *veternye* kihalt régi szó, am. reggel.

22. *ő szentségös testét*, ma csak *szentséges testét*. A személyragos főnév előtt a személyes névmásnak e régies kitétele maig fennmaradt a címzéseekben: *Ő Felsége, Ő Szentsége, Ő Méltósága, Ő Nagysága*.

23. *az kar alatt*, am. a karzat, chorus alatt. E hely többek között szintén egyik bizonyossága annak, hogy a codex írója, Ráskay Lea, maga is a margitszigeti kolostornak volt apáczája, mint Szent Margit. (Vö. VOLF GYÖRGY fejtegetését a Margit-Legendához irt bevezetésben, *Nyelvemléktár* VIII. k. XII. l.)

24. *mindöntök*, am. mindenitek.

25. *nyomorúságokat*, am. alkalmatlan-ságokat, kellemetlenségeket. Vö. «A házi gondviselésben segítsége légyen urának, nem terhe és nyomorúsága» (PÁZMÁNY: *Prédikációk* 249. l.).

26. *téteményekkel*, am. tetteikkel, cselekedetekkel. E régi *tétemény* szót ma úgyszólván csak a *jó tetemény* kifejezésben használjuk.

27. «*zeeb*» olv., szébb' vagyis, szépb', szebb. (Vö. ez alak keletkezéséről *Magy. Nyelvőr* XXI. 101.)

28. *hogyném*, am. mint. Másképp *hogynem mint* (l. fönt, 106. l.).

29. *jünnének*, am. jönnének. A zárt ü-s ejtés ma is előfordul nyelvjárásokban: *gyün* jön, *gyüjön* jöjjön, *gyünne* jönne, *gyütt* jött stb. Alább is *juttek* 'jüttek' am. jöttek; *junek* 'jünnék' v. 'jünek' (?) am. jönnek.

30. «*tarsossagal*», társossággal v. 'társossággal', am. társasággal.

31. «*nemevnemv*», olv. 'némünēmü', am. néminēmü (azaz: némi nemü, némely fajú). Codextünk alakja (*némünēmü* vagy valószínűbben *némünēmü*) azon összetett szók közé tartozik, melyeknek tagjai idővel egymáshoz hasonultak. Ilyenek: *apró-cseprő* e h. *apró-csepű*, *szedett-valott* e h. *szedett-vett* stb. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 25.)

32. *Magyörországban*, am. Magyarországban. A *magyör* szónak általános régi alakja *magyer*, a miből — minthogy mélyhangú szótag után magashangú (ö) következik benne — azt lehet sejteni, hogy összetételes eredetű.

33. *velomot*, am. *velum*-ot, fátyolt, leplet. Az alakra nézve vö. lat. *templum*: magy. *templom* stb.

34. *az mennyei örök örökségnek jutalmát ötet vennie nyilván látjuk*. Erős latinizmus. Am. látjuk, hogy a mennyei örök örökségnek jutalmát veszi.

35. «*predietutor szerzete bely*». Az első szóban a *e* utáni *t* íráshibából csúszott be. A *prédikátor szerzet* am. Demonkos-rend.

36. *prépost szerzetinek*. A *prépost*-szer. am. *premontrei* rend, a melyet *kanonok-rend*-nek is neveznek.

37. *jelénvoltagekra*. Ma *jelnlátásban*. Így pár sorral alább is: *jelenvoltára*.

38. *sokságának*, am. sokaságának. (Vö. föntebb *sokassága* alatt.)

39. *az ő szent testével öszve*, am. az ő szent testével együtt.

40. *érseki tisz'ességgel*, am. érseki díszszel, érseki díszben.

41. *mégyszolgáló ... minden szolomáját*, am. elvégezé minden szertartását, minden isteni tiszteletét. Itt *szolomá*-nak v. *szolozsmá*-nak olvasandó; ma *szolozsmá*-nak ejtjük és szent éneket értünk alatta.

42. «*serben*», alább «*seerben*», a miből világos, hogy hosszú *é*-vel olvasandó: 'sérben'. Am. sárban. A *sír* szónak legrégibb nyelvemlékeinkben magashangú ragozása volt.

43. *szemfedelecsével*. A *szemfedél*-nek kicsinyített alakja: *szemfedeles*. Másutt nem fordul elő.

44. *bébocsátták volna*, e h. bebocsátották volna. Vö. Bécsi és Münch. Codex (fönt 113. l.).

45. *édösségös illat*, am. igen kellemes illat. Így a 106. lapon is *édös illat* am. kellemes illat.

46. *szerelmest*. Itt nem azt jelenti szerelmesen, szeretőleg, hanem 'szorgosan', a mint más codexekben is előfordul. Bizonyára a latin *diligens*, *diligenter* mintájára használták a *szerelmes* és *szerelmest* szókat 'szorgos, szorgosan' értelemmel is, mint-hogy e latin szavak a *diligō* 'szeretek' ige-nek származékai.

47. *mégtudakozék*, am. tudakozódott, a befejezettség, eredményesség árnyéklatával, a mit a *meg* ige-kötő fejez ki.

48. *öcsesétül*, am. hugától. A nép mais használja az *öcs* szót nőkről is: *öcsénasz-*

szony-nak hívja pl. az idősebb asszony a fiatalabbat.

49. *hoggyha*, . . . *mégkenték*, am., ha megkenték-e, vajjon nem kenték-e meg. A régi nyelvben általános a *hoggyha* kötőszónak kérdő mondatban való ilyen használata. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók* III. 139, 140.)

50. *ereével*, am. erejével. Vö. föntebb *terém-tének*.

51. *valaki egyéb*, am. valaki más. Vö. pár sorral alább: *sem ők, sem egyebek*, am. sem ők sem mások.

52. *ti tudástokra*, am. tudatokra, tudomásotok szerint.

53. *mégeskünek* v. *mégeskönek*, am. megesküvének. Mindkét olvasás lehetséges (vö. *esköszik* és *esküszik*, l. *Nyelvtört. Szót.*), az alak pedig olyan összevonást mutat, mint a már tárgyalt *lőnek* e h. *tevének*, *tőnek*; *terének* stb. (L. 11. l.)

54. *külömben*, am. másképen. A *külömben* szót ma már inkább csak kötőszó-formán használjuk, ámbár még ma is járja ez a kifejezés, mely codextünk helyéhez egészen hasonló: *nines külömben*, am. nines más-kép. úgy van. Pár sorral alább e szónak „másor” a jelentése.

55. *az órákat, szoloslúkat mondják vala*. A breviáriumi imádságok *órákra* (*horae*) vannak osztva; itt tehát ezeket az imádságokat kell az *órák* alatt érteni.

56. *észnek*, am. esznek. A hosszú hangzós ejtést megerősítik a nyomtatványok, a melyekben *észik*, *észnek* stb. alakokat találunk (l. *Nyelvtört. Szót.*).

57. *eggy némünemű frátér*, am. egy bizonyos fráter.

58. *lëktor*. A szerzeteseknél *lector*-oknak a theologia és philosophia tanárait nevezik (l. DU CANGE).

59. *juta*, am. érkezett.

60. *sérehéz*, am. sírjához. (Vö. föntebb *sérhen*.)

61. *miképpen ha*, am. mintha. A *miképen* ugyanis tulajdonképp magában véve is egyértelmű a *mint*-tel.

62. *kezde ez frátér illatozni*, am. kezde illatot érezni. Ma csak a tárgyról mondjuk, mely az illatot terjeszti, s mindjárt alább codextünkben is ezzel az értelemmel fordul elő. Hasonló kettős jelentése van a német *riechen*-nek is: „szaga van” és „szagot érez”.

63. *«attyam»*. Codextünk pontos orthographiája mellett az itteni kettős *ty* is megerősíti a szónak föntebb tárgyalt olvasásmódját: *attyám*. (Vö. fönt 102. l.)

64. *lássad, hogy oda valamínemű illatot aragy kenetöt nē töttenek lëgyenek*, am. lásd, vajjon nem tettek-e oda valamiféle illatot vagy kenetet. A *töttenek lëgyenek* e h. *tettek lëgyen* olyan kettős ragozású igealak, mint a föntebb már tárgyalt *tudom valék* (l. 93. 113. l.).

65. *nagy szerelmmel*, am. nagy buzgalommal. Ily jelentéssel egyéb codexekben is ismeretes. Vö. föntebb *szerelmes*, *szerelmest*.

66. *«olimpiadistvl»*. Bodoniéri Olympiades Margit herezegnö udvarnesternöje volt, kit vele együtt Béla király és neje, dalmáciai bujdosásukban tett fogadalmukhoz híven, kolostorba adtak.

67. *és az egyéb szororoktól*, am. és a többi sororoktól.

68. *mint jobban lehetött*, am. mennél jobban lehetett. (Vö. fönt 140. l.)

69. *tőnek*, am. tevének. Vö. *lőnek* am. *tevének* (l. fönt 11. l.).

70. *mondnak*, am. mondanak. A népnyelv ma is használja e rövidebb alakot, természetesen a kiejtés könnyítése végett a *d* elhagyásával: *monnak*.

71. *kőműves mestérek, kiket hoztak vala Lombárdiából*. Műveltségtörténeti adat, mely tanúskodik az ismeretes tényről, hogy Árpádjaink idejében az építőművészet olasz mesterek kezében volt.

72. *mégkészült*, ma. elkészült.

73. *holnap*, am. hónap, mensis. A mai irodalmi nyelv különbséget állapított meg *hónap* „mensis” (*hó-nap*) és *holnap* „cras” között. Régen a *mensis* nevét is gyakran *holnap*-nak találjuk. Mondták *holnap*-nak is.

74. *legottan hogy megnyitották volna az sért*, am. a mint megnyitották a sírt, azonnal. A régi nyelvben gyakori kifejezőmódja az úgynevezett érintkező előidejűségnek. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók*, II. 120.)

75. *Béla királynak lëányának*. E kifejezés értelmezője a *Szent Margit asszonynak* kifejezésnek, bár közöttük áll a birtokszó: *temetése*.

76. *«nylaknak»*, íráshiba *nylaknak* helyett.

Szemelvényünkkel egyszersmind Szent Margit élete történetét is befejezi a legenda. A következőkben esodáinak elbeszélése kezdődik.

Kiadások. A Margit-Legendának eddig három kiadása van, ú. m.: PRAY GYÖRGYÉ: *S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.), 251—377. l., az eredeti orthographiával; VAJDA SÁMUEL tihanyi apáté: *Szűz szent Margit asszonynak élete* (Buda, 1782.) új helyesírással, s végül a VOLF GYÖRGYÉ, beható bevezetéssel: *Nyelv-empléktár*, VII. k. — Szemelvényeket mai helyesírással és jegyzetekkel adott belőle TOLDY FERENCZ, alábbi művében, I. 218—226. — Egy lapnyi hasonmásút látni HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. VI. k. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalom-történetében*, I. 116.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Boldog Margit Apátságának, IV-dik Béla Magyar Király Leányának Élete Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 109—116. és ugyanott 1836. évf. VI. k. 118—119. l. — TOLDY FERENCZTŐL rövid ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 11—14. l. — UGYANAZ: *A magyar nemzeti irodalom története*, (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — VOLF GYÖRGY: *A Margit-legendá írója és kora, Fgyet. Philol. Közöny* V. 97. — UGYANAZ: *A Margit-legendá és eredetije*, ugyanott V. 192. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 26. l. — NÉMETHY LAJOS és FRANKÓI VILMOS: *Adatok Árpád-házi Boldog Margit történetéhez.* (Budapest, 1885.) — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 17. s köv. II. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 71. s köv. II.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből.

A vallásos tárgyú codex-szemelvények után bemutatunk itt egy érdekes okiratot, az *Országos Levéltárnak* legrégibb eredeti magyar oklevelét (*O. L. D. 22213.* alatt), melyben Dóczy Ferencz kötelezi magát, hogy a nádornak egy paplant ad, ha Dienesy Tamással és atyafiaival folyó perét kedve szerint intézi el. A paplant bizonyos Mendelnek, a zsidók akkori elöljárójának kezébe igéri juttatni. Ha azonban a per nem kedve szerint dőlne el, Dóczy Ferencz a nádor uramnak semmivel sem tartozik. Bizonyosan igen értékesnek kellett annak a paplannak lennie, hogy a nádor uram magát vele így kötelezvénytétel lekenyerezette.

Az érdekes okiratot teljes hasonmásban adjuk,* betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése pedig itt következik.

A kötelezvény betűszerinti szövege.

En Ferencz Dochy adom emlekezethre hogh en fogattam adnya nadrespan wramnak egh paplanth yllyen ok alath es zerzes alath hogh amy nemw perry en welem wayon dyenesy Thamasnak az warady lectornak es az w atthyaffaynak: zadorlaka es hozzyaya tharthozo wegyel ky zadorlaka masth en kezemmel wayon azth ew kegyelme nadryspan wram weleek megh zerzy es engemeth en akarathom zerenth weeleek megh zerzetteth: kyrewl meges ffoghadok hythemre hogh ha az en akarathom zerenth ew kegyelme engemeth wee-

Eredeti kiejtése.

Én Ferencz Dóczy¹ adom emlékezetre, hogy én fogadtam adnia² nádrispán³ uramnak egy paplant ilyen ok alatt és szerzés⁴ alatt: hogy a minémű pəri én vélem wayon Dienesy Tamásnak, az váradi lēktornak⁵ és az ő atyjafiainak Zádorlaka és hozjája tartozó végygyel⁶ — ki zádorlaka⁷ mast én kezemnél wayon⁸ — azt ő kegyelme nádrispán uram vélék megszerzi⁹ és engemet én akaratom szerént vélék megszerzödtet.¹⁰ Kiről még és fogadok¹¹ hitémre, hogh ha az én akaratom szerént ő kegyelme engemet vé-

* Az okirat bal szélén levő koronás monogrammn (AC) az Országos Levéltár jegye (am. Archivum Camerarium). Az ugyanott fölülről lefelé haladó elhomályosult írás egy régebbi levéltári jelzés: *NRA. Fasc. 1650. No. 10.* (Neoregistrata Acta, Fasciculus 1650. Numero 10.)

Tenne dozij Adom Enkepetere boeg en tegattom adinja
 No detsan pordanek egg paplaty i-licien of lath es jertio
 a lath boeg any muno ppetri en jectan wegiom diemel: Dandank
 al weanadi tedornak of al we adigijaynak: Zadorhapet es tobiaya
 tcharfso birigid by Zadorlapa inthel en pegerhuel wegiom a dde
 en pegerhuel Nadippan wun welck weeg jertij of engulstij
 en aparatgom jentel varck weeg jertioth: Fykenel wunel
 feggodop by thenne boeg ba of en aparatgom jentel en pegerhuel
 Engenuth welck weeg jertioth of fclienel mudoj pplantij
 rhendel te-ke adom by anstij of by dthacht elenothij piderijep
 had p-ridij en pegerhuel en aparatgom jentel weeg nem
 jertioth of engenuth en varck of fclienel weeg mudoj
 p-ridijepel weeg nem jertioth en aparatgom jentel Tdang
 en pegerhuel jentel nem jertioth en tcharfsoj: by lewel p-ridij
 tcharfsoj fclienel Nadippan efer weth jertij fclienel of fclienel

lek megh zerzewtteti az fellywl mon-
doth paplanth Meendel kezebe adom
ky mosth az sydoknak elewtthek ya-
royok, hol kedygh ew kegyelme en
akarithom zerenth megh nem zerze-
neye es engemeth ew weekek az fel-
lywl meg mondoth peresekkel megh
nem zerzewttethne en akarithom ze-
renth Tahath ew kegyelmenek sem-
mywel ne tharthozzam: ky lewel
kewlth thyzeneghezer zyww napyan
ezer ewth zaz thyzenegh ezthendewbe.

lők megszerződött, az félyfúl mon-
dott paplant Méndel kezébe adom,
ki most az zsidóknak előttékjá-
rójok.¹² Hol¹³ kedig ő kegyelme én
akaratom szerént még nem szerze-
néje¹⁴ és engemet ő vélék, az fély-
fúl megmondott perésekkel még
nem szerződöttne én akaratom sze-
rént, tehát ő kegyelmének sem-
mivel nē tartozzam. Ki levél
költ tizenéggyszáz szűz napján¹⁵
ezér ötszáz tizenégy esztendőbe.

Jegyzetek.

1. *Ferenéz Dóczy*. Vö. *Pál Kenézy* a Szabács Viadalában (I. f. önt. 147. l.).

2. *fogadtam adnia*, am. fogadtam adni; fogadtam, hogy adok. A -nia végű ige-
névről vö. f. önt. 105. l.

3. *nádréspán*, alább *nádrispán*, am. nádorispán, nádor.

4. *szerzés*, am. föltétel, a mely jelentéssel gyakori a régi nyelvben (I. *Nyelvtört. Szót.*). Egészen ez a kifejezés fordul elő pl. az Érdy-Codexben: «Monda az ew attyanak, hogy semyt ne feelne, yzennee meg akaratyaat az kyrálnak *el* (olv. *illy*, am. *ily*) *ok es zórzees alat* hog az kyrál ffyw ew attyawal tyz zeepseegeew zyzekek kyldeneenek neky nyayassagara» (591. l.).

5. *váradí lēktor*, a nagyváradí káptalan olvasó kanonokja.

6. «*wegyel*», így! Ha nem tollhiba, bizonyára *régygyel*-nek olvasandó s am. völgygyel. A Németújvári Glosszában is előfordul *vegyek*, am. völgyek (136. l.).

7. *ki Zádorlaka*. Vö. *ki nopun* HB. (I. f. önt. 66. l.)

8. *én kezemnél vagyom*, am. az én birtokomban van.

9. *męgszerzi*, am. elintézi. Régi nyelvünkben gyakori ily jelentéssel a *męgszerez* ige (I. *Nyelvtört. Szót.*).

10. *męgszerződött*, am. egyezsége juttat. (Vö. *męgszerződik* paciscor, convenio, Vertrag machen, *Nyelvtört. Szót.*)

11. *kiről még és fogadok*, am. a mire nézve meg is fogadom. A *foqadok* itt tárgy nélkül áll, «fogadást teszek» értelemmel.

12. *az zsidóknak előttékjárójok*, am. a zsidók előljárója. A régi nyelvben az *előttjáró* szó még nem forrt össze teljesen összetett szóvá s előtagján, az *előtt* szón is mindig kifejezték a birtokoshoz való viszonyítást, ilyenformán: *a népnek előtte járói* a népnek előljárói, *a mi előttiünk járónk* a mi előljárónk, stb. (I. *Nyelvtört. Szót.*)

13. *hol*, itt am. ha. A *hol*-nak e föltételes használata nem szokatlan a régi nyelvben. (I. SIMONYI: *Magyar kötőszók*, III. 10).

14. *męg nēm szerzenéje*, am. el nem intézné, t. i. a pört; a tárgy itt el van hallgatva, mert a föntebbi kifejezésből könnyen odaérthető.

15. *tizenéggyszáz szűz napján*, am. október 21-én.

Repertorium. E levél először a NAGY IMRE, DEÁK FARKAS és NAGY GYULA szerkesztette *Hazai Oklevéltár*-ban (Budapest. 1879.), 452. l. van közölve VINCZE GÁBORTÓL.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

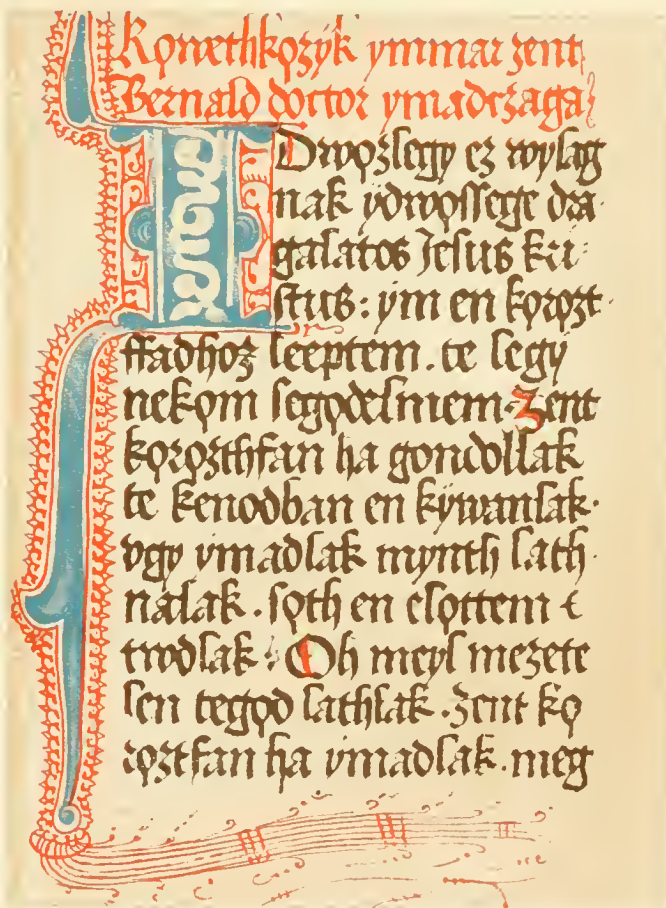
A Czech-Codex.

E nyelvemlékünk egy tizenhatodréti alakú, igen díszesen írott pergamen-codex. Elejétől végig egy kéz írása. Leíróját nem ismerjük, minthogy csak ennyit mond magáról (a 180. lapon): *Ez könyveth yrtha .F. .M. Nadsagos Benygna azzonnak. Nyhay kenesy paal thaarsanak, o nadsaaga klastromaban waasomban. Mykorth yrnaanak kristus zyletecsenek rtaanna. ezor oth zaaz. thyzon haarom eztendoben.* Az *F.* nyilván *fráter*-t jelent, az *M.* pedig bizonyára a kolostori névnek kezdő betűje. Korát e bejegyzésen kívül még a legvégül (198. l.) kitett arab szám is bizonyítja (1513). Az egész codex voltaképpen imádságos könyv, mely — mint az idézett szavak s a 126. lapon kezdődő litániának egyes számban írt könyörgései is bizonyítják — nem közhasználatra készült, hanem minden valószínűség szerint egyedül Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára. Az ő nagyvázsonyi pálos kolostorában írta a névtelen barát codexünket, ennél fogva maga is bizonyára pálos szerzetbeli volt. Ugyancsak Kinizsi Pálné számára készült már előbb, a XV. században egy másik imádságos könyv is, a díszes Festetich-Codex (l. fönt 28. l.). Írója azonban nem szerzője, sem nem fordítója a codexnek, hanem csak másoló, a mi ékes írásából, írásbibáiból s abból is kitűnik, hogy az imádságok legnagyobb részét megvannak régebbi codexeinkben is: a Festetich-, Peer és Winkler-Codexben. Nevét fölfedezőjéről, *Czech Jánosról* kapta, ki az Érsekújvári Codexszel együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában fedezte föl. Jelenleg a szerzet ajándekából a *M. T. Akadémia könyvtáráé* (*M. Cod. 12-ed rét, 2. jelzet alatt*).

Nagy fontosságú darab benne *Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz*, melynek két első szakaszát, a 43. l. hasonmásával, szemelvényül bemutatjuk. E hymnus Szent Bernát énekének nem sorról-sorra való s nem is minden versszakot magában foglaló fordítása. Inkább utánzat, melyben sok van a magyar szerzőnek vallásos költői ihletéből. Későbbi leírása megvan az 1534-ből való Thewrewk-Codexben is (283—297. l.), a melylyel helyenkint tanulságos lesz egybevetnünk.

A codex orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö* hangot már nem csupán az alul vonásos *o*-val, hanem olykor fölül jelezettel (*ó*) fejezi ki: az *ly* (illetőleg *l + j*) hangot pedig sokszor megfordítva *yl*-lel írja.

Nyelve az *özö* vidékek nyelvjárásához tartozik, míg a Thewrewk-Codexbeli másolat *özö* vidékről való írónak munkája.

A OZECH-CODEX 43. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1513.)

Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz.

(Czech-Codex 43—49. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.*

Köwethközük ymmar zent Bernald
doctor ymadezaga.

I.] Idvözlegy ez wylagnak ydwossege
dragalatos Jesus kristus:
ym en köröztífádhöz leepsem.
te legy neköm segödelmem.
Zent köröztífán ha gondollak
te kenodban en kywanlak.
vgy ymadlak mynth lathnalak.
söth en elöttem twdlak:
Oh meyl mezetelen tegöd lathlak.
zent köröztífán ha ymadlak.
meg ||⁴⁴ werethwe. meg hwzlwla.
meg tőrethwe. meg vtlwa:
Kegyös pastor te kenodban
en ne legyek meg vtlwan.
esmerý engöm edös waaltom:
legyön te zent kenod gondom:
Keserwllek tyzta zywel.
kywanatos akarathwal.
nem farathczag sem nehesség:
de wygassag ees edössegh:
Ha kenodban őrizendlek.
köröztífádon őlelendlek.
kerlek vram meg ne vtaly.
meeltosaagosthengöm meg halgas: ||
⁴⁵ Közel wagyon te halálod
ym elötted te zolgalo
zent fejedeth hozzám hayczad.
en őlembe meg nywgossad:
The bewseghs malasztodba
wongy te hozzad byzonsagban:
hogy lassalak kywanyalak.
zolgaylalak. nywgossalak.
O meyl kegyössseghben látlak.

A szöveg eredeti kiejtése.

Követközik immár Szent Bérnald dok-
tor¹ imádsága.

1. Idvözlégý² ez világnak idvössége²
Drágalátos Jézus Krisztus!
Ím én körösztfádhöz² léptem.
Té légy neköm segödelmem.
Szent körösztfán ha gondollak,
Té kénodban én kívánlak.
Úgy imádlak, mint³ látnálak,
Sőt én elöttem tudlak.
Ó mély mezeitelen⁴ tégöd látlak,
Szent körösztfán ha imádlak.
Mégveretve, meghúzlalva,⁵
Megtöretve, megutálva!
Kegyös pásztor, té kénodban
Én né légyek megutálván.⁶
Ésmérj engöm, édös Váltóm!⁷
Légýön té szent kénod gondom.
Keserüllek⁸ tiszta szívvel,
Kívánatos akaratval.⁹
Ném fáradság sem nehesség,
Dē vígasság és édösség,
Ha kenodban őrizendlek,
Körösztfádon őlelendlek.
Kérlek, Uram, még né utálj,
Méltóságost engöm meghallgass.
Közel wagyon té halálod,
Ím elötted té szolgáló . . .¹⁰
Szent fejedet hozzám hajtad,
Én őlembe megnyugossad.¹¹
Te bévségös¹² malasztodba
Vongy¹³ té hozzád bizonságban,
Hogy lássalak, kívánjalak,
Szolgáljalak, nyugossalak!
Ó mély kegyössseghben látlak,

* A verssorok az eredetiben nincsenek föltüntetve. hanem megszakítás nélkül folyik a szöveg.

merth keez wagy yonak ees go-
noznak.

kegyötlennek ees kegyösnek.
te sebeydben mynd helth lelnyok.
merth zent werödnek || ⁴⁶ hwllasath
te önekyk yngyen adad:
Kegyös vram Jesus kristus.
ky weretettel. sebgswltettel.
kesergettettel.
bethegokerth bethegwltel.
zegenyökon könyörwltel:
Im en magam hozzad vettem.
koor woltomath hol esmertem.
Bynösökon ky könyörwlz.
hyszom velem nem nehezwlz:

II. Idwözlegy ez wylagnak yo meg
waltoya.

nehezwlteknek kywansaga.
ky körözfara emelteteel.
keth || ⁴⁷ kezeden figgezteteel.
Thw zent kezek ydwözlegyetök
vy rosawal meg töltetök.
kyketh elteryezthwen. agra keme-
nyön hwztak:
was zegekvel meg gyagdostak.
Kyköl gyöngyelö weröd hullot.
azzw földeth harmatozoth.
Latom hogy foly myndönwnnen
te zeep weröd nagy bewsegwel:
Pyros oyl mynth masth nyth rosa.
my lelkönknek walezagara.
Barson zynw werös || ⁴⁸ kezed
zerelmemben meg ölelöm:
Zomehozoth azzw zamwal.
yzom zent werödeth kywansagwal.
körözfadath ha zoreytom
syrwa mondom wygasagom:
Kemensegös nagy kenoderth.
te zent weröd hwllasaerth.
adok halath könnyhwllatwa.
zent kezedet meg apolwa:
Zent werödben keserödwen.
remensegom beleed wethom.
the zenth kezed oltalmazzon
halalom koron

Mert kész vagy jónak és gonosznak,

Kegyötlennek és kegyösnek
Té sebeydben mind helyt lelmiök.¹⁴
Mert szent vérödnek hullá-át
Té ő nekik ingyen adád.
Kegyös uram, Jézus Krisztus,
Ki veretettél,¹⁵ sebösültetted,
Kesergettetted,
Betegökért betegültél,¹⁶
Szegényökon könyörültél:
Ím én magam hozzad vettem,
Kór voltomat hol¹⁷ ésmértem.
Binösökon ki könyörül-z,
Hiszöm, velem nem nehezül-sz.¹⁸

2. Idwözlegy ez világnak jó megváltója,

Nehezülteknek¹⁹ kívánsága,
Ki körösztfara emeltetel,
Két kezeden figgesztetel.
Tü²⁰ szent kezek, idvöz légyetök,
Új rózsával megtöltetök,
Kiket elterjesztvén²¹ ágra kemé-
nyön hűztak,
Vas szégekvel meggyakdostak,²²
Kikből gyöngyellő²³ véröd hullott,
Asszú földet harmatozott.²⁴
Látom. hogy foly mindönünnen
Té szép véröd nagy bévségvel.
Piros olymint²⁵ mast²⁶ nyílt rózsá
Mi lelkönknek váltságára.
Bárson színű vérös kezed
Szerelmemben megölelöm.
Szoméhozott²⁷ asszú számval
Iszom szent vérodet kívánságval.
Körösztfadat ha szoréjtom,
Sírva mondom vígaságom.
Keménségös nagy kénodért,
Té szent véröd hullásáért
Adok hálát könnyhullatva,²⁸
Szent kezedet megapolva.
Szent vérödben keserödwen,
Reménségöm beléd vetöm.
Té szent kezed oltalmazzon
Halálomkoron.

ees te yogod engom ||
 49 hozzád fogagyon.

És tő jogod engöm
 Hozzád fogadjon.

Jegyzetek.

1. *szent Bérnád doktor*. A *Bernád* a mai *Bernát*-nak eredeti teljesebb alakja, mely az idegen eredetű névtől (olasz *Bernardo*) csupán a második szótagbeli *r* dissimilációjában (*r:l*) különbözik. A *doktor* itt egyházatyát, egyháztanítót jelent.

2. *idvöz légy, idvössége, köröszt-fúdhhoz* stb. Mindezek egyéb *ö* hangzós alakok a Thewrewk-Codexben zárt *ë*-vel vannak: *idwezlegy, ydweszege, kerezhtfaadhöz* (így, nyilván íráshibából) stb.

3. *mint*, am. mintha. A *mint* kötőszó a *ha* nélkül is használatos a régi nyelvben *mintha* értelemmel (I. SIMONYI: *Magyar kötőszók* III. 196).

4. *mezételen*. A *mezítelen*-nek eredetibb alakja. A Thewrewk-Codexben már *mezytelen*. Még teljesebb formája: *mezejtelen*.

5. *húzlalva*, am. húzva. A *húzlal* régi gyakorított alak, olyan mint ma *fog-ból fog-lal, kér-ből kér-lal*.

6. *én nē lēgyēk mēgutálván*, am. ne legyek megutálva. A régi nyelvben a *-ra* *-re* helyett közönséges a *-rán* *-rén* a határozó igenévben. A Thewrewk-Codexben az előbbi sorok *huzlalwa, meg torehwe* stb. szavai helyett is *-rán* *-rén* végű alakok állanak.

7. *Váltóm*, am. Megváltóm. Codexeinkben olykor a közönségesebb *Megrdltó* helyett az igeikötő nélküli *Váltó* áll.

8. *keserüllek*, am. szánlak, sajnállak. Ma *megkeserülni valamit* am. megbánni valamit, megszervedni valamiért.

9. *kívánatos akaratval*. A *kívánatos* itt nem tárgyi (a mit kívánunk), hanem alanyi értelemmel áll (a ki óhajt, kíván). Tehát e kifejezés azt teszi: kívánó, óhajtó akarattal.

10. *ím előtted tő szolgáló*. Itt egy sort az író kifeledett. Pótolható a Thewrewk-Codexből, a *hol* a hely így hangzik: *ym elwtted te zegeny hynes szolgalo leanyod*.

11. *mēgnyugossad*, am. nyugtassad. A közönséges régi *nyugot, megnyugot* igeének fölszólitó alakja. A *nyugot* ige pedig a *nyugszik, nyugoszik*-kal olyan viszonyban áll, mint az *alkot* az *alkuszik*-kal.

12. *beursegos*. Valószínűleg *bérségös*-nek olvasandó, mert mint látni való, az *ö* hangnak rendszeren *o* a jele. A Thewrewk-Codex *beursegos*-e azonban a maga orthographiája szerint *bőségs*-nek ejtendő. A *bérség, bérségös* eredeti teljesebb alakja a *bőség, bőséges*-nek. A *tő* *r*-je ma is megvan a ragos és más képzővel ellátott alakokban: *bőren, bőrről* stb.

13. *vongy*, am. vonj. A *vongy* alak bizonyára tájnyelvi változat *j:gy* hangváltozással, a minővel a dunántúli vidéken ma is találkozunk: *várgya* várja, *dohgya* dohja stb. Így van alább is a vers 127. sorában: *wongyad* vonjad (52. l.). Érdekes, hogy a Thewrewk-Codex másolója is eredetileg gépiesen *wongy*-ot irt az előbbi helyen, de aztán a *g*-t kitörölte belőle, mert az *ö* ejtésével nem egyezett meg; az alábbi alak már *wonnyad*.

14. *kész vagy . . . helyt lēlniök*, am. kész vagy, hogy a te sebeidben helyt leljenek. A Thewrewk-Codexben egyszerűbb mondat szerkezettel *lēlnēk* (több. 3. szem.) áll, ha ugyan nem tollhiba *lēlnyēk*, 'lēlniük' *lēlniük* helyett.

15. *weretettel*, tollhiba *weretettel* helyett. A Thewrewk-Codexben helyesen *vert-tettel*.

16. *betegültel*, am. beteg lettél, megbetegedtél.

17. *hol*, valószínűleg tollhiba. A Thewrewk-Codexben: *yol* jól.

18. *vélem nēm nehezűlsz*. A kifejezésnek itt úgylátszik az az érteleme: rám nem neheztelsz, nem haragszol. A *nehezűl* ige így jelentéssel előfordul a Nádor-Codexben is: *igōn megkezde nehezűlni*, am. igen kezdett ha ragudni (271. l.).

19. *nehezűlteknēk*, am. nyomorúttaknak, nehéz bajba jutottaknak.

20. *tū*, am. ti. (Vö. HB., Bécsi és Münheni-Codex.)

21. *elterjesztvén*, am. szétterjesztve.

22. *mēggyakdostak*, am. megszurkáltak, keresztül szúrtak. A régi s némely nyelvújításokban ma is élő *gyak* 'szúr' igeének

gyakorító alakja, mint *kap*: *kapdos*, *fog*: *fogdos* stb. Az eredetiben a kiejtést követve *gyagdos* áll.

23. *gyöngyellő*, am. gyöngyöző. BARÓTI SZABÓ DÁVIDnál *gyöngyöllik* (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan képzés mint *rózsállik*, *tor-kollik*.

24. *asszú földet harmatozott*, am. az asszú (száraz, szikkadt) földet beharmatozta. *Asszú*, régiesen *asszú* am. száraz, kiszáradt, a mint pl. GYULAI PÁL *Gonosz mostokájában* is olvashatjuk: «Szikra szállott *asszú* füre.» Ma különben mint önálló melléknevet nem használják s csupán az *asszúszőlő* s az *asszú-*

bor szókbán (mert asszú szőlőből készítik) maradt fenn.

25. *ollymint*, am. mint; tulajdonkép, oly(an) mint.

26. *mast*, am. most. Altalános régi nyiltabb ejtésű alak.

27. *szoméhozott*, am. szomjuhozott, szomjas. A *szomjú*-nak régibb alakja *szomeh*. A Jordánszky-Codexben pl. «szomjan» így van írva *zomehon* «szoméhon». Ebből való a *szoméhoz* régi igealak.

28. *könnnyhullatra*, am. könnyet hullatva, könnyhullatással. Vö. fönt 104. l. 5^a jegyz.

Az ének e mutatványon kívül még négy, egyenetlen terjedelmű, szakaszból áll. (L. *Régi Magy. Költők Tára* I. 14—21.)

Kiadások. A Czech-Codexnek két teljes, betűszerinti kiadása van, ú. m.: DÖBRENTAI GÁBORÉ, a *Régi Magy. Nyelvmélekek* II. kötetében, behatós bevezetéssel DÖBRENTAITÓL, a betűk s a főbb nyelvsajátságok ismertetésével és szójegyzékkel (CZECH JÁNOSTÓL, az ntöbbihez toldalékkal DÖBRENTAITÓL), négy lap (l. 16. 149. és 186.) hasonmásával; és VOLF GYÖRGYÉ, részletes bevezetéssel, *Nyelvmélektár* XIV. k. — Szent Bernát *hymnusát* csaknem teljes szövegével, mai helyesírással közölte TOLDY FERENCZ, *A magyar nemz. irodalom története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) I. 271—282. Ugyanezt, valamint a codexnek egy másik verses részletét, az *Ave maris stella* fordítását egész szövegükben, jegyzetekkel kiadta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. 12—21. és 188. l. (jegyz. 255—274. és 365—366. l.). — A codexből hasonmások láthatók még az *Akad. Évkönyv*, alábbi kötetében, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*, I. 132. és a *Pallas Magy. Lexikonban*.

Repertorium. A 'Magyar Tudós Társaság' *Évkönyvei*, II. k. (1835.) 8—11. és 64. l. — *Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. IX. 35. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) II. 86. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.), 47. l. Szent Bernát hymnusáról.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból.

Az *Országos Levéltárnak* egy (26367. sz. alatt őrzött) tárgyilag igen becses oklevelét mutatjuk be e fejezetben. DRÁGFFY MÁRIÁNAK KELENGYE-LAJSTROMÁT, melyet bátyja, Drágffy János, akkoriban főasztalnok, állított össze, pecsétjével is megerősítve. E Drágffy János később, 1518-ban tárnokmester, 1526-ban pedig országbíró lett s mint ilyen írta az alább (XXVI. fej.) közlendő érdekes végrendeletet aug. 27-én, Mohács mezején, a hol harmad napra a nemzet annyi kitűnőségével együtt ő is halálát lelte. Hogy Mária a lajstrom kiállítójának huga s nem lánya volt, épen e végrendeletből tűnik ki, melyben Drágffy János Katalint, Zsófit és Magdolnát említi lányaiúl, Mária asszonyról pedig mint hugáról emlékezik meg.

A lajstrom nagy félírvje hosszában ketté van hajtva, s így a szöveg három hasábra oszlik. Az aláírás fölött viaszba nyomott pecsét áll, elmosódott címerrel és körirattal, mely utóbbiból az IOHAN . . . . DRAG . . . [IOHANNES DRAGFFY] betűk hasonmásunkon is láthatók. Az eredeti pecséten a DRAGFFY név még egészen is kivehető.

A kelengye-lajstrom a benne felsorolt ruhák és ékszerek neveinél fogva becses műveltségtörténeti emléket szolgáltat.

Íme betűszerinti szövege és eredeti kiejtése.

A lajstrom betűszerinti szövege.

1516 Az Maria azzonyal adoth
marhanak zamanak Registroma:

Egy Nasfa kyben egh Rosa dyamanth
wagyon. egh smaragd. egh
gywngh sem. keth Rubynt Rosa

Maas Nasfa egh Rosa dyamanth
egh lean. három gywngh sem. egh
smaragdh keth Rubynth gywnghes
lewegewel.

Harmad Nasfa egh saffyl, egh Ja-
chynkth három Rosa gywngh, keth
Rosa Rubynt, egh lean, es egh ferfio
az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.

Eredeti kiejtése.

Ezērotszáztizēnhát. Az Mária asz-
szonynyal adott marhának¹ számának
rēgistroma.²

Ēggy násfa,³ kibē ēggy rózsa
diámánt⁴ vagyon, ēggy smaragd, ēggy
gyōngyszēm, két rubint rózsa.

Más násfa, ēggy rózsa diámánt
ēggy lēán,⁵ három gyōngyszēm, ēggy
smaragd, két rubint, gyōngyēs levē-
gōvel.⁶

Harmad⁷ násfa, ēggy saffil,⁸ ēggy
jáczinkt,⁹ három rózsa gyōngy, két
rózsa rubint, ēggy lēán és ēggy férfió
az násfában, gyōngyēs levegōvel.

Nakara valo gyewngyeth ewthwen-
kethewt

Egh Aran Nyakba wethew kwes
kyben hath Balaz wasyon, hath saf-
fyl, egh Jachynkth ewthwenketh
gyewngh sem, egh Aran figew raytha,
kyben egh Balaz wasyon. keeth
Rubynth, egh ewregh Saffyl, keth
gyewngh sem, egh ewregh ametisth,
ket kysseb ametisth

Egh aran keresth kyben Negh
Rubynt egh dyamant wasyon,

Egh kys Aran Lanch.

Egh aran gywreuth kyben egh
saffyl wacion.

Egh aran gywreuth kyben wasyon
Rakoth dyamantal Maria

Harmad aran gywrew saffyl

Negyed aran gywrew kyben keth
hegyes dyamanth wasyon.

Egh Rubintos aran gywrew

Egh smaragd gywrew

Egh Aran gywrew kyben egh
emberfew vagion

Egh parta ew ewstth kyben Nyolch
gyra,

Egh Mosdo kyben [Nyolchadfel]
kylenczedfel gyra, Medenczeyben,
esmeth, kylenczedfel gyra vagion,

Maas mosdo kyben Nyolchadfel
gyra wasyon Medenczeiben, heth gyra
wasyon.

Nyolch Thal. kyben Neghwen
ewtheth fel gyra wasyon, harmynch
hath Nehezyk hyan.

Thyz Thanyr. Thyz gyra.

Hussonewth kalan, kynek Nyghe
aranyas, kyben ewth gyra wasyon,
Thyzenewth Nehezyk hyan.

Keth gyerthya tharto egh gyra

Egh ewregh sellegth kyben harmad
fel gyra,

Egh Aranyas kupa kyben ewth gyra
agyon ||

* Olvasható törlés.

Nyakára való gyöngyöt ötvenkettőt.¹⁰

Ėgy arany nyakbavető, köves,¹¹ ki-
ben hat balaz¹² wasyon, hat saffil,
Ėgy jüczinkt, ötvenkét gyöngyszēm,
Ėgy aran figgő rajta, kiben Ėgy
balaz wasyon, két rubint, Ėgy öreg¹³
saffil, két gyöngyszēm, Ėgy öreg
amētiszt, két kissebb amētiszt.

Ėgy aran köröszt, kiben négy ru-
bint, Ėgy diámánt wasyon.

Ėgy kis aran láncz.

Ėgy aran gyűrőt, kiben Ėgy saffil
wasyon.

Ėgy aran gyűrét,¹⁴ kiben wasyon
rakott diámánttal Mária.¹⁵

Harmad aran gyűrő, saffil.

Negyed aran gyűrő, kiben két hü-
gyēs diámánt wasyon.

Ėgy rubintos aran gyűrő.

Ėgy smaragd gyűrő.

Ėgy aran gyűrő, kiben Ėgy em-
bērfő wasyon.

Ėgy pártá-ő,¹⁶ ezüst, kiben nyolcz
gíra.¹⁷

Ėgy mosdó, kiben [nyolczadfel] *
kilenczedfel gíra, medenczéiben ěsmét
kilenczedfel gíra wasyon.

Más mosdó, kiben nyolczadfel gíra
wasyon, medenczéiben hét gíra va-
gyon.

Nyolcz tál, kiben negyvenötēdfel
gíra wasyon, harminczhat nehezik¹⁸
hián.

Tíz tányír, tíz gíra.

Huszonöt kalán, kinek nígye¹⁰ ara-
nyas, kiben öt gíra wasyon, tizenöt
nehezik hián.

Két gyērtyatartó, Ėgy gíra.

Ėgy öreg selleg,²⁰ kiben harmadfel
gíra.

Ėgy aranyas kupa, kiben öt gíra
wasyon

² Maas aranyas kupa Thyzenketh
Nehezek hyan. hath gyra.

Harmad kupa, hathod fel Nehezyk
hyan. hath gyra.

Negyed kupa ewth gyra Thyzenketh
Nehezek

Ewthed kupa Negh gyra, Thyzen-
keth Nehezek hyan.

Hathod kupa, Negh gyra thyzenket
Nehezek

Egh ewregh gyewngyes partha.

Egh gyewngyes Hay Nyomtato.

Egh gyewngyes fylthew

Harom ewregh Maych

Egh gyewngyes fykethew

Negh gyewngies parta.

Negh aranyas Maych.

Egh weres atlacz gyewngies zoknya

Egh zederyes Barson gyewngies
zoknya

Egh weres aranyas atlacz zoknya
fekethywel peremezeth.

Egh zewld Thabyd zoknya,

Egh keek kamoka zoknya,

Egh skarlat zoknya

Egh sarga zoknya pozto

Egh zewld aranyas Nwsth suba,

Maas zewld aranyas Nussal Beleth

Egh zewld aranyas Hewlgh suba.

Egh keek aranyas Barson, emel-
kedeth Hewlgyel Beleth

Egh weres atlacz suba pegywetel
Beleth

Egh weres aranyas Barson kewntes

Maas weres aranyas Barson kewn-
thes

Egh zewldh, aranyas, kwnthes.

Egh agyban. egh atlacz Matracz
testh zyn

Egh weles Matracz

Keth Thafota fewal Thyndewklew

Keth Thafota wankos

Egh weres aranyas Barson paplan.

Egh derekal

Más aranyas kupa, kiben tizenkét
nehezék hián hat gíra.

Harmad kupa, hatodfél nehezék
hián hat gíra.

Negyed kupa, öt gíra, tizenkét
nehezék.

Ötöd kupa, négy gíra, tizenkét ne-
hezék hián.

Hatod kupa, négy gíra, tizenkét ne-
hezék.

Ėggy öreg gyöngyös pártá.

Ėggy gyöngyös hajnyomtató.³¹

Ėggy gyöngyös fíltő.³²

Három öreg majcz.³³

Ėggy gyöngyös fíktő.³⁴

Négy gyöngyös pártá.

Négy aranyas majcz.

Ėggy vörös atlacz gyöngyös szoknya.

Ėggy szédérjës bárson gyöngyös
szoknya.

Ėggy vörös aranyas atlacz szoknya,
feketivel përémezëtt.³⁵

Ėggy zöld tábid³⁶ szoknya.

Ėggy kék kamoka³⁷ szoknya.

Ėggy skárlát szoknya.

Ėggy sárga szoknya, posztó.

Ėggy zöld, aranyas nyuszt suba.

Más zöld 'aranyas, nyuszsza³⁸l bël-
lëtt.³⁹

Ėggy zöld aranyas hölgy suba.⁴⁰

Ėggy kék aranyas bárson, emelkë-
dëtt hölgygyel bëllëtt.⁴¹

Ėggy vörös atlacz suba, pëgyvet-
tel⁴² bëllëtt.

Ėggy vörös aranyas bárson köntës.

Más vörös aranyas bárson köntës.

Ėggy zöld aranyas köntës.

Ėggy ágyban: Ėggy atlacz mátrácz,
testszin.

Ėggy velez⁴³ mátrácz.

Két tafota⁴⁴ főal,⁴⁵ tindöklő.

Két tafota vánkös.

Ėggy vörös aranyas bárson paplan.

Ėggy dërékal.

Egh weres aranyas Barson kwn-
thes ||

³ Maas agyban, Egh atlaez Matræz
violazyn.

Egh weles Matræz.

Egh derekal

Egh Thafota fewal

Keth Thafota wankos

Egh paplan keek futabol chenalth

Aranyas wankos kethew

Keeth derekal hyo, kamoka

Keeth aranyas atlaez Thewzeth
paplan.

Ez keeth agyhoz Tyzenketh le-
pedew

Thyzenketh abroz

Thyzenketh kezkenew

Harmynch Nyolech aranyas chahol

Ewmagánakys aranyas chahol: —

Negh olaz pozto zoknya saarga
leanynak

Negh zewld zoknya purgamal

Negh pegywethmal suba

Negh wy zewnyegh

Keeth aranyas fewfedel

Johannes Dragffly

manu propria

Ëgy vërës aranyas bárson köntüs.

Más ágyban: Ëggy atlaez mátræz,
violaszín.

Ëggy velez mátræz.

Ëggy dërékal.

Ëggy tafota főal.

Két tafota vánkös.

Ëggy paplan, kék futából ³⁶ esénált.

Aranyas vánkös-kétő. ³⁷

Két dërékal-bío. ³⁸ kamoka.

Két aranyas atlaez tőzött ³⁹ paplan.

Ez két ágyhoz tizënkét lepëdő.

Tizënkét abrosz.

Tizënkét keszkenő.

Harmincznyolecz aranyas esáhol. ⁴⁰

Ómagának is aranyas esáhol.

Négy olasz posztó szoknya, sárga,
lëányinak.

Négy zöld szoknya, purgamál. ⁴¹

Négy pëgyvetmál ⁴² suba.

Négy új szőnyeg.

Két aranyas főfedél. ⁴³

Johannes Drágffly

manu propria.

Jegyzetek. *

1. *marha*, itt am. kincs, ékszer, értékes tárgy, ingó jószág. A szónak egyik általános régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. «A vár piaezúra ezüstöt, aranyt, Sok nagy becsü *marhát* máglyába kihordat» (ARANY: Szondi két apródja).

2. *rëgistrom*, a latin *registrum*-nak még alig elváltozott alakja. Belőle később, a mássalhangzóban dissimilatióval (*r: l*), a magánhangzóban hasonulással (*ë* h. *a*), *lajstrom* lett.

3. *núsfá*, itt am. nyakék. Jelentett túlbevalót és homlokdiszt is, ha függő vagy lelógó ékítményeik voltak.

4. *diámánt*, a *gyémánt*-nak eredetibb alakja. (Vö. olasz *diamante*, német *diamant*.)

5. *lëán*, am. női alakot ábrázoló zománczos kép. (Vö. alább: *ëggy lëán és eggy lërnő az násfában*.)

6. *levëgő*, am. rezgő a násfákon, hajtűkön. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *harmad*, am. harmadik. (Vö. fönt 109. l.)

8. *saffil*, a *zatír* szónak egyik régi változata. Előfordul *sajil*, *saffil*, *sáfil*, *saffir* és *saffirom* alakokkal is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *jáczinket*, a *jáczint* szónak egy anorganikus *k* hanggal megtoldott alakja, mely

* E jegyzeteink tárgyi része — a ruhákra, ékszerekre stb. vonatkozólag — SZENDREI JÁNOS archaeologusunk szíves fölvilágosításai nyomán készült.

egyebütt is előfordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ugyanolyan hangtoldás, mint a régi íróknál többször előforduló *teremt* a közönséges *teremt* helyett. A régi írók azonban nem a vörös zirkont, hanem a kékes ibolyaszínű zafírt nevezték így (l. SCHMIDT SÁNDOR: *A drágakövek* I. 284).

10. *gyöngyöt ötvenkettőt*. Itt, valamint alább is néhányszor tárgyalakot használ a lajstrom írója, nyilván az *ad* igét gondolván hozzá az illető drágasághoz (nyakára való gyöngyöt ötvenkettőt adtam vagy adtunk).

11. *köves*. am. drágaköves. Közönséges e jelentése a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *balasz*. egy drágakő faj, világosabb rózsavörös színű rubint. Vö. közép-latin *balascus*, carbunculus, cuius rubor et fulgor dilutiores sunt (DU CANGE); *balasius* am. karfunkelstein (DIEFFENBACH: *Norum Glossarium*); francia *balais*, *rubis-balais*; olasz *balascio*. PESTI GÁBORNÁL *balassa*, másutt *balast* (Századok 1873. évf. 63. l., egy 1580-iki lajstromban), *rubint calas* (RADVÁNSZKY: *Magy. családélet és háztart.* II. 27) és *Balász rubint* (uo. II. 123) alakban fordul elő. A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri. (Vö. BALLAGI ALADÁR: *Kecskeméti W. Tétel Ötvenkönyve*. Budapest, 1884. 139. 168. l. és SCHMIDT SÁNDOR: id. munk. II. 188.)

13. *öreg saffil*. am. nagy saffil. Az *öreg* szónak ez az eredetibb jelentése; a nép még ma is mond ilyeneket: *öreg szemű szilva*, nagy szemű, *öreg harang*, nagy harang, *öreg ujj*, nagy ujj, *öreg betű*, nagy betű stb.

14. *gyűrű*, a *gyűrű* szó változatos régi alakjainak egyike (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az *ő*; *ü* viszonyára l. fönt 17. l. Minthogy a lajstrom többi helyein mindenütt *gyűrű* alak áll (*gyűrű*), az sem lehetetlen, hogy itt a *u* csak feledésből maradt ki.

15. *rakott diámmánttal Mária*, am. Máriakép rakott gyémánttal.

16. *párta-ő*. am. párta-ö: itt félkörű ív, pánt, leányok fej-éke. Az *ő* az *ör* szónak nem ritka régi alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

17. *gíra*. az aranynak és ezüstnek régi súlymértéke. Tulajdonképp a márkának régi magyar elnevezése. BELHÁZY JÁNOS nyomozásai szerint a XVI. s ázadban divatozó úgynevezett *magyar v. budai gíra* (mert *erdélyi v. szebeni és székesi gíra* is) mai mértékünkben kifejezve 245-285 grammot tett.

Itt a *gíra* szó után a *ragyon* 'van' szót kell hozzágondolni, a mely a következő mondatokban már ki van téve. Tehát *kiben nyolcz gíra ragyon*, am. a mely nyolcz girát tesz. nyolcz girát nyom.

18. *nehézík*, am. *nehézék*, a gíra 48-ad része.

19. *kinek négye*, am. a melyeknek négye, a melyek közül négy.

20. *selleg*. am. serleg. Olyan hangváltozás, mint pl. *pallag* e h. *parlag*, *solló* e h. *sarló* némely vidéken.

21. *hajnyomtató*. A haj leszorítására szolgált, néha aranyból vagy ezüstből, drágakövekkel. A *pártá*-tól abban különbözik, hogy míg ez a fej elejére jött, mint egy diadém, addig a *hajnyomtató* a fej tetején hátrább volt föltéve. Ezt leányok és asszonyok is viselték, míg a párta csupán a hajadonok ékessége volt. (Innen *pártában maradni* am. vén leány maradni.) A hajnyomtatóhoz volt erősítve rendszerint a fátyol is, mely a régi magyar női viseletet oly festőivé tette. Több fönmaradt viseletképen látható.

22. *fültő*, am. fül-tű. Nagyon ritkán fordul elő. (A *Nyelvtört. Szótár* nem is ismeri.) Minthogy itt a fejékességek között van felsorolva, jelentheti a párta és a fejkötő között álló azon női ékességet, mely a XV. században Olaszországból terjedt el hazánkba. Ennek két nyulványa a fül tövéig lenyúlt s rendszeren gyönggyel volt gazdagon ékítve. Jelentheti azonban azon ötvösművet is, mely óriási fülbevalóhoz hasonlítható s melynek legrégibb példányai hazánkban a keszthelyi népvándorlaskori leletekben fordulnak elő, de a Balkán-félszigeten s hazánk szerb népe között ma is el van terjedve. E *fültők* nagy terjedelmük és súlyuknál fogva nem voltak a fül czimpáján fűrt lyukba akaszthatók, mint a fülbevalók, hanem a fül tövében magára a fültőre erősítették.

23. *majcz*. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Jelentette az arany vagy ezüst fonalból szőtt szalagot vagy paszománt.

24. *fíktő*. am. főkötő. A népnyelvben ma is élő változat. (Vö. fönt 14. l.)

25. *péreműzött*. am. prémezett, szegélyezett. A *perém* régi, könnyebb kiejtésű alakja a mássalhangzó-csoporttal kezdődő idegen *prém* szónak.

26. *tábit*, máskép *tábit*. Egy posztószerű szövet neve. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *kamoka*, am. *kamuka*. Szintén szövetnem.

28. *nyuszzsal*, am. *nyusztal*. A régi nyelvben a *nyuszt* szónak *nyusz* változata is előkerül (l. *Nyelvtört. Szót.*); ennek *-rel* ragos alakja a *nyuszzsal*.

29. *béllött*, am. béelt. Közönséges régi alak. A ma is általános *béllés* (e h. *bél-el-és*) főnévvel együtt olyan denominális képzésű alak, mint a régi *beszélleni* (e h. *beszéd-le-ni* azaz *beszédelni*), *ebélleni* (e h. *ebéd-le-ni*) ebédelni.

30. *hölgy suba*, am. *suba* a hölgymenyét bőréből.

31. *emelkedött hölgygyel béllött*, am. hölgymenyét bőrrel domborúan, vastagoa béelt.

32. *pégyvet*. Állatfaj, melynek bőrét bélésnek, prémnek használják. PÁPAI PÁRIZ szótára szerint am. *mus Ponticus*, *sciurus Gaetulicus*; *hermelin*. Közönségesebb alakjai: *pétymet* és *pégymet* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *velez*. A posztó egy könnyű fajtája. Olasz eredetű szó. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 117.; SCHUCHARDT HUGÓ, *Magy.*

Nyelvr XXII. 85. és hozzá ugyanott 135. l.)

34. *tafota*, szövetnem.

35. *főal*, am. vánkös (tulajdonkép a *fő alja*).

36. *futa*, szövetnem.

37. *vánkös-kötő*, am. vánkös-kötő. Vö. *já-kötő* főkötő, föntebb.

38. *dérékal-hío*, am. *derekalj-héj*. A *hío* (héj, haj) feltűnő alak s ha nem tollhiba, a *héj, híz* szónak teljesebb véghangzós alakja volna, minthogy *-ú -ü* képzőt itt nem lehet fölvennünk.

39. *tőzött*, am. tűzött, varrott.

40. *esáhol*. Szláv eredetű szó, inget jelent. Vö. leugy. *czechel*, *czechlo* ing, orosz *эшелю* (MIKLOSICH: *Etymologisches Wörterbuch*). A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri.

41. *purgamúl*, szövetnem. Előfordul többször egy 1539-iki kelengye-lajstromban is (l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 34. 35).

42. *pégyvetmál*. A *mál* am. mell. Közönséges szó a régi nyelvben; előfordul a *pégyvetmál*-hoz hasonló következő összetételekben is: *farkas-mál*, *hiúz-mál*, *hölgy-mál*, *nyúl-mál*, *nyuszt-mál*, *róka-mál* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

43. *főfedél*, am. főfedő.

E nyelvemlékünk mindedig kiadatlan volt s nem is volt említés róla az irodalomban.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A Jordánszky-Codex és töredékei.

Második nagyobb bibliafordításunk a XVI. század második tizedéből, 1516. és 1519-ből való JORDÁNSZKY-CODEXben maradt fenn. E codexet három darabban fedezték föl. Fő része a klarissza-apácák nagyszombati kolostorának eltörlése után 1782-ben Fába Mátyásnak, az esztergomi érseki káptalan akkori jegyzőjének birtokába jutott, ki 1820-ban *Jordánszky Elek* fölszentelt püspöknek ajándékozta. Ez utóbbi tulajdonosától kapta nevét is. Legelső hírt azonban csak 1833-ban találunk róla az irodalomban Gyurikovics Györgytől, a *Tudományos Gyűjtemény* XII. kötete 102. lapján. Később *Jankovich Miklós* a codex elejéből még két levélnek jutott birtokába, a mely részt róla JANKOVICH-TÖREDÉKnek nevezünk. E töredék Nagyszombat városára vonatkozó régi magyar levelek közül került napfényre. Végre 1880-ban *Csemez József* győri főigazgatósági tollvivő, jelenleg budapesti tanárnak birtokában Szombathy, Ignác fölfedezte nyelvemlékünknék harmadik részét is, a CSEMEZ-TÖREDÉKET melyet, miután a Jordánszky-Codexhez való tartozását a Nemzeti Múzeum tudósai megállapították, a törzs-codexnek új tulajdonosa, Simor János esztergomi érsek megvett s a Jordánszky-Codexszel egybekötöttetett. Tehát a törzs-codex (a tulajdonképeni Jordánszky Codex) s a Csemez-Töredék jelenleg az esztergomi főszékesegyház könyvtárának tulajdona. A Jankovich-Töredéket a Nemzeti Múzeum őrzi (198. Fol. Hung. jelzet alatt).

E codex egyike legfontosabb s terjedelemre nézve legnagyobb nyelvemlekeinknek. Ívrét (folio) alakú, két hasábos, színes czífrázatokkal díszített, több helyen csonka papiros-codex s a két töredékkal együtt elejétől végig egy kéz írása. Készülése évét a következő két helyből tudjuk meg. A Bírák könyve végén ugyanis ezt olvassuk: «Ez az ooh törwөөүнөк һөедөд кенүүөөнөк һөөгһөзөтү, мыңөөө my ydөөөсөһөүнкө зыкзөөөһ, зөдөд дороттүа азон һапыан, эзөр өүтһ зааз тызен кыләңз өзтөдөөүбөд 1: — 5: — 1: — 9 —».¹ A másik Szent János evangélioma végén így szól: «Adwөтһnәк өлсө зөдһәән Azon өзтөдөүбөд, мыкөдөдөд Cristus зылө(тө)сөтүл фөһүән һүәнәк Эзөр өүтһ заз тызен һөдөд

¹ Olvasd: Ez az ó törvénynek hétéd könyvének végezeti, minére mi idvösségünkre szikség. Szent Dorottya asszon napján ezer ötszáz tizenkilencz esztendőben.

esztendőben.¹ Tehát az ó-szövetségi rész leírása 1519. február 6-án, a négy evangéliumé 1516. december 3-án végződött.

Codexünk nem teljes bibliafordítás, s hogy a fordító nem is szándékozott a biblia teljes fordítását adni, kitűnik amaz érdekes megjegyzésekből, melyekkel a munka nehézségeiről panaszkodik. Így pl. Mózes II. könyvének 25. része után mindjárt a 28. rész fordítása következik s a 25. r. végén a fordító ezt a megjegyzést teszi: *«Etth keth kapitulum hean ragyon, my módon es my zerrel montha ur ysten zerzeny az nagyab tabernaculomoth, araggy az ysten Satorath es gyghazath mynden zerzamaral hozja tartozowai es benne valókkal, kynek ertelme es magyarssaga semykeppen en elmeenbe nem ffer, de egyebtől sem erthetóm.»*²

Fordítójának sokáig a XV. század második felében élt híres és szentéletű Bátori László budaszentlőrinci pálos szerzetest tartották, a kiről Gyengyesi Gergely pálos főperjelnek 1525-ben készült pálos krónikájában az van följegyezve, hogy az egész bibliát (*totam Bibliam*) magyarra fordította. Azonban e nézet nem egyéb pusztá gyanításnál, a minek erejét veszi az a föntebb megjegyzett körülmény is, hogy fordítónknak éppen nem volt szándéka a teljes bibliát lefordítani.

A Jordánszky-Codex és töredékei azonban, mint nyelvméleinknek legnagyobb része, szintén csak másolat. Kétségtelenül annak mutatják igazításai és íráshibái.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesebbeknek, a mi csak növeli fontosságát. Sajátságaiból megemlítjük a következőket. Az *ö* hangot alul-fölül vonásos *o*-val, *ow*-vel vagy *ü*-vel (illetőleg *u*-vel) jelöli. A fölül két vonással ellátott *ü*-vel különben rendszerint az *ü* hangot fejezi ki. E két vonást használja a jés hangok kifejezésére is; a *jj*, *ll*, *nn*, *tt* tehát *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangokat jelentenek a Jordánszky-Codexben. E hangok azonban a mai írásmóddal írva is előfordulnak. A két vonásnak valószínűleg hiányjel az eredeti jelentése s a jés hangoknál természetesen a két vonással írt *jj* elhagyását jelenti. Azonban más betűk kihagyását is e jellel pótolja codexünk, pl. a *w*-ét e szóban: *ewre'lee* e h. *ewreulee* azaz örüle; *a''*, *e''* e helyett *az*, *ez* stb. A *ü* betűnél is sokszor egy elül olvasandó *e* pótlását jelenti a két vonáska, minthogy kissé balra esik a kiírt betűtől. Ennélfogva a *hü*, *hük* stb. 3. személyű névmások *ö*-vel is olvashatók, a minthogy olykor valóban *ow*-vel írva is előfordulnak. A codex egyéb orthographiai sajátosságai: hogy szereti a szókezdő *f*-et megkettőztetni; *ffiyayt* fiait stb., hogy az *i* hangot rendszerint *y*-nal s a 3. személyű névmást kezdő *h*-val (*hü*, *hük* ő, ők stb.) írja. Ez utóbbi írásmód pusztá orthographiai különösség, tehát a *h*-nak e szóban semmi etymologiai fontossága nincs, a mi kitűnik ama körülményből, hogy a *g* és *t* betűk után is akárhányszor fölösen veti oda írónk a *h*-t.

¹ Olvasd: Ádvéntnak első szördáján, azon esztendőben, mikoron Krisztus születésétől fogván írnának ezér ötszáz tizenhatod esztendőben.

² Olvasd: Ett (am. itt) két kapitulum heán ragyon: mi módon és mi szerrel mon(d)ta ur Isten szerzeni az nagyab tabernakulomot avagy az Isten sátorát és egyházát mindén szerszámával, hozjá tartozóval és benne valókkal. — kinek értelme és magyarssága semmikeppen én elmémbe nem fér, de egyébtől sem érthetöm.

Megemlítjük meg, hogy codexünben a *cz* betű a *cz* és *cs* hangot egyaránt jelenti.

Nyelvről mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az Érdy-Codexével általában azonos sajátságokat mutat. (Vö. alább, XXV. fejez.) Fő nevezetessége — a miben az Érdy-Codexszel megegyezik — az eredeti hosszú magánhangzók megőrzése némely szókban és alakokban. Ilyen hosszú magánhangzós szóalakok: 1) az elbeszélő múlt alanyi ragozású 3. személye: *terce* 'téré' vagy 'téré' am. *tére*, *allau* 'állá' v. 'állá' állá; 2) a befejezett jelennek tárgyas ragozású 3. személyű alakja: *nyelte* 'nyelté' v. 'nyelté' nyelte; 3) az alanyi ragozású föltétes mód, valamint a tárgyas ragozású fölszólító mód 3. személye: *allana* 'állaná' v. 'állaná' állana, *elne* 'elné' v. 'elné' élne; *vesse* 'vessé' v. 'vessé' vesse; 4) a névszók 3. személyű személyragos alakja: *ryze* 'vize' v. 'vize' vize, *benne* 'benné' benne, s végül 5) egyéb viszonyragos és tölakok, mint pl. *gyhee* ige (vö. *igét*, *igével* stb.), *yde* ide (vö. *idēbb*), *gyakorta* gyakorta (vö. *gyakortább*) stb. E kettős magánhangzók közül azonban az *ee* nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kívül hosszú *é* vagy *é* hangzónak; nem lehetetlen, hogy — főképp némely szótövekben — egyszerűen az élesebben megkülönböztethető *s* az *é*-hez ejtésben igen közel álló zárt *ē*-t akarja vele a codexíró kifejezni. Ez alak pl. *egyetembe* (a kiadás 86a. lapján) minden valószínűség szerint zárt *ē*-vel s nem *é*-vel olvasandó: 'egyetembe'.¹ E kérdés egyébiránt még minden teljeseen tisztázva.

Említésre méltó a codexnek néhány újabbszerű ejtést mutató alakja; így állandóan *róna*, e h. volna, *herre*, *férre*, *édeerre*, ezek helyett: helyre, felre, eledelre stb.

Végül megemlítendő még az Érdy-Codexszel közös ama szórendi sajátsága, mely szerint az igekötőt egyszerű kijelentő mondatban is utána veti az igének. Pl. *csének le* az földre, *szálla le* József Egyiptomba stb. ezek helyett: *lesznek*, *leszáll* stb.² E sajátság ma is megtalálható a szokelységben.

Nyelvjárására nézve, az Érdy-Codexszel egyetemben, mind nyelv-sajátságait mind tájzavait illetőleg a mai alsódrávai nyelvjárással mutat meglepő egyezéseket.³

Szemelvényül az ó-szövetség legelső fejezetet adjuk, (a Jankovich-Töredékből), hasonmásban pedig a díszes 40. lapot mutatjuk be (Jordánszky-rész).

¹ Hogy zárt *ē*-t a hasonló ejtésű, bár rövidebb hangzású *é*-vel nem nehéz egynek tekinteni, összetéveszteni, bizonyítják mai példák is, mikor a félművelt nép fia e hangot *é*-vel jelöli. (L. Magy. Nyelvőr XII. 233.)

² L. SIMONYI Fordul elő ez. cikkében, Magy. Nyelvőr XIII. 350.

³ L. HEVÉSS KORNÉL fejtegetéseit, Magy. Nyelvőr XXIII. 400—404. és 458—463. l. továbbá VOLF GYÖRGY észrevételét a kiadás előszavában, XIV. l.

1. A Genesis könyvének első fejezete.

(Jordánszky-Codex 1—2. 1.)

A szöveg betűszerinti olvasása.*

Genesis kenywe.

1] Kezdetben teremthe Isten mennyet es feldet,

2] ez feld kedeglen vala yres es hew, es setetseghek valanak ez vylagnak zyneen. Es vrnak hw zent lelke vyseltetykvala az vyzeken,

3] Es monda vr Isten: legyen vylagossag, es len vylagossagh.

4] Lataa vr ysten az vylagossagot hog' yo vona, es el valazta az vylagossagot az setetseghthwl.

5] Az vylagossagot nevezee nappalnak, es az seteetet eeynek. Ezenkezen bel telven estwe es holwal, leen eg' természet zerent valo nap:

6] Monda esmeg Isten: Legen eresseg az vyzek kezet es valazya el az vyzeket eg'masthwl.

7] Teremte azért Isten eressegeth es el valazta eg'masthwl az vyzeket, kyk valanak az eresseghek felette, azokthwl kyk valanak az eressegnek alatta: ezek azonkeppen bel telwen,

A szöveg eredeti kiejtése.

Gënezis kënyve.

1. Kezdetben teremté Isten mënyyet és földet.

2. Ez föld kedéglén vala ires és héú és sëtétségék valának ez világnak szinén, és Úrnak úi szent lölke viseltetik vala az vizekén.

3. És monda úr Isten: Légyën világosság. És lén világosság.

4. Látá úr Isten az világosságot hogy jó vóna és elválasztá az világosságot az sëtétségtől.

5. Az világosságot nevezé nappalnak és az sëtétét éjnek. Ezënkëzben beltelvén estve és holval, lén eggy természet szërént való nap.

6. Monda ësémég Isten: Légyën erésség az vizek között és válaszja el az vizeket eggyástól.

7. Terëmte azért Isten erésségét és elválasztá eggyástól az vizeket, kik valának az erésségnek fëlétte, azoktól, kik valának az erésségnek alatta. Ezëk azonképpen beltelvén,

A Vulgata szerint.

1. In principio creavit Deus cælum et terram.

2. Terra autem erat inanis et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi: et Spiritus Dei ferebatur super aquas.

3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.

4. Et vidit Deus lucem quod esset bona: Et divisit lucem a tenebris.

5. Appellavitque lucem diem, et tenebras Noctem: Factumque est vespere et mane, dies unus.

6. Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita.

* A verseket fél rekeszbe tett számokkal különböztetjük meg. Az eredetiben folytatólág és számozás nélkül állanak.

8] neweze Isten az eresseghet menynek. Ezenkezb en meg bel telwen estwe es holwal, leen mas nap:

9] Monda esmeg Isten: Gywljenek egebe az vyzek kyk az egnek alatta vannak ege helyre, es leegeen zaraz.

10] Mykoron azonkeppen leth vona, neweze Isten az zarazth feldnek es az vyzeknek gwelekozetyt newezee thenghernek. Es lata Isten hog yo vona.

11] Es monda: Nemz'en az feld zeldello fivet, es magh teneezopot hw neme zerent, es gymolecz teremtho fiat,

12] es kymynd hw magabau tathwan magot hw zemelyeze'nt, Es lata Isten hog yo vona.

13] Ezenkezb en len estwe es holwan, es teleek harmad nap.

14] Monda esmeg Isten: Legenek vylagosoyto allatok az eghnek magassagan es valazyak el egmasthwl az napot es eyeth: Es legenek yegekre ydokre es napokra es eztendokre,

15] hog feenjenek az eghnek magassagan, es vylagosohak ez feldeth. Es azonkeppen bel teleek.

8. Nevezé Isten az erességét mennynek. Ezénekezben esmég beltelvén estve és holval, lén más nap.

9. Monda esmég Isten: Gyűljenek éggybe az vizek, kik az égnek alatta vannak, éggy helyre és légyén száraz. Mikoron azonképpen lett vóna,

10. Nevezé Isten az szárazt földnek és az vizeknek gyilekőzetit nevezé tengérnek. És látá Isten, hogy jó vóna.

11. És monda: Némzjen az föld zeldellő fivet és magtenyészőt ű neme szérént és gymölcsteremtő fát,

12. És ki-mind ű magában tartván magot ű személye szérént. És látá Isten, hogy jó vóna.

13. Ezénekezben lén estve és holval és télék harmad nap.

14. Monda esmég Isten: Légyenek világosoytó állatok az égnek magasságán és válaszják el éggy mástul az napot és éjet, és légyenek jegyekre, időkre és napokra és esztendőkre:

15. Hogy fényljenek az égnek magasságán es világosóhák ez feldet. És azonképpen beltélék.

8. Vocavitque Deus firmamentum, Caelum: et factum est vespere et mane, dies secundus.

9. Dixit vero Deus: Congregentur aquæ, quæ sub cælo sunt, in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita.

10. Et vocavit Deus aridam, Terram, congregationesque aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.

11. Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.

12. Et protulit terra herbam virentem, et facientem semen iuxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

13. Et factum est vespere et mane, dies tertius.

14. Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos:

15. Ut luceant in firmamento cæli, et illuminent terram. Et factum est ita.

16. Teremthe azért Isten két vylagosoytokat: nagyobath, hog clette lenne az napnak, Es kyssebet hog clette lenne az eynek, es czyllagokat,

17. es vetee hűket egnek meelseghere hog vylagosoytanának ez felden

18. es ygazgathnak az napoth es eyeth es el oztanak egymasthű az vylagossagot es setetsseghet, Es lata Isten hog yo vona

19. es esthve holwal bel telwen, len negyed nap.

20. Monda esmeg Isten: nemzyenek az vyzek czwzo mazo es repese eelő allatokat ez felden eghnek alatta

21. Es teremthe Isten ||² Nagy Cetthalakath es mynden eelő es yngodozo allatokath, kyket nemzeenek az vyzek hű zemelyek zerenth es mynden repese allatokat hű nemek zerenth. Es lataa ysten, hogy yo vona,

22. Es megh aldaa hűket mondvan nevekőggyetők es zaporoggyatok, Es tölceetek be aly tenghernek vyzeyth, Az eghy madarak es sokasswlyyanak megh ez felden.

23. Azonkezben len esthwe es hollal es teleek ętöd nap.

24. Monda esmegh ysten, teremczen

16. Teremte azért Isten két világo-sojtókat: nagyobb, hogy elötte lenne az napnak, és kissebhet, hogy elötte lenne az éjnek, és csillagokat.

17. És veté őket égnek mel(y)ségére, hogy világo-sojtanának ez földön,

18. És igazgatnák az napot és éjet és elosztanák öggymástul az világo-ságot és sötétségét. És látá Isten, hogy jó vóna.

19. És estve, holval beltelvén, len negyed nap.

20. Monda ösmég Isten: Némzjenek az vizek esúszó-mászó és röpésé élő állatokat ez földön, égnek alatta.

21. És teremte Isten nagy czet-halakat és minden élő és ingodozó állatokat, kiket némzének az vizek ő személyyek szörént és minden röpésé állatokat ő némek szörént. És látá Isten, hogy jó vóna.

22. És megáldá őket, mondván: Nėvekődjetoők és szaporodjatok és tölt-setőők bė a(t) tengernek vizeit: az égi madarak és sokassuljanak még ez földön.

23. Azonközben len estve és hollal és telék ötöd nap.

24. Monda ösmég Isten: Terömtsőn

16. Fecitque Deus duo luminaria magna: luminare maius, ut præesset diei: et luminare minus, ut præesset nocti: et stellas.

17. Et posuit eas in firmamento cæli, ut lucerent super terram,

18. Et præessent diei ac nocti, et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit Deus quod esset bonum.

19. Et factum est vespere et mane, dies quartus.

20. Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cæli.

21. Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset bonum.

22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete aquas maris: avesque multiplicentur super terram.

23. Et factum est vespere et mane, dies quintus.

24. Dixit quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo,

az föld élő lelket hű nemzeesse zerenth, barmokath czwzokat es feldy vadakath bestyeketh, hű zynek zeme-lyek zerenth. Es mynd azonkeppen leen,

25] es teremthe ysten feldy bestyeketh es vadakat hű természetek zerenth es barmokath. Es lataa ysten hogy yo vona

26] es monda: Tegyűnk emberth my kepűnkre es hasonlatossaghynkra, es vralkoggyeek tenghery halakon, es eghy madarakon es mynd tellyes feldy vad bestyeken, es mynden czwzo allatokon kyk ez felden yngadoznak

27] Es teremte ysten emberth hű zyneere es hasonlatossagara, wr ystennek zyneere teremtee hűtet, fűrfűyat es azzonyallatoh

28] Es megh aldaa hűket ysten es monda: Nevekűggyetek es sokaswlylatok es telezeetek be ez feldet. es lhayczaatok alaatok hűteth, es wralkoggyatok tenghery halakon es eghy madarakon es kezenseghes lelkes allatokon kyk mynd yngadoznak ez felden.

29] Monda esmeg ysten: yme tynektek attam mynden fyweketh kyk magot teremthnek ez felden es mynd kezenseghes fűakath kyk hűmagokban

az föld élő lelket ű nemzeesse szérént, barmokat, csűszűkat es földi vadakat, bűstyűket, ű szűnek, szűmelyűk szérént. Es mind azonkűppen lűn.

25. És teremte Isten földi bűstyűket es vadakat ű természetűk szérént es barmokat. És látű Isten, hogy jó vűna,

26. És monda: Tűgyűnk embűrt mi kűpűnkre es hasonlatossűgűnkra, es uralkodjűk tengűri halakon es űgi madarakon es mind tellyes földi vad bűstyűkűn es mindűn csűszű állatokon, kik ez földűn ingadoznak.

27. És teremte Isten embűrt ű szűnűre es hasonlatossűgűgűra: űr Istennek szűnűre terűmtű űtet, fűrfűyat es asszony-állatot.

28. És műgűldű űket Isten es monda: Nűvekűdjetűk es sokassűljatok es tűłtsűtűk bű ez földűt es hajtsűtok alűtok űtet es uralkodjatok tengűri halakon es űgi madarakon es kűzűnsűgűs lűlkűs állatokon, kik mind ingadoznak ez földűn.

29. Monda űsműg Isten: Ímű tűnek-űk adtam mindűn fűveket, kik magot terűmtűnek ez földűn, es mind kűzűnsűgűs fűakat, kik űmagokban magot

iumenta. et reptilia, et bestias terrae secundum species suas. Factumque est ita.

25. Et fecit Deus bestias terrae iuxta species suas, et iumenta et omne reptile terrae in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum,

26. Et ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et praeſit piscibus maris, et volatilibus caeli, et bestiis, universaeque terrae, omnique reptili quod movetur in terra.

27. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculum et feminam creavit eos.

28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et subiicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus caeli, et universis animantibus, quae moventur super terram.

29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen

magot tartlnak hű teneeseegehekre, hogy tynektek legyenek eelederre

30] es mynd ez feldy lelkes allatoknak es mynden eghy madaraknak, es myndeneknek kyk ez felden yngadoznak, kykben mynd eelő lelek vagyon, hogy legyen myth eenyők. Es mynd azonképpen leen,

31] es megh lataa ysten mynd azokat kyketh teremtetli vona, es mynd yghen yok valanak, es azonkezbzen esihwe es hollal be telwen, hatod nap leen.

tartnak ű tenyességükre, hogy tinékték légyenek eelederre:

30. És mind ez földi lélkös állatoknak és mindén égi madaraknak és mindéneknek, kik ez földén ingadoznak, kikben mind élő lélek vagyon, hogy légyen mit enniök. És mind azonképpen len.

31. És meglátá Isten mind azokat, kiket teremtett vóna, és mind igen jók valának. És azonközben estve és hollal bételvén, hatod nap len.

super terram, et universa ligna quæ habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam:

30. Et cunctis animantibus terræ, omniue volueri eali, et universis quæ moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita.

31. Viditque Deus cuncta quæ fecerat: et erant valde bona. Et factum est vespere et mane, dies sextus.

Jegyzetek.

(2. v.) *kedéglen*, am. pediglen. (Vö. *kedég*.)

héú, am. hiú. Hosszú éjéről l. a HB. *hón* alakjánál (fönt 66. l.).

viseltetik vala, am. vitetik vala. jár vala. A *ferēbatur* fordítása.

(4. v.) *vóna*, am. volna (l. bevez.).

(5. v.) *holval*, am. reggel. Közönséges régi szó. Töve *hol-* megmaradt a mai *holnap* *cras* szóban.

(6. v.) *válaszja*, am. válaszsza. Az *-aszt -eszt* végű igéknek általános eredetibb alakja, mely a fölszólító mód jelét (*j*) még fölmutatja.

(7. v.) *ezék azonképpen beltelvén*, am. ez így beteljesedvén, ez így megtörténvén.

(11. v.) *nēmzjēn*, am. nemzzen. A fölszólító módban ilyen hangtorlatos alakok közönségesek a régi nyelvben. (Vö. alább *ienyljenek*, 15. v.)

gyimölesteremtő, am. gyümölestermő. A *teremt* igét *terem* értelemben alább magában is megtaláljuk, s a régi nyelvben ezzel a jelentéssel is általános volt (l. *Nydr-*

tört. Szót.). — E versben valamint a következők elején a codexbeli fordítás hëzagot mutat, a miben a két vers hasonló tartalmánál fogva pusztá másolói hibát, átugrást kell látnunk.

(12. v.) A másolói ugrás következtében e vers a latin *habens unumquodque sementem* kifejezés fordításával kezdődik.

ki-mind, am. mindegyik. (Vö. fönt 180. l.)
ű személye szērēnt. A Vulgátának *secundum speciem suam* kifejezése van vele hibásan fordítva, e h. ő neme szerint, ő faja szerint. A fordító ugyanis a *species* szónak 'alak, külső' jelentését vette, ezt pedig a régiek a *személy* szóval fejezték ki, pl. 'Az angyal azon *személyben* [am. azon alakban] fráter Bërnáldnak jelénék' (Ehrenfeld-Codex 18.) stb. A szövegben egyszersmind íráshiba is van: *zemelyezēnt* e h. *zemelye zrent*.

(13. v.) *holwan*, íráshiba *holwal* helyett.

(14. v.) *világosojtó állatok*, am. világítók, világító testek, luminaria.

(17. v.) *melységére* v. *mélségére*. Hogy

l-lel vagy ly-lyel ejtette-e az író, biztosan nem lehet megállapítani.

(20. v.) *rēpēsé*, am. *repeső*, repülő. Codexeinkben főnévileg használva is gyakori szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). ARANY is él vele az ódon nyelvezetű *Buda Haláld*-ban, „madár” értelemmel: «Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e. Két felakasztottak magas ösztörré, Sátorom elébe, törvény szava nélkül, Ronda *repesőknek* utálatos étkül» (III. é.).

(21. v.) *ingadozó állatok*, am. mozgó állatok. Az *ingadoz* igének általában ez volt a régieknél a jelentése. Az eredetiben tulajdonkép *ingolozó* áll, de minden valószínűség szerint pusztán íráshibából. (Alább pl. rendszeren *ingadoz*.)

22. *a(t) tengernék*. Nyilván a főnév kezdő mássalhangzójának megkettőzésére utal a névelőnek *ah* írása: *at tengēr*. A népnyelv ma is így ejti a névelőt hasonló helyzetben.

sokassúljanak még, am. sokasodjanak meg. A *sokusúl* igét a Jordánszky-Codex rendszeren kettős *s*-sel írja s azért valószínűleg *sokassúl*-nak olvasandó. Ép így írják a régiek többször a *sokasság* szót is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

(23. v.) *hollal*, am. *holval*; ugyanolyan hangváltozás, mint pl. *hallal*, a *hal* főnévnek *-rel* ragos alakja, az eredeti *hal-ral* helyett stb. Valószínűleg nem is egyéb a *holval* második szótagja, mint a *-rel* rag. (Vö. *nappal*, *éj-jel*.)

(24. v.) *ű nēmzésse szērént*, am. ő

neme szerint. Itt ismét a *genus* szót fordítja helytelenül a magyar biblia szerzője. A személyrag előtt az *s* megkettőztetése ma is megvan a népnyelvben, pl. *másssa*, *tojásssa* stb.

bēstye, am. vadállat, bestia. Nem is egyéb, mint e latin szónak magyarosodott alakja. (Vö. fönt 106. l.)

ű színék, személyék szērént. A latinban csak *secundum species suas*. E hely világosan mutatja, hogy a *species*-t külsőnek, alaknak gondolta fordítónk, mert két ilyen jelentésű synonymummal is fordítja itt: *szín* és *szemely* (régí jelentésében, vö. föntebb).

(62. v.) *tēgyünk embērt*, am. alkossunk, teremtsünk. A *tesz* igének változatos használatai közt ilyen jelentése is volt a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

hasonlatosságinkra. Többes alak (am. hasonlatosságainkra) az egyes számú *hasonlatosságunkra* helyett.

(28. v.) *lēlkēs állat*, am. állat. Közönséges régi kifejezés. Hasonló jelentéssel előfordúl az egyszerű *lēlkes* szó is (vö. fönt 105. l.).

(29. v.) *terēmt*, am. terem. (Vö. fönt, *gyimőlesterēmtő*.)

tenyēsség, am. tenyészség. Kiejtés szerinti írásmód. (Vö. *egēség* e h. *egēsőség*.)

ēlederre, am. eledele. Hosszú *ē*-vel olvasandó, mert még nyomtatványokban is (Pázmánynál, Zvonaricsnál) *ēledel*-t találunk. Az *lr*; *rr* változásról l. bevez.

2. A hasonmás szövege.

(Jordánszky-Codex 40. l.)

[Mint hogy a lefenyképezésre legalkalmasabb 40. lap mondat közepén kezdődik, előre bocsátjuk, mindjárt a kiejtésre való átírással, a codex előbbi lapjának e hely értelméhez szükséges néhány sorát. Meg kell jegyeznünk, hogy e szöveg az Exodusnak nem teljes és nem pontos fordítása, hanem csupán rövid kivonata a könyv 36—40. fejezeteinek. A Vulgata szövegét tehát nem lehet e részzsel szembe állítanunk.* A 39. lapnak e sorai a következők:]

Mindēnt megszerzēnek azért Bezēleel és Óliáb mind az több¹ bölcsékkel, kiknek űr Isten bölcsességēt és értelmet adott vala, kik² mind szikszégősök valának az szánkтуáriomnak éppületire³ és ékösségére, kiket mind űr Isten parancsolt vala Mojsēsnek. Kik mikoron naponkéd⁴ mükálkodnának,⁵ az népek kedég mindēn rēggel, hollal nagy sokakat⁶ ||

* A lap második hasábjában közepén a *Leviticus* 1. fejezete kezdődik, a mely ismét rendes fordítás.

A hasonmás betűszerinti olrasása.

⁴⁰ Vyznek vala kyk mynd wr ystennek tyztössseeghere es aldozattyara kellemetesekek valának, mynek okaerth az mesterek kezereyteteenek yewnye moyseshez mondwan, tebbet hoz wgy mond, az neep, honnem mynt zykseegh vona, hagyaa azért moyses megh kyaytany, hogy senki tebet ne hozyon az sanctuariomnak eppwletye myerth, hogy eelegly vona ymaran kyt hordottanak vona, es megh zőneenek Myn-dent megh zerzeenek azerth tellyes zywel nagy bölzen es nagy kylemb kylemb ezodakeppen: mynd kowacz mywzerenth, myndtakacz mywzerenth mygh nem myndent teekelletes kezwltre hoznanak, mykeppen megh paranczolta vala moysesnek wr ysten: myndent wgy teenek az yzrael ffay semy fogythkozast nem twnek benne vala kyk megh valának hagywa. Az papy rwhakath es megh zerzeek kykben aaron es az hw ffay zolgal-nának wr ystennek elette mykeppen megh vala paranczolwa kyketh myko-ron megh latta vona moyses be tellye-sedween ottan megh aldaa hwketh. Esmegh zola wr ysten moysesnek modwan. Az elsew honabba, es az ho-napnak elsew napyan allassad ffil az en Satoromath, es helyhessed hw bele az aranyas zekrenth: es vony velomot hw elette: es oda zerez-wen az aranyas aztalth, zerezd rea mynd kyk megh vannak paranczol-wan, Az aranyas gyertatartok hw ze-wethnekywel, es az aranyas oltarth kyn aldozny kel wr ystennek elette, az Sanctuariom előth, Es veegy zenth kenetōth, kywel kend meg mynd az Satort tellyessegghele mynden eszkö-zeewel az aldozathuak oltarath myn-den edeenywel hogy megh zentōltes-

Eredeti kiejtése.

visznek vala, kik mind űr Isten-nek tisztössségére és áldozatjára kellemetések valának, minek okáért az mesterek készérjitetének jőnie ⁷ Mojséshez, mondván: Többet hoz, ugy-mond, az nép, honnem ⁸ mint szikség vona. Hagya azért Mojsés megkiáj-tani, ⁹ hogy sēnki többet nē hozjon az szánktuáriomnak éppūletire, ¹⁰ miért-hogy ¹¹ elég vona immáran, kit hordot-tanak vona; és megszőnének. Min-dēnt megszőrzének azért tellyes szívvvel nagy bölcsen és nagy kilēmb-kilēmb csoda képpen, mind ko-vácsmū ¹² szerént mind takácsmū szē-rént, mignēm mindēnt tēkēlletēs kē-születre hoznának. ¹³ Miképpen meg-parancsolta vala Mojsésnek űr Isten, mindēnt úgy tēnek az, Izraēl fiai, sēmmi fogythkozást nēm tōnek benne, valakik ¹⁴ megvalának hagyva. Az papi ruhákat és megszőrzék, kikben Áron és az ű fiai szolgál-nának űr Istennek elētte, miképpen még vala parancsolva. Kiket miko-ron meggláttá vona Mojsés bētellye-sēdvén, ottan ¹⁵ megáldá űket. Esmég ¹⁶ szóla űr Isten Mojsésnek, mondván: Az első hónapba ¹⁷ és az hó-napnak első napján állassad ffil az én sátoromat és helyhessed ¹⁸ ű bele az aranyas szekrént, és vonj vélomot ¹⁹ ű elētte, és oda szērez-vén ²⁰ az aranyas asztalt, szērezd rēá ²¹ mind, kik még vannak parancsol-ván: az aranyas gyertyatartót ²² ű szēvétnekivel ²³ és az aranyas oltárt, kin áldozni kell űr Istennek elētte, az szánktuáriom előtt. És végy szent kenetōt, kivel kend még mind az sātort tellyességgel mindēn eszkö-zével, az áldozatnak oltárát min-dēn edényvel, hogy megszentöltes-

senek, Es myndent zent olay kenet-
tel zentölj megh, hogy zenthseghesek
leegyenek, Es gyevez aaront es az
hű ffayth az zenth egyház aytanak
eleybe es eleeb megh ferezthwen vyzle
ötöztesth fíel hűketh zenth rwhak-
ban, | Hogy zolgallyanak ennekem:
Es az hű papy kenetesők mynd
erekke haznalatos leegyen Es wgy
theen moyses mynth megh paranczola
hű neky wr ysten, Es mykoron myn-
denek teekelletesseghel megh zerez-
tettenek vona rend zerenth, Ottan se-
teth kőd be bamlaa az satort es
wr ystennek dyczősege zalla hű
rea. Es nem mehet vala moyses,
myerth hogy az seteth kőd myndent
be fogoth vona es wr ystennek felseg-
hes vota, oth yelen vona, Ha mykoron
az kőd fíel zaal vala hű rola akko-
ron oda meennek vala az yzrael
ffay Ha kedeegh myghlen fölötte
aal vala, vgyan ottan azon helyen la-
koznak vala. Nappal azért koronkeed
seteth kod foghya vala be az Satorth.
Es eeyel feness thyz mynd az yzrael
ffay neepeynek latasokra, vala hol
lakoznak vala.

eth veegheztetyk el moysesnek ma-
sod kenywe ky exodosnak neweztetyk
ymar Eth el kezdetyk Mo-
ysesnek harmad kenyvee

Elsew Capitulum

Incipit liber leuiticus ymaran eeth
el kezdetyk moysesnek harmad keny-
we ky papsaghnak, es aldozatnak
meltosagarol zool, es bezeel.

Hozyaa hywa azerth wr ysten mo-
ysesth, es bezeelle hű vele az zenth
Satorba mondwan. zool az yzrael ffay-

senek. És mindent szent olajkenet-
tel szentölj még, hogy szentségűsők
légyenek. És gyéjts' Áront és az
ű fiait az szent egyház ajtának²⁵
eleibe, és elébb megfűrésztrén vízbe,
ötöztesd²⁶ fél őket szent ruhák-
ban, hogy szolgáljanak én nékém,
és az ű papi kenetésők²⁷ mind
érökké használatos²⁸ légyen. És úgy
tén Mojsés, mint megparancsolá
ű néki úr Isten. És mikoron min-
dönék tekelletességgel megszeréz-
tettenek²⁹ vóna rend szerént,³⁰ ottan
sétét kód bábámlá³¹ az satort és
úr Istennek dicsősége szálla ű
réá. És nem mehet vala Mojsés,
miérthogy az sétét kód mindent
befogott vóna és úr Istennek felsé-
gűs vóta³² ott jelen vóna. Ha miko-
ron az kód felszáll vala ű róla, akko-
ron oda mennék vala az Izraél
fiai. Ha kedég míglen³³ fölötte
áll vala, ugyanottan azon helyen³⁴
lakoznak vala. Nappal azért koron-
kéd sétét kód fogja vala bé az satort
és éjjel fényűs tíz mind az Izraél
fiai népének látásokra,³⁵ valahol
lakoznak vala.

Étt³⁶ végéztetik el Mojsésnek másod
kenyve, ki Exodosnak³⁷ neveztetik.

Immár étt elkezdetik Mojsésnek
harmad kenyve

Első kapitulum.³⁸

Incipit liber Leviticus. Immáran étt
elkezdetik Mojsésnek harmad kenyve,
ki papságnak és áldozatnak méltósá-
gúról szól és beszéll.

1. Hozjá hívá azért úr Isten Moj-
sést és beszélle ű vele az szent sa-
torba, mondván:

A Leviticus első hét verse a Vulgata szerint.

1. Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo tes-
timonii, dicens:

nak es mongvad azth hűnekyk, Vala meely emberaldozatot akarand teenny wr ystennek hű barmaybol, hymõth es zepletelent aldozyeek, Es vygye az egyhaz aytoya eleybe, wr ystennek megh enghezteleesere. Es vesse oth az hostyanak feyeere hű kezeeth es keellemetes lezen es hű byneynek boezanattyara foganatos es haznalatos, Es oth le vaghya az barmoth, es aaron papnak ffyay fíel veeznek az aldozathnak veereben. es az oltarnak kóröss kórwl öntözyk, meel oltar vgyan ottan az ayton belöl vagon, es meg nywzwán. az aldozatot. az tagoth konezra. vaghdallyak, es az oltaron nagy zeneth

2. Szólj az Izraél fiainak és mondjad azt ű nékik: Valamelly embér áldozatot akarand tenni űr Istennek ű barmaiból,

3. Himõt és szepletelent áldozjék és vigye az egyház ajtója eleibe űr Istennek megengesztelésére,

4. És vesse ott az hostyának³⁹ fejére ű kezét és küllemetës lészén és ű híneinek boesámtájára foganatos és használatos.

5. És ott lëvágja az barmot, és Áron papnak fiai félvésznek az áldozatnak véreben⁴⁰ és az oltárnak köröskörül öntözik, mëlly oltár ugyanottan az ajtón belöl vagon.

6. És megnyúzwán az áldozatot, az tagot konezra vagdalják

7. És az oltáron nagy szenet⁴¹ *Ed-dig a hasonmás szövege. A vers befejezése: rakván és⁴² az megkonezolt tagot szépen réá szerëzjék.*]

2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas,

3. Si holocaustum fuerit eius oblatio, ac de armento; masculum immolatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi Dominum:

4. Ponetque manum super caput hostiae, et acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens.

5. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius, fruentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.

6. Detraetaque pelle hostiae, artus in frusta concident.

7. Et subiicient in altare ignem, strue lignorum ante composita.

Jegyzetek.

1. *az több*, am. a többi. *Több, több* általános rövidebb alak a régi nyelvben a mai *többi* helyett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *kik*, itt am. a mik, a mely dolgok.

3. *éppületire*, am. fölépítésére. Az *-at* *-et* képző itt, mint a Bécsi és Münchener Codexben, a mai *-ás -és* használatának felel meg. A kettős *p* az *ép* szóban régen közönséges volt. Ma is így ejtjük az *éppen*-t e h. *épen*.

4. *naponkéd*, am. naponként. Az *-nként* ragnak régi alakja *-nkéd* volt. (L. SIMONYI: *A magy. névragozás* 45. l.)

5. *múkálkodnának*, am. munkálkodnának. *Múka* a *munka* szónak közönséges régi mellékalakja (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *sokakat*. Itt dologra vonatkozik: nagyon sokat, nagyon sok ajándékot. Ma csak személyről szoktuk a több. számú alakot használni.

7. *készérettetének jönie*, am. kényserítettetének, kénytelenek voltak jönni, illetőleg mai kifejezésünk szerint: menni (Mózeshez). A személyragos infinitivus e használatmódjáról vö. fönt 106. l.

8. *honnem*, am. hogynem. A *gyn*: *nn* hasonulás szintén újabb fokú fejlődés (vö. *vóna*, *herre*, l. a bevez.). A *hogynem mint* kötőszóról l. fönt 106. l.

9. *hagyá megkiáltani*, am. kikiáltatta. A Vulgata szószerinti fordítása. A *kiált* szintén már továbbfejlődött alak a mai irodalmi *kiált*-tal szemben.

10. *éppületire*. Az eredetiben *epületye*; az *r* tollhibából kinaradt.

11. *miérthogy*, am. minthogy. Általános régi kötőszó. Mai maradványa a népies *merthogy*, pl. Petőfiné a *Nézek, nézek kifele* cz. költeményben: «Sétifkáltam így én is valaha, *Merthogy* voltam, voltam én is katona». (Vö. SIMONYI: *Magy. köztárszók* III. 239.)

12. *kovácsmü*. Az eredetinek *myé* alakja az itt álló két kifejezésben bizonyára *mü*-nek olvasandó s nem *miv*-nek, mert a *u* betűn kettős ékezet látható. A *kovácsmü*, *takácsmü* szókban a *mü* nem mai jelenésével áll, hanem mesterséget jelent (vö. *Nyelvtört. Szót.*); tehát *kovácsmü szörént* am. kovácsmesterség szerint.

13. *mígnem mindent tékélletés készületre hoznának*, am. mígnem mindent tökéletes elkészüléshez juttattak, mígnem mindent teljesen elkészítettek.

14. *valakik*, am. a mik csak.

15. *ottan*, am. legott, mindjárt. Régi nyelvünkben általános a szónak e használata (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ésmég*. Az *ismét* szónak általános régi eredetibb alakja.

17. *hónapba*. Az eredetiben kiejtés szerinti írásmóddal *honapba*.

18. *helyhessed*, am. helyezzed. A régen közönséges *helyhét* igének fölszólító alakja. Képzésére nézve ugyanolyan mint a szintén elavult *sebhét* 'sebez'.

19. *vélom*, a latin *velum* magyarosodott alakja; itt am. kárpit.

20. 21. *oda szörérvén, szörézd réá*. A *szerez* ige mindkét kifejezésben azt teszi: állít, helyez, tesz. A Vulgátában a megfelelő hely (Exod. XL. 4) így hangzik: «Et illata mensa, *pones* super eam, quæ rite præcepta sunt». A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri igénknak ily használatát.

22. *gyertyatartót*. A codexben a szó végén az ismeretes másolói hibával *k* áll *t* helyett. A codex másolója ugyanis az eredetijében levő szövégi *t-t* *c*-nek nézte s mint ilyent a betű latinós jelentéséhez képest *k*-val helyettesítette.

23. *szövétnel*, am. szövétnekeivel, azaz gyertyáival, fáklyáival. A régi nyelvben közönséges szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma jóformán csak képes kifejezésekben használjuk: az ész világító szövétneke stb.

24. *gyéjts'*, e h. *gyéjtsd*, azaz *gyűjtsd*. Az *é* és *ü* viszonyáról l. fönt 17. l. A fölszólító mód *d* ragjának hiányáról vö. 166. l.

25. *ajtának*, e h. *ajta-á-nak*, ma: *ajtájának*. A régi nyelvben nem ritka az előbbi (*j* nélküli) alaknak ilyen összevonása, különösen az *ajtó* szóban. (L. SZINNYEI: *A bírtokos személyragozásról. Magyar Nyelvőr* XVII. 151.)

26. *ötöztesd*, am. öltöztetd, olyan újszerű hangkopással, mint *vóna* e h. *volna* (vö. bevez.).

27. *az ü pipi kenetésök*, am. az ő papi fölkenetésük, fölkenésük. Érdekes a *kenetés* főnév, a mennyiben az *-ás* és *-és* képzőnek a szenvedő tőalakhoz való függesztését újabban többször hibáztatták, *fogadás*-t ajánlva pl. *fogadtatás* helyett, stb.

28. *használatos*, am. hasznos. Régen ez volt a *használatos* szó értelme, valamint a *használat* szó is hasznót jelentett. (Vö. fönt 159. l.)

29. *mégszöréztettének*. Itt nem a mai 'megszerez, beszerez' értelemmel áll, hanem azt teszi: elvégeztettek. A Vulgátában (Exod. LX. 31): *postquam omnia perfecta sunt*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

30. *rënd szörént*, itt am. sorra, sorban, egymásután.

31. *bébámlá*, am. beföle, opernit. A *bá-mol* kihalt ige, mely a régi nyelvben sem szerfölött gyakori s csupán *be-* és *el-* ige-kötőkkel fordul elő.

32. *jélségés vóta*, am. felséges volta. (Vö. föntebb *vóna volna*, *ötöztet* öltöztet.)

33. *ha kedég míglen*, am. a míg pedig. A *ha míglen* a mai *a míg*-nek felel meg, mint pl. a *haki*, *hami* a mai *a ki*, *a mi*-nek. Föltűnő a *pelig* kötőszó szórendje.

34. *azon helyén*. Ugyanazt jelenti mint az előbbi kifejezés (*ugyanottan*), v. i. ugyanazon helyen. Az *azon* névmásnak tudvalevőleg 'ugyanaz, ugyanazon' volt a szokot-

tabb jelentése régi nyelvünkben. E használat maradványa: *azon módon*, tulajdonképp *am. ugyanazon módon*.

35. *Izraél fiai népének látásokra*. Ertelemszerinti szerkesztés *népének látására* helyett.

36. *itt*, *am. itt*. E nyiltabb magánhangzós alak gyakori a codexek korában (l. *Nyelvtört. Szót.*) s pontosabban felel meg a mélyhangú *ott*-nak mint a mai *itt* ejtés.

37. *Exodosnak*, *am. Exodusnak*. Olyan magyaros változat, mint pl. *plébános* a latin *plebanus* helyett.

38. *kapitulom*, *am. capitulum*. (Vö. *templom* a latin *templum*-ból.) Ugyanc latin szónak más fejlődésű alakja a *káptalan* szó, melynek nyilván a *-talan* végű melléknevek hatása alatt lett ilyen ejtése.

39. *hostya*, *am. a latin hostia*. Itt, valaminth a régi nyelvben általában, nemcsak alakilag, hanem jelentése szerint is meg-
egyezik latin másával, a mennyiben áldo-

zatot jelent. Később az *ostya* alak fejlődött ki és csak a kovásztalan vékony lepénykét (német *oblát*) értjük rajta.

40. *fölvésznek az áldozatnak vérében*, *am. fölvésznek az áldozatnak vérből*. A *-ben* rag itt a határozatlan tárgynak kifejezésére szolgál, vagyis partitívusi jelentése van, a mi a régi nyelvben általános volt (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.).

41. *szenet*, *am. tüzet*. A régi nyelvben a *szén* szónak 'tűz' az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

42. A régi nyelvben előfordul olykor, hogy a *-én* *-én* igenév határozott igének van tekintve s hozzá a tulajdonképeni állítmány és kötőszóval kapcsolódik. Félművelt emberek beszédjében, kik a már elavult *-vén* *-vén* alaknak jelentésével nincsenek tisztában, ma is sokszor hallunk ilyen kifejezés-módot.

Kiadás. A Jordánszky-Codexet a Jankovich- és Csemez-Töredékekkel együtt, részletes bevezetéssel s egy lap hasonmásával VOLF GYÖRGY tette közzé a *Régi Magy. Nyelvtanulmányok* V. kötetében, melynek főrészét tulajdonképp még TOLDY FERENCZ nyomatta ki (l. fönt 43—44. l.). — Mutatványokat mai helyesírással és néhány nyelvi magyarázattal TOLDY FERENCZ adott belőle. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 137—145. — Hasonmást látni még belőle HORVÁT ISTVÁN idézendő ismertetése mellett és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet*ében, I. köt.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Ó és Új Testamentumi Bibliái Töredékek 1516—1519-dikből. Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. III. 113—117. — TOLDY FERENCZ fönt id. munk. II. 87. és 101—106. — VOLF GYÖRGY: *Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása.* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből VII. k. X. sz.) — CSONTOSI JÁNOS: *A Jordánszky-codex győri töredéke* [Csemez-Töredék], *Magy. Könyvszemle* 1880. évf. 136—156. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Mus. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 28. l. A Jordánszky-Codex s a Jankovich-Töredék rövid ismertetése. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky- és Erdy-codex*, *Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

[illegible]

HUSZADIK FEJEZET.

A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi-Codex.

Egy becses költői maradványunkat, a *Mátyás király halálára való emlékdalt* — mely minden valószínűség szerint közvetlenül a nagy király halála után 1490-ben, vagy nem sokkal későbbben keletkezhetett — a XVI. század első negyedéből való Gyöngyösi Codex tartotta fenn.

Ez egy kis negyedréti alakú papiros-codex. Magyar része négy ismeretlen kez munkája. Kora pontosan nem tudható, Volf György szerint azonban a XVI. század első negyedéből származik. Tartalma imádságok, melyeket egy Szent Lászlóról való ének s a Mátyás király halálára szerzett s alább bemutatott emlékdal előz meg, s egy Szent Lélekről szóló ének zár be. Előbb a *gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé volt — innen neve — s először Horvát István ismertette 1836-ban a *Tudományos Gyűjtemény* IX. kötetében (107—110. l.). Jelenleg az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 8-r. 3. sz. alatt*).

Orthographiájának említésre méltó sajátága, hogy minden mellékjegyzet alkalmazása nélkül kizárólag a latin abécze betűit használja.

A *Mátyás király halálára való emlékdal*, melyet e codexből (4. l.) mutatványul és hasonmásban is adunk, egyike amaz alkalmi verseknek, melyek Mátyás korában úgy látszik divatban voltak,¹ azonban jelen alakjában néhány évtizeddel későbbi följegyzésű.

A Mátyás király halálára való emlékdal.

(Gyöngyösi-Codex 4. l.)

*A dal betűszerinti szövege.*²

1, Ne hay walo yo mathyas kyal
sok orzagokath the byral
Nagy dieherethe Akoron walaly
ellensagednek ellenne allal

A dal eredeti kiejtése.

1. Néhai való jó Mátyás király!
Sok országokat tő bírál,
Nagy díesérettel akkoron valál,
Ellenségédnek ellenne állál.

¹ Ilyen pl. a *Mátyást mostan választotta* kezdetű utcai ének is, melynek szövegét SZÉKELY ISTVÁN XVI. századi krónikáiról őrizte meg számunkra. (L. *Régi Magyar Költők Tára* I. 23.)

* Az eredetiben, mint a hasonmásban látható, a vers nincs sorokra törve, a versszakok azonban mindig új sorral kezdődnek. Átirásunkban a szögletes rekesz olvasható törlést jelent.

- 2] hatalmassagodath yelenthed
 beclinek hog warosath the meg
 vened
 ekes sereged oth felethed
 kyraly zeked benne helheztheted
- 3] Nemeth orzagoth mykorth kewa-
 nyad
 zenth koronához walazthad
 ees nagh sok rezre hassogatađ
 magyary wraknak tyztwl mynd el
 osztad
- 4] Akoron the lel oly igen draga
 theged kewanya che praga
 meg herwadoz oth zep zeld aga
 nem kelemethes neky wiraga
- 5] Terekechtwl nerel ayandokokath
 ne puztythanad orzáğokath
 ne kerengethned bassayokath
 ne fenegedned w chazarokath
- 6] Igekezel wala sok orzáğokra,
 ees nag hathalmas warosogra
 az vizen alo welencere
 ees benne walo [bwll] beleh ola-
 sokra
- 7] Magyar orzagnak fenes thykere
 laga *
 ees rethenetes baynaka
 numuroltaknak kies haylaka
 nagh ekessegnek ees the walal oka
- 8] Nagh ekessege thyztessegennek
 nagh batorsaga felelmeknek
 otalmazoya magar nepeknek
 rettenethes lel az lengeleghnek
- 9] Kyralok kezeth lel the hatalmas
 ees nagh igeknek dyadalmas
 neped kezeth nagh byzodalmas
 legh wristennel Imar nugodalmas

2. Hatalmasságotat jelentéd,
 Bécsnek hogy városát tē megvén-
 néd,
 Ékēs seregēđ ott feletéd,
 Királyi székēđ benne helyhēztetéd.
3. Némētországot mikort kívánád,
 Szent koronához választád,
 És nagy sok részre hassogatađ,
 Magyarī uraknak tisztul mind el-
 osztád.
4. Akkoron tē lel oly igēđ drága,
 Tēgēđ kívána cse Prága.
 Mēghērvadozott szép zēđ ága,
 Nēm küllemetēs néki virága.
5. Tērēkēktul nyerēđ ajándokokat,
 Nē pusztítanád orszáğokat,
 Nē kerēngethnēđ bassájokat,
 Nē fenýēgetnēđ ű esászárokat.
6. Igyekēzēđ wala sok orszáğokra,
 És nagy hatalmas városokra,
 Az vizēđ álló Velēnezére
 És benne való bēles olaszokra.
7. Magyarországnak fenyēs tikere,
 világa
 És rēttenetēs bajnaka,
 Nyumurołtaknak kies hajlaka,
 Nagy ékēssegnek ēs tē walal oka.
8. Nagy ékēssege tisztēssegēnknek,
 Nagy bátorsága felelmēnknek,
 Otalmazója magyar népēknek,
 Rēttenetēs lel az lengyelēknek.
9. Királyok kēzēđ lel tē hatalmas
 És nagy igyeknek diadalmas,
 Nēped kēzēđ nagy bizodalmas.
 Légy űr Istennēđ immár nyúgodal-
 mas.

Jegyzetek.

(1. vsz.) *nēhai való*. Minthogy a *walo* szó utólag van beszúrva, a szokatlan ki-fejezést úgy magyarázhatjuk, hogy az ere-deti *nēhai jó Mátyás király* kifejezést *nēha raló jó Mátyás király*-ra akarta az író vál-

toztatni, a már leírt *nēhai (ne hay)* szóból azonban elfeledte az utolsó betűt kitörölni. A *raló* szónak ugyanis csak határozószó mellett volna helye.

«*dlicherethte*». A szó vége már el-

² E négy betű az eredetiben a *thykere* szó fölé van írva s valószínűleg *vilaga* azaz 'világa' helyett áll, a mi ki is adná a következő sorokkal a hiányzó rímet.

fakúlt; az utolsó *e* után még bizonyosan egy *l* betű állott, tehát am. dicsérettel.

«*valaly*», am. valál. Az *y* fölösleg, a mi nem ritka a régiek írásában.

«*ellenne állál*», am. ellenállál. A birtokosragnak kitétele az *ellen* szón e kifejezésben szokásos volt a régieknél (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 304).

(2. vsz.) *Bécsnek hogy városát tē megvőnnéd*, am. hogy Bécsnek városát megvetted. Érdekes a *hogy* kötőszónak inverziója, a mi igazolja újabb költőinknek ebbeli szabadságát.

«*felethed*». E helyet TOLDY *feleléd*-nek olvassa (*A magy. nemz. irod. története* 3. kiad. I. 202). SZILÁDY ellenben *feletéd*-nek, a mi azt teszi: félelmet okoztál neki. Mi ez utóbbi olvasást tartottuk valószínűbbnek.

helyhēztetéd, am. helyezéd. A *helyhēztet* ige tehát itt voltaképen ugyanazt teszi mint az egyszerű *helyhēz*. A két azonos jelentésű alaknak teljes analogiája a mai *kettőz* és *kettőztet*.

(3. vsz.) «*kewanyad*», am. kívánád. A következő versszakban is *kewany* am. kívána. Mindkét helyen valószínűleg egyszerű *n*-et kell olvasnunk (vö. fönt *valaly* am. valál), mert különben nem fordul elő ez ige *ny*-es alakkal.

szent koronához választád, am. a szent koronához csatolád. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 305.)

hasogatád, am. hasogatád. A *hasad* ige és származékai a régi nyelvben nagyon gyakran kettős *ss*-sel fordulnak elő (l. *Nyelvtört. Szót.*).

tisztül mind elosztád. A régi nyelvben közönséges szólás: *tisztül adni* vkinek vmely várost vagy országot. Pl. az Érdy-Codexből való szemelvényünkben (l. XXV.

fej.) olvashatjuk: «Az országot *adá tisztül* égy régi ősinek» (a codex 496. lapján). «Királné asszon Warkoch Tamásnak *adá l'áradot tisztól*» (l. *Nyelvtört. Szót.*). A kifejezés értelme: rábízta az illető város vagy ország kormányzását. Az énekünkben előforduló *tisztül elosztani* ezen a szóláson alapszik s azt teszi, hogy a széthasogatott Német-országot egyes magyar urak mint kormányzók közt szétoztotta.

(4. vsz.) *lél*, am. levél, lettél. Párja a ma is használt *lön* régi *lén* alakjának. (Vö. fönt 11. l.)

cse. Így írtuk át annak jelöl, hogy a szó csak e két hangból állt, a mint egyéb-iránt ma is csak írásban van meg a *h* a ragtalan *cseh* alakban.

(5. vsz.) *ne pusztítanád*, am. hogy ne pusztítanád. (Vö. *kérlek, ne beszélj* e h. *kérlek, hogy ne beszélj*.)

kerēngetnéd, am. üldöznéd. Közönséges régi ige. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

(6. vsz.) *igyekēzél vala sok orszá-gokra*, am. törekszel vala sok ország után. A régi nyelvben igen szokásos kifejezésmód igéinknek *e-ra* ragos vonzata. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

(7. vsz.) *nyumuróltaknak*, am. nyomorultaknak. E zártabb ejtése más emlékekben ismeretlen.

hajlaka, am. hajl'ka. A *hajloka* alaknak változata (vö. *ajándék: ajándok* stb.), második szótagjában nyitabb hanggal.

(8. vsz.) *tisztēsségēnknek*, am. tisztességünknek. (Az *ē—ü* viszonyáról l. fönt 17. 18. l.) Az eredetiben a birtokosragnak *k*-ja tollhibából kimaradt.

(9. vsz.) *nagy igyeknek diadalmas*, t. i. levél. A *-nek* rag használata itt szokatlan. Am. nagy ügyekben diadalmas.

Kiadások. A Gyöngyösi Codexet teljesen VOLF GYÖRGY adta ki, rövid bevezetéssel, *Nyelvemléktár* II. k. — A Szt. Lászlóról és Mátyásról szóló énekeket kiadta DÖBRENTAI GÁBOR, *Régi Magy. Nyelvmélekek* IIb. köt. 6. és 5. l. (az előbbi Döbrentei Mária-éneknek tartotta), és SZILÁDY ÁRON, egy harmadik verses darabbal együtt, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. 22. és 29. l.; a Mátyásról szóló éneket közli TOLDY FERENCZ is, alábbi munk. II. k. 202. l. — Az első lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, a Mátyásról szóló emlékdalé pedig a *Régi Magy. Nyelvmélekek* II. kötetében.

Reperitorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Brigida Imádságai Gyöngyösön* stb., Tudom. Gyűjtem. 1836. évf. IX. 107—110. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 31. l.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból.

Egy érdekes békelevelet mutatunk be e fejezetben, melyben KESSERŐ MIHÁLY boszniai püspök és huga KRISZTINA egy pörük után, Verbőczy István helytartó s több főúr és nemes jelenletében, kibékülésüket fejezik ki. A békelevelet 1824-ben Paulányi József, udvari kancelláriai fogalmazó, fedezte föl s jelenleg — mint a hasonmásan látható lebélyegzések is mutatják — a *Nemzeti Múzeum* tulajdona.

A nyelvemlék tulajdonkép három részből áll: a latin bevezetusből s a két megbékélő testvér magyar békenyilatkozatából, melyeket Verbőczy helytartó sajátkezű írásával láttamoz és megerősít.

Íme a nyelvileg is becses emlék betűszerinti szövege és olvasása.

A bekelevél betűszerinti szövege.

Forma verborum Reconciliacionis
Reuerendi domini Michaelis Kesserew
Episcopi Boznensis ac Generose domine
Cristine Sororis sue carnalis. In Nyá-
rasapath coram Egregijs Stephano
de Werbewez locumtenente ac Magistro
Nicolao de mylethynecz prothonotario
personalis presencie Regie Maiestatis,
necnon Michaelis Kenderesy de Gyal
Gregorio pesthyeny de marthonos
regio consiliario Ladislao was de
Gyalw comite comitatus Zolnokexte-
rioris, Johanne doczy de Zeg. Gre-
gorio de mykola. petro de Ibran,
Lazaro poka de Isthwanhaza Jowa-
chyn de Zenthlewrynez ac multis alijs
Nobilibus Secundo die festi Beati
martini Episcopi et confessoris Anno
1. 5. 2. 3. facte, et primo forma ver-
borum domine Cristine.

Forma Verborum domine Cristine

A latin bevezető rész mai ortho- graphiával.

Forma verborum reconciliacionis reve-
rendi domini Michaelis Kesserő episcopi
Bosnensis¹ ac generosæ dominæ Christinae
sororis suæ carnalis, in Nyáras-Apát,² co-
ram egregiis Stephano de Verbőcz locum-
tenente ac magistro Nicolao de Miletinecz
protonotario personalis præsentie regiæ
maiestatis, necnon Michaelis Kendéřesy
de Gyál,³ Gregorio Pěstyěni de Martonos
regio consiliario, Ladislao Vas de Gyalu
comite comitatus Szolnok exterioris,⁴ Jo-
hanne Dóczy de Szég, Gregorio de Mikola,
Petro de Ibrány, Lazaro Póka de István-
háza, Joachim de Szentlőrincz, ac multis
alijs nobilibus, secundo die festi beati Mar-
tini episcopi et confessoris, anno 1523. factæ.
Et primo forma verborum dominæ Chris-
tinæ.

Forma verborum dominæ Christinae.

Forja beedern doms kyskopi

hrygem Bysonyaba. nem thursom ofty. Myerly en the netes wylt
fogadum woold. a3 mynly the elwode a3pof woold. Myerly emmy
a3 hrygem rea nem woold. hyst en the netes by lyeure fogadum
woold. Agyet en ees feike hyst sel mynly yo a3sonyomly ees yo
hrygem hyst ba my frowd agod ees feike agod a3 dokig mynly
woold. Ien ream eesyle ne neke. Ie. meyl a3 mynly en mynly hrygem a3
en a3 hrygem e3hrygem mynly hrygem fimen thysa ewerlyne
luyt mynly fex lant a3 hrygem ees hrygemly,

al hrygemly. Ien hrygem. Ien a3 hrygemly. Ien hrygemly.

Jo wram Ees io Bathyam, az My nemew per, ees Indolath awagh zook My kewzewttewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak, azokerth erthem hogh The kegelmednek en ream nehezsege wagyon, Een az nykeppen Egyebekthwl erthethem wala, az keppen kenyergewthem wala wronknak ew felsegenek, hogh the kegyelmed felewl Een nekem therwenth thethethne, de mosthan Eerthem, hogh the kegyelmed en nekem kewtheles nem wolth, mynth en elewmbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth, mynth yo wramath, Ees io Bathyamath, hogh ennekem meg Bochassad az myth ebbewl en Ream nehezelthel, ees Laas engemeth Jo zerethethwel, Merth en mynden yomath The kegyelmedthewl warom mynth Jo wramthol ees yo Bathyamthol.

Lecta per Me Werbewezium Locumtenentem || Forma Verborum domini Episcopi

Jo hwgom Byzonyaba. nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh fogattam wolna, az mynth the elewdbe atthak wolth, Merth semmy zyksegem rea nem wolth, hogh en the leked hythemre fogattam wolna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo azzonyomoth ees yo hwgomoth, hogh ha my faradsagod ees kewlseged ez dolog myath wolth, en ream erethe ne nehezel'. merth az myth en mywelthem az en Thyztessegem olthalmaban mywelthem, Innen thowa Ewremesth Lathlak mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Idem Werbewczy qui suppra. In Testimonium promissorum. m. p.

A magyar rész eredeti kiejtése.

Jó uram és jó bátyám! Az minémő pőr és indólat⁵ avagy szók mi közöttünk uronk ő fölsége előtt voltak, azokért értém, hogy tő kegyelmednek⁶ én réám nehézsége⁷ vagyon. Én, az miképpen ügyebektől⁸ értettem vala, azképpen kenyérgöttem⁹ vala uronknak ő fölségének,¹⁰ hogy tő kegyelmed felől én nekém térvént tetetne¹¹; de mostan értém, hogy tő kegyelmed én nekém köteles¹² nem volt, mint en előmbé adták vala. Azért kérem kegyelmedet mint jó uramat és jó bátyámat, hogy én nekém megbocsássad,¹³ az mit ebből én réám nehezeltél,¹⁴ és láss engemet jó szeretetvel. mert én minden jómat tő kegyelmedtől várom mint jó uramtól és jó bátyámtól.

Lecta per me Verbőczyum locumtenentem. Forma verborum domini episcopi

Jó hugom! Bizonyába¹⁵ nem tudom okát, miért én tő nekéd úgy fogadtam volna,¹⁶ az mint tő elődbe adták volt. Mert sémmi szikségem réa nem volt, hogy én tő nekéd hitémre fogadtam volna. Azért én és kérlek tégedet mint jó asszonyomot és jó húgomot, hogy hami fáradságod és költségöd ez dolog miatt volt, én réám érte ne nehezélj. Mert az mit én míveltem, az én tisztességem oltalmában míveltem. Innen tova¹⁷ örömet látlok mint szerelmes atyámfiát és húgomat.

Idem Verbőczy, qui supra, in testimonium promissorum, manu propria.

Jegyzetek.

1. *episcopi Bosnensis*. A XIII. században alapított *boszniai püspökség* a régebbi eredetű *szerémi püspökséggel* 1773 óta a *diakorári* (szerém-boszniai) püspökségben van egyesítve.

2. *Nyáras-Apát*. Régen helység volt Pest megyében. Előfordul *Nyarasapathy*-nak írva is. Ma puszta, Czegléd mellett, s neve *Nyársapát*. (L. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I. 32.)

3. *Gyál*. A Hunyadiak korában még szintén helység; ma puszta, Soroksár mellett. (L. ugyanott 28. l.)

4. *Szolnok exterior*, am. Külső-Szolnok megye.

5. *indólat*, am. harag, fölindulás. A szónak e jelentését örzi ma is az *indulatos* melléknév.

6. *tē kęgyelmednek*. A régi nyelvben a *kęgyelmed* czímezést mindig a névmással (*te*) kapcsolva használták, a mint harmadik személyről ma is csak így mondjuk *ő kęgyelme*, *ő kolme* stb.

7. *nehézség*, am. neheztelés, harag. A régi nyelvben szokásos ilyen jelentéssel (1. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *ęgyebektől*, am. másoktól.

9. *kęnyęrgőttem*, am. könyörögtem. Hasonló tövű igéknél ma a múlt alakokat a segédhangzóval bővült *könyörög*-tőalakból képezzük. Némely vidéken a régies ejtés ma is divatozik, pl. Egerben: *csarurgottak* esarogtak, *vásárlottam* vásároltam stb. (1. *Magy. Nyelvrőr* XVIII. 23.)

10. *uronknak ő felségének*. Ma *urunk* ő *felségének*. A mai nyelv szokás ugyanis az egész kifejezést mintegy önálló szót ragozza. (Vö. *Mondattani bírálatok* 19, 20. l.)

11. *tęrvęnt tętetne*, am. ítéletet mondana, igazságot szolgáltatna. A régi nyelv-

ben szokásos szólásmód, épúgy mint a belőle származó összetett főnév is: *tőrvęnytétel* am. ítélet. (1. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *kőteles*, am. lekőtelezett, adós, tartozó. A szót ma is hasonló értelemben használjuk; a különbség jóformán csak annyi, hogy személyre vonatkoztatva (kőteles vki iránt) ma már nem alkalmazzuk, míg a régieknél közönséges volt az ilyen kifejezőmód, mint pl. *szüleinkhez kőtelesek vagyunk* stb. (1. *Nyelvtört. Szót.*).

13. *męgbocsássad*. Érdekes a *te kęgyelmed* czímezés után a második személyű igealak használata, a mi a régi nyelvnek általános eredeti sajátága. Kezdetben ugyanis magasabb személyekkel szemben is a 2. személyű alakokat, a tegezést szokták volt alkalmazni. Ennek maradványa, hogy a *felsęged*, *męltósągod*, *naęysągod* stb. megszólításokon mind a 2. szem. birtokosrag van alkalmazva. A régiek azonban e megszólító kifejezések mellett az ígét is megtartották 2. szem. alakban, holott ma a nyelvtani egyeztetés győzött s e szók mellé minthogy grammatikailag tulajdonkép harmadik személyű elvont fogalmak, az ígét is harmadik személyű alakkal alkalmazzuk: *ęgedje mę męltósągod* stb.

14. *nehęzęltél*, am. a mit rossz néven vettél, a miért nehezteltél. (Vö. fönt 180. l.)

15. *bizonyąba*, am. bizonyosan. Általános régi alak (1. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ųgy fogadtam volna*, am. olyan fogadást tettem volna, olyan kőtelezettsęget vállaltam volna. Hogy a dolog tulajdonképen miben állt, a békelevélből nem lehet megtudni.

17. *innen tova*, am. innentől, ettől fogva, ezentúl. Általános régi kifejezés (1. *Nyelvtört. Szót.*).

Kiadások. E békelevél már három ízben is közölve volt. Először a fölfedező, PAULÁNYI JÓZSEF tette közzé 1824-ben a *Magyar Kurír* melléklapjának, a *Kedveskedő*-nek 18. számában. Másodszor HORVÁT ISTVÁN közölte és ismertette, hasonlóan, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. X. k. 106—108. l. Harmadszor DÖBRENTAI GÁBOR adta ki rövid ismeretetéssel, *Régi Magy. Nyelvmélték* IIb. 17—19. l.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A Weszprémi-Codex.

Kis nyolczadrét alakú, végén csónka papiros-codex. Két kéz írása, leírói azonban ismeretlenek. Kora is csak általánosságban határozható meg, a mennyiben a XVI. század első negyedéből származhatik. Klarissza-apácák számára készült s tartalma: Krisztus kínszenvedéséről való prédikáció és Szent Bonaventura könyve az élet tökéletességéről. Ez utóbbi rész azonban csónkán maradt. Első ismertetője, Horvát István irodalmi régiségeink szorgalmas búvárának, *Weszprémi István* egykori debreczeni orvosnak emlékezetére szentelte s innen viseli nevét. Jelenleg Winkler Mihály, néhai pécsi kanonok,¹ ajándékából az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 8.* jelzet alatt).

Megemlítjük, hogy 115. lapján egykori birtokosának neve is föl van jegyezve, ekképen: *Az Somodi nemem konue ez.* A 108. és 109. lapok között pedig egy hosszában összehajtott csik papiros áll bevarrva, a melynek egyik belső oldalán újabb írással s egymás alá helyezett betűkkel a következő szavak olvashatók: *siuem lolköm Viragom czinigem*, azaz: szivem, lelkem, virágom, czinegém; a másikon pedig: *araniom gombom agom leuelem*, azaz: aranyom, gombom, ágom, levelem.

Horvát István a codex második részének, Szent Bonaventura értekezésének latin eredetijére is rámutatott,² s minthogy erről a *Nyelvemléktár* kiadásában nincs említés, jónak láttuk rövid szemelvényünket épen e részből venni, hogy a szöveget eredetijével is szembeállithassuk s hogy a fordítás iránt a figyelmet fölkeltsük.

E szemelvény a codex 117—119. lapjairól való.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Az eredeti kiejtés.

Bodog kyth the, taneytaz, vram es	Bódog, kit tē tanējtasz, Uram, és
az the, tervenyedrel meg taneytandod	az tē tērvényēdrēl mēgtanējtandod
ewteth Senkyth bewchnek nem ytelek	ötet. Sēnkit bōcsnek nēm itélēk

---

A latin eredeti.

Beatus homo quem tu erudieris Domine et de lege tua docueris eum:
Neminem censerī sapientem fateor, nisi eum solum, quem Spiritus sancti

¹ Kiről a Winkler-Codex kapta nevét (l. fönt 29. l.).

² S. BONAVENTURAE Opera. (Lugduni, 1668.) VII. k. 631—639. l. Az értekezés czíme: S. Bonaventurae Eximii Ecclesiae Doctoris Opusculum de perfectione vitae ad sorores.

lenny hanem csak azth akyth zenth, leleknek, malaztya meg taneytand: Mert dauid profeta byzonsagh tewen: csak az byzony bodog csak az, byzonsaggal, bwleh kynek elmeyet lel-keth vr isten meg taneytya: Mert csak vrnak teruenye vagy on zeplew, nekwl, csak az meg enzhetetlen: csak az thereytwen lelkeketh ydwessegre Ez ternennek ew tanusaga awagy tha-neytasa nem csak kywel, bethvben, ||¹¹⁸ keresendew de Inkab aheytatos, elmenek, kyansaganak myatta: kyuanando, kedyg lelekben es yozagban, tudnya, illik hogy az belél taneychon ky csak ew maga tuggy kyuel az theruennnek kemensegeth belsew edessegre változtatny: Meg taneyth kedyg vr istennek teruenye: myth kellyen tenny: myth kelyen el, tauoztatny, myt hynny: myt ymadny myt kyuanny: myt feelny: Taneyth Zeplew-telennek es megh, enzbetethlennenk, lenny: taneyt fogadasokat meg tartani: thet byneket meg syratlly: taneyt ez vylagiakat es testieketh meg vtalni Taneytya mynd az, telyes, zyuet: telyes lelket: telyes, elmet, csak Iesus cristusban, thereyteni, Ez tanusagnak hasonlasara ||¹¹⁹ Mynden ez vylagi bewlchesseg, kabasag, es balgatagsag:

lenni, hanem csak azt, a kit Szent-leleknek malasztja megtanéjtand. Mert Dávid prófeta bizonság tévén,¹ csak az bizony² bódog, csak az bizonsaggal³ böles, kinek elméjét, lélkét úr Isten megtanéjtja. Mert csak Úrnak térvénye vagy on szeplő nélkül, csak az megérizhetetlen,⁴ csak az téréjtvén⁵ lélkéket idvésségre. Ez térvénnek ő tanúsága⁶ avagy tanéjtása nemcsak kívül, bétűben keresendő, de inkább áhéjtatos elmének kívánságának miatta. Kívánandó kedig lélekben és jószágban,⁷ tudnia illik hogy az belél tanéjtson, ki csak ő maga tudja kívül az térvénnek keménségét belső edésségre változtatni. Mégtanéjt kedég úr Istennek térvénye, mit kelljén tenni, mit kelljén eltávoztatni, mit hinni, mit imádni, mit kívánni, mit félni. Tanéjt szeplőtelennek és megérizhetetlennek lenni. Tanéjt fogadásokat mégtartani, tett bínéket mégsíratni. Tanéjt ez világiakat és testieket mégutálni. Tanéjtja mind az teljes szívet, teljes lélkét, teljes elmét csak Jezus Krisztusban téréjteni. Ez tanúságnak hasonlítására⁸ minden ez világi bölesesség kábaság és balgatagság.

---

docuerit vnctio. Ille enim, teste Dauid Propheta, solus vere beatus est, solus vere sapiens, cuius mentem Dominus erudierit. Lex enim Domini sola est immaculata, sola irreprehensibilis, sola conuertens animas ad salutem. Huius autem legis doctrina sive eruditio, non foris tantum querenda est in litera: sed potius deuotæ mentis affectum. Est autem desideranda in spiritu, et virtute, vt ille videlicet intus doceat, qui solus novit exteriorē legis asperitatem in interiorem dulcedinem commutare. Docet autem lex Domini quid agendum, quid fugiendum, quid credendum, quid orandum, quid desiderandum, quid timendum. Docet immaculatum esse et irreprehensibilem. Docet sernare promissa, deflere commissa. Docet mundana contemnere, carnalia respuere. Docet enim cor totum animam totam, mentem totam in solum conuertere Iesum Christum. Ad huius doctrinæ comparationem, omnis mundana sapientia est

Mondya zenth bernard: Mondya valaky, akarya, en nem mondom lewlch-nekh: mykoron nem feeli istent sem, zerethy.

Mondja Szent Bérnárd: Mondja, valaki akarja, én nem mondom bölcse-nek, mikoron nem féli Istent, sem szereti.

stulta et fatua. Bernardus: Dicat quicumque vult, ego non dicam sapientem, dum non timebit Deum, neque diligit.

Jegyzetek.

1. *Dávid próféta bizonság tévén.* am. Dávid próféta bizonsága szerint. A szerkezethez hasonló a ma is használatos *úgy szólván, négy nap múlva* (régén *múlván*) stb. kifejezések. A *-ván -vén*-nek tárgyrag nélküli névszóval való kapcsolatáról l. fönt 104. 106. l. (ez *mondván, szája felnyitván*).

2. *bizonyy*, am. valóban. A szónak ez eredeti jelentése a mai használatban legtöbbször alig érezhető.

3. *bizonysággal*, am. valósággal, valóban. A *bizony* szó iménti jelentésének származéka (vö. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak 'testimonium' jelentéssel használjuk.

4. *mégérizhetetlen*, am. megőrizhetetlen. Az eredetiben *meg enzhetlen*, illetőleg *megh enzhetetlen* áll, a mire VOLF GYÖRGY a figyelmet külön is fölhívja. HORVÁT ISTVÁN olvasása szerint *megezhethetlen*. Minthogy *enzhethetlen* szót sehol másutt nem találunk, a két alakot valóban alig tarthatjuk egyének mint az *erizhetetlen* másolói elferdíté-

sének. A latinban ugyanis *irreprehensibilis* áll, a mi feddhetetlent jelent: fordítónk azonban a *reprehendo* igének 'visszatart' (rossz útról) jelentését vévén alapúl, megőrizhetetlennek fordíthatta.

5. *téréjtvén*, am. térítvén. A latin *convertens* participiumnak hibás határozói alakul való fordítása.

6. *tanúság*. A latin *doctrina* szó van vele fordítva s a régieknél a *tanuság* szónak e jelentése általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*), holott ma ily értelemmel *tanulság*-ot, *tudomány*-t vagy *tanulmány*-t mondunk, míg a *tanuság* csak 'testimonium'-ot jelent.

7. *jóságban*, am. in virtute. A szó régén ilyen jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *hasonlúsára*, am. hasonlítására, összehasonlítására. Az egész kifejezés az eredetiből kivehetőleg azt teszi: ezen tanulmányhoz (tudományhoz) hasonlítva, ezen tudományhoz képest.

Kiadás. A Weszprémi-Codexet, rövid bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelv-emléktár* II. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle HORVÁT ISTVÁN, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. VIII. 21—25. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nyelv. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 97. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelv-emlék-tanulmányok. I. A Weszprémi codex hosszú mássalhangzóit, Magy. Nyelvőr* IX. 97. és a Simonyi-féle *Tanulmányok az Egyetemi Magy. Nyelvtani Társ. köréből* (Budapest, 1880.) 1—6. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvtárállításhoz* (Budapest, 1882.) 30. l.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A Vitkovics-Codex.

E nyelvi tekintetben igen becses és pontos orthographiájánál fogva is figyelemre méltó nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, belül hézagos és hátul csonka papiros-codex, mely elejétől végig egy kéztől származik. Ismeretlen írója valószínűleg klarissza apácza volt, a ki azonban íráshibáinak természetéből ítélve a codexnek egyszerűen csak másolója. Készülése éve 1525, mely a codex 103. lapján számokkal van följegyezve. Tartalma: új szerzetesek regulája és imádságok. Fölfedezte *Vitkovics Mihály* Egerben 1803-ban, s róla viseli nevét. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona, a hol «Sz. Bonaventura szerz. új regulája. 1525. Vitkovics» fölirattal, *Duod. Hung.* 8. jelzet alatt őrzik. Mostani kötött állapotában a codex eredeti levelei össze vannak zavarva.¹ Az eredeti sorrendet azon másolat alapján lehetett megállapítani, melyet róla Vitkovics még 1804-ben Révai Miklós számára készíttetett s mely ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őriztetik (Quart. Hung. 470. alatt).

A codex 72. és 73. lapja közötti hézagba az újabban fölfedezett, 12 lapnyi *Miskolczi Töredék* teljesen beleillik, a mely vele egy kéz írása is lévén, nem lehet egyéb mint a codexünknek egy különvált töredéke.²

Orthographiájának nevezetesebb sajátosságai, hogy a *cs* hangot, mint főntebb már több codexben találtuk, *L* alakú betűvel, az *ö*-t alul vonásos *o*-val, a *jés* hangokat pedig a betűk fölé jobbra helyezett kihagyó jellel (*q*, *I*, *n*, *l*) jelöli. E jelet azonban, mely itt nyilván az *y*-t pótolja, egyéb betűk után is használja codexírónk a *j* hang pótlására, pl. *nap'a* napja, *pelda'a* példája stb. S ugyane jellel lülönbőzteti meg az *ü* hangot is az *u*-t jelentő *u*, *v*-től: *u*, *v*.³ Sajátsága még e codex orthographiájának, hogy a *j* hangot sokszor *yh* kapcsolattal fejezi ki, pl. *ryh* új (1. l.), *ayhtatossagra* ájtatosságra (4. l.), s hogy az *o* és *u*, *v* betűket (az *ö* és *ü* hangok jeleit) sokszor az egyszerű *o* és *u*, *v* helyett is használja, pl. *iöt* am. jót (3. l.), *tu'dn'a* tudnia v. tudnya (8. l.) stb.

¹ A hasonmásban bemutatott lap is például, mely a codexnek eredetileg s a Volf kiadásában is harmadik lapja, a mostani bekötés szerint a 12. oldalon található fel.

² Vö. fönt 35. l.

³ A *Nyelvemléktár*-ban e betűk egyöntetűség kedvéért az általános *ü*, *é* jegyekkel vannak átírva, épúgy mint az *o*-t is *ó* helyettesíti.

Nyelvének kiemelendő sajátása a több helyen mutakozó régieség;* ilyen régies ejtésű alakok pl. *mo* ma, *hot* hat (sex), *rok* vak stb. Megemlítjük az ilyen többes számú 3. személyű alakokat is, mint *allonac* állanak *haytonac* hajtanak, *kyaltonac* kiáltanak stb., továbbá a főnévi igenévnek palóczos jés ejtését, mint: *fog'atkozn'i*, *fogyatkozn'it* fogyatkozni, *imatkozn'i* imádkozni stb., s végül a Bécsi, Münchener és Apor-Codexből ismert ily fele formákat, mint *elotto*, *előttö'* előtte, *föloto*, *fölöttö'* fölötté stb. (Vö. fönt 112. l.)

Mutatványt a codex elején levő *Új szerzeteseknek regulája* című részből adunk az 1—6. lapokról, a 3. lap hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vr nac neube kezdetie vyh
zerzeteseknek Regulaia

Zent pal apastal a Romaiaknac írva
vala eg' kon'venec tizenketöd rezeben
az vyh zerzeteseknek monduan Epö-
letec meg, erzekensekteknek vyh vol-
taban, hog' meg bizonynythassatoc,
mu' legen istennec, io kellemetes es
tökellertes akaratta, hog' akyc e világ-
ban a bün'necc myatta valanac vndo-
koc es sötetesecc, mostan az zerzetben
helyheztetuen a végig valo penitencia-
nac myata meg vyh||² ihtassanac
hog' világosok leg'enec, hog' mondas-
sec oroloc, Nemikoron sötetec valatoc,
mostan keg'eg vrbán világosoc vattoc.
(azert)vg' iaryatoc ment világossagnac
fyai Azert akyc akarnac lelkekben es
elkölcsökben meg épiltetn'i ig'ekez'enec
ez alá valo irasokhoz eteket zobn'a
etc.

Az imalagról CI

Miert vronc iesus az zent ewange-
liomban azt mong'a, hog' zu'ksec men-
denkoron imatkozn'i es soha meg nem
fog'atkozn'i Annac okaert enlelkeg'el
v'dodet el költened auag' imalag||³ban,
auag' iras olvasasban, anag' io gondo-
latban, anag' zolgalatban, Mert az

A szöveg eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik új szerzetesék-
nek¹ regulája.

Szent Pál apastal a rómaiaknak írja
vala egy könyvének tizenkettöd részé-
ben az új szerzeteseknek, mondván:
Épöljetek meg² érzékenységtöknek új
voltában, hogy megbizonyíthassátok,³
mi⁴ légyen Istennek jó, kellemetes⁵ és
tökéletes⁶ akarattja, hogy a kik e világ-
ban a bűnnek miatta valának undo-
kok és sötétések,⁷ mostan az szerzetben
helyheztetvén, a végig való penitén-
ciának miatta megújíttassanak,
hogy világosok legyenek, hogy mondas-
sék ő rólok: Nemikoron⁸ sötéték valá-
tok, mostan kegyég⁹ Úrban világosok
vattok. Úgy járjatok, mént világosság-
nak fiai. Azért a kik akarnak lelkekben
és elkölcsökben¹⁰ megépíttetnyi,¹¹
igyekézjenek ez alá való¹² irasokhoz
életüket szobnia.¹³

Az imádságról. (Capitulum primum.)

Miért¹⁴ uronk Jézus az szent éván-
gyéliomban azt mondja, hogy szükség
mëndénkoron imádkozni és soha meg
nem fogyatkozni, annak okáért öncsel-
kédjél¹⁵ üdödöt elköltened avagy¹⁶
imádságban, avagy irás-olvasásban,
avagy jó gondolatban, avagy szolgalat-

* VOLF GYÖRGY megjegyzése szerint «nyelvére és orthopráphiájára nézve majd-
nem ép oly régi mint az 1466-ból való Münchener Codex» (l. *Nyelvemléktár* VIII. köt.
XXXV. l.)

meg nem zonic imatkozni, ki meg nem zonic iot lelekedni, Az imatsagban kegeg' g'akorlatoson es kesedelmesen meg marag', zu'uednee melseges aihlatossagaua, es alazatosagaua, Mert a maga meg alazonac imalaga, a bolnee mondasa zerent, az eget altal hatfa, Valamit kegeg' imatsagodban kerendez, meg n'eresnec bizodal-mával keryed, Mert vg' mond a meg lölhatatlan bizonsag, valamit imalag-tokban kerendetec, hig'etec ||⁴ mert vezitec es meg lezen tinektec A te imalagod leg'en, nag'sagos zeretetlen meg erosihtetet, Mert vg' mond zent gergel doctor, hog' az tökkeltes imalagnac haznalatfa, zeretetlenec magassa A te imalagod toaba leg'en, kesedelmes, zemermes, igaz, g'akorlatos, es siralmas, Es miert az imatsag semi nem eg'eb, hanem neminemö elmenec fel emelesenec istenhez ku'ldese, Annac okaert minec elöto imadkozn'i kezdez, zerez'ed temagadat, belölualo ayhtatossagra, ha akarz, in'tn'i az isteni kostonasra, auag' edessegre, Mert zent gergel tanö bizö ||⁵saga zerent, az imatsag az zu'uee nem az ayakake, Mert isten nem az kon'ogonec zauara ig'ekezie, de az imatkozona zu'uet nezi, Es azert mong'a vala az bol salomon, fiam az imatsagnac elöto, meg zerez'ed lelketec, es ne akar' olannac lenned, a mel embör istent keserti, Az imatkozö kegeg' akor mondatie istent keserten'i. mikoron zu'uenec seminemö zerzesenelku'l meg'en az zozerent valo imatsagra, es ottogel isteni edesseget ker, de lac alig auag' soha meg nem n'erheti, mert ez ifeten, nem mondatie ayhtatos imatkozona, de incab, ||⁶ ayhtatlannac, es igeknec vगतोयाना, Azert ha az imatsagban haznaln'i akarz, elözör zu'uedet, ayhtatossagra zerez'ed, Mert ez ilen zerzesrol mondatie, az

ban. Mert az meg nem szönik imadkozni, ki meg nem szönik jöteselekedni. Az imádságban kegyég gyakorlatoson¹⁷ és késedelmesen¹⁸ megmaradj szüvednek mélységös ájtatosságával és aláztatosságával, mert a maga-megalázónak imádsága, a bölesnek mondása szerént, az egetáltalhatja. Valamit kegyég imádságodban kérendesz, megnyerésnek bizodal-mával kérjed. Mert úgy mond a megesholhatatlan bizonság: Valamit imádságtokban kérendeték, higgyeték, mert vésziték¹⁹ és meglészén ti nékték. A te imádságod légyen nagyságös²⁰ szeretetben megerösijtetett. Mert úgy mond Szent Gergely doktor, hogy az tökélletes imádságnak használatja szeretetnek magassa. A te imádságod továbbá²¹ légyen késedelmes, szemermes, igaz, gyakorlatos²² és siralmas.²³ És miert az imádságsëmmi nem ëgyëb,²⁴ hanem neminemö²⁵ elmenek fëlemelésének Istenhez küldése, annak okáért minec elöto imadkozn'i kezdesz, szerëzjed te magadat belöl való ájtatosságra,²⁶ ha akarsz jutnyi az isteni kostonasra avagy edëssëgre.²⁷ Mert Szent Gergely tanöbizonsága szerént az imádság az szüvé, nem az ayakakë,²⁸ mert Isten nem az könyörgönek szavára igyekëzik²⁹ de az imadkozónak szüvét nézi. És azért mondja vala az böles Salomon: Fiam, az imádságnak elöto megszerëzjed lëlkëdet,³⁰ és në akarj ollyannak lënnëd, a mëlly embör Istent késërti. Az imadkozö kegyég akkor mondatik Istent késërtényi, mikoron szüvének sëmmi nemö szerzése nélkül³¹ mëgyen az szö szerént való imádságra³² és ottogyl³³ isteni edëssëgët kér, de csak alig avagy soha mëg nem nyerheti, mert ez illetën nem mondatik ájtatos imadkozónak, de inkább ájtatlannak³⁴ és igeknek ugatójának. Azért ha az imádságban használnyi akarsz,³⁵ elöször szüvedet ájta-

ban: auag' ızas oluafasban: auag'
io gondolatban: auag' zolgalat
ban: Mert az meg nem zomir i:
matkogni: ki meg nem zomir iot
lelekredni: Az imatsagban kegeg
fakorlatoson es kesedelmesen
meg marag' zunednet melle:
ges ahtatoslaguualog alazatos:
laguual: Mert a maga meg a:
fazonat imaraga a bolinet mon:
Dasa zerenti az eget altal hatta:
Valamit kegeg imatsagokban ke:
rendez' meg nezesnec bizodalma:
val kegyed: Mert vj mond a meg
lothatatlan bizonsag: Valamit i:
marag'okban kezenidet: hige ter

profetanac myatta, Vram mendenható isten az ő zu'voknec zerzeset halgata meg a te főled. Azert oluastatic az zent atfac eleleben. Valami nemoknec akarone leletetni az imatsagban, Annac eloto, ol'anoknac zerezu'e meg makonkat

tossagra szereszjed. Mert ez ilyen szerzésről mondatik az prófétának miatta: Uram, mendenható Isten, az ő szüvöknek szerzését hallgatá még a te főled!³⁶ Azért olvastatik az szent attyák³⁷ életében: Valaminömöknek akaronk leletetnyi az imádságban, annak előtti olyanoknak szerzjük megmagonkat.³⁸

Jegyzetek.

1. *új szerzetűsék*, am. novitiások.
2. *épöljetek meg*, am. erősödjetek meg, újuljatok meg. A régi nyelv az *épül*, *meg-épül* igéket általában ezzel a jelentéssel használta. A mai „edificatur” jelentéssel igen ritkán fordulnak elő.

3. *mégbizonyíjthassátok*, am. megbizonyíthassátok. Az *-ít* képző az eredetiben itt és általában *-ylt* v. *-ilt*-vel van írva, a mit valószínűleg *-ijt*-nek vagy *-ijt*-nek kell olvasni. Ez az *-ijt* ejtés az eredetibb *-ejt*, *-ajt*-ből könnyen megmagyarázható.

4. „*mi*”. Bizonyára tollhiba *mi* helyett.

5. *köllemetés*, am. tetsző (Istennek tetsző akarata). A régi nyelvben általános szavunknak e jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *tökéletés*. Itt am. eltökélt, határozott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *sötétűsék*. A köznyelvi ejtés szerint *sötétűsék* volna; nyelvemlékünk azouban alább a mélyhangú *világos* szó többesét is így írja: *világosok* e h. világosak.

8. *némikoron*, am. egykor, valamikor. Közönséges régi szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Előreszt, a *némi*-t ma is használjuk, a *né-mely*, *né-ha*, *né-hol* szókkal együtt. (Vö. a *né-ki*-ről, fűnt 149. l.)

9. *kegyég*, am. pedig. Vö. *kedég* és *kegyig*, fűnt 120. és 140. l.

10. *elköles*. Az *erkölcs* szónak általános régi eredetibb alakja, a melyből a mai *r*-es ejtémód dissimilatio útján állt elő, épügy mint a hogyan a régi *mel'föld*-ből *mér'föld* lett. (Vö. Késos Ignác: *A mássalhangzók dissimilatiója a magyarban*, *Magy. Nyelvőr* XI. 492.)

11. *mégépijtetnyi*, am. megújíttatni. A *megépijt* igét ilyen jelentéssel is használták őseink (l. *Nyelvtört. Szót.*). Vö. fűntebb *épöljetek meg*.

12. *alá való*, am. alábbi. Ma csak át-

vitt értelemben beszélünk *aláraló* dologról, *aláralóság*-ról.

13. *szobnia* vagy *szobnya*, am. szabni.

14. *miért*, am. mert, mivel. (Vö. fűnt 105 l.)

15. *éneselkűdjél*, am. iparkodjál, törekedjél. Régen ez volt az *ineselkedik* ige általános jelentése. E mellett még *leselkedést*, *leskelődést* is jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*) s ez utóbbiból fejlődött ki a mai használata.

16. *avagy* — *avagy*, am. vagy — vagy. Ma így párosan nem használjuk.

17. *gyakorlatoson*, itt am. állandóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*).

18. *késédelmesen*, am. huzamosan, sokáig tartóan. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

19. *részitűk*, am. elveszitek, elnyeritek.

20. *nagyságos*, am. nagy, igen nagy. A *-ságos*, *-séges* képzővel bővült melléknevek általában ilyen fokozó értelműek a régi nyelvben.

21. *toábbá*, am. továbbá. Vö. *haláláal* halálálal HB.

22. *gyakorlatos*, am. „gyakori”, vagy mint fűntebb (l. *gyakorlatoson*) „állandó” (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

23. *síralmas*, am. panaszos, siránkozó stb. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

24. *semmi nem egyéb*, am. semmi egyéb, nem egyéb.

25. *némínömő*. E szó itt nem az *elmé*-re, hanem az egész *elme-felémelés* kifejezésre vonatkozik. A hely értelme tehát: bizonyos elme-felémelésnek Istenhez kiildése.

26. *szerzjed té magadat ájtatosságra*, am. indítsd magadat ájtatosságra. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *édűsségre*, am. gyönyörűségre, élvezetre. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. *ajakaké*, am. ajkaké.

29. *nem az könyörgőnek szavára igyekszik*, am. nem szavára ügyel a kö-

nyörgőnek (hanem szívét nézi). Az *igye-kézik* (*ügyekézik*) egyébiránt ugyanazon tönek hajtása, mint az *ügyel*.

30. *mégszerezjed lélkédet*, am. indítsd föl lelkedet. Vö. föntebb *szerezjed te magadat ájtatosságra*.

31. *szívének sémminemő szerzése nélkül*, szívének minden megindítása (hozzá készítése) nélkül. A *semmi, senki* tagadó névmásoknak ilyen használata ma is megvan nyelvünkben, pl. *semmi nélkül kezdett hozzá* e h. minden nélkül stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIII. 245—248. és XXI. 315.)

32. *szó szürent való imádság*, am. pusztán szóval való imádkozás.

33. *ottogyél*, am. legott, azonnal. Az *ott* szónak ma már nem használt régi változata, mely *ottogyol*, *ottogyal* és *ottogyon*,

ottogyan stb. alakokkal is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *ájtatlannak*. Az *ájtatos* szó ellentéte. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma alig használjuk; inkább azt mondjuk *díhatlan* vagy *nem ájtatos*.

35. *az imádságban használnyi akarsz*, am. ha azt akarod, hogy imádságodnak haszna, sikere legyen. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

36. *föled*, am. füled. A *fül*-nek ilyen alakja is előfordul többször a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

37. *attyák*. Bizonyára így kell olvasnunk az *att'ac* alakot. Vö. *attya* stb. az Ehrenfeld-Codexben, fönt 102. l.

38. *makonkat*. Íráshiba *magonkat* helyett.

Kiadás. A Vitkovics-Codex egyetlen kiadása VOLF GYÖRGY-től való, ismertető bevezetéssel, *Nyelvremléktár* VII. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle HORVÁT ISTVÁN, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Az új Szerzeteseknek Regulájuk 1525-dik évből Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XI. 91—93. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 29. l.

(Zarinas magdania osson, fass es oon fassind man-
mensen, est Sammi, ydengessere ne wassend
mery tumberg fassind fassind nem tasser
maderal, es fassind mery ydeng fass es oon wassind
mery es oon Lyndwaba mery mery mery
Esso ydeng fassind mery tasser, oon ydeng tasser
osson es Zarinas fassind fassind, fass tasser ne
wass magdania wassind, mery gondolassind
es tasser ne wassind, mery fassind
fassind tasser, wass es mery fassind
Esso ydeng fassind, es fass es ydeng wassind
es wass wassind, fass es mery fassind
Esso fassind fassind fassind wassind
fass wassind, essent oon wassind mery mery
ne wassind, es oon fassind mery fassind
mery fassind mery es fassind mery fassind
mery fassind, mery fassind es fassind
Esso mery fassind 9 September 1525

Fassind fassind

HUSZONNEGYPEDIK FEJEZET.

Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből.

Az *Országos Levéltárnak* egy harmadik (*O. L. D. 24774.* alatti) ereklyéjét mutatjuk be e fejezetben, THURZÓ ELEK tárnokmesternek jegyeséhez, Székely Magdolnához írt levelét, melyet főképen érzelmes hangja tesz érdekessé.

A rövidke levél betűszerinti szövege és eredeti kiejtése a következő.

A levél betűszerinti szövege.

Zerelmes magdalena azzon, hogy en oda hozzyad nem menthem, ezt semmy, ydegensegre ne weggyed merth emberth senkyth eremesben nem lathok naladual, de tegnap megh yram hogh oka waghyon myrth en oda Lyndwaba most nem mehethek kyth ydew jartaban megh erthes, azyrth kerlek azon en zerelmes athyamfiya, hogy ebbewl ne weggh magadnak walamy, nehez gondolathodt es eghebre ne wellyed, merth zywenzerinth kywannalak lathnya, volna es myrewl solunk elegh ylless dolgoghrol, ha hele es ydew volna En azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal, hogh czak the magad thwdnad hogh annak walamy heya waghyon, azert a rawass nep mya karth ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem wrysthen tarzon megh en serethew magdalmam nagh yo egesssegen, mynketh ell sse welegli Datum nemethwywarba 9 septembris 1525. Thurzo Elek.

Eredeti kiejtése.

Szerelmes Magdalena asszony,¹ hogy én oda hozjád nem mentem, ezt semmi idegénségre ne vëgyed,² mert embërt sënkit ërëmesben³ nem látok náladnál. De tëgnap mëgírám, hogy oka vagyon, mirt⁴ én oda Lëndvába most nem mëhetëk, kit idö jãrtában⁵ mëgërtesz. Azírt kërlek azon,⁶ én szerelmes atyámfia,⁷ hogy ebből ne végy magadnak valami nehéz gondolatot⁸ és ëgyëbre ne véljed, mert szívem szerint⁹ kívãnnálak látnia. Volna és miröl szöljünk elég illyes dolgokról, ha helye és idö volna. Én azt értëm, hogyki morhához bíztál,¹⁰ hogy csak të magad tudnád, hogy annak valami héja vagyon. Azért a ravasz nép miá kãrt¹¹ ne vallj. Én a ti dolgotokat nem értëm. Úr Isten tartson mëg, én szeretö Magdalmám, nagy jó egëssëgen. Minket el ne feledj. Datum Nëmëtújvárba 9. septembris, 1525. Thurzó Elek.

Jegyzetek.

1. *asszony*. E szót a régiek hajadonokra is alkalmazták, a minek maradványa egyébként maga a *kisasszony* szólítás is.

2. *idegénségre né végyed*, am. idegenségnek ne véljed.

3. *örömesben*, e h. *örömben*, am. örömbestben.

4. *mírt*, am. mért, miért.

5. *idő jártában*, am. idővel, idő folytán, idő multával.

6. *kérlek azon*. Régen általános rag használat; ma: *arra kérek*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *atyámfia*. E szó itt a szokásos álta-

lanosítással van használva, a mennyiben nőre vonatkozik.

8. *nehéz gondolatot*, am. aggasztó, rossz gondolatot.

9. *szivem szérint*, am. szivemből. Az eredetiben, úgylátszik a kiejtést követve, *szernzerinth* áll; az első betűt pedig előbb s-nek írta a levélíró.

10. *hogyki morhához bíztál*, am. a mely jószágban bíztál. A *hogyki*-ről vö. fönt 109. l.

11. **karth**. Két utolsó betűje el van mosódva.

Repertorium. Ez eddig kiadatlan nyelvmélekről csupán egy helyen van rövid említés: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓNAK *Az Országos Levéltár oklevél-kiállítása* cz. cikkében, *Magy. Könyvszemle* 1882. évf. 126. l. — Thurzó Elekről l. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* XI. 201. 204.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Az Érdy-Codex.

A legnagyobb magyar legendagyűjtemény s egyszersmind a legterjedelmesebb régi magyar kézirat a nyelvi szempontból nagybecsű ÉRDY-CODEX. Egy középszerű folió alakú papiros-codex ez, legnagyobb részt apró folyó írással, kisebb részben, a darabok és fejezetek czímeiben s az episztolákban és evangéliumi szakaszokban, rideg betűkkel két hasábosan írva. (L. a hasonmást.) Az egészet egy kéz munkájának tarthatni s leírója egy ismeretlen karthauzi szerzetes volt, ki a végsor vallomása szerint 1527-ben Szent Kelemen napján vagyis november 23-án fejezte be. Ez évszám még kétszer kerül elő, az 515. és 605. lapokon, tehát a codex utolsó negyedrészében, s mint hogy a *Prologus* a munka egyik okául a *pestifera luteriana heresis*-t vagyis a reformációt említi, ez pedig hazánkban csak 1520 után kezdett terjedni: ennél fogva a codex írásának kezdetét ez éven túlra, s az utolsó rész készülésének időtartamát véve alapúl, legalább is 1524-re kell tennünk, ámbár szerzetes lévén a leírója, ki az ily munkához bőséges idővel rendelkezett, nem lehetetlen, hogy az egész kézirat az 1526. és 1527. évek alatt készült. A nyelvemlék érdekét emeli ama körülmény is, hogy ez az egyetlen irodalmi emlék, a mely a magyar néma barátoktól fennmaradt. Tartalma tulajdonképp prédikációk az egész évre, azonban egy részében az egyházi év kilenczven főbb szentjének legendáit is magában foglalja s nem csekély érdeket nyer az által is, hogy a magyar egyházban különösen tisztelt szentek legendáit, Szent István és Szent László királyokét, Szent Imre hercegét, Szent Erzsébetét, Szent Gellértét stb. elbeszéli.

Codexünk legnagyobb részt Temesvári Pelbárt, XV. századi híres egyházi író * latin munkáinak alapján készült, azonban néhány máshonnan beiktatott compilatiót leszámítva, egészében véve már szintén csak másolat.

Készülése helyét valamint régi birtokosait és viszontagságait nem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy e század elején a nagyszombati érseki papnevelő intézet könyvtáráé volt. Innen 1814-ben Stipsics Ferencz apátkanonok följárálása folytán a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának birtokába jutott, a hol *Quart. Hung. 358.* jelzet alatt «Nagyszombati kézirat» czímmel őrzik. Nevet Toldy Ferencz adta, ki legelső ismertetőjéről, *Érdy Janosról*, Érdy-Codexnek nevezte el.

Orthographiája valamint nyelve is nagy részt megegyezik a Jordánszky-

* Vö. fönt 28. l.

Codexével, ámbár mindkét tekintetben vannak közöttük jellemző különbségek. Az *ó* hangot általában csak fölül vonásos *ó*-val jelöli ugyan, de a rideg írásban, jobban megtekintve, az alsó vonáskát is megtalálhatjuk, mint a Jordánszky-Codexben. Használja rá e mellett, mint codex-rokona, az *ew* kapcsolatot is. A fölül balra két vonással ellátott *"w* itt már csak *ü* hangot jelent. A jés hangokat ugyanúgy jelöli mint a Jordánszky-Codex, azzal a különbséggel, hogy itt a két vonásos *ŷ*, *ŭ* stb. ritkább a *gy*, *ly*-féle írásmódnál. A két vonás különben az Érdy-Codexben is általánosabb értékű kihagyó jel, így pl. *hoz''* am. *hozy* vagyis *hozj* hozz; *yar''* am. *yary* járj stb. Az *f* kettőztetése gyakori az Érdy-Codexben is, ellenben az *ő* névmásnak kezdő *h*-val való írása itt már nem fordul elő.

Nyelvében is vannak, mint említettük, kisebb jellemző eltérések. A fő sajátságokra nézve azonban, különösen a hosszú magánhangzók megőrzésében megegyezik a Jordánszky-Codexszel (l. fönt XIX. fejezet).

Hogy a codex kétféle írását bemutathassuk, a 140. lapnak adjuk hasonmását. Tulajdonképi szöveg-szemelvényünk azonban a Szent István legendának kezdő része, a codex 495—498. lapjairól.

1. Részlet a Szent István legendából.

(Érdy-Codex 495—498. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Wr Iesus Cristus zyletetynek wtanna oly mynt zaaz heyan ezer ez-tendő felee yrwan mykoron teeb orzagok kózót wgy mynt ez orzagh Croni-cayaban talallyok az Seyttyay magarok Constantinapolt es eegheez görógh orzagot ffeel dwltaak volna es ez wylagon zertezerenth kereztyenseegben es sok pwtzasagot tóttenek volna myeert ewk poganok valanak. Vala azon ydó-nek wtanna egy hatalmas Capitan feyedelem kynek Taxon vala newe es mynd eegheez alföldet raacz orzagot mynd gherek orzaghygh hodoltattya vala Es lakasa vala taxon óreeny az alföldön. Ez feyedelemnek ydó yartaban leenek keth ffay: Geyssa es Myhaal'. Ez Myhal feyedelemnek leenek esmegh keth ffay: eegy newezee kopaz lazlonak az masodykat Vazwlnak. kopazlazlonak ydó yartaban leenek három ffay Andras Bela es leunte. Belatwl leen zent lazlo lengel orzagban, kyról

A szöveg eredeti kiejtése.

Úr Jézus Krisztus születetinek¹ utánna ollymint² száz héján ezer esztendő felé írván, mikoron több országok között, úgymint ez ország krónikájában talállok, az szittyai³ magyarok Konstantinápolyt és⁴ egész⁵ Görögországot földülták volna, és ez világon szerte szérént⁶ kereszttyénségben és sok pusztaságot tóttenek⁷ volna, miért ők pogánok valának: vala azon időnek utánna egy hatalmas kapitán fejedelem, kinek Takson⁸ vala neve és mind egész alföldet, Rácországot mind Görögorszáig hódoltatja vala, és lakása vala Takson-Örény⁹ az alföldön. Ez fejedelemnek idő jártában lének két fiai: Geyssa¹⁰ és Mihály. Ez Mihály fejedelemnek lének esmég két fiai: egyiket¹¹ nevezé Kopasz Lászlónak, az másodikat Vazulnak. Kopasz Lászlónak idő jártában lének három fiai: András, Béla és Levente. Bélátúl lén Szent László Lengyelországban, kiról

nylvabban vagyon meg yrwan zent lazlo kiral eeleteeiben.

Taxonnak az elssew fíatwl kynek vala newe Geyssa, azon ydóben mykoron Cristus zyletetynek wtanna yrnanak kylenecz zaaz bathwan kylenecz ez tendóben wr istennek kywalt keeppen valo malazttyabol zyleteek zent Isthwan kiral, zent Isthwan kyraltwl teeb fíyay kózót zyleteek az eedes zyz zent ymre herczegh, kynek zentsseeges eele teet ha isten egheesseegben hagyán az ew zent ynnepe napyan megh hall yok nylvabban. Mastan emléközzyńnk az ew zent attyanak meltosagus zent eeleteról. Mykoron azért Bodogsagus zent Isthwan kiral fíeel serdűlt ember koraban ywtot volna gyoropodyk vala mynt meenyből adatot nemes magzat, zent ayandeeek, mynd wr istennek mynt embereknek latasara yo elkóchben Iamborsagban zent malaztban, isteny feelelemben es zeretben es mynden nek wtanna zentsseeghes eeletben. leel keet eeltetween ayo'tatus ymachagok kal, elmeeyeet meennyey gondolatok kal ez vylaghytestye eeleteetzent beyttel vygyazassal es zarandok yarassal; felette kylemben honnem az mastany wrak feyedelmek es nemossekk ||⁴³⁶ Mykoron azért wr isten az kyralsagban megh erőssóytotte volna ottan pokol bely sathán wtanna erede hogy el ey tenee mert nehezzee tarttya vala hogy az ew zent eedemeenek myatta ez orzagot kezeeből ky zalasztotta volna. Vala azertazydóben Somogyssagban egy pogán hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe az reeghy kopaz zyrynd feyedelemnek maradeka, ky meegh zent Isthwan attyanak eelteeben es erőssen wralkodyk vala mynd egheez Somog sagban es zalassagban. Mykoron zent Isthwan kiralnak attya Geyssa ky mwtl volna tamada fíeel ez gonoz kegyetlen

nylvábban¹² vagyon megírván Szent László király életében.

Taksonnak az első fiátúl, kinek vala neve Gėja, azon időben, mikoron Krisztus sziletetinek utánna írnának kilenczszáz hatvankilencz esztendőben,¹³ úr Istennek kiváltképpen való malasztjából szileték Szent István királ. Szent István királtúl több fiai között szileték az édés sziz Szent Imre¹⁴ herczég, kinek szentségés élet, ha Isten egészségben hagyand,¹⁵ az ő szent innepe napján meghalljok nylvábban. Mastan emléközjünk az ő szent atyjának méltóságus szent életéről. Mikoron azért bódogságus Szent István királ félserdült embér korában jutott volna, gyoropodik vala mint mennyből adatott némés magzat, szent ajándék, mind úr Istennek mind embereknek látására jó elköcsben,¹⁶ jámborságban, szent malasztban, isteni félelemben és szeretetben és mindennek utánna szentségés életben, lélkét éltetvén ájojtatus¹⁷ imádságokkal, elméjét mennyei gondolatokkal, ez világi testi életét szent béjttel, vigyázással¹⁸ és szarándokjárással,¹⁹ féllette kilémben,²⁰ honnem az mastani urak, fejedelmek és némessék. Mikoron azért úr Isten az királságban mégerössójtotte volna, ottan pokolbéli sátán utánna erede, hogy elejtené,²¹ mert nehezzé tartja vala,²² hogy az ő szent érdémének miatta ez orzagot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban²³ egy pogán hatalmas herczég²⁴ kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejedelemlennek maradeka, ki még Szent István atyjának életében és erőssen ural kodik vala mind egész Somogyságban és Szalaságban.²⁵ Mikoron Szent István királnak atyja, Gėja kiműlt volna, ámada fél²⁵ ez gonosz kegyetlen

hercegh. Akarwan zent Isthwan kiral gonossaag zerent maganak veenny, az zent kyalrt meg ólly ez mynd ez egheez orzaghnak wrasagaban esny Zent Isthwan kiral halwan az gonoz zandekot egyben hywaa az magyary wrakat es dy-chóseeges zenth Marthon pyspeknek seghódelmeet keerwen ky zalla kwppan herceg ellen Es tewee hadnaggya Vencellinus newó wrat ky yewt vala hozyaa neemeth orzagbol. Es mykoron nagy erőss ytkózetót tóttenek volna wristennek yrgalmassagabol, adateek az dyadalom zent Isthwan kiralnak Es azon hadban Vencellinus hadnagy meg ólee kwppan hercegót, kyeert nagy sok ayandekot es tyztósssegót veen az zent kyalrtwl. Es az gonoz hytetlen Somogy hispant vagataa neeggyee Zent Isthwan kiral Eggyk rezeet kyldée yztragomy kappwra. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Gyórree, az Negyedyketh el bee erdelben, myeert mynd egheez orzaghnak ellessege volt.

Masod hada zent Isthwan kiralnak leen Erdely waydawal, kynek Gywla vala newe kynek leanyatwl valo vala zent Isthwan kiral, kynek Sarolth vala newe Gyeysanak felessege. Mykoron azertyrnanakezerketh eztendóben zent Isthwan kiral nyomoteek erdely vayda ellen es mykoron meg gyezte volna fogaa meg Gywlaat mynd azzon felesseghewel es keth fíyaywal, kydee be magyar orzagba foghwa mert annak elette gyakortaa valo yzenettel es yras-sal yntótte vala ewtet hogy lenne kerezttynennee es zenneek meg ez orzaagh haborgatasatwl. Desohareea nem hayt-hataa, hanem az hytetlensegből Nagy erőzak es wgy mynt akarattya ellen mynt ew hozyaa tartozowal ky haytaa es megh kerezttóltetee. Annak wtanna Iamborwl eelween wgy tartaa mynt yo

herczég, akarván Szent István királ anyját²⁶ gonosság szörént magának venni, az szent királt megölni és mind ez egész orzágnak uraságában esni.²⁷ Szent István királ hallván az gonosz szándékot, eggyben hívá az magyari urakat, és dícsőségös Szent Márton pispéknek segődelmét kérvén, kiszállá²⁸ Kuppán herczég ellen és tövé hadnagyá Vencellinus nevő urat, ki jött vala hozjá Némétországból. És mikoron nagy erőss²⁹ itközetót tóttenek volna úr Istennek irgalmasságából, adaték az diadalom Szent István királnak. És azon hadban³⁰ Vencellinus hadnagy megöle Kuppán herczégöt, kiért nagy sok ajándékot és tisz-tósségöt³¹ vén az szent királtól. És az gonosz hitetlen Somogy hispánt³² vá-gatá négygyé Szent István királ. Eggyik részét kildé izstragomi³³ kappúra, az másodikat Veszprimé,³⁴ az harmadikat el-fél³⁵ Györé, az negyediket el-bé³⁵ Erdélben, miért mind ez egész országnak ellensége volt.

Másod hada Szent István királnak lén erdéli vajdával, kinek Gyula vala neve, kinek leányától való vala Szent István királ, kinek Sarolt³⁶ vala neve, Gyéjsának felesége. Mikoron azért írúnának ezérkét esztendőben, Szent István királ nyomoték³⁷ erdéli vajda ellen, és mikoron meggyézte volna, fogá még Gyulát mind asszon-feleségével³⁸ és két fiaival, kide³⁹ bé Magyar-országba fogva, mert annak éléte gyakortá⁴⁰ való izenettel és írással intótte vala ötét, hogy lenne kérésztýenné és szénné még⁴¹ ez ország háborgatásá-tól.⁴² De soha réá nem hajthatá,⁴³ hanem az hitetlenségből nagy erőszak és úgymint⁴⁴ akaratja ellen, mint ő hozjá tartozóval,⁴⁵ kihajtá és megkérésztólteté. Annak utánna jámborúl élván, úgy tartá mint jó

attyaát es holtok wtan ffeyeer varat nagy tyztósseeggel temetette el. Es erdenseegh az ydótól foghwa magyar orzaghoz halgatot mynd ez ydeygen.

Harmad yeleshada leenzent Isthwan kyralnak az Bologarok es olahok ellen hawas el földeeben, kykkel annewal erőssebben vyaskodeek mygh erősebb helyen lakoznak vala, kyknek feyedel-mók kean vala. De mykoron meg gyezte vala ewket nagy mondbatatlan keenchót eskazdagssagot nyere es az orzagot adaa tyztól ég reeghy ósnyek kynek zoltan vala newe. Es baza yewe az zent kyral nagy nyeresseeggel magyarorzagban. Az Zoltan feyedelem kedeegh hawas el földeeben nagy erekes leen es hatalmas kytól zarmazanak az Zoltanokes ez orzagtwel zakadwan nagy sok nyomorwsaggal fyzeteek meg az yo teetelt Zent Isthwan kedeeg az nagy nyeresseegből nagy sok zent egyházakat es kalastromokat rakattata ez orzagban wr istennek azzonywnk yz marianak Es az meennyey dychoseeges zentóknek tyztósseegőkre, kyket kylemb kylemb varasokkal valalokkal es kyól belől valo zeepseegőkkel meg erőssóythween kyket az mastany Iobaghwrak es Nemessek ffel eeghetnek el prwztoythnak es magoknak foglalnak, kyknek bozzw alloya az teremteu wr isten.

Enneel sokkal tób hadakozasy volta-nak bodog zent kyralnak ez zegheen orzagnak otalma mellet kyket ha mynd meyrnank ydó sem zenwednee. Annak okaert keesalkoggywnk arrolew zent newe dycheeretyre meely zorgalmas lett legyen myndew azzon felesseegewel keslawal zent egyházaknak gond vyseleeseeben. Wgyolwastatykrolok az orzagh Cronicayaban hogymynden eztendőben el yaryaak vala ez orzagok meg latogatwan neezőgethween myndden zent egyházakat kykben

atyját es holtok után Fejérváratt⁴⁶ nagy tisztósseeggel temetteté el. Es Erdénség⁴⁷ ez időtől fogva Magyarországhoz hallgatott⁴⁸ mind ez ideiglen.

Harmad jelés hada lén Szent István királnak az bologárok⁴⁹ es oláhok ellen Havaselföldében,⁵⁰ kikkel annéval⁵¹ erőssebben viaskodék, míg⁵² erősebb helyen lakoznak vala, kiknek fejédelmők Kéán vala. De mikoron meggyézte vala őket, nagy mondbatatlan kénecsöt es kazdagságot nyere es az országot adá tiszttól eggy régi ősinek, kinek Zoltán vala neve. Es baza jöve az zent királ nagy nyereséggel Magyarországbán. Az Zoltán fejédelém kedég Havaselföldében nagy értékös⁵³ lén es hatalmas, kitől származának az Zoltánok. es ez országtól elszakadván, nagy sok nyomorúsággal fizetek még az jótételt. Szent Istrán kedég az nagy nyereségből nagy sok szentéyházakat es kalastromokat⁵⁴ rakattata ez országban úr Istennek, asszonyunk Szűz Máriának es az mēnnyei dicsőségös szentőknek tisztósseegőkre, kiket kilēmb-kilēmb varasokkal, valálokkal⁵⁵ es kívül-belől való szépségőkkel megerőssóytnén, kiket az mastani jobbágyurak es nēmēssők fēlégetnek, elpusztójtnak es magoknak foglalnak, kiknek bosszú-állója az teremteő úr Isten.

Ennél sokkal több hadakozási volta-nak bódog zent királnak ez szegén országnak otalma mellett,⁵⁶ kiket ha mind megírnánk idő sēm szenvedné.⁵⁷ Annak okáért késálkodjunk⁵⁸ arról ő zent neve dicséretire, mēlly szorgalmas lett légyen mind ő asszon-feleségével, Kēslával,⁵⁹ szentéyházaknak gondviselésében. Úgy olvastatik rólok az ország krónikájában, hogy mindēn esztendőben eljárják vala⁶⁰ ez országot,⁶¹ meglátogatván, nézőgetvén mindēn szentéyházakat, likben

kywl belöl ha my fogyatkozaast lattan-
nak addeeg onnan el nem mentenek
mygh zerewel meg nem eppóytettek.
Azonképpen kesla keralne azzon myse
mondo rwhakat olthaar ótőzetőket
kerezthőket es egyeb egyhaazbely rw-
hakat ||⁴⁹⁷ Megh neezóghetween megh
wyogat vala Towabbaa egyhazy neepe-
ről es fejedelmekről az zent kyralnak
oly nagy gongra vala hogy ennen maga
meg latogatta ewket visitalta exami-
nalta ha yol eel awagy gonozwl, ha
anyazent egyhazhoz laat, ha vygyaz
az zeegeen nepón ha pastorssagaat
zerewel vysely akar papok voltanak
awagy Calastromban lakozo barátok,
ha kyt latot hallot reesthnek twnyanak
lenny meg feddötte Corrigalta, ha kyt
latot hallot zent eeletwnek lenny azt
lelke zerent zerette es eelt tanacha-
wal. Es ersekkee pyspekkee emelte zen-
tölte ewketh, mynt olwastatyk hogy
zent Martonbol az apathwr zerzetből
yztragomy ersekkee valazta valazta
eegy zent eeletw fratert kynek Sebes-
tyen vala newe, Calachay ersekkee
frater Astricosth, peey pyspekkee
frater Maurosth eellyen zent atyakat
kyk nem pwztojtottal mynt az mas-
tanyak kyk gonossagra nem költöttek
az zent egyhaaz yozagaat mynt az mas-
tanyak, kyk el nem reekkentöttek
Cristusnak rezeet yozagaat mynt az
mastanyak. kyk sem hasaritra, sem
torkossagra, sem draga rwhazatokra
nem veztóghettek az zent alamysnaak
mynt az mastanyak: Annak okaert my-
nemew Iamborsagban es zent eeletben
eeltenek az reeghyek nyilwan vallya
anya zent egyhaz. Vyzon ellen az mas-
tany orzaglo es egyhaz byro fejedel-
mekkel pokol nem menyorzagh telyk
bel. Merth zent Gergel doctor mon-
dasa zerent annee halarra meltok
mene sok zamtalan gonoz törweent

kívül-belöl ha mi fogyatkozást láttanak,
addég onnan el nem mentenek, míg
szérével⁶³ még nem éppójtették.⁶³
Azonképpen Késla körülné asszon
misemondó ruhákat, oltár-ötőzetőket,⁶⁴
keresztőket és egyéb egyházbéli ru-
hákat megnézögetvén megújjog⁶⁵
vala. Továbbá egyházi népekről és
fejedelmekről⁶⁶ az szent királnak oly
nagy gondja vala, hogy ennén maga
meglátogatta őket, vizitálta, égzami-
nálta. ha jól él⁶⁷ avagy gonoszúl, ha
anyaszentegyházhoz lát,⁶⁸ ha vigyáz
az szégen népön,⁶⁹ ha pásztorságát
szérével viseli, akár papok voltanak
avagy kalastromban lakozó barátok.
Ha kit látott, hallott réstnek, tunyának
lenni, megfeddötte, korrigálta: ha kit
látott, hallott szent életűnek lenni, azt
lélke szérént⁷⁰ szerette és élt tanácsá-
val, és érsékké, pispékké emelte, szen-
tölte őket, mint olwastatik, hogy Szent-
mártonból, az apátúr-szerzetből⁷¹
isztragomi érsékké választa⁷² äggy
szent életű frátert, kinek Sebestyén
vala neve, kalacsai érsékké fráter
Asztrikost,⁷³ pécsi pispékké fráter
Maurost,⁷⁴ — eellyen⁷⁵ szent atyákat,
kik nem pusztójtották⁷⁶ mint az mas-
taniak; kik gonossagra nem költötték
az szentegyház jószágát mint az mas-
taniak; kik el nem rékkentöttek⁷⁷
Krisztusnak részét, jószágát mint az
mastaniak; kik sém hásártra⁷⁸ sém
torkossagra sém drága ruházatokra
nem vesztögették az szent alamisnát⁷⁹
mint az mastaniak. Annak okáért mi-
nemő jámborságban és szent életben
éltének az régiek, nyilván vallya anya-
szentegyház. Viszon-ellen⁸⁰ az mas-
tani országló és egyházbíró fejedelmek-
kel⁸¹ pokol, nem mennyország telik
bel! Mert Szent Gergel doktor mon-
dása szérént anné halarra méltók,
menné⁸² sok számtalan gonosz törvént,

hamyssagot es förtelmes peldaat holtok wtan hattanak.

Towabbaa meely nagy yrgalmas zywó volt bodogságus zent Isthwan kyal nylwan meg ysmertettetyk kyról wgy olwastatyk hogy mynden koron ew kyal aranyas erzeenye tellyes volt aran foryntal es peenzel, soha oly zeghen hozyaa nem ywhetót awagy chak latot volna wton elmwlly ees, hogy he won el bohatta volna. Egy eeyel ke deegh ffeel kele es meene kózykben az zeegenyeknek egysakcho peenzel, hogy az zeeghenyek azt lattaak volna reea rohananak es mynd peenzeet el ragadozaak | Mynd zeep kyal ewz zakalaat ky zaggataak, hogy mykoron azt zenwette volna az isten embőre es Cristus Iesusnak vyteze nem aloytaa tyztóletlenségre es bozzwsagra. De nagy eremmel es halaa adassal az eedes teremtó wr istennek zent zyleye keepe eleyben meene es terdre esweu monda nagy ffeel zowales syrrassal. Omeennyey dychóseeghnek kyalne azzonya es ennekem : yme kyt te kyallyaa tetteel az te vytezyd mynemew tyztósseeggel ylle teek. Ha ellenseegem tótte volna rayttam haat te zent seghedelmeddel meg allanaam bozzwmat. De ezt kywanom ennekem az erek bodogságban meg fyzethny Idwezeytenknek mondasa zarent. Ty feyetőknek egy hay zaala sem veez el: hogy ezenkeppen ymachagaat el veegzte volna az zent kyal zyweben meg vygaztaltateek azzonywnk mariatwl es nag halaa adassal hazaban meene.

Ymaran lassok megh mykeppen az angyal y zent Coronawal meg koronaztateek. Az ydőben mykoron Geyssameg holt volna neegyed eztendőre kelween kyldee be Calachay erseket Romaban wr papához, kynek Astricus awagy Anastasius lesthaa vala newe

hamissagot es förtelmes példát holtok után hattanak.

Továbbá mēlly nagy irgalmas szívő volt bódogságus Szent István királ, nyilván megismertettetik. Kiról úgy olvastatik, hogy mindēnkoron ő királi aranyas erszēnye tellyes volt aran forinttal es pénzzel; soha oly szēgēn hozjá nēm jūhetőt,⁸³ avagy csak látott volna úton elmūlni⁸⁴ es, hogy hēvon⁸⁵ elbocsátta⁸⁶ volna. Eggy éjjel kedēg félkele es mēne közikben⁸⁷ az szēgēnyēknek eggy sakcsó⁸⁸ pénzzel. Hogy az szēgēnyēk azt látták volna, rēa rohanának es mind pénzét elragadozák, mind szēp királi ősz szakállát kiszagaták. Hogy mikoron azt szenvedte volna az lsten embőre es Krisztus Jézusnak vitēze, nēm alojtotta tisztóletlenségre⁸⁹ es bosszúságra, de nagy ērēmmel es háláadással az ēdēs teremtó úr Istennek szent szilēje képe eleiben mēne es térdre esvén, mondá nagy fēlszóval es sīrással: «Ó mēnnyei dicsőségnē királnē asszonya es én nekēm!⁹⁰ Ímé, kit tē királylyá tettél, az tē vitēzid minēmő tisztósséggel illeték. Ha ellenségnē tótte volna rajtam, hát tē szent seghedelmeddel megállanám bosszúmat. De ezt kívánom én nekēm az ērēk bódogságban megfizetni,⁹¹ Idvözjtenknek⁹² mondása szērēnt: Ti fejetőknek eggy hajszaa sēm vész el.» Hogy ezenkeppen imádságát elvégezte volna, az szent királ szívében megvigasztaltaték asszonyunk Máriától es nagy háláadással házában mēne.

Immáran lássok mēg, mikēppen az angyal y szent koronával megkoronaztatek. Az időben, mikoron Gējsa meg holt volna, nēgyed⁹³ esztendőre kelvén⁹⁴ kildē bé kalacsai ērsēkēt Rómában úr pápához,⁹⁵ kinek Asztrikus awagy Anasztázus Lestá⁹⁶ vala neve,

hogy ez wyonnan való kereztyeneknek magyar országban kyldene papay aldosth hogy a' mynem w zent egyházakat rakattatott volna zentölhetneek megh, es eeg kyraly koronaat kywel zentöltethnek ffeel az kyralsagra mert meegh chak valasztatus volna. Azon időben masfelől Myska es lengyel kyral wr istennek malazttyabol kereztyennee lett vala. Es wgyan azert az az kyraly meltosagnak Coronazattyatert kyldót vala be wr papához, kynek ymaran megh zerzette vala az zent Coronayaat. Es meel napon ky akarnaa kyldene az lengyel kyralnak kówetyt, Azon eeyel istennek zent angyla meg yeleneek wr papanak almaban mondan. Az Coronaat kyt zórzótteel honapy napon ysmeretlen neepnek kówety y'wnek hozyad kyk Coronaat keerne az ew feyedelmőknek atyay aldossal Es kethseeghneel kyl azoknak aggyad, mert ewtet ylety az ew nagy eerdemes voltanak myatta. Es azonkeppen Astricus ersek masod napon ||⁴⁹⁸ Wr papához bel ywthwan es az kówethseegót megh yelenthween, mynden volta keeppen: Hogy azt hallotta volna wr papa nagy erembe leen raytta es myndent megh enghede nagy atyay zeretettel Es az angyal coronat neky adaa. Annak felette eeg aran kerezttót hogy zent kyralelót hordoznaak, az zent egyházakat kedeeg mynt akarnaa wgy zentöltetnee. Es monda: yollehet en zent apostol helyót leegyek, De meltan Cristus Iesusnak apostola ky myat enny neepet haytot megh az wr isten. Annak wtanna Astricus ersek nagy eremmel haza yewe zent kyralhoz es az lengyel orzaghely kyralnak mas Coronaat zerezette. Mynemew zent eeletben eeltleegyen kedeegh dychóseeges zent Isthwan kyral mynd holtyk ky yelenthety ygheeról ygheere kywe.

hogy ez újonnan való kérésztýéneknek Magyarországbán kildene pápai áldomást,⁹⁷ hogy am minémő szentégyházakat rakattatott volna,⁹⁸ szentöltetnék még,⁹⁹ és eggy királi koronát, kivel szentöltetnék fél az királságra, mert még csak választatus¹⁰⁰ volna. Azon időben másfelől Miska és, lengyel királ, úr Istennek malasztjából kérésztýénné lett vala, és ugyanazért, az az királi méltóságnak koronázatjáért kildött vala bé úr pápához, kinek immáran megszerzette vala¹⁰¹ az szent koronáját. És mëlly napon ki akarná kildeni¹⁰² az lengyel királnak követit, azon éjjel Istennek szent angyla megjelénék úr pápának álmában, mondván: «Az koronát,¹⁰³ kit szőrzöttél, hónapi napon ismeretlen népnek követi júnek¹⁰⁴ hozjad, kik koronát kérnek az ő fejedelmőknek atyai áldomással, és kétségnél kil¹⁰⁵ azoknak adjad, mert ötet illeti az ő nagy érdemés voltának miatta.» És azonképpen Asztrikus érsék másod napon úr pápához beljutván és az követséget megjeléntvén¹⁰⁶ mindén volta képpen,¹⁰⁷ hogy azt hallotta volna úr pápa, nagy érembe lén rajta¹⁰⁸ és mindént megengede nagy atyai szeretettel és az angyal¹⁰⁹ koronát néki adá, annak felette¹¹⁰ eggy aran kérésztót, hogy szent királ előtt hordozná, az szentégyházakat kedég mint akarná, úgy szentöltetné. És monda: «Jólléhet én szent apostol helyött légyek,¹¹¹ de méltán Krisztus Jézusnak apostola, ki miatt enni népet hajtott még¹¹² az úr Isten.» Annak utánna Asztrikus érsék nagy érémmele haza jove szent királhoz és az lengyelországbeli királnak más koronát szerezte. Minémő szent életben élt légyen kedég dicsőségös Szent István királ mind holtig, kijelénteti ígéről-ígére kivé.¹¹³

Azt latt yok hall yok hogy meegh sem yob. Sem ollyam magyar orzagban nem tamadot kyben anne yrgalmassaagh es ygassagh lett volna, kyknek myatta meeltan eerdemlee az zent meennyey Confessorssagot ez vylaghy es meennyey zent Coronaat, es mynd egheez kerezttynseegben valo dycheeretes ffeel magasztatasth.

Azt látjok, halljok, hogy még sēm jobb sēm olyan ¹¹⁴ Magyarországb an nēm támadott, ¹¹⁵ kiben anné irgalmasság és igasság létt volna, kiknek miatta ¹¹⁶ méltán érdemlé az szent mēnnyei konfēsszorságot, ez világi és mēnnyei szent koronát és mind egész kērēsztyēnsēgben való dicsēretēs fēlmasz tatást. ¹¹⁷

Jegyzetek.

1. *születetinek*, am. születetinek, születésének. (Vö. fönt 113. l.)

2. *ollymint*, am. mintegy, körülbelül. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *szittyai*, am. scythiai. Magának a *Scythia* országnévnek a magyarban eredet szerint a *szittyá* szó felel meg, bár nem az országot, hanem a népet jelenti. (Vö. fönt 163. l.)

4. *es*, *ees*. Az Érdy-Codexnek föltűnő saját sága, hogy a mai *és* kötőszót következetesen egyszerű *es*-nek, az *is*-t ellenben *es*-nek írja. Amazt *es*-nek, ezt *és*-nek (vagy szintén *es*-nek?) kell olvasnunk. Az *és* eme régi *es* ejtéséből származott a mai s változat. (Vö. SIMONYI: *A magy. kötőszók* I. 5.)

5. *eegehez*, am. egész. Általában így van írva e codexben. Első szótagjában talán csak zárt *ē*-t akar az *ee* jelenteni, bár a hosszú magánhangzó a rokonnyelvi alakokból könnyen meg volna magyarázható. (L. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összeh. Szót.* 767.)

6. *szërte-szërént*, am. szerte-széjjel, mindenfelé. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

7. *pusztaságot töttenek*, am. pusztítást tettek, vittek véghez. Előfordul másutt is a régiségekben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *Taxon*, olv. Takson. Valamint az s betűt általában *s*-nek ejtette a régiek olvaszos latin olvasása, épűgy az *x* is *ks*-nek s nem *kss*-nek hangzott. (Vö. *roks* szavazat. a latin *cor*.)

9. *taxon őreeny*. Régi oklevelekben előfordul egy *Ewrym*, *Euren*, *Eurem* helység, a mai Üröm (l. CSÁNKI: *Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában* I. 16). Ez azonban Budától északnyugatra fekszik, tehát alig lehet azonos a codex *őreeny*-ével.

a mely az alföldön volt. Inkább a Czepléd közelében fekvő *Örkény*-re kell tehát gondolnunk.

10. *Gějsa* v. *Gyějsa*. A codex orthographiája szerint így kell e nevet olvasnunk. Annyi mint *Géza*. (E név eredeti hangzásáról hosszabb vita folyt a *Turul*-ban KARÁCSONYI JÁNOS és NAGY GÉZA között, VII. k. 36—39. l. IX. 121—122. l. X. 38—42. és 42—48. l.)

11. *ęgyiket*. A codexben tollhibából csak *ęgyk* áll.

12. *nyilwábban*, am. világosabban, bővebben. Az alak nem más mint a *nyilván* középfoka, s a *csűnyán*—*csűnyábban*, *ritkán*—*ritkábban* stb. melléknevek analogiájára keletkezett. (Vö. *Szómagyarázatok* 20. és 35. l.)

13. *mikoron írának kilenezszáz hatrankilenez esztendőben*, am. mikor 969-et írtak. Általános régi kifejezőmód.

14. *édēs szēs Szent Imre*. Az *édes* szó itt akként van használva, mint az *édes fiam*, *édes barátom* stb. kifejezésekben.

15. *hagyan*, az eredetiben tollhiba *hagyanul* helyett.

16. *elkőesben*, am. erkölcsben. Vö. fönt *elkőles*, 235. l.

17. *ájojtatus*, am. ájtatos. Vö. *ájojtatos*, fönt 160. l.

18. *vigyázás*, am. virrasztás. A szónak ez volt régen az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

19. *zarándokjárás* v. *szarándokjárás*, au. zarán loklás. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

20. *kilēmben*, am. különben, különbül.

21. *elejtené*, am. megejtse, legyőzze kísértésben.

22. *nehézé tartja vala*, tulajdonkép

am. *nehéznek* tartotta, v. i. neheztelt, haragudott érte. A *-vé -ré* ragnak e használata gyakori a régi nyelvben. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.) Ma is megmaradt e kifejezésben: *bolondd tartani vkit.*

23. *Somogyság* és alább *Szalaság*. Érdekes gyűjtő alakok Somogy megye, Zala megye értelemmel.

24. *herczég*, am. vezér. A régi nyelvben általában 'vezér, dux' volt e szó jelentése. Ma rendszerint csak az uralkodó családok tagjait illetjük vele, latinra azonban most is *dux*-szal fordítjuk. (Vö. *francia duc, archiduc.*)

25. *támada fél*, am. föllázadt.

26. *anyját*. TOLDY szerint ez oda pótlandó a ragtalan *kyral* szó után.

27. *egész országnak uraságában esni*, am. az egész ország uraságába (birtokába) jutni. A *-ben* ragról *be* helyett l. fönt 185. l.

28. *kiszállta K. ellen*, am. Kuppán ellen ment, megtámadta Kuppánt. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

29. *eröss*. A szóvégi kettős ss nem lehet pusztán orthographiai fölösleg, mert a népnyelv ragos alakokban ma is így ejti: *erössen, erőssék* stb. (Vö. föntebb *erössen uralkodik vala.*)

30. *hadban*, am. harcban, hadjáratban. A *had*-nak e jelentése általános a régi nyelvben. Vö. alább: *másod hada Szent István kirádnak*, azaz második hadjárata stb.

31. *tisztösségöt*, am. megtisztelést.

32. *hispánt*, am. ispánt, azaz főispánt. A szó kezdő *h*-val HELTAINÁL is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *isztragomi*, am. esztergomi. *Isztragom* volt e városnévnek régi ejtése.

34. *Veszprimé, Györé*, am. Veszprémbe, Győrbe. Az egyszerű *-é* lativusragot látjuk rajtuk, a melyet ma csak a *föl-é, bel-é* stb. határozószók őriztek meg. A régi nyelvben még a városneveken is általános használatban volt. Mai nyoma a *-be* raggal továbbragozott *Szeged-é-be*, am. Szegedre.

35. *el-fel, el-bé*. Az eféle páros ige-kötők ismeretes sajátosságai régi nyelvünknek.

36. *Sarolt*, am. Sarolta.

37. *nyomoték*, am. ment, a kihalt *nyomotik* 'lép, megy' igéből, mely főkép a Jordánszky- és Érdy-Codexben fordul elő. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

38. *asszon-feleség*, am. feleség. A

régieknél szokásos kifejezősmód. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

39. *kidé*, am. küldé. A régi nyelvben az *l* nélküli *küd* és *küd* alakokkal többször találkozunk (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az utóbbi a népnyelvben ma is közönséges ejtősmód.

40. *gyakortú*, am. gyakorta. Egyike az Érdy-Codex eredeti hosszú hangzós alakjainak. Vö. *gyakortább*, fönt, 140. l.

41. *szénnék még*, am. szünnék meg. Az *é: ü* hangfejlődésről l. fönt, 17. l.

42. *háborgatásátúl*. A *szünik* ige mellett a *-től* rag a régi nyelvben általános vonzat (l. *Nyelvtört. Szót.*), bár a mai főnévi igeneves szerkezet is használatban volt: *szünnék meg az országot háborgatni*.

43. *rüü nem hajthatá*, am. rá nem bírhatta, rá nem kényszeríthette.

44. *úgy mint*, am. mintegy. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. *mint ő hozzá tartozóval*, am. mint hozzátartozójával, mint rokonával. A kifejezéshez bizonyára a *bánik* igét gondolta hozzá az író, mert e *-vel* ragos szó kírja a mondatszerkezetből.

46. *Fejérváratt*, am. Székesfehérváratt.

47. *Erdénség*. Hangváltozást (*l: n*) mutat e helyett *Erdélség*; képzésére nézve a föntebbi *Somogyság, Szalaság* párja.

48. *Magyarországhoz hallgatott*, am. Magyarországhoz tartozott. A régi nyelvben közönséges volt a *hallgat* igeének ilyen használata (l. *Nyelvtört. Szót.*). A fölfogás ugyanaz benne, mint a hasonló jelentésű és eredetű német *gehören, angelören* igeekben.

49. *bologárok*, am. bolgárok. Hasonló bővebb alakjai még az Érdy-Codexnek: *kalmár kalmár, palogár polgár*. Mindkettő a Jordánszky-Codexben is így található.

50. *Havaselföldében*, am. Havasalföldön v. i. Oláhországban. (Vö. fönt, 108. l.)

51. *annéval*, am. annyival, annál. Az *n*-es alakra vö. fönt 114. l.

52. *még*. E köztöszónak a mai nyelvhasználat szerint a *mennyivel* (vagy *minél, mennél*) felel meg. A codexek azonban az *annyival* kifejezés párjával többször használják. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. köztöszók* III. 97.)

53. *örékös*, am. örökös.

54. *kalastrumokat*, am. klastromokat. Vö. föntebb *bologár* bolgár.

55. *valálokkal*. A *valál* itt a *város* szó

synonymumaként van használva. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.)

56. *ótalma mellett*, am. oltalma érdekében.

57. *idő sēm szenvedné*, am. az idő sem engedné.

58. *késálkodjunk arról*, am. gondolkozunk arról. A *késálkodik* rendszerint küzdést, harczolást jelent a régiségben (vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.); e helyen azonban átvitelesen az elmében való meg-lányást-vetést, gondolkodást fejezi ki.

59. *Készlával*, am. Gizellával.

60. *eljárják vala*, am. bejárták.

61. *«orzagok»*, másolói hiba *orzagot* helyett; az eredetiben levő *t*-nek *c*-vel (am. *k*) való összetévesztése.

62. *szérével*, am. rendje és módja szerint. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

63. *éppöjtették*, am. építették. A kettős *pp*-ről l. fönt 220. l.

64. *oltár-ötözet*, am. oltárterítő. A *Nyelvtört. Szótár* csupán *HELTÁ*ból ismeri. Az *ötözet* (öltözet) alakra vö. fönt *ötöztet*, 221. l.

65. *mégújogat*, am. megújítgat. Olyan alak mint a mai nyelvben *tisztogat*, *hasogat* stb. ezek helyett *tisztítgat*, *hasítgat*.

66. *egyházi népekről és fejedelmekről*, am. papokról és papi fejedelmekről. egyháznagyokról.

67. *ha jól él*, am. jól él-e? A *ha* mint függő kérdés kötőszava a régi nyelvben általános volt. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 133. s. köv. II.)

68. *anyaszentegyházhoz lát*, am. az anyaszentegyházra gondja van. A régi nyelvben a *rm*-hez *lát* kifejezés ilyen jelentéssel közönséges (l. *Nyelvtört. Szót.*).

69. *vigyáz az szegén népnön*, ma: vigyáz a szegény népre. Így írja MOLNÁR ALBERT is: «Erősen *vigyáz* azon, hogy valakihez miképpen férhessen» (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan vonzatlétetés a maitól, mint föntebb *kérlek azon* (238. l.).

70. *lélke szerént*, am. lelkéből. Vö. *sziem szerint*, fönt 238. l.

71. *apátúr-szerzet*, am. Benedek-rend, nyilván a szerzet apátságairól nevezve így. Érdekes az összetételben az *apátúr* szó is, a mely tulajdonképen am. *apát úr*.

72. *vúlaszta*, am. kiválasztott, kiszemelt; ma: érsekké tett, érsekké nevezett ki. (Vö. ILOSVAINÁL: «Király ötet fejéhez *vúlaszta* és tizenkét lóra néki hópénzt adata» *Régi*

Magy. Költ. Tára IV. 246.) Az eredeti en a *valasza* tollhibából meg van ismételve.

73. *Asztrikos*, am. *Asztrik*. A latin *Astricus* alak magyaros ejtése. Alább *Asztrikus* (Eredeti neve *Radla*, a mint a cselhek nevezik is.) Mindkét helyen kalocsai érseknek van mondva; azonban HORVÁT MIHÁLY fejtegetése szerint esztergomi érsek volt (l. *Századok* 1868. évf.).

74. *Mauros*, am. a latin *Maurus* név. Ugyanolyan magyaros változat, mint az előbbi.

75. *ellyen*, am. ilyen. A mai alakhoz úgy viszonylik, mint a föntebb már magyarázott *ett* az *itt*-hez (l. 222. l.).

76. *«puztoytottal»*, tollhiba *puztoytottak* (am. pusztították) helyett.

77. *elrökkent*, am. elsikkaszt. A *rökkent* kihalt szó, melynek egyik jelentése 'elrejtteni' volt, innen aztán eltüntetést, elsikkasztást is értettek rajta. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma csak alapszava, a *rekken* ige él ez egy kifejezésben: *rekkenő hőség*.

78. *hásárt* v. *házsárt*, am. játék (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma e magyaros alakkal csak a *házsártos* származékban van meg, a mely czivakodót, megférhetetlen embert jelent, a szenvedélyes játékosok között gyakori czivakodásról. A szó különben nem egyéb mint a véletlent, szerencsét stb. jelentő franczia *hasard*, a mit a *hasard*-játék (szerencse-játék) kifejezésben mi is használunk. A régi nyelvben még ez eredeti jelentéssel is megtaláljuk, pl. «een rwhaymon *hasartok retenek*» super vestem meam miserunt sortem (Kulcsár-Codex 41).

79. *«alamysnaak»*, másolói hiba *alamysnaat* helyett, mint föntebb *orzagok*.

80. *viszon-ellen*, am. ellenkezőleg. Csupán az Érdy-Codexből ismert kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

81. *országgló és egyházbíró fejedelmek*, am. a most kormányzó egyháznagyok. *Egyházbíró* olyan kifejezés, mint a szintén elavult *világbíró* (azaz: világ ura). Érdekes a codexírónak rájuk mért erős feddő szava.

82. *menné*, am. mennyi. Vö. fönt, 114. l.

83. *jühetött*, am. jöhetett. (A *jön* igének ily *ü* hangzós alakjairól vö. fönt 193 l.)

84. *úton elmúlni*, am. az úton (maga mellett) elhaladni, menni. Az igének e régi jelentéséről l. fönt 68. l.

85. *hëvon* (vagy *hëuon*, *hëuon?*), am.

üresen, üres kézzel. A *hiu* melléknév -n ragos alakja; ugyanaz mint a HB. *hion*-ja (l. fönt 66. l.). A rés olvasást támoogatja MOLNÁR ALBERT-nek *hion* határozó alakja; a *hion* (*hion*) ejtést pedig a codexekben előforduló *hiuan* (vö. *szomorú*: *szomorúan*).

86. *elbocsátta*, am. elbocsátotta. (Vö. fönt 113. l.)

87. *közikben*, am. közükbe, közibük, közjük. Az egész kifejezés tehát am. „a szegények közé”.

88. *sakesó* v. *zsakesó*, am. zaesko. Eredetibb alakja a mai szónak, épúgy mint *szökese* (tulajdonképp *szököső*) eredetibb a közönségesebb *szöcské*-nél.

89. *alojtotta tisztületlenségre*, am. vélte tisztületlenségnek. Az *alojt* a régi *alít* ,vél, gondol’ igének teljesebb alakja. Ez az *alít* ma csak némely nyelvjárásokban él még (l. SZINYEI: *Magy. Tájszót.*). Mellette a -re ragos határozó olyan vonzat, mint föntebb Thurzó levelében *idegenségre nő végyed* (l. 238. l.), vagy mint ma is: *nem tudom mire vélni*. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 135.)

90. *én nekém*, t. i. királyi asszonyom.

91. *kívánom . . . megfizetni*. Ma nagyon is elterjedt idegenszerűség: *kérem elküldeni* stb.

92. *Idvözöjténknek*, am. Üdvöztönknek. Az *i*: *ü*, *ö*: *ő* és *é*: *ő* hangfejlődésről l. az I. r. 2. fejez.

93. *negyed*. Rendszerint nyílt *e*-vel mondja a mai nyelvcsokás. A codex írása azonban (*neegyed*) a zárt *ē*-s olvasást javallja.

94. *negyed esztendőre kelvén*, am. a negyedik esztendőben (mintegy: fölkelvén a negyedik esztendőre). E kifejezés mód általános régi nyelvcsajátság: *reggelre kelre*, *holnapra kelvén*, *nyárra kelvén* stb.; sőt tovább terjedő analógiával azt is mondák, a mi voltaképen már logikátlan: *estére kelve*, *éjtszakára kelve*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

95. *úr pápához*. Mai szórenddel: a pápa úrhoz. Az *úr* szó használata ilyen név mellett már szintén elavult. (Vö. *szent Péter urot*, a HBeszédben, fönt 69. l.)

96. *„Astricus arcagy Anastasius lesthaa”*. Az első esztergomi érsek *Asztrik* és *Anasztáz* nevek alatt szerepel; ez utóbbi szerzetesi neve volt. (Vö. föntebb *Asztrikos*-nál.) KARÁCSONYI JÁNOS történettudós szerint *Asztrik* és *Anasztáz* két külön személy lett volna: *Anasztáz* (eredeti nevén *Radla*)

esztergomi, *Asztrik* kalocsai érsek (l. *Századok* 1892. évf.). A *Lesta* (*Löstd* v. *Löstd?*) nevet TOLDY az *Anastasius* „ómagyar formájának” tartja (*A magy. nemz. irod. története*, 3. kiad. II. 167).

97. *pápai áldomást*, am. pápai áldást. Ma az *áldomás* szót csak a szerencsekiválatok kifejezésével járó lakoma vagy ivás kifejezésére használjuk.

98. *szentgyházakat rukattatott volna*, am. templomokat építtetett.

99. *szentöltetnék meg*. Hibás egyeztetés e h. *szentöltetnének meg*.

100. *választatus*, am. választásos, választott (de föl nem szentelt, meg nem koronázott).

101. *megszöszöztette vala*, t. i. a pápa, am. megkészíttette, elkészíttette.

102. *ki akarná kildeni*, am. el akarta küldeni. Az eredetiben *kyldene* íráshiba *kyl-deny*, küldeni helyett.

103. *az koronát*. Érdekes és egészen az élő beszéd közvetlenségét tükröző mondatfűzés, hogy a *koronát* tárgyhoz tartozó állítmány (*azoknak aljad*) csak több mondat beékelése után következik.

104. *jűnek* v. *jűnnnek*, am. jönnek, jönnek. Vö. föntebb *jűhetött*.

105. *kétségnél kil*, am. kétség nélkül. A *nélkül* névutó eredetéről l. fönt 93. l.

106. *az követségöt megjeléntvén*, am. előadván, kijelentvén a követség czélját.

107. *mindén volta képpen*, am. részletesen, teljesen.

108. *nagy örömben lén rajta*, am. nagy örömben lön rajta, nagyon örült rajta.

109. *angyali koronát*, mert az angyal intelmére adta a magyar király követének.

110. *annak fölette*, am. azon fölül (tulajdonképp: a fölött).

111. *jöllehet én szent apostol helyött légyek*. A hangsúly az alanyon van: jóllehet én vagyok a szent apostol helyett (a szent apostol helyettese).

112. *hajtott meg*, am. tértett meg, meghódított. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

113. *kivé*. A *ki* igekötőnek, illetőleg határozószónak eredeti teljesebb alakja, melyet csak az Érdy- és Jordánszky-Codex őrzött meg. (*Kivé*: *ki* olyan rövidülés mint *be*: *be*.) A *kivé* e helyen fölösnek látszik, mint-hogy az állítmányban (*kijelenteti*) már megvan. Az egész mondat egyébként romlott szövegre vall.

114. „*ollyam*”, am. olyan. Kiejtés szerinti írás a következő szó *m*-je miatt.

115. *támadott*. A régi nyelvben igen gyakori a *támad* szónak ilyen használata. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

116. *kiknek miatta*, t. i. az irgalmas-ság és igazság miatt.

117. *főlmagasztatás*, am. dicsőítés, magasztalás. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

2. A hasonmás szövege.

(Érdy-Codex 140. l.)

Betűszerinti olvasása.

Eeth el kezdetyk eztendenketh walo zentek yllew ynnepenek ewangelioma:

Elezer egyhaznak zenthsege napyarol.

1] Az ydöben Be menween Jesus yaar wala Jeryeoban

2] Es yme egy Zakeus new ember: ky vala az nylwan valo byneseknek feyedelmek: kazdagh es vala ew

3] es eenezelkodyk vala Jesusth lathathni ky vona: es nem lebeth vala az sok neeptwl merth ew allapattyaban kysded vala:

4] Es elöwe syethween haga ffil egy Bacoleza fiara, hogy onnan lathathnaa ewtet: mert mellöle keel vala el menny:

5] Es mykoron az herre ywtot vona: ffil tekeenthween Jesus lataa ewteth es monda ewneky. Zakhee hamar zaal le: mert ez may napon az the hazadnaal kel ennekem lakoznom:

6] Es syethwen le zalla es hazahoz fogadaa ewtet nagy eremmel.

7] Es mykoron mynd azth lathnaak zwggodnak vala raytta mondwan: merth az bynes emberhez terth vona:

8] Elöwe alwan azert Zakeos monda Jesusnak. Wram ym mynden yozagomnak nasonffeleeth zeghenyeknek adom: es ha kyt megh karosyottam neegy keppen adom megh:

9] Monda Jesus ottan ewneky: Mert ez may napon ydwessegh adatot ez haznak: myert ew ees Abrahamnak fflya leegyen:

Eredeti kiejtése.

Étt elkezzetük esztendénkét¹ való szenték illő innepének² evangélioma.

Elészér egyháznak szentsége napjáról.

1] Az időben béménvén Jézus jár vala Jërikóban.

2] És íme eggy Zakëus nevű embër, ki vala az nyilván való bínësëknek³ fejëdelmëk, kazdag és⁴ vala ő,

3] És ëneselködik vala Jézust látatni, ki vóna, és nëm lehet vala az sok néptül, mert ő áliapatjában⁵ kisdéd vala.

4] És elövé sietvén⁶, hága fël eggy bakoleza-fára,⁷ hogy onnan láthatná ötet, mert mellöle kell vala elmënni.

5] És mikoron az herre jutott vóna, fëltekëntvén Jézus, látá ötet és monda ő néki: Zakhëë,⁸ hamar szállj lë, mert ez mái napon az të házadnál kell én nekëm lakoznom.⁹

6] És sietvén lëszállá és házához fogadá ötet nagy ëremmel.

7] És mikoron mind azt látnák, züggódnak vala¹⁰ rajta, mondván, mert¹¹ az bínës embërhöz tért vóna.

8] Elöve állván azért Zakëos,¹² monda Jézusnak: Uram, ím mindën jószágomnak hasonfelét¹³ szëgënyëknek adom; és ha kit mëgkárosojtottam, négyképpen¹⁴ adom mëg.

9] Monda Jézus ottan ő néki: Mert ez mái napon idvëssëg adatott ez házának, miërt ő és Ábrahamnak fia légyën.

10] Mert ugyan es keresghethny
yewt embernek fyva: es ydwezeyteny
az ollyant ky el vezethi vala.

Ez may zenth ewangeliomot yrtta
megh Bodoghsagos zenth Lucacz
ewangelista kenyweenek tyzen kylen-
czed reezeben, kyben wr Istennek
seghedseeghewel három nemes tanw-
sagwnk leezen lelkwknknek ydwessee-
gheere. Elssew lezen Anyazenth egy-
haznak zentölendew meltosagarol:
kynek nylwabban valo ysmeretyre
megh kel twdnwnk hanykeppen ma-
gyaraztatyk az zenth egyhaz: Kyre
reea felelween doctoroknak monda-
sok zerent. Ewthkeppen valo egyha-
zat találwnk zenth egyhazban: [kyth]
kynek okaat es fundamentomaat ta-
lallyon bólez egyky kenyweenek nyol-
czad reezeeben prouerbiorum VIII.
hol otth wgy vagyom megh yrwan:
Az Isteny bólezesseeg hazat zerzee
ennen maganak es heet ozlopokat
vaga ky ew alaya, Doctoroknak ma-
gyarazattyok zerent. Ez nemes haaz
awagy egyhaz ewt reezre osztatyk
awagy veetetyk, Elssew mondatyk:
mynd az meenyeey kezenseeghes
eeghek: masod wralkodoo meennyeey
dyezóseeghnek haza. Harmad vytez-
kodó anyazent egyhaaznak haza. Nee-
gyed: kerezttyn embery leleknek
hajloka: Ewtód: az edes

10] Mert ugyanés keresgetni jött
embérnek Fia és idvözéjteni az ollyant,
ki elveszett vala.

Ez máí szent évángéliomot írta
meg bódogságos Szent Lukács
évángélista, kényvének tizénkilen-
czed részében, kiben úr Istennek
segédségével három némés tanú-
ságunk lészén lélkünknek idvössé-
gére. Első lészén anyaszentégy-
háznak szentölendő méltóságáról.
Kinek nyilvánban való ismeretire
még kell tudnunk, hányképpen ma-
gyaráztatik az szentégyház. Kire
rőá felelvén, doktoroknak monda-
sok szérént ötképpen való egyhá-
zat találunk szentégyházban. Ki-
nek okát és fundamentomát ta-
láljuk¹⁵ böles égyky kényvének nyol-
czad részében (Proverbiorum VIII.),¹⁶
holott úgy vagyom mégírván:
Az isteni bölesesség házat szérzé
énnen magának és hét oszlopokat
vaga ki ő alája. Doktoroknak ma-
gyarázatyok szérént ez némés ház
avagy égyház öt részre osztatik
avagy vétetik. Első mondatik
mind az mennyei kézenségés
egek; másod uralkodó mennyei di-
esőségnek háza; harmad vitézködő
anyaszentégyháznak háza; négyed
kérésztyn embéri léleknek hajloka;
ötöd az édés

[Eddig a 140. l. szövege. A mondat befejezése: szeplételen szíz anya
Máriának tiszta méhének bódogságos hajloka.]

Az évángéliomi szakasz (Lukács XIX. 1—10) a Vulgata szerint.

1. Et ingressus perambulabat Jericho.
2. Et ecce vir nomine Zachæus: et hic princeps erat publicanorum, et ipse dives:
3. Et querebat videre Jesum, quis esset: et non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.
4. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum ut videret eum: quia inde erat transiturus.

5. Et cum venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum: et dixit ad eum: Zachæe festiuans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.

6. Et festiuans descendit, et excepit illum gaudens.

7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quod ad hominem peccatorem divertisset.

8. Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum: Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.

9. Ait Jesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est: eo quod et ipse filius sit Abrahæ.

10. Venit enim Filius hominis querere et saluum facere quod perierat.

Jegyzetek.

1. *esztendénkét*, am. esztendőnként. Az *-nkét* rag egyik régi változata *-nkét*; rendszeren *-nkél*. (Vö. fönt 220. l.)

2. *illő innep*, am. megüldendő, megtartandó ünnep. A mai *ünnepet ülni* kifejezés igéje régen *illeni* és *ülteni* alakban volt járatos, sőt eredetibb *illeni*, *ülteni* változatait is megtaláljuk még, a melyeknek *id-*, *üd-* töve az *ünnep* szó előtagjával azonos. Ezt ugyanis a régiek *idnep*-nek és *üdnep*-nek (azaz **id-nap*) mondták. Az *ünnepet ül*-ben tehát nem a mai *ülni* 'sedere' igével van dolgunk.

3. *nyilvánvaló bűnösök*, a *publikánusok* fordítása.

4. *«es»*. E helyen a rendes írásmódtól eltérőleg egyszerűen *es*-nek írja codexünk az *is* kötőszót, azonban valószínűleg itt is *és*-nek (*ces*) olvasandó.

5. *ő állapotjában*, am. természetben, alkatában. Az *állapot* szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Alakja úgy viszonylik a maihoz mint *nyugat* a *nyugot*-hoz.

6. *elővé sietvén*, am. elősietvén. Az *elő* szónak általános régi teljesebb alakja; *előre*-nek is olvashatjuk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Azonos vele a HBeszédnek *eleve* szava, bár jelentésük különbözik.

7. *bakoleza-fa*. A latin *sycomorus* (vad fügefá) fordítása. Másntt nem kerül elő. Valószínűleg összefügg a régieknél gyakrabban előforduló *barkóca-fá*-val, a mely berkenyét jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *«Zakhee»*. Nem egyéb mint a latin *Zachæe* vocativus alak.

9. *lakoznom*, am. maradnom, tartózkodnom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

10. *zúggódnak vala*, am. zúgolódtak. A régi *zúgódik* igének (l. fönt 140 l.) hosszú *gg*-vel ejtett alakja, a mely ejtismód a *zúg* ige általánosan gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *mert*. A latin *quod*-nak hibás fordítása.

12. *Zakëos*. Vö. fönt *Asztrikos*, *Mauros*, 249. l.

13. *hasonfelét*, am. felét, fele részét. A régieknél közönséges kifejezőmód (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az összetétel olyan mint a mai *hasonmás* szóé.

14. *négyképpen*, am. négyszeresen.

15. *«talállyon»*. Bizonyára am. *talállok*. A szóvégi *k* helyett levő *n* emlékeztet a Jordánszky-codex *ragyon*, *leszen* alakjaira, ezek helyett *ragyok*, *leszek* (l. fönt VOLF kiadásának előszavát, XV. l.).

16. Helyesen IX. fej. 1. vers.

Kiadások. Az Érdy-Codexnek egyetlen teljes kiadása VOLF Györgytől való, behatoló bevezetéssel, *Nyelvemléktár* IV. és V. k. — Kisebb-nagyobb részleteket kiadott belőle TOLDY FERENCZ következő műveiben: *Magyarországi Szent Erzsébet legendája*. (Pest. Szent-István Társulat, 1857.) Az Erzsébet-legenda betű szerinti kiadása (l. fönt 45. l.). *Magyar*

szentek legendái a carthausi névtelenről (Pest, Szent-István-Társ., 1859.). Sz. István, Sz. László stb. magyar szentek legendái (l. ugyanott). *Immaculata. A régi magy. anyaszent-egyház hét szent beszédében* (Pest, Szent-István-Társ., 1855.). Három szent beszéd codexünk-ből (l. fönt 44. l.). Ezekon kívül *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.) cz. kiadványában közli a codexünkben levő prózai Katalin-legendát (l. ugyanott), s *A magy. nemz. irod. története*-ben (3. kiad. Pest, 1862.) Sz. István legendáját a róla való szent beszéd nélkül (II. k. 160—174. l.) s a Remete Sz. Pál testének Magyarországra hozataláról szóló beszédet (II. k. 175—185. l.), mindkettőt mai helyesírással s rövid nyelvi jegyzetekkel. — A Sz. István legendát a beszéddel együtt kiadta ERDY JÁNOS is *Szent István első magy. király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint* (Pest, 1854.) cz. munkájában; a Sz. László legendát pedig a *Tudománytár* I. kötetében megjelent ismertetése mellett, 217—234. l. a legenda kezdetének hasonmásával. — A codexben található verses részleteket kiadta és magyarázta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 204. és 219. l.

Repertorium. LCCZENBACHER [ÉRDY] JÁNOS: *A nagyszombati codex, 1490—1527., Tudománytár* I. k. (1834.) 216—234. l. — MÁTRAY GÁBORTÓL ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 189. s köv. II. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 93. — SZIGETHY ISTVÁN: *Az Érdy-codex némely hangtani sajátosságai.* *Nyelvtud. Közlem.* XV. 55—73. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműr. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításához* (Budapest, 1882.) 31. l. — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 20—21. A codex legendáiról. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky-és Érdy codex, Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Drágffy János végrendelete, 1526-ból.

Ugyanazon *Drágffy Jánostól*, kitől fentebb (XVIII. fej.) egy kelengyelajstromot láttunk, az *Országos Levéltár* még egy ereklyének őrzi egykorú másolatát (24323. sz. alatt). Ez Drágffy Jánosnak Mohács mezején, a gyászos veszedelem előtt két nappal, 1526. évi augusztus 27-ikén kelt *végrendelete* melynek egy teljesebb változata már a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi folyamában, majd 1873-ban a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőben is megjelent (l. a repertoriumban). Drágffy János, mint a fentebbi emlékhöz való bevezetésben már említettük, 1526-ban országbíró volt. Ő vitte a mohácsi csatában az ország nagy zászlaját s a végrendelkezés utáni harmad napon «hazánk disze, virága» között «nemzeti nagylétünk nagy temetője» őt is eltemette.

Az érdekes emlék, melynek teljes hasonmását is adjuk, betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

A végrendelet betűszerinti szövege.

Dragffy Janos testamentom Levele-
nek massa

Drágffy Janos Belthewkj keoszepe-
seo solnok warmegyének es karazna-
nak eorewke walo Ispanya, keoseonete-
met es magam ayanlasat írom nek-
teok mint Jo leanyomnak es Jo sol-
gaymnak, Tuggyatok Jo Lyanyom
homonnay katalin, es Jo solgaym,
Berendi Dauit komam, es Jo opmester
vraym, Banhazi pal, Darochi estwan,
vay Mihaly, Mayadi Janos, Buryan
pal, kaplyan Imreh, tyes Jo demeter
es Rumi ferencz, hazaymat ty Reatok
Byztam, mynemw testamentomokat
en hazammal Erdewd waraban ty
eleottetek twttem wala, wduóságnek

Eredeti kiejtése.

Drágffy János tēstāmēntomlevele-
nek mássa.

Drágffy János béltőki,¹ Középső
Szolnok vármegyének és Karaszná-
nak² öröké³ való ispánja,⁴ köszönet-
met és magam ajánlását írom néktök
mint jó leányomnak és jó szolgálím-
nak. Tudjátok jó lyányom, Homonnay
Katalin,⁵ és jó szolgálím, Bērēndi
Dávit⁶ komám és jó opmestēr⁷ uraim,
Bánházi Pál, Daróczi Ęstván, Vay
Mihály, Majádi János, Buriáu Pál,
Kaplyan⁸ Imreh,⁹ ti és jó Dēmētēr és
Rumi Ferencz — házaimat ti reátok
bízta — minēmü tēstāmēntomokat
én házamnál Erdőd várában ti
előttetek töttem vala, üdvőségnek

dolgában Egy kewes helyen nem techyk Ennekem, mellyeket reowide-den cleo samlalok,

Az espitalyra nagy gondot viselyetek az segenyek benne meg ne ehezzenek, az olah falut gywrwst es az Erdewdi kylenechedet vamat az espitalnak hagyom. lykofalwat es mindszenben sakachyban walo Reseymet, az Erdodi desmat hagyom az Erdeŵdi plebanos-^{aghoz.}nak. Az misek az soltarok Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosanak, vgy mint az zent anna azzony miseye, es az Concepcio Mariæ mindennap mondassanak, penteken az humiliavit, sombaton az egredimini el ne hagyattassanak az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lekemnek űdwesossege ezekből Lesen,

Towabba Jo Leanyom homonnaj Katalyn azzony, Jo komam Daut vram es Jo opmesterim kyk az testamentom tetelben en velem Jelen voltatok mykor Irtam, meg emlekezzetek minde-nekről es Jol esetekbe vegyetek mychoda az en akaratom. Feleségemnek az mit hattam az Erdewdeon tŵt Testamentomomban Urasagaban hagyom, kis Lyanyomnak soffinak hagyom maramarosbely Josagomat, Farkas fyamnak hagyom Erdeod warat, Andrasnak kŵwarat, Gasparnak Boldisarnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestŵl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon, En elvegeztem az en attyam fyawal hugommal Dragffy Marya asonnyal mynden dolgot Jo vegre. Gaspar fyamates be bochyattam az kanisaj Josag[ra]ba. Boldisartes vtanna bochyassatok, Solyomkŵt michket sentlazart pachyalt videkes-teól Chehit tartomanyostwl hagyom

dolgában ěggy kewes helyen nem tetszik én nekēm, mēllyeket röviden előszámlállok.

Az ěspitalyra ¹⁰ nagy gondot viseljetek, az szěgěnyěk benne měg ně ěhězenek. Az olah falút, Gyűrtűst ¹¹ és az erdōdi kilenchedět, ¹² vāmot az ěspitalynak hagyom. Hikőfalvát ¹³ és Mindszentben, Szakácsiban való részeimet, az erdōdi dězsmát hagyom az erdōdi plěbános-nak (-sághoz). ¹⁴ Az misěk, az zsolttárok Erdődön, ¹⁵ Běltőkön měg ně ¹⁶ fogyatkozzanak, űgy mint az Szent Anna asszony misěje ¹⁶ és az *Conceptio Mariae* ¹⁷ mindennap mondassanak, pěntěkěn az *Humiliavit*, ¹⁸ szombaton az *Egredimini* ¹⁸ el ně hagyattassanak, az isteni szolgalatok měg ně alodjanak, ¹⁹ mert az én lělkěmnek űdvőssége ezekből lěszěn.

Továbbá jó lěányom, Homonnay Katalin asszony, jó komám, Dávít uram és jó opmestěrim, kik az těstáměntomtětelben én velem jelen voltak, mikor irtam, měgemlěkězzetěk minděněkről és jól esěztěkbe věgyětěk, micsoda az én akaratom. Feleségěmnek az mit hattam ²⁰ az Erdődön tōtt těstáměntomban, uraságában hagyom. ²¹ Kis lyányomnak, Zsófiának ²² hagyom Máramarosbeli jószágomat. Farkas fiamnak hagyom Erdőd várát, Andrásnak Kővázat. Gáspárnak, Boldizsárnak hagyom Szalában Kanizsay László attyámfia jószágát minděněstől fogván. Jól tudjátok, mikěppen volt az kontraktus köztünk, mělly kontraktuslevěl nállatok vagyon. Én elvégeztem az én attyámfiával, hugommal Drágffy Mária asszonynyal minděn dolgot jó végre. Gáspár fiamat és běbocsátam ²³ az kanizsai jószágba, Boldizsárt és utánna bocsássátok. Solyomkōt, Micskět, Szentlázárt, Paczalt ²⁴ viděkěstől, Csehit ²⁵ tartományostól ²⁶ hagyom

magdalanak es fereneznek, valamelyket magdalna serety azt vegye |

Solyomkwnkes Jol tuggyatok minden Eredetyt es fundamentomat Lewelees az kwwarj tarhazomban wasyon az nagy fekete sekrenben mykeppen az en kegyelmes vram Layos kyraly ű felsege adata prini Imrehnek Nadrespan vramnak az en varamat Debreó varat mind tartomanyostwl vgy mint Cherebe, Nadrespan vramnal tyzezer foryntba wagjoa Debreó vara, En nallam Somlyokű vysontagkepen tyzezer foryntba wasyon, Ennek dolga bekeseghen hagyattatot,

Az erdewdi testamentomomban hatam wala magdalanak tizezer forintot de Jol tudom hogj az penz naponkent el kel, nem tudom magdalna Leanyom myg El, azert azmint el rendeltem Igj akarom hogj legyen,

Annak vtanna koma Dauit Vram, mykor en valek erdelyben Retteg neweó varosban, az en attyamfyaywal, vgj mynt erdely vaydawal, sepesi geórgel, Somy Gasparral, es apafj miklossal az atcarial, kendi gallal.] akkor tes Jelen valal velwnk, tudod myt vegeztwnk, mely dolgokrwl most ennekem nem zűkseg emlekeznem, vayda vramat minden szűksegtekben meg talallyatok, Semminodon twlle el ne Idegenűllyetek, ez mynden gondotokra sorgalmatos gondot vysel, es tj nektek oltalmul hagyom az en attyam fyat vayda Vramat.

Ez testamentom lewelet Irtam az en Jambor attyamfyay előtt, kyket eleó samlalok, Varadi pwsópok előtt, kinek prini ferencz newe, Deshaj peter eleot, Nadasdi Matyas, Nadasdi balas, Ramochja marton, pestesi ferencz Sarmasagi Myklos, Berendi gyeorgy előtt Irtam, Az vr Istenert kerlek es az zwz maryaert az w fyayrt az

Magdalanának és Ferencznek. Valamellyiket Magdalna szereti, azt végye.

Sólyomkőnek és jól tudjátok minden eredetit és fundaméntomát — levele és az kővári tárházomban²⁷ wasyon az nagy fekete szekrében — miképpen az én kegyelmes uram, Lajos király ű felsége adatá Prini Imrehnek, nád-réspán uramnak az én váramat, Debrő várát mind tartományostúl, úgymint eserébe. Nádréspán uramnál tízezer forintba wasyon Debrő vára, én nallam Sólyomkő²⁸ viszontagképpen tízezer forintba wasyon. Ennek dolga békeségben hagyattatot.

Az erdődi tésztáméntomomban hatam wala Magdalanának tízezer forintot; de jól tudom, hogy az pénz naponként²⁹ elkél; nem tudom, Magdalna leányom míg³⁰ él, azért az mint³¹ elrendéltem, így akarom hogy légyen.

Annak utánna koma Dávit uram, mikor én valék Erdélyben Retteg nevő városban az én attyámfiával, úgymint erdélyi vajdával, Szepesi Györggyel, Somi Gáspárral és Apafi Miklóssal, az atkárival³² [Kendi Gállal], akkor tő és³³ jelen valál velünk. Tudod, mit végéztünk, mely dolgokról most én nekém nem szükség emlekeznem. Vajda uramat minden szükségtékben megtaláljátok, senni módon tülle el ne idegöntöljetek. Ez³⁴ minden gondotokra szorgalmas gondot visel, és ti néktek oltalmul hagyom az én attyámfiát, vajda uramat.

Ez tésztáméntomlevelet írtam az én jámbor attyámfiái előtt, kiket előszámlállok: váradi püspök előtt, kinek Prini Ferencz neve, Dézsházi Pétér előtt, Nádasdi Mátyás, Nádasdi Balázs, Ramocsa Márton, Pestesi Ferencz, Sarmasági Miklós, Berendi György előtt írtam. Az úr Istenért kérlek és az Szűz Máriáért, az ű fiáért, az

Christusirt ebben egyebet ne tegyetek, es ez Lewelnek massat mindyarast vayda vramnak kwlgjetek erdelybe,

Ez testamentom Lewel keolt mohacz meseyen sent Janos nyaka vagasa napyanak eleotte walo hetfeon, az fel-sege taborabol Layos kyralyebol, my-kor Irnanak ennye eztendewben ezer eot saz huzon hat.

Krisztusirt: ebben egyebet ne tegyetek és ez levelnek mását mindjára vajda uramnak küldjétek Erdelybe.

Ez testámentomlevelé költ Mohács mezején, Szent János nyaka vágása napjának⁸⁵ előtte való hétfőn, az felsége táborából, Lajos királyéból, mikor írának ennyé esztendőben: ezer öt-száz huszonhat.

Jegyzetek.

1. *Drágffy János béltőki*. mai szokás szerint: béltéki D. J.

2. *Középső - Szolnok vármegyének és Karaszánának*. am. Közép-Szolnok és Kraszna megyének. Régen két külön vármegye, ma Szilágy megye név alatt egyesítvék.

3. *öröké v. örökké*. Az előbbi ejtés szintén fölvehető s az alak olyan mint *sokból soká*.

4. *ispánja*. am. főispánja. (Vö. fönt *hiszán*, 248. l.)

5. *jó lyányom Homonnay Katalin*. Itt valamint az alábbi megszólításban is nyilván nejét, homonnai Drugeth Katalint (l. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* III. 380) illeti e kedveskedő névvel, mint a hogy legjobb embereit szolgálának nevezi.

6. *Dávit*. am. Dávid. Következetesen *t*-vel írva, tehát bizonyára így is ejtették. Epen olyan szóvégi hangkeményedés, mint *reszket*. *viszket* a régi *reszked*, *viszked* helyett.

7. *opmestër*. am. udvarmester, hofmeister. Gyakoribb régi változata: *hopmester*. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *Kaplyan*. E tulajdonnév azonos a ma is meglevő *Kapjon* (régbben *Kaplyon* és *Kaplyan*) helynévvel. (Vö. CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarorsz. történ. földrajza a Hunyadiak kordban* I. 477.)

9. *Imreh*. Az *Imre* névnek régi teljesebb alakja. (Vö. német *Emerich*.)

10. *éspítály*. am. ispotály, kórház.

11. *Gyűrűs*. Az Erdőtől (Szatmár m.) délkeletre fekvő helység (l. CSÁNKI DEZSŐ id. munk. I. 476). Irták hasonló alakban a Bihar megyei Györöst is (l. ugyanott 109. l.). A Drágffyak birtokviszonyait l. ugyanott I. 493. 570. 587. és 632. l.

12. *kilenczed*, a jobbágYTELEKHEZ tartozó szántóföldek terményeinek kilenczed része, mely a földes urat illette. Az 1848-iki törvényhozás megszüntette.

13. *hykofalvat*. olv. Hikófalvát? A *Tud. Gyűjt.*-beli változat *Chrisofalvát*, a *Protestáns Figyelmező*-beli meg *Chisófalvát* ír. Ugyanitt *Szakácsiban* való helyett *sakaszban* való áll. *Szakácsi* ma is meglevő helység. Tasnádtól keletre. (Vö. CSÁNKI id. m. I. 563.) — A *részeimet* szó után e szavak: az *Erdodi desmat* a sor fölé vannak beszúrva.

14. *plebanosnak*. E szónak utolsó szótagja fölé *aphoz* van jegyezve, tehát javítást jelent erre: *plebanosaphoz* azaz *plébánosához*.

15. *Erdeiwdeon . . . ne*. Ezekben, valamint még alább is, minden különös jelentőség nélkül áll az alul horgos *e* betű.

16. *Szent Anna asszony miséje*. Tulajdonképp Anna napjára, július 26-ára szóló mise. Drágffy János azonban úgy lát-szik alapítványt tett, hogy e mise mint fogadalmi mise mindennap mondassék, ha t. i. valami ünnep nem gátolja.

17. *Conceptio Mariae*, december 8-iki mise. Mindennapi elmondatását ugyanúgy kell magyaráznunk mint az előbbi miséét.

18. *Humiliavit, Egredimini*. Mind a kettő szintén bizonyos misét jelent. Am azt Krisztus szenvedéséről vagy öt sebééről nagybőjt valamelyik péntekén, ezt Krisztus töviskoronájának emlékezetére a hamvazó szerdát követő pénteken szokták mondani. Drágffy azonban ezeket is mint fogadalmi miséket minden héten, pénteken illetőleg szombaton, elmondatni kívánja. A misék nevei: *Humiliavit* és *Egredimini* nem egye-

bek mint úgynevezett *introitus*-aiknak (mise-kezdet) első szavai. Amannak *introitus*a Sz. Pálnak a filippiekhez írt leveléből (II. fej. 8. v.), ez az Énekek énekéből (III. f. 11. v.) való.

19. *még ne alodjanak*, am. meg ne szűnjenek. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *hattam*, am. hagyttam. Ma is így a népnyelvben.

21. *uraságában hagyom*, am. birtokában hagyom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

22. *Zsófinak*. A végrendelet tanúsága szerint Drágffy Jánosnak két lánya: *Zsófia* és *Magdolna* s négy fia volt: *Farkas. András, Gáspár* és *Boldizsár*. (Nagy Iván csak három gyermekét ismeri: Zsófiát, Magdolnát és Gáspárt, l. *Magyarorsz. családai* III. 380.) Alább említett huga pedig, *Drágffy Mária* asszony nyilván nem más, mint a kinek kelengyéjéről ugyanő a XVIII. fejezetben tárgyalt lajstromot készítette.

23. *bébocsáttam*, am. beboesátottam, azaz behelyeztem, betettem. Az alakra nézve vö. fönt 113. l.

24. *Paczal*. Így kell olvasnunk, bár a *chy* a testamentom más helyein *cs* hangot jelent. Ma is meglevő helységek ugyanis *Kis- és Nagy-Paczal* (l. Csánki id. m. I. 562).

25. *Csehi*, ma Szilágy-Cseh (l. Csánki id. munk. I. 549).

26. *tartományostúl*, am. határostul, a hozzá tartozó földterülettel. (Vö. fönt 102. l. és *Nyelvtört. Szót.*)

27. *tárház*, am. kamara, kincstár, készlettár. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. *«Somlyoki»*, az eredetiben tollhiba *Solyomkő* (Sólyomkő) helyett, a mint a többi helyeken mindenütt írva van. *Sólyomkő* régen vár volt Biharban (l. Csánki id. munk. I. 595).

29. *naponként*, am. napok folytán.

30. *míg*, am. meddig. Ma a *míg* szót így, kérdő névmásul már nem használjuk. Régen még gyakran megtalálni e használatában (l. *Nyelvtört. Szót.*).

31. *azmint*, am. a mint. (Vö. fönt 5. l. és *Monlattan bírálatok* 51. s köv. ll.)

32. *«atcarinál»* (így!), valószínűleg am. atkárival (*Atkár* Heves megyei helység). A teljesebb változatban mindkét közlő *akkori urral* kifejezést közöl.

33. *«tes»*, olv. *tű* és v. *tés*, am. te is.

34. *ez*, az eredetiben elmosódott betűk. Hogy e betűknek kellett ott állni, a *Prot. Függy*-beli változatból állapíthatjuk meg.

35. *Szent János nyaka vágása napja*, am. Szent János fővétele napja, vagyis augusztus 29-ike. E nap 1526-ban szerdára esvén, a végrendelet kelte augusztus 27-ike volt.

Repertorium. Drágffy János végrendeletének e mása eddig kiadatlan volt. A bevezetésben említett teljesebb változatot kiadta Br. MEDNYÁNSZKY, *Tudom. Gyűjtem.* 1818. évf. VIII. 24. s köv. ll. és RÉVÉSZ IMRE, *Magy. Protestáns Egyházi és Iskolai Független IV.* (1873.) évf. 94—97. l. E két változat csupán egyes kifejezésekben és szóalakokban különbözik egymástól. Mindkettőt mai helyesírással adják közlők.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Kazinczy-Codex.

A magyar széppróza történetére nézve igen becses emléküink a KAZINCZY-CODEX. Egy kis nyolczadret alakú papiros-codex ez, fő részeiben három ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes másolata s valószínűleg klarissza-apácák számára készült. Az első kéz írása, mint az 1., 38., 58. és 136. lap arabs évszáma mutatja, 1526-ból, a másodiké a 166. lapon levő évszám szerint, 1527-ből,¹ a harmadiké a 202. lapnak szóval való följegyzése szerint 1541-ből származik. A Kazinczy-Codex tehát a leghosszabb időközben írt codexünk. A harmadik kéz írása, mely a könyvünkben ismertetett nyelvtörténeti korszakon már kívül esik, a 173. lappal veszi kezdetét. A 166—170. lapokon levő tízparancsolatot még későbbi, de legfeljebb XVII. századi kéz írta. Tartalmát prédikációk, erkölctanító példák és legendák teszik. Szépprózai szempontból nevezetes részei: *Szent Bárlám élete*, melynek bevezető részéből vesszük szemelvényünket is, és *Szent Elek legendája*. Fölfedezte Vitkovics Mihály Egerben, régebben pedig valamely pozsonyi apáczakolostoré volt. Jelenleg, Jan-kovich Miklós gyűjteményének megvétele óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona, hol *Duod. Hung. 22.* jelzet alatt őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki *Kazinczy Ferenczről* a régi magyar irodalom körüli érdemeiért nevezte el.

Szemelvényünket a *Szent Bárlám élete* című legendának kezdetéből vesszük, a mely egy ind mythoson, a buddhizmusnak fő legendáján² alapul.

E szemelvény a codexnek 1526-ban készült részéből, a 83—89. lapokról való, hasonmásunk pedig épen a legenda kezdetét, a codex 83. lapját mutatja be.

---

¹ A *Könyvkiállítási Kataloz*-ban sajtóhibából 1529 áll.

² L. bővebben BEÖTHY ZSOLTNak és HORVÁTH CYRILLnek a repertoriumban idézett műveiben.

Ornak neuete kezdetik az ze-
nth barlaamnak elethe kerom
azert en ky eze irtam mind az
okat kyk ez kon uecket oluasandok
hoß zerettetel oluasak mert igon zep
Az zenth barlaam: kynek
elefet az tyztolletos dam-
ascenus tanos dottor: zerette-
tel ozue zedogette: es megh-
irtha: az zenth iofasath ky-
ralth: ysteny malazth v ben-
ne cellek egduen: az pogtan-
sagnak allapattarol: az for-
gztien hyre terube imellet-
ten: fepen: Mikoron forgonse-
gos india: forgztien barátok-
kal tellies uona: feltamada
ej neminemg battalimas kyr-
al: kynek neuicuala auennir:
ky az forgztienogeth: ielosten

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnak neube kezdetik az zenth barlaamnak elethe kerom azert en ky ezt irtam mind azokat kyk ez konuec ket oluvasandok hog zeretettei oluvasak mert igon zep

Az zenth barlaam: kynek eletet az tyztolletos damascenus Janos doctor: zereztettei ozue' zedogette: es megh irtha: az zenth iosafath kyralth: isteny malazth v benne celledkoden: az pogansagnak allapatfarol: az korosztien hytre terithe imelletten kepen: Mikoron kozonsegos india: korosztien barátokkal tellies uona: feltamada eg neminem hattaalmas kyral: kynek neue' uala auennir: ky az korosztienoketh: ielosben ||⁸⁴ az barátokath: igon haborgattyauala Történek kegiglen: hog az kyralnak eg neminem baratty: ky az v uduaraba első uala: isteny malasztbol az kyrali palotát el hága: es baratta lon Mel-leth mikoron az kyral megh hallot uona: az nag haragnak miatta dihoskodny kezde: es vteth az puztanak belsöibe szorgalmatossagal megh keres-tete: Mikoron megh talaltak uona nehezen: eleben vitete: latuan kegiglen alaua ruhaual fei otzoteth: ky annakelte zokot uala draga ruhakba iarnia: es az sok bojtoknek miatta megh heruatnak leny: ky annak elöte sok kencokkel: es draga etkekkel zokot uala elnie Monda neky O balgatagh es eluezot elmeyo: mi ||⁸⁵ okaiert ualoztattad az tyztos-segot zydalmassagra: es te magad germokoknek iateku zorzotet: kynek az monda: Ha ennek okat keuanod entulem meghertenod: az te ellensegidet tauol toled el tauoztas-sad Az kyral kegegh meghkerduen: hog kyk uonanak az v ellensegy

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevébe kezdetik az Szent Bárlámnak élete. Kérom azért én, ki ezt irtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel¹ olvassák, mert igön szép.

Az Szent Bárlám, kinek életét az tisztölletös² Damaszcénus János doktor szeretettel³ öszveszedögette⁴ és megírta, az Szent Jósafát királyt, isteni malaszt ú⁵ benne cselekedvén,⁶ az pogányságnak állapotjáról az körösztién hitre téríté ímélyeténkép-pen.⁷ Mikoron közönségös⁸ India körösztién barátokkal telles vóna, feltamada⁹ egy néminemő¹⁰ hatalmas király, kinek neve vala Avennir, ki az körösztiénöket, jelösben¹¹ az barátokat igön haborgatja vala. Történek kegiglen,¹² hogy az királynak egy néminemő barátja, ki az ú udvarába első vala, isteni malasztból az királyi palotát elhagyá és baráttá lön. Mély-lyet¹³ mikoron az király meghallott vóna, az nagy haragnak miatta dihoskodni kezde és üt az pusztának belsöibe¹⁴ szorgalmatossággal megkeres-teté. Mikoron megtalálták vóna nehezen, eleben viteté.¹⁵ Látván kegiglen alávaló¹⁶ ruhával fölötztet,¹⁷ ki annak előtte szokott vala drága¹⁸ ruhákba járnia, és az sok bojtóknek miatta meghervadtnak¹⁹ lennie, ki annak előtte sok kencsökkal és drága étkékkal szokott vala élnie, monda néki: „Ó balgatag és elveszett elméjő! Mi okáért²⁰ változtattad az tisztössé-göt szidalmasságra²¹ és te magad gyermeköknek játéku szörzötted?“²² Kinek az monda: „Ha ennek okát kívánod én tülem megérténöd, az te ellensegidet távol tőled eltávoztas-sad.“ Az király kege²³ megkérdvén, hogy kik vónának az ú ellenségi,

Monda amaz: Az haragh es az keuan-sagh: mert azok bantiak megh: hogh az bizonsagh megh ne esmertethes-segh: ielön legenek kegek az monda-soknak hallassara: az böcse-segh: es az igassagh: kynek monda az kyal Legon ng amynt mondad: Tehat az monda Az balgatagok: azokat mellek uannak megh utalliak: ol-minth nem uonanak: Azokat kegig-len mellek nincek: igekoznek hozyaiok olelnie: ualaky azerth m||⁸⁶egh nem kostolanga azoknak edossegit: mellek uannak: nem tanul-hattia megh azoknak byzonsagit: mel-lyek nincek Ennek utana: sokat zofa az kyalnak elöte: urunknak emborre' leteleröl: es az hitrol: Tehat monda neky az kyal: ha teneköd elezteb feel nem fogattamuona: hog az haragut el tauoztatnam: az te testödet ingen maid tyzre uettetnem: keelfel azert hamar: es fusel az en zomeim-nek elöle: hog tegöd touaba ne las-salak: es gonozul el ne' uezesselek Az istenek emböre kegiglen: nagh zomurusagal mene' el az kyalnak elöle: ezert hog martiromsagit nem zenuedhete Ezönközbe miko-ron az kyalnak magzatya nem uona: zillettetetek vneky eg igon zeep firfiu magzat: kyt iosafat||⁸⁷nak neuez-tete Ozue' guituen kegek az kyal oromeben: nag sok nepet: hog az zyletot germokert: az istenoknek aldoznanak: ötuen egbe nezö böcse-ketes hiuata hozya: hog minth lene Jöuendöbe az v magzatianak dolga: zeretettel megh tudakoznak: es vneky megh ielontenek Sokan azert kozolok mondak az germokot iöuen-döben nagnak lenny: hatalmassag-ban: es kazdagsagban: de egk ky az tobinel böcebb uala: az kyalnak imezt felele Ez germok ky teneköd

monda amaz: «Az harag és az kíván-ság. Mert azok bántják még,²⁴ hogy az bizonság²⁵ még ne esmertethessék. Jelön légyenek kegyék²⁶ az mondások-nak hallására²⁷ az böcsesség és az igasság.» Kinek monda az király: „Légyön úgy, a mint mondád.” Téhát az monda: «Az balgatagok azokat, müllyek vannak,²⁸ megutálják, olly-mint²⁹ nem vonának; azokat kegig-len, müllyek nincsek,³⁰ igyeköznek hozjájok ölelnie. Valaki azért még nem kostolandja azoknak edösségit, müllyek vannak, nem tanulhatja még azoknak bizonságát, müllyek nincsek.» Ennek utánna sokat szóla az király-nak előtte Urunknak embörré lételé-röl és az hitről. Téhát monda néki az király: „Ha te neköd eleztebb fél nem fogadtam vóna,³¹ hogy az haragut³² eltávoztatnám, az te testödet ingyen-majd³³ tizre vettetném. Kélj fél³⁴ azért hamar és fuss el az én szömeim-nek elöle, hogy tegöd továbbá ne lászalak és gonoszúl el ne vessesselek.”³⁵ Az Istennek emböre kegiglen nagy szomurúsággal mene el az királynak elöle, ezért hogy³⁶ mártiromsagit nem szenvedhete. Ezönközbe, miko-ron az királynak magzatja nem vóna, szillettetetek³⁷ ü néki eggy igön szép firfiu magzat, kit Jósafátnak nevez-tete. Öszvegyüjtven kegyék az király örömében nagy sok népöt, hogy az sziletött gyermekért az istenöknek aldoznanak, ötven egbe néző böcse-ket³⁸ és hivata hozjá, hogy, mint lenne jövendöbe az ü magzatjának dolga, szeretettel megtudakoznák³⁹ és ü néki megjelöntenék. Sokan azért közölök mondák az gyermeköt jöven-döben nagnak lenni hatalmasságban és kazdagságban. De eggy, ki az töb-binél böcsebb vala, az királynak imezt telele: „Ez gyermek, ki te neköd

zillettetetöt O kyraľ: nem lezon
 az te orzagodba kyraľ: de ez te
 orzagodnaľ hassenhatatlan iobba:
 mert az koroztien hitnek: mellet
 te haborgac: ez germok iövendöbe
 tyztölloie lezon: ezt kegiglen ez
 löc ı magatul nem monda: hanem
 isteny ihles³⁸bol Haluan kegek
 ezt az kyraľ: igon megh retten'e
 raitha: az uarasban maganak eę
 igon zeep palotat rakattata: es az
 germokot az palotaba be helhoztese:
 zorze kegek ı melle nomos ifyakkat
 zolgalatra: es parancola ınekyk:
 hog az germok elöth se korsagot: se
 uensegot: se halalt: se kegiglen ze-
 gensegotth ne emlotenenek: se eęebet
 ualमित: ky ıneky ualamy zomoru-
 sagoth hozhatna: de mindonöket
 gonörusegossöket mondananak: ı
 elötte: hog az ı elmeie gonörusegok-
 ben foglaltatuan: semyt az iöuen-
 dökröl ne gondolhatna Ez yfyak
 kozöl kegeglen haa ualamelliknek
 törtenuik uala megh korulnia: az
 kyral azt onnetan ottan ky uitety
 uala: es mas ifyat allatuala helebe
 Parancola touaba az kyral: hog ez
 ge³⁹rmoknek elötte: ualamy emleko-
 zetöt urunk Cristosrol ne tennenek

szillettetetött, ő király, nem leszön
 az tē országodba király, de az tē
 országodnál hassonhatatlan⁴⁰ jobba,
 mert az körösztýén hitnek, mely-
 lyet tē háborgatsz, ez gyermek
 jövendőbe tisztölője leszön.» Ezt
 kegiglen ez böcs ű magátul nem
 mondá, hanem isteni ihlésből.⁴¹ Hall-
 ván kegyék ezt az király, igön meg-
 röttene rajta.⁴² Az várasban magának
 eęgy igön szép palotát rakattata és az
 gyermeköt az palotába behelyhözteté.
 Szörze⁴³ kegyék ű mellé nömös ifia-
 kat szolgálatra és parancsolá ű nékik,
 hogy az gyermek előtt se kórságot, se
 vénségöt, se halált, se kegiglen szé-
 génységöt ne emlötenének,⁴⁴ se eęye-
 bet valamit, ki ű néki valami szomo-
 rúságot hozhatna; de mindönöket
 gyönyörűségössöket mondanának ű
 elötte, hogy az ű elméje gyönyörösé-
 gökben foglaltatván,⁴⁵ semmit az jö-
 vendökröl ne gondolhatna. Ez ifiak
 közzöl kegeglen⁴⁶ ha⁴⁷ valamellyik-
 nek történik vala megkörülnia,⁴⁸ az
 király azt onnetan⁴⁹ ottan⁵⁰ kiviteti
 vala és más ifiat állat vala⁵¹ helyébe.
 Parancsolá továbbá az király, hogy ez
 gyermeknek elötte valami emléköze-
 töt⁵² Urunk Krisztosról ne tennének.

Jegyzetek.

1. «*zeretettel*». A melléjkjegyes *l'* betű
 codexünkben igen sokszor csak egyszerű *l*
 hangot jelent, épúgy mint a *g* fölött is nem
 egyszer minden jelentőség nélkül áll a vo-
 nás (*g*).

2. *tisztölletös*, am. tiszteletes. Alább is
 (a 87. lap végén) *tisztölloie*. Codexünkben a
 mássalhangzók fölös megkettőzése nem ritka
 ugyan (pl. alább *zeretettel* am. szeretettel,
hattal'mas hatalmas), mindazonáltal e szó-
 kat hosszú *ll*-lel is olvashatjuk, a mennyi-
 ben az *-l* képzős igék némely vidéken ma
 is általánosak ilyen ejtésmóddal (l. pl. *Má-
 tyusföld nyelvjárása* 45, 46. l.).

3. *szeretettel*, am. szorgalommal. Nyil-
 ván ilyen értelemmel áll itt e szó, a mint
 a *szeretetes* és *szerelmes* melléknevek is
 tudvalevőleg szorgalmast, gondost is jelen-
 tettek a régieknél. (L. *Nyelvtört. Szót.*; a
szeretet szónak ilyen használatára azonban
 nem idéz példát e szótárunk.)

4. «*ozue*», am. össze, össze. Az *e* betű
 után látható melléjkjegy a magánhangzó
 hosszúságát jelenthetné, ha ugyane jelet
 az *l*, sőt az *n* betű után is minden jelentő-
 ség nélkül nem használná codexünk. Ilyen
e' van még alább a következőkben: *neue'*
 neve, *embörre'* embörré, *mene'* el' mene elstb

5. «*r*» „ü” ő. VOLF szerint a kiadásában használt *r* betűnek az eredetiben alul-fölül vonásos *r* felel meg (l. előszó, V. l.); szemelvényünk szövege azonban az eredetiben mindenütt egyszerű fölül vonásos *r* betűt mutat. (Olvasásunknak egyéb eltérései a kiadásban bizonyára toll- vagy sajtóhibák lesznek.)

6. «*eellekogduen*», am. cselekedvén. A kettős *ll*-ről ugyanazt mondhatjuk mint föntebb (2. jegyz.). bár a *esellekogduen* olvasást az igének származása támogatná (vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehas. Szót.* 363. és 375. l.).

7. *ímellyeténképpen*, am. inlyetén-képpen. Vö. *ilyen* ilyen, *ett* itt, fönt 249. l.

8. *közönségös India*, am. egész India. A régi nyelvben a *közönséges* szó ilyen jelentéssel is gyakori (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *feltámadá*, am. támadott, született. lett. Vö. fönt *támad*. 251. l.

10. *éggy néminémő*, am. egy bizonyos (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *jelösben*, am. főképpen, különösen. Tulajdonkép: jelesebben.

12. *kegiglen*, am. pedig, pediglen. A változatos *pedig* kötőszónak egyik alakja, melyet a codex helyesírása szerint valószínűleg *g*-vel s nem *gy*-vel (*kegyiglen*) kell olvasnunk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 134—138. l.)

13. *mellyet*, ma: a mit (illetőleg magyarosan: ezt).

14. *belsőibe*, am. belseiben, belsejében. A nominativusi *belső* alaknak elhatalmazása a rendes *belseiben* helyett. (Vö. a mai nap mind jobban terjedő *üllői, brassói* stb.-féle melléknveket a régies *üllei, brassai* ejtés helyett.)

15. *elében viteté*, am. maga elé viteté, maga elé rendelé.

16. *alávaló*, am. hitvány, közönséges. A szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak erkölcsi értelemben használjuk.

17. *föltöztet*, am. felöltöztött. Rövidebb tőből való igenévi alak. (Vö. *kárhoztak* e h. *kárhoztak*, fönt 106. l.) A *feel* igekötő kettős *ee*-jének az eredetiben alig lehet jelentősége.

18. «*drága*», olv. drága. (Vö. 1. jegyz.)

19. *mëghërvadt*, am. sápadt, megfogyott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *mi okájért*, am. mi okáért, mi okból. A két magánhangzó között a *j* csak hiatusöltő. (Vö. *lélkéjért* „lelkeért”, fönt 141. l.)

21. *szidalmasságra*, am. szégyenre, gyalázatra. Közönséges szó, főkép codexeinkben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

22. *játékúl szörzötted*, am. játékká, játék tárgyává tette.

23. *kegég*. Egyik alakja a *pedig* kötőszónak. (Vö. fönt 12. jegyz.)

24. *bántják mëg*, am. megátolják, megakadályozzák. A *meghánt* igének egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

25. *bizonság*, v. *bizonydság*, am. igazság (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak „testimonium” értelemmel használjuk.

26. *kegyék*. Szintén a *pedig*-nek egyik régi változata. (Vö. *kegég*, 23. jegyz.)

27. *hallássára*, am. hallására. Vö. *mássá* a mai ejtésben is, e h. *másu* (l. fönt 156. l.).

28. *azokat, mëllyek vannak*. Latinos többesszám, e h. „azt, a mi van”.

29. *ollymint*, am. mintha (l. *Nyelvtört. Szót.*).

30. *ninesek*, am. nincsenek. Így alább is s előfordul másutt is a régi nyelvben, pl. «*Ninçek* el tytkolva az mi nyomoruyuk» (BEYTHE ISTVÁN: *Epistolák* 241. l.). Nem egyéb mint a *nincs* szónak egyszerű többesképzővel ellátott alakja (vö. *kincs* — *kincsek*).

31. *fëlfogad*, am. megfogad, megígér. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

32. *haragut*, am. haragot. Régies törégi hangzó. Vö. *Ádámút, paradísumút* a HBeszédben.

33. *ingyën-majd*, am. azonnal, egyszeribe. Kihalt régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *kélj fël* v. *kelj fël*. Az előbbi olvasást az orthographia, de főkép a ma is meglevő *kël* ejtés s némely régi íróinknak *këlsz, këlni* stb. alakjai támogatják (l. *Nyelvtört. Szót.*).

35. *elveszesselek*, am. elpusztítsalak, elveszítsalak. A régi *elveszet* műveltető igének felszólító alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Nagybányán. Szatmár megyében az *elvesztet* stb. helyett hasonló műveltető alakkal ma is azt mondják: *elvesztesse*.

36. *ezért hogy*, am. azért hogy.

37. *születtetteté*, am. születék, szüle-

tett. (A műveltető képző fölös ismétléséről vö. fönt 103. l.)

38. *égbe néző böesek* (azaz *bölesek*), am. csillagjósok, astrologusok. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *szeretettel megtudakoznák*, am. szorgosan kikutatnák. A *szeretettel* kifejezésről l. fönt 3. jegyz. A *megtudakoznák* nem a ma is használatos, intransitív jelentésű *tudakozik* ige, hanem a régi *tudakoz. megtudakoz*, a mely ugyanazt teszi, mint a mai *tudakol, megtudakol*.

40. *haszonhatatlan*. Bizonyára ebből: *haszonhatatlan*, a mi hasonlíthatatlant jelent, a régi átható értelmű *hasznol* (hasznolóvá tesz, hasznolónak tart) igéből. Csupán a Gömör-Codexben fordul elő még ez alak. A kettős ss a *hasznol* igében, de főképp a vele egy többl. eredő *hasznol* szóban nem volt ritka. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

41. *ihlésből*. Ma *ihletből*. A kihalt régi *ihl, ihel* 'inspiro' igenek származékai. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

42. *mégréttene rajta*, am. megrettent miatta. Régies határozó-használat. A nép ma is mondja: *félke rajta, hogy* stb.

43. *szörze*, am. szerze, azaz rendele (l. fönt 120. l.).

44. *emlőtenének*, am. emlitenének. Az *említ* ige régi teljesebb *emléjt* alakjának *emlőjt* változatából. *Emlőjt* és *emlőt* épúgy viszonylanak egymáshoz mint *emléjt* és *emlék*.

45. *gyönyörőségökben foglaltatván*, am. gyönyörőségekben elfoglalva.

46. *kegéglen v. kegyéglen*, am. pediglen, pedig. (Vö. fönt 12. jegyz.)

47. *haa*, am. ha. A kettős *aa*-nak itt annyival kevésbbé lehet etymologiai jelentősége, minthogy a szó a codexben sor végén áll, a hol a másoló barátok sokszor egyszerűen helykitöltés végett kettőztették meg betűiket.

48. *történik vala megkórúlnia*, am. meg talált betegedni, véletlenül megbetegedett. *Megkórúl* a régi *kór, beteg* melléknévből am. megbetegül, megbetegedik. (Vö. fönt 140. l.)

49. *onnétan*, am. onnét, onnan. Az *onnét*-nak olyan megtoldott alakja, mint *ottan* az *ott*-nak, *úgyan, hogyan* az *úgy, hogy*-nak. (Vö. fönt 132. l., továbbá *onnaton* 103. l.)

50. *ottan*, am. legott. (l. fönt 221. l.)

51. *állat vala*, am. állít vala, állított. Az *áll* igenek egyszerű műveltető alakja, mely a mai *állít* értelmében közönséges szava volt régi nyelvünknek. Vö. *«Állata őrzeni négy alabárdost»* (ARANY: *Tetemre hívás*).

52. *valami emléközetöt ne tennének*, am. semmi említést ne tegyenek. *Emléközet* itt 'emlékezés, megemlékezés', tehát mai kifejezésünk szerint 'említés, megemlítés' értelemmel áll. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

Kiadás. A Kazinczy-Codexet kiadta VOLF GYÖRGY, ismertető bevezetéssel, *Nyelv-emléktár* VI. köt. — Első lapjának hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Prédikátiók és Legendák 1526. és 1527-dik évből, Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. XII. köt. 77—79. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 92. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok. II. A Kazinczy-codex hosszú mássalhangzóit, Magy. Nyelvőr* IX. 149. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.) 7—15. l. — KALAUZ az Orsz. Magy. Ípárműv. Muz. részéről rendezett *Könyrkidallitáshoz* (Budapest, 1882.) 30. l. — BEÜTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 3. és 28—35. l. Bárlám és Jozafát legendájáról. — HORVÁT CYRILL: *Nemz. irodalmunk a reformációig* (Budapest, 1891.) 77—86 l. Ugyanazon legendáról.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex.

Régi elbeszélő költészetünknek egyik igen nevezetes maradványa a KATALIN-LEGENDA, melyet a terjedelmes és képekkel s ezírázott kezdőbetűkkel díszített ÉRSEKÚJVÁRI CODEX tartott fenn számunkra. E nyelvemlékünk egy középszerű folió alakú papiros-codex. Terjedelemre nézve csupán az Érdy- és Jordánszky-Codexek állanak előtte. Lapjai nagyobb részt két hasábosak, csekélyebb részben osztatlanok. Három kéz írása. Legnagyobb részét, mintegy hét tizedét s a festett képeket Sövényházi Márta Domonkos-rendi apáca készítette, ki a Thewrewk-Codexen is dolgozott s codexünknek úgyszólván szerkesztője volt; másik két leírója ismeretlen, de valószínűleg ugyanolyan rendű apácák s ugyanazon kolostor tagjai voltak. Festett képei, bár rajz és festés dolgában igen kezdetlegések, műtörténeti beccsel bírnak.

Codexünk az 1529., 1530. és 1531. években készült akként, hogy leírói egymást föl váltva dolgoztak rajta. Az 1530. év, valamint Sövényházi Márta neve a 310. lapon van kitéve: *«Ez yrasnak wege wagon rr fyw zyletethnek utanna ezer oth zaz Harmyncz eztendewben wyz kerest octawayan sewenhazy soror marta keze myath es dyezertessek az ur istennek az ew aldot zenth neue amen»*.^{*} Minthogy vízkereszt oktavája jan. 13-ikára esik, e megjegyzés pedig a 310. lapon áll, világos, hogy a codex írásához már legalább is a megelőző 1529. évben kellett apácáinknak hozzá fogniuk. Az 1531. év az 544. lapon van szintén szavakkal följegyezve.

A codex tartalma: evangéliumi szakaszok, vallásos elmélkedések és tanítások, szentbeszédok és legendák. Ez utóbbiak közül legnevezetesebb *Szent Katalin verses legendája*. Azonban codexünk is, mint nyelvemlékeink legnagyobb része, másolat. Kiténik ez törléseiből, igazításaiból és íráshibáiból. Másolóinak egyik sajátsága — a mit a codex nyelvének vizsgálatában sohasem szabad felednünk — hogy a sorok végét, csak hogy beteljenek, fölös betűkkel, az utolsó betűk, főkép magánhangzók megkettőztetésével, a következő sor első mássalhangzójának előleges kitételével vagy egy *h* odatoldásával töltik ki. Innen van a sok hosszú magánhangzós, illetőleg kettős *ee*-vel *aa*-val stb. írt szóalak az

^{*} Olv.: Ez írásnak vége vagyon Úrfű sziletetnek utanna ezerötszáz harmincz esztendőben Vízkereszt oktaváján, Sövényházi szoror Márta keze miatt, és dícsértessék az úr Istennek az ő áldott szent neve. Ámmén.

Érsekújvári Codexben. A codex tartalma különböző könyvekből van kompilálva. Hogy azonban e kompiláció Sövényházi Mártától és társaitól ered-e, vagy maguk is már egy könyvben találták a többféle anyagot, azt nem lehet eldönteni. A könyvnek fő forrásai Temesvári Pelbárt művei és a *Gesta Romanorum* című középkori latin regés könyv.¹

A codex régebbi viszontagságai ismeretlenek, csupán annyit tudunk, hogy a XVI. és XVII. században folyton apácák bírták és használták. Fölfedezője Czech János, ki a róla elnevezett Czech-Codexszel együtt az *érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* 1833-ban fődözte fel. Nevét fölfedezése helyéről viseli. Jelenleg a *M. T. Akadémia* könyvtáráé, a hol *M. Cod. irrét* 81. sz. jelzet alatt őrzik.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö*-t rendszerint alul vonásos *o*-val, az *ü*-t pedig hol pusztá, hol fölül egy vonásos *u*-vel, Sövényházi Márta pedig *ŷ*-forma betűvel jelöli. Az *ö* hang jelén azonban néha az alsó vonáson kívül még fölül is két vesszőt látni (így pl. szemelvényünkben *ewlnŷk* ölnők, *dyczŷwlvén* dicsoŷlívén), a melyek, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexben is, voltaképen hiányjelek s példáinkban bizonyára az *e* betű kihagyását (vö. *eo*, l. fönt 20. 21. l.) jelentik. Hogy e felső vonáskák kihagyó jelül szolgálnak, mutatja ugyancsak szemelvényünkben az *igyól* szónak *ygyól* írása is, a melyben az *ö* betű nem lehet tollhiba s inkább azon *j* hang kihagyására utalhat, a melyet még Molnár Albertnél is megtalálunk (*igujol*), s a melyből kifolyólag a szót az *igy* és *jól* határozók összetételének tartthatjuk. Ezen kívül meg kell még említenünk — mert Volf Györgynek figyelmét egészen elkerülte — hogy az Érsekújvári Codex számos helyen a fölül pontos *é* betűt is használja (l. pl. a hasonmáson az *ely* élj, *énés* én is stb. szókat), a melynek nyilván vagy hosszú *é* vagy zárt *ë* lehet a jelentése.²

Nyelvének jellemző sajátága a számos hosszú (az írásban kettőztetett) magánhangzó. Ezek egy része az Érdy- és Jordánszky-Codex alakjaival egyezik, más része azonban, mint Volf György kimutatta, pusztá sorkitöltő betűkettőzésben leli magyarázatát. Megemlíthető sajátága még a több. 3. személyű birtokosragnak *-uk* *-ük* alakja is, a miben Volf György a codex másolójának dunántúli eredetére következtet.

Szemelvényül a nevezetes Katalin-Legenda befejező verseit adjuk (a codex 517—520. lapjairól) az 519. lap hasonmásával.

¹ Mellékesen megjegyezzük, hogy codexünkben már a törökökre is van egy hely vonatkozás, az 571. lapon, a hol ezt olvashatjuk: «Ez ylljen nyomorwsagh leezen elewzer az Ismaelnek fyay myat az az ez atkozot hytetlen törökyk myat kyk ez wrylagon felewtte el hatalmaznak».

² Sem ez az *é*, sem a föntebb említett *ö* betű nincs feltüntetve Volfnak kiadásában s az előszó sem emlékszik meg róluk.

A szöveg betűszerinti olvasása.*

az Czazar ||⁶¹⁷ Ezen megh Haragweek,
 Es zekyben fel ylthepeek,
 Sentencyat zolghaltata,
 Es az zywwre az halalt íg adaa mond-
 uan

Sentencia

Een ky vagyok maxencyws
 ghonozokat, ky megh kénoz
 Ez zeles wylaghnak wra,
 Es yghassaghnak adoya,
 Imyl' Senthencyat adok
 Ez leánra, halalt adok
 mert romaban, my ezth zewrzewk,
 Es yo wegghel megh tewkellewk,
 hogy ky ystenynket nem hine,
 awagy ewket nem thyzthelne,
 haath azt sok kennal kenzanok,
 Es ewt halallaal megh ewlnők,
 Dee ez leany ezt el hatta,
 Es Crysthwst Istennek wallotta,
 az my hythewnket meg mewette,
 Istenynket nem tyzthölte,
 azert waros kywel eel ky wygyek,
 ees ő neky nyakat vagyak,
 Es az latrok mennye, ezth hallak,
 az zyzet ewk ottan el raghadak,
 es Mykoron wyzyk wala,
 zebden ezt enekly wala,

Regnum mundi et omnem ornatum
 seculi contempsit propter amorem do-
 mini mei Ihu xpi Quem uidi quem
 amavi in quem credidi et dilexi &
 Ez wylagoth mynd kenczével,
 meg wtaltam tellyességvel,
 Csak een edees jegyesemert,
 az en edes lewsomertth,
 kyt een lathek Es zerethek,
 ky newéerth nagy kent wallek,
 hogy ew ezt enekly wala,
 ewth sok nép kewety wala,
 az azzonyok syrnak wala,

Eredeti kiejtése.

Az császár ezen megharagvék¹
 És székiben föllitépék,²
 Szöntencziát szolgáltata
 És az zűzre az halált így adá, mond-
 ván:

«Én, ki vagyok Makszenczius,
 Gonoszokat ki megkénoz,³
 Ez szélös világnak ura
 És igasságnak adója,
 Ímilly szöntencziát adok.
 Ez leányra halált adok,
 Mert Rómában mi ezt szörzök⁴
 És jó véggel⁵ megtökéllők,⁶
 Hogy ki isteninket nem hinné,
 Avagy őket nem tisztelné,
 Hát azt sok kénnal kénzanók
 És őt halállal megölnők.
 De ez leány ezt elbatta⁷
 És Krisztust Istennek vallotta,
 Az mi hitünket megmevette,⁸
 Isteninket nem tisztölte.
 Azért város kívül⁹ el-kivigyék
 És ő néki nyakát vágják.»
 És az latrok¹⁰ mennyé¹¹ ezt hallák,
 Az szizet ők ottan elragadák.
 És mikoron viszik wala,
 Szépden¹² ezt énekli wala:

«Ez világot mind kencsével
 Megutáltam tellyességvel,
 Csak én édés jegyesémert,
 Az én édés Jézusomért,
 Kit én láték és szereték,
 Ki nevéért nagy kent vallék.»¹³
 Hogy ő ezt énekli wala,
 Őt sok nép követi wala.
 Az asszonyok sírnak wala,

* Az eredetiben a versek, mint a hasonmás is mutatja, folytatlag vannak írva.
 Közben a latin helyek az eredeti latin legendából származhatnak.

az zyzek bankodnak wala,
 kit katheryna meg lathwan,
 neky ygy bezelle mondwan,
 Dragalatos nemes zizek,
 Es kegyelmes azzony neepe,
 een kenomath syraastokal,
 keerlek hog' megh ne banczatok,
 Inkab welem wygagyathok,
 mert Istenemet yol lathom
 ym engem hyw ygyöl [lathom] hallom,
 de syryathok maghathokon,
 Es leendew fyathokon,
 hog' kyk pogansaighban laktok,
 nagy kaar ha benne meg halthok,
 mert zegenyek mynd el weztek,
 Es mynd pokolra syltyethok,
 ees mykort oda ywtot wolna,
 hol az nyak wagho heel wolna,
 Oth az nyak waghonak zolla,
 Es ew neky yly zot monda,
 kyt az sok nep ygyol halla,
 kerlek theged yo barátom,
 mert ymmar az en edes wramath yol
 laathom,
 hogy egy kewessee wary engemeth,
 hogy ||⁵¹⁸ Imagyam mar wramath,
 kyt hogy az hoher meg halla,
 neky arra ydewt bagya,
 katernyna nagy ekessen, lee terdeplek,
 Es ylyen kepen remenkewdek,

Oratio agonista yginis
 katherine &

O decus et Salus credencium O Spes
 et gloria virginum Ihu bone gracias
 tibi ago qui intra collegium ancilla-
 rum tuarum dignatus es me connume-
 rare

Oh ennekem en ydwessegem,
 Es en byzony edessegem,
 Oh zyzeknek nag' remenye,
 Es ew nekyk dyczoseghek,
 Oh ennekem nag' ekewssek,
 Vram yesws the nagy felsegh,
 fewldnek meane erewseghe,
 en lelkiemnek edewsseghe,

Az szizek bánkódnak vala.
 Kit Käterina meglátván,
 Nékik így beszéle, mondván :
 «Drágalátos némés szizek
 És kegyelmes asszonynépek !
 Én kénomat sirástokkal,
 Kérlek, hogy még ne bántsátok,
 Inkább vélem vigadjatok.
 Mert Istenemet jól látom.
 Ím engem hív, ígyöl¹⁴ [látom] hallom.
 De sírjatok magatokon
 És leendő fiatokon,
 Hogykik pogányságban laktok,
 Nagy kár, ha benne meghaltok.
 Mert, szegények, mind elveszték
 És mind pokolra sillyedtek.»
 És mikort oda jutott volna,
 Hol az nyakvágó hely¹⁵ volna,
 Ott az nyakvágónak¹⁶ szólla
 És ő néki illy szót monda,
 Kit az sok nép ígyöl halla :
 «Kérlek téged, jó barátom,
 Mert immár az én édés Uramat jól
 látom,
 Hogy éggy kevésbé várj engemet,
 Hogy imádjam már Uramat.»
 Kit hogy az hóhér meghallt.
 Néki arra időt hagyta.
 Käterina nagy ekessen lēterdeplék
 És ilyenképpen remenködék :¹⁷

«Oh én nekém én idvességem
 És én bizony édességem !
 Oh szizeknek nagy remenye
 És ő nekik dicsőségek !
 Oh én nekém nagy ékösség,
 Uram Jézus, te nagy felség,
 Földnek, mennynek erőssége,
 Én lelkömmek édessége !

errewl neked halat adok,
 hogy mastan te zolghalo leanyod wa-
 gyok,
 Es thegedet azon kerlek,
 ho'g azok kyk en ertem teged kernek,
 zewksegewkben es nyawalyaokban,
 akar hol oth ez wylagban,
 ewketli wram meg halghassad,
 es ammyt keerne'k o nekyk meg agyad,
 Ehsegh tewlek el tawozyek,
 Es halal oth ne wralkogyek,
 Es nalok legén mynden bewseegh,

Expecto pro te gladium xpe rex
 bone Thu paradiso meum da spiritum
 Et fac nram meam agentibus memo-
 riam &

Oh en edes wram yesws,
 Immar erthed ym meg halok,
 zent newederth halalt wallok,
 Immar wram thegewd nezlek,
 azert teghed azon kerlek,
 hogy az en lelkemet hozyad weegyed,
 Es Mennyorzaghban helheztesse'd,
 nekewd wram bala legyen,
 lelkem veled menyben legyen,
 Theged ylleth nagy erewseeg,
 Es tewkellethes nagy ekessegh,
 Mennyorzaghban nagy dyezewsegh,
 eennekbely nagy ydwesseegh,
 Es wylaghy nagy feenesseegh,
 Jozaaghbely nagy tyztosseegh,
 Neked legyen hatalmassag,
 ez wylagban nagy kyralsagh,
 Nekewd legyen nagy dyczeret,
 Es weegh nekwl walo eelet,
 Nekewd legion mynden yozag,
 fewlden mennyen mynden orzagh,
 Es Menye az zyz mynt ezt monda,
 magat Crystwsnak ayanla,
 hogy lelket hozya fogadna,
 Es kéréséth neky megh halghathnaa,
 az eeghbowl yly zo ||⁵¹⁹ Mondathek,
 Es yly feeleth adathek mondwan

Veni electa mea Speciosa mea ecce
 tibi beatitudinis ianua apperitur ecce

Erről nékéd hálát adok,
 Hogy mastan tē szolgáló leányod va-
 gyok,
 És tégédet azon kérlek,
 Hogy azok, kik én értem tégéd kérnek
 Szükségökben és nyavalyáokban¹⁸
 Akárholt¹⁹ ez világban,
 Őket, Uram, meghallgassad
 És ammit kérnek, ő nékik megadjad.
 Éhség tőlök eltávozzék
 És halál ott ne uralkodjék
 És nállok légyn minden bőség.

Oh en édés uram, Jézus,
 Immár érted im meghalok,
 Szent nevedért halált vallok.
 Immár, Uram, tégöd nézlek.
 Azért tégéd azon kérlek,
 Hogy az én lelkemet hozjád végyed
 És mennyországban helyhőztesse'd.
 Néköd, Uram, hála légyn,
 Lélkém veled mennyben légyn!
 Tégéd illet nagy erősség
 És tökéletes nagy ékesség,
 Mennyországban nagy diesőség,
 Énekbéli nagy idvésség,
 Ez világi nagy fényesség,
 Jószágbéli nagy tisztőség.²⁰
 Néköd légyn hatalmasság,
 Ez világban nagy királyság!
 Néköd légyn nagy díeséret
 És vég nélkül való élet!
 Néköd légyn minden jószág,
 Földön, mennyen minden ország!²¹
 És mennyé az szíz mint ezt mondá,²¹
 Magát Krisztusnak ajánlá,
 Hogy lelkét hozjá fogadná
 És kérését néki meghallgatná:
 Az égből illy szó mondaték
 És illy felelet adaték, mondván:

Mondatiet, Es vly sele
letg adatget, mondvan
veni electa mea Specie
osa mea ecce tibi btiu
dinis ianua aperituz ec
ce quietis eterne mansi
o tibi parata aduentu
tuum expectat ad

Jeny een hozyam en va
lazottam, nokeud nagr
po myngolmat alkottat.
Jenyvol ymmar En
zeep yegbesem ammyt
kerol mynd megh tezem
meret bly enyemet tge
orted keertnek, Egheseghtot
tenelen weznek, Es kvere
tgez ymadzagot, Annak aa
dok bodoggsaghtot, lialaalo
dett nagr wyszagot, nokeud
adom meimporzagot, Je
wol dy Es legy welem, zy
natten Wolam wygaghtie
ghezeeten megh wyle nokeud
mar, Memmporzagot, Es
thogdet waat zent harom
sagt, Jenyvol mar en edene
zemam wyslaght, ne bagis
munkadat lyaban, laaght
teneked telhetegedot, es enes
megh frzechem zolgalargo
datie wypteggedot, Kan
tad wygad mynd meimpor
zaght, es benne walo nagr
sok pozaght, es megh lialwa
az zy zolwaaz wale wago
nak, Es vygeni mondan,

Virgo ad Spiculatoro
B baratgom een bez wa
lyok, mere maar vramert
ym megh halot, lya kowl fe
rom el wegatowd, wesanak
zawat togetowd, azomba
nyakat se hant, Es a mak
waghtio hogv, ezt latghatgy
waghtassat, wyg legpentgye
hogv, ez wylaghtol, Es we
tgezeerholot keetg zoda pe
lonek, elery more hogv fe
pet weiwok, woor nem pa
ra oiv wakatol, de they fo
lya derokabol, az yzsegh
nek regvere, lyben labe
mynd myngt oelemag zo
da megh entg ez lewin, hogv
membol angvadol, zallanab,
Es o nek, enmyet zolgalaa
nak, hogv en tetet el fel
weiwok, Es synay hogve
re el fol wriwek, syv oda
olys mozze wala, hogv huz
napp menerv feeld wala
holoth nagr sok zodat lez
nek, Korok egheseghteg wez
nek, lette beggh, menyor
zaghtban, oly nagr dyzo
saghtban, Es bodoghsaghtban
wagyon hogv nem wyg
hogv megh mondatghnok,
wagv begghen megh pe
batnok, de zok megh sem
gondolbatterivk, mygh ne
zemwink megh lattrivk,

quietis eterne mansio tibi parata ad-
wentum tuum expectat &

Jewy een hozyam en ualasztottam,
nekewd nagy jo nywgomat alkottam,
Jewyel ymmar En zeep yegyesem,
ammyt kerel mynd megh tezem,
merth kyk engemet the erted keernek.
Seghetseghet tewlem weznek,
Es kyert thez ymadsagot,
Annak aadok bodoghsaaghot,
lalaalodert nagy wysaagot,
neked adom mennyorzaagot,
Jewel ely Es legy welem, zynetlen
welem wygagy, ueghezetlen
meg nylt nekeud, mar Mennyorzagh,
Es Thegedet waar zent haromsagh,
Jewyel mar en edeus zemem wylagha,
nem hagiom mwncadat hyaban,
laatham teneked tehetsegedet,
es enes megh fyzethem zolgalathodat,

Es wytézségedeth,

Rajtad wygad mynd mennyorzagh,
es benne walo nagy sok yozagh,
ezt meg halwan az zyz zola,
az nyak wagonak Es ygyen monda :

Virgo ad Spiculatorem

Jo barathom een kez wagyk,
mert maar vramert ym meg halok,
ha kewl feyem el wehetewd
wradnak zawat tehetewd,
azomba nyakat le hayta,
Es a niak wagho hogy ezt latha,
Egy waghassal wgy legyenethee,
hogy ez wylaghból ky weghezee,
holot keeth czoda yelenek,
elew mert hogy feyet weweek,
weer nem yara ew nyakabol,
de they folya derekabol,
az zyzeseghnek yegyere,
kyben lakek mynd mygh eele,
mas czoda megh énth ez lewn,
hogy menyből angyalok zallanak,
Es 9 neky ennyet zolgalaanak,
hogy ew testet el fel wewewek,
Es synay hegyere el fel wywek,

«Jőj én hozjám, én választottam,
Neköd nagy jó nyugolmat alkottam.
Jőj el immár, én szép jegyészem,
Ammit kérel, mind megteszém.
Mert kik engemet té érted kérnek,
Segétségét tőlem vésznek;
És kiért téssz imádságot;²²
Annak adok²³ bódogságot,
Halálodért nagy újságot;²⁴
Néköd adom mennyországot.

Jövel, élj és légy vélem szinetlen,
Vélem vígadj végezetlen.²⁵
Mégnyilt néköd már mennyország
És tégedet vár Szent Háromság.
Jőj el már, én édös szemem világa,
Ném hagyom munkádat hiában!
Látám té nékül téhetőségedet
És én és megfizetém szolgálatodat és
vitézségedet.

Rajtad vígad mind mennyország
És benne való nagy sok jószág.»
Ezt meghallván, az szíz szóla
Az nyakvágónak és ígyen monda :

«Jó barátom, én kész vagyok,
Mert már Uramért im meghalok.
Ha köll, fejem elvéhetöd,
Uradnak szavát téhetöd.»
Azomba²⁶ nyakát lēhajtá
És az nyakvágó hogy ezt látá,
Egy vágással úgy legyénté,²⁷
Hogy ez világból kivégezé.
Holott két csoda jelének.
Elő, mert hogy fejét vevék,
Vér nem jára²⁸ ő nyakából,
De tej folya derékából
Az szízeségnek jegyére.²⁹
Kiben lakék³⁰ mind, míg ele.
Más csoda mégént ez lőn,
Hogy mennyből angyalok szállának
És ő néki ennyet³¹ szolgálának,
Hogy ő testét el-félvévek
És Sinai högyére el félvivék,

ky oda oly mezze wala,
 hogy hwz napy menew feeld wala,
 holoth nagy sok ezodak leeznek,
 Korok eghessegeth weeznek,
 lelke kegygh menyorzagiban,
 oly nagy dyczöseghben Es bodogh-
 sagiban, wagyon

hogy nem wgy hogy meg mondhat-
 wagy kegyghen meg yrhatnok, [nok,
 de csak meg sem gondolhattyw,
 mygh nem zemwnkel megh lattywk, ||
⁵²⁰ Hogy kegygh oda mehessunk,
 az zyznek ygy remenkegiunk

O felix katerine exora dominum tu
 virginum regina da premia diuina Re-
 gisque solium &

Bodogh zywz Katerina,
 kynek thestet tartya syna,
 Immad ertwuk theremthenket,
 Es nyeryed ydwessegwnket,
 nyeryeed mynden kewanathonkat,
 ygaz yozagiban ayeythatwnkath,
 hogy the weled dyczöwlvén,
 wygadhasunk mynd ewreke,

kyt engegiem mynekwnk atya fyw
 zent lelök egy örök elo ysten mynd
 örökwel örökke amen Weghe wagyon
 amen

Ki oda oly messzé wala,
 Hogy hűsz napi mēnő föld⁵³ wala.
 Holott nagy sok csodák lésznek,⁵³
 Kórok egésségét vésznek,⁵³
 Lélke kegyig mēnyországbán
 Olly nagy dicsőségben és bódogságban
 vagyón,

Hogy nēm úgy, hogy mēgmondhatnók,
 Vagy kegyiglen mēgírhatnók,
 De csak mēg sēm gondolhatjuk,⁵⁴
 Mignēm szēmünkkel mēglátjuk.
 Hogy kegyig oda mēhessünk,
 Az sziznek így remēnkējünk :

Bódog szűz Katērina,
 Kinek testét tartja Sina,
 Imádd értünk teremtēnket
 És nyerjed idvességünket,
 Nyerjed mindēn kívánatonkat,
 Igaz jószágban ájējtatunkat,
 Hogy tē véled dicsőülvén,⁵⁵
 Vigadhassunk mind örökké!

Kit engēdjēn minēkünk Atya, Fiú,
 Szent Lélök ēggy örök élő Isten mind
 örökül örökké.⁵⁶ Ámmēn.

Vége vagyón. Ámmēn.

Jegyzetek.

1. *ezēn mēgharagvék*. Maxentius császár hasztalan kínoztatja, hiába veti börtönbe Szent Katalint, törhetetlen marad: keresztény hitét el nem hagyja s nejévé nem akar lenni. Erre vonatkozó régső ki-jelentése miatt haragszik meg a császár annyira, hogy kimondja rá a halálos íté-letet. — Az -n ragos határozó a *haragszik* ige mellett általános régi sajátság. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 188.)

2. *fēliltepék*, am. fölült (királyi szé-kébe). *Iltepik* vagy *ültepik* az ül igének ki-halt régi származéka, melylyel főkép a co-dexekben találkozunk.

3. *megh kénozt* „mégkénozt” megkí-nozt (l. bevez.).

4. *szörzök*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelv-tört. Szót.*)

5. *jó véggel*, am. jó czéllal. (Vö. *Nyelv-tört. Szót.*) A *vég* szónak e régi használatát őrzik ma is a *mi régre*, *mi régből*, *mi végett* kifejezések.

6. *mēgtökéllük*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *elhatta*, am. elhagyta. Ma is álta-lános ejtémód a népnél. A szó jelentése itt: nem gondolt, nem törődött vele. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *mēgnevettē*, am. megnevelte. *Meret* a *meret* igének közönséges régi alakja.

9. *város kívél*, am. a városon kívül. Vö. ma is *rendkívül* e h. *renden kívül*: *a

nagy világon *e kívül* (VÖRÖSMARTY) *e h. ezen kívül*.

10. *latrok*. A *lator* szó itt katona, poroszló értelemmel áll.

11. *mennyé*, am. mihelyt, a mint. Kihalt régi kötőszó. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 63.)

12. *szépden*, am. szépen. Képzésére nézve olyan mint *lassu dan. édes-den*.

13. *ként vallék*. A *habeo* jelentésű *vall* ige van e kifejezésben, mint a mai *szégyent vall, kudarcot vall, kárt vall* szó-lásokban is. Ép így alább *halált vallok*. (Vö. fönt 105. l.)

14. *iggyól*, am. jól. Valószínűleg az *igy* és *jól* szók összeolvadása, a mint régi használat a szótárak magyarázata sejteti. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt bevez.)

15. *nyakvágó hely*, am. vesztőhely.

16. *nyakvágónak*, am. hóhérnak.

17. *reménködéek*, am. könyörgött, esdekel. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

18. *nyavalyásokban*, am. nyavalyájokban, nyavalyájukban. A birtokosragnak eredetibb alakja (vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 150).

19. *akárholott*, am. akárhol. Vö. *holott* am. *hol*, fönt 105. l.

20. *jószágbeli nagy tisztosság*. A *jószág* szónak itt hatalom vagy erény a jelentése. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

21. *mennyé... mint ezt mondá*. A *mennyé* mellett a hasonló jelentésű *mint* kötőszó pongyola fogalmazásból vagy másolói hibából áll.

22. *tészs imádságot*, am. imádkozol. Vö. *prédikációt tön* az Ehrenfeld-Codexben, am. prédikált (l. fönt 106. l.).

23. *adok*, olv. *ádok* v. *adok*. Bár az *ad* igenek hosszú hangzós ejtése a 3. szem. alakban (*ád*) ma is megvan, sőt a

népnyelv néhol még a 2. személyt is *ács* (ádsz)-nak ejti, régi íróinknál pedig más alakokban is előfordul e hosszú hangzó: codexünk e helyét még sem lehet föltétlenül *ádok*-nak olvasni, mert a kettős *aa* — mint a hasonmás inutattja — sor végén fordul elő. (Vö. bevez.)

24. *wysaagot*, *Ujságot*-nak olvastuk, bár nem lehetetlen, hogy tollhiba *wygsaagot* v. *wygasaagot* (vígsgágot, vigaságot) helyett.

25. *vélem vígadaj végezetlen*. Érdekes példája a legendában különben nem ritka alliterációnak.

26. *azomba*, tulajdonképp *azonban*, am. azalatt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *leggyénté*, tulajdonképp am. legyinté. Azonban míg ma gyöngédebb ütést (meglegyintés) jelent, régen általában csak ütés, vágás volt az értelme. Még GVADÁNYI is azt írja pl.: *„Tsákánnyal leggygyentek egy jót tarkójára”* (Rontó Pál.)

28. *jára*, am. jött, folyt. Vö. *„mezeytelen labakkal jaruan romabol”,* am. jöven Rómából (Domonkos-Codex 120).

29. *az szüzességnek jegyére*, am. a szüzesség jelére, jeléül.

30. *kiben lakék*, am. a melyben (t. i. szüzességben) volt.

31. *ennyét*, am. ennyit. (Vö. fönt 102. és 113. l.)

32. *húsz napi mēnő fēld*, am. húsz napi járó föld.

33. *lésznek, vésznek*. Rövid *ē*-vel is olvashatók: *lésznek, vésznek*, épúgy mint négy sorral föllebb a *wewek iéék*-nek v. *rörék*-nek is olvasható.

34. *mēg sēm gondolhatjuk*, am. el sem gondolhatjuk, el sem képzelhetjük.

35. *dicsöülvén*, am. megdicsöülvén.

36. *örököül örökké*, am. öröktől (fogva) örökké. (Vö. fönt 106. l.)

Kiadás. Az Érsekújvári-Codexet egész teljességében, ismertető bevezetéssel VOLF GYÖRGY adta ki, *Nyelvmléktár* IX. és X. köt. — A verses *Katalin-Legendát* mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s az első sorok hasonmásával kiadta TOLDY FERENCZ, *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* stb. című kiadványában (l. fönt 44. l.), és SZILÁDY ÁRON, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 31. s köv. ll. (jegyz. 306. s köv. ll.). — A Krisztus kúszeüvedéséről szóló részeket mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s a 19. lap kezdőbetűjének és néhány lap képeinek hasonmásával közli TOLDY FERENCZ, *Régi Magy. Passió rajzokkal* stb. című munkájában (l. fönt 44. l.). — Négy kisebb verses részletét magyarázatokkal kiadta SZILÁDY ÁRON, id. munk. I. köt. 195. és 219. ll. (XLV. XLVI.

XLVIII. és LXIV. sz. a.) — Kisebb (prózai és verses) szemelvényeket adott belőle még TOLDY is. *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 185. és 206. l. — A codex utolsó darabját, az Orsolya-legendát, eredeti és mai helyesírással, néhány nyelvi magyarázattal s a codex tartalmának rövid ismertetésével kiadta SZABÓKY ADOLF. *Viertes Programm der städtischen Ober-Realschule in Pest, für das Schul-Jahr 1857/58.*, 5—18. l. — Szöveg- és képhasonmások láthatók belőle BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is I. köt. 114. 115. és 117. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 94. — B. J.: *A Katalin-legendá 2508—13. sorában levő kép. Egyet. Philol. Közl.* IX. 218. — HORVÁT CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformáció koráig* (Budapest, 1891.) 86. s köv. ll. A Katalin-Legendá bő fejtegetése.

SZÓJEGYZÉK.

- Abraam* Ábrahám 53
achszin asszony 69
ád, álsz ad, adsz 273
aló 153
afféltt 148
ágas 86
agy ige 107
agy síy aggság 5
agler 82
ágy 81
ágyfédél 81
ágyfel 81
ágylep 79, 82
áhitatlan 236
ajkak ajkak 235
ajállani 184
ájótatos ájtatos 160
ájótatoság ájtatosság 160
ájótatus ájtatos 247
ajtának ajtajának 221
ájtatlan 236
ajtó kül ajtón kívül 93
ajtón ajtó 79
akárholt 273
a ki, a mi eredete 5
akó 90
alamizsnával alamizsná-
     val 93
alattok alva 181
alá való „alábbi” 235; „hit-
     vány” 261
alázatost alázatosan 93
áldomás 250
alatt síy alattság 5
álggyü ágyü 147
Alincsa (Alinceza) 185
alít emire 250
alkalmasint 93
alkalom 69
alkó alkú (melléknév) 150
alkoszik 139
alkot 69, 201
alkú 150
alkuszik 139, 201
állapot állapot 253
állat főnév 6, 105, 106, 132,
     170, 217
állat ige 265
állkapeza 86
állonak állanak 233
álltetem 86
álmu 1. álom
alodtokban alva 181
alojt emire 250
álom 7, 60
aloszik alszik 181
aloszok alszom 113
aloszon alszik 113
álság 179
alszik iktelenül 113
által 101
alt(at) 60
aluggyék aludjék 60
aluszsz alszol 113
alut alatt 60
Anasztáz 250
angyalokat angyalokat 69
angyel angyal 57, 166
angyeli esés 166
angyeltkut angyalokat 57, 69
annak felette 250
anne, annéjat annyi, annyit
     114
annéval annyival 248
annéval — míg 248
annye annyi 102
apátúr 249
apátúr-szerzet 249
apol 181
apolgat 181
apró-csepi apró-cseprő 193
aranyas aranyos 84
aranyas fedél 84
arany fondl 84
arany pártá 84
aranyas pártá 84
arany tő 84
aratás 89
arató 89
arkangyel arkangyal 57, 69
arezdjút arezát 110
árnyikház 91
árpa 89
arra azért 154
áspiskígyó 103
asz főnév 89
asszony 238
asszonnya aszonya 163
asszony-ember 185
asszony-feleség 248
asszonyi állat 5
asszonyokat asszonyokat 102
     104
asszonyonk asszonyunk 163
asszu asszu 202
Aszérus 119
aszjú asszu 113
asztay 89
Asztrik, Asztrikos, Asztrikus
     249, 250
aszú 202
átall 67
«athval» 79
Atkár helynév 259
attól annál 140
attya atya 102, 236
attyám atyám 194
atyámfia 238
atyámfiám atyámfia 104
avagy — avagy 235
az azon 153
azanná, azannya 102
azannéban 109
az egyéb 123, 192
az hogy a hogyan 105
az ki a ki 5, 66

- az mi a mi 5
 az mint a mint 2, 59
 annak annak 68
 azombu 273
 azon ugyanaz 181, 221
 azról, arról 68
 azonban 273
 azonként 129
 azon módon 150
 azon szörny 150
 az több a többi 220
- bab 90
 babbirely 90
 bagoly-borsó 90
 bakoleza-fa 253
 bakter 123
 balassa 207
 balast 207
 balaz 207
 Baldzs-rubint 207
 bátrán, bátrány 23
 bámol 221
 barát 57, 64
 barátja barátja 7
 barázda 89
 barkóca-fa 253
 báró Eötvös Eötvös báró 153
 baromi létkés 102
 bátoron bátran 163
 bazaliskos basiliscus 103
 be igekötő 104, 149
 bead 180
 beadmol 221
 bebocsáttam behocsátottam
 193, 259
 belém stb. 5, 57
 belénd 88
 bel igekötő (be) 104, 109
 bejött bejött 149
 béli 208
 béli ruha 84
 béli 208
 belőlem stb. 5, 57
 berekeszt berekeszt 104
 belsiben 264
 belsőbe 264
 betelik betelik 216
 belüle belüle 7
 bennük bennük 18
 bennem stb. 57
 benneteket 71
- bennett bent 181
 bennetük benneteket 71
 «bereth» 82
 bérügyengy 84
 Bérndld Bernát 201
 bérök, berük bürök 88
 bese 7
 beste bestia 106
 bestye bestia 217
 beszélleni beszélni 184, 208
 betegül ige 201
 betöllyesedik 119
 betű 121
 bőség bőség 201
 bőségös bőséges 201
 bőségös na. uo.
 bíbor «bereth» 82
 bínös bünös 167
 bínös bünös 181
 bínüt bünt 67, 75
 bírság 61, 70
 bírságnap bírságnap 55, 61,
 70
 bírságnap jutra 70
 bizalmas 166
 bízik rmihez 238
 bizodalmas 166
 bizonság, bizonyosság 264
 bizony 140, 170, 231
 bizonyába 228
 bizonyossággal 231
 bocsát, megbocsát 128,
 ,küld» 107
 bódog 69
 bódogságus boldogságos 166
 bolcsó búcsú 69
 boldog 69
 Boldogasszony szigete 182
 bolgár bolgár 248
 boszniai püspökség 228
 boudug boldog 69
 boudug ua. uo.
 bököl 132
 bölcse ség 149
 bötfő betű 121
 brassói brassai 264
 brátim barátaim 57
 búcsú 69
 bulcsássa bocsássa 69
 bulcsó búcsú 69
 bulcsú ua. uo.
 búza-fő 89
 buzdul 110
- chármúl hármúl, három-
 szor 56, 60, 70
 choltát holtát 56, 67
 chomuc hamú 56, 64
 completa, completorium 192
 Conceptio Mariae, mize 258
 cságtat' cságtat' 86
 csáhol 208
 csája 114
 csájra 114
 császárlat 114
 cse csehi 225
 cseccsémő 76
 Csehi helynév 259
 csellekedik cselekedik 264
 csend 14
 csep 90
 csepű csepű 90
 csepűs csepűs 90
 csepesz 83
 cséphaduró 90
 csepesz 1. csepesz
 cserek 85
 cserye 85
 csörget 159
 csicsér-borsó 90
 csillag csillog 16
 csitthenedik 93
 csitthenet 93
 csitthenet 93
 csoroszlya-ras 89
 csönd 14
 csöppenet 159
 csörget 159
 csuda 151
 csudálatosság 101, 106
 csudálatos csudálatos 120
 csudáltos csudálatos 75, 76
 csurgat' ,eresz' 86
 ezékla 88
 eziből ezivil 123
 ezímerlet 114
 ezinterem ezinterem 93
- Dávit Dávid 258
 de 127, 163
 dög dög 154
 de maga 102
 dörkal-hío? derekalj-héj
 208
 diámánt gyémánt 206
 discsér 106, 120
 diesső 113

- dicsőül* ige 273
dicsőcek dicsők 113
dicsőrejt dicsőit 113
dühösködik dühösöködik 18
diktálnok diktálnak 7
dínnye 88
dobgya dobja 201
dohos 185
dohosság 185
doktor 159, 201
dolgát tartja 148
dög 154
dülekedik 154

ebélni ebédelni 208
ebéllő ház 108
edény 120
édés 193, 247
édesden 273
édés ínek hymnus 180
édéskedik 139
édéskédlet 139
édesség 235
édességös 193
éjfélikor 149
égbe néző böcs 265
égé égő 18
egész 247
eggy egy 54
eggyel egyszer 70
eggyembe 150
eggyetlenben 106
eggy idén egyszer 148
eggyik 70, 93, 181
eggyemen 120
eggy némimemő 264
eggy némimemű 194
eggy szál 89
eggy szár 89
eggyül 1. *eggyel*
eggyütt 159
Egredimni, mise 258
egy 1. *eggy*
egyéb 194, 228
egyebütt 159
egyéb valaki ragozása 104
egytembe 211
egyház 94
egyházbíró fejedelm 249
egyházi fejedelm 249
egyházi nép 249
egyreny 79
éh ,belső rész' 108

ehnyét, ehnyit enyhít 104, 192
éhségé éhség 92
éjszakára *kelve* v. *kelvén* 250
eke 89
ekeszare 89
ektartó 89
e kívül 93
él ige 65
elaggott 107
elbámol 221
el-bé 248
elbocsátta elbocsátotta 250
elé, elébb elő, előbb 14
elé elő 18
előben ritet 264
eledel 65
eledel ededel 217
elederre ededelre 211
előfánttetem 120
előg : *előget* 4
előgedni emín 150
előibe elejébe 103
előjt 247
előllél, előlél előtalál 153
elenyeszt 139
eléség 65
éleszt 1. *éleszje*
előtt előtt 18
elere 64, 253
«elezteb», «eleztebe» 109
el-fel 248
elhagy 272
elhatta elhagyta 192, 272
elhulltanak elhulltak 121
elíg alig 103
eljár 249
eljut 181
el-kimegy 180
elköcs erkölcs 247
elköcs erkölcs 235
ellen ellen 102
ellenedáll 225
ellyen ilyen 249
elmell 147
elmetré elmetszé 114
elműlni 68, 121, 249
élnie 65
élnyi élni 7
elnyugszik Urban 192
elő ,első' 121, 148, 192
elő igekötő 253
elődtomkor 149
előlél 102

előlépik előlép 181
előllől előlel 102
előresz 121
előszó 121
elő tikszó *koron* 192
előttjáró előljáró 197
elővé, előre 253
elrékkent 249
elront elront 109
elterjeszt 201
éltés 76
éltet életet 76
éltetik ,tápláltatik' 107
eltökél 104
öltözet öltözet 139
elő 108
elr 108
elvégez 160
elveszt elveszít, elveszt 264
elveszt 264
elvesztesse 264
elől 108
ember, nőről 185
embéri emberei 105
embéri állat 148
ember *sig* emberség 5
eműl eendel 66
emészhet emészthet 184
emik 76
emléjt említ 265
emléjtet 189
emlékézzél emlékezzél 166
Emlékezzenk régiekről 10
emlékőzet 265
emlet 76
emlét említ 265
eml-ik 76
említ 265
emlő 76
emlőjt említ 265
emlöt említ 265
én én 127
énaponkél 148
eneselkedik inceselkedik 235
eny ing 83
engedé engede 12, 56
engesztel 121
engáll ingváll 83
enné ennyi 114
ennék ennék 58
ennek utánna 101
ennye ennyi 273
ény iny 16
épp ép 220

- éppen* épen 220
éppőjt épít 249
éppület fölépítés 220
éppül 235
érdelm érdem 104, 107
Erdély 108
érdem 104, 107
érdemet vesz 148
Erdémség Erdélyiség 248
ere 7
eré erő 14
ered 151
ereével erejével 194
érkös örökös 248
érem öröm 250
éremesbenam. éremestben 238
ereszt 121, 128
eresztény 119
erköles 235, 247
erősöltetik erősítettetik 132
eröss, erőssék, erőssen erős
     stb. 19, 109, 132, 248
erösségő 119
erössől erősül 132
érsek 8
értelm értelēm 113
és 121, 247
és 61, 121, 247
esés 166
esik, esd 151
esik rmibe 248
esköszik esküszik 194
esmég isnét 221
és mert etenim 132
és nüm, sem 61
esptády ispotály 258
essik esik 181
estrére kelve v. kelvén 250
észik eszik 194
esztén ösztön 90
esztendénkét esztendőnként
     253
esztendőcben esztendejében
     192
esztendőre kelve v. kelvén 250
ett itt 222
éval 6
évángyéliom evangélium 159
«Ewren, Ewren, Ewryn» 247
Exodos Exodus 222
éz íz 16, 18
ezé ez 92
ezenne, ezenné, ezennyé 102
ezen szérént 151
ezérjőfic 88
ezérő 114
ezért hogy 264
ézetlen izetlen 18
ezképpen 108
fa, fá 56
fájdalm fájdalom 192
fájdulom 107
falun 129
farkas-mál 208
«faselth»? 83
fászkodás fohászkodás 192
fátyal fútyol 83
fédelmség fejédelēmség 132
fédéz 14
fegyverköltik 103
fegyverközik 103
feinek fejének 104
fejér fēdél 84
fejér fēdél fehér főfedél 84
fejér gyēngy 85
Fejérváratt Fehérvárt 248
fejűel fölül 147
fékēlycar 154
fékēlycar fogotta 154
fékēmējük feküdnék 192
fékēmēm feküdném 192
feket fektet 104
fékētő főkötő 84
fekő fekvő 104
fekszén fekszik 113
fektet 104
fél 1. fől
fél főnév 61, 64
fēld föld 17
fēld kívül földön kívül 93
fēle jelzőül 67
fēlebarát 64
fēledelmes 166
fēledére feledé 58
fēlek rajta 265
fēlél fölül 93
fēlelé felele 12, 56
fēlelēt felelt 92
fēlelm félelēm 102
fēlet 225
fēlēttenk fölöttünk 18
fēl felé 185
fēl fēbre 185
fēljogad 264
fēlhité félhitű 18
fēlhitű 18
fēliltepi 272
fēlindétja magát 184
fēlkel, fēlkél 264
fēllyől, fēllyül felül 147
fēllyől mondott 147
fēlmagasztat 119
fēlmagasztatás 119, 251
fēlöl 104
fēlőtőztet felöltőztet 264
fēlszóval 149
fēltumad 105, 248, 264
fēne 102
fēne gyerek 102
fenyő fenyű 154
fēnyős 119
fērdő 91
fērdni, fērdő 91
Ferencz Dóczy Dóczy Fe-
     rencz 197
Ferenczenek Ferencznek 92
fērtő férő 206
fērré félre 211
fērtézetösség 192
fēsték festék 110
fész 61, 68, 79
fészek no.
fészültetik feszítettetik 170
«fész» HB. 1. fész
fiadat fiadat 102
fiad fiaivá 66, 127
fiájé fiáé 123
fial 79
fīkető, fīkető főkötő 14, 207
fīl fül 7
fīltő fül-tű 207
fīot fiat 76
fīris 84
fīv fű 88
fīzetem valék fizetem vala
     113
fōg 154
fōgad tárgy nélkül 197, 228
fōgadás, fōgadtatás 221
fōghagyma 88
fōglal 201
fōgotta fogta 154
fōkhagyma 88
fōndl 8
fōrbát 81
fōrdej fordít 166
fōrdét fordít 16, 18
fōrdől fordúl 93, 101, 149
fōrdölt farkas 101
fōrdül 1. fōrdöl

fő 'lábfej' 85
főal 208
földöz 14
főfédél 208
főjjel fölül 147
főkötő 14
föl fül 236
föl ígekötő 149
földö földje 113
főtelen 90
francia 163
Franciaország 163
'fuselth'? 83
futa 208
futamás 104
futamik 104
futat futás 113
futtam futottam 113
fűgghes? 166
fül 7
fürdik 91
fűrisztje? fűréshti 75, 76

gabona 89
gádor 119
gádnátus 85
gátor 119
gazdagság 5
Géza-Géza 247
gélyrafű 89
gereblye 90
gérny dinnye görög d. 88
gerjeszt 123, 149
gérta 90
gernátus 85
Géza 247
gíra 89
gíra 207
gírla 90
golyóbis 65
golyóbis 65
gomba 89
gördöllet 114
gyagdos gyakdos 202
gyak 201
gyakor 139
gyakorlatos 235
gyakorlatoson 235
gyakortá gyakorta 140, 211
     248
gyakortább 140
Gyál helynév 228
gyalkos gyilkos 104

gyappanik 6
gye de 66, 120
Győjsa Géza 247
gyéjts gyűjtsd 221
gyékér gyökér 88
gyémánt 206
gyéméles, *gyémöles* gyü-
     mőles 65
gyéngy gyöngy 84
gyézedelm győzedelem 167
gyicsér dicsér 106, 120
gyikény gyékény 82
gyilkos 104
gyülség gyűlölség 109
gyimiles gyümölcs 54
gyimilesé túl gyümölcsétől
     53, 57, 66
gyimilesiktől gyümölcsök-
     től 54, 65
gyimiles túl gyümölestől 57
gyimölestereintő gyümölcs-
     termő 216
gyinnye dinnye 120
győ dió 120
győrő gyűrű 84
gyógít gyógyít 171
gyógul gyógyul 171
gyolkos gyilkos 104
gyönnyellik 202
gyönnyöllik 202
gyönyörűség gyönyörűség
     265
Győrő Győrbe 248
győztes 76
gyűjön jöjjön 193
gyűlhődség 102
gyűlhőzs 102
gyűlhőszik 102
gyűlhőzs 102
gyűlhőzik 102
gyűlhőzség 102, 105
gyülekeztek gyülekezettek
     106
gyümölcs 54
gyün, *gyünne* jön, jönne 193
gyűr gyűrű 207
gyűrő gyűrű 207
Gyűrűs helynév 258
gyütt jött 193

ha 153, 249, 265
há hová 192
háboró háború 179
háburú háború 163

habus habos 86
had 248
hadlára hallá 58, 66
hadlára choltát 67
hádnák hagynák 150
hadút 7
hagy 149, 221
hagyma 88
hajkétel hajkötél 84
hajlaka hajléka 225
hajlek 225
hajlok 225
hajnyomtató 207
hajt 248
hajtonak hajtának 233
haki 221
hal piscis 7
halad 8
halál 8
halálál halálával 57, 66
halálnék haláluak 66
halált rall 273
halálut halált 57, 67
hallad halad 8
hallandja hallaná 159
hallássa hallása 264
hallgat rmihez 248
hallik 69
haln halom 79
halom 79
hami 221
ha máglen 221
hamis 88
hamú l. *chomuc*
hamza 150
hanem 127
háporja 88
háportya 89
haragszik emin 272
haragut haragot 264
harmad harmadik 109, 206
harmatoz 202
háromször háromszor 180
hárum három 86
hasad 265
hasaló(?) jiv 88
hasard-játék 249
hásárt 249
hasogat 249
hasonfele eminek 253
hasonl 265
hasonlás 231
hasonlhatatlan 265
hasonmús 253

- hassad* *hasad* 225, 265
hassonl 265
hassogat *hasogat* 225
hassonhatatlan 265
használ 236
használat 159, 221
használatos 221
hát 109
hatsz *ténmél* *tehetsz* 113
hattam *hagytam* 258
Harasalföld 108
Haraselföld 108
Haraselföhle 248
Haraselve 108
ház 91, 108
házodot *házadat* 65
házóá *házává* 65
házsárt 249
házsártos 249
hēbe-hóba 6
hēben-hóban 6
hēgy 17
hēgyek elvöl 108
Hegynagás l. *Higymugos*
hēj 208
helyez 70
helyhēt 221
helyhēz 225
helyhēzje *helyezze* 53, 59, 70
helyhēztet 225
helyi *helyei* 109
hēón 61, 66
herezēg 248
herre *helyre* 140, 211
hēt *hēt* 119
hēi *hiú* 216
hēuon, *hēon* 249
héuság *hiúság* 66
héron 249
hí 113
Hidelve 108
hiedelēm *enyhülés* 167
higgyek, *higgyjek* 60
higy *hegy* 23, 68
higgyholm *hegyhalom* 23
hígy *fülbevaló* 79, 84
hīj 208
hímlet 114
hímlík 109
hímlő 93, 109, 114
hímt *hint* 93, 109
hío ? *hēj* 208
hír 154
hírhőszik 105
hírhörék 105
hírhüszik 105
hírhürek 105
hírtelenkület 120
hispán *ispán* 248
hisz *ekinek* 154
hisz *határozószó* 139
hísen 139
hítes 59
hitódót *hitedet* 106
hitves 59
hiú 65
hiuan 250
hiún 61
hiúz-mál 208
hív *emvé* 119
hivalkodás 166
hivolkodás *hivalkodás* 166
híron 250
hodnēm 106
hodnēm *mint* 106
hodu-útu l. *hadút*
hogy 225
hogyan *hogy* 265
hoggyha 109, 194
hogghana 93, 102
hogyki *a* *ki* 109, 238
hogy mikor *a* *mikor* 109
hoggyēm 106, 193
hoggyēm *mint* 106
hol 82, 197
hold 89
holdnap *hónap* 194
hollal 217
holni 82
holnap *cras* 216
holnap *hónap* 194
holnapra *kelve* 250
holott, ahol 105, *midőn* 179
holtomiglan 102
holval 216, 217
«komny» ? 82
homus *hamis* 70, 88
hon *hol* 82
honmi ? 82
honnég *honnan* 147
honnēm *hogynem* 221
hopmestēr 258
horoguvék *haraguvék* 58
hort 79
hosszá 139
hosszú 113
hostya *ostya* 170, 222
hoszjú *hosszú* 113
hot *hat* 233
hotolm *hatalom* 59
hozjá *hozzá* *stb.* 113
hozjá *tartó* 150
hozjá *tartozó* 248
hoztat *hozat* 147
hoztatik *hozattatik* 147
hozzá *nógat* 148
hozzá *tart* 150
hölgy *hermelus* 208
hölgy-mál 208
hős *ifjú* 105
hősesség 149
hugy *hogy* 67
húgy *csillag* 107
hugyan *hogyan* 67
Humiliarit, *mise* 258
husszú *hosszú* 92
húsrét 180
húsvétet *tész* 180
húzlal 201
«Hykofalwa» 258
idē *ide* 104, 211
idē *idő* 148, *óra* 181
idēbh 104
idegenségre *vesz* 238
ideit *idejét* 104
idén 14
idleni 253
idnep *ünnepe* 179, 253
idő 14
idő jártában 238
idresség *üdvösség* 201
idvēr *üdvöz* 112, 201
idvērējtē *üdvözítő* 250
idvērītē *üdvözítő* 135
idvösség *üdvösség* 201
idvöz *üdvöz* 201
iggy *éggy* 14, 54, 55
ige *ige* 211
igy *ügy* 225
iggyekzik *emíhez* 160, *i.*
emíre 225, 235
iggyen *igy* 147
iggyól 267
iggyól 267, 273
ih 108, 166
iharfa 69
ihász 69
ihél 265
ihl 265
ihlés 265

- ihlet* 265
ihlat 71
«ihus» rövidítés 159
ijedet 132
ijedetes 132
iktat 59, 71
ildetiütül üldözésétől 59, 61, 69
ildéz üldöz 69
illeszje éleszsze 53, 59, 65, 71
illatozni 194
illeni „megfülni” 253
illet 150
illik 121
illő *innep* 253
Illyés *Illés* 128
iltepi 272
imád 56, 60, 68, 148, 180, 181
imáda, *imáddá* „imáda” 181
imádkozik 60
íme, *imé* 104
iméqváll ingváll 83
imellyetén imilyen 264
imlet 75, 76
immáran immár 103
Imreh *Imre* 258
int *int* 109
incselködik 23
indulat *indulat* 228
indóltatott *indítatott* 109
indulatos 228
ének *ének* 180
énekljen *énekeljen* 180
ing 83
ingadoz 217
ingyén-majd 264
ingyén sem 147
inkább 69
innen *tora* 228
innep *ünnepe* 179
intet 61
intetüinek *intésének* 56, 59, 67
iny 16
ír „fest” 108, 120
írás „festmény” 108
írása *írása* 156
írut „festmény” 120
irgulom 69
ír *vala* *alak* 113
írvám, *írvád* stb. 114
írván *ragyon* *írva* *van* 180
ír volt *alak* 113
is 61, 253
isa 61, 64
isémüküt *ösünket* 58, 64
ismég *ismét* 147
ismét 147
ispán 258
isten *isten* 56
istenadta 154
istenéut 93
istennél *istennél* 127
isten *tül* *istentől* 57
iszamat 166
iszop *iszap* 79
Isztragom *Esztergom* 248
ital 120
«iv», olv. ü 53, 64
iveg *üveg* 81
ivöltet *ivöltés* 127
íz 16, 56
ízetlen 18
Izsák 53, 54, 55
jáczinkt *jáczint* 206
Jánnus *János* 159
jár 273
járatos 76
járol *járol* 163
járolor *járol* 56, 68
jártas 76
járol *rmire* 163
járolat 160
jáspiskijó *áspiskigjó* 103.
játékul *szöröz* 264
jara, *jelzőül* 67
jég 5, 16
jegy 273
jegyese *jegyese* 163
jegyzettettérén *jegyeztet-*
vén 103
jegyzvén *jegyezvén* 103
jelénnen 106
jelenségést 108
jelenvolta 193
jelöben 264
jó *jobb*, *dexter* 71, 106
jobb *jobb* 19
jochtotnia *iktatnia* 59, 71
jog 132, 171
jógt *gyógyít* 172
jogt *ige* 121
jógt *gyógyít* 172
joh 108, 166
jóm, *jód* stb. 132
joh 108, 166
jonkább *inkább* 69
jorgossun 69
jorgot 61, 69
jóság 231, 273
jó *tétemény* 193
jor, *jorben* *jó*, *jóban* 70
jor *felöl* *jobb* *felöl* 71
jön 180
jöttö *jötte* 149
jörel 105
juh *belső* *rész* 108
juharcja 69
juhász 69
jut 194
jutandana 93
jutra 53
jühetött *jöhetett* 249
jünek, *jünnnek* *jönnnek* 250
jünnének *jönnének* 193
jüttek *jöttek* 193
Kabaricza 85
kajált *kiált* 127
kalapács 86
kulastrom *klastrom* 248
kalomár *kalmár* 248
kamoka 207
kánzsa 85
kanapé 82
kanonok-rend 193
kapitulom *capitulum* 222
Kapjon *helynév* 258
Kaplyan, *Kaplyon* no.
káptalan 222
kapúja *kül* *kapuján* *kívül*
103
kápuszta 88
Karaszna *Kraszna* 258
kárhoztakot *kárhozottakat*
104, *106*
kárhoztatik 139
kar *chorus* 193
karin *karjaim* 113
káromlja *káromolja* 141
kárpit 82
kárt *vall* 105
katona 94
kazdag *gazdag* 151
késsátuk *kiáltsátok* 54, 70
kédltsátuk *kiáltsátok* 54, 70
kebel *köböl* 90
kedéy *pedig* 120
kedéylen *pedig* 216

- kedig* pedig 140
kedígen pedig 139
kegy pedig 264
kegylen pedig 265
kegylen pedig 264
kegyg pedig 235
kegyglen pedig 265
kegyék pedig 264
kegyelm kegyelem 150
kegyelmed 228
kegyes kegyelm 150
kegyűdni 60
kegyg pedig 140
kegyglen pedig 264
kegyilmél kegyelmével 58, 60, 70
kegyilmét kegyelmét 60, 68
kegyggyén HB. 60, 61
kék 88
kel 250
kél kel 264
kelet kilit 91
kéll 'tetszik' 105
kéllmetés 235
kélltik 140
kéménység, *kéménység* 102
kémény 91
kémény kegyetlen 104
kéményös, *kéményös* 91
kéménység 149
kénc kincs 150
kendér 90
kenetés 221
kénszérít 120
kéntés köntös 82
ként vall 273
kényekló könyöklő 81
kényérgöttem könyörögtem 228
kényszerít 120, 220
kénytelenít 139
kepe 89
képest 93
képirás 108
képiró 108
király király 135
kérd, *kérdez* kérd, kérdez 127
keréng 225
kérlek azon 238
kérlet 201
kérubin 166
késa 8
késádkodik 249
késedelmes 235
késedelmesen 235
késönté 84
késönté akasztalóu 84
késentyő 84
kesereg keserég 16
késértet kísértet 163
keserül 201
keserű keserű 56, 67
keserűben 67
keserves 67
Késza Gizella 249
késöntő 84
készhetők készségek 128
készörjt kényszerít 120, 220
készörjt no.
készületre hoz 221
kételen kénytelen 180
kételenőt kénytelenít 139
kétöz kötöz 18
Kétjóukázi 17
kettöz 225
kettőztet 225
kérán kíván 192
kére 89
kézén kéz által 149
kéz köz 17
kéz 4, 16, 17, 197
kéz 1. kéz
kezdőtől kezdetétől 75, 76
kéztt között 18
közöttük közülük 10, 11
ki névmás 66, 104, 105, 139, 197, 207, 220, 273
kiált kiált 221
kiált 127
kiáltanak kiáltanak 233
kibuzdól 110
küd küld 248
kietlen 94
kiküld kiküld, elküld 250
kiki mind 180
küld küld 14, 250
kilömb különben 247
kilenczed 258
kilit 91
kilit? 91
kilömb-kilömb képpen 160
ki mind 180, 216
kinyér kenyér 170
kinzotujától kinzatótól 56, 59
kiöntetik kiöntetik 180
királ király 19
királycsa 113
kisál 8
kisádkodik 6, 8
kisasszony 238
kisértet 163
kis ház 91
kis répa 88
kiscáll 248
kiszármazik 110
kiterjeszt 105
kivátnatos 201
kivé ki 250
kivél v. *kivél* kívül 18, 93, 140, 272
kives köves 83
kivül, *kivül* 19
kiz köz 17
Kizép-Koromp 17
koldis koldus 70, 88
kolnya konyha 104, 192
koltoy 6
kompléta 1. completa
konkoly 90
konty 83
konyha 104, 192
kór 140, 265
kórság 140
kóró 89
koronként 6
kosár 90
koszoró koszorú 84
koszoróu koszorú 83
kótoy 6
korósmű 221
köbél köböl 90
kőfal 90
köldb 86
köles 89
kölü 90
kölgyü 90
könnyhullatra 202
könnyűbb könnyebb 150
könnyő könyv 123
könnyöklő 181
környöl körül 147
környölő 151
környölt 151
környöl körül 147
környült 151
körösztfa keresztfá 201
kösöntő 84
kötél 106
köteles 106, 228

- kötelesség* 106
kötelez 106
kötés 150
kötez ? 150
köves 83, 207
köz 17
közép közép 17
Középső Szolnok vármegye 258
közikben közibük 250
közönségés egész 264
közönségös 1. *közönségés*
közükön 1. *küzikün*
közé közé 128
közül közül 128
Kraszna megye 258
kudarcot rall 105
kupa 81
kuppal ? *kupa* 81
kútfő 23
küld küld 248
kües köves 83
küeshegy köveshegy 23
kül névutó am. kívül 93
*külömben különben, más-
képen* 194
külömb és külömb 120
külömb-külömb 120
külömb-külömbféle 120
külömbözet 120
különféle 120
külyü 90
küsdel kisdel 106, 112, 123
küzdtenek küzdtek 121
küzükün közükön 15, 55, 70

lábaihoz lábaihoz 92
laboda 88
lajstrom 206
lakadalom 166
lakik 273
lakodalomnak lakodalomnak 113
lakodalom 113, 166
laknák laknék 93
lakoziák lakozék 93
lakoziák 253
lakoziák lakoznék 108
lángja lángja 106
lapát 90
lapis lapos 70, 88
lapis sás 88
lasnak 82

lássok lássuk 159
lassudan 273
látjátuk látjátok 53
látjok látjuk 135
látor 273
lát emihez 249
luzsnak 82
lédn, léány 206
lebeg lebeg 16
lector 1. *lektor*
legottan hogy 194
legyént 273
legyint 273
lejjessen lehessen 75, 76
lektor 194, 197
lél lel 76, 102, 181
lél levél, lettél 225
lélah 82
lélek: lélkem 4
léletzés 132
léletzik 132
lélhetnénk lelhetnénk 76
lélik ért lélekért 57
lélke szerint 249
lélkéjnt lelke szerint 141
lélkés 102, 103, 105, 106
lélkés állat 217
léllah 82
lélniek lelniük 201
lemezras 89
len 90
lén lön 18, 225
lense 90
lepédő 85
lépik lép 184
Lésa, Lesza 250
leszállattu leszállva 114
lészen 19
lésznek lesznek 273
lett „történt” 76
„leubezes” 93
„leuzat” 93, 135
lécált 128
levégő 206
levék, levél stb 11.
levél „van, szokott lenni” 6
levél 1. *levél*
levének 11
„lewsag” 93, 134
„leuzat” 93, 135
likett 89
líl lel 181
lilium lilium 88
lilki ért lelkéért 57

Lindra Léndva 14
lölja 6
lolu 6
lolra 6
lopus lapos 79
lón ló 79
lónakol loakol 23
loragló 149
lorakaró 89
lorakol loakol 23
lők levék 10, 11
lököd 132
löl lel 102
lön, lőnek 11
lött „történt” 76
lűköt 90
lűköt 89
lyány, feleségről 258

mag 89
magá kötőszó 102
magamot magamat 102
magasságó 5, 113
magaszt 119
magasztal 119
magasztat 119
magveté magvető 89
magvető no.
magyarí magyar 150
magyer magyar 193
majcz 207
majdan 139
mák 90
mál 208
malaszt 57
marada, maradá marada 12, 56
maraszt 119
marasztal 119
marha 139, 206
marjúl 154
mármor 120
mártírom 163
mártíromság 163
márvány 120
másja mása 156
másod második 109
másu mása 156
most most 159, 202
mostan most 159
mátrász mátráz 82
mátráz no.
Mátyás 170

Mauros 249
meddő 120
médnek mennek 102
médosi 119
még kötőszó 150
még főnév 67
még míg 102
mégaggy 107
mégaluszik 259
mégapol 181
mégbánt 264
mégbizonygjt 132
mégbizonygjt 235
mégduzzad 179
mégé 68
mégennyét megenyhít 104
mégengesztelés 121
«megenzhetetlen» ? 231
mégépjtetnyi 235
mégépít 235
mégépöl 235
mégépül 235
mégörizhetetlen 231
megerősített megerősítetett 132
mégeskőnek megesküvének 194
mégeskűnek megesküvének 194
mégfoglal 127
mégfordól 149
mégfordul ,visszafordul' 104
méggerjeszt 123
méggondol 273
méggyakdos 201
méggyúlad szerelmben 192
mégahagy 181
mégajt 250
mégaharagszik emén 272
mégahat 102
mégahervadt 264
méghevölt 120
méghe 123
méghehíoni meghívni 123
méghehíörék, méghírhíecék 105
mégír ,megfest' 108
mégjelénik 109
mégjelent 103, 250
mégjön ,visszajön' 104
mégkénoz megkínoz 272
mégkeserül 201
mégkésért megkisért 132
mégkészül 194

mégkiájt 221
mégkórul 265
mégletézik 132
méglen míg(len) 102
mégmeret megnevet 272
mégmostatik 139
még nem öntött 70
mégnyomod 132
mégnyugot 201
mégógygam megoldjam 128
mégoleas 123
mégörizhetetlen 231
mégretten rajta 265
mégsemméjt 121
mégsemmít 121
mégsegreglik 149
mégserül 140
mégsetéssől 109
még sokassúl megsokasodik 217
még szabadojt megszabadít 106
még szénik megszűnik 248
még szeréz ,elintéz' 197, ,elvégez' 221, ,fölinít' 236, ,elkészít' 250
még szerződik 197
még szerződött 197
még szolgyál 193
még szűnik emítől 248
még tántorodik 180
még tart ,visszatart' 104, ,megfog' 181
még tillott 67
még tökéll 272
még tudakol 265
még tudakoz 265
még tudakozik 193
még újogat 249
még útál 120
még anal 114
még éréséjt megvéresít 110
még rész ,elfoglal' 123
még rigaszik 154
még rigaszt 140
még rílagoséjt megvilágosít 127
még rílagosóltatik megvilágosíttatik 132
méggy 17
méggyén 19
még föld mér föld 235
mellett 148

mélly ,ami' 127, 264, ,mily' 159
méllyik 70
mélség mélység 216
mélto eminek 120, *m. emi-* *vel* 101
mely 1, *mélly*
melyik 1, *méllyik*
mélység 216
mélségest mélységesen 93
ménd mind 16, 65, 166
méndén ,mindenki' 148
mendenek (nyilt *e*-vel) mindenek 127
méndénestől fogván 103
méndénemő mindennemű 105, 148
ménedék 156
ménedéklevel 156
menéjet mennyit 114
ménjé menj 103
menné mennyi 249
mennyé kötőszó 273
ménnyei 70
ménnyén ,mennyben' 129
mennyi 56
ménnyorszgy 69
ménő föld 273
mént mint 109
mente ,kumente' 70
mentől 121
ménnyekző menyekző 79
mér mer (audet) 19
mera 135
meraz 135
merazúl 135
mércze 90
meresség merészség 149
mérett miért 57, 66, 147
mér föld 235
merjülés 154
mert 105, 179, 253
mért 1, *miért*
merthogy 221
mértékletlen 148
mész 109
metélt 83
metélt ruha 83
metet nevet 272
méz 4
mezé mező 89
mezételen meztelen 160, 201
mezételen meztelen 201
miá miatt 69, 180

- miám* miattam 69
miatt 69, 101, 120, 121, 127
miatt miatt 101
midén midőn 140
midenem 114
midőn eredete 102
mié mivé 127
miért 57, 66, 105, 235
miérthogy 221
míg 248, 259
mígé meg- 55, 67
mígen míg 103
mígé szokosztja megsza-
 kasztja 67
míglén 102
miképpen ha 194
mikor 139
mikoron, *mikoronn* 19, 102
mikort 139
miloszt, *milosztben* malaszt,
 malasztban 57, 64
miltó méltó 151
mind 16, 65, 106, 119, 170
mindaddig 119
mindeddig 119
mindén 148, 160, 180
mindénestől fogván 103
mindenütt mindenütt 132
mindenők mindenitek 193
mindenütt 132
minden volta képpen 250
mind mind 106
mindön mindenki 160
miném 114, 180
minemde 114
minemő 108
minēmū 108
minő 108
mint „minél” 140, 194,
 „mintha” 201
mint . . . attól . . . minél-
 annál 140
mi okjért 264
mié „miért”, „mi célból”
 154, 181
mírt miért 238
Miskolez 69
Miskoucz I. *Miskolez*
mié olv. *mū* 53, 64
mi réghől 272
mi régett 272
mi régre 272
mívelkedet 103
míveltelen mák 90
mívelt mák 90
mo ma 233
mogyoró 88
mond 103, 127, 147
monda 65
mondási mondásai 166
mondju mondj 92
mondnak mondanak 103,
 194
mondanak mondanak 179
mondonk mondlunk 92
mondotta 65
mondta 65
 „*mongyic*” mondj 92
monnak mondanak 103,
 127, 194
monnál 114, 127
mona monda 153
monyaró mogyoró 88
monyaró-hagyma 88
morha marha 238
mostatik 139
mög 67
magának magának 68
múka munka 220
múkálkodik munkálkodik
 220
múlehotja múlhatja 59, 68,
 121
múlai 68
munda monda 65
munda néki élnie 65
mondó mondá 58, 66
 „*munki uruzagbele*” HB. 69
munka 220
musja mossa 75
mū mi 64
mū 221
münköt minket 65
művelkedet 132

nád 88
naddlyfir 88
nádréspán nádorispán 197
nagy búsan 103
nagy élig 103
nagy le (bocsátotta) 103
nagy sok 148
nagyságus nagyságos 166,
 235
ndkül nélkül 139
nálánál 121
nálkül nélkül 93

nám 154
napi napjai 113
napitok napjaitok 113
naponkél naponként 220
naponként 6, 259
násfa 206
ne hogy ne 225
negyed negyedik 109
negyed negyed 250
negyedes fejtétel 114
negyedlik 71
negyedő 114
negyed napi negyed napos
 192
négyképpen 253
néha 235
néhai való 224
nehéz gondolat 238
nehézék 207
nehezel neheztel 180, 228
nehézik I. *nehézék*
nehézség 228
nehezül 201
nehezült 201
nehézzé tart 247
néhol 235
nekem nekem stb. 19
néki neki 65
néki „eius” 159
néki 149, 180
nékül nélkül 140
nélkül 93, 163
nem e li. *nem* 127
nem non 55, 75
némber 120
némberi 120
némelly 149, 184, 235
nemez 82
némi 101, 149, 235
némikoron 235
némikort 139
némileg 101
némimemő néminemű 108,
 235
némimemű néminemű 193
nemzés 217
nemzésse nemzése 217
nemzet síg nemzetség 5
nemzjen nemzzen 216
netalántán 132
nígy négy 207
nincsek nincsenek 264
nop nap 14
nöm nem 66

- nu no* 145
nógat nógat 148
nűm nem 55, 66, 75
nyakrágó 273
nyakrágó hely 273
Nyárus-Apát, Nyárus-Apáti 228
nyárra kelvén 250
Nyárus-Apát 228
nyavalja 140
nyavaljakban nyavaljákban 273
nyer 19
nyér nyer 19
nyeréséért nyeréseért 160
nyertes 76
nyilrabban 247
nyilrada nyilván 93
nyilrán 109, 247
nyilránvaló 109
nyilránvaló bűnös 253
nyomod 132
nyomorított nyomorított 92
nyomorúság 193
nyomotik 248
nyugalom 69
nyugaszt 119
nyugasztal 119
nyugat 69
nyugodgyék nyugodjék 60
nyugolm nyugalom 69
nyugoszik nyugszik 201
nyugoszt 166
nyugot nyugat 69
nyugot ige 201
nyugszik 201
nyugulmáb-lí nyugalmába 57, 60, 69
Nyulat szigete 182
nyúl-mál 208
nyomorított nyomorított 225
nyusz nyuszt 208
nyuszt-mál 208
nyüst 83

oehszin asszony 69
oljon adjon 53
odutt adatott 69
odutta adta 57, 65
odvar udvar 151
ohajt 150
okájért okáért 264
okos ügy 180

oldja 54
olyha 149
olymint 202, 247, 264
olyu oly 92
oltár-öltözt 249
onnajt onnan 181
onnaton onnat, onnan 103, 139, 149
onnéjett onnan 181
onnejt onnan 181
onnétan onnan 265
onszol unszol 92
opmestér 258
órak 194
«orchon» 83, 84
orcatakaró 83
orczon? 83, 84
oroszláncsa 113
orru orros 86
ország 70
országván országolván 113
orton? 83, 84
ostya 170
osz l. asz
otalma mellett 249
otalom 104, 249
«othtoljal»? 148
ottan Jegott 221, 265
ottogyal 148, 236
ottogyan 236
ottogycl 236
ottogjol 236
ottogjon 236
«othtoljal»? 148
ordonia oldania 69
«orga» 54
oz az 55, 66
ozchuz alihoz 56, 57, 68
ozuk azok 53
ozut azt 67, 75

ő öv 207
öcs, nőről 193
öcsémasszony 193
ő felsége 193
ő kőgyelmre 228
ő kelme 228
őköt őket 120
ölfa 23
ölnék 179
öltözt 119
ő méltósága 193
ön 127

ő nagysága 193
önön önnön 185
önnaga 127
önn 127
önön önnön 185
önött 70
önön 185
örleg ördög 167
ördögös 67
öreg 207
öregh öregebb 120
öreghek maiores 121
örizeti örizete 140
Örkény helynév 247
öröké 106, 258
örökké 106, 258
örökl 106
örökl öröké 106
örökl öröklé 273
örömet 93
örülvel örülve 93
ös, ős 65
ösi 65
ösmer 140
össző össze 140
ő szentsége 193
öszön 90
össze össze 167, 193, 263
öt 5
ötlik 180
öltöztet öltöztet 221
ött önt 179, 180
ötrény 179
ötrös 179
öré 70
öz üz 104
özön özön 167

Pacsal helynév 259
pádiméntom 120
págyiméntom. pádiméntom 120
pahár pohár 81
palánta 91
palánk 91
palást-szél 83
Pál fordulása 103
Pál Kenéz 147
pullag parlag 207
padló padló 108
palogár polgár 248
palota 91
panis supersubstantialis 129

papa papja 113
paplon paplan 85
pár (hagyma) 88
paradiesom 65
paradisum *paradiesom* 65
paradisumut *paradieso-*
mot 65
paraj 88
párna 82
párnahaj 82
párta 84, 207
pártában marad 207
párta-ő *párta-őv* 207
pasztinák 88
patika 91
pattanté *pattantyú* 86
pattantyú 86, 147
pedig 120, 139, 140, 216,
 235, 264, 265
pégymet 208
pégyvet 208
pégyvetmál 208
pénze *pincze* 91
pénzectorok 91
penetence *penitencia* 106,
 127
pérém *prém* 207
pérmézett *prémzett* 207
perimis (?) *kő* 120
persai 119
Petur am. *Pétör* 10
petymet 208
piknhog 103
piknhok 103
pillag *pillog* 16
pincze 91
pügamál' 90
pírít 140
Piroska 192
pütar 91
plánk *palánk* 91
plánta *palánta* 91
plébános 132
pocsnó? 83
polyva 89
porga 90
poríjt *pirít* 140
porojtás 140
posztóu *posztó* 80
predikáló *fráter* 108
predikátor-szérzet 193
prém 207
prépost-szérzet 193
priorissa 184

Priska *Piroska* 192
prošeezió 147
protomártír *Szent Istrán* 153
pszálmos *psalmns* 132
publikánus 253
pukul *pokol* 55
pur *por* 14, 55
purgamál 208
purgamál' 90
puszta 94
pusztaságot tesz 247

rakattat 250
réá *hajt* 248
redelt? 84
röggelre kelve v. *kelvén* 250
régistrom *lajstrom* 206
rėjo *ri* 113
réken 249
rékenő hőség 249
reménködik 273
reménylje *remélje* 140
renklivül 93, 272
rënd szerént 221
répa 88
röpül *röpül* 93
röpösé *repeső* 217
röpöső 217
rör 79
részét *részt* 57, 67, 70
részint 93
reszke *reszket* 258
retek 88
rezes 84
rézszet 109
ri 113
rochtonk *rajtunk* 75
róka-mál 208
rokolya 83
rokon 121
rokonb *rokonabb* 121
romlik 109
romt *ront* 109
ros *rozs* 89
rósa 88
rozs 89
rózsá 88
rózsállik 202
rózsavíz 88
rubén v. *rubin* 85
rubint *valas* 207
ruha 82, 83
rütet 114

s kötőszó 247
Sabóc 147
safíl 206, 207
sajfir 206
sajfirrom 206
safíl 206
safíl 85, 206
sáfily 85, 206
safol v. *sáfol* 85
sakesó *zacskó* 250
sámel *zsámoly* 185
sámel-szék 185
sámely *zsámoly* 185
sarkantyú 86
saru 85
Sarolt *Sarolta* 248
sás 88
sátor 82
scepusi *szepeusi*, *szepeösi* 10
sebessen *sebesen* 109
sebet *vész* 148
sebhessültetik *sebesítettetik* 171
sehhesszik 171
sehet 221
sebi *sebei* 109
segéd 69, 171
segédseg 171
segél 166
segell 166, 172
segélleni 184
segítetik *segítettetik* 172
selleg *serleg* 207
sem 61
semméjt 121
semmi 66, 105, 236
semmi' *semmivé* 66
semmi'jt 121
semmi nélkül 236
semmi nem egyéb 235
semmiencmő 236
semmitőszék 121
senki 105, 127, 236
senki, *nyilt e-vel* 127
sepré *seprő* 90
sér *főnév és ige* 140
sér *sir*, *sepulcrum* 193, 194
sérrelm 139
sérés 103
sérszik 140
setét *sötét* 17, 127
setétek *sötétség* 127
Sibán *hó* 123
sietetés 150
sietetesség 150

- sír* főnév 193, 194
síradalmas 166
síralmas 235
sítét sötét 17
sítit sötét 17
Sírán hó 123
síreg süveg 83
skapulár 192
soha 105
sohha soha 159
soká 139, 258
sokakat 220
sokaság 192
sokasság sokaság 192
sokassul sokasul 217
sokon „drágán” 180
sokság 192, 193
solló sarló 207
Sólyomkő 259
Somogydó 248
sonha soha 105, 159
soporlah, *soporlach* 84, 85
soporlath? 84
sorkant' sarkantyú 86
sög söt 147
sömmi semmi 66
sötét 17
sötétések sötétések 235
strumlottak ostromoltak 148
sun som 79
süveg 83
Szabács ejtése 147
szabadíék szabadíts 113
szabadíts 113, 128
szabadíóék szabadíts 113, 128
szabadójt szabadít 106
szája *fölygitrán* száját föl
nyitva 104
szája kedvént 93
Szakácsi helynév 258
szakállos, *szakdólos* 148
szalad főnév 89
Szalaság 248
szallad szalad 8
szalma 89
szalú 79
számdn 147
szamártyú *v* *r* *jisk* 88
számkivetés számkivetés 166
számtó 89
szántóföld 154
szántóras 89
szapora *fir* 88
szapu 90
szardándokjárás 247
szébb 4, 121
szébb szébb 19, 193
szed 19
szél szed 19
szedett-velett 193
szegín, *szegíny* szegény 70
szégyényház 91
szégyent vall 105
székörnye 85
székés 166
székés *angyal* 166
szél margo 90
szélé szőlő 18
szélösségő 121
szellet 132
szém 64
szémbetlik 180
szémdég, *szém* *dege* 154
szémely 216, 217
szémérésék 89
szémfédeles 193
szém-lésütre 104
szémrevetés 140
szén 222
szénik szünik 18
szént szent 69
Szent Anna *asszony* *miséje*
258
szenteltessék szenteltessék
meg 128
szentii szentjei 70
Szent János *nyakavágása*
napja 259
szenvel 180, 249
szényeg szönyeg 82
szép 4
szépb szébb 4, 121
szépdén 273
szépségű 102
ször 135
széráfin 166
szerelem 60, 194
szerelem 194
szerelemes 193
szerelest 193
szerelem szerelem 60
szérént szerint 16, 18
szeregetés 148
szeregettel „szorgalommal”
263, 265
szeregető 153, 185
szérével 249
széréz „ellátároz” 103, „ren-
del” 120, 140, 180, „szerez,
készít” 180, „állít, helyez,
teszt” 221, „indít, fölindít”
235
szérént 16, 18, 93
szérnye szörnyű 18
szérrel *ragym* 135
szerte 105
szertelen 149
szerte-szérént 247
szerezés 121, 197
szérzi *magdt* 103
szérzjónk szerezzünk 180
szérés szövés 84
szérétnék 221
szídalmasság 264
szíle szülő 154
szílem *anyám* szülő *anyám*
154
szíletet születés 247
szíletettetik 264
szín 217
színoék színűek 119
színrél *színre* színről-színre
135
szír szürke 79
szír' szérű 89
szittyá 163
szittyai 247
szírem szérént 238
szíz szüz 14
szízesség szüzesség 273
szó szérént való 236
szob szab
szoba 91
szobodúchcha szabadítsa 59,
60
szokosztja szakasztja 53
szoktanak szoktak 121
szólani szólni 184
szolgálatonak szolgálatnak
92
Szolnok 69
Szolnok *caterior* 228
szolosma *szoloszma* 193, 194
szoméh szomjú 202
szoméhozik szomjuhozik 202
szorgost 147
Szounuk, *Szounok* *Szolnok*
69
szózatot *rész* 149
szöcske 250
Szőgedébe Szegedre 248
szőlése 250

- szőlésdés szelidség 101
szőlő 18
szőnetlen szünetlen 148
szőnik szűnik 148
szőré szérű 89
szőrnű 18
szőröz, vmivé tesz 264. rendel. 265. elrendel. 272 (vő. szerez)
szővelnek 221
szűkös szűkös 140
szűkös 140
születet születés 113, 166
szülik születik 69
szümtükkel szemetekkel 57, 64
szűré szérű 89
szürke 79
szűz ségnek szüzességnek 5, 75, 76
- *ta, *te 109
tábid 208
tabir ruha, tábir ruha 85
tábít 208
tajota 208
tagid tagjaid 113
tahát tehát 109, 179, 185
tájatt tájt 147
takácsmú 221
Taksony 247
talám talán 139
talántál 132
támad 251
tanács 150
tanácsai tanácsai 166
tanács tanács 121
tanácsot tesz 179
tanéjt, tanéjt tanít 18
tanét tanít 16, 18
taníjon tanítson 148
tanóhon tanítson 59
tanóljok tanúljuk 159
tántorodandónak tántoro-
dandónak 179
tanulság 231
tanúság 231
taplón tapló 89
tar tarka 79
tárház 259
tarka 79
társoság, társosság társaság 193
- tart 181, t. vmivé 140, 247
tartandják tartanák 179
tartomány 102, 259
távól távol 132
«Taxon» Takson 247
«Taxon óceany» 247
tē, te 127
több több, többi 220
tē hát 109
tēhát 109
tē kégyelmed 228
tökéletés tökéletes 221
tél 7, 16
tömlőcz tömlőcz 91
temet 70
tömlőcz tömlőcz 91
templom 94
tēn tōn 18, 154
tenyészég l. tenyészég
tenyészég 217
tőpérté tőpörtű 89
tērd-hajtra 104
tēredelēm töredelem 167
tēréjt térít 164, 231
terēm 79, 91
terēngt teremt 207
terēmt 216, 217
teremteének teremtojének 192
terēmtetteket 104
term terēm (főnév) 79
terūmtēre teremtoje 67
terūmtēre teremte 58
terēmt tesz 228
tēs te is 259
tesben testben 139
testi tēkēs 103
tēs 103, 106, 119, 217, 228, 247, 273
tēszen tesz 103
tēszi teszi 103
tētem 104
tētem 120
tētem 104
tētemény 193
tētemes 120
tētes 105
tētet magát 150
tētik 150
tēő 150
tētszik 150
tētetés 105
tēker tükör 167
- tikszó 192
tiloggyád 60
tiloszik 60
tilovék 60
tilt 60
tilutia tiltá 58, 60, 66
tilut tiltott 60, 67
tömlőczéből tömlőczéből 54, 57
tiszt 148
tisztēs 101
tisztēség 193
tisztogat 249
tisztölletős tiszteletes 263
tisztölő tisztelő 263
tisztöl szérű 140
tisztőség 248, 273
tisztulathely 148
tisztül ad, tisztül eloszt 225
titkus titkos 166
tic olv. tü 53, 64
tiszenégyezer szűz napja 197
toábbá továbbá 235
topló tapló 89
torkollik 202
torma 88
torony 90
torsa 88
torza 88
tōu tó 79
tora 109
torábbá, többé 104
tō tū 15
többít 151
többőjt 151
többül többször 70
tök 88
tökél, tökéll 104, 150
tökéletés 104, 235
tökéletlen 104
tökéletés 150
tökéllött (tanács) 150
töllétől tőle 121
tömlőcz 57
tōnek tevének 194
tōr 181
tōr : tōrik 69
tōrek 89
tōrléjt 120, 149
tōrlét 149
tōrlőjt 120 149
történik 265
törénnytel 228

- töltene *legyenek* tettek le-
 gyen 194
 töris 88
 töriskes 88
 tűzött tűzött 208
 tudakol 265
 tudakoz 265
 tudakozik 265
 tudástokra 194
 tudhatjuk tudhatjuk 76
 tudnia mert 119
 tudni mert 119
 tudnya mert 119
 tudom *valék* tudom *vala* 93
 tudrón *van* tudva *van* 132
 túl 109
 tulajdon 127, 149
 túlbelől 149
 túlfelől 149
 tulpló tapló 89
 turchukat torkukat 67
 tü ti 53, 64, 201
 tű acus 15
 tű bennetük ti benneteket 71
 tűmütjük temetjük 53, 70
 türisk 88

 udrar 90
 ugar 89
 ugrurka-dinnye 88
 úgyan úgy 132, 139, 265
 ugyanazon 149
 úgy *hogy* úgy *a* *hogyan* 76
 úgymint 248
 úgymond 103
 új hagyás 180
 új szerzetés 235
 úgy oly 67
 unszol 92
 úr 69, 250
 uradalom 166
 uraság 70, 248, *uraságában*
     esik 248, *uraságában* *hagy*
     eminek 259
 úr isten 69
 urodalom 166
 úromk urunk 58, 68
 úromkehez urunkhoz 57,
     58, 70
 urozs orzás 139
 úr pápa 69
 urunknak ő *felségének* 228
 urus orvos 171
 urusság orvosság 171
 uruság ország 70
 uruságbelő országba 57
 urus orvos 171
 úta útja 113, 128
 után, utánna stb. 102

 ű ő 63, 179
 üdleni 253
 üdnap ünnep 253
 idő idő 112
 üdvöz 112, 201
 ügyküzik 236
 ügyel 236
 üldöz 69
 üldöztő üldözte 7
 ülleni 253
 üllői üllei 264
 ültepik 272
 ünnep 179, 253
 ünnepet ül 253
 ünnött, ünnöttei 61, 70
 ürdüny ördög 15, 53, 55, 67
 Üröm helynév 247
 üt öt 70
 üveg 81
 ürt öt 70
 űz 104

 vadlani vallani 67
 vad más 90
 vadnak vannak 102, 109
 vagyonk vagyunk 92
 valaki 160, 221
 valaki egyéb valaki más 194
 valdl főnév 8, 114, 248
 valamelly a mely 181
 valamellyik 93
 valamennyen valamennyien
     127
 valami 105, 159
 valaminek fölöle vmi fölöl
     104
 valaminek miatta vmi miatt
     101
 valamivel össze 193
 válasza válaszsza 216
 választ 225, 249
 választatus 250
 válik 150
 rall ,bir' 8, 67, 105, 106,
     273
 való 224
 valókat valókat 147
 váltig váltig 18
 váltig uo.
 váltó megváltó 201
 ranal 114, 135
 ranalat 114, 135
 ranalatus 114
 ránkas vánkös 82
 ránkos uo.
 ránkoskötő vánkösötő 208
 rád 90
 város város 16, 102
 várossa városa 101
 város szerte 105
 várlok 91
 várja várja 201
 város 16, 102
 város kívül városon kívül
     272
 varrott csepesz 83
 vég 272
 végsz 160
 végy (?) völgy 197
 regyest 93
 véka 90
 véle vele 19
 vélekedni 150
 vélem, véled stb. 64
 vélem össze 167
 veletéssel veletek 121
 vélez 208
 ríldl 8
 velum velum 193, 221
 vél vmire 250
 rémbi, rémbi vénebbjei 179
 Veneceze Velenceze 106
 venerék 114
 verem 68
 vérenglő 132
 vérs hagyma 88
 vérsöl véresül 93
 verjek verjük 18
 vermet vermet 55, 68
 verő 86
 verem verem 68
 vértével vértével 103
 vesz 148, 149, 235, 238
 veszdelem ,vesztegetés' 179
 veszdelemben veszdelemben
     106
 vesz(d) vesz(d) 154
 vesznek vesznek 273
 Veszprimé Veszprémbe 248

- veszteg* 149
vesztegl vesztegel 113
vesztegség 149
vet 19
vét vet 19
vét vétel 180
veternye 193
vetés ,seges' 89, ,hányás' 184
vétet főnév 129
vetére veté 58
*vetez ? 150
vetőmag 153
vetted vetített 132
vérék vevék 273
vé 113
riadult tart 147
vidék 119
vidla villa 66
rigaság, rigasság 192
rigaszik 154
rigaszt 140
rigasztal 140
rigasztás 140
rigság 192
rigyázás 247
vika véka 90
vijel 84
világ 127
világbele világba 68
világbíró 249
világént 93
világosító állat 216
világosok világosak 235
világosólat 132
világosóztatik világosíttatik 132
világot miá 188
villa 66, 90
villámodat 132
vimád imád 56, 68, 93
vimádjomuk imádjunk 58, 70
vimádjonok érette 69
viola 88
vionának vivnának 113
viorán vivván 113
viseltetik 216
visked visket 258
viszon-ellen 249
vitéz 94
vív viv 113
víz íz ? 56, 67
víz lenese 90
vízkór 140
vízkór-ság 140
vízözen vízözön 167
rogymuk vagyunk 58, 64
rok vak 253
roks vox 247
rola vala 12, 65
Volál helynév 8
rolor való 56, 65
rolna volna 211
rongy rongyad vonj, vonjad 201
ronott vont 92
rota volta 221
rölgy 197
rön, rőnek veve, vevének 148
*rpe 136
*rps 159
zab 89
zafir 206
Zaköös Zachaeus 253
zálag zálog 156
zálagosság 156
zanolt 88
zanut 88
zápona 82
zarándokjárás 247
zöld zöld 14, 17
zele 7
zöndölés 179
zúgy zúg 253
zuggódik 253
zúgódás 140
zú ódik 140
zsakesó zacsó 250
zsámoly 185
zsenge 89
zsolozsma 193, 194

Nyelvtani Mutató.

Birtokos személyragok alakjai:

Egy. 3. szem. -a -e mai -ja -je helyett 67, 103, 106, 113, 192, 194 | -i mai -e v. -je h. 103, 104, 140 | -á -é v. -a -é mai -a -e, -ja -je h. 163, 211 | összevont alak: *ajtá-nak* e h. *ajtajának* 221.

Több. 1. sz. -muk -mük 7, 58 | -omk 58, 68 | -onk -enk -önk 6, 18, 65, 166, 225 | -ank -enk a göcseji nyelvjárásban 6.

Több. 2. sz. -tük mai -tek -tok h. 64.

Több. 3. sz. -ok -ök mai -juk -jök h. 273 | -uk -ük az Érs. Cod.-ben 267 | -ik mai -ük -ük, -juk -jük h. 70, 93.

Több birtokot jelentők: -im mai -jaim -jeim, -aim -eim h. 113 | -id mai -jaid -jeid, -aid -eid h. 113 | -i mai -jai -jei, -ai -ei h.

70, 105, 108, 113, 166 | -ii, ma -jei 70 | -ink, ma -aink 217.

Hangtani jelenségek:

1) Magánhangzók fejlődésének főbb irányai 13. s köv. ll. | a : o fejlődés 7, 16, 233, e : ö 16, e helyett ö: földő, ülő, stb. 7, 112, 233, é : e 15, é : i 16, é : ő 15, é : ő : ü 17, é : e 16, é : e 4, é : i 15, 16, 71, é : ő 15, é : ő : ü 17, i : e 15, i : e : ő 17, i : ü 15, i : ü 15, o : a 15, o : i 70, 88, o : u 16, ó : ú 15, 16, ő : ü 16, ő : ü 15, 16, u : i 70, 88, u : o 15, 264, ü : ő 15.

Eredeti hosszú hangzók 56, 211.

Magánhangzó-megnyúlás: ös : ős 64.

Ízés 7, 15, 16, 173.

Özés 14, 157, 167, 168, 183, 198. Labiali-
zálás 14, 15, 112, 167.

Hangrendi változás: 206 (2. j.), *lakozák*
e h. *lakozék*, *lakoznák* e h. *lakoznék* 93, 108,
merjülés an. *marjulás* 154.

Magánhangzó-kiesés: *alszik*: *alszik* stb. 70.
Kettőshangzók 76, 79.

Zártabb hangzók 15, 55, 74, 79, 86, 92,
104 (64. j.), 233.

Nyíltabb hangzók 16, 92.

2) Mássalhangzók:

ch hang a HB.-ben 56, 67, a KTör.-ben 74.

Anorganikus hangok: *k* 206, *l* 69, *p* 207.

Hangtorlat a fölszól. módban 180, 216.

Hiatusöltő *h* 58, 70, *j* 123, 141, 160, 264.

Mássalhangzó megnyújtása: *mássa*, *írassa*
stb. 156, 217, 264; *-l* ige képző megnyúj-
tása 263.

Mássalhangzó-rövidítés *ll*: *l* 8.

Assimilatio: *dl*: *ll* 108, 208; *gym*: *nn*
221; *gyt*: *tt* 192, 258, 272; *lr*: *rr* 211; *lyr*: *rr*
140, 211; *rl*: *ll* 207; pótlónyújtás a névelőn:
an nagy (e h. az *nagy*) 120, *at tenyer* 217.

Mássalhangzó-kiesés: *d* rag elveszése a
fölszól. módban 166, 221; *j* kiesése 166; *l*
kiesése 265; *t* kiesése: *tesben* testben 139,
emészhet 184, *érmesben* 238; *r* kiesése
66, 235.

Mássalhangzó-változások: *d*: *gy* 66, 107,
120, 140; *d*: *t* 258; *gym*: *dn* 102, 106,
109, 150; *h*: *j* (*lőjessin*) 76; *j*: *gy* 201;
ll: *dl* 66; *l*: *n* 248; *l*: *r* dissimilatio 235;
m: *n* 93, 109, 166; *n*: *ny* pl. *élnyi* élni
7, 233; *r*: *l* dissimilatio 201, 206; *s*: *cs*
65; *r*: *b* 123.

Helyesírás: általában tárgyalva
17—21; *e* és *é* a Bécsi és Münch. Codexben
4; *ç* a nyomtatványokban 4; *h* fölös hasz-
nálata 141.

Egyes nyelvemlékek helyesírásáról l. az
illető szemelvények bevezetéseit, A Krisztina-
Legenda helyesírását l. 37.

Igealakok használata: *ír vala*
68; *ír volt* 113 | latinos módhasználat 180, 181 |
-andó *-endő* igenév használata 180 | főnévi
igenév használata 65, 105, 106, 197, 201,
220, 235, 250, 265 | *-rán* *-én* határozó
igenév használata 104, 106, 123, 132, 180,
201, 222, 231.

Ige képzők: *-ag* ma *-og* pl. *pillag*
pillog 16; *-amodik* *-émődik* mozzanatos
képző 66; *-hot*, ma *-hat* 59; *-íjt*, *-éjt*, ma *-ít*
18, 106, 132, 265; *-él*, ma *-ül* 17, 93; *-ént*,
ma *-int* 18; *-ét*, ma *-ít* 16, 18; *-h* denom.

képző 70; *-hat* képző eredete 113, alakja a
HB.-ben 59; *-höz* denom. képző 70;
-íjt, ma *-ít* 235; *-ik* mint a passivum kép-
zője 69; *-ít* 16, 18, 60, 106, 132, 235, 265;
-int 18; *-l* megkettőztetve (*-ll*) 263; *-oijt*
-óijt 60, 106, 132; *-őijt* *-őijt* 106, 132, 265;
-ül *-ül* am. *-ül* *-ül* 15, 19, 93, 113; *-tat*
képző 59; *-tot* ma *-tat* 59; *-újt* ma *-ít* 60;
-ül *-ül* uo.; műveltető képző megkettő-
zése 103, 264.

Ige kö t ő 66, 67, 128, 180, 248.

Igeragozás: *-ik* megőrzése a föltét.
módban 58 | *-ik* rag h. *-ék* 192 | ikes igék
a Bécsi és Münch. Codexben 113 | *-muk*
-mük mai *-nk* h. 7, 58 | *-onk* *-önk* mai
-unk *-ünk* h. 16, 17, 18, 58, 92 | *-nok* ma
-nak 69, 75 | *-ra* *-re* 3. szem. rag *-ja* *-je*
h. 58 | tárgyas ragozás *j* hangja 53, 75 |
-jok *-jék* *-jök*, ma *-juk* *-jük* 16, 18, 135,
159 | *-ok* ma *-uk* 159 || fölszól. m. *j* hang-
jának megőrzése 59, 113, 166 | tárgyas
fölszól. mód 3. személye hosszú hangzóval
211 | fölszól. m. *-d* személyragjának ki-
esése 166, 221 | *-aszt* *-eszt* végű igék föl-
szól. módja 216 | *-ít* végű igék fölszól. módja
18, 59, 113, 148 || föltétes m. teljesebb
alakjai: *-nája* ma *-ná* stb. 18, 159, 179,
180, *-ná* *-né* v. *-nd* *-né* 3. szem. alak 211 |
föltét. m. 3. szem. *-ndk* e h. *-nek* 93, 108 ||
elbeszélő alak 3. személye hosszú hangzó-
val *engedé* stb. 12, 56, 181, 211; *-ák* raggal
e h. *-ék* 93; teljesebb tárgyas elbesz. ala-
kok: *vetére* veté 58, 64; összevont tárgyas
elbeszélő alakok *munda* stb. 58 | teljesebb
egy. 3. szem. múlt alak: *ronott* vont stb.
92; teljesebb több. 3. szem. múlt alak:
szoktanak 121; tárgyas múlt 3. személye
hosszú hangzóval 211; *-t* végű igék össze-
vont múltja: *futtam* 113, 132, 193, 259 |
-and *-end* és *-ánd* *-énd* 19 | *jutandana* 93 |
ír volt 113 | *tudom valék* tudom vala 93,
jízetem valék fizetem vala 113, *tötnenek*
lőgyenek tettek legyen 194.

J e l e n t é s t a n i t ű n e m é n y e k: *-sá-*
-gos *-ségis*, *-ságyú* *-ségi* melléknevek jelentése
102, 235; *-ó* *-ő* igenév jelentése 153. Egyes
szók jelentésbeli fejlődésére nézve vö. szó-
jegyzék.

Kiegészítő latinos használata: *ki*
nevezeték *Örzséhet* 184; kiegészítő egyez-
tetése 68.

K ö t ő s z ó k: l. a szójegyzékben.

N é v e l ő h i á n y a: 66, 110, 127, 128, 180
(26. v.).

Névragek (alakjaik és használatuk):
 -á mai -rá h. 127 | -al am. -al 57 | -balól
 -belől ma -ból -ból 4, 57, 93, 110 | -be 4,
 57, 185 | -bél ma -ból 18 | -belé -beli 4, 57 |
 -belől ma -ból 4, 57, 93 | -ben 57, 64, 70,
 109, 148, 185, 192, 222, 247, 248 | -böl -ból
 4, 15, 57, 93 | -bül -bül 15 | -chuz ma -hoz
 57 | -é lativus rag 65, 248 | -ég. mai -ig 18 |
 -él helyhat. rag, ma -öl (ül) 93 | -ént: -int
 16, 18, 93, 141 | -ért 4, 57, 66 | -hel am.
 -vel 57, 70 | -hoz 57, 92, 160 | -huz. ma
 -hoz 92 | -iglan -iglen 102 | -ként 129 | -n,
 -nn 102, 129, 149, 150, 180, 238, 272 | -n
 nyomósító rag 103, 132, 139, 149, 265 |
 -nál -él 127 | -nél am. -nél 127 | -nek 4,
 57, 75, 119, 120, 154 | -nkél 148, 220 | -nként
 148, 220, 253 | -nket 253 | -nok, ma -nak
 75 | -öl -öl am. -ül -ül 19, 93, 113, 132 |
 -ra, -re 163, 225, 238, 250 | -rél am. -röl
 11, 18 | -röl -röl 11 | -rul -rül 15 | -ször
 illeszkedés nélkül 113, 180 | -t időhat. 139 |
 -t módhat. 93 | -tt helyhat. 248 | -tül ma
 töl 18 | -töl -töl 4, 57, 60, 120, 121, 192,
 248 | -tül -tül 57, 65, 192, 248 | -ül -ül 19,
 60, 70, 93, 113, 119 | -rá -ré 66, 119, 127,
 140, 247 | -vala am. -val 93 | -val -vel 57,
 64, 66, 70, 93, 101 | husvét szó ragozása
 180 | ragismétlődés 121, 163 | *Zakhee* latinos
 vocativus 253 | lat. accusativus a magyar-
 ban nominativusul használva 65.

Névszóképzők: -alom 59,
 113 | -at -et 56, 59, 69, 113, 120, 163, 220 |
 -csa -cse 113 | -d számnévképző 109 | -dik
 számnévképző 109 | -tű ma -et főnévk.
 56, 59, 69 | -ik a sorszámnevekben 70 |
 leg-gel képzett felsőfok 102 | -nia végű
 főnévi igenév 105, 106, 197, 220, 235, 265 |
 -nyi főnévi igenév e h. -ni 7, 233 | -nyi
 melléknévképző 113 | -ó -ő igenévképző 56,
 59, 67, 113 | -ó -ő melléknévképző am. -ú
 -ű 15, 19, 113 | -olm ma -alom 59 | -otu ma
 -at főnévk. 56, 59 | -s képző kettőzése 109,
 132 | -sdg -ség 5, 75, 79, 86, 113 | -ságú

-ségű 5, 113 | -ségű -am. -ségű 5, 113 | -ség
 am. -sdg -ség 5, 79 | -t, am. -at -et 67, 76 |
 -talan -telen 149 | -té am. -tyú -tyű 86 | -tt
 melléknévi igenév személyragozva: *éhez-
 ted* éhezve stb. 114 | *tyú -tyű* 86 | -ú -ű
 melléknévképző 15, 113 | -ra -re határozó
 igenév személyragozása: *írvám* stb. 114 |
 -vala, -vel. am. -ra -re 93 | -ván -vén 104,
 106, 123, 180, 201, 220, 231.

Névutók használata: *által* 120; *kí-
 rül, kül* 93, 103, 272; *mellett* 148, 249;
miá 180; *miatt* 120, 121, 127; *nelkül* 93,
 104, 163, 250; *szerint* 238, 249.
 Névutók személyragos alakokkal -nek ragú
 főnév mellett: *eminek miatta* 101, *eminek
 jelöle* 104.

Személyes névmás mint vissza-
 ható 104.

Szóegyeztetés: 68, 105 (91. j.),
 222 (35. j.), 228.

Szórend: 166; vezetéknev a keresz-
 tnev után 147, 197; előnév a név után
 258; *protomártír Szent István* 153; *gróf
 Károlyi* e h. *Károlyi gróf* 153; *mind* szó-
 rendje 61; igeekötő szórendje 109, 185, 211;
ha szórendje 153; *hogy* iuversiója 225;
is szórendje 68, 132; *pedig* szórendje 221;
sem szórendje 107, 140; következményes
 mondat előre vetve 107.

Szótövek: teljesebb tövek 56, 57 |
 tövégi magánhangzó megőrzése 92, 113 |
 hosszú véghangzós tövek 56, 211 | *é* hangzós
 tövek 4, 19 | hangvesztő tövek: 113, *könyör-
 göttem* *könyörögtem* 228, *jegyzvén* *jegyez-
 vén* 103, *reménylje* 140, *káromlja* *káro-
 molja* 141, *ínekljen* *énekeljen* 180, *ajakak*
ajkak 235 | *és* tövek 56, 64 | fokképző mel-
 lett rövidebb tő: *öregb* 120, *rokonb* 121
 -tok -tők -tők rag járulása a rövidebb
 tőhöz 64, 139, 140 | többes képző járulása
 a rövidebb tőhöz 69.

Visszahozó névmás eredete 5, 105,

Nyelvemlékek Lajstroma.

Anonymus, I. Névtelen Jegyző.

Apor-Codex 26, 111.

Apostolok Méltósága, I. Könyvecske a szent
 apostoloknak méltóságáról.

Aranka-Codex, I. Teleki-Codex.

Babonás Ióorvoslás 40.

Bagonyai ráolvasások 27, 152.

Batthyány-Codex 37.

Bécsi Codex 26, 111.

Berisló Péter éneke 41.

- Besztercei Szójegyzék 25, 78.
 Birk-Codex 26, 136.
 Bod-Codex 38.
 Bodó Ferencz végrendelete 41.
 Budapesti Glosszák 26.
 Cantio Petri Berizlo, l. Beriszló Péter éneke.
 Cornides-Codex 31.
 Csemez-Töredék 32, 209.
 Csizió a XV. sz. második feléből 26.
 Csizió a XVI. sz. elejéről 40.
 Czech-Codex 31, 198.
 Debreczeni Codex 33.
 Dóczy Ferencz kötelezvénye 41, 196.
 Domonkos-Codex 32.
 Döbrentei-Codex 30, 173.
 Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz 41.
 Drágffy János végrendelete 42, 255.
 Drágffy Mária kelengye-lajstroma 41, 203.
 Ehrenfeld-Codex 25, 92.
 Ének a kereszthez 39.
 Érdy-Codex 35, 239.
 Érsekújvári Codex 35, 166.
 Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz 42.
 Festetich-Codex 28.
 Geszthy László éneke 41.
 Gömör-Codex 31.
 Göttweigi Töredék 29.
 Gyöngyösi Codex 39, 223.
 Guary-Codex 37, 157.
 Halotti Beszéd 24, 51.
 Horvát-Codex 34.
 Jankovich-Töredék 32, 209.
 Jordánszky-Codex 32, 209.
 Kazinczy-Codex 35, 260.
 Kesserő Mihály és huga békelevele 41, 226.
 Keszthelyi Codex 34.
 Kolozsvári polgárok lajstroma 1453-ból 25.
 Königsbergi Töredék 24, 73.
 Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról 34.
 Köszöntő 1485-ből 26.
 Krisztina-Legenda 37.
 Kriza-Codex 36.
 Kulcsár-Codex 36.
 Landorfeyrwar el wezesse 42.
 Lányi-Codex 32.
 Lans Sancti Nicolai Pontificis 42.
 Lobkowitz-Codex 31.
 Magyar följegyzések 1517-ből 41.
 Magyar levél 1525-ből 42.
 Magyar levél 1528-ból 42.
 Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár miséskönyvében 27.
 Magyar szitkozódás 1458-ból 26.
 Margit-Legenda 30, 182.
 Mátészalkai Zalka László glosszái 27.
 Miskolci Codex, l. Miskolci Töredék.
 Miskolci Töredék 35.
 Münchener Codex 26, 111.
 Nádor-Codex 30, 168.
 Nagyszombati Codex 30.
 Némethjvári Glosszák 26, 134.
 Névtelen Jegyző 24.
 Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya 27.
 Orvosi jegyzet a XVI. sz. elejéről 40.
 Orvosi rendelvénnyel szemben 28.
 Peer-Codex 38, 161.
 Peer-Codex csiziója, l. Csizió a XVI. sz. elejéről.
 Példák Könyve 30.
 Piry-hártya 28.
 Pozsonyi Codex 33.
 Puthokly Imre levele Rákóczy Ferenczhez 42.
 Ráolvasások 1516-ból 41.
 Sándor-Codex 39.
 Schlägli Glosszák 25.
 Schlägli Szójegyzék 25, 86.
 Simor-Codex 38.
 Siralomének Both János veszedelmén 27.
 Szabács Viadala 26, 142.
 Szegedi Balázs jegyzetei 40.
 Szent Krisztina élete, l. Krisztina-Legenda.
 Szent Margit élete, l. Margit-Legenda.
 Teleki-Codex 35.
 Temesvári Pelbárt glosszái 28.
 Thewrewk-Codex 36.
 Thurzó Elek szerelmes levele 42, 237.
 Tihanyi Codex 36.
 Váradi Regestrom 24.
 Vér András menedéklevele 27, 155.
 Vér András záloglevele 39.
 Virágének 1505-ből 40.
 Virginia-Codex 38.
 Vitkovics-Codex 35, 232.
 Weszprémi-Codex 39, 229.
 Winkler-Codex 29.
 Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez 40.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Nyelvemlékeinkről általában.

	Lap
I. fejezet. A nyelvmélekek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén	3
II. fejezet. Nyelvmélekeink olvasása	10
III. fejezet. Nyelvmélekeink a könyvnyomtatás koráig	22
a) Nyelvmélekeink kereszténységünk első két századából	23
b) Nyelvmélekeink a XIII. és XIV. századból	24
c) XV. századi nyelvmélekek	25
d) XVI. századi írott nyelvmélekek a könyvnyomtatás elterjedéseig:	
α) XVI. századi codexeink	29
β) Egyéb emlékeink a XVI. sz. első harmadából	39
Nyelvmélek-kiadások	43
Repertorium	46

MÁSODIK RÉSZ.

Szemelvények régi nyelvmélekeinkből.

I. fejezet. Legrégibb nyelvmélekünk. A Halotti Beszéd	51
II. fejezet. Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék	73
III. fejezet. Szótáriródmunk legelső zsengéi:	
1. A Beszterczei Szójegyzék	78
2. A Schlägli Szójegyzék	86
IV. fejezet. A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex	92
V. fejezet. A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex	111
VI. fejezet. A Németújvári Glosszák	134
VII. fejezet. A Birk-Codex	136
VIII. fejezet. Szabács Viadala	142
IX. fejezet. Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások	152
X. fejezet. A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele	155
XI. fejezet. A Guary-Codex	157
XII. fejezet. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex	161
XIII. fejezet. A Nádor-Codex	168
XIV. fejezet. A Döbrentei-Codex	173
XV. fejezet. A Margit-Legenda	182
XVI. fejezet. Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből	196
XVII. fejezet. A Czech-Codex	198
XVIII. fejezet. Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból	203

	Lap
XIX. fejezet. A Jordánszky-Codex és töredékei	209
XX. fejezet. A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi Codex	223
XXI. fejezet. Kesslerő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból	226
XXII. fejezet. A Wespérmi-Codex	229
XXIII. fejezet. A Vitkovics-Codex	232
XXIV. fejezet. Thurzó Elek szerelmess levele 1525-ből	237
XXV. fejezet. Az Erdy-Codex	239
XXVI. fejezet. Drágffy János végrendelete 1526-ból	255
XXVII. fejezet. A Kazinczy-Codex	260
XXVIII. fejezet. A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex	266
Szójegyzék	275
Nyelvtani mutató	291
Nyelvemlékek lajstroma	293

SAJTÓHIBÁK.

27. l. fölülr. 9. sorban *nemzeti* . . . *Pest* szavak a 12. s. elejéhez olvasandók.

10. s. *Stylionáriumában* h. olv. *Stylionáriumában*

11. s. *Szavak* h. olv. *Szorak*.

63. l. alulr. 6. s. <i>miseria'</i>	h. olv. <i>misericordia(m)</i> .
76a. l. jegyz. 9. s. <i>kimerénec</i>	„ „ <i>kimenénec</i> .
81b. l. jegyzet címuszavában <i>ágyfél</i>	„ „ <i>ágyfél</i> .
84a. l. jegyzet címuszavában <i>jélfédél</i>	„ „ <i>jélfédél</i> .
106. l. 115. jegyz. <i>nemt erwñk</i>	„ „ <i>nem terwñk</i> .
132. l. az 1. vers jegyzetében <i>mégkesért</i>	„ „ <i>mégkesért</i> .
132b. l. 14. v. jegyz. <i>vallók</i>	„ „ <i>vallók</i> .
alulr. 4. s. <i>mégletetözöm</i>	„ „ <i>mégletetözöm</i> .
139b. l. 17. jegyz. <i>edésködtet</i>	„ „ <i>edésködtet</i> .
<i>edésködik</i>	„ „ <i>edésködik</i> .
158a. l. alulr. 8. s. <i>tanoztatá-</i>	„ „ <i>tanoztatá-</i> .
160. alulr. 4. s. <i>Emlékbeszédek</i>	„ „ <i>Elméltedések</i> .
223. l. fölülr. 2. s. <i>Gyöngyösi-Codex</i>	„ „ <i>Gyöngyösi Codex</i> .
235a. l. fölülr. 5. s. <i>leletetñi</i>	„ „ <i>leletetn'i</i> .
6. s. <i>zerezñ'e</i>	„ „ <i>zerez'u'e</i> .
266 l. fölülr. 17. s. <i>kerest</i>	„ „ <i>kerest</i> .

no- 3678

no- 3678

4   Zolnai, Gyula
115   Nyelvenlekeink
H8L7

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
